

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/*Volume*: 14

Sayı/*Issue*: 2

Temmuz / *July*– 2004

ELAZIĞ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 14

Sayı/Issue: 2

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Prof. Dr. Orhan KILIÇ
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors

Doç. Dr. Harun TUNÇEL
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Hülya TOPAL
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Harun TUNÇEL

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2004

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof. Dr. Orhan KILIÇ
Doç. Dr. Harun TUNÇEL
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

BU SAYININ BİLİMSEL

DANIŞMA KURULU

Advisory Board

Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege)
Prof. Dr. Mualla BİLGİN AKSU (İnönü)
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (Marmara)
Prof. Dr. M. Naci BOSTANCI (Gazi)
Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (Gaziantep)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Karadeniz Teknik)
Prof. Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof. Dr. Hayati DOĞANAY (Atatürk)
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU (Yüzüncü Yıl)
Prof. Dr. Ali GÜLER (İzzet Baysal)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Afyon Kocatepe)
Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY (Atatürk)
Prof. Dr. Mehmet GÜROL (Fırat)
Prof. Dr. Suat KARAKÜÇÜK (Gazi)
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU (Ankara)
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ (Fırat)
Prof. Dr. Cahit KAVCAR (Ankara)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk)
Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi)
Prof. Dr. Şengül A. ÖZERKAN (Marmara)
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY (Marmara)
Prof. Dr. Nazmiye ÖZGÜÇ (İstanbul)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof. Dr. Nevin SAYLAN (Balıkesir)
Prof. Dr. Sedat SEVER (Ankara)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat)
Prof. Dr. İsmail ÜNVER (Ankara)
Prof. Dr. Alemdar YALÇIN (Gazi)
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat)
Doç. Dr. Abit BULUT (İnönü)
Doç. Dr. İhsan BULUT (Atatürk)
Doç. Dr. Emir ERDEN (İnönü)
Doç. Dr. Gülfem ERSÖZ (Ankara)
Doç. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Doç. Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü)
Doç. Dr. Mustafa MUTLUER (Ege)
Doç. Dr. Mehmet TAŞPINAR (Fırat)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- İhsan ÇİÇEK, Necla TÜRKOĞLU, Gürcan GÜRGEN:** Ankara'da Hava Kirliliğinin İstatistiksel Analizi - *Statistical Analysis of Air Pollution in Ankara*..... 1
- Erdal KARAKAŞ:** Kemaliye'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri
The Foundation, Development and Functional Characteristics of Kemaliye 19
- Harun TUNÇEL, Gürcan GÜRGEN, İhsan ÇİÇEK, A. Fuat DOĞU:**
Doğu Karadeniz Dağlarında Yaylacılık
Transhumance on the Eastern Black Sea Mountains in Turkey..... 49
- Döndü ÜÇEÇAM, Selçuk HAYLI:** Osmaniye İlinde Yerfıstığı Tarımı ve Önemi
The Peanut Agriculture and Significance in Osmaniye..... 67

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Enver ARAS:** Güney Azerbaycanlı Şair Habip Sahir
Habip Sahir, a Poet of South Azerbaijan..... 93
- Nadir İLHAN:** Yañılsar ... Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş - *If He Wants to Leave ... Don't Forgive His Family Up to the Baby in the Cradle*..... 121
- Tarık ÖZCAN:** Sultan Süleyman'dan Süleyman Efendiye İki Şiirin Metinler Arası İlişki Bağlamında Değerlendirilmesi - *An Evaluation of Two Poems from Sultan Süleyman to Süleyman Efendi in the Context of Intertextual Relation*..... 129
- Ali YILDIRIM:** Fuzulî'nin Beng ü Bâde Mesnevisi ve Bâde Sembolü
Fuzuli's Beng ü Bâde Matnawî and Symbol of Bâde 139

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Burhan AKPINAR, Bayram ÖZER:** Teknik Eğitim Fakültesi Öğretmenlik Meslek Bilgisi Derslerinin Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi
The Assessment of the Teacher Professional Knowledge Lessons in the Technical Education Faculties According to Students' Point of View..... 147
- U. Teoman AKSOY, Ömer KELEŞOĞLU:** Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Atölyelerinin Ergonomik Özelliklerinin İncelenmesi
The Scrutiny of the Ergonomic Qualities of the work-shoops at the Faculty of Technical Education in the Fırat University..... 167
- Gülden UYANIK BALAT, Berrin AKMAN:** Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi
The Level of Self-Esteem in High -School Students of Different Socio-Economic Status 175
- Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ:** Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Bir Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliliği - *Validity and Reliability of an Attitude Scale Towards Reading Habit*..... 185

- Ahat ÜSTÜNER, Murat ŞENGÜL:** Çoktan Seçmeli Test Tekniğinin Türkçe Öğretimine Olumsuz Etkileri
Negative Effect of Multiple Choice Test Technic on Turkish Teaching 197
- Süleyman Kaan YALÇIN, Murat ŞENGÜL:** Dede Korkut Hikâyeleri'nin Çocuk Eğitimi Açısından Öne Sürdüğü Değerler Ve Ortaya Çıkarmak İstedığı Tip Üzerine Bir Değerlendirme - *The Values That Dede Korkut's Stories Put Forward for Child Education and an Evaluation on a Character They Aimed at Raising in Them* 203

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- Ahmet KARADAĞ:** Türk Aydınlarında Cumhuriyet: Farklı Siyasal Duruşlar ve Farklı Sonuçlar
The Republic in the Minds of Turkish Intellectuals: Different Political Standings and Different Results 225
- Selma KARATEPE:** Polis Teşkilatında Halkla İlişkilerin Önemi: Bir Alan Araştırması
The Importance of Public Relations Within Police Service: A Survey..... 255
- Mevlüt TÜRK:** Perakendeci İşletmelerde Personelin Fiziksel Özelliklerinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Malatya İlinde Bir Uygulama
The Effect of Sales personnel's Appearance on Customer Satisfaction in Retailer Business: A Case Study in Malatya 273

Sosyoloji - Psikoloji / Sociology - Psychology

- Zahir KIZMAZ:** Öğrenim Düzeyi ve Suç: Suç- Okul İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma
Educational Level and Crime: A Sociological Research on the Relation Between School and Crime 291
- Fikret RAMAZANOĞLU, Bilal ÇOBAN:** Elit Taekwondocuların Spor Doyum Düzeylerinin Belirlenmesi
Identifying the Sports Satisfaction Level of Elite Taekwondo Players 321

Tarih / History

- Ali AÇIKEL:** Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)
The Administrative Situation and Population Structure of the Sub-Province of Tokat (1880-1907)..... 331
- Memet KARAGÖZ:** Filibe Kazası Rüsum Defterleri ve XVII.Yüzyılın İkinci Yarısında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraati - *The Production of Rice in Filibe According to Nootbook of Tax-Rusûm Defteri* 361
- Mehmet KÖÇER:** Ağrı İsyanı (1926-1930) - *The Ağrı Rebellion (1926-1930)*..... 379

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 1-18, ELAZIĞ-2004

ANKARA'DA HAVA KİRLİLİĞİNİN İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Statistical Analysis of Air Pollution in Ankara

İhsan Çiçek¹, Necla Türkoğlu², Gürcan Gürgen³

Özet

Artan enerji kullanımı ile birlikte büyük kentlerde hava kirliliği önemli bir sorun haline gelmiştir. Ankara da hava kirliliğinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu araştırmada şehir merkezinde bulunan Sıhhiye istasyonuna ait veriler ulusal sınır değerler göz önüne alınarak değerlendirilmiş ve Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiği hava kalitesi kriterleriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmada, Kasım 2001 ve Nisan 2002 dönemine ait değerler kullanılmıştır. Hava kirliliğine neden olan elemanlar ile sıcaklık, rüzgar hızı ve nemlilik gibi iklim elemanları arasındaki ilişki SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çoklu regresyon analizi ile elde edilen sonuçlara göre özellikle mart ayında SO₂, PM₁₀, NO, NO₂, CO ile iklim elemanları arasında orta düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, hava kirliliği, meteorolojik faktörler, regresyon analizi, hava kalitesi

Abstract

With increasing energy consumption, the air pollution has become an important issue. Ankara which is the second largest city in Turkey is also affected by air pollution. In this study, data collected by Sıhhiye station which is located at the center of the city is analyzed using the national limiting values and compared with the air quality values suggested by the World Health Organization and Environmental Pollution Agency. For analysis, data collected in the period of November 2001- April 2002 is used. The relation between air pollutants and climatic factors such as temperature, wind speed and humidity are analyzed using SPSS program. Results obtained employing the multiple regression analysis show that there are moderate relations between SO₂, PM₁₀, NO, NO₂, CO and the climatic factors.

Keywords: Ankara, air pollution, meteorological factors, regression analysis, air quality

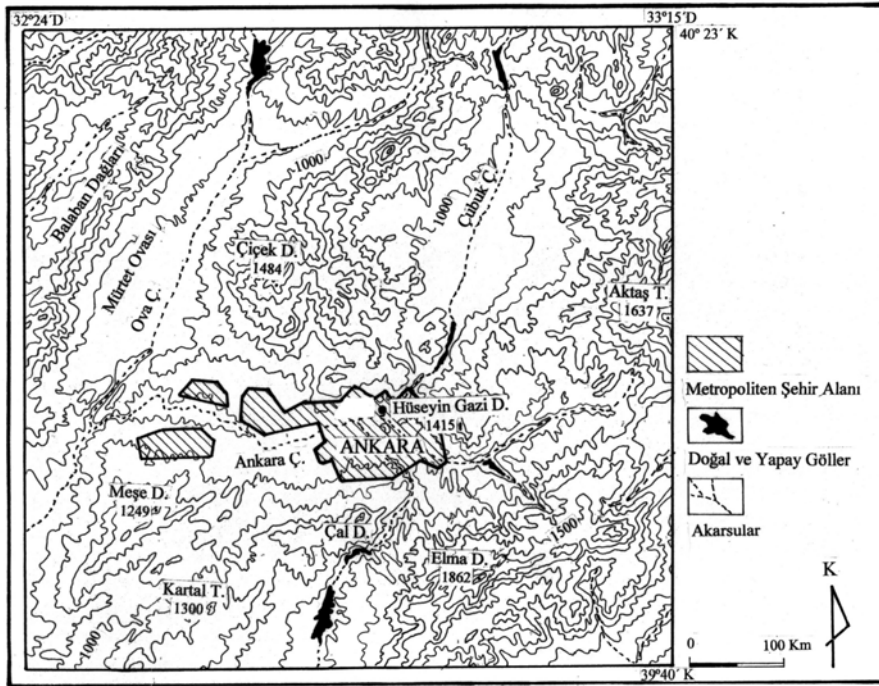
¹ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü (cicek@humanity.ankara.edu.tr), Ankara.

² Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü (turkoglu@humanity.ankara.edu.tr), Ankara.

³ Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi (gurgen@education.ankara.edu.tr), Ankara.

GİRİŞ

Yerleşim alanları ve çevresinin coğrafi koşulları ile hava kirliliği arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ankara'da gözlenen hava kirliliği de bu koşullarla bağlantılıdır. Ankara metropoliten şehir alanı, 39° 50' ve 40° 00' kuzey enlemleri ile 32° 35' ve 33° 00' boylamları arasında yer almaktadır. Ankara şehri, Ankara Çayı ve yan kollarının oluşturduğu 800 - 850 metre yükseklikteki Ankara Ovası'nda yer almaktadır. Ova çevresinde, ortalama yükseltisi 1250 - 1500 metreler arasında değişen dağlık, tepelik saha yer almaktadır. Ankara Ovası kuzeyden Mire, doğudan İdris Dağı'nın batı uzantıları, güneyden ise Çal Dağı ve Elmadağ tarafından çevrelenmektedir (Şekil:1). Ova, batı yönünde açık olup, Mürtet Ovası'na bağlanmaktadır. Buna göre, özellikle şehir merkezi çanak görümlü bir alanda bulunmaktadır. Bu topografik özellikler bir yandan Ankara'da yerleşme alanlarının dağılımını belirlerken, diğer yandan hüküm süren karasal iklimin üzerinde etkili olmaktadır.

Şekil 1: Ankara çevresinin sadeleştirilmiş topografya haritası

Kentlerdeki hava kirliliği, doğal koşulların yanında beşeri koşullarla da yakından ilgilidir. Özellikle nüfus artışı ve sanayileşmeye bağlı olarak enerji tüketiminin artması hava kirliliğinde artırıcı rol oynamaktadır. Hava kirliliği, ülkemizde bir çevre problemi olarak ilk kez, 1960'lı yılların başlarında Ankara'da ortaya çıkmıştır. Bunu takip eden yıllarda hızlı kentleşme, endüstriyel gelişme ve motorlu araç sayısındaki artışın sonucu olarak, ülke genelinde yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusu 74.553 (1927 sayımı) olan Ankara'nın hızlı şehirleşme sonucunda nüfusu artmış ve 2000 yılında 3.203.362 kişiye ulaşmıştır. 1950 yılına kadar yavaş bir gelişim gösteren Ankara nüfusu, bu tarihten sonra göçlere bağlı olarak hızla artmıştır. Ankara'da yıllık nüfus artış hızı 1927 - 2000 döneminde % 5'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu oran aynı dönemdeki Türkiye ortalamasından yaklaşık 2 kat fazladır. 1990 ile 2000 yılları arasında ise Türkiye'de nüfus artış hızı % 2 iken Ankara şehrinde nüfus artış oranı % 8.8 olmuştur. Bu, İstanbul'dan sonra ülkenin en hızlı nüfus artış oranıdır.

Önceki Çalışmalar

Mayer (1999), Almanya'nın Stuttgart şehrinde hava kirleticilerden NO, NO₂ ve O₃ değerlerini ele aldığı makalesinde, motorlu taşıtlardan yayılan kirleticilerin bütün dünyada en önemli kirletici kaynağını oluşturduğunu belirtmiştir. Bu kirleticilerin zaman serileri ve eğilimlerinin hesaplandığı çalışmada dünyadaki büyük şehirlerdeki hava kalitesi hakkında genel niceliksel değerlendirmeler yapılmıştır.

Bouhamra ve Abdul-Wahab (1999) Kuveyt Üniversitesine ait gezici hava kirliliği ölçme laboratuvarı tarafından toplanan verilerin istatistiksel analizini yaptıkları çalışmada trafiğin yoğun olduğu Mansouriya yerleşmesi seçilmiştir. Kirleticilerden CO, NO, NO₂ ve O₃ değerleri, meteorolojik parametrelerden sıcaklık, bağıl nem, basınç, solar radyasyon, rüzgar hızı ve yönü ele alınmıştır. Çalışmada kirletici seviyelerinin, ABD Çevre Koruma Ajansı'nın yerleşim alanları için tavsiye ettiği limitlerin altında olduğu vurgulanmıştır.

Çuhadaroğlu ve Demirci (1997) çalışmalarında Trabzon şehrinde hava kirleticilerden SO₂ ve partikül madde ile meteorolojik parametrelerden sıcaklık, rüzgar hızı ve bağıl nem arasındaki ilişkiyi SPSS programı kullanarak analiz etmişlerdir. Bu ilişkinin orta ve zayıf düzeyde olduğu belirtilmiştir.

Durmaz vd. (1993) araştırmalarında Ankara'daki hava kirliliği sorununu ele alarak, teknik ve tekno-ekonomik yönden değerlendirmişler, ileriye dönük olarak uygun yakıt ve yakma sistemlerinin belirlenmesine yönelik kriterler üzerinde durmuşlardır.

Comrie ve Diem (1999) çalışmalarında ABD'nin batısında yüksek hava kirliliğinin çeşitli hava tipleriyle ilişkili olduğunu saptamışlar, yüksek basınca bağlı sakin hava

koşullarının kirlilik üzerinde etkili olduğunu belirlemişlerdir.

Sungur (1977) çalışmasında Ankara'da hava kirliliğinin en önemli klimatolojik nedeninin şehrin üzerinde oluşan ısı terselmesi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca ısı terselmesinin etkisini azaltmak veya ortadan kaldırmak için zeminin ısıtılmasının önemini belirtmektedir.

Sungur ve Gönençgil (1997) araştırmalarında hava kirliliğinde rüzgar, türbülans, ısı terselmesi(inversiyon), sıcaklık, nisbi nem ve yağışın etkilerini ortaya koymaktadırlar.

Özellikle yüksek basınç koşulları, ısı terselmesi ve rüzgarsızlığın havaya katılan kirleticilerin uzaklaşmasını engelleyerek kirlilik konsantrasyonunda artışa neden olduğunu belirtmektedirler.

Hava Kirliliği, Etkileri ve Sınır Değerler

Hava kirliliği, "bina dışı açık havada bir veya daha fazla türden kirleticinin insan, bitki ve hayvan yaşamına, ticari veya kişisel eşyalara ve yaşamaktan zevk duyulabilecek bir çevre kalitesine zarar veren miktarda belli bir sürenin üstünde bulunmasıdır" (Müezzinoğlu, 2000). Hava kirliliğinde pek çok faktörün etkileri söz konusudur. Bu faktörler içinde insan etkinlikleri ilk sırada yer almaktadır. Bu faaliyetler sonucu havaya çok miktarda SO_x, NO_x, CO ve PM karışmaktadır.

Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi tarafından hazırlanan raporda hava kirliliği "Havanın doğal yapısında bulunan esas maddelerin yüzde miktarlarının değişmesi veya yapısına yabancı maddelerin girmesi sonucu insan sağlığını ve huzurunu bozan hayvan, bitki ve eşyaya zarar verecek derecede kirlenmiş olan havadır" şeklinde tanımlanmaktadır (Hava Kirliliğine Genel Bakış).

Ülkemizde çevre sağlığı konusuna ilk olarak 1930 yılında kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 268-275. maddelerinde değinilmiştir. 1957 yılında gündeme gelen Ankara'daki hava kirliliği, farklı hükümet programlarında yer almıştır. 9 Ağustos 1983 tarihinde 2873 sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun; çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanlarda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması, doğal ve tarihsel zenginliklerin korunarak bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık düzeylerini korumak amacıyla alınacak önlemler ve düzenlemeleri kapsamaktadır.

Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, 2 Kasım 1986 tarih ve 19269 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik, her türlü faaliyet sonucu atmosfere yayılan is, duman, toz, gaz, buhar ve aerosol halindeki emisyonları kontrol altına almak, insanı ve çevresini hava alıcı ortamdaki kirlenmeden doğacak

tehlikelerden korumak, hava kirlenmeleri sebebi ile çevrede ortaya çıkan genel ve komşuluk ilişkilerine önemli zararlar veren olumsuz etkileri gidermek ve bu etkilerin ortaya çıkmamasını sağlamak amacıyla ve çevre kanunu hükümleri gereğince çıkarılmıştır. Bu yönetmelikte ayrıca çeşitli kaynaklardan ortama verilebilecek kirleticilere yönelik sınır değerler belirtilmektedir.

“Havadaki kükürt oksitlerin en önemlisi kükürt dioksittir. Yapılan birçok çalışma kükürt dioksit seviyesi ile insan sağlığının yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle solunum yolu rahatsızlıklarına ve solunum sistemi rahatsızlığı bulunan kişilerde ölüme yol açması bakımından üzerinde durulması gereken bir kirleticidir. SO₂ suda çok çözünen bir gaz olduğu için kolayca kan dolaşımına girmektedir. Bu gaz asit etkisi ile üst solunum yollarında tahriş ve solunum yolu enfeksiyonlarına neden olur. Ayrıca kükürt dioksit, partikül maddelerle birleştiği zaman etkileri daha büyük ve ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Kükürt oksitler insanın yanında hayvan, bitki ve cansız cisimleri de olumsuz etkilemektedir. Bu kirleticiler meydana getirdikleri asit yağışlarıyla doğal ortamın dengesini bozarlar, özellikle toprak ve bitki örtüsüne büyük zarar verirler.

Azot oksitler havadaki en önemli kirleticiler gazlardır. NO ve NO₂ gazlarından oluşan azot oksitler, asit yağışlarına neden olmalarının yanında insan sağlığını doğrudan etkilemekte ve zehir etkisi yapmaktadır. Özellikle NO₂ ciğerlerde ödem ve kanamalara neden olur.

Karbon monoksit renksiz, kokusuz dolayısıyla kolayca fark edilemeyen bir gazdır. İnsan sağlığı bakımından bilinen en eski gaz zehirlenmeleri, bu gaz yüzünden meydana gelmiştir. Etkisi, kanın alyuvarlarındaki hemoglobinin karbon monoksitle tercihi olarak bir kompleks yapıp, dokulara oksijen iletimini engellemesi şeklinde görülür. Karbon monoksitin en önemli kaynakları sigara dumanı ve egzoz gazıdır” (Müezzinoğlu, 2000).

Havada kirleticiler gazlardan başka partikül maddeler de vardır. Bu maddeler değişik boyutlardadır. 3 mikrondan küçük olanları insan sağlığını tehdit etmekte, bunlardan duman ve buhar akciğerlere önemli ölçüde zarar vermektedir.

Havadaki kirleticiler açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir konu da kirleticiler için kabul edilen eşik değerlerdir. Hava kalitesinin korunması yönetmeliği uyarınca öngörülen uzun vadeli (UVS) ve kısa vadeli (KVS) değerler Tablo:1’de gösterilmektedir. Bu çalışmada ilgili yönetmeliğin UVS değerleri esas alınmıştır. Hava kalitesi standartları ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. ABD’nde bu değerler Temiz Hava Yasası’na göre düzenlenmiştir. Avrupa’da ise Dünya Sağlık Örgütü’nce belirlenen sınır değerler esas alınmaktadır.

Tablo 1: İncelenen Kirleticilerin Uzun Vadeli (UVS) ve Kısa Vadeli KVS) Sınır Değerleri. ($\mu\text{g m}^{-3}$)

Kirletici		Türkiye		Dünya Sağlık Örgütü(Avrupa)		ABD (EPA)	
		UVS	KVS	UVS	KVS	UVS	KVS
Kükürt dioksit (SO ₂), (SO ₃ dahil)	Genel	150	400 (900)	50	125	30	365
	Endüstri böl.	250	400 (900)				
Karbon Monoksit (CO)		10.000	30.000				
Azot Dioksit (NO ₂)		100	300	40	200	100	
Azot Monoksit (NO)		200	600				
Asılı Partiküller Madde (PM ₁₀)	Genel	150	300			50	150
	Endüstri bölgeleri	200					

Not : Parantez içindeki rakamlar referans maksimum saatlik sınır değerlerdir.

Kaynak: Müezzinoğlu (2000), EPA (2000)

Ülkemizde yürürlükte olan yönetmeliğe göre sınır değerler Dünya Sağlık Örgütü ve ABD Çevre Koruma Ajansı (EPA) değerlerine göre oldukça yüksektir. Örneğin SO₂ uzun vadeli sınır değeri ülkemizde 150, ABD’nde 30, Avrupa’da ise 50 $\mu\text{g m}^{-3}$, tür (Tablo: 1).

Ankara’nın İklim Özellikleri

Türkiye’nin orta bölümünde yer alan Ankara, karasal iklim koşullarının etkisi altındadır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlıdır. Yıllık ortalama sıcaklık 11.7 °C iken, hava kirliliğinin yaşandığı kış şartlarında, ocak ayı ortalama sıcaklığı - 0.1°C’dir. Yıllık yağış tutarı 377.6 mm., ortalama nemlilik ise % 60 dır. Ankara ve çevresinde hakim rüzgar yönü kuzeydoğu, yıllık ortalama rüzgar hızı 2.1 m s⁻¹’dir. Ankara ve çevresinde, Köppen (1968) iklim sınıflamasına göre BSk iklim tipi görülmektedir. Buna göre Ankara’da yıllık ortalama sıcaklığın 18.0 °C’den düşük, yaz kuraklığının bulunduğu, yarı-kurak bir iklim hüküm sürmektedir (Akman 1990). Thornthwaite tarafından yapılan iklim sınıflamasına göre Ankara yazları şiddetli, su açığı bulunan, birinci dereceden mezotermal, deniz etkisine yakın, yarı kurak (D B₁ s₂ b₃) bir iklim tipine sahiptir (Çiçek 1996).

Tablo 2: Ankara’da Değişkenlerin Aylık Ortalamaları

Aylar	Sıcaklık (°C)	Rüzgar Hızı (m s ⁻¹)	Bağıl Nem (%)	SO ₂ ($\mu\text{g m}^{-3}$)	PM ($\mu\text{g m}^{-3}$)	NO ($\mu\text{g m}^{-3}$)	NO ₂ ($\mu\text{g m}^{-3}$)	CO ($\mu\text{g m}^{-3}$)
Kasım 01	4.76	0.48	63.91	57.03	138	115.63	143.97	3963.7
Aralık 01	2.74	0.07	72.51	56.85	67.25	80.12	124.32	2019.67
Ocak 02	-3.73	0.79	76.79	100.27	98.52	76.55	167.73	3562.86
Şubat 02	4.86	0.71	58.91	85.98	118.91	140.44	184.97	3017.27
Mart 02	8.58	1.11	51.22	49.55	63.45	77.14	136.89	1660.64
Nisan 02	10.32	0.88	62.32	38.25	55.4	56.79	127.68	1371.36
Ortalama	4.59	0.67	64.28	64.66	90.26	91.11	147.59	2599.25

Ankara’da kış şartlarının başlamasıyla birlikte hava kirliliğinde belirgin bir artış görülmektedir. Hava kirleticilerin kaynağı ısınma amacıyla kullanılan fosil yakıtlar ve trafikteki araçlardır. Bunların etkisiyle özellikle şehrin merkezi kısımları (Kızılay, Sıhhiye, Kurtuluş, Cebeci, Maltepe, Bahçelievler, Küçükesat ve Ulus) hava kirliliğinin en yoğun olduğu yerlerdir. Bu çalışmada hava kirliliği ile ilgili en son veriler olan Kasım 2001 ve Nisan 2002 dönemine ait değerler kullanılmıştır. Bu dönemde aylık ortalama kirlilik değerleri incelendiğinde en yüksek kirlilik ortalamasına sahip ayların ocak ve şubat olduğu görülür (Tablo :2).

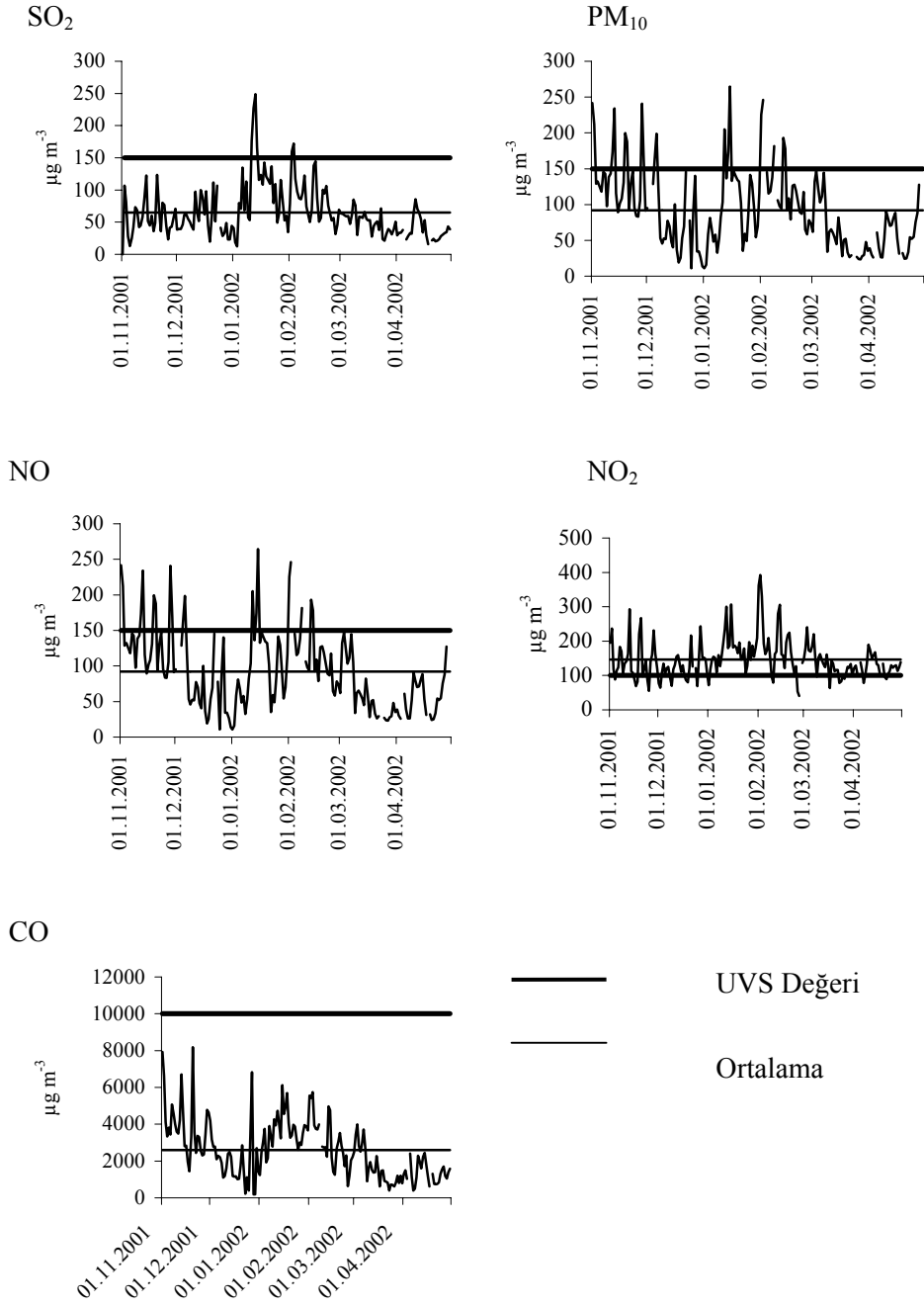
SO₂ miktarı kasım ayından itibaren artış göstererek çeşitli dönemlerde ortalamaların üzerine çıkmakta, özellikle ocak ve şubat aylarında ulusal sınır değerini aşmaktadır. Ankara’da PM miktarı kasım, ocak ve şubat aylarında oldukça yüksektir. Özellikle ocak ve şubatta hem ortalama hem de ulusal sınır değerinin üzerine çıkmaktadır. NO kasım ocak ve şubatta yüksek değerlere ulaşmış, hem ortalama hem de sınır değerlerin üzerine yükselmiştir.

NO₂ Ankara’da insan sağlığı açısından kirleticiler arasında en riskli olanıdır. Son derece zehirli bir gaz olmasından dolayı NO₂’nin eşik değeri düşük tutulmuştur (100 µg m⁻³). Buna rağmen ele alınan dönemdeki ortalama değer bile ulusal sınır değerinin üzerindedir.

CO kirleticiler içinde eşik değeri en yüksek gazdır (10.000 µg m⁻³). Bu nedenle hiçbir ayda sınır değeri aşılmamış, ancak kasım, ocak ve şubat aylarında ortalamaların bir miktar üzerine çıkmıştır (Şekil: 2).

Data ve Metodoloji

Bu çalışmanın kirlilik verileri, Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi tarafından yayınlanan hava kirliliği günlük ölçüm sonuçlarından, klimatolojik verileri ise A.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Müdürlüğü tarafından desteklenen 20000904006 kodlu “Ankara Şehri Batı Kesiminin Kent İklimi” isimli projeden sağlanmıştır. Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezince yapılan saatlik hava kirliliği ölçümleri Aralık 2000 tarihinde yayınlanmaya başlanmış, bu makalede kullanılan saatlik iklim verileri ise Eylül 2001 tarihinden itibaren ölçülmeye başlanmıştır. Bu nedenle ortak veri akışının sağlanmaya başladığı 2001-2002 kışı incelenmiştir. Hava kirliliğinin en yoğun olduğu Sıhhiye istasyonuna ait veriler esas alınmıştır. Bu istasyonda kullanılan anemometrenin yerden yüksekliği 2 m, çözünürlüğü 0.5 m s⁻¹, ölçüm aralığı 0-54 m s⁻¹ ve hata payı % 5’den azdır. Termometre’nin çözünürlüğü 0.1° C, ölçüm aralığı – 40 - +60 ° C ve hata payı maksimum 0.5 °C’dir. Bağıl nem sensörünün çözünürlüğü %1, ölçüm aralığı % 0-100 ve

Şekil 2: Hava Kirlenitçilerin Günlük Gidişi (Kasım 2001-Nisan 2002)

hata payı % 3'tür. Tüm bu sensörler 1 m² lik bir beton zemin üzerinde olup, istasyon saatlik ölçüm yapmakta ve ölçüm sonuçları bilgi biriktiricide (data logger) toplanmaktadır.

Verilerdeki mutlak değerlerin birbirinden büyüklük bakımından çok farklı olması bunların grafiklenmesi ve yorumlanmasında problemler oluşturmaktadır. Bu nedenle veriler standartlaştırılmış, böylece tüm verilerin aynı merkezi dağılım ölçüsü ile ifade edilmesi sağlanmıştır.

Hava kirlleticiler ve meteorolojik parametrelerin eğilimleri ile bunlar arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla istatistiksel analiz yöntemleri uygulanmıştır. Veriler arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon denklemi kurulurken kirlilik parametreleri bağımlı değişken, meteorolojik parametreler ise bağımsız değişken olarak alınmıştır. Kirlilik ve meteorolojik parametrelerin birden çok olması ve bu parametrelerin önemlerinin değişmesi nedeniyle kademeli değişken seçimi ile regresyon (stepwise regression) analizi yapılmıştır. Kademeli değişken seçimi yöntemi sık kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntem, her basamakta bir değişkenin eklendiği veya çıkarıldığı aşamalı bir algoritmadır. Herhangi bir basamakta, bir değişkenin eklenmesi veya çıkarılması ile ilgili ölçüt, kısmi F-sınamasıdır. Birinci aşamada bağımlı değişkenle en yüksek korelasyonu olan bağımsız değişken seçilerek basit doğrusal regresyon doğrusu kestirilir. Seçilen bağımsız değişken diğer bağımsız değişkenlere göre en büyük F değerinin bulunmasını sağlamaktadır. İkinci basamakta,

kalan $k - 1$ değişken için teker teker deneme yapılarak F_j değerleri hesaplanıp, en büyük F_j değeri veren j inci değişken, ikinci değişken olarak modele alınabilir (Armutlulu 2000).

Çoklu regresyon analizi aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$Y = A + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \varepsilon$$

Bu denklemde A regresyon sabiti β regresyon katsayısını ε ise hata katsayısını ifade etmektedir. Bu analizde $\hat{\alpha}_1, \hat{\alpha}_2$ ve β_3 regresyon katsayıları en küçük kareler yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu model hata katsayısını en küçük değerde tutmaktadır. Sabitin ve regresyon katsayılarının önemlilik dereceleri T dağılımı kullanılarak test edilmiştir.

Bağımlı değişkendeki (Y) değişimin % kaçınının bağımsız değişken (X) tarafından tanımlanabildiğini gösterebilmek için belirleyicilik katsayısı (R^2) hesap edilir. Eğer

X ve Y değişkenleri arasında tam bir bağlantı varsa ve korelasyon katsayısı -1 ve $+1$ 'e çok yakın çıkmışsa bunların karesi de 1 'e çok yakın olacaktır. Böyle durumlarda bağımlı değişkenin sadece bağımsız değişken tarafından etkilendiği diğer hiçbir değişken tarafından etkilenmediği sonucuna varılır (Kabukçu 1994, Ünver ve Gamgam 1999).

$$R_{Y.X}^2 = 1 - \frac{\text{Regresyonla açıklanamayan kısım}}{\text{Toplam kareler toplamı}} = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2}$$

Bulgular ve Tartışma

Bu çalışmada bağımlı değişken olarak 5 kirlilik değişkeni alınmıştır. Bunlar SO_2 , PM_{10} , NO , NO_2 ve CO ' dir. Bağımsız değişken olarak ise sıcaklık, rüzgar hızı ve bağıl nem incelenmiştir. Her bir bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında çoklu regresyon analizi yapılmış ve yapılan 30 regresyon analizinin sonucu Tablo:3'de verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde meteorolojik parametreler ile kirlilik arasında aralık ayında PM_{10} ve CO arasında anlamlı ilişki kurulamamış diğer bütün regresyonlarda anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Yapılan regresyon analizlerinin incelenmesi sonucunda hakim bağımsız değişkenin rüzgar hızı olduğu görülür. 30 denklemin 21'inde rüzgar hızı kirlilik yoğunluğunu birinci derecede etkileyen faktördür. Bunların 9 tanesinde rüzgar hızı anlamlı ilişki kurulan tek meteorolojik parametredir. Bütün denklemlerde rüzgar hızı kirlilik konsantrasyonlarını azaltıcı bir etki yapmaktadır. Yani rüzgar hızı ile bağımlı değişkenler arasında negatif bir korelasyon vardır. Bu korelasyon ele alınan döneminin ortalama değerleri kullanılarak Tablo 4'de verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi rüzgar hızı arttıkça kirletici konsantrasyonu belirgin şekilde azalmaktadır. Bununla birlikte rüzgar hızı 4 m s^{-1} 'nin üzerine çıktığında kirlilik değerlerinde bir miktar artış görülmektedir (Tablo:4). Bu durum, rüzgar hızının yüksek olduğu ilk anda değil, takip eden zamanda kirleticileri ortamdan uzaklaştırmasıyla ilgilidir. Rüzgar hızının düşük olduğu dönemlerde UVS değerlerinin üzerinde olan kirletici konsantrasyonu, rüzgar hızı $3-4 \text{ m s}^{-1}$ 'nin üzerine çıktığında belirgin şekilde azalmakta ve UVS değerlerinin daima altında kalmaktadır (Tablo:5).

Ankara'da Hava Kirliliğinin İstatistiksel Analizi

Tablo 3: Aylık Regresyon Analizlerinin Sonuçları

Aylar	Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Denklemdaki Değişkenler	Doğrusal İlişki	Belirleyicilik Katsayısı, R2 (%)	İlişkinin Düzeyi
Kasım 2001	SO ₂	Sıcaklık Rüzgar Hızı Bağıl Nem	SO ₂ /rüzgar hızı	Negatif	45	Orta
	PM ₁₀		PM ₁₀ / rüzgar hızı	Negatif	48	Orta
	NO		NO/ rüzgar hızı	Negatif	47	Orta
	NO ₂		NO ₂ / rüzgar hızı	Negatif	58	Orta
	CO		CO/bağıl nem, sıcaklık	Pozitif	49	Orta
Aralık 2001	SO ₂	Sıcaklık Rüzgar Hızı Bağıl Nem	SO ₂ /sıcaklık	Negatif	33	Zayıf
	PM ₁₀		NO/rüzgar hızı	Negatif	22	Zayıf
	NO		NO ₂ /rüzgar hızı	Negatif	35	Zayıf
	NO ₂					
Ocak 2002	SO ₂	Sıcaklık Rüzgar Hızı Bağıl Nem	SO ₂ /rüzgar hızı,bağıl nem	Negatif	45	Orta
	PM ₁₀		PM ₁₀ /bağıl nem	Negatif	22	Zayıf
	NO		NO/sıcaklık	Negatif	15	Zayıf
	NO ₂		NO ₂ /rüzgar hızı,sıcaklık	Negatif	40	Orta
	CO		CO/rüzgar hızı	Negatif	25	Zayıf
Şubat 2002	SO ₂	Sıcaklık Rüzgar Hızı Bağıl Nem	SO ₂ /rüzgar hızı, bağıl nem	r. hızı -, b. nem +	51	Orta
	PM ₁₀		PM ₁₀ / rüzgar hızı, bağıl nem	r. hızı -, b. nem+	65	Orta
	NO		NO/ rüzgar hızı, bağıl nem	r. hızı -, b. nem +	48	Orta
	NO ₂		NO ₂ / rüzgar hızı, bağıl nem	r. hızı -, b. nem +	47	Orta
	CO		CO/ rüzgar hızı, bağıl nem	r. hızı-, b. nem +	67	Orta
Mart 2002	SO ₂	Sıcaklık Rüzgar Hızı Bağıl Nem	SO ₂ /rüzgar hızı, sıcaklık	r. hızı-, sıcaklık +	65	Orta
	PM ₁₀		PM ₁₀ / rüzgar hızı, sıcaklık	r. hızı-, sıcaklık +	62	Orta
	NO		NO/ rüzgar hızı, sıcaklık	r. hızı-,sıcaklık+	62	Orta
	NO ₂		NO ₂ / rüzgar hızı, bağıl nem	r. hızı-, bağıl nem -	68	Orta
	CO		CO/ rüzgar hızı, sıcaklık	r. hızı -sıcaklık +	65	Orta
Nisan 2002	SO ₂	Sıcaklık Rüzgar Hızı Bağıl Nem	SO ₂ /bağıl nem	Negatif	30	Zayıf
	PM ₁₀		PM ₁₀ /bağıl nem, sıcaklık	b. nem -,sıcaklık+	60	Orta
	NO		NO/sıcaklık	Pozitif	16	Zayıf
	NO ₂		NO ₂ /rüzgar hızı	Negatif	19	Zayıf
	CO		CO/sıcaklık	Pozitif	19	Zayıf

Tablo 4:Rüzgar hızı ile kirlilik değerleri arasındaki ilişki (µg m⁻³)

Rüzgar Hızı	SO ₂	PM ₁₀	NO	NO ₂	CO
-1 m s ⁻¹	75.3	101.2	105.4	165.9	2887.2
1-2 m s ⁻¹	52.1	65.2	61.6	121.8	1848.8
2-3 m s ⁻¹	44.0	53.1	53.3	108.6	1413.2
3-4 m s ⁻¹	35.4	49.3	36.4	90.0	1355.2
4-5 m s ⁻¹	43.2	67.8	37.8	92.3	1709.8
5+ m s ⁻¹	45.5	44.7	6.1	35.1	1759.2

Tablo 5:Rüzgar Hızı ile kirleticilerin UVS aşma oranları arasındaki ilişki (%)

Rüzgar Hızı	SO ₂	PM	NO	NO ₂	CO
-1 m s ⁻¹	8.5	18.7	13.7	75.0	0.4
1-2 m s ⁻¹	3.0	6.6	2.8	63.0	0.0
2-3 m s ⁻¹	1.0	3.4	1.1	52.9	0.0
3-4 m s ⁻¹	0.0	1.4	0.0	29.5	0.0
4-5 m s ⁻¹	0.0	0.0	0.0	25.6	0.0
5 + m s ⁻¹	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Meteorolojik parametreler ile kirlilik arasındaki ilişki incelendiğinde anlam düzeyi yüksek ilişkilerin şubat ve mart aylarında kurulduğu görülür. Şekil:3 a'da görüldüğü gibi iklim parametrelerinden rüzgar hızı ile kirleticiler arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Şekil: 3 b'de sıcaklık ile kirleticiler arasındaki ilişki gösterilmektedir. Bu grafik

incelendiğinde sıcaklık ile kirleticiler arasında belirli bir ilişki saptanamamakta, sıcaklığın arttığı bazı dönemlerde kirlilik oranları düşerken bazı dönemlerde ise yükselmektedir. Bu durum, sıcaklık dışındaki diğer parametrelerin de etken olduğunu göstermektedir. Bağıl nemin yüksek olduğu dönemlerde genelde kirleticiler azalmakta düşük olduğu dönemlerde ise artmaktadır (Şekil:3 c). Bu özellik, Tablo:6 ve 7’de açıkça görülmektedir.

Tablo 6:Sıcaklık ile kirlilik değerleri arasındaki ilişki ($\mu\text{g m}^{-3}$)

Sıcaklık	SO ₂	PM ₁₀	NO	NO ₂	CO
-10 °C	131.3	112.0	63.0	152.4	3833.6
-10 - 15 °C	118.8	105.8	95.6	180.4	3408.7
-5 - 0 °C	72.7	90.2	84.9	148.5	2970.2
0 - 5 °C	66.7	93.9	102.0	150.8	2529.5
5 - 10 °C	52.4	79.9	75.2	131.8	2185.2
10 - 15 °C	54.6	76.1	91.0	151.9	2049.1
15 - 20 °C	47.4	77.6	81.0	146.9	1898.0
20+ °C	36.5	62.9	43.1	101.2	864.8

Tablo 7: Bağıl nem ile kirlilik değerleri arasındaki ilişki ($\mu\text{g m}^{-3}$)

Bağıl Nem	SO ₂	PM ₁₀	NO	NO ₂	CO
20 %	42.6	67.9	64.7	141.9	1303.6
20-40 %	51.8	77.2	92.0	158.8	1859.4
40-60 %	66.3	86.2	88.3	147.4	2166.2
60-80 %	72.3	90.0	78.4	138.4	2530.3
80+ %	58.5	89.2	108.6	161.2	3065.6

Şubat'ta, rüzgar hızı ile bağıl nem, martta ise rüzgar hızı ile sıcaklığın belirleyici bağımsız değişken olduğu görülür.

$$\text{Şubat ayında; } [PM_{10}] = 35.01 - 69.4 \times [\text{rüzgar hızı}] + 2.35 \times [\text{bağıl nem}] \quad R^2 = 0.65 .$$

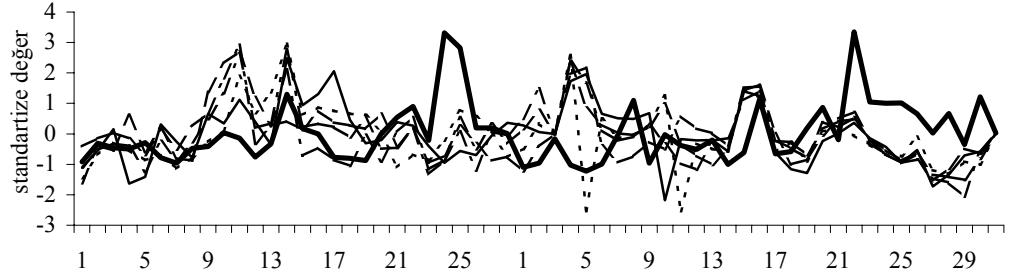
Bu eşitliğe göre PM₁₀ seviyesi artan rüzgar hızı ile azalmakta, artan bağıl nem ile artmaktadır. PM₁₀ seviyesini bu denklem % 65 düzeyinde açıklayabilmektedir (Tablo:3). Yani partikül maddenin (PM₁₀) % 35’i ise iklim olayları dışındaki etkenlere bağlıdır.

$[CO] = 838.77 - 2192.36 \times [\text{rüzgar hızı}] + 64.47 \times [\text{bağıl nem}] \quad R^2 = 0.67$ .Bu ilişkide de artan rüzgar hızı CO seviyesini düşürürken, artan bağıl nem CO seviyesini yükseltmektedir.

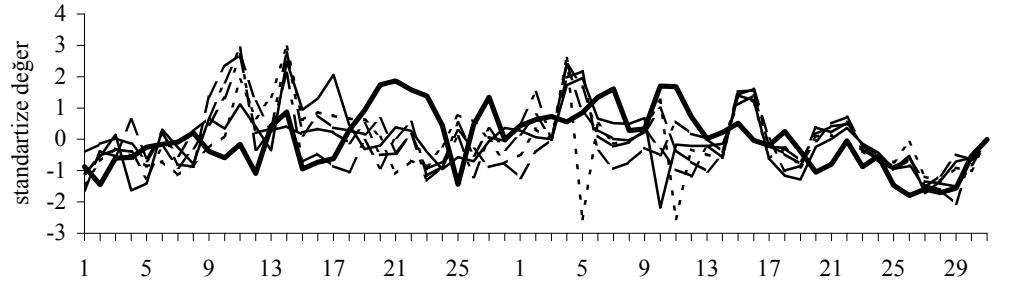
Mart ayında NO₂ dışındaki diğer kirlilik parametreleriyle anlamlı ilişki rüzgar hızı ile sıcaklık arasında görülmektedir. Örneğin SO₂ ile rüzgar hızı ve sıcaklık arasındaki ilişki incelendiğinde aşağıdaki regresyon denklemi elde edilir.

$[SO_2] = 54.02 - 17.23 \times [\text{rüzgar hızı}] + 1.67 \times [\text{sıcaklık}] \quad R^2 = 0.65$. Bu denklemde de görüldüğü gibi rüzgar hızındaki her bir birimlik artış, SO₂ miktarında 17.23 birimlik azalmaya, sıcaklıkta ise 1 birimlik artış, SO₂ miktarında 1.67 birimlik artışa neden olmaktadır. SO₂ seviyesini etkileyen faktörler tek başına alındığında rüzgar hızı -0.73, sıcaklık ise 0.60 korelasyon katsayısına sahiptir. Yani bu iki değişkenden, rüzgar hızı ile kuvvetli, sıcaklıkla orta derecede bir ilişki vardır. Bu iki parametre birlikte alındığında

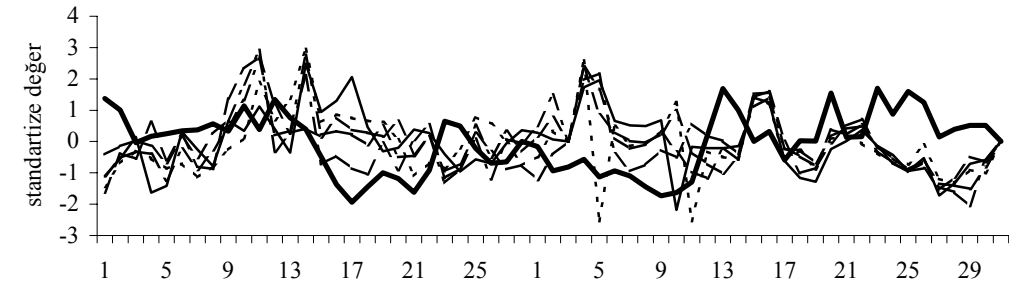
a) Rüzgar Hızı

b) Sıcaklık

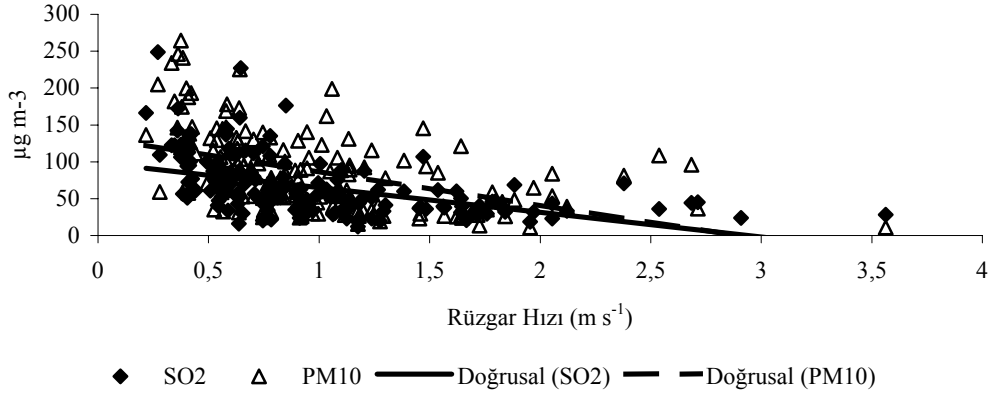
c) Bağıl Nem

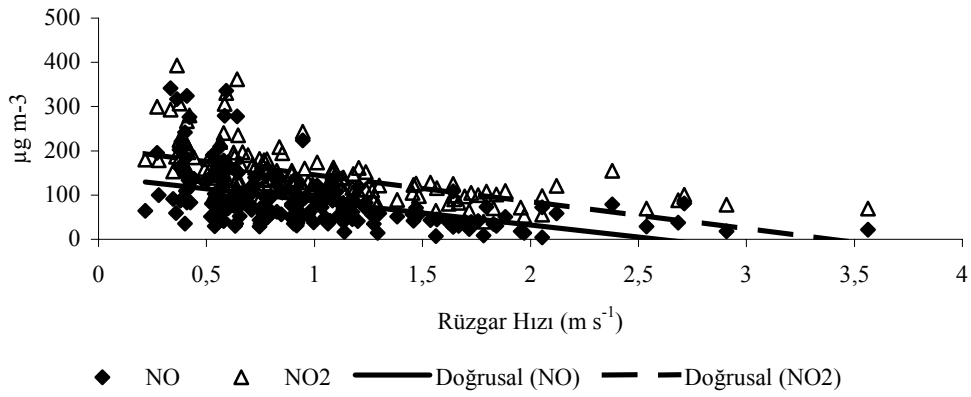
— İklım
- - - Elemanı
- - - - SO₂
- - - - PM₁₀
- - - - NO

Şekil 3: Meteorolojik parametreler ile kirleneciler arasındaki ilişki (1 Ocak-29 Şubat 2002)

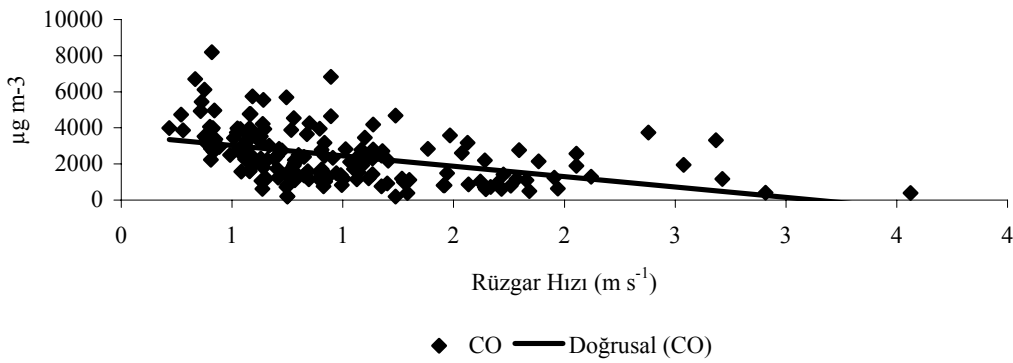
a) SO₂ ve PM₁₀

b) NO ve NO₂

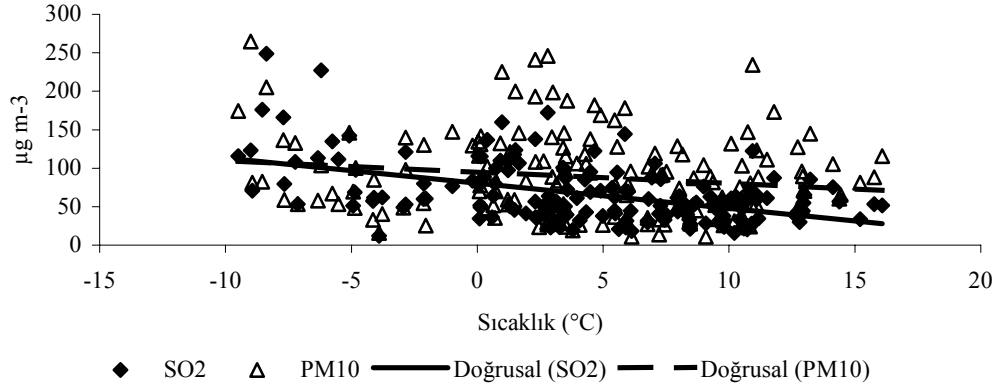

c) CO

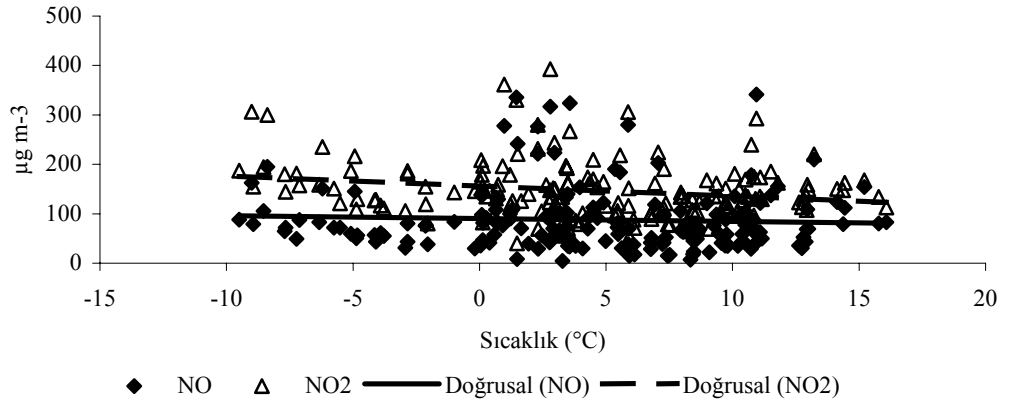

Şekil 4: Rüzgar hızı ile kirleticiler arasındaki ilişki (Kasım 2001-Nisan 2002)

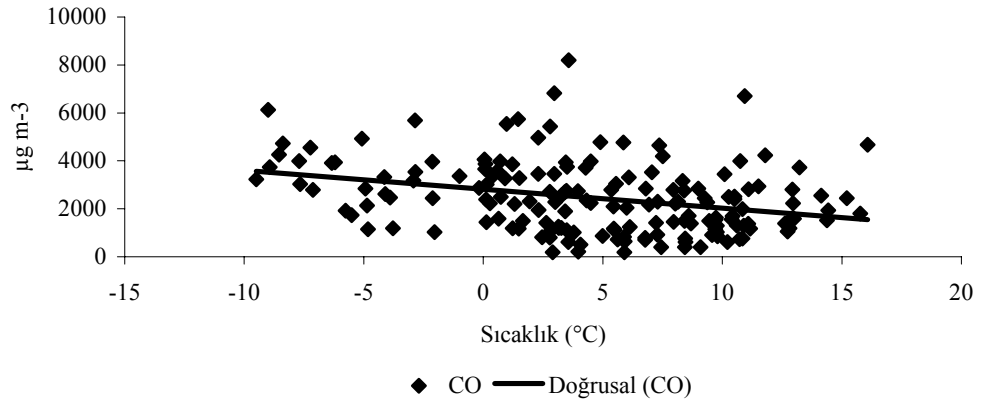
a) SO₂ ve PM₁₀

b) NO ve NO₂

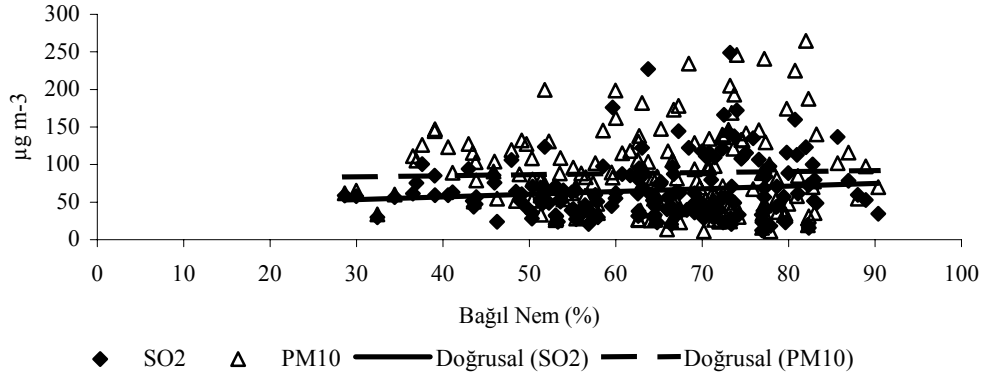

c) CO

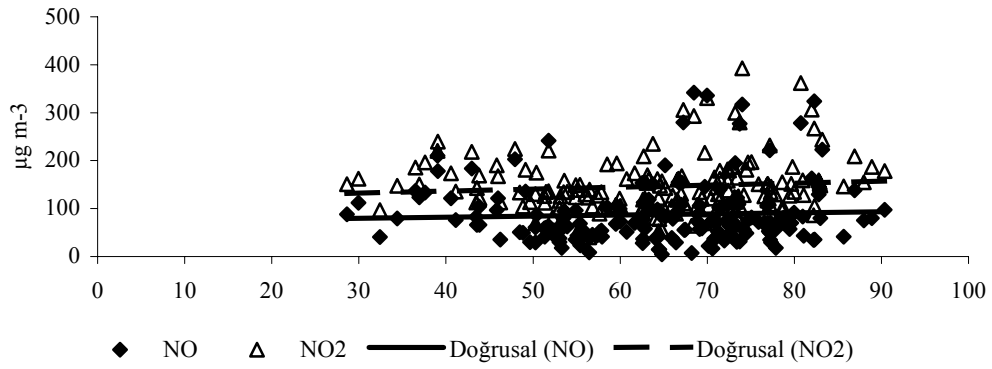

Şekil 5: Sıcaklık ile kirlenmeler arasındaki ilişki (Kasım 2001-Nisan 2002)

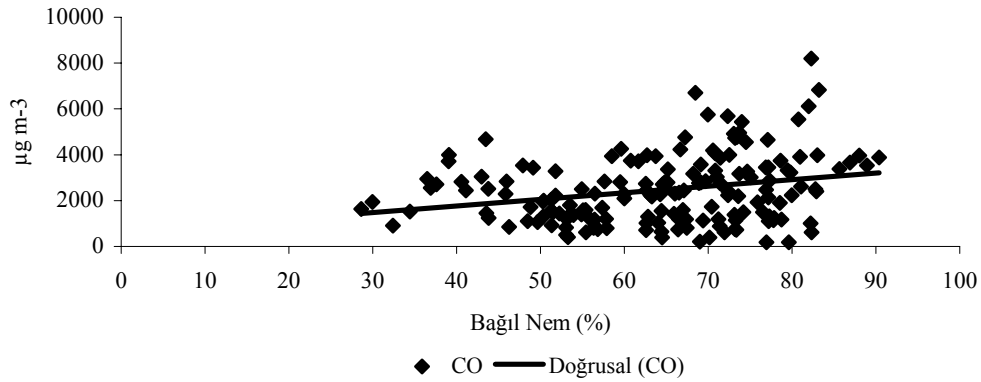
a) SO₂ ve PM₁₀

b) NO ve NO₂

c) CO

Şekil 6: Bağıl nem ile kirlenmeler arasındaki ilişki (Kasım 2001-Nisan 2002)

sıcaklık değişkeni sabit tutulursa denklemin açıklama gücü -0.67, rüzgar hızı sabit tutulursa sıcaklığın açıklama gücü 0,48 olarak belirlenmektedir. Kısmi korelasyon katsayıları (R^2) incelendiğinde, rüzgar hızı-sıcaklık denkleminde R^2 değerinde az bir düşme görülürken, sıcaklık rüzgar hızı denkleminde daha belirgin bir düşüş vardır. Bu durum kirlilik seviyesini belirleyen ana etmenin rüzgar hızı olduğunu ortaya koymaktadır. Rüzgar hızı mart ayında uzun yıllık ortalamaların altında gerçekleşmiştir (uzun yıllık mart ayı ortalaması 2.0 m s^{-1} , mart 2002 1.1 m s^{-1}). Sıcaklık ise uzun yıllık ortalamaların üzerinde gerçekleşmiştir (uzun yıllık $5.6 \text{ }^\circ\text{C}$ mart 2002 $8.6 \text{ }^\circ\text{C}$). Mart ayında sıcaklık ile kirlilik parametreleri arasında pozitif ilişki görülmekle birlikte, bu özellikler sıcaklık artışı ile değil, rüzgar hızının düşmesi ile ilgilidir. Örneğin regresyon analizleri sonucunda şubat ayında rüzgar hızının (şubat ayı ortalama rüzgar hızı 1.3 m s^{-1}) 1 birim artması SO_2 de 51.3 birimlik, mart ayında ise 17.23 birimlik azalışa neden olmaktadır.

Kasım 2001 ile Nisan 2002 tarihleri arasındaki günlük ortalama meteorolojik parametreler ile kirleticiler arasındaki ilişki incelendiğinde, 5 kirlilik parametresi ile meteorolojik parametreler arasında aşağıdaki ilişkiler saptanmıştır. Rüzgar hızı ile tüm kirlilik parametreleri arasında negatif korelasyon vardır (Şekil:4 a,b,c). Rüzgar hızı ile kirleticiler arasındaki korelasyonda en belirgin ilişki (% 35) NO_2 arasında, en düşük ilişki (%20) ise CO arasında ortaya çıkmaktadır. Kirleticiler ile sıcaklık arasında negatif korelasyon görülmektedir (Şekil:5 a,b,c). En belirgin azalma SO_2 ve CO arasındadır. Bu ilişki sırasıyla % 24 ve %10 düzeyindedir. Bağıl nem ile kirleticiler arasındaki ilişki incelendiğinde genelde pozitif korelasyon vardır. (Şekil:6 a,b,c). Ancak bu ilişkinin belirleme katsayısı çok düşüktür.

Sonuç

Şehirlerin çoğunda olduğu gibi Ankara'da da kış şartlarının başlamasıyla birlikte ısınma için kullanılan yakıtlar ve araçların egzozlarından çıkan gazlar nedeniyle hava kirliliği artış göstermektedir. Hava kirleticileri ile iklim elemanları arasındaki ilişkiler değerlendirildiğinde, sıcaklık ve bağıl nem ile düşük, rüzgar hızı ile kuvvetli ve orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır. 2001 Kasım-2002 Nisan döneminde rüzgar hızının $3-4 \text{ m s}^{-1}$ 'yi aştığı zamanlarda hiçbir kirletici madde UVS değerlerinin üzerine çıkmamaktadır.

Ankara'da hava kirliliğinin ana kaynağı ısınmada kullanılan fosil yakıtlar ve egzoz gazlarıdır. Kent, topografik özellikleri ve yapılaşma sorunları nedeniyle fazla rüzgar alamamaktadır. Dolayısıyla hava kirliliğini gidermede rüzgardan ziyade kirleticilerin kontrol altına alınması daha büyük önem taşımaktadır. Son dönemlerde Ankara'da doğalgaz kullanımı ile birlikte kirlilik azalma eğilimine girmiştir. Isınmada doğalgaz

kullanımının kent geneline yaygınlaştırılabilmesi ile bu durum daha da belirginleşecektir. Aynı zamanda araçlarda 2004 yılından itibaren sadece kurşunsuz benzin kullanma zorunluluğu, Ankara'da, kirliliği büyük oranda sorun olmaktan çıkartacaktır.

KAYNAKLAR

- Akman Y., (1990) İklim ve Biyoiklim (Biyoiklim Metodları ve Türkiye İklimleri) Palme Yayınevi
- Armutlulu, İ. H. (2000) İşletmelerde Uygulamalı İstatistik (Sayısal Yöntemler I) İstanbul
- Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, ' Kasım 1986 tarih ve 196269 sayılı Resmi Gazete, Ankara
- Bouhamra W.S. Abdul-Wahab S.A. (1999) Description of outdoor air quality in typical residential area in Kuwait Environmental Pollution 105 221-229
- Comrie, A.C., Diem, J.E. (1999) Climatology and forecast modeling of ambient carbon monoxide in Phoenix, Arizona. Atmospheric Environment 33, 5023-5036
- Çiçek, İ. (1996) Thorthwaite Metoduna Göre Türkiye'de İklim Tipleri. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, S:12, s:33-71, ANKARA
- Çuhadaroğlu B, Demirci E. (1997) Influence of some meteorological factors on air pollution in Trabzon City. Energy and Building 25, 179-184
- Durmaz, A., Doğu, G., Ercan, Y., Sivrioğlu, M. (1993) Ankara'da Hava Kirliliğinin Nedenlerinin Araştırılması ve Azaltılmasına Yönelik Önlemler, Nato Scientific Affairs Division, Ankara
- EPA (<http://www.epa.gov/air/topics/comap.html>) Air pollutants
- Kabukçu, M.A. (1994) Sağlık, Sosyal ve Fen Bilimlerinde Uygulamalı İstatistik. Konya
- Mayer, H. (1999) Air pollution in cities. Atmospheric Environment 33, 4029-4037
- Müezzinoğlu, A (2000) Hava Kirliliği ve Kontrolünün Esasları . 9 Eylül Yayınları, 327 s, İzmir
- RSHM (<http://www.rshm.saglik.gov.tr/hki/pdf/hava.pdf>) Hava Kirliliğine Genel Bakış
- Sungur, K. (1977) Ankara'da Hava Kirlenmesi Bakımından Isı Terselmesinin Rolü, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, S:22, sa:119-126, İstanbul
- Sungur, K., Gönençgil, B. (1997) Çeşitli İklim Elemanlarının Hava Kirliliği Üzerine Etkileri, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S:6, s. 337-345, Ankara
- Ünver, Ö., Gamgam, H. (1999) Uygulamalı İstatistik Yöntemler. Ankara

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 19-48, ELAZIĞ-2004

KEMALİYE’NİN KURULUŞU, GELİŞMESİ VE FONKSİYONEL ÖZELLİKLERİ

The Foundation, Development and Functional Characteristics of Kemaliye

Erdal KARAKAŞ

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ.
ekarakas@firat.edu.tr

Özet

Kemaliye, Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat bölümünde yer alan 2922 nüfuslu küçük bir kasabadır. Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezi olan Kemaliye; 10-11 yüzyılda Fırat nehrinin derin ve dar vadisi içinde kurulmuştur.

Bu çalışmada Kemaliye kasabasının kuruluş yer seçimi analiz edilmiş, eldeki belgeler doğrultusunda alansal gelişimi incelenmiştir. Ayrıca kasabanın geçmiş ve günümüzdeki fonksiyonları Osmanlı ve cumhuriyet dönemine ait belgeler incelenerek hem geçmiş hem de bugünkü durumu karşılaştırılarak ilerleme ve gerileme nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemaliye, Kasaba, Şehirsel Fonksiyonlar

Abstract

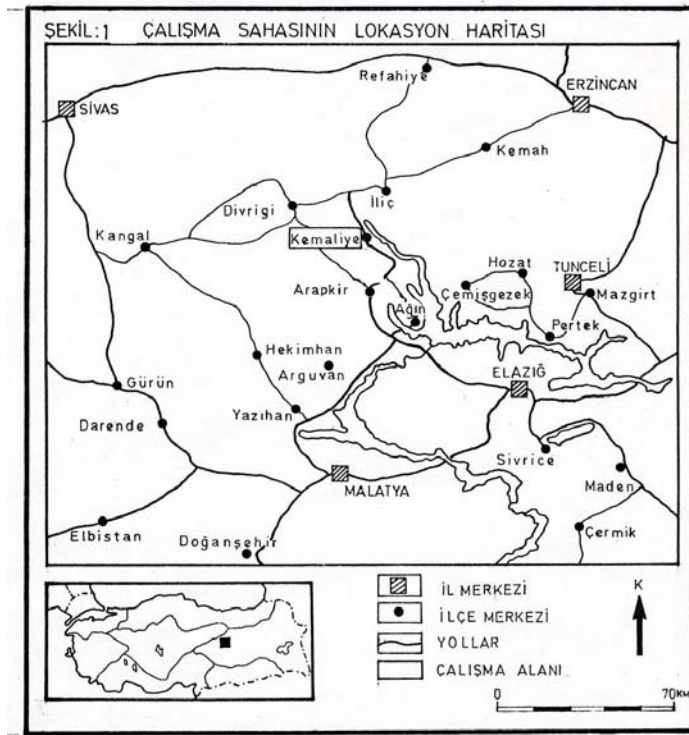
Kemaliye is a small town with population 2922 which is located in the upper Euphrates subregion of East Anatolia region. Kemaliye is a town of Erzincan province and was founded in a narrow and deep valley of Euphrates river in the 10th-11th century.

In this study, the location place of Kemaliye town was analyzed and the locational development was investigated. Besides the past and present situations of the town were studied according to the documents belong to both Ottoman and Republican era. We aimed at understanding the reason for development and retrogression in the region by making a comparison to get the differences between the past and present situations of the town

Key Words: Kemaliye, Town, Town functions

GİRİŞ

Kemaliye kasabası Doğu Anadolu bölgesinde, Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezidir. Kasaba, batıdan 2800 metre yükseltisi ile Yama dağı, doğu kesiminde ise 3000 metreleri bulan yükseltiyle Munzur (Mercan) dağları tarafından çevrelenmiştir. Kemaliye, Erzincan ovasını doğu-batı yönünde aktıktan sonra kuzey-güney yönünde iç Doğu Toroslar'ı aşan Fırat nehrinin (Karasu) açmış olduğu, dar ve derin vadinin nispeten genişlediği batı kesiminde kurulmuştur (Şekil1,Foto.1).

Kasaba yerleşim sahası göl kıyısında 850 metrelerde başlamakta ve yamaç boyunca 1000-1100 metrelere kadar uzanmaktadır. Vadi kenarında yer alan kasaba 12 km'lik bir hat halinde lineer bir gelişme gösterir. Hat boyunca dereler ve eğimli alanlar yerleşim için uygunluk arz etmediğinden yerleşim sahası kesintiye uğramaktadır. Bu durum gerek mahallelerin birbirleriyle fiziksel bağlantısını gerekse de fonksiyonel arazi kullanımını etkilediği için şehir içi arazi kullanımında bir dağınıklık göze çarpar.

Bizans ve Osmanlı devleti zamanında kuzey-güney arasında geçiş sağlayan ulaşım hatlarından birisinin bu vadi üzerinden geçmesi, Kemaliye yerleşmesinin buraya

kurulmasındaki ana nedeni ortaya koymaktadır. Yerleşme bulunduğu sit ve situasyon özellikleri nedeniyle geçmiş dönem şartlarında önemli ölçüde gelişme göstermiş fakat zaman içerisinde sosyal, siyasal, ekonomik, teknik değişimler neticesinde gerilemiştir.

Foto:1. Kemaliye Kasabasının Yer Aldığı Vadinin Güneyden Görünüşü

Çalışma sahası olarak buranın seçilmesinde onun gösterdiği ilginç özellikler etkili olmuştur. Türkiye'de geçmiş tarihlerde parlak bir görüntü çizen, günümüzde ise bunu tamamen yitirmiş olan bir çok yerleşmede olduğu gibi Kemaliye'de geçmişteki önemine kıyasla bugün ekonomik açıdan bir bocalama içindedir. Önceki dönemlerde uzun mesafeli Kervan ulaşımının etkisiyle giden yolcuların konaklama merkezi olma yanında, ticari malların yükleme ve boşaltma işlevini gördüğünden sanayisi gelişmişti. Merkez sahip olduğu bu avantaj neticesinde geniş bir sahanın hizmet merkezi olarak işlevini sürdürmüştür. Daha sonraki yıllarda ulaşım teknolojisindeki gelişmeyle, ulaşım tipi ve güzergahlarının değişimi siyasal, sosyal ve ekonomik değişimi de ortaya çıkardığından kasaba hem nüfus kaybetmeye hem de geçmişteki parlak günlerinden farklı olarak ekonomik fonksiyonları gerilmeye başlamıştır.

Bu çalışmada Kemaliye kasabasının kuruluş yer seçimi analiz edilmiş, eldeki belgeler doğrultusunda alansal gelişimi incelenmiştir. Ayrıca kasabanın geçmiş ve günümüzdeki fonksiyonları Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait belgeler incelenerek

hem geçmiş hem de bugünkü durumu karşılaştırılarak; ilerleme ve gerileme nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

KEMALİYE KASABASININ KURULUŞ VE GELİŞMESİ

Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, kuruluşunun X.- XI. yüzyıllara kadar gittiği tahmin edilen (Yorke,1896,333) Kemaliye'nin bulunduğu saha İlk çağlardan beri yerleşmeye sahne olmuştur. Bölge, Ortaçağ' da, İran ve Bizans arasında el değiştirmiş, XI. yüzyılda Selçukluların, XII. yüzyıldaki Timur istilasından itibaren de Osmanlı Devletinin yönetiminde kalmıştır..Bugün 2922 kişilik nüfusu ile Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezi olarak hayatini sürdürmektedir.

Günümüzde kasabanın gelişim safhalarını netleştirmek oldukça problemlidir. Bunun bir kaç nedeni vardır ki bunlardan birisi; yerleşim için gerekli olan sahanın sınırlılığı, diğeri ise yerleşilebilecek alan gelişiminin, topografik engeller ve dereler vasıtasıyla fazla oranda etkilenmesidir. Yüzyıllar boyu aynı saha yerleşim için kullanıldığından, yerleşilen saha genişliği 18.yy dan sonraki gelişme ile sınırlı kalmış ve geçmişle günümüz arasında büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Bugün belirli bir alansal gerilemeden ziyade her mahalle içinde dağınık şekilde gerilemeler olduğundan net bir gerilemeyi vermek mümkün olmamaktadır. Yukarıdaki olumsuzluklar nedeniyle kasabanın gelişim safhası ancak iki dönem içerisinde incelenebilmektedir.

Kemaliye kasabasının gelişimi, eldeki veriler doğrultusunda

1- XI. Yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar olan dönem,

2- XVIII. yüzyıldan günümüze kadar olan dönem, olmak üzere iki dönem içinde incelenebilir (Şekil:2.).

1- XI Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Olan Dönem: Kemaliye Kasabası, Fırat vadisi kenarında yer almaktadır. Kuzeybatı yönde akan Fırat nehri güneye doğru yöneldiğinde doğuda Munzur, batıda Sarı çiçek dağlarının meydana getirdiği kütleyi geçtikten sonra, Kemaliye Boğazına girer. Kasaba, baraj gölü oluşmadan önce içinden Fırat Nehri'nin aktığı vadinin, genişlediği yerde doğu kesimine nazaran yerleşme için daha uygun şartlar arz eden batı yakasına kurulmuştur (Foto.2).

Çok eski bir tarihe sahip olduğu tahmin edilen Kemaliye'nin, Antoninus'un rehberinde adı geçen Ortaçağ şehirlerinden Tevkila / Theukira adlı yerleşme olabileceği tahmin edilmektedir (Yorke,1896,465). "Kelime anlamı Helen dilinde boğaz, geçit olan Tevkilanın, Satala (Kelkit kuzeyinde)- Melitene (Eski Malatya) yolu üzerinde, Zimara (İliç) ile Sabus (Çitköy) yerleşmeleri arasında Fırat kenarında kurulmuş bir kent olarak geçmesi " (Umar, 1993 ,780) bu görüşü desteklemektedir.

Kasabanın ilk kuruluş yeri, batıda yer alan Taşdibi Mahallesi'nin batısında savunma amacı göz önünde bulundurularak inşa edilmiş ve bugün çok az kalıntıları bulunan kaledir. Kuruluşta;

1- Savunma İçin Uygun Bir Mevki : Kalenin kurulduğu mevki, kuzey -güney yönünde geçiş için uygun bir alan üzerinde yer almaktadır. Buradaki geçiş hattını koruma, ulaşımı kolaylaştırma ve aynı zamanda yerleşmenin rahat savunulabilmesi için ilk önce kale inşa edilmiştir. Kısaca savunma ağırlığı göz önünde bulundurularak kurulan kale yerleşmenin ilk çekirdeğini oluşturmaktadır. Batıdaki dağlık alan üzerinde yer alan kale konum itibariyle hem vadinin kuzey ve güneyini kontrol altında tutabilme, hem de doğusunda ki nehir sayesinde rahatça savunma yapılabilme imkanına sahiptir.

2- Su Kaynağına Sahip Olma: Kalenin alt kesiminde Taşdibi mahallesinde bugünde kasabanın en önemli su kaynağı olan Kadı gölünün bulunması kalenin kuruluşunda önemli bir etkidir. Zira bu kaynak hem içme hem de tarımsal faaliyetlerde kullanıldığı için kuruluşta önemli bir avantaj oluşturmıştır

Foto.2.Kemaliye Kasabasının Genel Görünümü ve Yerleşim Sahası

Kaleden ne zaman inildiği hakkında kesin bir tarih bilinmemekle beraber XVI. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebinin, kalenin aşağı kesiminde kasabanın bulunduğunu belirtmesi (Çelebi, 1986,168-170) halkın yavaş yavaş kale dışına yerleşmeye başladığını göstermektedir. Güvenlik açısından emniyetin olmadığı XV.yüzyıldan önce şehir büyük bir ihtimalle kale dışında fazla gelişmemiştir. Sonraları sahanın tamamen Osmanlı Devletinin egemenliğine girmesiyle oluşan huzur ortamı sonucunda kale dışına

yerleşilmeye başlandığını ileri sürebiliriz.

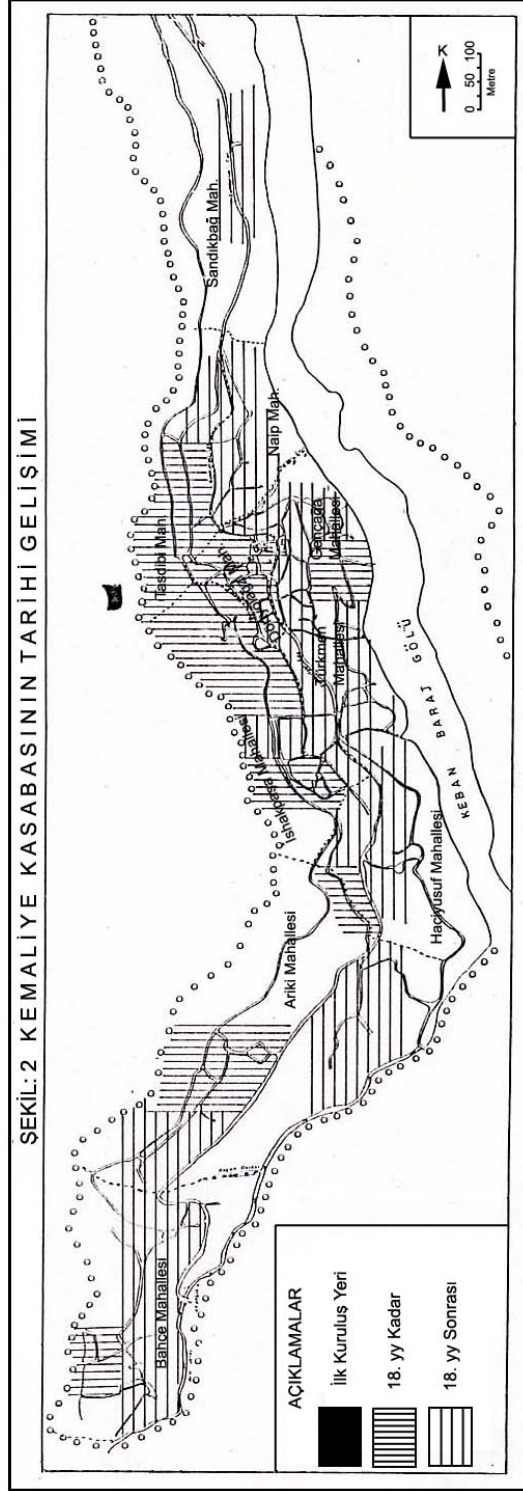
Kemaliye kasabası hakkındaki ilk nüfus bilgileri XVI. yüzyıla ait olup, daha eski tarihli bilgiler mevcut değildir. Evliya Çelebi, Kemaliye'nin 1000 konutluk bir yerleşme olduğunu belirtir ki; (Çelebi,1986,169) her haneyi ortalama beş kişi kabul edersek, o dönemde Kemaliye'de yaklaşık 5000- 6000 nüfus bulunduğunu söyleyebiliriz. Anadolu'nun önemli ticaret şehirlerinden sayılan Tokat ve Amasya'nın, XVI. ve XVII. yüzyıllar da 30.000 ile 25.000 nüfusa sahip oldukları (Aktüre, 1975, 110-112) göz önünde bulundurulursa, o dönemde Kemaliye'nin bu nüfus miktarı ile büyük ve önemli bir yerleşme merkezi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu dönemde Kemaliye yerleşmesinin fazla nüfus barındırmasının nedenini, ticaret yolları üzerinde bulunuyor olmasında aramak gerekir. Çünkü; Anadolu'da doğu-batı istikametinde uzanan kervan yollarının en önemlisi, Antalya ve Alanya limanlarından, Konya- Aksaray- Kayseri- Sivas üzerinden Erzincan ve İran'a gitmekteydi. Bunlardan; Malatya ile Elazığ'a giden yolun, Divriği ve Arapkir üzerinden geçmesi (Şahin, 1985, 27) nedeni ile " XV. yy dan itibaren, Divriği - Arapkir - Harput ve Harput - Arapkir - Kemaliye - Kemah - Erzincan arasındaki ticaret yolları gelişmiştir "(Tuğlacı, 1985, 273) Bu yol Kemaliye'nin ticari açıdan gelişmesine ve o dönem şartları içinde oldukça büyük nüfus miktarını bünyesinde barındırabilmesine imkan tanımıştır (Tablo.1).

Kale dışına çıkan kasabanın alansal gelişimini eski yapıların, yapım tarihlerine ve konumlarına bakarak tespit etmeye çalışabiliyoruz. Günümüzde Kemaliye'deki en eski cami kalenin doğu kesiminde bulunan Taşdibi Mahallesi'nin batı sınırında yer alan 1635 yapım tarihli Taşdibi camisidir. Bu veriler ışığında kaleden inildikten sonra ilk gelişen Taşdibi mahallesidir ve kale haricinde Kemaliye kasabasının ilk yerleşim çekirdeğini oluşturur. Sonraki gelişme Taşdibi mahallesinin doğusunda yer alan Dört yolağzı mahallesiyle devam etmiştir. Arazinin engebeli olması nedeniyle bundan sonraki gelişme ilk iki mahalleden farklı olarak dağınık bir vaziyet aldığından gelişen sahalar da farklılaşmıştır. Böylece Genççağa, İshakpaşa, Ariki, Bahçe mahallelerinin farklı kesimlerinde gelişmeler olmuştur (Şekil.2).

Bütün bu sonuçların ışığında, tahminen XVI.yüzyılda yerleşme kalenin dışına çıkarak doğu kesime yani Fırat nehrine doğru gelişme göstermiş ve Kemaliye kasabasının ilk çekirdeği Taşdibi ve Dört yolağzı mahalleleri oluşmuştur. Kasabanın yer aldığı alanın eğim ve dereler nedeniyle yerleşmeye uygunluk arz etmemesi, insanları uygun olan alanlara yani bahçe içlerine konutlarını inşa etmeye zorlamıştır. Böylece XVIII.yüzyıla kadar Genççağa, İshakpaşa, Ariki, Bahçe mahallelerinin belirli kesimleri birbirinden bağlantısız dağınık bir şekilde gelişme göstermiştir. Sonuçta, bu dönemde merkezde

Dört yolağı, Taşdibi gibi birbirine yakın ve ticari merkezin de yer aldığı iki mahalle dışında yukarıda saydığımız mahallelerin de belirli kesimlerinde yerleşilmeye başlanılmıştır.

2- XVIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Olan Dönem: Bu dönemde hem güvenliğin artışı, hem de ulaşım güzergahı üzerinde bulunması sebebi ile kervancılığa bağlı olarak mahalli sanayisi ilerlemiş, Bilhassa halıcılık ve Sarıçiçek Yaylasındaki hayvancılık faaliyetlerinin etkisiyle Dabakçılık oldukça gelişmişti (Özaydın,1970,21). Bu durum kasabanın ticari kapasitesini artırdığı gibi nüfusun da gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır.

Nitekim Texier; 1844 yılında Kemaliye'de 2700 ev bulunduğunu belirtir ki, bu verilere göre Kemaliye'nin yaklaşık 13.000 - 14000 nüfusu bünyesinde barındırmış olduğunu söylemek mümkündür (Yurt Ansiklopedisi, 1982, 2499). 1887 tarihli (H.1305) Ma'mûratü'l Aziz Salnâmesi'nde, Kemaliye kasabası 7863 hane 16658 nüfus, verilirken (1305, 212-221), yine aynı salnamede, kendisine bağlı Ağın dahil olmak üzere toplam nüfusunun 46270 kişi olduğu yazılır. Cuinet 1891 yılındaki eserinde Kemaliye'yi 19000, nüfuslu bir yerleşme olarak gösterirken (Cuinet, 1891, 361-366) 1892 (H.1310) yılına ait salnamede hane sayısının verildiği, nüfus miktarının verilmediği dikkati çeker. Bu dönemde 2187 hane ile yaklaşık 10000-11.000 kişilik nüfusu bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz (1310,124,199). Şemseddin Sami, 1894 yılında yazdığı eserinde Kemaliye'yi merkez nüfusu 10.000 kişi, Ağın Nahiyesi de dahil toplam 36.000 kişi olarak göstermektedir (Sami, 1894, 1019, 3142) (Tablo:2.).diğer taraftan Yorke, 1896 yılındaki yazısında, Kemaliye'yi 15.000 nüfuslu, bir yer olarak belirtir (Yorke, 1896, 332-333) (Tablo.1).

Tablo1 Kemaliye'nin Belirli Yıllardaki Nüfus Durumu (1887-1896)

YILLAR	ŞEHİR	KIR	TOPLAM
1887	16658	29612	46270
1891	19000	41919	60919
1892	10000	*	*
1894	10000	26000	36000
1896	15000	*	*

Kaynak: Yerleşmelerin nüfus mik,1887 (1305) Ma'mûratü'l Aziz Salnâmesi,1891Cuinet,1894 Şemseddin Sami,1896 Yorke den alınmıştır.*Bu tarihlerde veri bulunmamaktadır.

Tarih içinde, merkeze ait nüfus verilerinin farklılığının nedenlerini, belirli dönemlerde ortaya çıkan asayiş bozuklukları ve konar göçerlerin faaliyetlerinde aramak gerekir. Nitekim; XVI. yüzyıldan beri Arapkir, Amasya, Sivas sancaklarında yaylacılık yapan Halep Türkmenleri'nin, (Halaçoğlu, 1988, 25) ticari faaliyetlerini Kemaliye ile yapmaları, buradaki ticari faaliyeti geliştirmeye yardımcı olmuştur. Yaylacılardan bir

kısımının da zaman zaman kışı geçirdikleri Halep ve Şam'a gitmeyip buralarda ikamet etmeleri, merkez nüfusunun belirli dönemlerdeki artış veya eksilişin ana nedeni demek mümkündür.

XVIII. yüzyıldan sonra kasabanın nüfus bakımından gelişmesi sonucunda önceden gelişmelerin olduğu Bahçe, Ariki, Genççağa, İshakpaşa, mahallerinin gelişimi devam etmiş bunun yanında Hacıyusuf, Türkmen, Sandıkbağ mahalleleri oluşmuştur.

Büyük bir gelişme gösteren kasaba, XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra tarımsal arazi yetersizliği, çıkan isyanlar, ekonomik değişimlerden etkilendiği için nüfus kaybetmeye başlamış ve bu düşüş XIX. yüzyılda da sürmüştür. Kasabanın, geçmiş yıllara nazaran aşırı nüfus kaybetmesinin nedenini, Osmanlı'nın son dönemlerinde sıkça rastladığımız isyan hareketlerinde (1896 yılında çıkan ermeni isyanında yerleşmedeki bir çok yer yakılıp yıkılmıştır) sanayisinin teknolojik gelişmeleri takip edememesinde aramak gerekir. Nitekim sanayisi çevre illerde (Elazığ, Sivas) gelişen fabrikasyon üretim karşısında etkilenmiş (Quataert, 1999,76) ve kasaba ekonomik anlamda olumsuzluğa sürüklenmiştir.

Bu olumsuzluklara I.Dünya ve Kurtuluş Savaşlarının eklenmesi durumu, daha da kötü hale getirmiştir. Savaş zamanında ve sonunda azınlıkların ülkeyi terk etmeleri, savaşlardaki büyük nüfus kayıpları, eski kervan yollarının öneminin giderek azalması nedeniyle ticaretin gerilemesi ve cumhuriyet döneminde yaşanan idari değişiklikler nüfus kaybında etkili faktörler olmuştur.

Cumhuriyet döneminde demiryollarının gelişmesi (Sivas-Erzincan 1938, Sivas-Elazığ 1934) bölgeyi biraz olsun kapalı özellikten kurtarması sonraları karayollarındaki gelişmeler ve nihayet Keban barajının inşası Kemaliye'nin nüfus kaybetmesini hızlandırmış ve bu düşüş günümüzde de bilhassa kırsal alanda yoğun olmak üzere hala devam etmektedir (Tablo2).

Tablo: 2 Kemaliye İlçesinde Yıllara Göre Nüfusun Gelişimi ve Şehir Kır Nüfus Oranı (1927-1997)

YILLAR	ŞEHİR	KIR	TOPLAM	ŞEHİR %	KIR %
1927	5428	17114	22542	24.1	75.9
1935	3545	15144	18689	19.0	81.0
1940	3275	11824	15099	21.7	78.3
1945	3442	13608	17050	20.2	79.8
1950	3709	15292	19001	19.5	80.5
1955	2821	15059	17880	15.8	84.2
1960	2652	13900	16552	16.0	84.0
1965	2384	12651	15035	15.9	84.1
1970	2510	10739	13249	18.9	81.1
1975	3014	10155	13169	22.9	77.1
1980	2614	9535	12149	21.5	78.5
1985	3007	8314	11321	26.6	73.4
1990	2044	7004	9048	22.6	77.4
1997	2922	4597	7519	38.9	61.1

Kaynak: DİE Nüfus İstatistikleri.

Sonuçta kasaba ilk kuruluş yeri kaleden indikten sonra batı-doğu doğrultusunda gelişme göstermiş fakat batıda dağlık alan, doğu ise Fırat Nehri (Keban Baraj Gölü) gelişimi engellediğinden, yerleşme daha iyi imkanlar sunan kuzey-güney yönündeki alanlara doğru gelişmeye başlamıştır. Böylece önceleri bağ, bahçe alanı olarak kullanılan yerlerde yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. Sonraları ise yukarıda açıkladığımız sebepler çerçevesinde nüfus kaybetmeye başlamış, fakat yerleşim sahası alan olarak büyük bir değişikliğe uğramamıştır.

Bu sebepten dolayı aynı alanda 1890'larda 31 adet mahalle 15.000-19.000 arasında nüfus (H.1312, 60-70) yer alıyorken bugün 10 mahallede 3000 yakın nüfus bulunmaktadır. Diğer bir tabirle aynı alan içinde nüfusun gerildiğini ve geçmişteki mahallelerin isim olarak ortadan kaybolarak günümüzdeki 10 mahalle içinde kaldıklarını söyleyebiliriz. 18.yy ve sonrasında geliştiği alan hala günümüzde de varlığını korumasına rağmen nüfustaki gerileme mahallelerin içlerinde bazı alanların tekrar bahçeliklere dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum kasaba genelinde alansal gerilemeden ziyade sadece mahallelerdeki konut dokusunu ve yoğunluğunu azaltmış olduğundan, bugün hemen hemen tüm mahallelerde bilhassa kenarda yer alanlarda eski yerleşilmiş alanlara ait yapıların kalıntılarına rastlamak mümkündür. Kısaca geçmişteki 31 mahalle bugün 10 mahalle içinde yer almaktadır.

KEMALİYE'NİN ŞEHİRSEL FONKSİYONLARI

Kır ve şehir olarak ikiye ayrılan yerleşmelerin ayrımı, idari, siyasi, tarihi ve kültürel kriterlerden bir veya bir kaçına dayandırıldığı için ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu nedenle Dünyada şehir yerleşmeleri üzerine yapılan çalışmaların bir çoğunda, nüfus, yönetim ve ekonomik kriterler ele alınmış, fakat yerleşmelerin sınıflandırılmasında genelde o yerleşmenin sahip olduğu ekonomik fonksiyonları göz önünde tutulmuştur.

Genel olarak; iş, görev, rol, hizmet anlamına gelen fonksiyon, herhangi bir yerleşmedeki faaliyetlerin tümünü kapsar (Doğanay,1983,38) ve burada yaşayan insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için yerleşmenin nüfus büyüklüğüne bağlı olarak, önemi artan veya azalan primer, sekonder, tersiyer olarak nitelendirilen bir takım faaliyetlerde bulunurlar. "Tarım veya tarım dışı diye de sınıflandırılan faaliyetlerden, tarımsal faaliyetler ekip, biçme, dikme, hayvan yetiştirme, su ürünleri, ormancılık gibi tamamen kırsal yerleşmelere has faaliyetler iken, tarım dışı faaliyetler şehirselleşmelerin iş, güç kaynakları olup savunma, yönetim, sanayi, ticaret gibi işleri kapsar (Doğanay, 1994, 22).İşte "şehrin varlığını ve gelişimin mümkün kılan, hayatiyeti için gerekli kaynakları

sağlayan faaliyetler, tarihi dönem içinde herhangi bir yerleşmenin kuruluşunda önemli rol oynamakta ve sonraki gelişmelere bağlı olarak değişime uğramaktadır. Bu nedenle yerleşmelerin geçmişte sahip olduğu fonksiyonlarıyla günümüzdeki fonksiyonları aynı olmamaktadır "(Tümertekin, 1965, 5, 1972,41). Yerleşmedeki faaliyetler şehir içi arazi kullanımını da etkilediğinden, yapılan çalışmalarda fonksiyonların karakterleri ve etki alanları da göz önünde bulundurulmaktadır.

Şehirler fonksiyonları bakımından temel ve temel olmayan sektörler alınarak sınıflandırılmaktadır. Ekonomik özelleşme ve uzmanlaşmayı ölçmek için iki yol kullanılır. İlki şehrin istihdam yapısı diğeri ise şehrin ekonomisinden geçen para akışıdır. İstihdam yapı analizinde her faaliyette çalışanlar göz önüne alınarak çalışanların en fazla yoğunlaştığı faaliyetler belirlenir (Tümertekin, Özgüç,2002,44).

Bu açıdan 1990 yılında Kasabada çalışan nüfusun sektör bazında dağılımına baktığımızda, "Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir çok ilçe merkezi ve kasabada olduğu gibi"(Özgür, 1996, Yiğit, Hayli, Karakaş,1995) hizmetler sektörü ilk sırayı almakta, onu sırasıyla sanayi ve tarım sektörü takip etmektedir

Tablo: 3. Kemaliye İlçe Merkezinde Faal Nüfusun Sektörlere Dağılışı.(1990-2000)

SEKTÖRLER	Top.Nüf				SEKTÖRLER	Top.Nüf			
Yıllar	1990	%	2000	%	Yıllar	1990	%	2000	%
TARIM	44	6	11	2	HİZMETLER	495	65	454	74
SANAYİ	223	29	144	24	Elektrik,su	8		12	
imalat	104		86		Ticaret,Banka	143		123	
İnşaat	119		58		Ulaşım, Haber.	65		42	
					Toplum Hiz.	275		275	
					İyi tanım.	4		2	
					Toplam	762	100	609	100

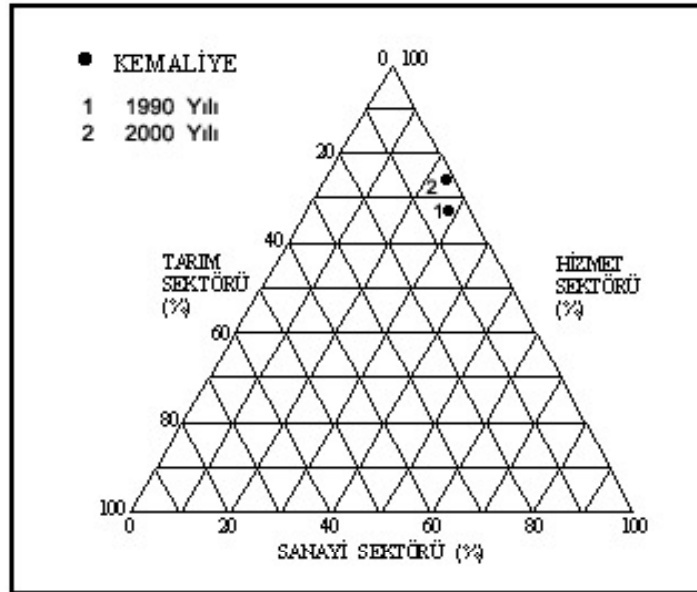
Kaynak: DİE 1990-2000 Genel Nüfus Sayımı, Erzincan ili Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Bu sonuca göre kasabada hizmet +sanayi sektörleri ağırlık taşıırken, alt sektörler bazında, toplum hizmetleri (yönetim), imalat sanayi baskın olarak damgasını vurmaktadır (Tablo:3, Şekil: 3). İnşaat sektörünün zaman içinde değişimi nedeniyle geçici bir sektör olarak yorumladığından (Tümertekin,1965,1972) burada inşaat sektörü yüksek olmasına rağmen imalat sektörünün alana damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. Zira 1987 yılında çıkan çarşı yangını sonrasında çarşının yeniden yapılanması çerçevesinde inşaat sektöründe çalışanların bulunması bu sektörün yüksek çıkmasının ana nedenidir. Nitekim 2000 yılında inşaat sektörünün yarıya yakın azalması da bu sebeptendir. Kısaca kasabada hizmet (yönetim)-sanayi (imalat) fonksiyonları ağırlık taşıır.

İDARİ FONKSİYONU: Kasaba gerek Osmanlı döneminde gerekse de Cumhuriyet döneminde idari açıdan değişiklikler yaşamıştır. Bu değişiklikler ile kendisine bağlı saha genişliği devamlı surette farklılaşmıştır. XV.yüzyılda Arapkir Livasına bağlı bir bucak merkezi olan Kemaliye Kasabası, 1858-1859 yılları arasında Arapkir Livasından alınarak ilçe yapılmış ve Harput Vilayetine, 1878 yılından itibaren de Harput vilayeti yerine oluşturulan Ma'mûretü'l Azîz Vilayetine bağlanmıştır (Tuğlacı, 1985,112, 232). Cumhuriyet Döneminde, 1926 yılında Malatya iline bağlanan Kemaliye, 1938 yılında da Malatya ilinden alınarak, Erzincan iline bağlı hale getirilmiştir.

Bu değişiklik esnasında kendisine bağlı İliç ve Ağın bucağı alınmış, İliç ilçe yapılırken, Ağın Arapkir'e devredilmiş ve Arapkir'in Dutluca ile Çemişgezekin Başpınar bucağı ve köyleri Kemaliye'ye bağlanmıştır. Bu değişim ile 1935 yılında 5 adet (Topkapı, Ağın, Yedibağ, İliç, Harmankaya) olan nahiye sayısı Yedibağın Ağın'da kalması, Topkapı ile Harmankaya'nın lağvedilmesi ve kendisine yeni katılan Başpınar ile Dutluca'nın nahiye yapılması sonucunda, 1940 yılında 2'ye düşmüştür (Tablo:4). Bugün 1168 km² lik bir alan üzerinde 2 bucak ve 60 köyün yönetim merkezidir. Toplam 7519 kişilik nüfusun, 4597'si 2 bucak ve 60 adet köyde yaşarken, 2922 kişilik nüfus ise Kemaliye Kasabasında ki 10 adet mahallede yaşamaktadır.

Şekil: 3 Kemaliye'nin Fonksiyon Analiz Grafiği (1990-2000)

Tablo: 4 Kemaliye ilçesinin Bazı Yıllarda Sahip Olduğu Köy ve Nahiye Sayısı

Yıl	Köy Sayısı	Nahiye Sayısı	Yıl	Köy Sayısı	Nahiye Sayısı
1892	86	5	1950	58	2
1905	83	5	1970	61	2
1927	103	5	1980	60	2
1935	121	5	1985	60	2
1940	61	2	1997	60	2

Kaynak: 1892 1310 salnamesi s.124-129, 1905 1323 salnamesi s.80, 1927-1997 DİE Nüfus istatistik.

KÜLTÜREL FONKSİYONLARI: Şehirlerin hem kendi bünyelerinde hem de çevresinde yaşayan kitlelere verdiği hizmetlerden birisi de kültürel hizmetlerdir. Din ve eğitim hizmetleri olarak ikiye ayrılabilen bu fonksiyon içerisine "çeşitli kongreler, konferanslar, müzik, tiyatro ve festivaller, eğlenme ve dinlenme ihtiyaçlarından doğan hizmetler de girmektedir" (Göney,1984,199).

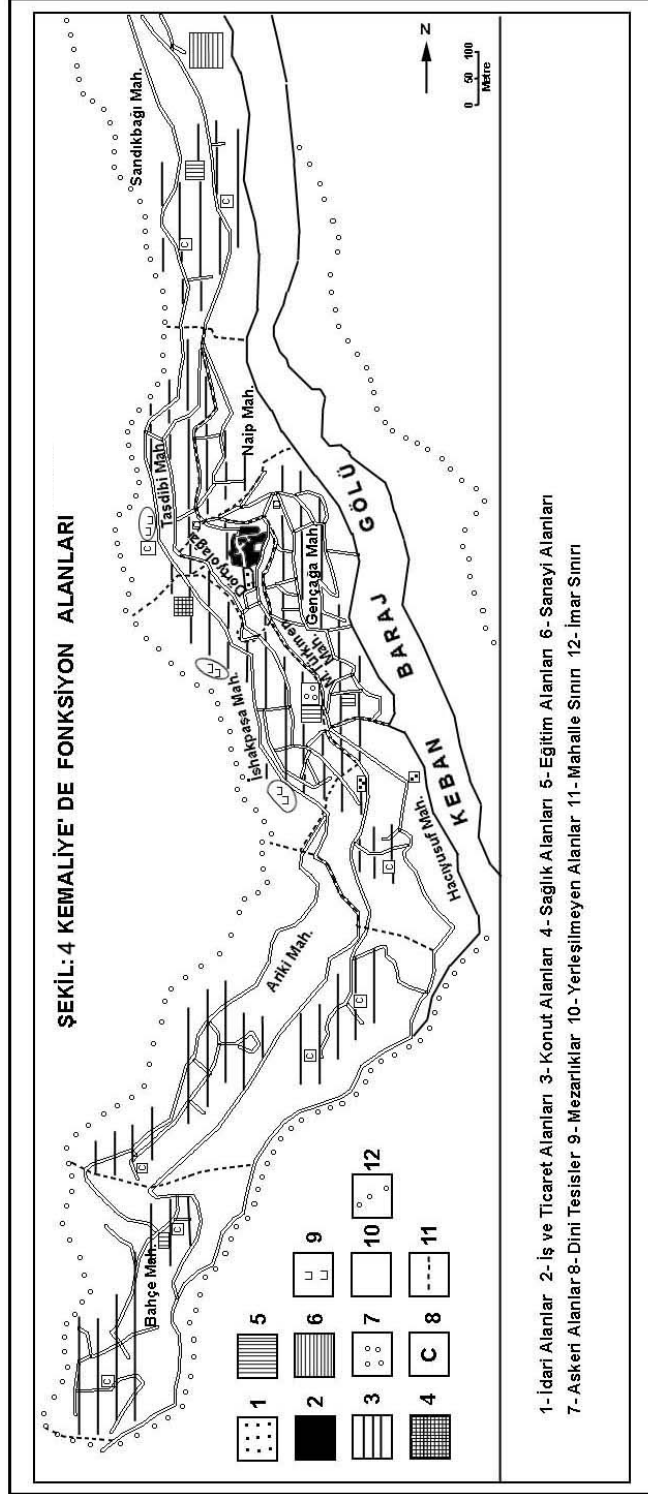
Kültürel fonksiyonlar içerisinde yer alan eğitim hizmetleri Osmanlı döneminde medreseler tarafından yürütülmekteydi.Bu dönem hakkındaki bilgilerimiz XVIII.yüzyıl sonrasına ait olup bu dönem öncesiyle ilgili veri bulunmamaktadır. Bu dönem hakkındaki verilerde eğitim kurumlarının sayısı çok farklı miktarlarda verilmektedir. Bu sebepten kaynakların el verdiği ölçüde XVIII.yüzyıldan günümüze kadar olan durum ele alınmaya çalışılmıştır.

1870-1871 yılları arasında Kemaliye'de 1 medrese, 1 rüştiye (ortaokul) mektebi (Açıkses,1987,137-142, Kırzioğlu,1964,8) 1891 yılında Cuinet, kasabada 11 medrese, 13 ilkokulun (Cuinet, 1891, 362-366), Çelebi ise üç medrese, 40 sıbyan mektebinin (Temelkuran, 1986, 168) bulunduğunu belirtir. 1899 (1307) yılı salnamesinde 569 öğrencili bir rüştiye ile 535 öğrencili iki sıbyan mektebinin olduğu açıklanırken, aynı yılda (1899) Sami, bir rüştiye mektebinin varlığından bahseder (Sami, 1899, 1019).

Tablo: 6 Kemaliye ilçesinde Yıllara Göre Okul , Öğretmen , Öğrenci Sayısı, Okul ve Öğretmene Düşen Öğrenci Miktarı (1922- 2002).

Yıl	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmene Düşen Öğrenci	Okula Düşen Öğrenci
1922	2	*	*	*	*
1950	22	*	*	*	*
1960	45	64	*	*	*
1970	55	74	2039	27	37
1995	16	28	374	13	23
2002	8	38	523	13	65

Kaynak: 1960 yılı verileri Pasin 1960, 1970 yılı verileri (Özaydın,1970,20), 1995-2002 yılı milli eğitim kayıtları .*Bu yıllara ait veri bulunmamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Osmanlı dönemindeki veriler pek sağlıklı olmamakla beraber kasabanın eğitim fonksiyonu hakkında azda olsa bir fikir vermektedir. Bu veriler ışığında kasabanın nüfus açısından gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. En sağlıklı veriler cumhuriyet dönemine ait olup zaman içerisinde kasabanın eğitim fonksiyonunu nüfusun devamlı düşüşüne rağmen ilerlettiğini görmekteyiz (Tablo.6). İlçe genelinde 1950 yılında itibaren gelişen eğitim kurumlarının sayısı kırsal kesimdeki yerleşmelerdeki nüfus kayıpları sonucunda bazı okulların kapanması (merkezin sanayi ve ticaret açısından gün geçtikçe gerilemesi ve Keban barajının inşası) nedeniyle oldukça gerilemiştir.

Kasabada ilk Ortaokul 1949 yılında (Kemaliye Ortaokulu) açılmış, bu ortaokul binası, 1976 yılında ek yapılmak suretiyle lise (Hacı Ali Akın Lisesi) haline getirilmiştir. Bugün bu bina Fırat üniversitesi meslek yüksek okulu olarak hizmet vermektedir.

Kemaliye'de kültürel hizmetler içinde yer alan kütüphane 1963 yılında kurulmuştur. 1987 yılındaki yangında 15.000 yakın kitabını kaybeden kütüphane bugün yeni binasında 7993 adet kitapla hizmetini sürdürmektedir. Kasabada ilk gazete Yeşil Eğin adı ile 1950 yılında yayın hayatına başlamıştır. sonradan Gurbet adını alan bu gazeteye 1970 yılından itibaren Özden ve Murat yol gazeteleri eklenmiştir. Bunlardan Murat yol gazetesi yayın hayatına son verirken, 1988 yılına kadar Apçağa köyündeki tesislerinde yayın hayatına devam Özden Gazetesi de bu tarihten sonra tesislerini İstanbul'a taşımıştır. İstanbul'da yayın hayatını sürdüren gazete Kemaliye'deki okuyucularına gazeteyi posta yoluyla ulaştırmaktadır. Bugün kasabaya günlük gazeteler aynı günde gelmediğinden ancak bir gün sonra okunabilmektedir. Sivas'tan trene verilen gazeteler Bağıştaş istasyonunda trenden alınarak, Kemaliye'ye getirildiğinden bir günlük gecikme meydana gelmektedir. Malatya-Kemaliye arasında çalışan posta arabası Malatya'dan sabah çok erken saatte yola çıktığı için Adana'dan Malatya'ya gelen gazeteyi alamamakta, bu nedenle gerek Sivas'tan gerekse de Malatya'dan gelecek olan gazeteler gecikmektedir.

Bugün kasabada birçoğu tarihi niteliklere sahip 17 adet cami dini fonksiyonların yürütülmesine hizmet etmektedir (Tablo.7).

Tablo:7 Kemaliye'deki Bazı Tarihi Camilerin Bugünkü Durumları ve Bulunduğu Mahalleler.

Cami Adı	Yapım Tarihi	Bugünkü Durumu	Bulunduğu Mahalle
Taşdibi	1635	Sağlam	Taşdibi
Dört yolağzı	1654	Sağlam	Dört yolağzı
Orta	XVII. yy.	Sağlam	Dört yolağzı
Hacıyusuf	1690	Sağlam	Hacıyusuf
Eminefendi	1704	Sağlam	Ariki

SOSYAL FONKSİYONLARI: Sosyal fonksiyonlar içerisinde yer alan sağlık fonksiyonu açısından Osmanlı dönemiyle ilgili veri çok azdır. 1891 yılında Kemaliye Kasabasında sağlık hizmetleri " iki doktor, iki diş hekimi, üç eczacı" (Cuinet,1891,364) ile yürütülmekteydi.

Cumhuriyet Döneminde 1970 yılına kadar kasabadaki sağlık hizmetini 1940 yılında açılan 1 adet sağlık ocağı vermiştir. 1955 yılında 6135 m²'lik bir alana iki adet lojmanı ile birlikte yapılmış olan ikinci sağlık ocağı 1966 yılındaki tadilat ile 25 yatak kapasiteli devlet hastanesi haline getirilmesiyle kasaba hastanesine kavuşmuştur. Bugün kasabadaki sağlık hizmetleri bir hastane ve sağlık ocağı ile yürütülmeye çalışılırken, köylerde yer alan sağlık evlerinin çoğunun elemanının bulunmaması buradaki hizmetleri aksatmaktadır (Tablo.8).

Tablo: 8 Kemaliye ilçesinde Yıllara Göre Sağlık Tesislerinin Sayısı ve Niteliği

Yıllar	Hastane	Sağlık Ocağı	Sağlık Evi	Toplam
1945	----	1	---	1
1955	----	1	---	1
1960	----	3	--	3
1970	1	2	4	7
1990	1	3	10	14
1995	1	3	10	14
2002	1	3	6	10

Kaynak:1945,1955,1960,1970 yılları Erzincan il Yıllığı (1973) 1990,1995,2002 yılları Sağlık Müd. Kay..

Bugün sadece 10 adet yatağı kullanılabilen hastanede röntgen ve laboratuvar olmasına rağmen eleman yetersizliğinden cerrahi müdahale yapılamamakta ve acil durumlarda hastalar ilk etapta cerrah olduğu zaman Arapkir'e, olmadığında ise Elazığ veya Malatya'ya sevk edilmektedir. Günümüzde ilçedeki sağlık tesis sayısı artarken genel nüfusun azalması nedeniyle personel sayısında azalma meydana gelmiştir(Tablo:9).

Cumhuriyetin ilk yıllarında kasabada eczane bulunmadığından bu görevi 1960 yılına kadar ecza evi adıyla belediye destekli açılmış olan işletme yürütmüş ve daha sonra serbest bir eczane açılmıştır. Bugün kasabada belediye binasının altında yer alan tek eczane görev yapmaktadır.

Tablo:9 Kemaliye ilçesinde Yıllara Göre Sağlık Personel Sayısı

Yıllar	Doktor	Dişçi	Hemşire	Ebe	Eczacı	Sağ.Mem	Diğer	Toplam
1891	2	2	---		3	---	---	7
1945	2	---	---	-	1	---	---	3
1970	2	---	1	4	1	---	3	6
1995	9	---	6	8	1	2	7	33
2002	4	-	4	1	-	1	7	17

Kaynak: 1891 (Cuinet 1891,364), 1945 (Belediyeler Yıllığı 1949, 563) 1995,2002 yılı Sağlık Müd. Kay

KEMALİYE'NİN EKONOMİK FONKSİYONLARI

TİCARET FONKSİYONU: Kemaliye Kasabası'nın geçmiş dönemlerde ticari hayatı oldukça parlak geçmiştir. Kemaliye'deki ticarethane sayısı 1876 salnamesinde, 11 kahve, 15 fırın, toplam 26, 1880 salnamesinde dükkan cinsi belirtilmeden 604 işyeri (Yurt, 1982, 2500-2501), 1891 yılında ise Cuinet 117 adet işyerinin olduğunu belirtmektedir. O dönemdeki ticari yapının güçlülüğünü kasabada bulunan işletmeciler içinde 20 banker, 4 avukatın bulunması da ispatlar niteliktedir (Cuinet, 1891, 362-366). 1892 salnamesinde ise üç han, 438 dükkan, 89 değirmen, 32 fırın verilmektedir (1310,124-199). Ticari yapının gelişmiş olmasının bir delili de hanların varlığıdır ki, 1896 yılında Ermeni isyanı sırasında yanmış yerler içinde dokuz adet hanın isminin (Sekizade, Evliyazade, Alemzade, Edhemağa, Sofuzade, Hacıbekiroğlu, Hatipoğlu, Gülağa, Hekimoğlu) geçmesi de bunu göstermektedir (Akçora, 1988, 26).

Ticarethane sayıları tarihi kaynaklarda çok farklı sayılarda verilmesine rağmen o dönemin ticari yapısı hakkında bir fikir yürütmemize imkan vermektedir. 1880 yıllarında gelişmiş olan ticari yapı daha sonraki yıllarda Osmanlı ekonomik sistemindeki değişimlere, karışıklıklara bağlı olarak gerilemeler göstermiştir. Birde buna zaman içerisinde çevre illerdeki sanayi gelişmelerinin (Quatrert,1999,207,208) olumsuz etkisi eklenince geçim alanı sınırlı olan ilçeden azda olsa göçler meydana gelmiştir. Sonuçta yukarıda bahsettiğimiz etkilenmeler kasabanın ticari yapısında değişime sebep olduğundan işyeri sayısı zaman içerisinde azalma göstermiştir (Tablo.10)

Tablo: 10 Yıllara Göre Kemaliye Merkezde Bulunan Ticarethane Sayısı (1880-2000)

Yıllar	Ticarethane Sayısı
1880	604
1892	438
1891	117
1928	61
1980	103
1990	95
1995-2000	100

Kaynak:1880-1892 Ma'mûretü'l Aziz Salnâmeleri,1891 Cuinet, 1928 Ticaret Salnamesi, DİE 1980 Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 1990 DİE Numeratör Sayımı, 1995-2000 Arazi gözlemleri.

XVIII.yüzyılda kasabada el sanatlarına bağlı küçük imalat tesisleri çok iyi gelişmiş olduğundan, imalat faaliyetleri ile ilgili iş yerleri o yıllarda en yüksek orana ulaşmıştır. O dönemde imalat yapan tesis sayısının fazlalığının nedenleri olarak şunları belirtebiliriz.

1.Kervan ulaşım yolu üzerinde yer alan Kemaliye kasabası bu sektörden olumsuz şekilde etkilenmemiş,

2.Kervanla taşınan yük miktarının azlığı ve taşınan malın tuz, şeker gibi önemli ürünler üzerinde yoğunlaşması nedeniyle diğer alanlarda imal edilmiş ürünlerin rekabetine

maruz kalmaması

3.Kendisiyle ticari bağlantıyı sürdüren geniş bir sahanın mevcudiyeti

Yukarıdaki faktörler kasabanın hem imalat faaliyetlerini hem de hizmet ettiği alanları artırmıştır. Zira kasaba hala kapalı bir bölge içinde yer almakta ve alandaki yerleşmeler ihtiyaçlarını kasabada yer alan mahalli küçük sanatkar ve üreticilerden karşılamaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında savaştan yeni çıkılmasının etkisiyle geçmiş yıllara nazaran ticari ve sanayi yapısı değişmeye başlamış fakat tamamen çökmemiştir. Çünkü alanın ulaşım yetersizliği nedeniyle dışla bağlantı sağlayamaması buranın uzunca bir süre kapalı bölge özelliğinde kalmasına neden olmuştur. Bu durum Sivas-Erzincan demiryolunun 1938 yılında tamamlanmasına kadarda devam etmiştir. Demiryolunun gelmesinden sonra kuzeyden dönemin en hızlı ulaşım sektörüyle kasabanın diğer alanlar ile bağlantısı başlamıştır. Bağlantının artışı hem kasabanın Erzincan'a bağlanmasına hem de azda olsa dışarıya göç vermesine neden olmuştur. Demiryolu ile dış bağlantısını sağlamasına rağmen yinede beklenen ticari ve ekonomik değişim gerçekleşmemiş çevresinin ihtiyaçlarını karşılayan bir merkez görevini yürütmüştür.

1950 yılından sonra karayollarındaki gelişme güney kesimle bağlantının güçlenmesine neden olmuş böylece Malatya, Elazığ gibi kentler yanında diğer alanlardan etkilenme biraz daha artmıştır. Sonuçta değişen ülke ve bölge şartları karşısında kasaba sanayisi ülke genel sanayisi karşısında dayanamayarak sanayi kısmında belirtildiği gibi gerilemeye yüz tutmuştur.

Çevresiyle azalan ticari ilişki 1974 yılından sonra Keban barajının bitmesiyle daha da fazlalaşmıştır. Zira baraj çevredeki bazı yerleşmeleri ortadan kaldırdığı gibi bir kısım yerleşmelerle olan bağlantısını da koparmıştır. Böylece Kemaliye hem nüfus kaybetmiş hem de ticari açıdan kendisine bağlı alanlar daralmıştır. Mesela Önceden Kemaliye ile ticari ilişkisi bulunan Çemişgezek'e bağlı yerleşmelerin bağlantısı iyice azalmıştır. (Saribeyoğlu, 1951,57). Bütün bunlar ticari yapıyı da etkilediğinden işletme sayısı gün geçtikçe düşüş göstermiştir. Bugün kasabadaki ticarethaneler içinde en büyük oranı perakende ticaret yapan işletmeler almaktadır. Kendisine bağlı yerleşmelerin sürekli nüfus kaybetmesi ve Arapkir, Malatya Elazığ gibi merkezlerin ekonomik etkileri nedeniyle imalatla uğraşan işyeri sayısı azalmaktadır (Tablo:11)

Tablo :11 Yıllara Göre Kemaliye'de Bulunan Ticarethanelerin Gelişimi ve Cinsleri

Yıllar	Ticarethane Toplamı	İmalat	%	Toptan Ticaret	%	Perakende. Ticaret	%	Hizmet	%
1891	117	56	48		0.0	24	21	37	31.6
1990	95	33	35	2	2.1	35	37	25	26.3
95-2000	100	32	32	4	4.0	46	46	18	18.0

Kaynak: 1891 Cuiet, 1990 DİE numarator sayımı, 1995-2000 arazi etütleri.

SANAYİ FONKSİYONU: Tarihi bilgilere göre Kemaliye'de sanayi faaliyetlerinin, geçmiş yıllarda günümüzdekinden çok ileri olduğu dikkat çekmektedir. Cuinet, 1891 yılında Kasaba da pamuklu kumaş, havlu ve yazma adı verilen ürünlerin elle ve makina ile üretildiğini, bunları üreten, 11 manusa, 7 yazma imalathanesi, 7 tabakhane, 9 kürkçü, 8 kumaş boyacısının, ayrıca küçük sanatlarla ilgili olarak 8 çilingir, 4 nalbant, 4 demirci, 5 silahçı, 5 saatçi, 8 fırın, 15 kundura imalatçısının bulunduğunu belirtmektedir (Cuinet,1891,363). Aynı yıllarda yazılmış olan H.1310 (1892) salnamesinde ise kasaba da halıcılığın çok ileri gittiği, halı, kilim, seccade, manusa ve beyaz bezlerin dokunduğu, 10 halı, 200 dokuma tezgahının dışında sığır derisinden meşin üreten 5 tabakhanenin bulunduğu belirtilmekte, ve o dönemde kasabanın dokumacılıktan senede 40.000 lira gelir sağladığı yazılmaktadır (1310, 124-199).

Kemaliye'de halıcılığın gelişmesi 1887 yıllarına kadar gider. "Halıcılık sanatını 1887 yıllarında ilk olarak kadı Bekir Efendi'nin karısı, Şamlı Fatma Hanım'ın, Kemaliye'ye getirdiği ve Kabuloğlu denilen kişinin geliştirdiği" (Özaydın, 1970,16-21) söylenmektedir. Halıcılıktaki gelişmeye bağlı olarak 1915 yılında Kemaliye'de Halı Dokumacılığı Komandit Şirketi kurulmuştur. Buradaki pamuklu dokumacılığın; 1945 yıllarına kadar iyi bir şekilde yürüdüğünü, kooperatifin "1945 yılında 1.800.000 metre kumaş üretmiş" (iller bankası,1949,563) olmasından anlıyoruz."1940-1945 yıllarında iyi bir kazanç kaynağı olan" (Dündar, 1943, 60) dokumacılık sektörü, 1950-1955 yıllarından itibaren fabrikasyon üretim karşısında gerileyerek tamamen yok olmuştur. Dokumacılık sektörü gibi fabrikasyon üretim karşısında gerileyen el sanatlarından biriside "debagatçılık"tır (dericilik). 1945-1950 yıllarına kadar faaliyetini sürdüren sektör bu tarihten itibaren gerileyerek yok olmuştur..

Sonuç olarak, Cumhuriyetten önce gelişmiş olan mahalli sanayi, Cumhuriyetten sonra sanayideki teknik gelişmeye ayak uyduramadığından, ya tamamen yok olmuş yada niteliği değişmiştir. Bugün Kemaliye sanayisi bir işletme dışında çevresinin belirli ihtiyaçlarını görebilecek kapasiteye sahip, demirci, doğramacı, kalaycı, kundura yapım ve tamircisi gibi el sanatlarının ağırlık kazandığı küçük işletmeler halindedir (Tablo.12). Bunlardan doğramacılar ve demircilerin bir kısmı, eski iplik fabrikasının olduğu Demirciler Sokakta, diğerleri ise dağınık vaziyette iş ve ticaret sahasında yer almaktadırlar(Tablo:12, Şekil 4).

Kemaliye'de büyük sanayi tesisi olarak çuval fabrikası yer alır. Tesis 1974 yılında, hisselerinin % 40'ı özel idare, % 60'ı halka açık olmak üzere, kasabanın kuzey kesiminde, Bağıştaş'a giden yol üzerindeki Sandıkbağ Mahallesinde, 7.000 m²'lik bir alan üzerine kurulmuştur

Tablo: 12 Kemaliye Merkezinde Bulunan Sanayi Tesis ve işçi Sayısı

Sanayi Dalı	Tesis Sayısı	%	İşçi Sayısı	%
Tamir Atölye.	11	34.38	12	20.69
Metal Eşya	6	18.75	13	22.41
Ağaç işleri	6	18.75	8	13.79
Giyim	5	15.63	5	8.62
Gıda	4	12.5	20	34.48
Toplam	32	100	58	100

Kaynak: Arazi etütleri.

Önceleri halı üretmek gayesi ile kurulan tesis sonradan çuval fabrikasına dönüştürülmüştür. Halı üretiminin planlanmasındaki asıl amaç geçmişte oldukça gelişmiş ve ün yapmış olan halıcılığın tekrar canlandırılması, önceden gelişmiş alt yapıyı ve geçmişte elde ettiği unvan ile rahat pazarlama imkanını kullanabilme gayesidir. Fakat makinelerin gümrükten alınamaması ve mali yetersizlikler nedeniyle halı yerine sentetik çuval üretimine geçilmiştir.

Bu değişiklik çerçevesinde kurulan çuval fabrikası, yıllık 1150 ton sentetik çuval (10 milyon adet) üretebilecek kapasitede olmasına rağmen, uzman işçi yetersizliği, enerji ve hammadde sorunları nedeni ile hiç bir zaman yıllık kapasitesine ulaşamamış ve işletme mali krize girerek 1993 yılında iflas etmiştir. Tesis, 1994 yılında % 51'i şahıs, % 49'u özel idarenin mali katkıları ile el değiştirmiş ve aynı yıl bakım, tadilat işlemleri gerçekleştirilerek 1995 yılında tekrar üretime geçirilmiştir. Geçmişteki sorunları çözümlenemeyen ve aynı sorunlarla karşı karşıya olan işletme bugün % 30 kapasite ile çalışmaktadır.

Tesis; üretim esnasında en büyük mali zararı işçilik ve enerji yetersizliğinden görmektedir. Kalifiye işçi yetersizliği ve diğer etmenler makinadan çıkan malın standartlarının yeterli olmamasına neden olmaktadır. Zira, mamulün (çuval) belirli ağırlıkta (120 gram) olması gerekirken, bu ağırlıklara partiler içinde zaman zaman ulaşamamaktadır. Kısaca üretilen malın daha ağır olması, işletmeyi hammadde açısından zarara sokmakta ve maliyet yükselmektedir. Diğer bir ifade ile 100 çuval imal edilmesi gereken hammaddeden, 85-90 çuval üretilmesi zararın niteliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kasabaya elektrik sağlayan hatta sık sık arızaların çıkması ve elektrik kesintileri, tesisin üretimini durdurmasına sebebiyet verdiği için, tesis zarara girmektedir. Elektrik kesintilerinde tesisteki makineler da malın kalması sebebi ile her arızada makine başına yaklaşık 30 kg lık mal ziyan olmaktadır. Bu zararın ortadan kaldırılabilmesi için tesise elektriğin devamlı sağlanması gerekmektedir. Kesintide tesis tümünden etkilendiği için soruna jeneratörle çözüm bulmak mümkün görünse de büyük maliyetler gerektiğinden ekonomik olmamaktadır. Bugün 56 kişilik kapasiteye sahip olan tesis, bazı makineler

çalıştırılmadığından 5 idari, 20 işçi olmak üzere 25 kişilik personelle üretimi sürdürmeye çalışmaktadır.

Tesisin mal üretim aşamasında, hammadde, katkı maddeleri ve elektrik enerjisini önemli rol oynamaktadır. İstanbul ve İzmir'den (rafineri) temin edilen hammadde ve diğer katkı maddeleri, işletmenin kendisine ait bir aracı olmadığından, nakliyat firmalarından sağlanan araçlarla getirilmektedir. Ayrıca katkı maddelerinin yurt dışından geliyor olması ve dövize bağımlılık, fiyatların devamlı yükselmesine neden olduğundan, döviz artışları sürekli maliyetleri etkilemektedir. Birde buna Pazar alanlarına uzaklığı eklendiğinde olumsuzluk daha da vahim hale gelmekte ve diğer işletmelerle rekabet zorlaşmaktadır.

ULAŞIM FONKSİYONU "İnsan yada eşyanın bir yerden diğer bir yere hareket etmesini ifade eden ulaşım " (Barda, 1964, 5), yada fikirlerin taşınmasına ön ayak olan haberleşme, aynen sanayi yada ticaret gibi üretim şeklidir" (Tümertekin, 1987, 5). Bir bölgenin ekonomik hayatı, kesin olarak ulaşım ağı ile çevreye bağlanmasına ve açılmasına göre önem kazandığından (Karaboran, 1989,94), bölgenin gelişmesinde ve gerilemesinde ulaşımın etkisi fazladır. Kasabanın geçmiş dönemlerdeki fonksiyonları ile günümüzdeki fonksiyonlarının farklı olmasının nedenlerinin ilk başında ulaşım yolundaki teknik ve güzergah değişikliği yatmaktadır. Osmanlı Döneminde, Elazığ'dan Trabzon'a gitmek için kullanılan güzergah. tarihi dönem içinde çeki ve yük hayvanları ile yapılan yolculukta pek sorun olmamasına rağmen günümüz modern taşıt trafiğinde yetersiz kalmaktadır.

Arapkir'e 52, Ağın'a 38, Malatya'ya 166, Elazığ'a 142, Erzincan'a 200, Ankara'ya 836, İstanbul'a 1287 km uzaklıkta yer alan Kasabada yaşayanlar çevreyle ulaşım bağlantısını kara ve demiryollarından faydalanarak kurabilmektedir. Kasaba halkı bu iki ulaşım çeşidinden demiryollarını, kuzey kesimde yer alan il merkezi ile bağlantı kurmak için kullanırken, tüm ekonomik faaliyetlerde güneydeki karayolu güzergahını tercih ederler. Çevre illerle bağlantıyı, Kemaliye ve Malatya firması sayesinde kurmaktadır. (Tablo:13).

Bugün, yolun standartlarının yetersizliği ve bilhassa kışın kar vb. nedenlerden sık sık kapanması sonucunda, kasaba ile Erzincan arasında düzenli ve direkt araç seferi bulunmamaktadır. Günümüzde il merkeziyle bağlantı daha çok demiryolu vasıtası ile Bağıştaş istasyonundan gerçekleştirilir. il merkezine, köyden ve kasabadan gideceklerin trene yetişebilmeleri için Kemaliye'den gece saat 04.'de hareket eden Bağıştaş servisini kaçırmamaları gerekmektedir. Köyden gideceklerin servise yetişebilmeleri için bir gün önceden kasabaya gelmeleri gerekir ki, bunu başaramayanlar bir gün sonraki trenle gitmek zorunda kalırlar. Ayrıca trenin rötör yapması halinde gerek giden ve gerekse gelen

yolcular ya istasyonda ya da şehirde konaklamaktadır. Bütün bunlar kasabanın merkezle bağlantı sağlamasının ne kadar güç ve zahmetli olduğunu göstermektedir. Bu olumsuzluğa güney kesimdeki bağlantılarda pek fazla rastlanmaz.

İlçe merkezi Kemaliye, kendisine bağlı yerleşmelerle de ulaşım bağlantısını kolayca sağlayamadığı için ilçe merkezi ile diğer yerleşmeler arasında ulaşım bağlantısı oldukça zayıflar. Kasabaya yakın yerleşmelerle (Yuva, Apçağa köyleri gibi) kasaba arasında ulaşımda taksiler kullanıldığından sorun azalmakla birlikte, uzak yerleşmelerle ulaşım bağlantısında sorun artmaktadır. Kasabaya tek düzenli ulaşım servisi Pazartesi, Çarşamba, Cuma olmak üzere haftada üç gün; Başpınar-Kemaliye arasında yapılmaktadır.

Tablo:13 Kemaliye'den Bazı Merkezlere Gerçekleştirilen Haftalık Sefer Sayıları.

Arapkir	13	Elazığ	2
Bağıştaş	7	Ankara	8
Refahiye	7	İstanbul	8
Malatya	11		
Toplam			56

Kaynak: Kasabalara ait veriler ulaşım firmalarından alınan bilgilere göre düzenlenmiştir

Diğer yerleşmelerle ulaşım bağlantısı, yerleşmelerde bulunan nüfusun azlığı ve talep yetersizliği nedeni ile oldukça azalmaktadır. Bu yerleşmeler, kasaba ile ulaşımı acil durumlarda ya yakın köylerde bulunan araçlarla yada Kemaliye'den taksi çağırarak gerçekleştirdikleri gibi kasabadan köylere gidecekler ise belirli sayıya ulaştıklarında, kasabadan minibüs kiralayarak köylere gidebilmektedirler. Kasabanın kenarında yer alan mahalleler ile merkez arasında 6 - 7 km. ' uzaklıklar bulunmasına rağmen topografik engel, talep azlığı, yol yetersizliği nedeniyle merkezde, şehir içi kamu ulaşım faaliyeti gelişmemiştir. Bu kesimler arasındaki ulaşım ihtiyacı kasabadaki taksiler vasıtası ile giderilmektedir.

İlçedeki yolların büyük bir kesimi topografyanın ve yükseltinin etkisi ile topraktır. Yükselti nedeni ile her kış yolların büyük bir bölümü toprak kayması, taş düşmesi veya yağışların etkisiyle bozulmaktadır. Bu sebepten, ilçedeki yolların büyük bir kesimi toprak tesviye ve stabilize özelliktedir. Kışın genelde tüm köylerin yolları kapanır ve yerleşmelerle merkez arasındaki ulaşım problemler olarak yürütülür. Bilhassa Kemaliye Kasabasının kuzeydoğusundaki, Mercan ve Çal dağlarının uzandığı dağlık kesimde yer alan Çaldere, Kabataş, Başpınar ve çevresindeki yerleşmeler ile Yama Dağı'nın uzandığı kuzeybatısındaki yerleşmeler bu olumsuzluktan daha fazla etkilenir.

Ulaşım açısından en yoğun güzergah, kasabanın orta kesiminden geçen, kuzey kesimden Erzincan-İliç-Bağıştaş'a ,güney kesimden de Arapkir-Elazığ- Malatya'ya bağlantının bulunduğu hattır. En yoğun kesimini ise Kemaliye'den giden servislerin %

85'ni kendinde toplayan ve kasabanın sosyal, ekonomik vb. nedenlerle oluşan ulaşım ihtiyacının % 90'ını karşıladığı Arapkir-Elazığ- Malatya'ya hattı oluşturur. Kasaba içinde eğim nedeni ile motorlu aracın girebildiği sokak ve caddenin azlığı şehir içi ulaşım yoğunluğunu azaltmaktadır. Bu olumsuzluk nedeniyle mahalleler arasındaki ulaşım daha çok yaya olarak patika ve merdivenli dar sokaklar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bugün kasabada 5 taksi, 10 kamyon, 3 otobüs, 6 minibüs bulunmakta ve bu sektörde yaklaşık 30 kişi istihdam edilmektedir.

TARIM FONKSİYONU: 116.800 hektarlık alana sahip olan ilçenin, 16.560 hektarlık alanını Kemaliye Kasabası kaplar (Tablo: 14). Arazinin eğimli yapısı nedeni ile tarıma müsait düz alanları bulmak zor olduğundan, tarla ziraatı yapılabilecek geniş alanlara rastlamak mümkün değildir (30 hektarlık tahıl için kullanılan alanının 20 hektarı nadas alanıdır.). Bu nedenle, kasabada bahçe tarımı ağırlık kazanmakta ve meyvecilik ön plana çıkmaktadır. Bahçelikler de eğimli sahalarda teraslama yapılmak suretiyle oluşturulduğu için çok küçük ebatlıdırlar. Günümüzde kasabada, daha ziyade yaşlı nüfusun kalması ve bunların da kışın büyük kentlerdeki akraba veya çocuklarının yanlarına gitmeleri sebebi ile meyvecilik, bahçelere sürekli bakım yapabilecek genç nüfusun azlığından dolayı eski önemine sahip değildir. Yaz ve kış nüfusları arasında büyük farklılık bulunan kasabada, yazın emekliler ve dışarıda çalışanların kasabaya gelmeleri ile nüfus artmakta, kışın ise bu nüfusun tekrar geri dönmesiyle birlikte nüfus azalmaktadır. Bu nedenle bahçelere gereken bakım yapılamamakta ve bahçelerin çoğu kendi haline bırakıldığından bugün bahçelerin büyük bir kesimi bakımsızlıktan yok olmak üzeredir. Yukarıdaki nedenlerden dolayı bugün kasabada çiftçilikle uğraşan 12 aile (48 kişi) bulunmaktadır.

Tablo: 14 Kemaliye ilçesi ve Kasabada Tarımsal Arazi Kullanım Durumu

	Toplam Alan (Ha)	Tarım Alanı (Ha)	%	Çayır ,Mera (Ha)	%	Tarım Dışı (Ha)	%
İlçe	116800	16835	14	49434	42.3	50528	43.3
Kasaba	16560	172	1	50	0.3	16338	98.7
Toplam	Meyve	Sebze		Yem bitkisi		Tahıl	
172	128	6		8		30	

Kaynak: İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtlarından.

TURİZM FONKSİYONU: Fırat Vadisinin, Munzur (Mercan) Dağları ile Yama Dağını geçtikten sonra genişlediği alanın batı kesiminde kurulmuş olan kasaba göl (Keban) manzarası, doğal güzellikleri ve topografyanın verdiği haşinlik ile küçük bir İsviçre'yi andırmaktadır. Kasaba su sporları (yüzme, su kayığı vb), dağcılık, kara ve su avcılığı yapabilmeye müsait bir potansiyele sahiptir.

Bugün ilçede, birisi kasabaya yakın olan Apçağa Köyündeki Özden Tesisleri (65 yatak kapasiteli) ve merkezdeki belediye oteli (18 yatak kapasiteli) olmak üzere iki konaklama tesisi yer almakta ayrıca belediye tarafından inşa edilmiş olan bir otelde işletmeye açılmak üzeredir. Turistik konaklama hizmetlerine Apçağa Köyündeki tesis daha uygundur. Kasabadaki diğer işletme genelde kırsal kesimden gelenlerce tercih edilir. Kasabanın dışarıyla ulaşım bağlantısı Kemaliye ve Malatya'ya ait iki ulaştırma firması tarafından sağlanır. Ayrıca kasabaya gelenlerin ihtiyaçlarını görülebileceği iki lokanta (birisi hem lokanta hem pastane) yer almaktadır.

Kemaliye'de ahşap mimari tarzının en güzel örneklerini oluşturan yapılarının dışında bir çok tarihi eserler ve alanlar bulunmaktadır ki Bunlar,

1. Pingan Harabeleri : Kemaliye'nin 30 kilometre kuzeybatısında İliç ilçesinin Adaklı Köyü mevkinde aynı isimle anılan, ilk ve Orta çağda yerleşilmiş bir kentin kalıntısının bulunduğu yerdir.

2. Ençiti (Topkapı) Harabeleri : İlk çağda eski Malatya'dan Karadeniz'e giden yol üzerinde kale kentinin bulunduğu yerdir ve Kemaliye ilçesi Dutluca Bucağının batısında Topkapı Köyü yakınlarında yer alır.

3. Harap Pazar Şehir Harabeleri (Sabus Harabeleri): ilk çağda Karadeniz'e giden yol üzerinde yer alan başka bir ilkçağ şehir yerleşmesinin bulunduğu yerdir ve Malatya'dan çıkıldıktan sonra Arapkir üzerinden buraya gelinen ilk konak noktalarından birisini teşkil eder. Bugünkü Kemaliye-Arapkir yolu üzerinde Çit Köyü'nün yakınında yer alır. Büyük bir kent kalıntısı çeşitli bina temelleri, hamam, sulama kanalları vb. kalıntılar bulunmaktadır.

4. Taşdibi Cami: Kasabanın kuzeyinde kalenin aşağı kesiminde yer alan kare planlı kubbesiz bir camidir. Kitabesinde 1635 tarihi yazılı olmasına rağmen daha önce yapılmış bir caminin yerine yeniden inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

5. Dört yolağzı Cami: Kasabanın eski merkezi kısmında, 1654 yapım tarihli, günümüzde de kullanılan bir camidir.

6. Orta Cami: Dört yolağzı ile Taşdibi Camisi arasında yer alan cami, kasabanın su ihtiyacını karşılayan Kadı Gölü kaynağının kenarında kurulmuştur. Plan ve yapı tarzı ile XVIII. yüzyıl eseri olarak tarihlendirilen cami tek kubbelidir.

Kasabanın kalkınmasında ve gelişmesinde en büyük avantajlarından birisi de sahip olduğu turizm potansiyelidir ki, bu potansiyelin değerlendirilmesinde ulaşım ve konaklama tesislerinin önemi büyüktür. Zira “başarılı bir turizmin gelişmesi için çekicilikler ve buraya erişebilmek için ulaşım alt yapısı ve konaklama kolaylıkları en önemli etkidir (Özgüç,1998,99-114). Bu açıdan bakıldığında ilçenin turizm avantajı

ulaşım ve konaklama tesislerinin yetersizliği, büyük yerleşim alanlarına uzaklık, tanıtımın olmaması gibi nedenlerden dolayı yeterince değerlendirilememektedir.

KEMALİYE’NİN MERKEZİYET ÖZELLİĞİ

Merkeziyet coğrafyaya yerleşme ile coğrafi çevrenin çeşitli ve farklı kısımları arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerine yapılan çalışmalarla toplanan geniş bilgi deposunun düzenlenmesinde bir yardımcı olarak tanıtılan soyut bir kavramdır. Başka deyişle bir şehirselleşme yeri toplanmış merkezi fonksiyonların çokluğundan ve çeşitliliğinden meydana gelmiş ve o yerde toplanan bir yada birkaç ulaşım sistemine dayanmaktadır (Gottman, 1976, 6-9).

Kemaliye kasabası geçmiş yıllarda sahip olduğu bir takım fonksiyonları ile geniş bir çevreye hizmet vermiş sonradan “ülke genelinde olduğu gibi planlı bir kalkınmanın mekansal ölçekte dengeli bir şekilde uygulanamamasından”(Timor,1997,85) ve gelişen şartlar karşısında bir takım fonksiyonlarının zayıflaması nedeniyle hizmet verdiği saha daralma göstermiştir.

Yerleşmenin merkeziyetinin güçlü veya güçsüz olması şehirselleşme merkezde sunulan hizmetlere, orada yer alan faaliyetlerin hacmine, merkezin erişebilirlik durumuna bağlı olduğundan (Gottman,1976,33) yerleşmelerin merkeziliği ile ilgili çalışmalarda o merkezin ticari çekim gücü, yerleşmenin nüfusu, fonksiyonların yapısı, sahip olduğu donatımlar ve etkilediği sahalara göz önünde bulundurulmaktadır.

Bir yerleşmenin merkeziliğinin ölçümünde kullanılan kriterlerden bir diğeri ise donatım kriteridir. DPT tarafından yapılan çalışmada ilkököl, orta okul, lise bulunan merkezler üçüncü kademe bunlara ilaveten sanat okulu ve yüksek okul bulunanlar ise dördüncü kademe merkezler olarak alınmıştır (DPT,1982). Buna göre eğitim donatımları açısından Kemaliye dördüncü kademe merkez özelliğine sahiptir

Tablo: 5 Kemaliye İlçe Merkezinde Yer Alan Resmi Kurumlar.

Kaymakamlık	Tarım Müd.	Karayolları	Tarım Kredi
Adliye	Halk Eğitim	Cezaevi	İlçe Seçim
Belediye	Meteoroloji	Özel idare	Sağlık Tesisi
Mal Müdürlüğü	Askerlik Şubesi	Halk Kütüp.	Hastane
Milli Eğitim	Jandarma Kom.	Sivil Savunma	Ziraat bankası
Müftülük	Emniyet Amir.	Köy Hizmetleri	İş Bankası
Nüfus Müd.	PTT	TZDK	Halk Bankası
Tapu Müdürlüğü	TEK	Orman Şefliği	

Sağlık fonksiyonunun yürütülmesine yardımcı donatımlar açısından sağlık ocağı ve hastane ile Kemaliye üçüncü kademe merkez niteliğine sahiptir. Fakat donatımların fonksiyonların sunulmasında tek başına yeterli olmadığı bilhassa verdiği hizmet kalitesi

ve sahasının genişliğinin daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira Kemaliye kasabasında bulunan hastanenin yeterli donanımına sahip olmaması ve cerrahi müdahale yapma imkanının sınırlılığı nedeniyle hastaları Arapkir, Elazığ ve Erzincan'a sevk etmesi de bunu ispatlamaktadır.

Merkeziyetin gücünü belirleyen önemli unsurlardan biriside ticaret fonksiyonudur. Bunu da o merkezde yer alan ticarethanelerin miktarı, çeşidi (perakende veya toptan ticaret olup olmama) satış miktarı, faal nüfus içinde ticari faaliyetlerde çalışanların oranı, işletmelerin niteliği, ticari malların akım yönleri gibi bir takım kriterler belirlemektedir. Fakat o alanın ticari çekim gücünü kendisinden daha fazla donatımlara sahip başka bir merkez etkileyeceğinden, o merkeze yakın büyük bir merkezin bulunup bulunmaması da önemli faktörlerden birisidir.

Bugün Kemaliye'de perakende ticaret hakim durumdadır ve toptan ticaret çok düşüktür. Sanayisinin geçmişe kıyasla gerilemiş olması ve ayrıca Malatya, Elazığ gibi illerden toptancılık faaliyetini yürüten işletmelerin buralara servis yapmaları ticari yapıyı

etkilemektedir. Bu durum "üretici ile perakendeci arasında bir aracılık hizmeti niteliğine sahip olan toptancılık faaliyetlerinin" (Tümertekin ,1983,321) merkezde yeterince gelişmesini engellemiştir. Kısaca toptancılık faaliyetinde Malatya ile Elazığ illerinin etkisi altında ikinci kademe merkez durumundadır (Şekil 5).

Çevre ile olan ulaşım sayısı bakımından Kemaliye Kasabası, bucaklarıyla kurduğu haftada üç günlük seferler haricinde kırsal kesimle düzenli bağlantı sağlayamaz. Kasabası yakınındaki 10-15 km. çapındaki bir sahayı birinci derecede, Başpınar Bucağı'nı ikinci derecede, Dutluca Bucağı'nı ise üçüncü derecede, etki sahası içine almaktadır.

SONUÇ

Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezi olan Kemaliye Kasabası Doğu Anadolu bölgesi Yukarı Fırat bölümünde kuzey-güney arasında geçit imkanı veren Fırat vadisi kenarında kurulmuştur. Kasabasının ilk çekirdeğini vadiyi kontrol altında tutabilmek ve rahat savunma imkanı nedeniyle batı kesimindeki kale oluşturmaktadır. XVI.yüzyıldan sonra kale dışına çıkan kasaba Taşdibi ve Dört Yol ağzı mahallelerinin yanı sıra dağmık bir şekilde Gençağa, İshakpaşa, Ariki, Bahçe mahallelerinin belirli kısımlarında gelişme olmuş, ileriki yıllarda bu alanlara Hacıyusuf, Türkmen, Naip, Sandıkbağ mahalleleri eklenmiştir. XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren ekonomik ve teknik değişimler, isyanlar sonucunda başlayan gerileme günümüzde de devam etmektedir.

Kasabanın ulaşım güzergahı üzerinde bulunması nedeniyle yola bağlı olarak sanayi, ticaret gibi bir takım fonksiyonları gelişmiştir. Fonksiyonlarındaki bu gelişme nedeniyle geniş bir sahayı etkisi altında tutan kasaba, birinci dünya ve kurtuluş savaşları sonrasında fonksiyonlarında gerileme göstermeye başlamış ve gerileme cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bilhassa 1938 yılında demiryolunun alana gelmesiyle başlayan gerileme, 1950 yılından sonra karayollarının gelişimiyle birlikte daha da hız kazanmıştır. Kemaliye bugün geçmişteki ticari ve sanayi yapısını tamamen kaybetmiş aynı zamanda fonksiyonlarında da büyük değişimler meydana gelmiştir.

Geçmişte çok daha geniş bir sahanın yönetim ve ticari merkezi görevini üstlenen kasaba Bugün ilçe merkezi olması nedeniyle yönetim fonksiyonu tüm fonksiyonları içinde en başta gelmekte ve fonksiyonel etki sahası açısından en geniş sahayı elinde bulundurmaktadır. Kemaliye kasabası bugün geçmişin aksine Ekonomik fonksiyonlar açısından çevresindeki çok dar bir sahayı etkilemektedir. Gelecekte de konum itibarıyla çıkmaz sokak olarak tabir edebileceğimiz bir mevkiye bulunması nedeniyle fonksiyonel gelişme imkanı hemen hemen yok denecek kadar zayıf gözükmektedir. Birde buna tarımsal alan yetersizliği, önemli ulaşım akslarından uzaklık ve ulaşım zorluğunun

eklenmesi, ilçe genelini ve yönetim merkezi olan kasabayı devamlı nüfus kaybeden bir saha haline getirmektedir. İleride gelişmeyi sağlayabilecek tek avantajlarından birisi sahip olduğu turizm potansiyelidir. Fakat bu potansiyeli çevresinde büyük yerleşim merkezlerinin olmaması, ulaşım yetersizliği gibi olumsuzluklar nedeniyle bugün için değerlendirmesi mümkün gözükmemektedir. Sonuçta tümüyle olumsuzluklar içinde yer alan ilçe ve kasaba nüfus kaybetmeye devam edecek ve ileride günümüzde sahip olduğu fonksiyonlarındaki gerilemeler daha da artacaktır.

KAYNAKÇA

- AÇIKSES, E., 1987, *Ma'mûratü'l Aziz Vilayet Salnamelerinde Kayıtlı Kütüphaneler ve Yazma Eserler*, Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu, s.137-142, ELAZIĞ.
- AKÇORA, E., 1988, *Harputta 20 yy .Başlarına Kadar Türkler ile Ermeni Toplumunun Sosyo Ekonomik Durumu ve Ermeni isyanları*, F.Ü.Dergisi, Sosyal Bilimler, C:2. S:1, s.5-33, ELAZIĞ.
- AKTÜRE, S., 1975, *17.Yüzyıl Başından 19.Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu-Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci*, M.E.T.Ü.Journal of the Faculty of Architecutre, Volume.1, No:1, s.101-128, ANKARA..
- BARDA, S., 1958,Münakale Ekonomisi Akgün Matbaası, İSTANBUL.
- CUÏNET, V.,1892, La Turquie d'Asie..., PARİS.
- DARKOT, B., 1964, *Kemaliye Maddesi*, İslâm Ansiklopedisi, C: 4, İSTANBUL.
- DARKOT, B., 1967, *Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriterleri*, İ.Ü.Coğ. Enst. Derg, S:16, s:3-8, İSTANBUL.
- DENKER, B., 1976, *Şehir içi Arazi Kullanılışı*, İ.Ü.Coğ.Enst.Yay.No. 83, İSTANBUL.
- DOĞANAY, H., 1983, *Erzurum'un Şehrsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları*, Ata.Üniv, Fen-Ed.Fak.Coğ..Böl, (Doçentlik Tezi), ERZURUM.
- DOĞANAY, H., 1994, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Ata. Üniv.Yay No:767, K.K. E.F.Yay No:39, Ders Kitapları Serisi No:33, ERZURUM..
- DPT, 1982., *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi*, DPT yayını, C.I-II, ANKARA.
- DÜNDAR, T., 1943, *Tunceli İli Çevresindeki Üç Vilayetin Zirai Durumu ve Gelişme İmkanları*, Kenan Matb, İSTANBUL.
- ERİNÇ, S., 1953, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İ.Ü.Yayınları No:572, İ.Ü.Coğ. Enst. Yay.No:15, İSTANBUL.
- GARNIER, B.J., DELOBEZ, A., 1983, *Pazarlama Coğrafyası (Çev. Erol Tümertekin, Alp Tümertekin) İ.Ü İşletme Fakültesi Yayını no.143*, İSTANBUL.
- GOTTMAN, J., 1976, *Şehrsel Merkeziyetin Gelişmesi, (Çev.Nazmiye Özgüç) İ.Ü.Coğ. Enst.Yay.No:80*, İSTANBUL.
- GÖNEY, S., 1984, *Şehir Coğrafyası*, İ.Ü.Coğ.Enst. Yay.No:91, İSTANBUL.

- GÜRSOY, C., 1975, *Türkiye'nin Tabii Yolları*, T.C.D.S:26, s.24-33, İSTANBUL.
- HALAÇOĞLU, Y., 1988, XVIII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, T.T.K.Yayı, ANKARA.
- İLLER BANKASI., 1949, *Belediyeler Yılığ*, C:2, ANKARA.
- KARABORAN, H. H., 1989, *Şehir Coğrafyası ve Şehrsel Fonksiyonlar*, F.Ü.Dergisi Sosyal Bilimler, C:3, S:1, s.81-119, ELAZIĞ.
- KARABORAN, H. H., 1990, *Merkezi Yer Olarak İslahiye ve Hassa*, F.Ü.Sosyal Bil. Derg, C:4, S:2, s.145-158, ELAZIĞ.
- KIRZIOĞLU, F., 1964, *Salnameler ve 1871 Salnamesinde Harput Sancağı*, Yeni Fırat Dergisi, Yıl:1, S:20, S.7-9, ELAZIĞ.
- ÖZAYDIN, H. F., 1970, *Kemaliye (Eğ*in), I.Kemaliye Panayir Broşürü, Kardeş Matb, ANKARA.
- ÖZGÜÇ, N., 1998, *Turizm Coğrafyası* ,Çantay Kitabevi, İSTANBUL
- ÖZGÜR, M., 1996, *İl ve İlçe Merkezlerimizin Faal Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı Bakımından Sınıflandırılması* A.Ü Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi , Sayı.5, ANKARA.
- QUATAERT, D.,1999, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim Yayınları* İSTANBUL.
- SARIBEYOĞLU, M., 1951, *Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası*, AÜDTCF Doğu Anadolu Arşt.İst.Yay.No:1, İSTANBUL..
- SELEN, H. S., 1943, *Türkiye'nin Yol Sistemi*, Türk Coğ..Derg.S:3-4, s.352-371, İSTANBUL.
- ŞAHİN, T. E., 1985, *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından ERZİNCAN TARİHİ*, Cilt: I, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı, Yayın No: 1, ERZİNCAN.
- ŞEMSETTİN, S.,1889, *Kâmus-ul Alâm (Hicri 1306)*, Cilt I, s: 234, İSTANBUL.
- TEMELKURAN, T.,-AKTAŞ, N., 1993, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 3-4, Üçdal Neşriyat, İSTANBUL..
- TİMOR, A, N., 1997, *Orta Büyüklükteki Şehirler ve Taşıdıkları Önem*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi Sayı.5. İSTANBUL.
- TUĞLACI, P., 1985, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İSTANBUL..
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 2002, *Beşeri Coğrafya İnsan.Kültür. Mekan*, Çantay Kitabevi, İSTANBUL..
- TÜMERTEKİN, E., 1965, *Türkiye'deki Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırılması*, İ.Ü Coğ.Enst.Yay.No: 43, İSTANBUL.
- TÜMERTEKİN, E., 1973, *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehrsel Fonksiyonlar*, İ.Ü.Coğ. Enst.Yay.No:72, İSTANBUL.
- UMAR, B., 1993. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkilap Kitapevi, İSTANBUL..
- YİĞİT, A., HAYLI, S., KARAKAŞ, E., 1995, *Doğu Anadolu Bölgesi İl ve İlçe Merkezlerinin Fonksiyonel Özellikleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C.7 S.1-2 ELAZIĞ.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

YİĞİT, A., KARAKAŞ, E., 1995 *Sivrice'nin Kuruluşu ve Şehinsel Fonksiyonları*, I.Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu, s.167, ELAZIĞ.

YORKE, V., 1896, *A Journey in The Valley of The Upper Euphrates*, The Geographical Journal C.8

YURT ANSİKLOPEDİSİ, 1982 *Erzincan Maddesi*, Anadolu Yayıncılık, Cilt.4, İSTANBUL.

DİE, 1935-1990 Genel Nüfus Sayımları, ANKARA.

DİE, 1975,1980,1985,1990, Genel Nüfus Sayımı, Erzincan, , Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, ANK.

DİE, 1980 Sanayi ve işyerleri Sayımı. ANKARA.

H.1301, H.1302, H.1305, H.1307, H.1310, H.1312, H.1325 Tarihli Ma'mûretü'l - Aziz Vilayet Salnameleri.

İL YILLIĞI, 1967, 1973, 1990, Erzincan, ANKARA.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 49-66, ELAZIĞ-2004

DOĞU KARADENİZ DAĞLARINDA YAYLACILIK *Transhumance on the Eastern Black Sea Mountains in Turkey*

**Harun TUNÇEL¹, Gürcan GÜRGEN²,
İhsan ÇİÇEK³, A. Fuat DOĞU⁴**

Özet

Pleistosen buzullaşması Anadolu'nun pek çok dağında olduğu gibi Kuzeydoğu Anadolu'daki dağlarda da derin izler bırakmıştır. Buzullaşmadan arta kalan U profilli tekne vadilerin tabanlarında çeşitli yükseltilerde yaylacılıkla ilişkili yerleşmeler vardır. Çevrede kısa mesafede, yükseltinin artması nedeniyle, karın yerden farklı zamanlarda kalkması, yaylacılığı doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle kimi köylerde birden fazla geçici yerleşme dikey yönde farklı yükselti basamaklarında yer alırlar.

Yer yer değişmekle beraber yayla göçü nisan ortalarında başlar ve ekim ayı sonuna kadar sürer. Yayla yerleşmeleri 1000 metreden yüksektedir. Mezraa ve aşağı yaylalar gibi yükseltisi daha az olan yerleşmelerde arıcılık ve bazı sebzelerin yetiştirilmesi de söz konusudur. Yaylacılıkla ilişkili evler genellikle ahşaptandır ya da pak şeklindedir. Günümüzde bazı yerleşmelerde geleneksel yaylacılığa ilişkin kullanım sayfiye amaçlı kullanıma dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Karadeniz Bölgesi, Doğu Karadeniz Dağları, Yaylacılık.

Summary

Pleistocene glaciations, as on the other high mountains of Anatolia, has left clear evidences on the Northeast Anatolian mountains. There are "yayla" settlements, on different altitudes at the bottom of "U" shaped valleys, which are remains of the Pleistocene. There is a close relation between glacier morphology and location of temporary settlements. Transhumance (Yaylacılık) is directly affected by the melting of snow at different times due to rapid increase of the altitude. Therefore, there are several temporary settlements belonging to the same village located on different altitude vertically

Migration of transhumance starts in the middle of April and last until the end of October, the locations of transhumance settlements are more than 1000 meter high. At the lower altitude yayla's and mezraa's bee and vegetable farming are done. Houses are log cabin and "pak". Nowadays some temporary settlements in this area are transformed from the traditional yayla to summer resort area..

Key Words: Turkey, Black Sea Region, Northeast Anatolian Mountains, Transhumance.

¹ Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü (htuncel@firat.edu.tr), Elazığ.

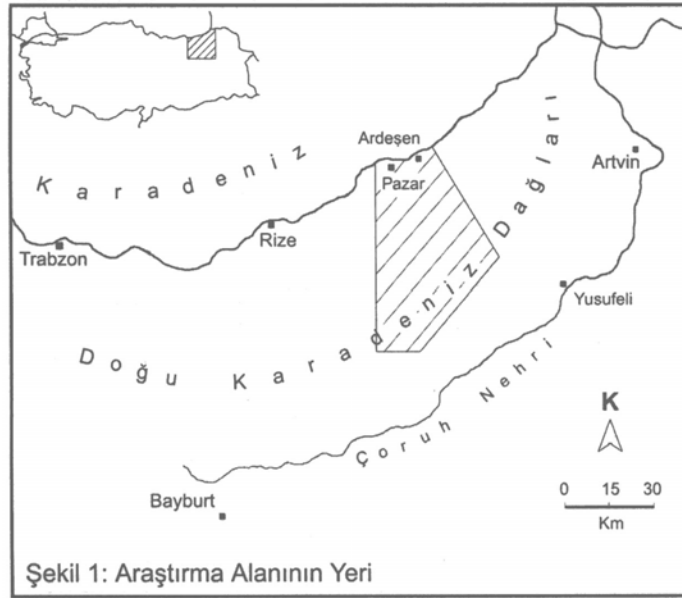
² Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi (gurgun@education.ankara.edu.tr), Ankara.

³ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü (cicek@humanity.ankara.edu.tr), Ankara.

⁴ Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü (dogu@humanity.ankara.edu.tr), Ankara.

Giriş

Bu araştırmada Doğu Karadeniz Dağlarının en yüksek bölümlerini içeren kuzeydoğu uçta Altıparmak dağları ile güneybatıda Verçenik dağı arasında kalan kesimindeki yaylacılık aktiviteleri ele alınmıştır. Çalışma alanı genel hatlarıyla Fırtına deresi su toplama havzasından meydana gelmektedir (Bkz. Şekil 1).

Söz konusu alanda bu çalışmanın yazarları tarafından 90'lı yılların başından bu yana özellikle Alpin kuşakta, Pleistosen buzullaşmasının izlerinin görüldüğü alanda, varlığını sürdürdüğü gelen yaylacılık ile buranın potansiyelinin değerlendirilmesinin bir başka şekli olan turizm aktiviteleri ele alınarak araştırmalar yapılmış ve bunlar makaleler halinde (bkz Doğu vd. 1993, 1995, 1996 ve 1998) yayınlanmıştır.

Çalışmada, yörede bulunan yaylaların tümüne yakını tek tek dolaşarak bilgiler bizzat yerinde derlenmiştir. Yaylalar kuşağında yapılan çalışmalarda sırasıyla; 1991 yılı Ağustos ayında Kaçkar dağı yamaçlarında yer alan Hastaf, Dübe, Aşağı ve Yukarı Ceymakcur ile Aşağı ve Yukarı Kavran yaylaları, 1992 yılı Ağustos ayında ise Kaçkar dağının güneybatısında bulunan Göller dağı ve yakın çevresinde, dağın kuzeye bakan yamaçlarında yer alan Yaylaköy (Elevit), Çatköy, Meydan köyleri ile Hacıvanak, Apıvanak, Karmik, Palovit, Trovit, Amlakit, Karunç, Nafgar ve Meydan yaylaları incelenmiştir. 1993 yılında da Göller dağının güneybatısındaki Dilek (Tatos), Verçenik (Varşamba/Üçdoruk), Cimil dağlarının yamaçlarındaki Ortaklar, Ortayayla, Sıraköy, Hisarcık köyleri ile Çiçekli, Hisarcık, Ortasirt, İçmer, Çermeç, Tahkur, Kılınçhaç ve Orta

(Varşamba) yaylaları, 1995 yılında ise Kaçkar dağının kuzeydoğusundaki Altıparmak dağ grubunda Palakcur, Taşlık, Dobape, Avucur, Aşağı ve Yukarı Kaçkar, Derebaşı, Bocunus (Guvant), Marselevat, Komati, Ergusu, Nezoma, Topluca, Satable, Boğaz, Çökenimeşe yaylaları ele alınmıştır.

Bu çalışmada, on yılı aşkın dönemde yapılan çeşitli gözlem, inceleme, anket, mülakat vb tekniklerle derlenen bilgiler topluca değerlendirilerek yöredeki yaylacılık faaliyetlerinin özellikleri çeşitli yönleriyle ortaya konmuştur.

Doğu Karadeniz dağlarının diğer akarsuları gibi Fırtına deresi ve kolları da, kıyıya yakın ve ona paralel uzanan yüksek dağlık kütlelerin yamaçlarında rölyef enerjisinin fazla oluşu sebebiyle dar ve derin vadiler kazmıştır. Söz konusu morfografik yapı üzerinde yer alan orman örtüsünün içerisinde bulunan yerleşmeler de yamaçlar boyunca dağılmış evler ya da birkaç evin bir araya gelerek oluşturduğu mahalleler ile karakterize edilen köylerin belirmesine yol açmıştır. Rölyefin haşin, yamaçların uzun ve pek çok yerde eğimlerinin fazla oluşu bitkisel üretim alanlarını da küçük ve dağınık hale sokmuştur. Kıyıda kuş uçuşu 40-50 km gibi kısa mesafelerde yükseltinin 3000 metreleri aşması, su buharı yüklü bulutların dağlarda süratle yükselmesine, böylece dağlık kütlelerin sürekli olarak nemli ve-veya yağışlı olmasına yol açmıştır. Nemli-yağışlı ortam ise 2000-2200 metrelerden yükseklerde alpin kuşak bitki örtüsünün tür açısından zengin ve gür olmasını sağlamıştır. Yöre halkı bitkisel üretim için elverişli olmayan ama büyük bir hayvancılık potansiyeline sahip olan alpin kuşağı yüzyıllardan bu yana yaylacılık faaliyetleriyle değerlendirmiştir. Kıyıda itibaren kısa mesafelerde dağların yükseltisinin 3000 metreleri aşması yaylacılık mekanizmasında da bazı değişiklikler doğurmuştur. Genel hatlarıyla düşünülecek olursa yaylacılık faaliyeti nisan ayı ortalarında başlamakta ve kasım ayında son bulmaktadır. Nisan ayında sürüler yaylaların yolunu tutup dağların yukarılarına çıkmaya başlarlar. Ancak, yükseklerde henüz kar yerden kalkmamıştır. Bu sebeple alpin kata kısa sürede, bir aşamada, ulaşmak söz konusu olmamaktadır. Yüksek kesimlerin henüz karla kaplı oluşu yaylacıların alpin kata ulaşmadan önce farklı yükseltilerde ve hatta alpin kat içinde dahi çeşitli kademelerde duraklamalarını adeta zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk ise köyler ile yüksek kesimlerdeki yaylalar arasında, yaylaya çıkışta ve dönüşte çeşitli sürelerle konaklanan, yerleşim ünitelerinin doğmasına yol açmıştır.

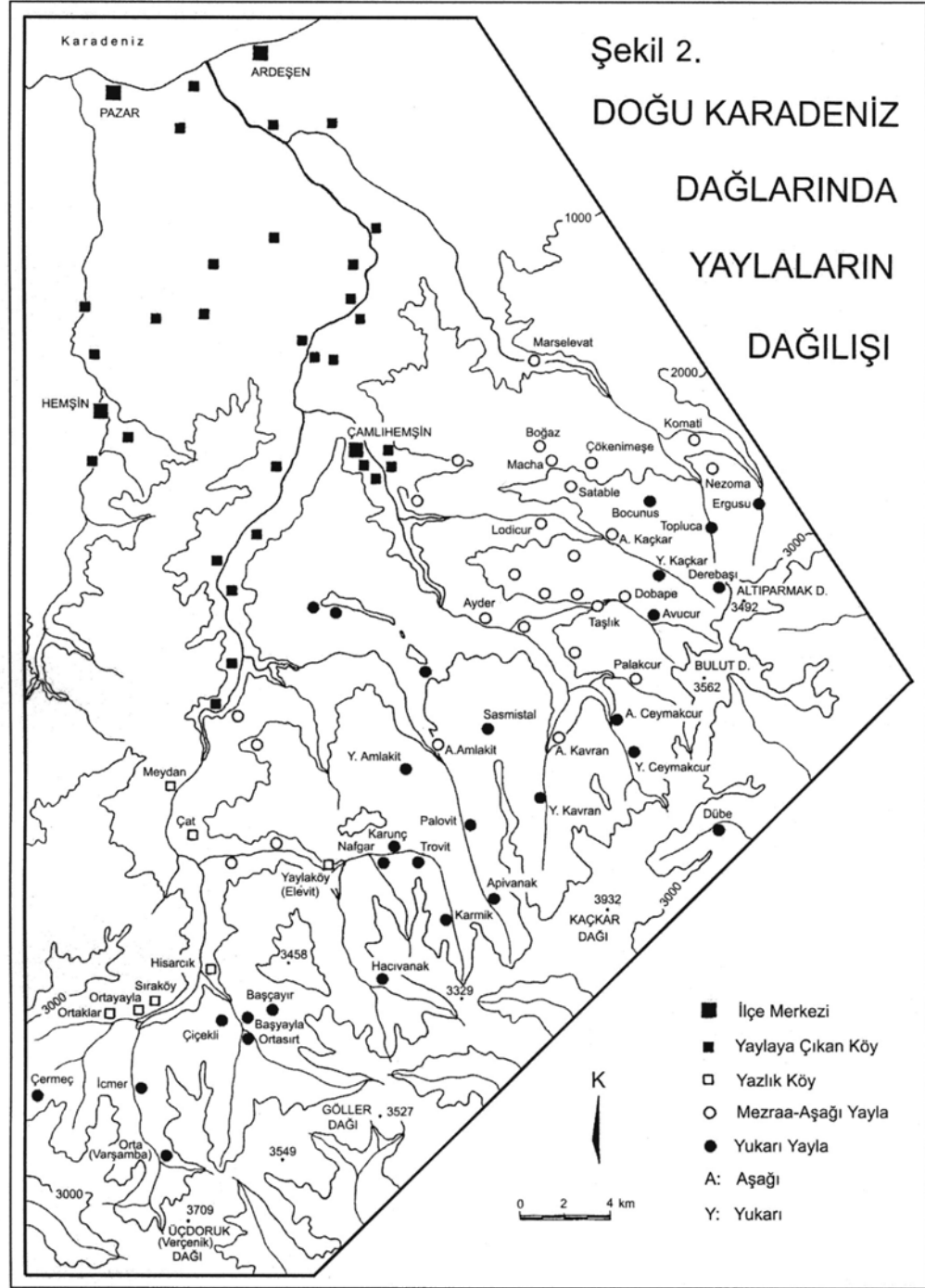
Yaylacılıkla İlgili Yerleşmelerin Konuları

Doğu Karadeniz dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında Rize'ye bağlı Pazar, Ardeşen, Hemşin ve Çamlıhemşin ilçelerinin pek çok köyünün yaylası yer almaktadır. Yöre halkı, köylerde çay, patates, fasulye, mısır vb. tarım ürünleri yetiştirilmesi gibi

ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra, yüksek kesimlerde de, hayvancılığın ülkemizin diğer uygun yerlerinde olduğu gibi ayrılmaz bir parçası durumundaki, yaylacılıkla da uğraşmaktadır.

Doğu Karadeniz dağlarının denize paralel olarak kısa mesafede yükselmesi bahardan itibaren karın yerden kalkmasında bir yavaşlama ve kademelenme meydana getirmektedir. Yaylacılık dönemi başladığında, sürüler köylerden ayrıldığında dağların yüksek kesimleri henüz karla kaplı durumdadır, böyle olunca da bir hamlede köylerden yaylalara ulaşmak söz konusu olamamaktadır. Bu durum insanları yaylacılık dönemi içinde değişik yükseltilerde durmaya, konaklamaya ve belirli sürelerle beklemeye zorlar. Bu zorlama yörede köylerden başka, mezraa, aşağı ve yukarı yayla adlarıyla anılan diğer yerleşmelerin doğmasına yol açmıştır. Aşağı ve yukarı olarak isimlendirilen ve farklı yükseltide konumlanmış olan yaylaların kuruluşunda kar örtüsünün bahar aylarında yerden farklı zamanlarda kalkması etkindir. Yaylaların kademeli olmasının bir diğer sebebi ise taze ot ihtiyacını yakın mesafelerden karşılama gayretidir.

Yaylaya çıkan köylerin büyük bir bölümü bin metrenin altında kalan yükseltilerde ve çoğunlukla vadi yamaçlarında kurulmuşlardır (Bkz. Şekil 2). Ancak bir kısmı daha yükseklerdedir. Örneğin Üçdoruk (Verçenik) Dağının kuzeyinde yer alan Ortaklar, Ortayayla, Sıraköy köyleri 2000 metreden yukarıda Hisarcık, Çat, Yaylaköy (Elevit) gibi bazıları da 2000 metreye yakın yükseltilerde kurulmuşlardır. Çalışma alanında 1000 metreden yukarıda yer alan köyleri diğerlerinden ayıran en önemli özelliği bunların genellikle yaz aylarında nüfuslanmasıdır. Bu yerleşmeler idari olarak köydürler, ancak konumları sebebiyle çetin geçen kış şartları burada yaşayanların kış aylarında köylerini terk etmelerini adeta zorunlu kılmıştır. Günümüzde bunlar sadece yaz aylarında kullanılan “yazlık köy”, “yayla köyü” haline dönüşmüşlerdir. Hemen tümü yaylacılık faaliyetlerinin bir parçası durumundadır. Bunlardan Hisarcık, Meydan, Çat ve Yaylaköy (Elevit) yörede günümüzde hızla gelişmekte olan turizmin de etkisiyle artık hayvancılık amaçlı yaylacılık aktivitelerinin dışında sayfiye olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bu köylerde yaşayanların önemli bir kısmının daha aşağı kesimlerdeki diğer köylerde yahut ilçe merkezlerinde de birer evi vardır (Bu konuda ayrıca bkz. Tandoğan 1968) ve yaylacılık döneminin sona ermesiyle birlikte bu köyler neredeyse tümüyle boşalmaktadır, buraları yayla/mezraa olarak kullanan yöre halkı bu kışlık evlerine çekilmektedir. Örneğin yaz aylarında nüfusu 700 kişiyi geçen Yaylaköy’de 2000 yılı nüfus sayımına göre nüfus sadece 34 kişidir. Kışın yerleşmeyi bu nüfus da terk etmektedir.

Mezraa adı verilen yerleşmeler, aşağı yaylalarla birlikte genellikle 1000-2000 metreler arasında yer alırlar, bunlar çoğunlukla orman içerisinde doğal ya da tahrip sonucu oluşan bir açıklıkta kurulmuş yerleşmelerdir (Bkz. Foto 1). Fonksiyonları itibariyle Doğu Karadeniz mezraaları Anadolu'nun diğer kesimlerindekiyelerden daha farklı özellikler taşırlar (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçel 1996). Yöredeki mezraalar ve aşağı yaylaların hemen tamamı vadi içlerinde, yaylalara ulaşımın sağlandığı yollar üzerinde yer alırlar. Çalışma alanında yaylalara çıkışta mezraalarda ve aşağı yaylalarda konaklama ihtiyacı bu tür yerleşmelerin sayısını artırmıştır. Bunlarda yaylaya çıkışta ve yayladan dönüşte değişik sürelerle konaklanır. Çevreden çayırlar biçilerek kurutulur, bunun bir kısmı daha yükseklerde yer alan yaylalara çıkışta götürülür, bir bölümü köylere taşınır, kalanı ise bir sonraki yıl geldiğinde hayvanların beslenmesinde kullanılmak amacıyla buralarda depolanır. Bunun dışında mezraaların büyük bölümü ile aşağı yaylaların bir kısmında evlerin önlerinde çitlerle çevrilmiş alanlarda sınırlı miktarlarda bitkisel üretim de yapılır.

Foto 1: Orman içinde yer alan Komati yaylası, bunun gibi yükseltisi fazla olmayan mezraa ve yaylalarda evlerin önünde sebze de yetiştirilmektedir.

Yukarı yaylalar tümüyle orman üst sınırının üzerinde 2000 metreden yükseklerde kurulmuşlardır. Bunlar da diğerleri gibi ulaşımın kolay yapılabildiği Pleistosen buzullaşmasından arta kalan vadi içlerinde konumlanmışlardır. Söz konusu vadilerin

genel uzanırları kuzey-güney ve güneydoğu-kuzeybatı yönündedir. Vadi içlerinde taban kısımları aynı zamanda çoğu yerde yaylacılık aktivitesinin de doğal alanını oluşturur. Buzul vadileri ile kök bölgelerinde yer alan sirklerin dik yamaçları, eğimleri sebebiyle hayvanların beslenmesinde kullanılmaya uygun değillerdir.

Çalışma alanındaki yaylaların büyüklükleri ve kullanım süreleri ile kuruldukları yükselti arasında sıkı bir ilişki vardır. Genellikle yükseltisi fazla olmayan yerlerde kurulmuş olan yaylalar yukarı yaylalarla kıyaslandığında daha büyük ve kalabalıktırlar. Yaylaların diğerlerine göre daha büyük olmasını sağlayan faktörlerden birisi de burayı kullanan köy sayısıdır. Bocunus (2380 m.), Avucur (2350 m.), Palovit (2350 m.), Trovit (2450 m.) gibi yaylalar 5-6 köyün ortaklaşa kullandıkları yaylalardır. Bu nitelik yaylalardaki mesken sayısını da doğal olarak artırmaktadır.

Meskenler

Yaylacılık faaliyeti sırasında kullanılan meskenlerin özellikleri ile bunların bulunduğu yükselti, yaylanın konumu ve kullanım süreleri arasında sıkı bir ilişki vardır.

Bu kesimde idari bölümlenmeye göre köy olan yerleşmelerde, yıl içinde diğerlerine oranla daha uzun bir süre kullanılmalarının, ormana yakınlığın ve ulaşım kolaylığının da etkisiyle, meskenlerin yapımında yaygın olarak ahşaptan faydalanılmıştır. Ahşabın kullanımı mesken büyüklüğünü ve kat sayısını da artırmıştır. Örneğin Sıraköy, Ortayayla, Ortaklar, Yaylaköy (Elevit), Hisarcık vb yazlık/yayla köylerde meskenler büyük oranda iki katlıdır, üç katlı olanlara da rastlanır. Bunlarda ahır olarak kullanılan alt kat taştan, ikinci kat ise tümüyle ahşaptan yapılmıştır. Üç katlı olanlarda ise depo/ambar gibi kullanılan bölümün yanısıra 3-4 oda da bulunmaktadır.

Yaylalardaki konutların ortak özelliği planlarının basit ama fonksiyonel olmasıdır. Mezraalarda ve aşağı yaylalardaki meskenlerin büyük bölümünde evlerin hemen tümünün yamaç eğiminden kazanılan alt bölümleri ahır, bunun üzerine yapılan kısım ise konut olarak kullanılmaktadır. Mezraa ve yaylalarda meskenlerin ana cephelerinin güneş ışıklarından gün içinde en fazla yararlanacak biçimde konumlandırıldıkları dikkati çeker. Söz konusu evler yörenin geleneksel mimarisine uygun, estetik bakımdan son derece güzel yapılardır. Binaların ahır olarak kullanılan bölümleri taştan, konut olarak kullanılan kısımları ise tümüyle ahşaptan yapılmıştır. Bunun yanında sadece taştan yapılmış, iki bölmeli, daha basit yayla evleri de vardır. Bu yapıların bir bölümü ahır, diğer bölümü ise konut olarak kullanılmaktadır. Yaylalardaki meskenlerde, ulaşım kolaylığı ile yapı malzemesi arasında da sıkı bir ilişki vardır. Ulaşımı diğerlerine göre daha kolay ve ormana daha yakın olan Palovit, Trovit, Bocunus, Amlakit gibi yaylalardaki konutlarda,

ahşap malzemenin yaygın olarak kullanıldığı dikkati çeker. Bu yaylalardaki evlerde çoğunlukla alt katlar ahır olarak kullanılır ve taşır, oturma/yaşama katı ise ahşaptır. Konutların zemini ahşapla döşenmiştir. İki katlı, yahut tek katlı olduğu halde ahşap malzemenin kullanıldığı evlerde birbirlerinden genellikle ahşap duvarlarla ayrılmış oda, ambar, odunluk gibi birimler vardır (Bkz. Şekil 3). Odalarda pencere önlerine yerleştirilmiş, yatak olarak kullanılan sedirler bulunmaktadır. Ayrıca odaların taş olan dış duvarı dibinde, yemek pişirmek, süt kaynatmak, ısınmak amaçlarıyla kullanılan bir ocak yahut kuzine yer almakta, bunun hemen yanında da odun yığını veya odunluk bulunmaktadır. Ahşap evlerde pencerelerin dışında akşamları ve yayla dönemi sonunda kapatılan yine ahşaptan yapılmış olan panjurlar vardır.

Geleneksel olarak yaylalardaki meskenlerde çatı kaplama malzemesi hartama/bedevradır. Bazı yayla meskenlerinde hartamanın üzerine toprak serilir. Yerden, sekiz-on santim kalınlıkta bir toprak tabakası bitki örtüsü ile birlikte kazınır ve bu, levhalar halinde çatı kaplamasının üzerine yayılır, böylece bir yandan yağmur sularının içeri girmesine engel olunur diğer yandan da ısı yalıtımı sağlanır. Yeni yapılan yahut onarım gören meskenlerin çatı kaplaması oluklu çinko levhalar ve kiremit ile yapılmıştır. Son yıllarda özellikle araç ile ulaşımın kolay olduğu yaylalarda, yerleşmelerin kullanım süresi ile sebebinin günümüze doğru değişiklik göstermesi ve ekonomik kaygının yerini yaz tatilini geçirme amacına bırakmasıyla, bir kaç katlı ve betonarme meskenlerde briket ve tuğla da inşa malzemesi olarak kullanılmıştır (Bkz. Foto 2). Bu tip meskenlerde dekoratif amaçlı ahşap kullanımı da dikkati çeker.

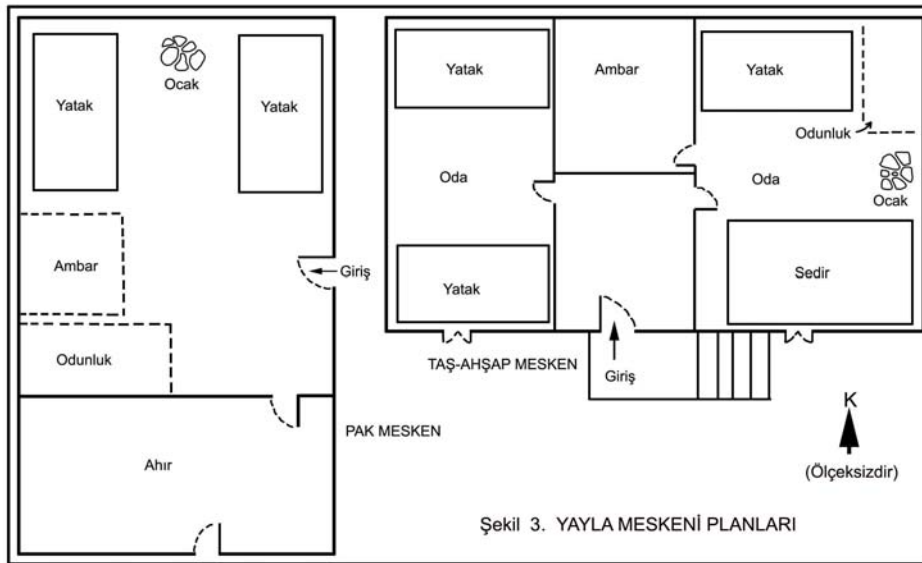

Foto 2: Ortasirt Yaylası, ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte yaylalarda sayfiye amaçlı konutlar da yapılmaya başlamıştır.

Yüksekte yer alan yaylalarda bulunan meskenlerde ise konut yapı malzemelerinde değişmelerin olduğu dikkati çeker. Bu çevredeki yerleşmelerde bulunan meskenlerde ahşap kullanımı giderek azalır, eski olanlarının çoğunlukla taştan yapılmış oldukları dikkati çeker ancak yine de evlerin giriş cephesi ve iç mekânlara ait bölümlerinin ahşaptan olmasına gayret gösterilmiştir. Ormandan nisbeten uzak olan Avucur, Çermeç, Orta, Yukarı Kaçkar, Hacıvanak, Apıvanak, Derebaşı, Topluca, Ergusu yaylalarında ise evlerin çatı örtüsü hariç hemen tümüyle taştan ve önemli bir kısmının da “pak” tarzında yapılmış oldukları görülür (Bkz. Foto 3). Bu yaylalarda, pak dışındaki konutlar bir-iki odası bulunan küçük evlerdir, bunlarda mutfak depo gibi bölümler de vardır. Bu mekânlar birbirlerinden çoğu zaman ahşap paravanlarla ayrılmışlardır.

Buzul vadilerinin yukarı kesimlerinde ahşap kullanımı, çatı hariç, hemen hemen yoktur, bir yandan hem kullanım süresinin azlığı öte taraftan malzeme getirmenin zorluğu sebebiyle yukarı yaylalarda meskenlerin önemli bir kısmı pak tipindedir. Çalışma alanında yer alan yaylaların tümünde vadi yamaçlarına yakın yerlerde yapılmış meskenlerin duvarları kısmen yere gömülüdür, bu özellik pak tipi meskenlerde daha belirgindir. Son derece basit yapılar olan paklar, yakın çevreden toplanan taşların üst üste yığılmasıyla oluşturulan ve üzeri plastik bir örtü yahut branda gibi bir malzemeyle kaplanmış ve bazılarının üzeri toprakla örtülmüş barınaklardır. Mekân içi yüksekliği

duvarlarda 160-180 cm. orta kesimlerde ise çatı örtüsünün etkisiyle 200-210 cm kadar olan paklarda kimi zaman pencere dahi bulunmamakta mekânın aydınlatılması ya kapıdan giren ışıkla ya da ocak olarak kullanılan köşenin üzerine gelen kısımda, çatı örtüsündeki hartamaların aralarının açılmasıyla sağlanmaktadır. Pakların zeminleri topraktır ve pak içinde kullanım alanları duvarlarla ayrılmamıştır ancak yine de iç mekân planlaması belirgindir. Pakların içerisinde de ahşap kullanılmış meskenlerde olduğu gibi, ocağın iki yanında sedirler yer alır, yatakların yanı başında mutfak malzemesi ve elde edilen ürünlerin muhafaza edildiği bölüm bulunmaktadır. Bunların gerisinde ise çoğunlukla bir odunlukla ve tahta paravanla diğer bölümlerden ayrılmış olan, ahır olarak kullanılan kısım vardır (Bkz. Şekil 3). Paklarda mekân içinde bölümlenme sadece ahır olarak kullanılan kısmı ayırmak için yapılmaktadır. Bazı paklarda ahır ile evin girişi dış cephede ayrı kapılardan olmakla birlikte tek girişi olanlarına da rastlanır (Pak konusunda ayrıca bkz. Tandoğan, 1977 ve 1988).

Foto 3: Yukarı Kaçkar yaylasından bir görünüm. Yükseklerde yer alan yaylalardaki mesken tipi olan pakların bir kısmı geleneksel yaylacılığın terk edilmesi sebebiyle artık kullanılmamaktadır.

Kavran, Trovit, Palovit, Hisarcık, Bocunus, Avucur gibi birden fazla köyün ortaklaşa kullandığı yaylalarda, meskenlerin köylere göre farklı bölümler halinde gruplandığı dikkati çeker. Bu bölümler “mahalle” olarak tanımlanırlar ve gelinen köyün adıyla anılırlar.

Yaylaları kullanan köylerden gelen aile ve buna bağlı olarak kullanılmakta olan mesken sayılarında eskiye oranla önemli azalmalar olmuştur, örneğin tüm yaylalarda

mevcut mesken sayısı yaklaşık 1500'dür. Bunların yöre halkının ifadesiyle "şenlikli" yani kullanılmakta olanı ise 600-650 civarındadır, geriye kalan meskenler ise terkedilmiş durumdadır hatta bunlardan bir kısmı harabeye dönüşmüştür. Örneğin Yukarı Kaçkar yaylasında bulunan 100 civarındaki meskenin günümüzde sadece 25-30 tanesi kullanılmaktadır. Yayla meskenlerinde terkedilmişlik oranı yukarı yaylalara çıkıldıkça belirgin bir artış göstermektedir.

Köylerde sürdürülen ekonomik faaliyetlerin hayvancılığa oranla daha fazla gelir getirmesi, tarım dışı sektörlerle yönelme ve büyük şehirlere göç, yaylalarda beslenen hayvan sayısını günden güne azaltmakta ve dolayısıyla yaylaya çıkan aile ve kişi sayısını düşürmekte hemen tüm yaylalarda terkedilmiş olan meskenlerde artış, nüfuslarında azalma ve nüfusun yaş gruplarında belirgin bir gruplaşma oluşturmaktadır. Yaylalardaki nüfus yapısının iki belirgin özelliği vardır. Bunlardan ilki yaşlılar ve çocukların oluşturduğu nüfus yapısıdır. Sadece ekonomik amaçla çıkılan yaylalarda nüfus, çocuklar ve yaşlılardan oluşur, yaylalarda ailelerin tümünün bulunmayışı diğer aile bireylerinin köylerde tarımsal faaliyetleri sürdürüyor olmalarıyla ilgilidir. Diğer nüfus yapısı ise mezraalar ve aşağı yaylalar ile ulaşımı kolay olan yukarı yaylalarda görülür. Buralarda nüfus ile kullanılan mesken sayısında artışlar olur, çünkü böyle yaylaların kullanım süresi daha uzundur, ulaşımı kolaydır ve kullanımları günümüzde ekonomik kaygıdan çok yaz tatilini geçirme amacına dönüşmüştür. Bu şekilde sayfiye gibi de kullanılmakta olan yaylalarda nüfus bileşimi diğerlerinde olduğu gibi belirgin bir gruplaşma göstermez. Her yaş grubundan insan bulunur. Hisarcık, Yaylaköy (Elevit), Ayder vb gibi yerleşmelerde ise ulaşımın kolay ve rahatlıkla konaklanabilecek bir otel veya pansiyon vb bulunması doğal olarak nüfusu kalabalıklaştırır, barınma kolaylığı sebebiyle buralarda birkaç gün konaklamak üzere yöre dışından gelenler de söz konusudur.

Yaylalara Ulaşım

Çalışma alanında köylerle yaylalar arasında belirli yükseltilere kadar otomobil ya da kamyon gibi motorlu araçlarla ulaşım mümkündür. Yaylalara ulaşımın genel doğrultusu vadi uzanışlarına bağlıdır. Genellikle 2000 m. yükseltiye kadar araç ulaşımı söz konusudur. Ulaşım, Trovit (2450 m.) ve Orta (Varşamba) (2600 m.) yaylasında olduğu gibi kimi yerde, stabilize bir yolla ve bazı yerlerde çok bozuk bir şoseyle bile olsa, 2500 metrelere kadar araçla yapılabilir. Otomobil ile ulaşımın mümkün olduğu yaylalarla son yıllarda yörede artan turizmin de etkisiyle özellikle "yazlık köy, yayla köy" olarak kullanılmakta olan yerleşmelere düzenli araç seferleri de yapılmaktadır. Örneğin, Hisarcık, Çat, Ortayayla, Yaylaköy (Elevit), Ortaklar ve Trovit'e her gün ya da gün aşırı

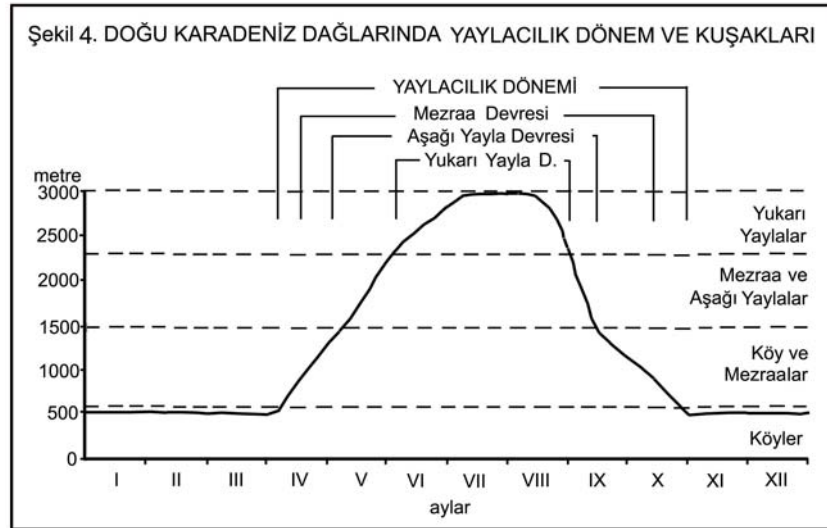
Pazar ve Ardeşen'den düzenli araç seferleri vardır. Bunun dışında artık bir turizm merkezi durumundaki Ayder'e de asfalt bir yolun ulaşmış olmasının etkisiyle gün içerisinde sürekli olarak araç bulunabilmektedir. Orman içinde yer alan aşağı yaylalar ile mezraalara ulaşımında orman yolları da kullanılmaktadır. Ancak genel olarak otomobil ile ulaşılabilir yükseklik 2000 metrelerde son bulmaktadır. Buradan daha yukarıdaki yaylalara, genellikle buzul vadilerinin tabanlarında ya da taban kenarlarında yer alan değişik nitelikteki patikalarla ulaşmak mümkündür. Köylerden yaylalara kadar araç yolunun olmayışı sebebiyle yaylalara çıkışta götürülmesi zorunlu olan eşyalar ve un, şeker gibi gıda maddeleri, araç yolunun bittiği yerden itibaren çoğunlukla katırlarla ya da insan sırtında taşınmaktadır.

Yaylalar arasında ulaşım, yaylaların hep buzul vadilerinin içerisinde yer almaları sebebiyle vadilerin arasında kalan sırtların üzerinde bulunan boyunlar aracılığıyla yapılmaktadır. Vadiler arasında yaylaları birbirine bağlayan ve genel uzanırları, kuzeydoğu güneybatı yönlerinde olan, sırtlardan geçen patikalar vardır. Bu patikalar bazı yerlerde son derece muntazam ve geniş, çoğu yerde de yöre halkı tarafından taşlarla döşenmiş durumdadır. Ancak yaylalardan güneşe, daha yüksek kesimlere doğru patikalar da giderek kötüleşmekte, belirsiz bir iz halini almakta ve daha sonrasında da tümüyle ortadan kalkmaktadır. Güneşe olan bağlantı, sirklerin geri duvarlarındaki dik yamaçların üstlerinde yer alan, aşılması zor boyunlar aracılığıyla olmaktadır. Çok eski dönemlerden bu yana İspir, Yusufeli çevresinde yetiştirilen bazı sebze ve meyveler katır ve atlara yüklenerek bu geçitler aracılığıyla getirilmekte yöredeki yaylalarda ve köylerde satılmaktadır. Bu boyunlardan geçiş göreceli olarak kolay ise "geçit" (Elyak Geçidi gibi), zor ise "aşı" (Soruhaşıtı gibi) olarak adlandırılmaktadırlar.

Yaylalara Göç

Yaylacılık yörenin en önemli geleneksel sosyo-ekonomik etkinliklerindedir. Bununla yeryüzü şekilleri ve iklim koşulları arasında çok sıkı bir bağlantı vardır. Çevrede yükseltinin kısa mesafede artması nedeniyle karın yerden farklı zamanlarda kalkması yaylacılığı doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, özellikle kuzeye bakan yamaçlarda, aynı köye ait birden fazla mezraa ve yayla, farklı yükselti basamaklarında konumlanmıştır. Çevredeki geleneksel yaylacılık faaliyetlerine ek olarak son yıllarda, Doğu Karadeniz Bölümü'nde turizmin gelişmeye başlamasıyla birlikte fonksiyon değişiklikleri de gözlenmektedir. Yörede bir yandan "yayla turizmi" gelişirken diğer taraftan sayfiye amaçlı yaylacılık da belirgin bir artış göstermektedir.

Araştırma alanındaki yaylalara çıkış kıyıya yakın olan, yükseltisi nispeten az olan köylerde, nisan ayı ortalarından itibaren başlamaktadır. Doğal olarak yüksek kesimlerde yer alan köylerde yaylaya çıkış zamanı daha sonraya, mayıs ayına doğru sarkar. İlk önce yerden karın henüz kalktığı mezraalar ve aşağı yaylalarda konaklanmaktadır. Burada kalış süresini, daha yukarılarda yer alan yaylalardaki karın yerden kalkması belirler. Buralara ilk ulaşıldığında kar henüz kalkmış, çayırlar yeterince boylanmamışsa bir önceki yıl biçilerek kurutulmuş ve buralarda depo edilmiş olan otlarla hayvanlar beslenir. Bu otlar aynı zamanda hava şartlarının hayvanların serbestçe otlamasına uygun olmadığı zamanlarda da kullanılır. Mezraalar ile aşağı yaylalarda kalış süresi genellikle haziran ayına kadar uzar. Haziran ayında yukarı yaylalara geçiş başlar. Genellikle orman üst sınırı üzerinde yer alan yukarı yaylalarda çoğunlukla ağustos ayı sonuna kadar kalınır (Bkz. Şekil 4).

Yayladan dönüş de çıkış gibi basamaklar halinde konaklayarak olur. Yayladan dönüş dönemi havaların iyice soğumaya başlamasıyla birlikte olur, önce aşağı yaylalara ardından da mezraalara yahut köylere dönmektedir. Aşağı yaylalar ile mezraalarda, yukarı yaylada bulunduğu dönem içinde yeniden boylanmış otlarla, hayvanlar bir süre daha beslenir. Özellikle aşağı kesimlerde yer alan mezraalarda, evlerin önünde yaylaya çıkılırken ekilmiş olan bitkilerin ürünleri toplanır. Ayder, Yaylaköy (Elevit) gibi bazı yerleşmeler, pek çok köyün ortak kullanım alanı durumundadır. Yayla dönüşünde buralarda halk yüzyıllardır süregelen şenlikleri yapmak için toplanır. Bu dönemde tulum eşliğinde "horon tepilmekte" adeta yaylacılık döneminde elde edilen ürünlerden duyulan mutluluk böyle dile getirilmektedir. Yüksek kesimlerde yer alan yaylalardan geriye dönüş

çoğunlukla Eylül ayının başlangıcındadır. Öncelikle aşağı yaylalara inilir, eylül ayının ortalarına kadar aşağı yaylalarda kalan halk, havaların artık bu yükseltide de iyice bozulması, yağışların artması ve zaman zaman kar şeklinde buralara düşmesiyle birlikte, daha aşağılara mezraalara iner, mezraalarda kalış zamanı kimi yerde ekim ayı sonuna kadar uzamaktadır.

Arazi Kullanım Özellikleri

Yayla alanlarından faydalanma açısından düşünüldüğünde çeşitli özellikler ortaya çıkar. Bunlar geleneksel anlamda hayvancılık amaçlı yaylacılık, son zamanlarda giderek yaygınlaşan sayfiye yaylacılığı ve turizme bağlı olarak beliren değişmelerle ortaya çıkan kullanım şekilleri olarak gruplandırılabilir.

Mezraalar, sürdürülen ekonomik aktivitedeki çeşitlilikleriyle yaylalardan ayrılırlar. Buralar, yükseltinin az oluşu sebebiyle bitkisel üretime de imkan tanırırlar. Mezraalarda ve bazı aşağı yaylalarda çoğunca evlerin önlerinde yer alan küçük bahçelerde patates, kara lahana, fasulye, mısır gibi ürünler yetiştirilir. Mezraalara ilk ulaşıldığında bunlar ekilir. Yaylacılık dönemi sonunda, yeniden gelindiğinde bunlar mahsul verecek olgunluğa erişmiş olurlar. Buralarda dikkati çeken bir başka özellik de arıcılıktır. Çevrede zengin bir tür çeşitliliğine sahip ormanaltı bitki örtüsü ile alpin çayırların varlığı arıcılık için büyük bir potansiyel hazırlamıştır. Orman içindeki yerleşmelerde ahşaptan yapılmış fiçi şeklindeki kovanlar kullanılırlar, bunlar ayıların tahribinden korumak amacıyla kayın, ladin, göknar gibi ağaçların olabildiğince yükseklerdeki dalları arasında hazırlanan düzenekler üzerine ya da dallar arasına yerleştirilirler. Sıraköy, Ortayayla, Ortaklar gibi alpin kuşakta yer alan bazı köylerde ise kovanlar evlerin yanı başında tutulmaktadır. Tüm yöredeki incelenen mezraa ve yaylalarda 1000 kadar faal kovan vardır. Bunlardan elde edilen ürün yıldan yıla değişmekle beraber 3,5-4 ton kadardır. Elde edilen bal yöre halkının ihtiyacını karşılamaya dönüktür, ancak bir kısmı ilçe pazarında da satılmaktadır.

Yörede kurulma amaçlarına da uygun olarak yaylaların geleneksel kullanımı mevcut ot potansiyeliyle hayvanların beslenmesi şeklindedir. Yayla alanlarında genel hatlarıyla buzul vadileri ile sirklerin taban kısımları hayvan sürülerinin beslenmesi amacıyla kullanılırlar. İnceleme alanındaki hemen her evin birkaç ineği ve/veya koyunu vardır. Bunun dışında Üçdoruk (Verçenik) ve Altıparmak çevresinde olduğu gibi koyun sürülerine sahip aileler de söz konusudur. Yaylalarda büyükbaş hayvanlar evlerin yanında ya da altında yer alan ahırlarda muhafaza edilirler. Ancak küçükbaş hayvanlar sayıca çokluklarının da etkisiyle pakların yanı başında yer alan etrafı taşlarla çevrili ağıllarda geceletilir. Toplam büyükbaş hayvan sayısı 4500 kadar olan alanda küçükbaş hayvanların

sayısı, çoğu keçi olmak üzere, 8000'e yaklaşır. Yöre halkının ifadesine göre 20-25 yıl kadar öncesinde hayvan varlığı günümüzdekinin 3-4 katı kadardır. Çevredeki yaylalarda kullanılmayan meskenlerin oranı göz önüne alındığında bu sözlerde doğruluk payı var gibi görünmektedir. Yöredeki yaylalarda elde edilen peynir, süt, tereyağı, yoğurt gibi hayvansal ürünler sadece yaylaya çıkan halkın kendi ihtiyacını karşılamaya dönük olmayıp bunların bir kısmı yaylalara sayfiye amaçlı gelenlere satılmakta bir kısmı da Çamlıhemşin, Pazar ve Ardeşen pazarlarında satışa sunulmaktadır, ancak bu, fazla miktarlara ulaşmamaktadır.

Yaylacılık dönemi içinde yaylalar ile daha aşağı kesimlerdeki yerleşmeler arasında sürekli bir bağlantı söz konusudur. Mezraa ve bazı yaylalarda eğimin az olduğu kesimlerde çayırların etrafı taş duvarlarla kuşatılarak buralara hayvanların girmesi engellenir, çayırlar yeterince boylandığında otlar biçilerek kurutulur. Yayla dönüşünde buralara hayvan gübresi yayılır, böylece bir sonraki yıl otların daha gür çıkması sağlanmaya çalışılır. Kurutulan otların bir kısmı buralardaki evlerde depolanır, ayrıca daha aşağıda yer alan yerleşmelere her gidildiğinde bir miktarı alınarak sırtta taşınıp götürülür ve oralarda depolanır. Bir sonraki yıl mezraalara ve yaylalara ilk çıkıldığında ve ihtiyaç olduğunda hayvanlar bunlarla beslenir. Aşağıdan yaylalara doğru her çıkıldığında ise yaylada ihtiyaç duyulan maddelerin yanı sıra bir miktar odun da götürülür. Yaylalarda genellikle, yakacak olarak yöresel adı "komar" olan ormangüllerinin dalları kullanılır. Yöre halkı yaylalara doğru her gidişinde sırtında bir miktar ormangülü dalını da beraberinde götürür. Bunlar yayla evlerinde bir sonraki yıl kullanmak üzere biriktirilerek kurutulur.

Sayfiye yaylacılığı ve turizme bağlı değişimler

Çevredeki yaylaların ekonomik etkinlik amacıyla kullanılmasının azalması, bu amaçla yaylaya çıkan insan sayısını da son derece azaltmıştır. Ancak, diğer taraftan yöre halkının yaylaları tümüyle terk ettiğini düşünmek yanlış olur. Çünkü geleneklerine çok bağlı olan yöre halkı, günümüzde yaylaları farklı amaçla kullanmaya başlamıştır. Bu çevredeki yaylalar, şehirlere yerleşmiş olanların sıla hasretini gidermek amacıyla geldikleri sayfiye yerleri haline gelmeye başlamıştır. Bu değişim doğal olarak yaylaların fiziksel görünümünde de bir takım değişikliklere sebep olmuştur. Evlerin bir kısmı yeniden yapılmıştır ve evlerin yapımında kullanılan malzemeler farklılaşmıştır. Mesken yapımında taş ve ahşabın yerine çimento, demir, tuğla, briket gibi malzemeler kullanılır olmuştur (Bkz. Foto 2). Sayfiye amaçlı kullanılmaya başlanan yerleşmelerde, ayrıca buraya gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli imkanlarda da değişimler

olmuştur. Çat, Yaylaköy (Elevit), Hisarcık, Ortasirt gibi bazı yerleşmelerde meyve ve sebzenin de bulunabildiği bakkallar, kahvehaneler açılmaya başlanmıştır. Bunlara ek olarak Ayder'de daha farklı bir gelişme söz konusudur. Doğu Karadeniz dağlarının dağ ve yayla turizmi açısından değerlendirilmesi, buraya ülkenin farklı kesimlerinden ve yurtdışından da gelenler olmasını sağlamıştır. 1987 yılında Ayder önce, buradaki sıcak su kaynağı dikkate alınarak kaplıca turizm merkezi ilan edilmiş ardından 1991'de Kaçkar Dağı ve çevresi turizm merkezine dönüştürülmüş ve son olarak bu makale yazarlarının daha önce yayınlanan çalışmaları, görüş ve önerileri de dikkate alınarak Verçenik, Göller ve Kaçkar grubunu içeren bir alan 1994'de milli park ilan edilmiştir. Bu süreç içinde ulaşımın en kolay olduğu, Kaçkar dağı çıkışları için yol üzerinde oluşu, kaplıcanın varlığı, doğal güzelliği gibi özellikleri Ayder'de önemli değişimlere yol açmıştır. Burada düzenli dolmuş seferleri başlamış, büyük bir kaplıca tesisi inşa edilmiş, hediyelik eşya ve dağcılık malzemesi vb gibi daha farklı eşyalar da satan bakkallar açılmış, çeşitli niteliklerde lokanta, otel ve pansiyonlar hizmete girmiştir. Günümüzde sadece Ayder'de belgeli yatak kapasitesi 1000'i geçmiştir. Buranın dışında Çat, Yaylaköy (Elevit), Aşağı Amlakit, Yukarı Kavran gibi yerleşmelerde de belgeli yatak kapasitesi 100'ü bulmuştur.

Sonuç

Bu araştırmada Doğu Karadeniz dağlarında, kabaca Fırtına deresi su toplama havzasındaki yaylacılık aktiviteleri ele alınmıştır.

Doğu Karadeniz dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında Rize'ye bağlı Pazar, Ardeşen, Hemşin ve Çamlıhemşin ilçelerinin pek çok köyünün yaylası yer almaktadır. Yöre halkı, köylerde çay, patates, fasulye, mısır vb. tarım ürünleri yetiştirilmesi gibi faaliyetlerinin yanı sıra, alpin kuşağı da yüzyıllardan bu yana yaylacılık yaparak değerlendirmiştir. Yaylacılık yörenin en önemli geleneksel sosyal ve ekonomik etkinliklerindedir. Kıyıdan itibaren kısa mesafelerde dağların yükseltisinin 3000 metreleri aşması yaylacılık mekanizmasına bazı özellikler kazandırmıştır. Köyler ile yüksek kesimlerdeki yaylalar arasında, yaylaya çıkışta ve dönüşte çeşitli sürelerle konaklanan, yerleşim üniteleri doğmuş, aynı köye ait birden fazla mezraa ve yayla farklı yükselti basamaklarında konumlanmıştır.

Yaylalara ulaşımın genel doğrultusu vadi uzanışlarına bağlıdır. Genellikle 2000 metre yükseltiye kadar araç ulaşımı söz konusudur. Genel hatlarıyla düşünülecek olursa yaylacılık faaliyeti nisan ayı ortalarında başlamakta ve kasım ayında son bulmaktadır. Yöredeki yaylalarda elde edilen peynir, süt, tereyağı, yoğurt gibi hayvansal ürünler, sadece yaylaya çıkan halkın kendi ihtiyacını karşılamaya dönük olmayıp bunların bir

kısmı yaylalara sayfiye amaçlı gelenlere satılmakta bir kısmı da Çamlıhemşin, Pazar ve Ardeşen pazarlarında satışa sunulmaktadır.

Son yıllarda, yöredeki yaylalarda, turizmin gelişmeye başlamasıyla birlikte geleneksel yaylacılık faaliyetlerine ek olarak başka nitelikler de ortaya çıkmıştır. Bir yandan yayla turizmi gelişirken diğer taraftan sayfiye amaçlı yaylacılık da belirmiştir. Özellikle araç ile ulaşımın kolay olduğu yerleşmelerde, sayfiye amaçlı meskenler yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca böyle yerleşmelerde, gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla işyerleri açılmış, meyve ve sebzenin de bulunabildiği bakkallar, kahvehaneler, farklı niteliklerde lokanta, otel ve pansiyonlar hizmete girmiştir.

Doğu Karadeniz dağlarında yaylacılığın süratle sayfiye ve turizm amaçlı kullanıma dönüşmesiyle ortaya çıkan yapılaşma mevcut hızıyla devam ederse yöre yaylalarında onarılması zor tahribatlara yol açacaktır. Bu tahribat günümüzde başlamıştır. Özellikle ulaşımın kolay olduğu yerleşmelerde yöre mimarisine uyumsuz yapılar sürekli artmaktadır. Neredeyse tümüyle milli park olan alandaki söz konusu bu plansız ve yöreye uyumsuz yapılaşmanın önüne mutlaka geçilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşerî Coğrafyası. Millî Eğitim Bakanlığı Yay. No: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Eğitim Dizisi: 10, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Doğanay, H., 2001, Türkiye Turizm Coğrafyası. Çizgi Kitabevi Yay. No: 33, ISBN 975-8156-37-3. Konya.
- Doğu, A.F., Somuncu, M., Çiçek, İ., Tunçel, H., Gürgen, G., 1993, "Kaçkar Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm". AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der. S: 2, s. 157-184. Ankara.
- Doğu, A.F., Çiçek, İ., Gürgen, G., Tunçel, H., Somuncu, M., 1994, "Göller (Hunut) Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm". AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der. S: 3, s. 193-218. Ankara.
- Doğu, A.F., Çiçek, İ., Gürgen, G., Tunçel, H., 1996, "Üçdoruk (Verçenik) Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm" AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der. S:5, s. 29-52, Ankara.
- Doğu, A.F., Gürgen, G., Tunçel, H., Çiçek, İ., 1998, "Bulut-Altıparmak Dağlarında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm" AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der.S:6, s. 63-122, Ankara.
- Erinç, S., 1945, Doğu Karadeniz Dağlarında Glasyalmorfoloji Araştırmaları. İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. Coğ. Ens. Dok. Tez. Ser. No:1, İstanbul.
- Erinç, S., 1949, "Kaçkardağı Grubunda Diluviyal ve Bugünkü Glasyasyon (Eiszeitliche und gegenwertige Vergletsche-rung in der Kaçkardağ-Gruppe)". İst. Üniv. Fen Fak. Mec. Seri B. C. XIV. S.3 s.243-245, İstanbul.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

- Gürgen, G. 2001, "Karadağ (Gümüşhane) Çevresinin Glasyal Morfolojisi ve Turizm Potansiyeli". AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der.S:8, s. 109-131, Ankara.
- İnandık, H., 1958, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Köy Hayatı" İÜ Coğ. Ens. Der. C:5, S:9, s. 148-154. İstanbul.
- Somuncu, M., 1994, "Rize Ayder Yaylasında Turizm" AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der. S:3, s. 255-273, Ankara.
- Tandoğan, A., 1968, "Fırtına Deresi Yukarı Çığırının Üç Köyünde Coğrafi Müşahedeler". AÜDTCF Coğ. Araş. Der. S:2, s. 285- 307, Ankara.
- Tandoğan, A., 1977, "Çayeli ve Pazar İlçelerinde Yerleşme-Mesken Tipleri ve Nüfus". AÜDTCF Der. C:XXVIII, S:3-4, s. 99-155, Ankara.
- Tandoğan, A., 1988, "İncesu Vadisinde (Çayeli) Coğrafya Gözlemleri". AÜDTCF Coğ. Araş. Der. S:11, s.91-110, Ankara.
- Tunçel, H., 1990, "Doğal Çevre Sorunu Olarak Çığlar ve Türkiye'de Çığ Olayları" Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları Der. C:1, S:2, s. 43-70. Ankara.
- Tunçel, H., 1992, "Türkiye'de (1966-1986 Yılları Arasında) Arıcılığa Genel Bir Bakış" AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der., S:1, s. 97-126, Ankara.
- Tunçel, H., 1996, "Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar" AÜ Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der., S:5, s. 73-98, Ankara.
- Yalçınlar, İ. 1951, "Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinin Glasyasyon Şekilleri". İst. Üniv. Coğ. Ens. Der. C:I, S:2, s. 82-88, İstanbul.

9 Nisan 1987 tarih ve 19426 sayılı Resmi Gazete.

20 Mayıs 1991 tarih ve 20876 sayılı Resmi Gazete.

31 Ağustos 1994 tarih ve 22037 sayılı Resmi Gazete.

<http://www.camlihemsin-bld.gov.tr/ekonomi.htm> (15 Eylül 2003)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 67-92, ELAZIĞ-2004

OSMANİYE İLİNDE YERFİSTİĞİ TARIMI VE ÖNEMİ

The Peanut Agriculture and Significance in Osmaniye

Döndü ÜÇEÇAM

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Elazığ.
ducecam @firat.edu.tr*

Selçuk HAYLI

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, Elazığ.
shayli @firat.edu.tr*

ÖZET

Bu araştırmada Osmaniye ili için çok önemli bir ziraat ürünü olan yerbıstığı'nın özelliği, üretimi, dağılışı, işçi, makine, ticaret ve pazar durumu incelenmiştir. Yıllar itibarıyla genel üretim durumunun yanı sıra, 2002 yılı verisi (Osmaniye iline bağlı tüm ilçelerin köylerinin yerbıstığı ekim durumu) temel alınmıştır.

Çalışmada Osmaniye ilinin incelenmesinin nedeni, Türkiye'de yerbıstığı'nın en fazla üretiminin yapıldığı ve buna dayalı ticaretin geliştiği bir yer olmasıdır. Çukurova'da özellikle 1980'li yıllardan sonra önemli bir ürün haline gelmeye başlayan yerbıstığı, 1990'lı yıllarda Osmaniye'yi yerbıstığı'nda bir üretim ve ticaret merkezi durumuna getirmiştir. Osmaniye'de, yerbıstığı'nın üretilmeye başlamasıyla çiftçinin gelir seviyesinde de artış yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmaniye, yerbıstığı, Çukurova, ziraat

SUMMARY

In this study, the property, distribution and production of peanut, which is an important agricultural product for Osmaniye were investigated and also workers, machine, trade and market situation were studied. In addition to the annual general production, the statistics of 2002 were taken as a base (The sowing of peanut in all fields including the town and villages of Osmaniye).

In this study, the reason why we take Osmaniye city to our research area is that the most production and trade of peanut in Turkey has been done there. The peanut started to be an important product especially after 1980's in Çukurova and Osmaniye became the center of production and trade of peanut in 1990's. Producing of peanut in Osmaniye has been increased and the farmers earns a lot of money from it.

Key Words: Osmaniye, peanut, Çukurova, agriculture

Giriş

Osmaniye yerfıstığı tarımı için uygun iklim ve toprak koşullarına sahip bir konumda yer almaktadır. Bu durum yerfıstığını tarımdan sanayiye ve ticarete kadar Osmaniye'ye has bir ürün haline getirmiştir. Malatya için kayısı, Amasya için elma, Rize için çay, Gaziantep için antepfıstığı, Isparta için gül ne demekse Osmaniye içinde fıstık aynı öneme sahiptir.

Osmaniye yöresinde yerfıstığı tarımının son 10 yıl içerisinde gösterdiği gelişme dikkate değerdir. Özellikle ikinci ürün olarak üretiminin yaygınlaşmasıyla önemi daha da artmıştır. Ana ürün ve ikinci ürün arasında verim bakımından çok fazla bir farkın olmaması, ayrıca ikinci ürün olarak ekilmesiyle tarladan bir yerine iki mahsulün alınabilmesi çiftçinin gelir seviyesini de yükseltmiştir. Böylece sadece üretici olan çiftçi değil aynı zamanda ürünü pazarlayan tüccar; tarlada, harmanda ve atölyelerde çalışan işçiler de bu sayede geçim kaynağı bulmuşlardır.

Materyal ve Metot

Çalışma kapsamında, Osmaniye ilinde yerfıstığı ekim alanlarının dağılışı, yıllar itibariyle üretimin seyri, yerfıstığını işleyen sanayi tesislerinin özelliği ve pazarlama koşulları ile bunların Osmaniye şehir merkezindeki dağılışı ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla; 1/250.000 ölçekli topoğrafya haritası, Osmaniye'ye bağlı tüm ilçelerin 2002 yılına ait yerfıstığı yetiştirilen köylerin ekim alanları verileri, yıllar itibariyle yerfıstığı üretim durumu, sanayi tesislerinde ve atölyelerde yapılan anketler, Osmaniye merkez ilçenin şehir imar planı gibi materyaller ilk etapta elde edilmiştir.

Çalışmada bu malzemeler kullanılarak; öncelikle 1/250.000 ölçekli Osmaniye ili ve çevresinin topoğrafya haritası çizilmiştir. Daha sonra bu haritaya Osmaniye ilinin tüm köyleri işaretlenmiştir. Harita üzerine işaretlenmiş bu köyler temeli oluşturacak şekilde yerfıstığı ekim alanları haritası hazırlanmıştır. Yerfıstığı yetiştirilen köylerin 2002 yılı verilerine göre ekim alanları baz alınarak daire grafikleri hazırlanmış ve harita üzerine aktarılmıştır. Bu sayede, Osmaniye ilinde yerfıstığı ekim alanlarının dağılışının görsel hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Yerfıstığı ticareti ile uğraşan entegre tesislerin ve tüccar atölyelerinin dağılışı ise, Osmaniye merkez ilçenin şehir imar planı üzerinde işaretlenmeye çalışılmıştır. Osmaniye'de yer alan 14 entegre tesiste ve rastgele seçilen 20 tüccar atölyesinde anket ve mülakatlar uygulanmış; üretim, pazarlama, işçi ve makine durumu vb. konularda bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca, ekim alanı ve üretimle ilgili birtakım sayısal ham veriler tablo ve grafiklere dönüştürülerek konunun daha iyi anlaşılabilmesine gayret edilmiştir.

Yerfıstığının Yetiştirme Şartları

Yerfıstığı'nın ülkemizde ilk defa Trakya bölgesinde yetiştirilmeye başlandığı, daha sonra ise Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yayıldığı görüşü hakim bulunmaktadır. Nitekim 1927 tarihinde Trablusgarp'tan Bingazili Mehmet Barani tarafından bir miktar yerfıstığı tohumluk olarak Selanik'e getirilmiş ve daha sonra da 1935 yılında Antalya Sıcak İklim Nematları İslah İstasyonu'nda denenmiştir (Öğütçü 1969, s.17).

Yerfıstığı, meyvelerini toprak içerisinde oluşturan baklagillerden yıllık bir bitkidir. Sıcak ve ılıman iklim bölgelerinde yetiştirilebilen yerfıstığının tanesinden, yağından ve bitki kısımlarından çeşitli şekillerde faydalanılabilmektedir. Ayrıca, yetiştirildiği bölgelerde üreticisine önemli ölçüde gelir sağlayan bir üründür. Buğday hasadından sonra ikinci ürün olarak başarıyla yetişebildiği için, üreticiye ek bir gelir de sağlayabilmektedir. Ayrıca hasat dönemlerinde iyi bir iş olanağı da yaratmaktadır.

Yerfıstığı tropiklerden, orta enlemlere kadar yetişmektedir. 40 derece kuzey ile 30 derece güney enlemine kadar geniş bir ekiliş alanına sahiptir. Vejetasyon devresi tropiklerde 100-140 gün; subtropik iklimin hakim olduğu yerlerde ise 180 güne kadar çıkmaktadır. Vejetasyon devresinde minimum ısı isteği 3000 °C dir. Aylık sıcaklık ortalaması 18-20 °C olmalıdır. Vejetasyon devresinde yağmur isteği 500-600 mm.dir (Öğütçü 1969, s.28). Yağışın, yerfıstığın yetiştiği aylara bölünmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle yerfıstığının Türkiye'de sulanmadan yetiştirilmesi mümkün değildir.

Yerfıstığı için en uygun toprak iyi drene edilmiş gevşek yapılı, kumlu, kalsiyumu fazla ve orta derecede organik madde ihtiva eden topraklardır. Çok ağır ve fazla killi topraklar tercih edilmemelidir.

Yerfıstığı tohumları; 5-40 °C toprak sıcaklığında çimlenebilmektedir. Tohumlarının çimlenme ve sürüm vermesi için gereken optimum toprak sıcaklığı ise 30-35 °C dir. Ekim zamanı toprak sıcaklığının 12-15 °C nin altına düşmesi halinde, tohumların çimlenme süresi oldukça uzamaktadır. Sürenin uzamaması için toprak sıcaklığı 15-20 °C ye ulaşmadan, yerfıstığı ekimine başlanılmaması daha uygundur. (Arıoğlu 2001, s.92).

Yurdumuzda yerfıstığı için en uygun ekim zamanı 1-20 Mayıs tarihleri arasındır. Fakat toprak ısı 13-15 °C olunca 1 Nisandan itibaren ekim yapılabilir (Ercan 1981, s.4). Yıllardır ana ürün olarak ekimi yapılan yerfıstığının, son yıllarda ikinci ürün olarak ta üretimi yaygınlaşmıştır. Ana ürün ekimi, genellikle 10 Nisan-20 Mayıs tarihleri arasında yapılırken, ikinci ürün ekimi buğday hasadını takip eden en kısa sürede tamamlanmalıdır. Bu süre ise 25 Haziran'a kadar kesinlikle bitirilmelidir.

Yerfıstığı tarımında ekim nöbeti uygulaması çok önemlidir. Genellikle aynı tarlaya iki yıldan fazla sürede üst üste yerfıstığı ekilmesi önerilmemektedir. Yerfıstığı ile buğday ve mısır gibi bitkilerin, ekim nöbetine sokulması gerekmektedir. Yerfıstığı saçak köklü bir bitki olduğu için (Foto-1), buğday ve mısırdan arta kalan bitki besin maddelerinden çok iyi yararlanmaktadır. Yurdumuz şartlarında uygulanabilecek en uygun münavebe şekli; 1. yıl mısır, 2. yıl Meksika menşeli bir buğday çeşidinin hasadından hemen sonra vejetasyon devresi kısa bir yerfıstığı çeşidi ekmektir.

Foto 1.Yerfıstığı bitkisinin görünümü

Ana ürün, Ekim ayında; ikinci ürün ise Kasım ayında hasat edilmektedir. Özellikle ikinci üründe sökülme zamanı Kasım-Aralık aylarına kaydığında yağış riski artmaktadır. İşlemlerin yağışlı günlere rastlaması halinde zaman zaman işçinin çamur içerisinde çalışmasına neden olduğu gibi, fıstığın topraktan çıkarılmaması durumuyla da karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum kurutma süresinin uzamasına ve çeşitli mantar oluşumlarına neden olduğu gibi, ürünün pazar değerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Yerfıstığının Kullanımı ve Değerlendirilmesi

Dünyanın bir çok ülkesinde yoğun olarak üretimi yapılan yerfıstığı gerek insan beslenmesinde, gerekse hayvancılıkta ve sanayinin çeşitli dallarında geniş oranda kullanım alanı bulmasına rağmen ülkemizde sadece çerezlik olarak tüketilmektedir (Güzel 1986, s.12).

Endüstride yerfıstığı yağı sabun yapımında, kabukları ise suni tahta (sunta) yapımında ve yakacak olarak değerlendirilmektedir.

Yerfıstığı genellikle çerez olarak tüketilmektedir. Tohumlar, dış kabuk kırılmadan ya da kabuk kırıldıktan sonra kavrulup çiğ fıstık tadı giderilmiş ve aynı zamanda dayanıklılığı artırılmış olarak tüketime sunulmaktadır. Yerfıstığı yağı yüksek oranda oleik asit içermesi nedeniyle gerek fiziksel özellikleri ve gerekse besin değeri bakımından çeşitli bitkisel yağlar içinde zeytinyağına en yakın bitkisel yağ olarak tanımlanmaktadır.

Yerfıstığı tohumundan yağ elde edildikten sonra arta kalan küspe, üstün bir protein kaynağıdır. Yerfıstığı küspesinden sağlanan proteinin besin değeri yüksek olduğundan çeşitli çocuk mamalarının hazırlanmasında ve proteince yeterli olmayan gıda maddelerinin protein değerinin yükseltilmesinde yararlanılmaktadır (Fenercioğlu 2001, s.125). Ayrıca yerfıstığı kabuğu öğütülerek, bitkisinin yaprak ve sap kısımları ise taze yem ve kuru ot olarak hayvan beslenmesinde kullanılmaktadır. Türkiye’de üretilen yerfıstığının bir bölümü ihraç edildikten ve tohumluk olarak ayrıldıktan sonra kalan kısmının hemen hemen tamamı çerez olarak tüketilmektedir. Çok az bir miktar gıda sanayinde pasta, çikolata, vb. yapımında kullanılmaktadır.

Türkiye’de yerfıstığı üretimi Akdeniz Bölgesinde Osmaniye, Adana, İçel, Hatay ve Antalya illerinde yoğunluk kazanmıştır. Ülkemizde yerfıstığı üretimi 60-70 yıldır yapılmasına rağmen henüz çerezlik dışında kullanım alanı bulamamıştır. Anamur ilçesinde çok az yağ çıkarımı ile yöresel olarak tüketimi yapılmaktadır (Güzel 1986, s.8).

Türkiye’de Yerfıstığı Üretiminin Genel Durumu

Türkiye’de yerfıstığı tarımının en fazla yapıldığı yerler sırasıyla Osmaniye, Adana, İçel, Aydın, Kahramanmaraş, Antalya, Muğla ve Hatay illeridir (Tablo 2). Buna göre ülkemizde yerfıstığı tarımının daha çok Akdeniz ve Ege bölgelerinin bazı yerlerinde yapıldığı söylenebilir.

Yerfıstığının Türkiye’de 1960 yılında 8400 ha olan ekiliş alanı 1970 yılında 15000 ha, 1979 yılında 25000 ha ve 1990 yılında 24000 ha’ya, üretimi ise 1960 yılında 16000 tondan, 1970 yılında 37000 tona, 1979 yılında 57500 tona ve 1990 yılında ise 63000 tona yükselmiştir. Türkiye’nin yerfıstığı üretimi 1990 yılı itibarıyla son 30 yılda % 294 oranında artmıştır. 1960 yılından 1990 yılına kadar, yerfıstığı ekim alanı ve üretimde sürekli bir artış olmasına rağmen, istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bunun nedeni olarak, yerfıstığının hasadı, harmanlanması, kurutulması ve işlenmesinde özel tarım aletlerine gereksinim duyulması gösterilebilir.

Türkiye’de yerfıstığı ekim alanları 1980-1984 dönemi ortalamasına göre 23000 ha iken, % 22 lik artış göstererek 2000 yılında 28000 ha olarak gerçekleşmiştir. Yerfıstığı üretimi 1980-1984 dönemi ortalamasına göre 49000 ton iken, % 59 oranında bir artış

göstererek 2000 yılında 78000 tona ulaşmıştır. Türkiye’de son 20 yılda yaşanan yerfıstığı üretimindeki bu artışın, ekim alanlarının genişlemesinden ve verim artışından kaynaklandığı söylenebilir (Gül 2001, s.78-79).

1989 yılı verilerine göre Türkiye’de yerfıstığı ekim alanının % 32 ve üretiminin % 40’ı Osmaniye ve Adana illerinde gerçekleştirilmiş olup, diğer büyük üretim merkezleri ise İçel, Antalya ve Aydın’dır (Tablo 1).

Tablo 1-Türkiye Yerfıstığı Üretimine İllere Göre Dağılımı (1989).

	Ekim Alanı		Üretim	
	ha	%	Ton	%
Türkiye	20000	100	50000	100
Adana	6395	32	19831	39,7
İçel	6089	30,4	12228	24,4
Antalya	3380	16,9	7610	15,2
Aydın	1755	8,8	4695	9,4
K.Maraş	832	4,2	2353	4,7
Hatay	851	4,2	1792	3,6
Muğla	544	2,7	1137	2,3
Diğer	154	0,8	354	0,7

Kaynak: D.İ.E., Tarımsal Yapı ve Üretim 1992.

1999 yılı itibariyle Çukurova bölümü, Türkiye toplam yerfıstığı ekim alanlarının % 79,4’ünü, üretimin ise % 80,3’ünü gerçekleştirmiştir. Çukurova bölümünde ise en fazla pay Osmaniye’ye aittir (Tablo 2). Bu durum Osmaniye’de yerfıstığına dayalı sanayi tesislerinin kurulmasında ve dolayısıyla yeni iş imkanlarının yaratılmasında büyük önem taşımaktadır.

Tablo 2-Türkiye’de Yerfıstığı Ekilen Alan, Üretim ve Verimin İllere Göre Dağılımı (1999 yılı)

İller	Ekilen Alan (ha)	%	Üretim (ton)	%	Verim (Kg/ha)	%
Türkiye	28000	100	75000	100	2679	100
Çukurova	22223	79,4	60208	80,3	2620	97,8
Adana	6700	23,9	20975	28,0	3131	116,9
Osmaniye	9443	33,7	27813	37,1	2945	109,9
İçel	5485	19,6	9884	13,2	1802	67,3
Hatay	595	2,1	1536	2,0	2603	97,2
Antalya	1116	4,0	2742	3,7	2457	91,7
Aydın	1801	6,4	4918	6,6	2731	101,9
K.Maraş	1607	5,7	3679	4,9	2289	85,4
Muğla	1080	3,9	2990	4,0	2769	103,4
Isparta	55	0,2	193	0,3	3509	131,0
Karaman	30	0,1	75	0,1	2500	93,3
Çanakkale	17	0,1	40	0,1	2353	87,8
Balıkesir	20	0,1	32	0,0	1600	59,7
Manisa	10	0,0	15	0,0	1500	56,0
Burdur	15	0,1	30	0,0	2000	74,7

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer), 1999.

Türkiye’de yerfıstığı üretiminin her geçen yıl artmasının en önemli nedeni; dekar başına elde edilen net gelirin yüksek olmasıdır. Ayrıca ikinci ürün olarak yerfıstığı ekiminin yaygınlaşması da önemli bir gelişmedir.

Osmaniye’de Yerfıstığı Üretimi

Osmaniye yerfıstığı üretimi yönünden Çukurova’da ve Akdeniz Bölgesinde ilk sırada yer alması yanında ülke genelinde de, bu önemini korumaktadır. Nitekim Türkiye’de yerfıstığı üretiminin yaklaşık olarak % 89’u Akdeniz Bölgesi’nden, % 80’i Çukurova Bölümü’nden ve % 37’si ise Osmaniye’den sağlanmaktadır (Tablo 2).

Osmaniye’de yerfıstığı ekim alanları ve üretim değerlerinin seyrini 1991-2002 yılları arasındaki 12 yıllık dönemde ele aldığımızda şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

Yerfıstığı ekim alanları % 80 oranında artarak, 73110 da’dan, 131450 da’a, üretim yaklaşık % 100 oranında artarak 17380 ton’dan yaklaşık 35000 ton’a çıkmıştır. En fazla üretim 30837 ton ile 1993 ve 30337 ton ile 1998 yıllarında yapılmıştır. Ancak tahminen 2002 yılında 35000 ton değerine ulaşılmıştır. Ekimde en fazla alan 1993, 1996, 1998 ve 2002 yıllarında kullanılmış, ancak 0,30 ton/da dan fazla yüksek verim elde edilememiştir.

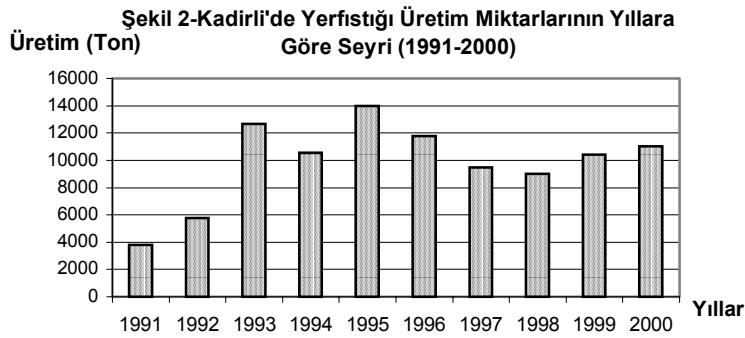
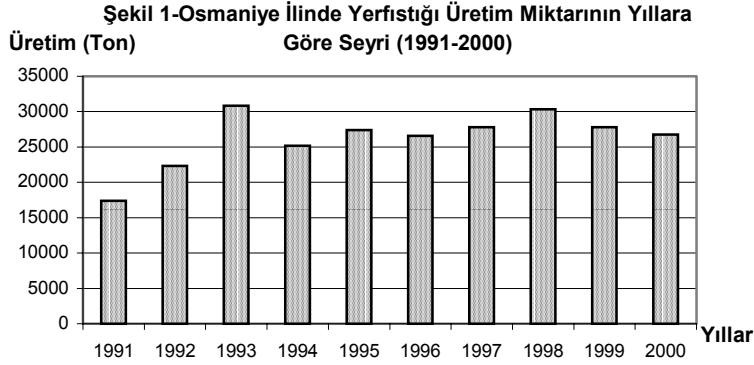
En fazla verim 0,30 ton/da ile 1999-2002 yılları arasında ve en az verim 0,23 ton/da ile 1991 yılında elde edilmiştir. Üretimde 1991-1993 yılları arasında Osmaniye’de sürekli bir artış yaşanırken, 1993-1998 yılları arasındaki dönemde ise nispeten dengeli bir grafik çizilmiş, 1998-2000 yılları arasında ise sürekli bir azalma olmuştur (Tablo 3, Şekil 1). Değerlendirmeyi ilçeler düzeyinde yaptığımızda Kadirli ilçesinin önce 1993-1996 döneminde, sonrada 1999-2000 döneminde 10000 tonun üzerinde üretim yaptığını; Osmaniye merkez ilçenin ise ancak 1998-1999 döneminde bu değere ulaşabildiğini görmekteyiz (Tablo 3, Şekil 2 ve 3).

Tablo 3-Osmaniye’de İlçelere Göre Yerfıstığı Ekim Alanları ve Üretim Değerleri (1991-2002).

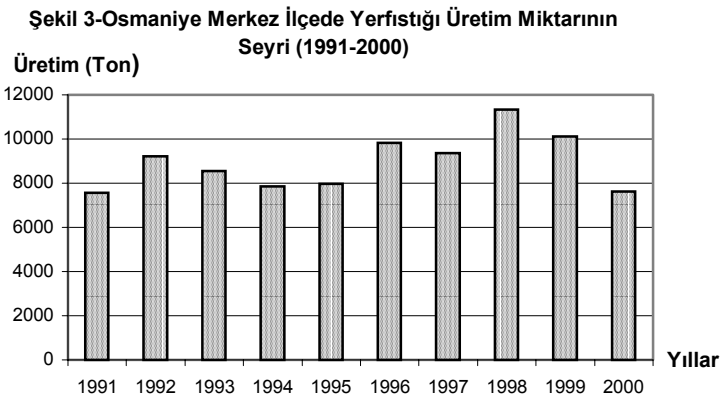
Yıl	Osmaniye		Düziçi		Kadirli		Bahçe		Sumbas		Toprakkale		Genel Toplam	
	Alan	Üretim	Alan	Üretim	Alan	Üretim	Alan	Üretim	Alan	Üretim	Alan	Üretim	Alan	Üretim
1991	29970	7558	26590	5928	16000	3813	550	81	-	-	-	-	73110	17380
1992	36600	9223	31640	7024	21000	5766	1240	313	-	-	-	-	90480	22326
1993	33970	8540	30670	9540	47630	12661	460	96	-	-	-	-	112730	30837
1994	31340	7857	29980	6660	43130	10552	470	92	-	-	-	-	104920	25161
1995	31720	7964	21870	5329	48090	13992	510	127	-	-	-	-	102190	27412
1996	42080	9818	28020	4844	42500	11787	500	108	-	-	-	-	113100	26557
1997	33670	9367	20840	4683	29190	9478	370	94	13080	2810	6300	1358	103450	27790
1998	38850	11324	20880	3964	31820	8999	320	91	21220	5364	2120	595	115210	30337
1999	30000	10123	16000	3200	35000	10400	430	138	12000	3600	1000	350	94430	27813
2000	24000	7610	11640	3350	37000	11030	650	163	12000	3600	3700	995	88990	26748
2001	24000	-	9500	-	37000	-	250	-	12000	-	4000	-	83750	-
2002	25700	-	11000	-	50000	-	500	-	40000	-	4250	-	131450	-

Kaynak: Osmaniye İline bağlı İlçe Tarım Müdürlükleri-2002, Alan değerleri da, Üretim ton alınmıştır.

Araştırma sahasında yerfıstığı ekim alanı ve üretim değerlerinde yıllar arasında görülen artış ve azalışların temel sebebi; yerfıstığının tarlayı fazla yoran bir bitki olmasından dolayı, iki veya üçer yıllık periyotlarla tarlaya daha az yorucu bitkilerin (örneğin; buğday, mısır, soya fasulyesi gibi) ekilmesi ve yeniden yerfıstığı ekilene kadar tarlanın dinlendirilmesi prensibidir.

Ayrıca 1991-2002 yılları arasında Kadirli ilçesi ekim alanları % 213 oranında artarken, Osmaniye merkez ilçesinde ekim alanları % 14, Düziçi'nde % 59 kadar azalmıştır. Azalma 1997 yılında ilçe olan Toprakkale'de % 33 oranında devam ederken, Sumbas'ta % 206 oranında artış olmuştur.

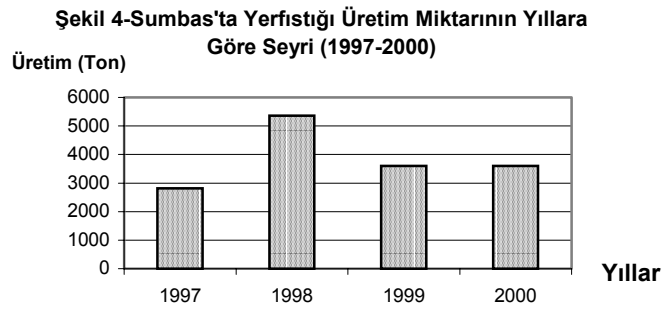

Başka bir ifadeyle yerfıstığı ekim alanları 12 yıllık periyotta Kadirli'de ve 6 yıllık periyotta Sumbas'ta artarken diğer ilçelerde giderek azalmıştır (Tablo 3). Bu tespit doğal olarak üretim değerlerine de yansımıştır. Nitekim 1991-2000 yılları arasında Kadirli'de

üretim % 189, Sumbas'ta % 28, Osmaniye merkez ilçesinde % 0,7 oranında artarken; Düziçi'nde % 43 ve Toprakkale'de de % 27 oranında azalmıştır (Tablo 3, Şekil 4, 5, 6).

Bahçe ilçesinde yıllık ortalama ekim alanı 473 da ve yıllık ortalama üretim miktarı 110 tondur. Bu ilçede 2000 yılı hariç hiçbir dönemde 150 tondan fazla üretim yapılmamıştır. Ancak, 1992 yılına ait verilen 1240 da ve 313 ton verilerinin doğruluğu dikkate alınıp araştırılmışsa da herhangi bir sonuca varılamamıştır. Buna rağmen D.İ.E.'den alınan veriler aynen kullanılmıştır (Tablo 3, Şekil 7).

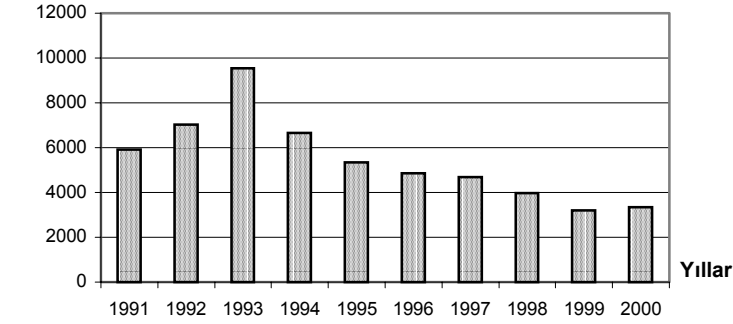
Osmaniye yerfıstığı üretim bölgesinde ekim alanları 1991-2002 yılları arasında şu seyri göstermiştir:

Kadirli ilçesi ekim alanlarının, toplam ekim alanları içerisindeki oranı % 22'den % 38'e artarken, Osmaniye merkez ilçesi % 41'den % 20'ye; Düziçi ise % 36'dan % 8'e gerilemiştir. Bahçe ilçesi ekim alanları % 1'lik oranını korurken, 1997 yılından sonra ilçe olan Sumbas'ta % 15'den % 30'a yükselmiş, Toprakkale ilçesi ekim alanları ise % 6'dan % 3'e gerilemiştir (Tablo 3, Şekil 8).

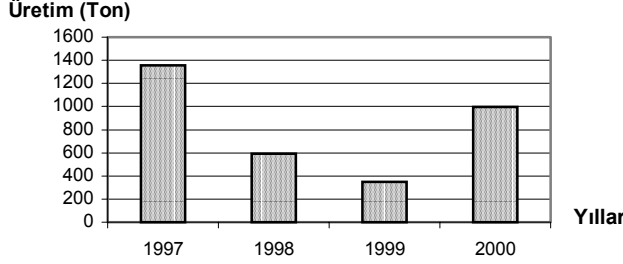
Yerfıstığı toprağı yoran bir bitki olduğu için münavebeli (dönüşümlü) ekim gerektirmektedir. Aynı tarlaya 3-4 yıl üst üste yerfıstığı ekildiği zaman verim düşmekte ve ayrıca tarlada bir takım bakteriler üremektedir. Üretim grafiklerine bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Artış ve azalış şeklinde yaşanan iniş ve çıkışlar belirli periyotlarla yerfıstığı ekimine ara verildiğini göstermektedir. Bu dalgalanmalar üretimin seyri açısından doğal bir durumdur. Osmaniye yerfıstığı üretim bölgesinde ana ürüne ve ikinci ürüne ayrılan ekim alanlarının yıllara göre değerlendirilmesi yapıldığında: Osmaniye'de yerfıstığı üretim alanlarının önemli bir bölümünün ana ürün yer fıstığı tarımına ayrılmış olduğu görülmektedir.

Toplam üretim alanları içerisinde ana ürüne ayrılan oran 1999 yılında % 90, 2000 ve 2001'de % 86, 2002'de ise % 74'dür. İkinci ürün alanları oranı 1999'da % 10 iken, 2000 ve 2001'de % 14'e, 2002'de ise % 26'ya yükselmiştir (Tablo 4).

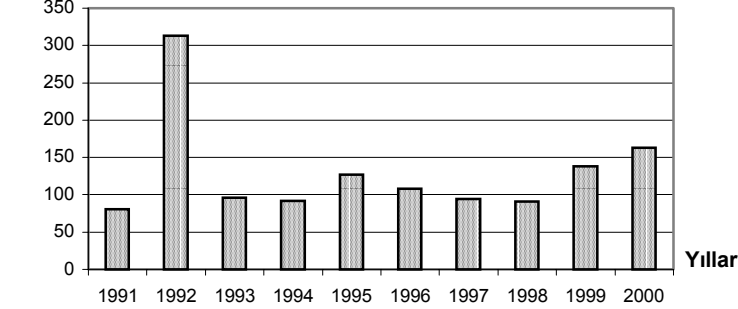
Şekil 5- Düziçi'nde Yerfıstığı Üretim Miktarının Seyri (1991-2000)

Şekil 6-Toprakkale'de Yerfıstığı Üretim Miktarının Yıllara Göre Seyri (1997-2000)

Şekil 7-Bahçe'de Yerfıstığı Üretim Miktarlarının Yıllara Göre Seyri (1991-2000)

Nitekim, 1999 yılında ikinci ürüne ayrılan toprakların % 85'i Osmaniye ve Sumbas'a aittir. Toprakkale'de ana ürüne ve ikinci ürüne eşit alan bırakılırken, Düziçi ve Bahçe'de ikinci üretim yapılmamıştır. Buna karşılık 2000 yılında ikinci ürüne ayrılan toprakların % 82'si Osmaniye, Sumbas ve Toprakkale'ye aittir. Toprakkale'de toplam yerfıstığı ekim alanının % 81'i ikinci ürüne ayrılmıştır. İlde 2001 yılı ikinci ürüne ayrılan toprakların % 87'si Osmaniye, Sumbas ve Kadirli'ye aittir. Ancak 2002 yılına gelindiğinde başta Toprakkale olmak üzere Sumbas ve Kadirli'de ikinci ürüne verilen önem artmıştır. Toprakkale'de toprakların % 82'si ikinci ürüne ayrılmıştır (Tablo 4).

Osmaniye İlinde Yerfıstığı Tarımı ve Önemi

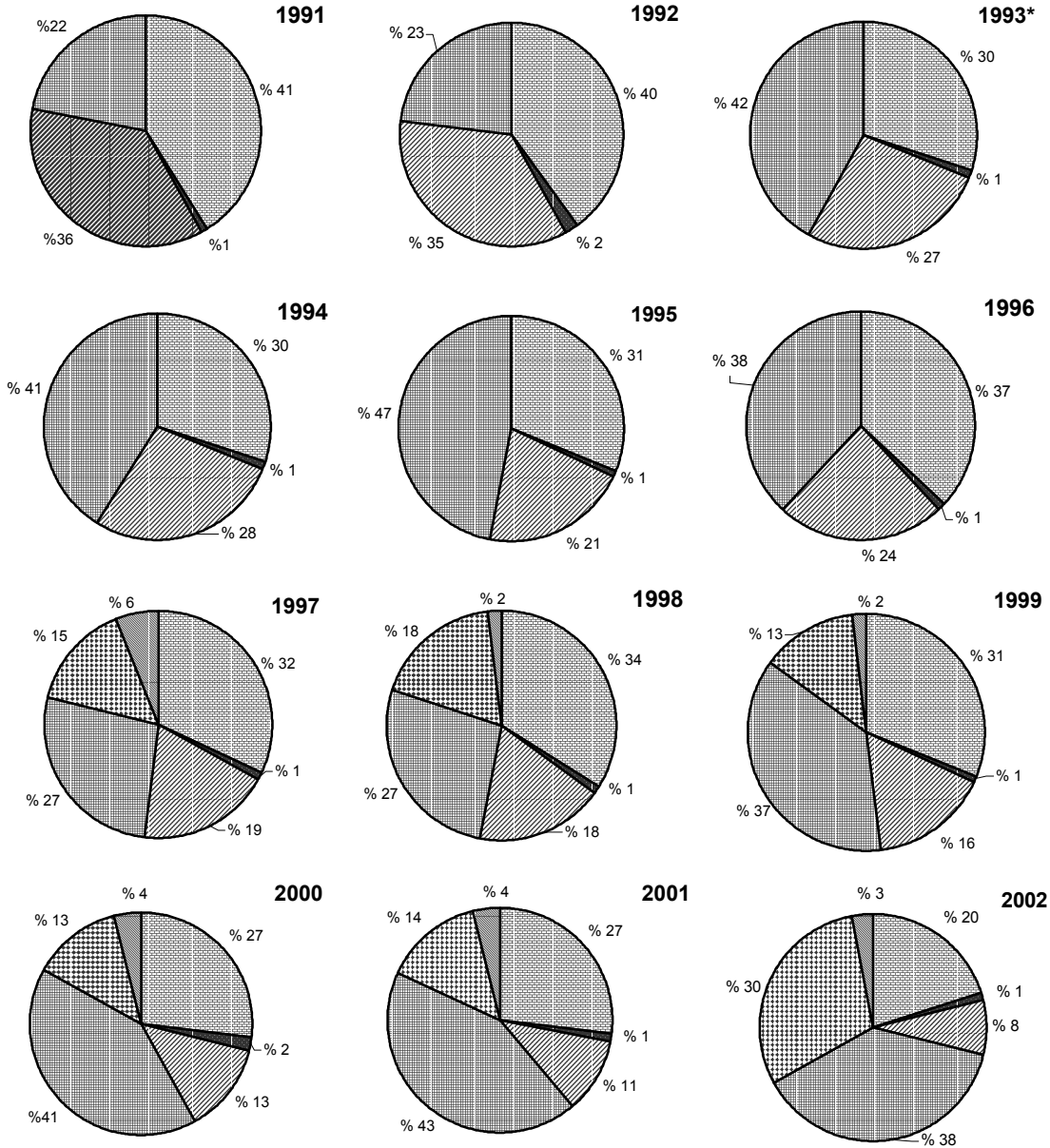
Tablo 4-Osmaniye İlinde 1999-2002 Yılları Arasında 1. ve 2. Ürün yerfıstığı Ekimindeki Gelişmeler

1999 Yılı Yerfıstığı Ekimi (da)			
	I.Ürün	II.Ürün	Toplam
Kadirli	34000	1000	35000
Merkez İlçe	25000	5000	30000
Düziçi	16000	-	16000
Sumbas	9000	3000	12000
Toprakkale	500	500	1000
Bahçe	430	-	430
Toplam	84930	9500	94430
2000 Yılı Yerfıstığı Ekimi (da)			
	I.Ürün	II.Ürün	Toplam
Kadirli	36000	1000	37000
Merkez İlçe	20000	4000	24000
Sumbas	9000	3000	12000
Düziçi	10500	1000	11500
Toprakkale	700	3000	3700
Bahçe	450	200	650
Toplam	76650	12200	88850
2001 Yılı Yerfıstığı Ekimi (da)			
	I.Ürün	II.Ürün	Toplam
Kadirli	34000	3000	37000
Merkez İlçe	20000	4000	24000
Sumbas	9000	3000	12000
Düziçi	8000	1500	9500
Toprakkale	4000	-	4000
Bahçe	250	-	250
Toplam	72250	11500	83750
2002 Yılı Yerfıstığı Ekimi (da)			
	I.Ürün	II.Ürün	Toplam
Kadirli	35000	15000	50000
Sumbas	30000	10000	40000
Merkez İlçe	21000	4700	25700
Düziçi	10000	1000	11000
Toprakkale	750	3500	4250
Bahçe	500	-	500
Toplam	97250	34200	131450

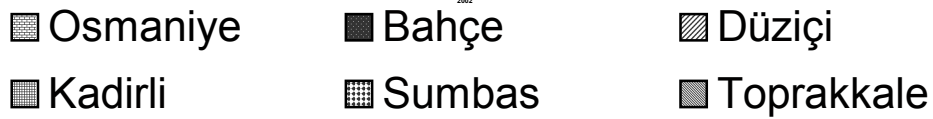
Kaynak: Osmaniye İl Tarım Müdürlüğü

Yerfıstığının 1935 yılında Antalya Sıcak İklim Nematları İslah İstasyonu'nda denenerek, ekimine başlanmasından sonra özellikle Çukurova'da kazandığı önem, 1990'lı yıllara kadar ana ürün şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Ege depresyonlarında ve Güneydoğu Anadolu ovalarında önem kazanmasına paralel Çukurova'da pamuk tarımına gösterilen ilgisizlik, yerfıstığı işleme endüstrisi ve ticaretindeki gelişmeler yerfıstığı tarımının önemini artırmıştır. Bu durum daha fazla ekim alanı ve daha fazla ürün elde etme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Gitgide artan bu değer 1990'lı yılların başlarından itibaren ana ürün yerfıstığından sonra ikinci ürüne geçilmesini sağlamıştır. Böylece Mayıs ayında buğday hasadından sonra da yerfıstığı ekimine başlanmakta ve yılda tek ürün yerfıstığı almak yerine buğday ile birlikte yerfıstığı ekilerek daha fazla kazanç elde edilmeye çalışılmaktadır.

Şekil 8-Osmaniye İlinde Yerfıstığı Ekim Alanlarının Yıllar İtibariyle İlçelere Göre Bölünüşü (1991-2002)

* 1993 yılı verisi sağlanamadığı için bir önceki ve bir sonraki yılın değerlerinin ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

Osmaniye’de Yerfıstığı Ekim Alanlarının Dağılışı

Yerfıstığı Türkiye’de, özellikle Çukurova bölümünde iyi bir yetişme ortamı bulmuştur. Çukurova’da yetiştiği en elverişli yerlerin başında ise Osmaniye ve çevresi gelmektedir. Osmaniye il idari alanının batı ve kuzeybatısı 100 m. nin altındaki yükseltisi, alüvyon tabanlı arazisi, Kesiksuyu, Sumbas, Savrun çayları ve Ceyhan nehri ile sulanabilen geniş düzlükleriyle yerfıstığı ziraatına elverişli özelliklere sahiptir (Şekil 9). Söz konusu alanda Sumbas, Kadirli, Toprakkale ve Osmaniye merkez ilçelerinin tarım alanları dağılmış durumdadır.

Foto 2.Hasadı yapılan yerfıstığı tarlasından bir görüntü

Aynı zamanda yörenin doğusu da yerfıstığı ziraatına oldukça elverişlidir. Özellikle 100-300 m.ler arasındaki yükseltilerde bulunan büyük kısmı alüvyonlarla kaplı geniş düzlükler ile Ceyhan nehri ve kollarının varlığı burada yerfıstığı ziraatına elverişli ikinci önemli bölgeyi meydana getirmiştir (Şekil 9). Düziçi ve Osmaniye merkez ilçenin tarım alanları da bu kesimde dağılmıştır.

Görüldüğü gibi yerfıstığı ekim alanlarının dağılışında alüvyon tabanlı düz ve geniş arazilerin varlığı ile sulama şebekesinin yeterli oluşu en önemli rolü oynamaktadır. Nitekim yukarıda da bahsedildiği gibi, araştırma sahasının batı ve kuzeybatısında kalan alanın bu şartlara en uygun saha olması sebebiyle, yerfıstığı ekim alanları bu kesimde genişleyerek yoğunluk kazanmaktadır.

Kuzeybatıda Sumbas ve Kadirli ilçelerinin 48 köyünde yerfıstığı ziraatı yapılmaktadır. Bunlar arasında Sumbas merkez ve Sumbas’a bağlı Alibeyli, Küçükınar,

Akdam ve Mehmetli köyleri ile Kadirli'ye bağlı Aşağı Çıyanlı, Mecidiye, Aydınlar, Azaplı ve Kesikkeli köylerinde yerfıstığı ekim alanları 2500-8500 dekar arasındaki genişliklere ulaşmıştır (Tablo 5-6, Şekil 10).

Tablo 5-Sumbas İlçesinde Yerfıstığı Ekiminin Yerleşmelere Göre Dağılımı (2002)

Ekim Sahası	Toplam Tarım Alanı (da)	I. Ürün-Ekiliş (da)	II.Ürün-Ekiliş (da)	Toplam-Ekiliş (da)	Tarım Alanı İçindeYerfıstığı % si
Alibeyli	25636	6500	2000	8500	33,2
K.Çınar	12500	5000	2500	7500	60
Merkez	8135	4000	2500	6500	80
Akdam	9000	3500	1000	4500	50
Mehmetli	5024	2500	500	3000	59,7
Köseli	7365	2000	500	2500	34
Reşadiye	2500	1500	500	2000	80
Kızılömerli	13800	2000	-	2000	14,5
Armağanlı	7043	1000	300	1300	18,5
Yazıboyu	2340	1000	200	1200	51,3
Akçataş	7680	1000	-	1000	13
TOPLAM	101023	30000	10000	40000	39,6

Kaynak: Sumbas (Osmaniye) İlçe Tarım Müdürlüğü-2003

Sumbas ilçesinin merkezi, Reşadiye, Küçük Çınar , Mehmetli, Yazıboyu, ve Akdam köylerinde, tarım alanları içerisinde yerfıstığı ekim alanlarının oranı % 50-80 arasında olup, bu değerler oldukça yüksektir. Aynı zamanda tarımsal faaliyetler içinde yerfıstığına verilen önem ve harcanan emek buralarda daha fazladır. Kadirli ilçesinin Halitağalar, Çınar, Narlıkışlar, Şahaplı ve Mecidiye köylerinde de durum aynıdır (Tablo 5-6).

Kadirli ilçesinin bazı köylerinde daha fazla ürün ve gelir elde etmek maksadıyla ikinci ürüne de ağırlık verilmiştir. Bu ilçede ikinci ürün ekim alanları oranı yüksek olan köyler Vayvaylı (% 60), Öksüzlü (% 56), Çukurköprü, Akköprü, Yalnızdut (% 50) ve Halitağalar (% 47) dır (Tablo 6).

Osmaniye merkez ilçenin Selimiye köyü % 33,4 oranı ile başta olmak üzere, Tecirli, Sarpınağzı, Köyyeri ve Kırmıtlı köyleri ile Toprakkale ilçesinin Maymunsuyu köyünün tarım alanları içerisinde yerfıstığı ekim alanlarının oranı % 10-30 arasında olup buralarda da yerfıstığına verilen önem ve emek oldukça fazladır.

Osmaniye İlinde Yerfıstığı Tarımı ve Önemi

Tablo 6-Kadirli İlçesinde Yerfıstığı Ekiminin Yerleşmelere Göre Dağılımı (2002)

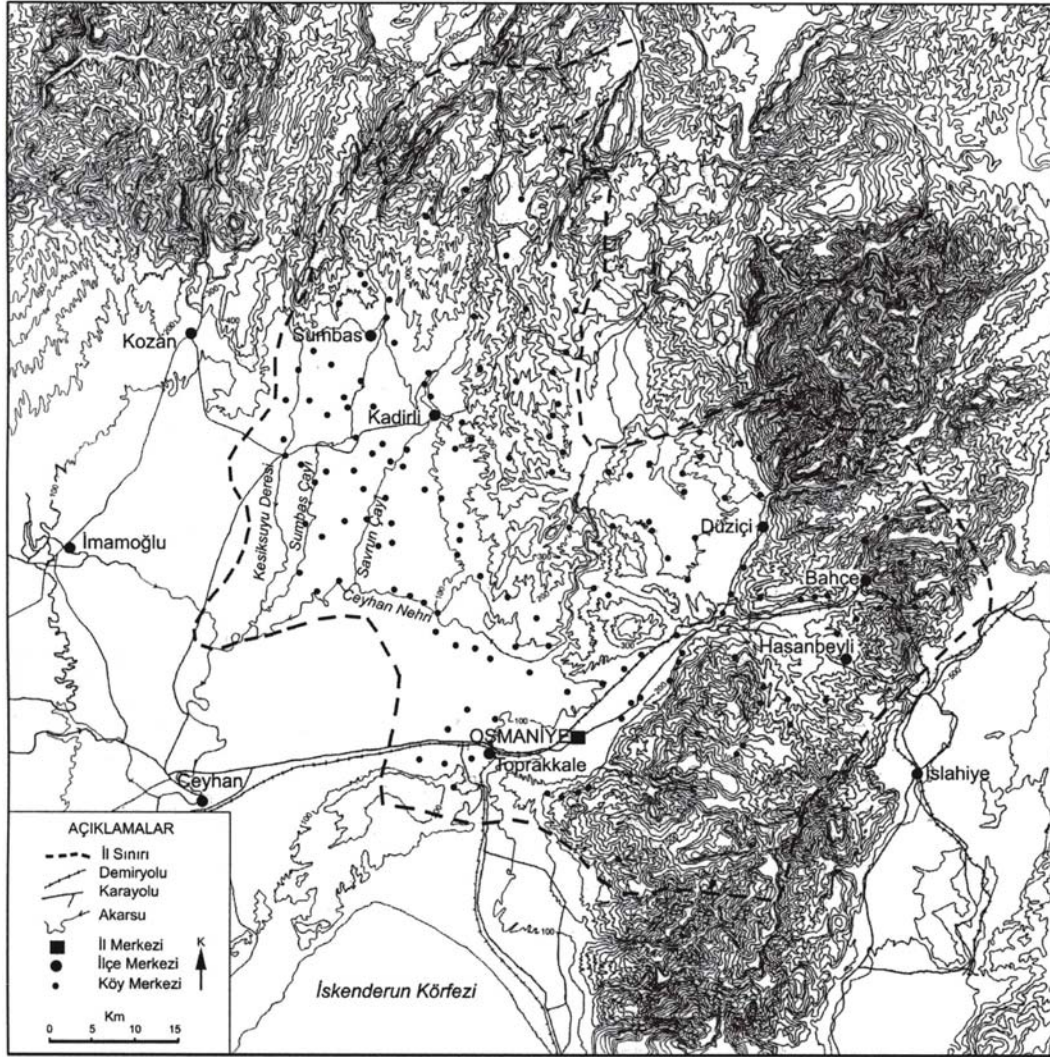
Ekim Sahası	Toplam Tarım Alanı (da)	I. Ürün-Ekiliş (da)	II.Ürün-Ekiliş (da)	Toplam-Ekiliş (da)	Tarım Alanı İçinde Yerfıstığı % si
A.Çıyanlı	19380	3000	1300	4300	22,2
Mecidiye	15400	3100	1000	4100	26,6
Aydınlar	15000	2800	1200	4000	26,6
Azaplı	14000	1600	900	2500	17,8
Kesikkeli	10800	2000	500	2500	23,1
Hardallık	11000	1600	700	2300	20,9
Kiremitli	11720	1800	500	2300	19,6
Çınar	5775	1300	800	2100	36,3
Tozlu	12600	1300	800	2100	16,6
Kümbet	8200	1300	700	2000	24,4
Halitağalar	2000	1000	900	1900	95
Öksüzlü	9740	800	1000	1800	18,5
Çaygeçit	6000	1100	400	1500	25
Yusufzettin	14296	1000	200	1200	8,4
Çukurköprü	9520	500	500	1000	10,5
Narlıkışla	3240	800	200	1000	30,9
Akova	4050	600	400	1000	24,7
Yeniköy	7020	700	300	1000	14,2
Anberinarkı	6000	800	200	1000	16,6
Vayvaylı	7800	400	600	1000	12,8
Tatarlı	13000	800	200	1000	7,7
Harkaçtığı	8000	1000	-	1000	12,5
Akköprü	5400	400	400	800	14,8
Yalnızdüt	5000	400	400	800	16
Erdoğdu	3300	400	300	700	21,2
Tekeli	6880	500	200	700	10,1
Karabacak	4390	400	200	600	13,6
İlbistanlı	14800	600	-	600	4
Coşkunlar	7490	300	200	500	6,6
Şabaplı	1400	400	-	400	28,6
Topraktepe	10500	300	-	300	2,8
A.Bozkuyu	12921	300	-	300	2,3
Karakütük	14800	300	-	300	2
Hacıhaliloğlu	4900	200	-	200	4
Çiğcık	8810	200	-	200	2,3
D.Sofular	5000	200	-	200	4
Karatepe	4564	200	-	200	4,4
Kesim	5024	200	-	200	4
Söğütlüdere	2664	100	-	100	3,8
Bahadırlı	2439	100	-	100	4,1
Kızıyusuflu	6137	100	-	100	1,6
Sarıtaşımanlı	4440	100	-	100	2,2
TOPLAM	345400	35000	15000	50000	14,4

Kaynak: Kadirli İlçe Tarım Müdürlüğü-2003

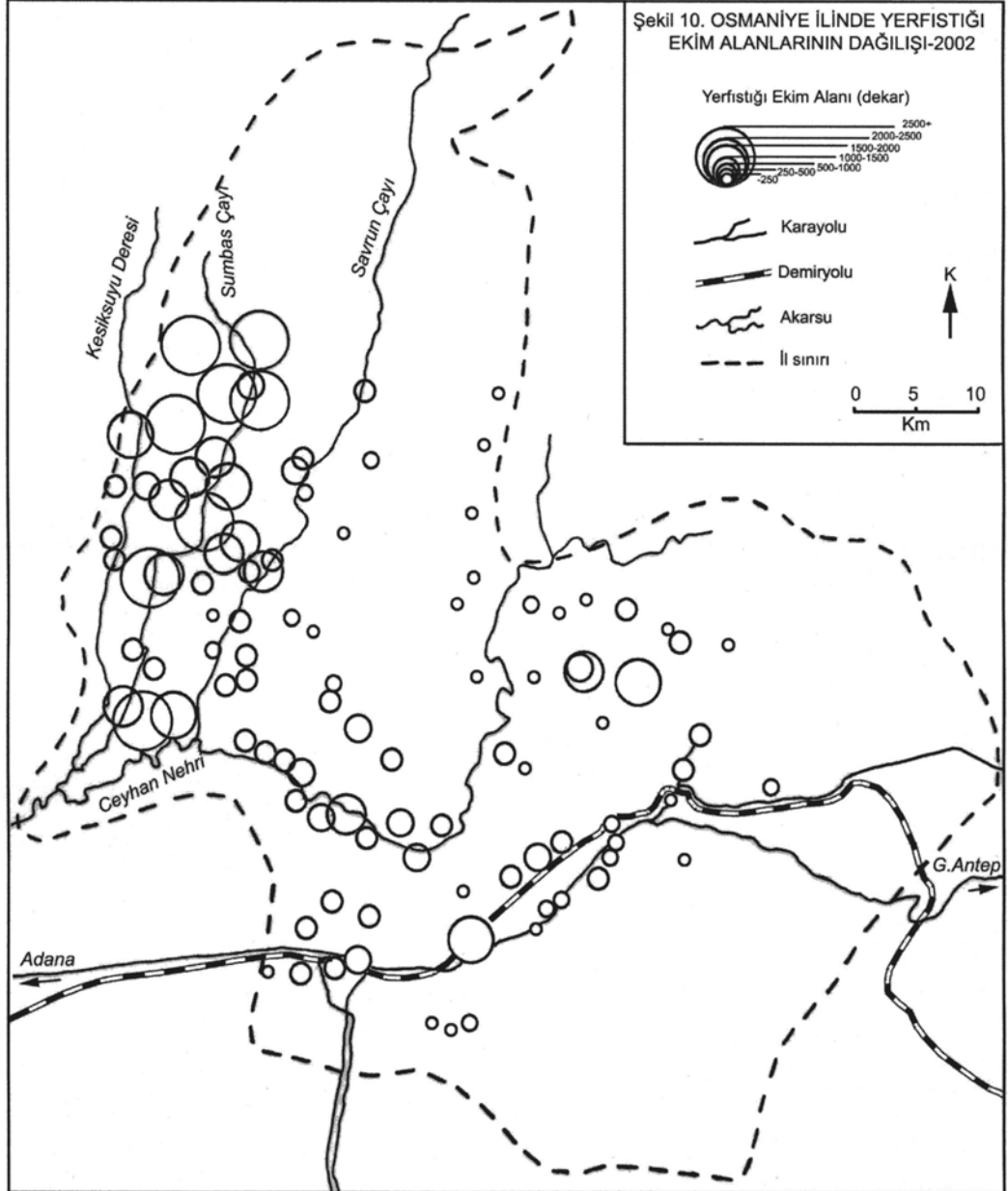
Tablo 7-Toprakkale İlçesinde Yerfıstığı Ekiminin Yerleşmelere Göre Dağılımı (2002)

Ekim Sahası	Toplam Tarım Alanı (da)	I. Ürün-Ekiliş (da)	II.Ürün-Ekiliş (da)	Toplam-Ekiliş (da)	Tarım Alanı İçinde Yerfıstığı % si
Merkez	18000	300	1000	1300	7,2
Küçüktüysüz (Belde)	10000	200	600	800	8
Maymunsuyu	7000	300	400	700	10
Aslanpınarı	8000	150	500	650	8,1
Sayhüyüğü	9000	200	500	700	7,7
Lalegözü	4000	-	100	100	2,5
TOPLAM	56000	1150	3100	4250	7,6

Kaynak: Toprakkale (Osmaniye) İlçe Tarım Müdürlüğü-2003

Tablo 8-Osmaniye Merkez İlçede Yerfıstığı Ekiminin Yerleşmelere Göre Dağılımı (2002)

Ekim Sahası	Toplam Tarım Alanı (da)	I. Ürün-Ekiliş (da)	II.Ürün-Ekiliş (da)	Toplam-Ekiliş (da)	Tarım Alanı İçinde Yerfıstığı % si
Merkez	5661	2250	200	2450	43,2
Kırmtlı (Belediye)	13529	2000	400	2400	17,7
Gökçedam	14500	1000	300	1300	9
Tecirli	4780	1000	300	1300	27,2
Cevdetiye (Belediye)	12950	1000	200	1200	9,2
Kırmacılı	20275	800	400	1200	5,9
Dervişiyeye	18000	800	250	1050	5,8
Kesmeburun	8383	900	150	1050	12,5
Bahçe	15000	700	300	1000	6,6
Köyyeri	5375	800	200	1000	18,6
Arslanlı	12001	800	150	950	7,9
Selimiye	2691	700	200	900	33,4
Tehçi	10030	700	100	800	8
Sarpınağzı	3280	500	300	800	24,4
Orhaniye	5556	800	-	800	14,4
Koçyurdu	10590	800	-	800	7,5
Sakarcalık	7147	800	-	800	11,2
Yeniköy	6640	450	300	750	11,3
Alahanlı	30000	300	450	750	2,5
Issızca	8000	550	-	550	6,8
Şekerdere	5577	400	100	500	9
Derele	6500	350	100	450	6,9
Kumarlı	14200	300	150	450	3,2
Çona	7500	400	-	400	5,3
Çağşak	3000	400	-	400	13,3
Dereobası	3000	300	-	300	10
Kayalı	2000	300	-	300	15
Akyar	10600	200	-	200	1,9
Çardak	7500	200	-	200	2,6
Serinova	1500	200	-	200	13,3
Nohuttepe	6950	200	-	200	2,9
Kırıklı	4000	150	-	150	3,7
Fakıuşağı	5600	100	-	100	1,8
TOPLAM	292315	21150	4550	25700	8,8

Kaynak: Osmaniye İl Tarım Müdürlüğü-2003

Toprakkale ilçesinde ana üründen çok ikinci ürüne ağırlık verilmiştir. Nitekim Lalegölü köyünde % 100, Toprakkale merkez ile Aslanpınarı'nda % 77, Küçüktüysüz'de % 75, Sayhüyüğü'nde % 71 ve Maymunsuyu'nda % 57 oranında ikinci üretim yapılmaktadır. Osmaniye'nin Alahanlı köyünde ise bu oran % 60'dır (Tablo 7-8).

Osmaniye merkez ilçesi, Düziçi ve Bahçe ilçelerinin 42 köyünde yerfıstığı ziraatı yapılmaktadır. Bunlar arasında Osmaniye merkezi 2450 da ile başta gelirken, Dervişiyeye ve Arslanlı köyleri ile Düziçi'ne bağlı Bostanlar, Böcekli ve Atalan köylerinde yerfıstığı ekim alanlarının genişliği yine 1000-2500 da arasında değişmektedir (Tablo 8-9-10, Şekil 10).

Osmaniye merkez ve Çağşak köyü ile Düziçi'nin Çamiçi, Bostanlar ve Atalan köyleri ve Bahçe'nin Arıklıkış köyü, toplam tarım alanları içerisindeki yerfıstığı ekim alanı oranlarının yüksek olmasıyla dikkat çekmektedirler. Sözü edilen ilçe merkezi ve köylerinde alışlagelmiş mısır ekimi nedeniyle henüz ikinci ürün yerfıstığı ekimine gereken ilgi gösterilmemektedir (Tablo 8, 9 ve 10, Şekil 10).

Tablo 9-Düziçi İlçesinde Yerfıstığı Ekiminin Yerleşmelere Göre Dağılımı (2002)

Ekim Sahası	Toplam Tarım Alanı (da)	I. Ürün-Ekiliş (da)	II.Ürün-Ekiliş (da)	Toplam-Ekiliş (da)	Tarım Alanı İçinde Yerfıstığı % si
Bostanlar	8800	2375	25	2400	27,3
Böcekli(Belde)	18772	1900	50	1950	10,4
Atalan	7894	1315	35	1350	17
Çerçioğlu	6682	430	-	430	6,4
Bayındırlı	7536	700	20	720	9,5
Alibozlu	7950	625	30	655	8,2
Karagedik	7650	953	20	530	6,9
Çamiçi	2400	920	30	950	39,5
Gökçayır	3160	122	10	132	4,1
Yazlamazlı	16700	175	-	175	1
Akdere	2050	175	-	175	8,5
Selverler	5300	195	-	195	3,7
Akçakoyunlu	1647	130	20	150	9,1
Pirsultanlı	6250	60	-	60	1
Gümüş	4200	78	-	78	1,9
Çunur	4550	70	-	70	1,5
Yarbaşı(Belde)	9734	980	-	980	10
TOPLAM	121275	20953	300	11000	9

Kaynak: Düziçi (Osmaniye) İlçe Tarım Müdürlüğü-2003

Tablo 10-Bahçe İlçesinde Yerfıstığı Ekiminin Yerleşmelere Göre Dağılımı (2002)

Ekim Sahası	Toplam Tarım Alanı (da)	I. Ürün-Ekiliş (da)	II.Ürün-Ekiliş (da)	Toplam-Ekiliş (da)	Tarım Alanı İçinde Yerfıstığı % si
Merkez	-	-	-	-	-
Ankıkış	5985	500	-	500	8
Toplam	5985	500	-	500	8

Kaynak: Bahçe (Osmaniye) İlçe Tarım Müdürlüğü-2003

Osmaniye'de Yerfıstığına Dayalı Sanayi ve Yerfıstığı Ticareti

Osmaniye, Türkiye'de en fazla yerfıstığı üretiminin yapıldığı ve bu üretime dayalı ticaret ve sanayinin geliştiği bir ildir. Çukurova'da 1980'li yıllardan sonra önemli bir ürün haline gelmeye başlayan yerfıstığı, özellikle 1990'lı yıllarda, bölge halkının bu ürüne olan ilgisi, iyi gelir getiren bir ürün olması, bölgede pamuğun önemini gitgide yitirmesiyle birlikte onun yerini alması gibi nedenlerden dolayı, Osmaniye'nin bir üretim ve ticaret merkezi durumuna gelmesini sağlamıştır.

Önceleri Adana ve Mersin, yerfıstığının bölge içinde ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde pazarlanmasında öncü rolünü oynarken, bu üstünlük günümüzde Osmaniye'nin eline geçmiştir. Bu durum, yerfıstığının Osmaniye için çok önemli bir gelir kaynağı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Osmaniye'de yerfıstığı tarımı, bünyesinde çalışan pek çok kişiye iş imkanı sağlaması ve üretimini gerçekleştiren çiftçinin gelir seviyesini yükseltmesi gibi sebeplerle, önemli bir faaliyet haline gelmiştir.

Osmaniye merkez ilçede bugün yerfıstığını işleyen ve pazarlayan 14 tane entegre tesis ile Osmaniye Ticaret Borsası'na kayıtlı yaklaşık 250 tane de atölye yer almaktadır (Şekil 11). Atölye sayısı sadece borsaya kayıtlı olanlarla kalmayıp yaklaşık 350 tane de kayıtsız faaliyet gösteren işyeri de bulunmaktadır. Böylece toplam 600 tane atölyede yerfıstığı belirli işlemlerden geçirildikten sonra ticarete konu olmaktadır.

Tablo 11-Osmaniye’de Yerfıstığı İşleyen Entegre Tesisler

Tesis Adı	Kuruluş Yılı	İşçi Sayısı	Kapasitesi-Ton/Yıl
Ekizoğlu Gıda	1993	14	1428
Fıstıksan Erdoğanlar	1993	8	2468
Taşçı Kardeşler	1993	7	1650
Ünallar	1993	20	2040
Öz Yeksek	1995	9	978
Yılmaz Kardeşler	1995	6	980
Oypaş	1995	6	1500
Ekiz Gıda	1996	8	1900
Ofi Fıstık	1996	12	2950
Öz Andırın	1996	7	2000
Başpınarlar	1996	6	1714
Nergiz	1997	6	1713
Osimpaş	1998	22	1652
Binboğa Tarım	1998	8	3264

Kaynak: Arazi Çalışmaları ve Osmaniye Ticaret Borsası Kayıtları

Entegre tesislerde ve rastgele seçilen 20 atölye sahibi tüccarla yapılan görüşmelere göre; işyeri sahipleri işletmelerinde işleyip satışı çıkardıkları yerfıstıklarını, öncelikle Osmaniye, Kadırlı, Sumbas ve Düziçi’nden almaktadırlar. Yerfıstığı sezonunun ilk ürünleri Karataş, Tuzla, Misis dolaylarında çıktığı için öncelikle buraların ürünleri tercih edilmekte, yaklaşık 1 ay sonra ise Osmaniye bölgesinin yerfıstığı hasat dönemine girdiği için buralardan alımlara başlanmaktadır. Ayrıca, Andırın’dan da (başta Tokmaklı köyü olmak üzere diğer bir takım köylerinden de) yerfıstığı alımı yapılmaktadır.

Atölye sahibi tüccarlar ile entegre tesislerin yerfıstığını alma noktaları birbirinden biraz farklıdır. Tüccar genellikle üretimin yapıldığı köyleri dolaşmak ve fiyatta birebir üretici ile anlaşmak suretiyle yerfıstığı alımını gerçekleştirirken; entegre tesisler işleme kapasitelerinin daha fazla olması nedeniyle, daha çok yerfıstığı stokçuları veya tüccarlar ile işbirliği içerisinde olmaktadır.

Yerfıstığı yetiştirilen işletmelerde elde edilen ürünün yaklaşık % 94’ü piyasaya sunulmaktadır. Geriye kalan bölüm ise tohumluk (% 5), aile tüketimi, akraba ve tanıdıklara hediye (% 1) şeklinde değerlendirilmektedir (Emeksiz 1995, s.508). Üretici ürününü genellikle hasat ve kurutma işlemini tamamlar tamamlamaz satma yoluna gitmektedir. Satışı bu şekilde yapan üreticilerin oranı % 90’ları bulmaktadır. Ancak ürünün bir kısmını elinden çıkarıp geri kalan kısmını ise piyasadaki fiyat yükselmesine bağlı olarak bekletenler de vardır.

Hasat edilen yerfıstıkları üreticiler tarafından tüccar ve kooperatife (Çukobirlik) satılmaktadır. Tüccarların yerfıstığı alımındaki payı % 92,4 ile Çukobirlik’e oranla oldukça yüksek bir değer göstermektedir (Işık 2002, s.34). Yerel tüccarlar yerfıstığını bir süre depoladıktan sonra uygun fiyat bulunca toptancı tüccarlara satmaktadırlar. Toptancı tüccarların satışlarını büyük oranda Türkiye’nin tüm yöresindeki toptancı ve perakendeci kuru yemişçiler oluşturmaktadır. Diğer satış yerleri ise, çikolata-şekerleme fabrikaları, Osmaniye’de bulunan fıstık işleme tesisleridir. Ayrıca tohumluk olarak ta üreticilere bir

miktar yerfıstığı satışı yapılmaktadır.

Osmaniye’de yer alan tüccarların % 50’si Türkiye’nin çeşitli bölgelerine, % 50’si de yöresel piyasaya yerfıstığı pazarlamaktadırlar. Kadirli ve Düziçi’nde yerfıstığını stok yapan kimseler yoğunlukta yer almaktadır. Osmaniyeli büyük tüccarlar ve entegre tesis sahipleri yerfıstığı alımlarını bu stokçulardan yapmaktadırlar.

Osmaniye’de toplanan yerfıstığının % 90’ı Osmaniye’de işlenmekte, % 10 ise Adana ve Mersin gibi yerlerde işlenip satışa çıkarılmaktadır. Osmaniye’de yer alan entegre tesislerin hepsinde fıstık kırma, eleme ve savurma makineleri bulunmaktadır. Onun dışındaki tüccar atölyelerinde ise sadece fıstık eleme makineleri yer almaktadır.

Atölye sahipleri çiftçiden aldıkları yerfıstıklarını, kendilerine ait fıstık kırma makineleri olmadığı için başka yerde yaptırmak zorunda kalmaktadırlar.

Osmaniye’de sadece fıstık kırma işlemiyle uğraşan yaklaşık 16 tane daha iş yeri bulunmaktadır. Bu tesislerde yerfıstığı, tonu 2003 fiyatlarıyla 15 milyon liradan (yaklaşık 10 \$) kırılmaktadır. Rekabetin yaşandığı dönemlerde ise tesis sahibi yerfıstığı kabuğunu kendisi almakta ve kırma karşılığında ise herhangi bir ücret talep etmemektedir. Yerfıstığı kabukları ise Konya, Kayseri, Antep, Hatay, Malatya’daki yem fabrikalarına satılmaktadır. Bu kabuklar daha çok hayvan yemi imalinde katkı maddesi olarak kullanılmaktadır. Bir miktar sunta yapımında kullanılsa da (Tarsus, Hatay gibi sunta yapan yerlere satış yapılmakta) yoğunlukla yem sanayinde değerlendirilmektedir.

Kabuk kırma atölyelerinde atık malzemenin depolanma problemleri vardır. Yerfıstığı kabukları gelişi güzel bir biçimde mahalle aralarına bırakılmaktadır. Bu durumun çevre kirliliğine, hepsinden önemlisi bitlenme ve çeşitli solunum yolu hastalıklarına sebebiyet verdiği tespit edilmiştir.

Yerfıstığı, kabuk kırma tesislerinde kırıldıktan sonra tekrar atölyelere getirilmekte ve burada yeniden işleme tabi tutulmaktadır. Atölyelerde yerfıstığının temizlenmesi, boyutlarına göre sınıflandırılması gibi hafif işlemlerde genellikle kadın işçiler çalışmaktadır. Her iş yerinde ortalama 7 kadın işçi bulunduğundan 600’e yakın sanayi tesisinde yaklaşık 4200 kadın işçi çalışmaktadır. Bu durum yerfıstığı sayesinde Osmaniye’nin kadınlar için de önemli bir iş sahası olmasını sağlamıştır. Nitekim sanayi tesislerinin işgücü ihtiyacı bütünüyle yerli işgücünden sağlanmaktadır ve Osmaniyeli kadınlar için bu tesisler birer ekmek kapısı durumundadır (Foto 3).

Foto 3. Yerfıstığı atölyelerinde çalışan kadın işçilerden bir görüntü

Fabrikasyon usulü çalışan tesisler, ürünlerini Türkiye'nin hemen her yerine pazarlayabilmektedir. En fazla, kabuksuz ürün alıcı bulmakta ve genellikle Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir, Denizli, Çorum, Niğde, Isparta, Kayseri, Adapazarı ve Konya'daki tüccarlar tarafından satın alınmaktadır. Kabuklu ürün ise daha çok Kütahya, İstanbul, Balıkesir'deki pazarlara gönderilmektedir.

Pazarlamada numune değerlendirme sistemi uygulanmaktadır. Öncelikle ürün türüne göre hazırlanmış numuneler alıcıya ulaştırılmakta ve sonrasında sipariş usulü alınan talepler değerlendirilmektedir.

Osmaniye'de yerfıstığı genellikle çerezlik olarak satışa konu olmaktadır. Çerezlik sınıfında olmayan ikinci kalite ürün ise yağ çıkarımı için İzmit, İzmir ve Afyon'da bulunan fıstık yağı fabrikalarına satılmaktadır. İnşa aşamasında olmakla birlikte bölgede henüz yerfıstığı yağı imal eden herhangi bir tesis bulunmamaktadır.

Osmaniye'de entegre tesislerin kurulmasına 1990 yılı sonrasında başlanmıştır. Entegre tesisler içerisinde "Ekizoğlu Fıstıkçılık" (Adana yolu üzeri-Şekil 11) üretim kapasitesi, çalıştırdığı işçi sayısı ve perakende satış yapması bakımından diğerlerinden farklı bir karakter gösterir. Bu tesiste, aynı zamanda 30 çeşit kavrulmuş kuruyemiş imalatı da yapılmaktadır. Tesisin bölge içi dağıtımını yapmakta olan 11 adet servis aracı bulunmaktadır. Bu servis araçlarıyla günlük dağıtım yapılmaktadır. Pazarlama sahasını genellikle Çukurova bölgesi oluşturmaktadır. Alıcılar çoğunlukla bakkallar, tek el bayileri ve marketler gibi perakende ticaret yapan müesseselerdir.

Sonuç

Türkiye’de yerfıstığı tarımının en fazla yapıldığı yerler sırasıyla Osmaniye, Adana, İçel, Aydın, Kahramanmaraş, Antalya, Muğla ve Hatay illeridir. Türkiye’de üretimin yaklaşık 2/3’si Çukurova bölgesinde gerçekleştirilmektedir. Osmaniye yerfıstığı üretimi yönünden hem ülkemizde, hem Akdeniz Bölgesinde, hem de Çukurova bölümünde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Türkiye’de yerfıstığı üretiminin yaklaşık olarak % 89’u Akdeniz Bölgesi, % 80’i Çukurova bölümü ve % 37’si ise Osmaniye’de üretilmektedir. Çukurova bölümünde ana ürün yerfıstığından sonra ikinci ürünün alınmaya başlanmasıyla daha fazla kazanç sağlanmış ve böylece ikinci ürüne verilen önem artmıştır.

Yerfıstığının yetiştirme şartları bakımından aradığı özellikleri Osmaniye’de bulması, çiftçinin kazancının artmasıyla birlikte ona verdiği değerin artması ve ekiminden pazarlanmasına kadar Osmaniye’de önemli bir sektör haline gelmesi, yerfıstığı ile Osmaniye’yi bütünleştirmiştir. Bu durum yerfıstığını tarımdan sanayiye ve ticarete kadar Osmaniye’ye has bir ürün haline getirmiştir.

Yerfıstığı, yetiştirildiği bölgelerde üreticisine önemli ölçüde gelir sağlayan bir üründür. Buğday hasadından sonra ikinci ürün olarak başarıyla yetiştirebildiği için, üreticiye ek bir gelir de sağlayabilmektedir. Ayrıca hasat dönemlerinde iyi bir iş olanağı da yaratmaktadır.

Osmaniye il idari alanının batı ve kuzeybatısı yerfıstığı ziraatına çok elverişli özelliklere sahiptir. Burası Sumbas, Kadirli, Toprakkale ve Osmaniye merkez ilçeleri tarafından paylaşılmıştır. Bu saha Sumbas, Savrun, Kesiksuyu ve Ceyhan nehirleri tarafından sulandığı için yerfıstığının yetiştirebilmesi için uygun bir ortam sağlamaktadır. Yörenin doğusu yerfıstığı ziraatına elverişli ikinci önemli bölgedir. Burası da Düziçi ve Osmaniye merkez ilçeleri tarafından paylaşılmıştır.

Kuzeybatıda Sumbas ve Kadirli ilçelerinin 48 köyünde, batıda Toprakkale ve Osmaniye merkez ilçesinin 20 köyünde, yörenin orta ve doğu kesimlerine doğru Osmaniye merkez ilçesi, Düziçi ve Bahçe ilçelerinin 42 köyünde yerfıstığı ziraatı yapılmaktadır. Toprakkale ilçesinde ise daha çok ikinci ürüne ağırlık verilmiştir.

Önceleri Adana ve Mersin yerfıstığının bölge içinde ve Türkiye’nin çeşitli yerlerinde pazarlanmasında öncü rolünü oynarken, bu üstünlük günümüzde Osmaniye’nin eline geçmiştir. Yerfıstığı üretilen işletmelerde elde edilen ürünün yaklaşık % 93,9’u piyasaya sunulmaktadır. Geriye kalan bölüm ise tohumluk (% 4,7), aile tüketimi (% 1,2), akraba ve tanıdıklara hediye (% 0,2) şeklinde değerlendirilmektedir. Osmaniye’de toplanan yerfıstığının % 90’ı Osmaniye’de işlenmekte, % 10 ise Adana ve Mersin gibi yerlerde işlenip satışa çıkarılmaktadır.

Osmaniye’de yer alan entegre tesislerde ve atölyelerde yaklaşık 4200 kadın işçi çalışmaktadır. Bu durum yerfıstığı sayesinde Osmaniye’nin önemli bir iş sahası olmasını sağlamıştır.

Ekim nöbetine girmesi, tarlanın besin maddelerinden iyi faydalanması ve kendisinden sonra gelecek bitkiye temiz, yarı işlenmiş, azotça zengin toprak bırakması yanında, küspesinin ve yeşil kısmının hayvan yemi, kabuğunun sanayide kullanılabilmesi, önemini daha da artırmaktadır. Ancak Osmaniye yöresinde ve ülkemizde sadece çerezlik olarak tüketiminin yaygın olması, bunun dışında herhangi bir alanda geniş kullanım alanı yaratmaması (örneğin yerfıstığı yağı çıkarımı gibi) çözüm bekleyen problemler arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- Arıoğlu, H., 2001, “Yerfıstığı Üretim Tekniği” 1. Osmaniye Fıstık Festivali Etkinlikleri (5-7 Ekim 2001), s.91-102, Osmaniye Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları, Osmaniye.
- Emeksiz, F., 1994, “Adana İlinde Yerfıstığı Pazarlama Organizasyonu ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi” Ç.Ü., Ziraat Fakültesi Dergisi, S:9/1, s.195-210, Adana.
- Emeksiz, F., 1994, “Adana İlinde Yerfıstığı Üretilen İşletmelerin Üretimle İlgili Bazı Yapısal Özellikleri” Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, S:9/2, s.17-32, Adana.
- Ercan, A.S., 1981, Yerfıstığı Üretim ve İhracatının Geliştirilmesi, İGEME İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi Yayınları No: 66, Ankara.
- Fenercioğlu, H., 2001, “Yerfıstığı Tohumunun Bileşimi” 1. Osmaniye Fıstık Festivali Etkinlikleri (5-7 Ekim 2001), s.121-125, Osmaniye Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları, Osmaniye.
- Gül, A., 2001, “Dünyada ve Türkiye’de Yerfıstığı Üretim Ekonomisi” 1. Osmaniye Fıstık Festivali Etkinlikleri (5-7 Ekim 2001), s.73-90, Osmaniye Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları, Osmaniye.
- Güzel, E., 1986, Çukurova Bölgesinde Yerfıstığının Söküm ve Harmanlanmasının Mekanizasyonu ve Bitkinin Mekanizasyona Yönelik Özelliklerinin Saptanması Üzerinde Bir Araştırma, Türkiye Ziraat Kurumu Mesleki Yayınları No: 47, Ankara.
- Işık, H.-Gül, A., 2002, “Dünyada ve Türkiye’de Yerfıstığı Üretimi ve Ticaretinin Gelişimi” Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, S:17/1, s.27-36, Adana.
- Kurtay, F.-Tülücü, K., 1995, “Osmaniye’de Yerfıstığı Üretimi İle İlgili Sorunlar”, Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye 1. Sempozyumu (15-18 Kasım 1993), s.489-505, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.
- Öğütçü, Z., 1969, Yerfıstığı ve Ziraatı. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara.
- Öğütçü, Z., 1976, Yerfıstığı Ziraatında Son Gelişmeler ve Memleketimizde Uygulama Olanakları, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını: 25, Halk Konferansları: 17, Adana.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

D.İ.E., 1986, Tarımsal Yapı ve Üretim 1984, D.İ.E. Yay. No: 1168, Ankara.

D.İ.E., 1993, Tarım İstatistikleri Özeti-1991, TC Başbakanlık D.İ.E. Yayınları No:1597, Ankara.

D.İ.E., 1994, Tarımsal Yapı ve Üretim-1992, TC Başbakanlık D.İ.E. Yayınları No:1685, Ankara.

D.İ.E., 2001, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer)-1999, TC Başbakanlık D.İ.E. Yayınları,
ISBN:975-19-2747-1, Ankara.

D.İ.E., (Basılı olmayan doküman), 1991-2000 Yılları Arası Osmaniye İlinde Yerfıstığı Ekim,
Üretim ve Verim Bilgileri.

<http://www.osmaniye.gov.tr/resimler/insan/1.html> (Foto 1, 2, 3)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 93-119, ELAZIĞ-2004

GÜNEY AZERBAJCANLI ŞAİR HABİP SAHİR

(Habip Sahir, a Poet of South Azerbaijan)

Enver ARAS

Fırat Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.

earas@firat.edu.tr

Özet

Tebriz’de dünyaya gelen Habip Sahir’in hayatı, Güney Azerbaycan’da meydana gelen birtakım siyasî, sosyal ve iktisadî çalkantılar içerisinde geçer. Sahir şiirlerinde, diğer millî şairler gibi sosyal ve siyasî motiflere çok geniş olarak yer verir. Sanatının temelini, çocukluk yıllarında anasından duyduğu maniler, ninniler ve masallar oluşturur. Şiirlerinde ele aldığı konuların başında vatan, millet, hürriyet, hak, adalet, ve barış yer alır. Mensubu olduğu milletin hür, bağımsız ve mutlu yaşaması için çalışır. Her türlü olumsuz şartlara rağmen şiirlerini Türkçe yazar. Farsça şiirleri de vardır. Bütün esir Türk ellerinin şairi olduğunu söyler. Güney Azerbaycan Türklerindeki millî şuuru şahlandırır.

Anahtar Kelimeler: Sahir, Hürriyet, Güney Azerbaycan, Vatan Sevgisi.

Abstract

Habip Sahir, who was born in Tebriz, led a life with political social and economic conflicts in South Azerbaijan. Sahir gave an important place to social and political motives in his poems like other national poems. The philosophy of his art is based on ballads, lullabies and stories he heard from his mother. The main subjects he used in his poems are motherland, nation, freedom, human rights and peace. He worked for his nation to be free, independent and happy. He wrote his poems in Turkish in spite of all bad conditions. He has also Persian poems. He said that he was the poet of all the Turks living under occupation. He awakened national conscious of the Turks in Azerbaijan.

Key Words: Sahir, freedom, South Azerbaijan, Patriotic feelings.

GİRİŞ:

Habip Sahir'in hayatı, sanatı, kişiliği ve şiirlerinin daha iyi anlaşılıp değerlendirilebilmesi bakımından özellikle onun doğup büyüdüğü dönemin, hatta biraz öncesinin bazı siyasî, sosyal ve iktisadî hâdiselerine kısaca göz atmak gerekir. Çünkü, o dönemin Güney Azerbaycan'ında ortaya çıkıp gelişen acı hâdiselerin yaşandığı bir ortamda gözlerini dünyaya açan Habib'i yoğurup şair yapan belki de dünyaya geldiği coğrafyanın edebî, siyasî ve iktisadî şartları olmuştur. İşte Habip Sahir'in sanatının ve şahsiyetinin oluşmasında etkili olan bazı tarihî hâdiseler zincirinden kısa bir kesit:

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çeşitli hanlıklara bölünen Azerbaycan, Gülistan Antlaşması'yla¹ Bakû, Derbend, Guba, Gence, Garabağ, Şeki, Şirvan ve Talış hanlıklarını ele geçiren Ruslar'la, Türkmençay Antlaşması'yla² Erdebil, Hoy, Makû, Merağa, Karadağ, Tebriz ve Urmiye hanlıklarını ele geçiren İranlılar arasında paylaşılır (İA 1988, C. 4:834; C. 12/II: 660-661; Yıldırım, Özönder 1991: 3-5; Pamuk 1995: 20; Oder 1982: 72-73; Öztuna 1989, C. I:795; Kayabalı, Arslanoğlu 1978: 33-34).

Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında açlığın, sefaletin ve zulmün altında inleyen Güney Azerbaycan'da "Tenbeki İsyanı", "Zeyneb Paşa İsyanı" Settar Han'ın "Meşrute İnkılâbı" olarak da bilinen "azatlık harekâtı" gibi isyanlar çıkar (ASÉ 1986, C. IX: 249; Müciri 1990: 39; Afîyet 1968: 7, 26; Karaca 1982:53).

Nasreddin Şah öldürülür. Muzafferü'ddin Şah meşrutiyeti ilân eder. İngilizlerin ve Ruslar'ın adamı Mehmet Ali, meclisi dağıtınca tahttan indirilip yeni bir meşrutiyet hükûmeti kurulur. Şah'ın satın aldığı mollalar, "Şah'ın emri, Allah'ın emridir" fetvasını verirken, ordu Tebriz'i muhasara altına alıp isyanı bastırmak ister. Bu orduyu Tebriz'e sokmayan Settar Han, kuşatma sırasında Bağır Han, Hüseyin Han, Eli Müsyo vb. şahsiyetlerle "Harp İnkılâp Komitesi"ni kurup yönetimi tek başına üstlenir (Afîyet 1968: 36, 45-72; Swietochowsk 1988: 102; Öztuna 1989, C. I:795-804; Karaca 1982:44; İA 1979:82-103; ASÉ 1984, C. VIII: 399).

1905'de Rusya'da, Kuzey Azerbaycan'da ve Türkiye'de cereyan eden meşrutiyet hareketleri Güney Azerbaycan'ı derinden etkiler. Batılıların aşığılamaya çalıştığı Settar Han gibi mücahitlerin organize ettiği, Tebriz Eyalet Encümeni'nin de desteklediği "Tebriz İsyanı" bütün İran'ı etkisi altına alır (Afîyet 1968: 29, 45-72; Mehmetzade 1991: 159-160; Swietochowski 1988: 101; İA 1979: 93; ASÉ 1986, C. IX: 234-235).

Tahran'ın görüşmeler yapmak üzere davet ettiği Settar Han, bir baskın sırasında

¹ Rusya'yla İran arasında 24 Ekim 1813'de yapılan antlaşma.

² Rusya'yla İran arasında 10-22 Şubat 1828'de imzalanan antlaşma.

ağır yaralanır. İsyân, Rusların ve İngilizlerin yardımıyla bastırılır. Fakat, Tebriz'deki silahlı çatışma 1911'e kadar sürer. Tebriz'deki gelişmeler, Azerbaycan'da ve Türkiye'de büyük bir heyecanla karşılanır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı M. Emin Resulzade Tebriz'e gidip Settar Han'la görüşür. Türkiye'den Halil Paşa Tebriz'in yardımına koşar. Settar Han, Rusların himaye teklifini reddeder (Afiyet 1968: 49-78; Resulzade 1990: XI; Karaca 1982: 44-45).

Tebriz'de başlayan “millî azatlık harekâtı”, menfî neticelenmesine rağmen güçlenerek devam eder ve tarihin çeşitli dönemlerinde gündeme gelir. Nitekim, Şeyh Mehemed Hiyabanî "millî azatlık bayrağı" nı tekrar dalgalandırır

1920'de Tebriz'de Azadistan adlı Türk cumhuriyetini ilân eden Ş. M. Hiyabanî'nin hem içteki hem de dıştaki birtakım güçlere ve şah rejimine karşı başlattığı demokratik harekâtı, İran'ın her yerinde büyük bir destek görür. Neticede 1921'de Ruslar'ın desteğiyle şah kuvvetleri tarafından öldürülen Ş. M. Hiyabanî'nin kurduğu Azadistan millî hükûmeti dağıtılır (Afiyet 1968:105-110; Swietochowsk 1988:246; Karaca 1982:52; Menafi vd. 1983:404-405; ASÉ 1976, C. I:161-162; ASÉ 1986, C. IX:231, 235; ASÉ 1987, C. X:86; <http://www.turkhaber.org>; <http://www.otag.i8.com.tr>; <http://www.oper.metu.edu.tr>).

Habip Sahir'in hem sanat hayatında hem de siyasî hayatında önemli rol oynayan hâdiselerden biri de Güney Azerbaycan'ın siyasî, sosyal ve iktisadî hayatında birtakım değişiklikler yapan Seyit Cafer Pişeverî'nin başlatmış olduğu millî harekâttir.

Sovyetlerin desteklediği Azerbaycan Demokrat Partisi'nin lideri Pişeverî, 1945'de başlattığı halk ayaklanması neticesinde Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ilân eder. Pişeverî'nin başbakan olduğu ve içinde milliyetçilerin, sosyal demokratların, komünistlerin bulunduğu millî bir hükûmet kurulur. Bu dönemde siyasî, sosyal, sağlık, imar, eğitim ve edebî sahada önemli hizmetler verilir. Türkçe resmî dil olarak kabul edilir. “Millî azatlık harekâtı”nın ateşli bir silâhı olan yarı resmî Azerbaycan vb. gazeteler faaliyete başlar. Tahran adı geçen cumhuriyeti yıkmak için Amerika ve Sovyetlerle anlaşır. Bu cumhuriyet 1946'da kanlı bir şekilde ortadan kaldırılır ve on binlerce vatan evlâdı şehit edilir (ASÉ 1983, C. VII:542-543; ASÉ 1986, C.IX:231; Karaca 1982:61-64; <http://www.otag.i8.com.tr>; Menafi vd; 1983:456-458; Ekberov vd. 1988: 324-376).

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi millî hareketlerin emperyalizme karşı başarılı olması Azerbaycan Türklerindeki millî şuuru şahlandırır. Millî bir ruh taşıyan, ölümden, sürgünden, dar ağacından korkmayan “azatlık harekâtı kahramanları”, hür ve bağımsız yaşama arzularını kısa aralıklarla da olsa uygulamaya koymayı başarırlar.

Bütün bu tarihî hâdiseler, Güney Azerbaycan'da millî şuurun, vatan ve millet

kavramının ön plâna çıkmasında önemli bir rol oynar. Bu millî düşünce; varlığını, edebî, sosyal ve siyasî hayatın değişmeyen temel bir ögesi olarak devam ettirir. Gerek söz konusu tarihî hâdiselerin cereyan etmesinde ve gerekse bu tarihî hâdiseler neticesinde birtakım siyasî ve sosyal hakların elde edilmesinde millî şairlerin faaliyetleri önemli bir yer tutar. Bazı hakların elde edilmesine paralel olarak faaliyet alanları genişleyen millî şairler, birçok sosyal ve siyasî motiflere yer vererek halkı zulme ve esarete karşı mücadeleye çağıran şiirler yazarlar. Millî uygulamaları takdirle karşılayan ve bu şanlı mücadeleden ilham alan şairler, millî şuurun uyanmasında önemli görevler üstlenirler. İşte, böyle bir sosyal ve siyasî atmosferde yoğrulan, kendi milletinin istiklâlini düşünen ve bunun için çok ağır şartlarda mücadele veren millî şairlerden biri de Habip Sahir'di.

A. Hayatı:

Habip Sahir 1903 yılında Tebriz'de ticaretle meşgul olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Beş yaşındayken babasını kaybeder. Artık, Habip için hayatın son derece acımasız günleri başlar. Habip'in kendi elyazısıyla yazdığı "hâltercemesi" Türkiye'de neşredilmiştir (Akpınar 1994: 138-139; Akpınar, İdrisî 1982: 4-5). Söz konusu "hâltercemesi"nin bir benzeri de Arap harfleriyle ve Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanmıştır. Biz burada yine Habip Sahir'in kendi ağzından anlatılan, "Dostlar Görüşü Edebiyyat Ocağı" adlı eserde bulunan otobiyografinin kısa bir özetini vermek suretiyle şairimizin hayatı konusuna giriş yapmaya çalışacağız:

"Böyük babam bir zaman 'Terk' kendinden [köyünden] köçüp ailesiyle beraber Tebriz'de Sürxab mehlesinde yurd salmış idi. Men 1282 [1903] şemsi ilinde [yılında] heman baba yurdunda anadan doğuldum. Atam alış verişiçi idi. Onu bir payız [sonbahar] günü ... öldürdiler.

Atamdan sonra çetinliklere duçar olduq. Men altı yaşından itibaren molla mektepxanalarında ve sonra yéni usul ile açılan medreselerde teshil étdim. İlk tehsilatımı bitirip 'Medrese-i Mübarek-i Mehemmediyye' adlı 'lise'de qebul olunup 1304 [1925] şemsi ilinde [yılında] diplom alıp... uşaqlarına müellimlik édíp az çox Osmanlı qızıl léresi [altın lirası] biriktirip ve o pul ile 1306 [1927] şemsi ilinde Rusya tarikiyle [yoluyla] İstanbul'a gétdim... İstanbul'da öz [kendi] emegimle yaşayıp boş vaqıtlarımda Debistan-ı İraniyan'da Fars Dili ve Edebiyatı tedris édírdim

1930 miladî ilinde [yılında] İstanbul Üniversitesi'ne yazıldım. 1933 üncü ilde coğrafya élmeleri [ilimleri] riştesinde [dahında, bölümünde] lisans diplomu almağa nail olup ve bir il sonra vetene qayıtdım.

1313 [1934] şemsi ilinden itibaren Zencan'da ve Qezvin'de tedris étdim. 1317 [1938] şemsi ilinde Tebriz'de evvel Debiristan-ı Nizam'da ve bir il [yıl] sonra Debiristan-ı Firdovsi'de müellimlik étdim. 1325 [1946] ilin qışında medreseden qovuldum! Günahım bu imiş ki; ana dilinde şé'r ve hékâyeler yazmış édim.

Bir müddet sonra meni Erdebil'e sürgün étdiler... Erdebil'de üç il yaşayandan sonra günahımı bağışlayıp Qezvin'e gönderdiler. Qezvin'de tam on üç il yaşadım sonra Téhran'a köçüp ve bir il sonra müteqaid [emekli] oldum..." (Cavid 1359 [1980]: 152-153).

Onun hayatı hakkındaki diğér birtakım bilgileri de eserleri vasıtasıyla öğreniyoruz. Meselâ, biri kız olmak üzere beş kardeş oldukları, babasız büyüdükleri ve büyük bir acı çektikleri şairin "Mektep Xatireleri" adlı şiirinin aşığıdaki mısralarından anlaşılmalıdır:

Qurumadı bağçamızın ağacı,
Dörd qardaşlar qaldıq, tekce bir bacı,
Qâh qüzeran şirin oldu, gâh acı,
Her bir günü günler üste qaladıq,
Yetimlikde böyüyerek yaşadıq³.

(Eliyév 2000: 20; Menafı vd: 1983: C. II:231).

Habip Sahir'in çocukluk yıllarının büyük sıkıntılar içinde geçtiğini, babasının uzun bir süre göçeri bir hayat yaşadktan sonra gelip, bir adı da Sürxab⁴ olan Tebriz'in Qızılsular Mahallesi'ne yerleştiğini ve aynı şehrin Deveçi Mahallesi'nde oturan güzel bir kızla evlendiğini de onun şu mısraları ortaya koymaktadır:

Atam benim bedeviymiş, köçeri,
Darvazadan⁵ bir gün girip içeri,
Bağdan sovup⁶, atlanarken, çeperi,
Qızılsular Mehlesi'nde kök salmış,
Deveçi'den güzel, göyçek qız almış!

(Eliyév 2000: 18; Menafı vd: 1983: C. II:230).

Sahir'in çocukluk ve gençlik yılları Tebriz'in Sürxab Mahallesi'nde geçer. İlk tahsilini Tebriz'de bulunan bir "molla mektebi"nde [medresede] yapar. "Molla mektebi"nde tamamladığı eziyetli ilk tahsil yıllarını hiçbir zaman unutmayan şair, bu yıllarda yaşadığı zorluklara dair bir hatırasını şöyle anlatır:

"O zamanlar Qible'ye sarı [taraf] bir mescitde bir molla, mektep qurmuşdu [açmıştı]... Hele altı yaşıma çatmamışdım [varmamıştım] ki, anam meni bu mektebe aparıp [götürüp]: 'Axund [Molla, Şeyh], Hebیب'in eti senin, sümükleri [kemikleri] bizim' dédi ve meni o celladın eline tapşırđı [verdi]". (Menafı vd: 1983: C. II; 225).

³ Metinlerde, Türkiye Türkçesindeki hırıltılı 'h (ı)', 'g (ı)' ve 'e' harflerinin yerine Ortak Türk Alfabesinde yer alan 'x', 'q', 'é' harflerini kullanmayı tercih ettik. Ayrıca, Azerbaycan Türkçesinde genellikle kelime sonlarında kullanılan 'b' harfinin yerine, telâffuza daha uygun olduğu için 'p' harfini kullandık.

⁴ Tebriz'de meşhur bir mahallenin adı; sürx: Kırmızı, ab: Su, sürxab: Kırmızı su. (Hemen hemen bütün "millî azatlık harekâtları"nda yer alan millî kahramanların bir çoğu bir anlamda merkez görevi üstlenen bu mahallede yaşamıştır).

⁵ Büyük kapıdan.

⁶ Geçip.

“...Pencere önünde molla qoyun derisi üste bardaş [bağdaş] qurup noxud [leblebi], kişmiş [kuru üzüm] yéyir ve herdenbir [arada bir, ara sıra] arvadlara [kadınlara] ‘mehebbet duası’ yazırdı ve başı ayılında [fırsat, imkân bulduğunda, işten kurtulduğunda] da uşaqalara da [çocuklara] ders véirirdi. Molla yaşlı bir kişi, emmamelı [başı sarıklı], cübbeli, qırmızı saqqal [kırmızı sakal] ve cellad sıfətli [suratlı] bir adam idi. Az savadlı [az tahsilli, az bilgili], ağzı herze [ağzı bozuk], edalı [muzip, takılğan, şaka yapmaktan hoşlanan] idi. Günahsız uşaqaları kéfi [keyfi] isteyende falaqqaya [falakaya] salıp [yatırıp] döyerdi”. (Eliyév 2000: 19).

“Molla mektebi”nde uygulanan sert ve katı kuralların yanında şairin burada yaşamış olduğu çeşitli sıkıntılar da onun şiirlerine aksetmiştir. Onun mısralarında, Mollalar tarafından falakaya yatırılan küçücük çocukların sessiz feryadını duyarız. Şairin ilk tahsil yıllarının büyük Türk şairlerinden olan ve;

Şair olabilmezsen, anan doğmasa şair,
Missen⁷, a balam, her sarı köynek⁸ qızıl⁹ olmaz.
(Hebibbeyli 1999: 61).

diyen Mehemed Hüseyin Şehriyar’la birlikte geçtiğini de yine onun el yazması hatıra yazıları arasında bulunan bir şiirinden öğreniyoruz:

Yaxalarlar bir uşaqı,
Ya Hebib’i, ya Şehriyar’ı,
Kéçirerdiler falaqqaya¹⁰,
Kirli, çatlaq lüt¹¹ ayağı,
“Ne yémisen¹², turşulu aş.”
Ağlar uşaq yavaş yavaş,
Alar molla bir deyenek,
Dırnaqların tókene dek,
O me’sumu döyecleyir¹³,
Döyeclerken söyüş¹⁴ déyir.
(Eliyév 2000: 19-20).

Şimdi, halk şairimizin hem kendi ifadelerine hem de elimizdeki kaynaklarda bulunan bilgilere göre hal tercümesine biraz daha açıklık getirebiliriz. Habip, “molla mektebi”ni kendi tabiriyle “molla zindanı”ni bitirdikten sonra orta tahsilini de Tebriz’deki Medrese-i Mübarek-i Mehemediye adlı lisede 1925’de tamamlar. Daha

⁷ Bakırsın.

⁸ Gömlek.

⁹ Altın.

¹⁰ Falakaya yatırılırdı.

¹¹ Çıplak.

¹² Yemişsin.

¹³ Döver.

¹⁴ Küfür.

sonra 1927 yılında İstanbul'a gelir (Akpınar 1994: 138; Karabey-İdrisi 1991:17; Cavid 1359 [1980]: 152). Bazı kaynaklar şairin 1924 yılında İstanbul'a geldiğini kaydetmektedir (Eliyev 2000:21; Menafı vd: 1983: C. II; 225). Bu tarihin doğru olmadığı şairin kendi el yazısıyla yazdığı otobiyografiden anlaşılmaktadır. Sahir, kendi hayatını anlattığı bu el yazısında 1927'de İstanbul'a gelip yedi yıl burada kaldığını, 1930'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ne kayıt yaptırdığını ve 1933 yılının sonbaharında buradan mezun olduğunu belirtmektedir (Akpınar 1994: 139; Akpınar, İdrisî 1982: 5). Yine Sahir, "Dostlar Görüşü Edebiyat Ocağı" adlı eserde yayınlanan hal tercümesinde, 1927 yılında İstanbul'a geldiğini şöyle ifade etmektedir:

“...Müellimlik edip az çox Osmanlı qızıl léresi [altın lirası] biriktirip ve o pul ile 1306 [1927] şemsi ilinde Rusya tarikiyle [yoluyla] İstanbul'a gətdim...”
(Cavid 1359 [1980]: 152)

Habip Sahir, Türkiye'deki tahsil hayatı sırasında Türk edebiyatını yakından tanıma imkânı bulur. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Tevfik Fikret ve Celal Sahir Erozan'dan çok etkilenir. Özellikle Celal Sahir'i çok beğendiği için “Sahir” adını alır.

İstanbul'daki tahsilini İran Azerbaycanı Tabii Coğrafyası adlı bitirme teziyle tamamlayan Habip (Sahir 1934: 149-153; 183-190), mezun olduktan sonra 1934'de Tebriz'e döner. Orada evlenen şair, ikisi erkek, ikisi kız olmak üzere dört çocuk sahibi olur. Büyük oğlu Hamit, ikinci oğlu Sait, kızları Menise ve Süreyya Tahran Üniversitesi mezunudur.

İstanbul'dan ayrılıp öz vatanına dönen Habip Sahir, Zencan, Gazvin, Tebriz, Erdebil ve Mazenderan [Mazandaran/Mazanderan] gibi şehirlerde öğretmenlik yapar. Zencan'daki öğretmenlik yıllarının ömrünün en güzel yılları olduğunu söyleyen şair, Zencan Çayı'nı çok sever. Ancak, Zencan'da öğrencileriyle Türkçe konuştuğu için Mazenderan'a sürgün edilir. Burada hastalanınca Tahran'a gönderilir. Dört ay süren tedaviden sonra Tebriz'e, oradan da Erdebil'e tayin edilir. Burada üç yıl sürgün hayatı yaşar. Bir süre sonra affedilerek Gazvin'e gönderilir. Burada on üç yıl çok sevdiği öğretmenlik mesleğini devam ettiren şair, daha sonra Tahran'a gider ve orada emekli olur.

Güney Azerbaycan'da 1941-1946 yılları arasında da faaliyet gösteren “millî azatlık harekâtı” içerisinde yer alır. 1941 yılında Kuzey Azerbaycan'dan Tebriz'e gelen bazı yazar ve şairlerin çıkardığı "Veten Yolunda" adlı gazetede faaliyetini devam ettirir. Yine çeşitli siyasî ve edebî faaliyetlerinden dolayı rejim tarafından takibe alınır.

Ömrünün son zamanlarını Tebriz'de geçiren şair, 82 yaşındayken hakkında çıkarılan tutuklama kararını haber alınca teslim olmamak için Tahran'daki evinde kendini

asarak hayatına son verir (Eliyev 2000: 27).

Yazımızın Habip Sahir'in hayatıyla ilgili kısmını, onun ölümüne şahit olan bir şairin ifadeleriyle bitirmek istiyoruz. İşte, yakın bir zamanda görüştüğümüz Güney Azerbaycan'ın millî şairi dostumuz Piruz Dilenci'nin, Sahir'in ölümüyle ilgili olarak anlattıklarından kısa bir özet:

“... Tahminen 14-15 yaşım olardı. Tahran'da yaşıyordum. Azerbaycanın büyük şairi Habip Sahir'in yalnız adını eşitmiş ve şerhlerini oxumuşdum. Özünü yaxından tanımırdım. Ama, bunu da bilmirdim ki, biz bir mehellede yaşıyırdıq...

... Tahran'da heftede 1-2 defe gizli halda toplaşan Azerbaycan şair ve yazarlarının toplantısına iştirak edirdim. Habip Sahir'in yaşı çox olduğu üçün béle yérlere gelebilmezdi. Ama toplantıda iştirak edenlerin be'zileri gedip évinde onu ziyaret edirdiler. Cavad Heyet de arada bir Sahir'in évine géderdi. Men yéniyétme yaşlarımdan görkemli insanlarla yaxından tanış olmaq üçün can atırdım. Habip Sahir de onlardan biri. Buna göre de bir gün şair Éloğlu'ndan rica étdim ki, meni aparıp Sahir'le tanış étsin. Bélelikle Éloğlu'nun vasitesi ile ilk defe Habip Sahir'in évine gétdim. Tahran çox büyük şeherdir. Ama meni teeccüblendiren [şaşırtan, hayrete düşüren] bu oldu ki, Habip Sahir'le biz qonşu imişik. Bir mehellede yaşıyırdıq: Tahran'ın Settar Xan Mehellesi... Onun qeribe heyatı olduğu kimi, çox qeribe ölümü de oldu. Bir gün seher tézden onun oğlu mene telefon açaraq, tecili évlerine gétmemi istedi. Men derhal onların évine gétdim ve qeribe bir hâdisenin şahidi oldum: Habip Sahir en güzel paltarını [elbisesini] géyinişip yaşadığı évin heyet terefindé damın [binanın] demir hasarından [duvarından; duvardaki demirden] özünü asaraq intihar étmışdi...

...Bir müddet sonra bize melum oldu ki, Sahir'in ölümünden bir gün evvel, inandığı bir şexs ona déyir ki, ‘...Bir gün sonra seni heps édecekler’. Habip Sahir, düşmenlerin esiri olmamaq ve onların qarşısında sınınmamaq üçün intihar étmışdi...”

B. Kişiliği:

Bu konuya, Habip Sahir'in karakter yapısının, sanatının ve fikirlerinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutacağına inandığımız için, Güney Azerbaycan şairlerinden Piruz Dilenci'nin Sahir'le ilgili şu ifadeleriyle başlamak istiyoruz:

“... Habip Sahir hemişe [daima, her zaman] inqılapçı bir ruha sahib idi... Dünyaya nifret edirmiş kimi, sakitliyi (sessiz ortamda çalışmayı) daha çox severdi... Yaltaqlardan ve yaltaqlıqdan nifret éderdi... Geriçi ve mövhümatçı [dinî hurafelere inanan, fanatik] müselmanlara nifret éderdi...”

Dinî duyguları oldukça zayıf sosyalist bir şair olan Habip Sahir, ömrü boyunca karakteri, fikirleri ve davranışlarıyla modern denebilecek bir yapı sergiler. Aydın bir şair sıfatıyla vatanına ve milletine karşı sorumluluk duygusu çok yüksektir. Onun şahsiyetinin şekillenmesinde İstanbul'da tahsil yapmasının ve yaşadığı ortamın rolü büyüktür. O, fikirlerini yaşamaya, yaşatmaya çalışmış, ülkülerinin çilesini çekmiş millî şairlerden

biridir.

Güney Azerbaycan'da yaşanan zulme ve keyfi idareye eserleriyle karşı çıkar, geleceğe doğru emin adımlarla yürüyen dürüst bir insan tipini işlemeye çalışır. Sahir, hiçbir zaman mevki ve makama önem vermez. O, kalemiyle halkı zulme ve esarete karşı mücadeleye çağırıp fikir ve düşünceleri uğruna gücü yettiği kadar acı ve ıstırap çekmeyi göze alır.

Gerek sıradan gerekse aydın geçinen birtakım menfaatçi ve ikiyüzlü insanlara karşı her zaman tepkisini açıkça ortaya koyar. Bazen sevgi ve nefretinde orta yolu bulamayan bir sanatkar mizacı sergiler. Hatta, millî meselelerde çok sevdiği Mehmed Hüseyn Şehriyar'ı bile kırarak, üzecek keskin ifadeler kullanır. İsterseniz Sahir'in nasıl bir kişiliğe sahibi olduğunu yakın bir zamanda görüştüğümüz Güney Azerbaycanlı şair Piruz Dilençi'nin ifadeleriyle ortaya koyalım:

“...Heyatda belke de en çox sévdiyim şexsiyyet idi Şahriyar! Ama bezi heqiqetleri söylememek, en azından Hebib Sahir'e qarşı böyük haqsızlıq olabiler. Hebib Sahir'in tersine, Ustad Şehriyar saray şairi idi. Yani hemişe devlet rehberlerine şé'r yazmaqdan hezz alardı. Sahir, Şehriyar'm bu özelliğine göre ondan nifret éderdi. Şehriyar ise her zaman Sahir'e qarşı olan sévgisini tezahür édirirdi. Meselen Şehriyar Fars dilinde yazdığı bir şé'rinde Hebib Sahir'i en sévimli uşaqlıq [çocukluk] dostu kimi qeleme vérir [anlatır, ifade eder]. Ama bunun tam tersine Sahir, bir çox şé'rinde Şehriyar'ı yaltaq ve saray şairi olaraq qeleme vérir [anlatır, ifade eder]...”

Sahir, gerek bağımsız Azadistan adlı Türk cumhuriyetinin ve gerekse Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kanlı bir şekilde yıkılıp on binlerce vatan evlâdının şehit edilmesinden sonra bile metanetini kaybetmez ve halkına ümit aşlamaktan geri durmaz.

Milletini istiklâlîne kavuşturmak ve yüceltmek için dünyaya geldiğine inanan Habip Sahir, millî hareketlerin emperyalizme karşı başarılı olmasında birtakım siyasî ve sosyal hakların elde edilmesinde, millî şuurun, vatan ve millet kavramının ön plâna çıkarılmasında üzerine düşeni lâyıkıyla yapar. Bu yolda ölünceye kadar bütün gayretini, kabiliyetini ve kudretini gösterir.

Habip Sahir, bütün ilhamını vatan millet sevgisinden ve hürriyet aşkından alır. Sanatını, milletini yükseltme, uyarma ve hürriyetine kavuşturma yolunda icra eder. Şair için, sanatta esas olan güzellik değil doğruluktur. Hemen hemen bütün şiirlerinde fakirlik, yoksulluk, gelişme, hürriyet, iktisadî ve siyasî bağımsızlık konularına yer verir. Onun şiirleri, sade ve samimî bir ifade taşır.

Din ve tasavvufa karşı ilgisi oldukça zayıf olan ve tasavvufu karanlık bir âlem olarak değerlendiren Sahir'in şiirleri ahenkli ve canlıdır. O, her zaman iyiden ve doğrudan yanadır. Haksızlıkla, zulümle mücadele eder; milletine karşı yüklenmiş olduğu görev ve sorumluluğu

yerine getirmeye çalışır.

C. Şiirinin Belli Başlı Dönemleri ve Şiirlerindeki Temel Sosyal-Siyasî Konular:

Şiirlerinde her zaman vatani, milleti, hakkı, adaleti, barışı ve hürriyeti samimî olarak ön plâna çıkararak Sahir'in şiirlerini "Çocukluk Yıllarıyla İlgili Şiirleri" ve "Millî Konularla İlgili Şiirleri" olmak üzere iki ana başlık hâlinde ele alıp değerlendireceğiz.

1- Çocukluk Yıllarıyla İlgili Şiirlerinden Örnekler:

Sahir'in 1925 yılına kadar yazmış olduğu şiirleri bu başlık altında değerlendirebiliriz. Şairin 1925 yılına kadar yazmış olduğu şiirleri genellikle çocukluk yıllarının acı ve tatlı hatıralarıyla doludur. Onun kişiliğinin ve sanatının temelini çocukluk yıllarında anasından duyduğu manilerin, ninnilerin ve masalların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bütün bunlar şairde halk edebiyatına karşı büyük bir sevgi ve merak uyandırmıştır. Şair daima, çocukluk yıllarının acı ve tatlı hatıralarının başında yâd ettiği anasını "Mekteb Xatireleri" adlı şiirinde şu şekilde tasvir etmektedir:

Anam benim orta boylu bir xanım,
Siyah saçlı, "Bayat" soylu bir xanım,
Déyir gülür; haylı-huyly bir xanım.
Zencireli küleceler¹⁵ géyerdı,
"Nuşaferin" nağılnı¹⁶ déyerdı,

Her söz başı xumar baxıp gülerdi,
Zülfün töküp başın asta¹⁷ eyerdı,
Qış gécesi bayatılar söylerdi,
Ruha oxşar ince sesi var idi,
Könülünde sé'r hevesi var idi.

(Eliyev 2000: 18; Menafi vd: 1983: C. II:230).

"Mekteb Xatireleri" adlı şiirinin başka bir hanesinde bu dünyada anaların bir nimet olduğunu belirten şair, ana kucagını cennet olarak görür ve Bayat boyuna mensup olan anasından ilham aldığını şöyle dile getirir:

Anadır ki yardım éder şaire,
Naxış vurur uçqu¹⁸, qara bir yére,
İlham véren belke odur Sahir'e,
Anaların qucaqları cennettir,
Bu dünyada doğma¹⁹ ana né'metdir.

¹⁵ Elbiseler.

¹⁶ Masalını.

¹⁷ Yavaş, yavaşca.

¹⁸ Harabe, yıkık.

¹⁹ Öz, tabii.

Habip Sahir, çocukluk ve gençlik yıllarının Tebriz'in Sürxab Mahallesi'nin bulunduğu yamaçların ve aynı zamanda sırdaşı olan güzelliğine ve kokusuna doyamadığı kırmızı renkli, altın renkli toprakların, dağların koynunda geçtiğini, orada büyüdüğünü, ancak kara günler de yaşadığını, "Son Söz" adlı şiirinin şu mısralarında biraz romantik duygularla şöyle ifade eder:

Sürxab'ın²⁰ kırmızı dağlar eteyinde büyüdüm,
Ve onun etri meni mest éyledi gençlikde.
Sırdaşımdır o kızıl²¹ dağ ve ağaçsız dereler,
Görmüşük biz kara günler, açlıq birlikde.

(Eliyév 2000: 19,29; Menafî vd: 1983: C. II:233).

Sahir, tasavvufu karanlık bir âlem olarak değerlendirir ve bunun için gerçek hayatı tercih ettiğini söyler. O, daha ortaokul yıllarında tasavvufu değil, real âlemi seçtiğini, Tebriz'de gizli olarak yayımlanan "Kövşen" adlı eserinin mukaddimesinde şöyle belirtir:

"...İki yol arasında qaldım: Bir terefde tesevvüfün remzini, qaranlıq dünyasını, diğér terefde ise güneş kimi [gibi] parlayan real âlemi gördüm. Atımı işığa teref sürdüm. Bayatı söyledim, şe'r yazdım. Yabancılar meni qnadılar. Éller ise meni anlayıp alqışladılar. Şen qünler, azad éller oradadır..." (Eliyév 2000: 20).

Habip Sahir, birtakım sosyal ve siyasî olumsuzlukların, aşızlığın, işsizliğin baş alıp gittiği bir ortamda adaletsizliğin, haksızlığın ve hukuksuzluğun havasını teneffüs ederek büyür. Bunun için hayatını ve sanatını açık ve samimî bir şekilde bütün insanî haklarından mahrum edilen Güney Azerbaycan Türklerinin emrine adar.

2. Millî Konularla İlgili Şiirlerinden Örnekler:

a. 1925-1945 Yılları Arasında Yazdığı Şiirlerden Örnekler:

Genellikle bir halk şairi olarak tanınıp sevilen Sahir'in 1925-1945 yılları arasında yazdığı şiirlerinde ele aldığı konuların başında vatan, millet, adalet, hak, hukuk, gurbet, istiklâl, hürriyet vb. konuları yer alır. O, artık deli gönlünün bu dertlere katlanamaz hâle geldiğini diller ezberi olan "Mahnı" adındaki şiirinde ilân eder:

İller boyu bize hüküm sürdü Fars,
Esir olduq, toy-düyünler oldu yas.
Boyundaki zencirleri basdı pas,
Hani yurdlar, hani éller, hani yar?
(Cavid 1359 [1980]: 154).

²⁰ Tebriz'de bulunan Kûh-i Surxab veya Aynalı/Aynal olarak da bilinen Sürxab Dağı.

²¹ Kırmızı renkli dağ, toprağı kırmızı olan dağ.

Şair doğup büyüdüğü vatanından, elinden kovulduğunu, yıllarca acı ve ıstırap çektiğini ve zaman zaman ölümle yüz yüze geldiğini “Sürgün” adlı şiirinde şöyle ifade eder:

Qovuldum ah, vetenimden élimden,
İller²² boyu neler gördüm, neler men!
Daşdan daşa déydi başım qürbetde,
Möhnet oldu yar-yoldaşım qürbetde.

Kölgeler tek²³ dağı daşı dolaşdım,
Ölümlerle, qaranlıqda dalaşdım.

(Eliyév 2000:22-23; Menafi vd: 1983: C. II:226).

Uzun süre baba ocağından uzak kalan Habip Sahir, sürgünde bulunduğu yılları ifade eden bu şiirinin aşağıdaki mısralarında zulmün, adaletsizliğin ve haksızlığın ortaya koyduğu faciaları tasvir eder, gurbetin acımasızlığının kendine cehennem azabı yaşattığını belirtir:

Haram oldu mene baba ocağı,
Yurdum oldu kârvansara bucağı,
Aclıq çekip, kôrluq²⁴ gördüm dünyada,
Kéçdi şamım²⁵, söndü odum²⁶, ocağım,
Menden sonra axmaz oldu bulağım.

(Eliyév 2000:23; Menafi vd: 1983: C. II:226-229).

Türkçe şiir yazmaya devam şair, aynı şiirinin devamında bütün olumsuz şartlara rağmen boz bulutlarının dünyaya hayat veren Güneş’in önünü kaplamasının ebedî olamayacağını, vatan toprağına yabancıların göz dikip el koyamayacağını haykırır:

Boz buludlar Gün’ün²⁷ önün tutamamaz,
Özge oymaq yurdumuzu udammaz²⁸.

Uzun müddet hayat bulduğu topraklardan ayrı, akrabalarından uzaklarda çok zor şartlar altında yaşamak zorunda bırakılan şair, doğup büyüdüğü topraklara büyük bir muhabbetle bağlıdır. “Menden selam déyin Tebriz’e” adını taşıyan şiirinde şafaklarda uçan akşam kuşlarıyla Tebriz’e selâm gönderen Sahir, anasından ve çocuklarından haber alamadığını, onların sağlıklarından endişe duyduğunu, gurbetin acılarıyla baş başa kalıp cehennem azabı çektiğini dile getirir:

²² Yıllar.

²³ Gölgeler gibi.

²⁴ Yokluk.

²⁵ Mumum.

²⁶ Ateşim.

²⁷ Güneş’in.

²⁸ Yutamaz, alamaz.

Şefeqlerde uçan axşam quşları,
Menden selam déyin gözəl Tebriz'e.
Qatar ile géden vetene sarı²⁹,
Arxadaşlar bir başvurun da bize.
(Eliyev 2000:24).

“Kül Oldum” adlı şiirinde çocukluğunu bile yaşamadığını, aşkı destanlardan öğrendiğini, bazen su gibi bulanıp durulduğunu ifade eden şair aynı şiirinin aşağıdaki mısralarında, milletin geleceği için zorluklarla dolu bir yol seçtiğini şöyle ifade eder:

Yoldan dönüp tikânlıqdan kim kéçer?
Béle durqun, acı sudan kim içér?
Bağı qoyup quru çöle kim göçer?
Yanar oda yandım, aman, kül oldum.
(Varlıq 1374 [1995]: 58).

Halk arasında, istibdada karşı vuruşan, savaşta da barışta da mertliğini elden bırakmayan, dertten ve belâdan korkmayan bir şahsiyet olarak tanınan, mensubu olduğu milletin hür, bağımsız ve mutlu yaşaması için gece gündüz demeden çalışan ve bu mücadeleden yılmayan Habip Sahir, “Esir Éllerin Şairi” adlı şiirinde;

Hamı30 azade élin31 şairi var,
Men esir éllerin ah şairiyem.
(Akpınar 1994: 141; Akpınar, İdrisî 1982: 8; Karabey-İdrisi 1991:17).

diyerek Türk kanına susayanlara zalim olduğunu bile söyleyemeyen insanların hislerine tercüman olur. Dünyada yaşayan her milletin nice hür ve bağımsız şairlere sahip olduğunu belirten Sahir, kendisinin de bütün esir Türk ellerinin “ah” şairi olduğunu dile getirir.

b. 1945-1979 Yılları Arasında Yazdığı Şiirlerden Örnekler:

Gençlik yıllarında romantik şiirler de kaleme alan şair, ‘hürriyet mücadelesi’ yıllarında ve özellikle 1945 yılında “millî hükümet”in kurulmasından sonra daha çok siyasî ve sosyal konuları ihtiva eden şiirler yazmaya başlar. Bu çerçevede Sahir, 12 Aralık 1945’de Tebriz’de kurulan Azerbaycan millî hükümetinin özellikle ilk günlerinde “azatlık bayrağı”nın Tebriz’in merkezinde bulunan Erk Kalesi’nin üzerinde dalgalandığını, böylece Tebriz’in gülümsemeye başladığını ve meş’alelerin yakıldığını “1945’nci İlde” adındaki şiirinde şöyle tasvir eder:

²⁹ Vatana taraf.

³⁰ Bütün.

³¹ Hür insanların, hür ülkelerin.

Qan ağlayan dünya güldü, açdı emel gülleri
Dünya halqı sevinerken gülümsedi Tebriz de.
Azadlığın bayrağını Erk'in³² üste taxdılar,
Yéne sönmüş me'bedlerde meş'elleri³³ yaxdılar.
(Eliyév 2000:35; Ekberov vd, 1988 C. III:75).

Habip Sahir millî hükûmet dönemini anlatan şiirlerinde Güney Azerbaycan'da birçok okul, fabrika ve hastahane açıldığını, toprak reformu yapıldığını, ordu ve polis teşkilatının kurulmaya çalışıldığını, halkın karnının doyup yüzünün güldüğünü, memleketin gülistana benzediğini de büyük bir zevkle ele alıp anlatır. Meselâ, “Qızıl Gülle Bézendiler” adlı şiirinin aşağıdaki mısralarında Urmiye, Hoy, Merend ve Tebriz gibi birçok şehrin gül, çiçekle süslendiğini, düğün bayram yapıldığını ifade eder:

Qızıl gülle bézendiler;
Urmiye, Xoy, Merend, Tebriz.
(Eliyév 2000:36).

Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin dayanılmaz ağır hayat şartlarını gözleriyle görüp yaşayan şair, her dönemde zulüm ve istibdada karşı yürütülen millî mücadelenin içinde yer alır. Sahir, “Kendimizde Olup Kéçenler” adındaki şiirinin aşağıdaki mısralarında bütün ülkenin halkın kanıyla sulanmasına sebep olan zalim idarecilere lânet okur:

O ölke ki, xalq qanına boyana,
Le'net olsun onun daşın qoyana.
(Eliyév 2000:66).

Şair aşağıdaki mısralarında Azerbaycan millî hükûmetinin Aralık 1946 tarihinde Amerika ve İngiltere gibi emperyalist ülkelerin yardımıyla İran orduları tarafından ortadan kaldırıldığına işaret eder. Bu şiirde zamanın şahını Firavun'a benzeten şair, “cellat sürüleri” olarak vasıflandırdığı emperyalist güçlerin başlattığı tufan sırasında binlerce vatan evlâdının şehit edildiğini, ülkesinin kan deryasında boğulduğunu, zindanların dolup taşıdığını, gençlerin katledildiğini, bütün insanların açlığa mahkûm edildiğini de dile getirmekten geri durmaz. Sahir, “Bir Al Güneş Doğdu Seher” adlı şiirinde bu duygu ve düşüncelere fazlasıyla yer vermiştir:

³² Şimdi Tebriz şehrinin içinde kalan tarihî Türk kalesi.

³³ Meş'aleleri.

Texte³⁴ çıxdı yéni Fir'on³⁵,
Ağz açdı zindan bize,
Geldi cellad sürüleri,
Hem Urmiye, hem Tebriz'e.
Öldürdüler cavanları,
Yandırdılar tayaları³⁶.
Ölüm çökdü bir bulud tek³⁷,
Derya-derya qanlar axdı.
İmpérializm xan eliyle,
Birçox yurdlar basıp yaxdı.
(Eliyév 2000:48-49).

Zindanlarda feryat eden ve sesleri arşa çıkan binlerce vatan evlâdının sesine kulak tıkamayan şair, sosyal hâdiselerin doğurduğu acı felaketleri, şah idaresinin Türk insanının başına getirdiği belaları dile getirmekten yorulmaz. Öz vatanındaki okulların, evlerin, kütüphanelerin yakıldığına şahit olan ve bütün bunların sebebinin emperyalistler olduğunu gören şair, genç Azerbaycan millî hükûmetinin ortadan kaldırılmasından sonra yaşanan acı hâdiseleri “Qanlı Hadiseden Kimler Sevindi?” adlı şiirinde şöyle tasvir eder:

Ölen öldü o gün, ölmeyen qaçdı,
Qara zindan xalqa ağzını açdı.
Bir gécede söndü yanar ocaqlar,
Qapıldı³⁸ genç qızlar, öldü uşaqqlar.
(Eliyév 2000:49).

Habip Sahir, Sovyetlerin önce destekleyip sonra vazgeçtiği ve bir halk ayaklanması neticesinde Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ilân eden Pişeveri'nin kurduğu millî hükûmet/millî devlet, dış güçlerin yardımıyla kanlı bir şekilde ortadan kaldırıldıktan sonra bile ümidini yitirmemiş, birçok şiirinde olduğu gibi “Vatan Mateminde” adlı şiirinde de milletin derdine ortak olmuş, ona ümit aşılamıştır;

Bundan béle, eminem ki,
Nur zülmeti boğacaqdır!
En néhayet, üfüqlerden,
Qızıl güneş doğacaqdır.
(XX. esr CAEDİ:175).

Mazlum Türk halkının iniltilerini duyan ve “Qiymet yoxdur, héyvan qeder insana.” diyen şair çok kederlidir. 1945'de Tebriz'de kurulan Güney Azerbaycan millî hükûmeti

³⁴ Tahta.

³⁵ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ı inkâr eden ve zulmün sembol ismi olarak geçen Firavun.

³⁶ Ot yığınlarını.

³⁷ Gibi.

³⁸ Kapışıldı, alıp götürüldü.

döneminde devletin resmî dili olarak kabul edilen Azerbaycan Türkçesinin millî hükûmetin yıkılmasından sonra yasaklandığını ve bu yasağın eski ve yeni saltanat döneminde olduğu gibi hâlen devam ettiğini, ölümüne yakın bir zamanda Azerbaycan'ın genç yazarlarından Fridun İbrahimî'ye ithaf ettiği "Fridun İbrahimî'ye" adlı şiirinde şöyle dile getirir:

Mekteplerde ana dilin,
Oxutduran ustad yoxdur.
Ordu ordu oymaqlarda,
Esir çoxdur, azad yoxdur.
Kéçip³⁹ çıraq⁴⁰, sönüp ocaq,
Xaraba çox, abad yoxdur.
(Eliyév 2000:53; Ekberov vd. 1988:83).

İlkokullarda okuyan Türk çocuklarının bile Türkçe konuştuğu zaman okul yöneticileri tarafından aç bırakılmak suretiyle cezalandırıldığı Şah döneminde Fars şovenizminin Güney Azerbaycan Türklerinin her türlü hukukunu ayaklar altına aldığını her fırsatta dile getiren ve "Yurd Mahnısı" adını taşıyan şiirinde, "Xan vérsé de azadlıq inanma, ne yalan söz" diyen Sahir, aynı şiirinin aşağıdaki mısralarında vatanın terk edilmemesi gerektiğini, yapılan zulümlerin böyle devam edemeyeceğini belirterek, halkın şimşek gibi çakmasını, sel gibi coşup taşmasını istemektedir;

Gel göçme vetenden, yada bél bağlama qardaş,
Dövrən béle gétmez, qalamaz daş üzre daş,
Şimşek kimi çaq, sél kimi ax, çalxalanıp daş.
(Şancanlı 1359 [1980]: 49).

Hak, adalet, ve hürriyet uğrunda her türlü fedakârlığa katlanan ve canlarını feda eden kahramanların hatıraları karşısında hürmetle eğilen şair, temel insan haklarından bile mahrum bırakılarak zindanlarda çürütülen Türk gençlerinin geleceğinden endişe duyar. Rejimin ve kendi menfaatlerini her zaman ön plâna çıkaran satılmış idarecilerin, ülkenin çiçeklerini soldurduğunu, insanların yokluğa ve yoksulluğa mahkûm ettiğini söyleyerek her fırsatta vatana ve millete bağlılığını ifade eden Habip Sahir, bütün vatanperverlerin bu kutsal mücadelede lâyük olduğu yeri alması gerektiğini vurgular. Şair, bu duygu ve düşüncelerini "Mektep Xatireleri" adlı şiirinin şu mısralarında özetlemektedir:

---

³⁹ Sönüp.

⁴⁰ Çıra, lamba.

Men yurdumu özgelere satmadım,
Xelet⁴¹ alıp, öz élimi atmadım.
(Eliyév 2000:57; Menafî vd: 1983: C. II:231).

Güney Azerbaycan Türklerinin istiklâli uğrunda canlarını feda etmekten çekinmeyen binlerce vatan evlâdını şiirlerine konu edinen şair, zulmün ebedî olamayacağını, çocukların ana dilinde Türkçe eğitim-öğretim yapacağını, vatan toprağı üzerinde güllerin açacağını ve şairlerin de buna alkış tutacağını söyler. Gelecekte ümidini kesmeyen şair, bunun için “Qanlı Hadiseden Kimler Sévindi?” adlı şiirinin son hanesinde “azatlık-hürriyet” güneşinin er geç doğacağını, bu kara günlerin, bu “yas günü”nün bir gün mutlaka “toy-düğün günü” olacağına yürekte inandığını haykırır:

Yanar günlerin de ömrü az sürer,
Gül açar yurdumuz, günümüz güler,
Bu “yas günü”, bir gün toy olar bize.
Uşaklarımız oxur ana dilini,
Şair de alqışlar Âzer élini.
(Eliyév 2000:50).

Azerbaycan millî hükûmetinin yıkılmasından sonra da halkı millî mücadeleye devam etmeye çağıran ve kalbi istiklâl aşkıyla çarpan Habip Sahir, bu mücadeleye katılmayı vatan borcu sayar. Durgun havaların dehşetli fırtınalara gebe olduğunu, ateş, kan, zindan, zincir, süngü, hançer, darağacı ve ölümün istiklâl harekâtını önlemeye yetmeyeceğini “Basqın” adını taşıyan şiirinde belirtir;

Ne basqın, ne ateş, ne ölüm, ne qan,
Ne polad⁴² zencirler, ne qara zindan.
Ne süngü, ne xençer, ne dar ağacı;
Qanlı üsyanların deyil elacı.

Tapdalanan⁴³ insan dünyayı yıxar,
Zulmün xirmenini⁴⁴ ateşe yaxar,
O bir coşqun séldir, önü alınmaz,
O qızqın aslandır, esir alınmaz.
(Ekberov vd. 1988: 77;Eliyév 2000:51).

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü gibi Türk milletini coşkun bir sele, kızgın bir aslana benzeten Sahir, kılıçtan, zindandan, darağacından korkmayan istiklâl kahramanlarının, zulmün harmanını ateşe vereceğine ve er geç kendi kaderine el

⁴¹ Hediye, rüşvet.

⁴² Çelik.

⁴³ Dövülen, hakları gasp edilen.

⁴⁴ Harmanını.

koyacağına yürekte inanmaktadır.

c. 1979 Yılından Sonra Yazdığı Şiirlerden Örnekler:

Güney Azerbaycan Türkleri, 1979 yılında İran'da meydana İran İslâm İhtilâli'yle şah idaresine son verildikten sonra da iç ve dış emperyalistlere karşı istiklâl mücadelelerini devam ettirdiler. Bu yıllarda, “Yéter zindan, yéter zencir; zindanı yıx, zenciri qır.” diye haykıran Habip Sahir, “Yurd Mahnısı” adlı şiirinde “Al bayrak”ın göndere çekilme zamanının geldiğini müjdeliler;

Al bayrağın qanat açsın,
Él obalar tutsun düğün.
Dilerem, éy güzel yurdum,
Muradına xalqın yétsin,
Toz qonupdur saçlarına,
Silkin, silkin tozun gétsin.

(Eliyév 2000:71; Menafî vd: 1983: C. II:236).

İran İslâm İhtilâli'nden sonra gerek Tebriz'de ve gerekse Tahran'da birçok gazete yanında ilmî ve edebî derginin yayımlanmasına da başlanır. Bunlar arasında Arap harfli Azerbaycan Türkçesiyle Araz, Birlik, Çenlibel, Kóroğlu gibi gazeteleri; Dede Qorqud, İnqılâp Yolunda, Ülker, Yoldaş ve Varlıq gibi dergileri zikredebiliriz. Bu dergilerden Dr. Cevat Héy'et'in çıkardığı Varlık dergisi hâlen Tahran'da yayımını sürdürmektedir.

Hayatı boyunca Türkçe yazmaktan çekinmeyen Habip Sahir tarafından istibdat döneminde yazılan ve özellikle Dede Qorqud, İnqılâp Yolunda, Ülker, Yoldaş ve Varlıq dergilerinde yayınlanan şiirleri de Güney Azerbaycan'da millî edebiyatın gelişmesinde ve halkın kendine gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Nitekim, Tahran'da edebî faaliyetlerine devam eden Habip Sahir, 1982 yılında Azerbaycan Medeniyet Cemiyeti tarafından çıkarılan Yéniyol adlı derginin müdürlük görevini de üstlenmiştir. Daha çok edebî, sosyal ve siyasî konulara yer veren bu dergi toplam üç sayı çıkarılmış ve 1983'de kapanmıştır (Uzun: 2002: 156).

“Yad senindir, sen de yadın” diyerek yerli satılmışları yerden yere vuran, onlarla alay eden ve bütün Türk şairlerine hitap ederek halkın derdiyle dertlenmelerini ve Türkçe söyleyip yazmalarını isteyen şair, “Şair Mişmi'ye” adlı şiirinde onlara şöyle seslenir:

Senin kimi⁴⁵ qehremanı,
Üşütmez qış, qızdırmaz⁴⁶ yaz.
Türk dilinde yaz şairim,
Güllensin söz, dillensin saz.
(Eliyev 2000:46).

Sahir'in Azerbaycan Türkçesiyle yazılan bir sanat abidesi "Héyder Baba'ya Salam" şiiriyle yaralı yüreklere merhem olan ve bütün Türk dünyasının kalbinde taht kuran Mehemed Hüséyn Şehriyar'a ithaf ettiği şiirleri de vardır. Farsça yazmak zorunda kalan Güney Azerbaycanlı Türk şairlerine karşı her türlü şartlarda sitemini dile getiren şair, bu duygularını, Farsça şiir yazdığı için Şehriyar'a ithaf ettiği "Şehriyar'a" adındaki şiirinde şu şekilde ifade etmekten çekinmez:

Türkçe yaz, şé'rimizin
İlkbaharı güllensin.
Bize bayquş sesi,
Yad neğmesi artık ne gerek?
Bir geraylı oxu ki,
Dağlarımız dillensin.
(Eliyev 2000:62).

"Bizim Türkü şirin dildir" diyen Habip Sahir, ananın bir gül olduğuna, er geç bir gül gibi solacağına, fakat şirin ana dilinin ebedî yaşayacağına inanır. Bu duygu ve düşüncelerini "Ana Dili" adlı şiirinde dile getiren şair, aynı şiirin aşağıdaki mısralarında da ana dilin güneş gibi ışık saçtığını ve istiklâlin kapısını açtığını dile getirerek yabancı dillerin esas alınmasının halkı boğan boyunduruk olduğunu söyler:

Dil güneşdir ışık saçar,
Azaldığa qapı açar.
Yadın dili boyunduruq,
Bir geçitdir buruq buruq
(Cavid 1359 [1980]: 155).

Sahir, Azerbaycan Türkçesinin bütün inceliklerine vâkıftır. Türkçeye âşık olan, Türkçe yazma yasağına karşı çıkıp mücadele veren, mensubu olduğu millete ana diliyle hitap eden şair, Türkçe yazan kalem dostlarını da yürekten alkışlamayı ihmal etmez:

Türkçe yazan her şaire
Alqış olsun, alqış olsun.
(Eliyev 2000:47).

---

⁴⁵ Gibi.

⁴⁶ Isıtmaz.

Sahir, şiirlerinde bizzat yaşadığı ve gözleriyle gördüğü hâdiseleri tasvir eder. Güney Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde özellikle köylerinde yaşayan Türklerin yaşantılarını toprak evlerde çok zor şartlar altında devam ettirdiklerini dile getirir. Meselâ, aşağıdaki mısralarda ocağ başında siyah buğday unundan ekmek yapmaya çalışan yoksul ve yaşlı bir Türk kadınının içinde bulunduğu fizikî durum ortaya konulmaktadır;

Gördü ocağ başında,
Bir eprimiş⁴⁷ qarıcıq,
Altında bir döşekçe,
Yanında bir dağarcıq,
Qara buğday unundan;
Güllü çörek pişirir.
(Gedikli 1983: 210).

Gecenin zifiri karanlığının sabahın aydınlanmasına imkân vermediği ve kara bulutların vatan toprağının ufuklarını kapladığı dönemlerde bile, halkının yenilmez bir güç olduğuna inan, hiçbir zaman ümidini yitirmeyen ve tıpkı “İstiklâl Marşı” şairimizin ifadesiyle Güney Azerbaycan Türklerine “Korkma!” diye seslenen şair, “Qorxma” adlı şiirinde onların da ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini söyler:

Qorhma, bu mavi göy⁴⁸ altında yanan güneşin,
Bu üfüqlerde gülen al şefeğin sönmeyecek.
(Ekberov vd. 1988: 84).

Habip Sahir, İran İslâm İhtilâli'yle şah idaresine son verildikten sonra biraz rahat nefes alan ve istiklâl hasretiyle yanıp tutuşan Güney Azerbaycan Türklerinin yalan vaatlere kanmamaları gerektiğini, kara bulutların ufuklardan henüz çekilmediğini ve kurtların çoban kürküne büründüğünü ifade edip, halkı uyarır:

Sanma ki, çekildi göyden buludlar;
Doğdu qızıl⁴⁹ güneş, nurlandı yurdlar.
Sürüler yollandı dağlara, lakin
Çobanlar kürküne büründü qurdlar.
(Eliyev 2000:78).

Çocukluk yıllarından itibaren bütün ömrü boyunca istiklâl ve hürriyet aşkıyla yanıp tutuşan Habip Sahir, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin insanî haklarından mahrum olarak yaşamalarının sebebinin yerli ve yabancı emperyalizm olduğunu düşünür. Her şeye rağmen hem yerli, hem de yabancı emperyalistlerin kötü emellerini ebedî olarak

---

⁴⁷ Yaşlanmış.

⁴⁸ Gök, gökyüzü.

⁴⁹ Altın.

sürdüremelerinin mümkün olmayacağına inanır.

Ç. Habip Sahir Hakkında Yazılan Şiirlerden Örnekler:

Güney Azerbaycan'da Habip Sahir'e çeşitli zamanlarda birçok araştırmacı, şair, edip ve yazar methiye yazmıştır. Bu şahsiyetlerden biri de rahmetli Dr. Hamid Nutkî'dir. "Müellimim/Muallimim Sahir'e" adlı şiirinde Sahir'e hitap eden ve yakılmış yıkılmış yurdunun, yuvasının hâline acıyan-yanan Nutkî, onun "bir avuç hürriyet" için nice acılar çektiğine işaret eder:

Oxudun,
Şé'rinin axışı meni,
Qalxızdr⁵⁰ yérimden, aldı apardı⁵¹,
Bir anda özümü yurdumda sandım,
Yıxılmış yuvamın halına yandım.

Unutmaram şair, o uğursuz gün,
Néce yas tuturdun, qan ağlayırdın.
Bir ovuc işiqçün, azadlıq üçün,
Ayları, günleri néce sayırdın.

(Eliyév 2000:25; Gedikli 1983: 210).

Habip Sahir'in uğrunda her zaman ölüme hazır olduğunu belirten şair Selâmî de Sahir'e hitaben bir methiye yazmıştır. Selâmî, şiirinde onu Tebriz yakınlarında bulunan Savalan Dağı'na benzetir. Selâmî, Sahir'in Savalan Dağı gibi kocaman olup dert çektiğini, saçlarının Savalan'ın zirvesindeki kar gibi bembeyaz olduğunu, bülbül gibi şakıdığını, "kara yeller" (belalar) karşısında eğilmeyen bir sümbül olduğunu, Savalan Dağı gibi ölümsüzlüğe kavuştuğunu, şiirlerinin Savalan'ın zirvesinden fışkıran bulak [pınar] suları gibi saf ve berrak bir şekilde coşup aktığını ve etrafına bolluk, bereket saçtığını söyler:

Savalan tek⁵² ağappaq,
Onun qoca zirvesi,
Bulaqlar tek kesilmez,
Onun xoş zümzümesi.
Hansı⁵³ yoldan gelecek,
Söyleyin görüm ölüm?
Dayanım⁵⁴ qarşısında,
Sahir yox, özüm ölüm

(Eliyév 2000:26).

⁵⁰ Kaldırdı.

⁵¹ Götürdü.

⁵² Savalan gibi.

⁵³ Hangi.

⁵⁴ Durayım, dikileyim.

Şair Volkan da şiirleri Güney Azerbaycan Türkleri tarafından büyük bir heves ve coşkuyla okunan Habip Sahir'den sitayişle bahseder. Onun, Azerbaycan Türklerinin hislerine tercüman olduğunu ve onların diline can verdiğini, ruh verdiğini dile getirir:

Qocaman Sahir güzel şé'riyle,
Ürek sözlerimi dédi yériyle.
Éşq ile, coşqun eserleriyle,
Élime, dilime can bağışladı,
Bağda, çemende gül naxışladı.
(Eliyév 2000:80).

Sahir'in şiirlerinde konu sınırlamasının olmadığı anlaşılmaktadır. O, toplumun bütün kesimlerinden ayrı ayrı konular seçip işlemiştir. Sahir'in eserlerinin hepsinde vatanını seven, milletinin geleceğini düşünen bir sanatkârın yüreğinin derinliklerinde bulunan sesini duymak mümkündür.

D. Eserleri:

Sahir'in Zencan'da iken Farsça olarak yazıp ödül aldığı Coğrafya-yı Xemse adındaki ders kitabı İran kültür bakanlığı tarafından yayımlanır (1315/1936). Tebriz'de Efsane-i Şeb, Sâvehâ, Şeqaiq; Qazvin'de Huşehâ ve Esatir adlı Farsça eserleriyle Azerî Türkçesiyle Lirik Şiirler adlı eserini yayımlar (1941-1946). Yine Tebriz'de şairle ilgili küçük bir inceleme yazısı Hüséyn Düzgün tarafından Didi Ez Nev Averiha-yi Hebib Sahir adıyla yayımlanır. Tahran'da Eş'âr-ı Bergüzide-i Ez Divan-ı Sahir, Numunehâ-yi Ez Edebiyat-ı Manzum-ı Türk; Kitab- Şé'r Der Dü Cild, Méyve Ges (dastanha) adlı Farsça eserleriyle, Azerî Türkçesiyle Kövşen adlı eserini neşreder. 1979 İran İslâm İhtilali'nden sonra iki cilt hâlinde Seçilmiş Şiirler adlı eseriyle Seher İşıqlanır adındaki şiir kitabı yayımlanır.

Bunların dışında tesbip edebildiğimiz kadarıyla muhtemelen Tebriz'de Arap harfleriyle ve Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan Selamullah Cavid'in, Dostlar Görüşü Edebiyyat Ocağı 1359/1980 adındaki eserinde Habip Sahir'in kendi ağzından hayatı ve iki tane şiiri yayınlanmıştır. Yine, Eli Esger Hürrem Şancanlı'nın Tahran'da yayımladığı Edeb Hezinesi, 1359/1980 adlı eserinde Sahir'e ait "Xoyda'da Qışdır" adlı on hanelik bir şiir bulunmaktadır. Ayrıca, şairin "Kül Oldum" adlı şiirine de Tahran'da yayımlanan Varlıg dergisinde rastladık (1374/1995).

Türkiye'de Habip Sahir'in bazı eserleri neşredilmiştir. Bunları tarih sırasına göre şöyle sıralayabiliriz: Şairin mezuniyet tezinin özeti Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde yayımlanmıştır. (Habip Sahir, İran Azerbaycanı Tabîi Coğrafyası I, Azerbaycan Yurt Bilgisi, 1934, 3. cilt, 1. kısım, 149-153); Habip Sahir, İran Azerbaycanı Tabîi Coğrafyası

II, Azerbaycan Yurt Bilgisi, 1934, 3. cilt, 2. kısım, 183-190). Şükrü Elçin, Habip Sahir'in Arap harfleriyle ve Azerbaycan Türkçesiyle tarihsiz 112 sayfa olarak basılan, içinde 60 şiirin bulunduğu Lirik Şiirler adlı eserini tanıtan bir yazı yazmıştır. Bu yazıda beş adet ikişer, bir adet üçer ve bir adet de dört mısra şiir örnek olarak verilmiştir (Şükrü Elçin, Bibliyografya Kitaplar: Habip Sahir Lirik Şiirler, Türk Kültürü, Ankara, 1963, S. 12, 60). Yakup Kenan Necefzade, Habip Sahir'e ait bağımsız beş bayatı örneğinin hem orijinalini hem de Türkiye Türkçesine aktarılmış şeklini kelimelerin anlamlarını vererek yayımlamıştır (Yakup Kenan Necefzade, "Bayatılar, Tebrizli Habib Sahir", Türk Kültürü, Ankara, 1967, S. 59, 853-855). Türkiye'de Habip Sahir hakkında ilk defa en geniş bilgi veren ve tanıtan Yavuz Akpınar olmuştur. Akpınar'ın yazısında şairin kendi elyazısıyla yazdığı otobiyografisi ve beş şiiri vardır (Yavuz Akpınar, Habip Sahir, Azerbaycan Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 1994, 138-147, Dergâh Yayınları). Akpınar ve arkadaşının diğer yazısında da şaire ait otobiyografi ve iki şiir bulunmaktadır (Yavuz Akpınar, Habip İdrisî, "Azerî Şâiri Habib Sâhir" Kardeş Edebiyatlar, Erzurum 1982, S. 2, 4-9). Habip Sahir'in kısa bir hayat hikâyesiyle bir şiiri Güney Azerbaycan Şiir Antolojisi'nde (T. Karabey, H. İdrisî, Güney Azerbaycan Şiir Antolojisi, Erzurum 1991); kısa hayat hikâyesiyle üç şiiri de Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi'nde bulunmaktadır (Fethi Gedikli, Yusuf Gedikli, Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi, İstanbul 1983).

Bakû'da da şairle ilgili çeşitli eserler neşredilmiştir. Söz konusu eserleri yayım tarihine göre şöyle sıralayabiliriz: Mireli Menafî ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu Cenubi Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası adlı eserde Sahir'in hayatı hakkında bilgi verilmiş ve on sekiz şiiri yayımlanmıştır (Bakı 1983, C. II, 225-244). Habip Sahir'in "Tebriz" başlığını taşıyan bir şiiri, Cefer Mücirî'nin, "İkinci Dünya Muharibesi ve Milli Azadlıq Harekatı Dövründe Edebiyyat" adlı makalesinde bulunmaktadır (XX. Esr Cenubi Azerbaycan Edebiyyatında Démokratik İdéyalar, 1900-1985.ci iller Meqaleler Mecmüesi, Bakı 1990, 136-194). Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası'nda Habip Sahir ve eserleri hakkında kısa bilgi bulunmaktadır (Bakı 1987, C. X). Habip Sahir'e ait on dokuz şiir, Zahid Ekberov ve arkadaşlarının tertip ettiği Cenubi Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası adlı eserde yer almaktadır (Bakı 1988, C. III, 74-88). Habip Sahir'le ilgili güzel bir çalışma yapan Vefa Eliyév, Hürriyet Fedaisi adını taşıyan eserinde yüzden fazla şiir örneğine yer vermiştir (Bakı 2000).

Habip Sahir'in şiirlerinin yanında genellikle sosyal ve siyasî konuları ele alan Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış hikâyeleri de vardır. Şiirlerinde olduğu gibi hikâyelerinde de adaletsizliğe, haksızlığa ve zulme karşı yürütülen büyük bir mücadele vardır.

Bunlar Leyla, Iraklı Hekim, Hacı Hudaverdi'nin Gelini, Gülistan Dersi, Urmiye'ye Sarı (Yol notları) ve Vagonda adlı hikâyelerdir.

Gülistan Dersi adlı hikâyenin esas kahramanı şairin kendisidir. Bu hikâye Sahir'in gençlik yıllarının acı hatıralarını aksettirmenin yanında molla mektebinde uygulanan eğitim ve öğretim metotlarının yanlışlıklarını ortaya koymaktadır. Leyla adlı hikâyede toplumdaki insanlık hissini kaybedenlerin durumu, insanların cehaleti, toplumun başıbozukluğu, genç kızların karşı karşıya kaldıkları facialı hayatı gözler önüne serilmektedir.

Iraklı Hekim'de, derin bilgi ve zengin tecrübe gerektiren hekimlik mesleğinin kutsal bir meslek olduğu ele alınmakta ve cimri bir doktorun hem hastalarına karşı, hem de genel olarak tutumu ve şairin hayata bakışı ortaya konulmaktadır.

Hacı Hudaverdi'nin Gelini adındaki hikâyede zengin ve cimri insanlarla, beylere karşı duyulan derin bir nefret hissi söz konusu edilmektedir. Urmiye'ye Sarı (Yol notları) hikâyesinde, Urmiye Gölü yakınlarındaki Urmiye şehrinin yemyeşil bağ ve bahçeleri gibi çeşitli tabiat güzellikleri tasvir edilmektedir. Vagonda adlı hikâyesi de kısa ve zayıf bir hikâye olarak değerlendirilebilir.

E. Sonuç:

Habip Sahir, sanatını özellikle Güney Azerbaycan tarihinde yaşanmış önemli hâdiselerin başında yer alan Settar Han ve arkadaşlarının başlattığı, Şeyh Mehmed Hiyabanî ve Seyit Cafer Pişeverî'nin devam ettirdiği "millî azatlık harekâtı"nın başarıya ulaşması için kullanmıştır, diyebiliriz.

Habip Sahir, edebî faaliyetini Azerbaycan Türkçesi'nin merkezlerinden biri olan Tebriz'de Türkçe'nin yasaklandığı, Türkçe eserlerin yok edildiği bir ortamda bütün Azerbaycan şair ve yazarları gibi büyük sıkıntılar içinde devam ettirmiştir. Bunun için eserlerini imkân buldukça gizli olarak yayımlamak mecburiyetinde kalmıştır. O, Türkçe yazdığı şiirlerinde sefaleti, yoksulluğu, vatan, millet sevgisini, hürriyeti, istiklâli, millî kültürü, millî örf, âdet ve an'aneyi, kısacası millî tarih şuurunu hafızalara nakşetmiştir.

Habip Sahir'in şiirleri halkın manevî kudretini, ait olduğu dönemin edebî, sosyal, siyasî ve iktisadî özelliklerini ve onun tarihî hâdiselere bakışını en mükemmel şekilde aksettiren önemli kültür hazinelerimizdendir.

Güney Azerbaycanlı bütün millî şairler gibi, ömrünün sonuna kadar Türk dilini, Türk kültürünü ve bütün İran'daki Türk varlığını savunan Habip Sahir de her zaman olduğu gibi Türkçenin resmî dil olarak kabul edildiği gerek Şeyh Mehmed Hiyabanî'nin 1920'de kurduğu Azadistan Cumhuriyeti döneminde, gerek Seyit Cafer

Pişeverî'nin 1945 yılında oluşturduğu Azerbaycan millî hükûmeti döneminde ve gerekse 1979'daki rejim değişikliği sırasında meşrutiyet ayaklanması olarak ortaya çıkan Güney Azerbaycan millî azatlık harekâtının yanında yer almış, siyasî, sosyal ve iktisadî karışıklıklar içinde yazmış olduğu sosyal ve siyasî motifli Türkçe şiirleriyle millette hizmet etmiş ve bedelini de canıyla ödemek zorunda kalmıştır.

Kaynaklar Ve Kısaltmalar:

- AFİYET, Mehmed Rıza, **Serdar-ı Milli Settâr Xan**, 1968, (Arap harfleriyle ve Azerî Türkçesiyle yayımlanan eserin baskı yeri belirtilmemiştir).
- AKPINAR, Yavuz, Habib Sahir, **Azerbaycan Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul 1994, s. 138-147, Dergâh Yayınları.
- AKPINAR, Yavuz, İDRİSİ, Habib, "Azerî Şairi Habib Sâhir" **Kardaş Edebiyatlar**, Erzurum 1982, S. 2, s. 4-9.
- AMİD, Hesên, **Ferheng-i Amid**, Tahran 1361/1982.
- ASE : Azerbaycan Sovét Énsiklopédiyası.**
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüqeti**, Bakû 1966, I, 1980, II, 1983, III, 1987, IV, Élm Neşriyatı.
- Azerbaycan Millî Hükümeti [maddesi], (1976), **Azerbaycan Sovét Énsiklopédiyası**, Bakı, C. I, s. 162, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Azerbaycan Millî Meclisi [maddesi], (1976), **Azerbaycan Sovét Énsiklopédiyası**, Bakı, C. I, s. 161-162, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- CAVİD, Dr. Selamullah, **Dostlar Görüşü Edebiyyat Ocağı**, 1359 [1980]. (Arap harfleriyle ve Azerbaycan Türkçesiyle neşredilen eserin basıldığı yer belirtilmemiştir).
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1970.
- EKBEROV, Zahid vd, **Cenubi Azerbaycan Edebiyyatı Antologiyası**, Bakı 1988, C. III. Élm [neşriyatı], (Eserin orijinal künyesi şöyledir: Tertip edenler: Zahid Ekberov, Teymur Ehmedov, Behlul Abdullayev, Mireli Menafi, Refiğe Gasımova, Tamilla Memmedova, Huraman Guliyeva, Nazim Rizvan).
- ELİYÉV, Vefa, **Hürriyet Fedaisi**, Bakı 2000, Ozan [neşriyatı.]
- GEDİKLİ, Fethi, GEDİKLİ, Yusuf, **Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi**, İstanbul 1983, Burçak Yayınları.
- Gülistan [maddesi], **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, C. 4, 834.
- Hebib Sahir [maddesi], **Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası**, Bakı 1987, C. X, s. 185, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- HEBİBBEYLİ, İsa, **Ustad Mehmedhüseyn ŞEHİRİYAR**, Bakı 1999, Élm [neşriyatı].
- Hiyabani Herekâtı [maddesi], **Azerbaycan Sovét Énsiklopédiyası**, Bakı 1987, C. X, s. 86, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

Hiyabani Şeyh Mehemed [maddesi], **Azerbaycan Sovét Énsiklopédiyası**, Bakı 1987, C. X, s. 86, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

<http://hem.passagen.seldalga/xiyabani.htm>

<http://www.azeriturleri.com/xiyabani.htm>

<http://www.milliyet-az.com/05.10.2003-11.10.2003/ornekler.htm>

<http://www.oper.metu.edu.tr>

<http://www.otag.i8.com.tr>

<http://www.turkhaber.org>

<http://www.turkolog.org/default.asp?PG=45>

<http://www.ulkum.com/berka/seh/elcibey>

İA : İslâm Ansiklopedisi.

KARABEY, Turgut, İDRİSî Habip, **Güney Azerbaycan Şiir Antolojisi**, Erzurum 1991, Taş Medrese Yayınları.

KARACA, Ahmet, "Azerbaycan'ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, (31), 241 Ankara 1982, 36-68.

KAYABALI, İsmail, ARSLANOĞLU, Cemender, **Azerbaycan Türkleri Kültür Tarihinin Ana Hatları**, Ankara 1978, 33-34, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Kül Oldum, **Varlıg**, 17-ci il, Sayısı [17 (97-2)], Yay [Yaz], Tahran 1374 [1995], s. 58.

MEHMETZADE, Mirza Bala, **Milli Azerbaycan Hareketi**, Ankara 1991, s. 159-160. Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

MENAFİ, Mireli vd., **Cenubi Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası**, Bakı 1983, C. II, Élm Neşriyyatı. (Eserin orijinal künyesi şöyledir: Tertib edenler: Mireli Menafi, Zahid Ekberov, Refiğe Gasımova, Tamilla Memmedova, Huraman Guliyeva, Ferman Helilov).

MÜCİRİ, C., "Meşrute Dövrü Edebiyatı", **XX. Esr Cenubi Azerbaycan Edebiyatında Démokratik İdéyalar, 1900-1985.ci iller Meqaleler Mecmüesi**, Bakı 1990, 39, Élm [neşriyyatı].

MÜCİRİ, Cefer, "İkinci Dünya Muharibesi ve Milli Azadlıq Harekatı Dövründe Edebiyat", **XX. Esr Cenubi Azerbaycan Edebiyatında Démokratik İdéyalar, 1900-1985.ci iller Meqaleler Mecmüesi**, Bakı 1990, 136-194, Élm [neşriyyatı].

ODER, Kerim, **Azerbaycan**, İstanbul 1982, 72-73.

ÖZTUNA, Yılmaz, **İslâm Devletleri**, Ankara 1989, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları.

PAMUK, Mustafa, **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bu Günü-Yarını**, İstanbul Mayıs 1995.

Pişeveri Seyyit Cefer [maddesi], **Azerbaycan Sovét Énsiklopédiyası**, Bakı 1983, C. VII, s. 542-543, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

- RESULZADE, Mehmed Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti, (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)**, (hzl. AKPINAR Yavuz, YILDIRIM İrfan Murat, ÇAĞIN Sabahattin), İstanbul 1990, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay.
- SAHİR, Habip, “İran Azerbaycanı Tabii Coğrafyası I”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, 3. cilt, 1. kısım, 1934, 149-153.
- SAHİR, Habip, “İran Azerbaycanı Tabii Coğrafyası II”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, 3. cilt, 2. kısım, 1934, 183-190.
- Settar Han [maddesi], **Azerbaycan Sovét Énsiklopediyası**, Bakı 1984, C.VIII, s. 399, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, (Tercüme eden: Nuray Mert), **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920**, İstanbul 1988, 101.
- ŞANCANLI, Eli Esger Hürrem, **Edeb Hezinesi**, Téhran 1359 (1980), 48-49. (Eserin orijinal künyesi şöyledir: **Edeb Xezinesi**, Toplayıb çapa hazırlayanı:- Eli Esger Xürrem Şancanlı. Redaktoru – Doktor Qulamhüséyn Begdili- Profesör)
- Tebriz [maddesi], **Azerbaycan Sovét Énsiklopediyası**, Bakı 1986, C. IX, s. 229-231, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Tebriz [maddesi], **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1979, 82-98.
- Tebriz Üsyanı [İsyanı maddesi], **Azerbaycan Sovét Énsiklopediyası**, Bakı 1986, C. IX, s. 234-235, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Tenbeki Üsyanı [maddebi] **Azerbaycan Sovét Énsiklopediyası**, Bakı 1986, C. IX, 249, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Türkmençay [maddesi], **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, C. 12/(II), 660-661.
- UNAT, Faik Reşit, **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, Ankara 1988, TTK., Yay.
- UZUN, Enver, **Güney Azerbaycan Basın Tarihi**, Trabzon 2002, Trabzon Türk Ocağı Yayınları.
- XX esr CAEDİ: XX. Esr Cenubi Azerbaycan Edebiyatında Démokratik İdéyalar, 1900-1985.ci iller Meqaleler Mecmüesi.**
- YILDIRIM, Dursun, ÖZÖNDER, M. Cihat, **Karabağ Dosyası (II. Baskı)**, Ankara, 1991, 3-5.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 121-128, ELAZIĞ-2004

YAÑILSAR ... BİŞÜKİNE TEGİ KIDMAZ ERMİŞ

*If He Wants To Leave ... Don't Forgive His Family Up To The Baby
In The Cradle.*

Nadir İLHAN

Fırat Üniversitesi Fen-Adebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.
nilhan1@firat.edu.tr

Özet

Beşik kelimesi Türkçenin her döneminde ve bütün Türk lehçelerinde kullanılan ortak kelimelerimizden biridir. Kelime geçmişten günümüze pek çok deyimde kullanılmıştır.

Savaşlarda öncelikle genç nüfus ölmekte yaşlı ve çocuk nüfus ise savaşın acımasızlığı içerisinde en olumsuz şartlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Orhun Abidelerinde de bu durum “Çin milleti ... iyi bilge kişiyi, iyi cesur kişiyi ilerletmez-yürütmez imiş ve bir kişi ayrılmaya kalksa; kabilesi, milleti, beşiğine, beşikteki çocuğuna kadar canını bağışlamaz imiş.” cümleleriyle ifadesini bulmuştur.

Orhun Abidelerinden Kültigin ve Bilge Kagan anıtlarında geçen “*Tabgaç bodun ... edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş bir kişi yanlsar uguşı bodunu bişükine tegi kıdmaz ermiş.*” bölümü metinler üzerine inceleme yapan araştırmacılar tarafından *yanlsar*, *bişükine* ve *kıdmaz* kelimelerinin yapısının farklı değerlendirilmesi veya anlaşılması nedeniyle farklı şekillerde anlaşılmış - yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: canını bağışlamamak, beşik, ayrılmak, Türk lehçeleri, Orhun Abideleri

Abstract

The word “Beşik” is a common word used in every period of Turkish and in all Turkic dialects. The word has been used in many idioms from the past up to now.

Young people mostly die in wars and the old and children live under the worst conditions in terror of war. In Orkhun inscriptions it is said, “Chinese people... do not let wise and brave people make progress and if a person wants to leave, his tribe and nation don't forgive his family up to the baby in the cradle.

The researchers gave different meanings and made different comments on the words of “*yanlsar*, *bişükine* and *kıdmaz*” which exist in Kültigin and Bilge Kagan monuments in Orkhun Inscriptions in the following sentence “*Tabgaç bodun ...edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş, bir kişi yanlsar uguşı bodunu bişükine tegi kıdmaz ermiş.*”

Key words: didn't spare, cradle, to depart, Turkish dialect, Orkhun inscription

“Baş kaldırsa esarete yeni bir Osman Batur Han
Bebekler bile vurulur beşiklerinde.” (Y. B. Bakiler)

Bir milletin geleceği, onun devamını sağlayacak olan, kendi dil ve kültürüyle yetiştirdiği nesilleridir. Millî kimliğe uygun olarak yetiştirilmeyen çocukların millî kimliğe sahip çıkmaları ve onu geliştirmeleri de düşünülemez.

İnsanlık tarihi boyunca pek çok kavim dilleriyle, medeniyetleriyle tarih sahnesinden silinmişlerdir. Örneğin İnkalar, Aztekler, Hititler, Urartular ve daha pek çok kavim tarihte gelişmiş medeniyetleriyle görülmelerine karşın günümüze ne dilleri ne de kültürleri ulaşabilmiştir. Bu kavimlerin / milletlerin böyle yok olmasına yol açan salgın hastalık, deprem, sel, savaşlarda toplu katliamlar gibi bazı faktörler ileri sürülebilir. Ancak bunların hiçbirinin bir milleti tek başına yok etmesi düşünülemez. Milletlerin yok olması dış etkenlerden ziyade millî kimliklerin yitirilmesi, millî benliğin korunamamasıyla alakalıdır. Millî kimliğin devamlılığını sağlayacak millî dilin unutulması, millî kültürün yaşanmaması neticesinde milletler tarihten silinmiş, yok olmuşlardır. Millî kimlik ve kültürün unutulmaması onun taşıyıcısı olan dilin beşikten başlayarak yaşatılmasıyla mümkün olacaktır.

Beşik kelimesi Türkçenin her döneminde ve bütün Türk lehçelerinde kullanılan ortak kelimelerimizden biridir. Kelime geçmişten günümüze pek çok deyimde kullanılmıştır. Beşik kertmesi / beşik kertiği, beşik sallamak, beşikten mezara kadar, eşiktekinini beşiktekini gordadan geçirmek vb.

13. yüzyılın sonlarında yahut 14. yüzyılın başlarında yazıldığı söylenen, İbn-i Mühennâ Lugati'nde de “beşik: sallanır çocuk yatağı, beşik.” (Battal 1988) şeklinde geçmektedir.

Dede Korkut Hikayelerinde **bişik** (Ergin 1991, s.53) şeklinde geçen beşik kelimesi aşağıdaki örnek cümlelerde yer almaktadır.

Menüm kızum Pay Büre Big oğlına bişik kertme yavuklu olsun didi. (Ergin 1989, s.117)

Zülfikaruñ kımı-y-ile kabzası ağaç
Şah Hasan-ile Hüseynüñ bişigi ağaç (Ergin 1989, 109)

Kara dere ağzında Kâdir viren, kara buğa derisinden bişiginün yapuğı olan acığı tutanda kara taşı kül eyleyen ... (Ergin 1989, 174)

Kelime Tarama Sözlüğü'nde de **bişik** (Tarama Sözlüğü 1988) şekliyle bulunmaktadır. Derleme Sözlüğü'nde bişşig (Derleme Sözlüğü 1965) şeklinde görülen kelime çağdaş Türk lehçelerinde de “ beşik (Azerbaycan), bişik (Başkurt-Tatar), bisik (Kazak), beşik (Kırgız-Özbek), böşük (Uygur)” (Ercilasun 1992) şekilleriyle görülmektedir.

Efrasiyab Gemalmaz'ın Erzurum İli Ağızları adlı eserinde de beşik kelimesi “eşiyhdekini beşiyhdekini gordadan geçirmek: çoluğu çocuğu kılıçtan geçirmek” şeklinde bir deyimde yer almıştır. (Gemalmaz 1978, s.101)

Etimoloji sözlüklerinde de madde başı olan beşik kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamalara yer verilmiştir.

BEŞİK, tr. biş/beş (yansıma ses özellikle bebeklerin uyutulması için annenin söylediği biş biş / beş beş sesleri) **ik** ekinde **biş-ik / bişik/ beşik** (anlam genişlemesiyle: bebeğin uyutulmak için yatırılıp sallandığı özel yatak yeri.) Türkçede, köke getirilen **i-k** sesleriyle sözcük ağız ayrılıklarına göre değişik doğrultudadır. Doğu Karadeniz yörelerinde **peşük, beşük**, Azerbaycan bölgesinde **bişik**, Erzurum-Erzincan dolaylarında **beşih, beşiğ...**” (Eyuboğlu 1998)

Hasan Eren de eserinde beşik kelimesi ile ilgili olarak şu açıklamaları vermektedir : “**beşik** ‘süt çocuklarını sallayarak uyutmaya yarayan küçük karyola’ ... Eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *beşik* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *beşik* olarak geçer. <beşi-(~bişi-) ‘sallamak’ +k eki.(Eren 1999)

Türk dilinin tarihi devirlerinde ve lehçelerinde görülen beşik kelimesi ve onun kullanımının bağlı olduğu bebek aileler ve milletler için millî devamlılığın sembolü olması sebebiyle çok önemli olmalıdır. Üçüncü dünya ülkelerinde doğum kontrolünü teşvik eden batılı ülkeler, günümüzde kendi ülkelerinde genç nüfusun azalmasından dolayı aile hayatını geliştirmek ve genç nüfusu arttırmak için çocuk yapmayı özendirilmektedirler. Çünkü millî kimlikleri ancak doğacak yeni nesillerle devam edecektir. Nesil kesildiği zaman milletin varlığı da ortadan kalkacaktır.

Savaşlarda öncelikle genç nüfus ölmekte yaşlı ve çocuk nüfus ise savaşın acımasızlığı içerisinde en olumsuz şartlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Ancak millî kimliğin devamı ve varlığını sürdürmesi beşikteki bebeklerin, çocukların varlığı ile sağlanabilmektedir.

:>4YD:1#T:TTD>YDZ:YD>>DH4T:14:HTY:NY#9:J5Y:ETLMI:1#T:NY#9Y:RITY:ETLMI:R5Y:J>>>:LY58:..5
:RITRTR:1#T:1#84>D:ETIRI1J:NEK:ETIRI:JCYTR:NEK 6:1#T:TN9M10: EYTRF3:JTRIR:J>>10>J
...:EKYM:J>>>:ETMK:1NE:14>84:JYRITY:NY#9:JYR5Y:ETLMI:Y#T:1#>>>1:TEK:JYRIR:R>>>:R4Y:4YJ4D

(Metin Moğolistan Tarihi Eserleri Atlası'ndan alınmıştır.)

(KTG5-6)(BKK3- . Tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş süçig sabın yemşak agın arıp irak bodunug ança yagutır ermiş yagru kontukda kisre anyıg bilig anta öyür ermiş (6) edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş bir kişi yañılsar uguşı bodunu bişükiñe tegi kıdmaz ermiş. süçig sabına yemşak agısına arturup üküş türük bodun öltüg ...

Orhun Abidelerinden Kültigin ve Bilge Kagan anıtlarında geçen yukarıdaki parçada yer alan “**Tabgaç bodun ... edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş bir kişi yañılsar uguşı bodunu bişükiñe tegi kıdmaz ermiş.**” bölümü metinler üzerine inceleme yapan araştırmacılar tarafından **yañılsar, bişükiñe ve kıdmaz** kelimelerinin yapısının farklı değerlendirilmesi veya anlaşılması nedeniyle farklı şekillerde anlamlandırılmış - yorumlanmıştır.

“İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. bir insan yanılsa kabilesi milleti akrabasına kadar barındırmazmış.” (Ergin 1991)

“İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi suç işlese, onun boyu(na) halkı(na) (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş.” (Tekin 1988)

Ergin ve Tekin’de bişükine kelimesi **akrabasına / akrabalarına** şeklinde çevrilmiştir. Tekin, Orhun Yazıtları adlı eserinde ‘Bu kelime, Uygurca metinlerde tünür “dünür, hısım” kelimesi ile birlikte kullanılan bişük kelimesinin yuvarlaklaşmaya uğramış daha eski şekli olmalıdır. (Tekin 1988, s.64)’ demektedir.

Clauson’un Etimoloji sözlüğünde de benzer açıklamalar¹ yer almış olup, Tekin’in yukarıda verilen açıklaması Clauson’un eserinden alınmış olmalıdır. Ancak burada dünür anlamıyla yer alan böşük kelimesi ile aynı sayfada verilen ve Orhun abidelerinde de yer alan beşük kelimesi birbirinden farklıdır.

“İyi hakim kişiyi, iyi cesur kişiyi yürütmez [ilerletmez] imiş. Bir kişi yanılsa soyu, kavmi bisükine (?) kadar ilerletmez imiş.” (Orkun 1987)

“Le bon homme sage, le bon homme vaillant, ils ne le renvoaient (?) pas. Si un homme tombait en faute, ils ne s’avançaient pas jusqu’a .. de sa race et de son peuple. -- İyi bilgili kişiyi geri göndermezlermiş (?) Bir kişi yanılsa, onun soyu ve halkının ....’sına kadar gitmezlermiş.” (Thomsen 1993)

¹ böşük a word, like tünür, concerned with inter-clan marriage customs. In the end both words came to mean no more than a person who actually is, or properly could become, a relation by marriage, ... (Clauson 1972, s.380)

Orhun Abideleri üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan M. Horoz ile Orhun Abidelerinin söz dizimi konusunda doktora çalışması yapan C. Alyılmaz yukarıdaki bölümlerle ilgili olarak önceden söylenenlerin tekrarı dışında bir değerlendirme yapmamışlardır.

A. Bican Ercilasun bu cümleyi Büyük Türk Klâsikleri'nde “Bir kişi yanılıp aldansa soyu ve kavmini beşiğe kadar yok edermiş.” (Ercilasun 1985, 70) şeklinde çevirmesine karşılık daha sonraki bir çalışmasında bu değerlendirmesinden vazgeçerek “Bir kişi yanılrsa, kabilesine, milletine, evine, eşğine kadar kıyı yapmazmış.”; yani “sınır, hudut tanımazmış.” Başka bir ifadeyle “kabilesine, milletine, evine, eşğine varıncaya kadar herhangi bir had, hudut tanımadan herkesi öldürürmüş.” (Ercilasun 1995) şeklinde yorumlamıştır.

Ercilasun'un bu değerlendirmesi diğer araştırmacılar tarafından farklılıklar göstermektedir. Diğer çalışmalarda değişik şekillerde okunan “bişükine” kelimesi Ercilasun tarafından “ebi eşükine” (Ercilasun 1995, 85) şeklinde okunmuş ve yorumu da “evine eşğine” olarak yapılmıştır.

Ercilasun'un yorumu farklı bir bakış açısı ve değerlendirme olmakla birlikte bizim “bişükine ve kıdmaz ermiş” kelimeleriyle ilgili değerlendirmelerimiz kelimelerin okunuşu ve anlamlandırılması temel noktalarında Ercilasun'un okuyuş ve değerlendirmelerinden bazı yönleriyle farklılaşmaktadır.

Kıyı yapmamak fiili burada anlam açısından cümleyi tam manasıyla tamamlayamamaktadır. Ercilasun da fiilin bu anlamı ile yüklem olarak kullanılmadığını görmüş ve cümleyi “Başka bir ifadeyle “kabilesine, milletine, evine, eşğine varıncaya kadar herhangi bir had, hudut tanımadan herkesi öldürürmüş.”” şeklinde tamamlama ihtiyacı duymuştur. Burada yüklem olarak kullanılan “öldürürmüş” fiili Ercilasun'un kelimelere verdiği anlamlara bakınca cümlede yer almamaktadır. “Kıyı yapmamak” fiili cümle içerisinde zarf olarak “had, hudut tanımadan...” biçimiyle yer almaktadır. İşlenen cümlenin yüklemi olan “kıdmaz ermiş” fiilin olumsuz çatı geniş zaman çekimli şekli çeviride/yorumda da görülmemektedir.

Yanılmak fiili hata etmek anlamıyla günümüzde herkes tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. TDK'nun Türkçe Sözlük'ünde kelime “*1. Tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak, 2. Sonucunu düşünmeden veya bilmeden uygunsuz bir davranışta bulunmak.*” (TDK Güncel Türkçe Sözlük) şeklinde açıklanmıştır. Yanılmanın sonunda Ercilasun'un da belirttiği gibi elbette daima “ölmek, yok olmak, köle olmak”

(Ercilasun 1995, 87) ve ceza görmek söz konusudur.

İ. Zeki Eyuboğlu'nun eserinde yanılmak fiili ve etimolojisini “es. Tr. **yang** (yan)dan **ıl-mak** ekleriyle **yang-ıl-mak / yangılmak / yanılmak** (yana kaymak, yana sapmak, eğilmek, ayrılmak). **G** sesinin düşmesiyle **yanılmak** (aldanmak, yana kaymak, sapmak, ayrılmak).” (Eyuboğlu 1998) şeklinde verilmiştir. Metinde yer alan ‘**bir kişi yanılırsar**’ ifadesi burada bir kişi hata yapsa anlamından çok, **bir kişi ayrılırsa / ayrılmaya kalksa, güdümünden çıkmak istese** anlamıyla değerlendirilirse sanırım metnin anlam bütünlüğüne daha uygun düşecektir. Çünkü buradaki yanılma kişinin kendi toplumuna yani Türk milletine karşı olan bir yanılma değil, Çinlilere karşı olan bir yanılmadır, ayrılıştır, başkaldırıcıdır.

Ayrıca cümlenin yüklemi olan **kıdmaz ermiş** birleşik fiili de yukarıda eserlerinden alıntı yapılan araştırmacılar tarafından farklı anlamlarla çevrilmiştir. Tekin “öldürmezler imiş”, Ergin “barındırmazlarmış”, Orkun “ilerletmez imiş”, Thomsen “gitmezlermiş”, Ercilasun “kıyı yapmazmış”.

Kıdmak fiili Clauson'un eserinde kıy-² fiilinden çıktığı şeklinde bir açıklama yer almakla birlikte açıklamada verilen cümlenin İngilizceye yapılan çevirisinde yer alan **spare** fiili “kıymamak, canını bağışlamak, öldürmemek, kurtarmak, idareli kullanmak, esirgemek; vermek...” gibi anlamlarıyla İngilizce sözlüklerde (Redhouse 929, babylon.com) yer almaktadır. Bu anlamlandırmalara uygun olarak “kıdmaz ermiş” birleşik fiili “canını bağışlamaz imiş, esirgemezmiş” anlamlarıyla değerlendirilebilir. Ayrıca esirgenmemenin, korunmamanın ve canının bağışlanmamasının sonucu olarak ortaya çıkacak, kişinin veya toplumun ilerletilmemesi de bu yapıyla bağdaştırılabilir.

Tekin, Ergin, Orkun, Thomsen ve Ercilasun tarafından farklı şekillerde açıklanan “**Tabgaç bodun ... edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş bir kişi yanılırsar uguşu bodunu bişüküne tegi kıdmaz ermiş.**” bölümü cümlelerin öncesi göz önünde bulundurularak ve yanılmak fiilinin diğer anlamlarının yanında ‘**sapmak, dönme, ayrılmak**’ gibi anlamları ve de *spare* fiilinin karşılığı olarak verilen ‘**canını bağışlamak ve esirgemek**’ fiilleri geniş zaman olumsuz çekimiyle düşünülünce bu bölüm şu şekilde yeniden anlamlandırılabilir, yorumlanabilir :

² *kıd-* (? *Kı:d-*) as such Hap.leg., but the original form of *kıy-* which s.i.a.g.m.l.g. with a rather wide range of meanings... *Türkü m* (if one man offended) *uguşu: bobunu: beşüküne: tegi: kıdmaz ermiş* ‘They didn’t spare (?) his clan and people right down to (infants in) the cradle’ (Clauson 1972, s.595)

Çin milleti ... iyi bilge kişiyi, iyi cesur kişiyi ilerletmez-yürütmez imiş ve bir kişi ayrılmaya kalksa; kabilesi, milleti, beşiğine, beşikteki çocuğuna kadar canını bağışlamaz imiş.

Yukarıdaki çeviriye esas olan cümlede yer alan bişükine kelimesi Ercilasun'un "ebi eşükine" okuyuşuyla da belki düşünülebilir, farklı bir bakış açısıdır. Ancak burada bişükine kelimesi **oguşu** ve **bodunu** kelimelerinin karşılığı olan **kabilesi** ve **milleti**'nin hakim güçlerce nasıl cezalandırıldığını pekiştirmek için kullanılan **beşiğine yani milletin geleceği olan beşikteki bebeğine** anlamıyla değerlendirilmesi kanımca daha doğru olacaktır.

Çin milleti iyi bilge kişiyi yani kendi milletine faydalı bilgiler kazandıracak, kendi milletine faydalı olacak kişiyi; iyi cesur kişiyi yani kendi milletine önderlik edip onları başka milletlerin köleliğinden, başkalarının güdümünden kurtaracak kişiyi ilerletmez, yürütmezmiş. Bir kişi böyle bir işe kalkışsa, milletine önderlik etmeye kalksa veya Çin'e köle olmaktan, bağımlı kalmaktan ayrılmaya kalkışsa sadece onu değil, kabilesini, milletini, beşiğini yani henüz yürümeyi, konuşmayı bilmeyen beşikteki çocuğuna varıncaya kadar onunla bağlantısı olan bütün herkesi barındırmaz imiş, Gemalmaz'ın eserinde yer aldığı gibi *eşiyhdekini beşiyhdekini gordadan geçirir*, onların canlarını bağışlamaz imiş. Bu da ya silahla öldürerek, yok ederek veya kendi kimliklerinden, benliklerinden ve varlıklarından uzaklaştırılarak yapılmış.

İlerletilmeyen, yürütülmeven ve barındırılmayan kişi Çin milleti içerisinde yer alan Çinliler değil, onlara yakın konarak onların tatlı sözlerine yumuşak hediyelerine, hilelerine aldanan kendi millî kimliklerinden, benliklerinden uzaklaşan bilinçsiz milletlerdir. Bu bilinçsiz milletler kendi millî kimliklerini geliştirici davrandıkları zaman bağımlı millet ve milletin geleceği olan beşikteki çocukları bile sömürücü hakim güçlerce cezalandırma yoluna gidilmektedir. Beşikteki çocuklar silahla öldürülme dahi dilleri, kültürleri unutturularak millî kimlikten uzaklaştırılmakta böylece milletin yok oluş süreci beşikten başlatılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alyılmaz Cengiz, **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Üniv. Yayını Erzurum 1994.
- Aptullah Battal, **İbn-i Mühennâ Lugati**, TDK Yayını, Ankara 1988, s.18.
- Babylon.com, **English – Turkish Dictionary**.
- Bakiler, Yavuz Bülent, **Harman**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.192.
- Clauson, Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Pres 1972, s.380-381.
- Derleme Sözlüğü II B**, TDK Yayını Ankara 1965, s.708.
- Ercilasun A. Bican, “Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri” **Büyük Türk Klâsikleri**, İstanbul 1985, s.70.
- Ercilasun A. Bican, “Bir Kişi Yañılsar Oguşu Bodunı Bişükiñe Tegi Kıdmaz Ermiş (KT, G, 6=BK, K,4) İbaresı Üzerine” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1993**, TDK Yayını Ankara 1995, s.83-89.
- Ercilasun A. Bican ve diğeri, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayını Ankara 1992, s.64-65.
- Eren, Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara 1999, s.48.
- Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile**, 2.baskı, TTK Basımevi Ankara 1989.
- Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer**, 2.baskı, TTK Basımevi Ankara 1991.
- Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri** Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s.18
- Eyuboğlu, İsmet Zeki, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.86.
- Gemalmaz, Efrasiyab, **Erzurum İli Ağızları III**, Erzurum 1978, s.101.
- Güncel Türkçe Sözlük** Türk Dil Kurumu Ankara. (www.tdk.gov.tr/tdksozluk)
- Moğolistan Tarihi Eserleri Atlası** (Seçilmiş Sayfalar), TİKA Yay., Ankara 1995.
- Orkun, H.Namık, **Eski Türk Yazıtları**, Ankara 1987, s.25.
- Redhouse English-Turkish Dictionary**, Redhouse Yayınevi, 18. baskı İstanbul 1974.
- Tarama Sözlüğü I A-B**, TDK Yayını Ankara 1988, s.612.
- Tekin, Talat, **Orhon Yazıtları** TDK. Yay., Ankara 1988, s.5 ve 29
- Thomsen, Vilh., **Orhun ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri-** (çev. Vedat Köken) TDK Ankara 993, s.126-127.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 129-138, ELAZIĞ-2004

SULTAN SÜLEYMAN'DAN SÜLEYMAN EFENDİYE İKİ ŞİİRİN METİNLER ARASI İLİŞKİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

*An Evaluation of Two Poems from Sultan Süleyman to Süleyman
Efendi In the Context of Intertextual Relation*

Tarık ÖZCAN

Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.
tozcan@firat.edu.tr

Özet

Metinler arası ilişki yoluyla edebiyatlar arası bir bağlantı kurabiliriz. Biz, bu çalışmamızda klasik ve yeni edebiyatımızın iki önemli şairi Bâkî ve Orhan Veli'ye ait aynı tema etrafında biçimlenen iki şiiri inceleyerek bir şiir geleneğinin karnavallaştırılmasının sebeplerini açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Metinler arası İlişki, Bâkî, Orhan Veli

Abstract

We can build a relationship between literatures, by means of intertext relationship. In this study, by investigating two poems by Bâkî and Orhan Veli who are the important poets of our classical and new literature. We tried to explain the reasons why the poem tradition has been spoilt

Key Words: Intertext relationship, Bâkî, Orhan Veli

Giriş

Batının trajedi geleneğinde gördüğümüz klâsik biçimlenme insan ve kaderi üzerine eğilirken çok sesli olmayı başarabilmiştir. Korifayos, bir geçiş döneminin koro başı ve çok sesli bir geleneğin merkezindeki nirengi noktasıdır. Koronun diğer üyeleri, onun merkezinde dönmekle ya çevreden merkeze doğru resmî bir tecelliyle bağlanmak mecburiyetinde kalmışlar ya da bir sorumluluk duymuşlardır. Bunun için batı sanatında İslâm'a kadar doğunun geleneğinde bulunmayan bütünlük ve merkezileşme vardır.

Bu merkezileşme, batı sanatına dağınıklıktan kurtularak kendini geliştirme imkânını vermiştir. Merkezde bütünleşen trajik güç, yaratıcı bir enerjiye dönüşerek kendisini çoğaltırken resmi kişiliğinden de taviz vermez.

Türk sanatında göçebe toplumun dağınıklığı İslâm'a kadar her alanda kendisini gösterir. Bunun için merkezileşme eğilimi gerçekleşemez. Törenselleşmelerin dağınıklığı bundandır. Bu nedenle ritüellerden (törenlerden) trajedi çıkaramayız. Kendi dağınıklığı içerisinde iptidai kalan bu törenler, merkezden o kadar uzaklaşırlar ki dağılıp unutulurlar. Sanatkâr, dehasını toparlayamaz. Her yana saçılan ateş parçaları bir müddet sonra sıcaklıklarını kaybederek tükenirler. Türk milli karakteri, bu dağınık törenlerden batılı gibi bir sanata ulaşamaz. Alper Tunga sagusu bu dağınıklığın bedelini ödeyen bir parça metindir. Yuğdaki eylem, metne dönüşmez mezarlıkta unutulur.

Anonim halk edebiyatımız içerisinde yer alan ağıt geleneğimiz de bu şekillenmelerden nasibine düşeni almıştır. Sürekli ağlayan bir insanın ölüyü geri isteme dileği vardır. Bu ses, kendisini çoğaltmadığı gibi iç musikisini ve temel esprisini de yakalayamaz. Bunun için şaşkın ve dağınıktır. Bu anlayışın oyun düşüncesine varması imkânsızdır. Öyle de olur.

İslâmî dünya anlayışı, yeni bir taziye geleneğiyle karşımıza çıkar: Cemaat ruhu... Ölenin ölmesiyle kalınmaz. Törenselleşme genişlik ve derinlik kazanır. Aynı anlayış sanatın tematik ve biçimsel yapısında da kendisini gösterir. İslâm dininin merkez ve çevre ilişkisi sanatın biçimlenmesinde önemli bir rol üstlenir. Bütün sistem, şiirin merkezinde yer alan ana imgenin etrafında şekillenir. Kelimeden mısraya ve mısradan beyite doğru gittikçe genişleyen ve derinleşen bu akış, nihayetinde ana imgenin bulunduğu merkeze doğru gittikçe soyut bir kanala dönüşerek tekleşir. Her şey, bu büyük rahme doğru yaklaştıkça çekilişin cazibesıyla mutlak bir uyuma bürünür. Hâdiseye tersinden bakacak olursak merkezden çevreye doğru da gittikçe çoğalan ve zenginleşen bir akış vardır. Bunun için kendi geometrik sisteminde oluşumunu tamamlayan İslâm sanatında trajedi yoktur. Tanpınar'ın ifadesiyle: *“Eski edebiyat her noktası birbirine cevap veren kapalı, yukarıdan aşağıya doğru düzenlenmiş bir âlemin ifadesidir. O, ilâhî âlemden aşağıya*

doğru inen kademelerle düzenlenmiş bir mutlakın malikânesiydi. Bu kademelerin hepsi aynı tarz istiarelerle ifâde edilir.”(Tanpınar 1988: 10). Her kelime ve her ayrıntı mutlak bire hizmet etmek mecburiyetindedir. Mutlak bire inanan sanatkâr parçalara takılıp kalmaz.

Sanatın bu bütünlükçü yapısı, zamanla bir disipline dönüşerek merkezî anlayışın söz simetrisini oluşturur. Bunun için altı yüz yıl boyunca büyük bir çözölmeyi yaşamadan kendisini devam ettirir. Gazelden kasideye kadar uzanan şiir sanatımızın kusursuzluğu ve biçimci yapısı bunun en güzel örneğidir. Sanatımız, bu yaklaşımıyla kendi klasisizmini yaratmakla kalmaz; kendi merasimini de oluşturur. Öyle ki mersiyenin bile merasimleri vardır. Kelime, kelime olmaktan çıkarak kul ve bende işlevini yerine getirir. Kelimenin ses ve anlam değeri, şiirin ses ve anlam orkestrasyonu içerisinde hiçbir şey ifade etmez. Her iki yönüyle ona hizmet ettiği sürece kıymet bulur. Bu şiirde, diyalog yoktur. Vecdle kendisinden geçmiş dervişlerin ses düzenlerine benzer müzikal bir akış vardır. Her şey, büyük yaratıcıya doğru muhteşem bir ritimle akar. Şair, sesini zirveye ulaştırdığı sürece başarılıdır. Bunun için sonlu dünyadan Tanrısal ideâlizmin sonsuzuna erişme dileği, şiirimizin ana eksenini oluşturur. Bu nedenle divan şiirimizi sürekli olarak ileriye doğru hamle yaparken görürüz. Bir sonrakinin bir öncekinden daha güzel söyleme ve daha çok ileriye atılma dileğinde de mutlak bire yaklaşma arzusu yatmaktadır.

Bu klasik söylem, kendisini oluşturan medeniyetin zamanla gerilemeye yüz tutmasıyla birlikte yaratıcı hamlesini yapamamış ve tekdüzeleşmiştir. Divan şiirinden sonra oluşan edebi dönemler, bir bakıma klasik şiirin tükenişinden kaynaklanan bu boşluğu yeni bir hamle ile doldurma arayışının sonucudur. Kaldı ki batıdaki modernleşme sürecinin sonucunda Tanzimat'la birlikte gelen değerler dizgesi, Tanrı'nın yeryüzündeki yükünü bir hayli hafifletmiş ve insan merkezli bir dünyayı konumlandırmıştır. Son iki yüz yıllık edebiyatımızın insan merkezli olması bu yüzdendir. Garip hareketi, Tanrı'nın konumunu ölüm düzeyinde algıladığı için sürekli olarak nesnel dünyanın anlatımını üstlenen materyalist öğeler içerir. Anlatım tarzı olarak humor'a yaslanmaları kendilerine kadar gelen bu değerler dünyasına karşı duydukları olumsuz yaklaşımlarının bir neticesidir. Tanpınar'ın modern romanın öncüsü olan Don Kişot'un gelişme sürecini açıklayan aşağıdaki ifadeleri batı edebiyatıyla Türk edebiyatının bu hususta aynı kaderi paylaştığını göstermesi bakımından önemlidir: *“İnsanoğlunun iç hayatı ve kıymetler dünyası kaç def'a yıkılıp sonra yeniden kurulmuştu. Don Kişot'un kendisi de bu cinsten merhalelerin biriydi. Ortaçağ romanı ona, kendi an'anesi içinde birçok içtimaî gelişme ve değişmelerden sonra erişebilmişti. Bu roman, Ortaçağ romanının tenkidi idi ve yeni bir zihniyetin doğuşunu müjdeliyordu.”*(Tanpınar 1992: 57). Jale Parla'nın aşağıdaki

ifadeleri de konuya açıklık kazandırması bakımından kayda değerdir:

“Belli bir sanat türü ya da anlatı biçimi zaman içinde yorulur, tekdüzeleşir, heyecan verici olmaktan çıkar. O zaman bu biçim, yabancılaştırma yöntemiyle yenilenir. Yeni ve çarpıcı deyişler icat edilir, anlatı parodiye yaslanarak sanatsal tekniklerini vurgular, kısaca, sanatsallığını ‘öne çıkarmak’ için akla gelebilecek her yola başvurur.” (Parla 2001, 46).

Biz, bu çalışmamızda Türk edebiyatının iki önemli şairi olan Bâkî'nin “Kanuni Sultan Süleyman Mersiyesi” ile Orhan Veli'nin “Kitabei-Sengi-Mezar” şiirlerini tematik ve biçimsel bakımdan karşılaştırarak klâsik Türk şiiriyle modern Türk şiirinin sanat anlayışları, bilgi kaynakları ve metinler arası ilişkileri üzerinde duracağız. Her iki şiir arasında bir ilişki olabileceğine ilk kez değinen dönemin ünlü eleştirmeni Nurullah Ataç'tır (Ataç 1939: 3). Biz burada, Orhan Veli'nin böylesine bir yöntemi tercih ediş gerekçesini ve bu yöntemi yeni bir metne uygulama şeklini açıklamayı amaçlıyoruz.

Gelişme

Mersiye, klasik anane içerisinde gelişen anlatısal biçimli soylu bir şiirdir. “Arapça resâ kökünden gelen bir kelime olup ölenin iyiliklerini sayıp dökmek demektir.” (İsen 1994: 2). Bu yönüyle batı edebiyatının “dramatik bir biçime ve soylu bir eyleme sahip olan trajedi” (Aktulum 2000: 118) türüyle benzeşen yönleri vardır. Klasik edebiyatımızın en büyük kaynağı olan “Fars edebiyatında mersiyeler başta padişahlar olmak üzere devlet ileri gelenlerine, yakınların ölümüne ve din ulularına olmak üzere başlıca üç grup için yazılmıştır.” (İsen 1994: 7). Terkîbi bend geleneği içerisinde kendisini ifade eden bu nazım şekli, başlangıcından beri hem tematik hem de biçimsel bakımdan kendi geleneğini kurarak edebiyatımızın şiir sahasında önemli bir işlevi yerine getirir. Klasik an'ane içerisindeki bu şekillenme halk arasında kendisini ağıt biçiminde gösterir. Ağıt: “Ölen bir kimsenin iyi hallerini ve ölmesinden duyulan acıları sayıp dökmek üzere söylenen ezgi”dir. (Görkem 2001: 28). Muhtelif acıklı olaylar karşısında duyarlılığı dile getiren anlatıcı, müzik ve kalıp ifadeler kullanarak bu nazım şeklini oluşturmuştur. “Koşma, destan ve semai tarzlarında yazılan bu tür şiirlerde, hecenin 8'li ve 11'li vezinleri kullanılır. Sadece bununla da kalınmamış. Ağıtlar, türkü, mani ve ninni gibi nazım şekilleri aracılığıyla da anlatım bulmuştur.” (Görkem 2001: 28).

An'ane içerisinde kendisine bu kadar sağlam bir yer bulan mersiye ve ağıtın Bâkî'nin “Kanuni Sultan Süleyman Mersiyesi”nde geçmişin bütün mirasını barındırmasına karşılık Orhan Veli'nin “Kitabei-Sengi-Mezar”ındaki çözülüşü düşündürücüdür. Tanpınar, Orhan Veli gibi divan şiiri estetiğini büyük kısmıyla bilen bir

şairin şiirinde sözün zirveden dibe düşüşünün/ çöküşünün sebebini şöyle açıklıyor: “O, edebiyatın ve şiirin diliyle ve gayeleriyle değişmesini istiyordu. Ve bunun için etrafında insanı arıyordu. Süleyman Efendi, bu arayışın ilk merhalesi oldu ve şiirden şiire onun çehresi değişti.” (Tanpınar 1992: 116).

Metinler arası ilişki düzeyinde yapacağımız çalışmayla bu düşüşün daha farklı gerekçelerini açıklayabileceğimizi zannediyoruz. “1960’lı yılların yazın eleştirisinde, bir metin kuramı oluşturarak, metni tanımlamak ereğinde olan eleştirmenlerin (özellikle Kristeva ve Barthes) girişimlerine sıkı sıkıya bağlı olarak ortaya çıkan metinler arası kavramı, metnin özerk olduğu düşüncesi benimsendikten sonra, yaygın olarak kullanılan bir kavram olur. Önceleri metinler, çoğunlukça tarihe, yazara, yazarın psikolojisine, ereklerine göre ele alınıyordu. Ancak, söylemlerin iç içe geçtikleri, yapıtların üst üste gelerek birbirleriyle karıştıkları , her yazınsal metnin aslında çok sesli özellikte olduğu, metnin ve anlamın büyük ölçüde önceki metinlerden gelen kesitlerin iç içe geçmelerine bağlı olarak üretildiği savı ileri sürülerek yeni bir metin tanımı ve anlayışı ortaya konur.” (Aktulum 2000: 7). Bu doğrultuda geliştirilen metinler arası yöntemler birinci aşamada “alıntı ve gönderge”, “gizli alıntı-aşırma” ve “anıştırma” adlarıyla “ortakbirliktelik ilişkileri”ne dönüşerek; “yansılama”, “alaycı-gülünç dönüştürüm” ve “öykünme” dizgeselliğiyle de “türev ilişkileri”ne dönüşerek alt ve üst metin arasındaki olumlu ya da olumsuz diyalogu çözümlenmeye çalışır. Her iki metin arasındaki ilişkiler tematik ve biçimsel düzeyde yeni yöntemler geliştirerek devam etmektedir.

Alt ve üst metin arasındaki bu ilişkiyi, insan zihninin kalıtsal öğeleri olarak değerlendirmek bizi yanlışlığa sürükleyebilir. Burada şairin/yazarın bilinçli bir eylemi vardır. Bir önceki metinle yüzleşerek onu bir biçimde kendi metnine taşımak. Bu taşıma eylemi, kendisini yukarıdaki yöntemler şeklinde gösterebileceği gibi daha farklı şekilde de gösterebilir.

Orhan Veli, klasik edebiyatı çok iyi bilen Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının güçlü bir şairidir. Eski edebiyatı her noktada eleştirmesi de bu birikiminin bir neticesidir. Ahmet Haşim estetiğine karşı çıkmakla aslında o, kendisine kadar gelen bütün şiir hareketine karşı çıkmıştır. Estetiğini de bu karşı duruşu şekillendirir. Bu nedenle “Kitabei- Sengi-Mezar” şiiri, Bâkî’nin “Kanuni Sultan Süleyman Mersiyesi”nin şahsında eski şiir ağacına atılmış bir taştır. Orhan Veli’nin belirttiği gibi taşını ağaç yememiştir. Aksine ağaçtan taşla birlikte bir hayli meyve düşmüş olmalı ki ilgili şiir döneminde bir hayli ses getirir.

Orhan Veli, Bâkî’nin bu güçlü şiiriyle tematik ve biçimsel bakımdan metinler arası bir ilişki kurar. Tematik olarak onun insan anlayışını ve insanı ele alış tarzını eleştirir.

Bâkî'nin mersiyesinde merkeze aldığı kişi, dönemin hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'dır. "Cevlân deminde arsa-i âlem gelürdi teng"¹ mısraında belirtildiği gibi siyasal erk bakımından yeryüzünün en büyük gücüdür. Tanrının halifesi olması da bu gücüne güç katar. Kendi merkezinde bir âlem oluşturan Sultan Süleyman batının trajedilerindeki soylu kişidir. O, "Şâh-ı şîr-ceng" ve "Şeh-süvâr-ı mülk-i sa'âdet"tir. Aynı zamanda "Gerdûn ayağı tozına eylerdi ser-fürû / Dünyâya hâk-i bâr-gehi secde-gâh idi." Bununla kalmayan şair, Kanuni Sultan Süleyman'ı kozmosun iki büyük yaratıcı gücü olan ay ve güneş kültleriyle birleştirir:

"Cân u cihânı gözlerimiz görmese n'ola
Rûşen cemâli âleme hürşid ü mâh idi"

Güneş ve ay, Sultan Süleyman'ın şahsında bütünleşir. Bir bakıma kozmosa ait unsurlar, hükümdarın şahsında tekleşmiştir. Çünkü o kozmosun merkezidir. Ondan sonrası soyut idealizmin biçimlendirdiği öte âlemdir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bentlerde şair, "döksün", "tutsun", "yaksun", "olsun" ve "yansun" eylemleri aracılığıyla kozmosa ait "sehâb", "nahl-i ergavân", "âsmân", "dâğ", "ebr-i nev-bahâr", "küh-sâr", "âfitâb" vb. unsurlarının hükümdarın ölümüne ağlamasını olmazsa olmaz kabul eder. Tanpınar'ın belirttiği "saray istiaresi"(Tanpınar 1988: 5) şiirin tematik ve biçimsel formülüdür. Bu şiirde, ayrıntıların merkezin –hükümdarın- etrafında dönmesiyle geometrik sembolizmin söz simetrisi oluşturulmuştur.

Hükümdar, mikro mit niteliğindedir. O, evrenin yaratıcısı ve tek hakimi olan "mono mit" in (Campell 2000: 350) yeryüzündeki temsilcisidir. Bütün mitsel kurgulamalar, Tanrı adına iş yapan hükümdarın şahsında büyük yaratıcıyadır. Övgüler, dünyanın zirvesinde olan hükümdara doğru yükselerek ve onu aşarak mitik bir kanaldan Tanrıya yönelir. Bunun için uzun bir süre sözün sürekli olarak çoğaldığını görürüz. Bu şiirde, Tanrı ve hükümdar kelimelerinin etrafında dönen ve döndükçe çoğalıp hız kazanan; daha sonra tevekkülle tekleşip sükûnete eren bir söz dünyasının resmi geçidi vardır. Şiirin dünyasında sıradan hiçbir şeye yer verilmemiştir. Tematik bakımdan hükümdar sürekli yüceltilmektedir:

"Bâkî cemâl-i Pâdişeh-i dil-pezirî gör
Mir'ât-i sun'-i Hazret-i Hayy-i Kadîri gör"

¹ Bâkî ile ilgili şiirler, yazımın kaynaklar bölümünde işaret ettiğimiz Dr. Sabahattin Küçük'ün hazırladığı "Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım" isimli eserinden alınmıştır.

Terkîb-i bend şeklinde yazılan bu şiir, biçimsel bakımdan klasik an'anenin bütün özelliklerini taşır. Bâkî'nin bu şiirini, *"eski ve yeni bütün tenkitçiler kendi sistemi içinde, dörtbaşı mâmur bir poem olarak değerlendirir."* (Okay 1990: 88). Şiir boyunca kompozisyon düşüncesi göz ardı edilmemiştir. Her bend, konuyu bir başka yönüyle ele alarak tamamlar. Birinci bend, klasik trajedilerde gördüğümüz tirat kısmıdır. Bu bendde şair, dünyanın gelip geçiciliğinden ve insanın ölümlü bir varlık oluşundan bahsetmektedir. Muhatabı insanoğludur. Bendlerin kuruluşunda bir ordunun disiplinli yürüyüşü görülmektedir. Redif ve kafiye sistemi, şiirin tematik yönünü idare ettiği gibi, şiir içerisinde sürekli değişerek ses düzeninin tükenmesine engel olur. Sesin yüksek sesle ağlamaya dönüştüğü üçüncü ve dördüncü bendlerde kafiyeyle yetinilmiştir. Örneğin: **"kan-ergavân"**, **"eşk-bâr-duhân"**, **"siyâh-cihân"**, **"dâğ-kâm-rân"**, **"cılve-gâh-hâk-dân"**, **"gibi-üstühân"** ve **"mekân-idi-hem-inân"**. Şairin amacı; redifin yeknesaklığından kurtularak birden çok kişinin; daha doğrusu bütün evrenin ağladığı bir ses çoğalmasını sağlamaktır. Ağlamanın yavaşladığı ve tek düzeleştiği beşinci bendde redif kullanılır: **"hâbdan-cenâbdan"**, **"haber-me'âbdân"**, **huşk-leb-gül-âbdan"**, **"felek-hicâbdan"**, **"odur-şâbdan"**, **"âfitâb-sehâbdan"**, **"ağlasun-kırâbdan"**. Kafiye ve redifin oluşturduğu ses düzeniyle ağlayan öznenin ritmi arasında bir paralellik sağlanmıştır. Ses düzeninin oluşumuna şiirin bütününde kullanılan aruz vezninin mef'ûlü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün şeklindeki karışık kalıbının da bir hayli tesiri vardır.

Nazım şekline ait klasik biçimlenme vasıta beyitleri aracılığıyla bendler arasında mükemmele varacak bir biçimde kurularak merasimin rüknü ve imaj kompozisyonu kusursuz bir biçimde oluşturulmuştur. Klasik şiiri, dünyanın en uzun ömürlü şiir hareketlerinden biri haline getiren onun bu disiplinli ve bitmek bilmeyen yürüyüşündedir.

Bâkî'nin mersiyesini kendisine çıkış yolu olarak alan Orhan Veli, Kitabey-Sengi-Mezar şiirini yazar. Bununla da yetinmez. Bir yöntem değişikliği yaparak bir önceki metne ait geleneksek öğeleri dışlayarak basite indirger. Bu indirmeye, tematik ve biçimsel bir düzeydedir. Orhan Veli, bu şiirin yaşanılan dünyadan uzak ve seçici havasını eleştirerek eski bir türün tükeniş trajedisini dile getirir. Bâkî'nin memduhlarıyla yücelttiği insanın (Kanuni Sultan Süleyman)'ın karşısına Süleyman Efendi proto-tipini çıkarır. Tanpınar, Orhan Veli'nin bu "Süleyman Efendi" proto-tipininin genel özelliklerini aşağıdaki cümlelerle tasvir eder: *"Onun hiçbir romanesque'i olmayan ve yalnız nasırlarından şikâyet ederek yaşayan ve ölen kahramanı Süleyman Efendi, her türlü idealizmin ve değer hiyerarşisinin dışında ilk doğmuş insan yahut bilinmeyen ameliyelerden geçmiş ve transcendental'le her türlü âlacasını kesmiş bir mahluk gibi sadece var olmakla yetinir."* (Tanpınar 1992: 115). Garipçilere göre ise; *"Bu insan, kendi*

merkezinde bir âlem olan Sultan Süleyman'ın ve onun mensubu bulunduğu müreffeh sınıfın yerine; yaşamak hakkını mütemadi bir didişmenin sonunda bulan büyük çoğunluğun temsilcisidir” (Garip, s. 7).

Orhan Veli, “Süleyman Efendi” ünvan öbeğiyle ana-metne gönderme yaparak onunla tematik ve biçimsel düzeyde ilişkiye geçer. “Anıştırma denilen bu yöntemde, bir-iki sözcük ya da tümce tanınmış başka bir metni öne çıkartmaya yeter.” (Aktulum 2000: 115). Tek sözcük düzeyinde yapılan bir çağrışım söz konusudur. Böylece ana-metnin gövdesiyle ilişkiye geçen şair, bu ilişkisini farklı yöntemler aracılığıyla sürdürür. Yansılama, bu yöntemlerden birisidir. Bu düzeydeki bir ilişkide ana metnin biçimlendirdiği soylu dünya ve onun içindeki tematik imgeler alabildiğince sıradan bir düzeye uyarlanır. Ana-metinde, evrenin merkezi konumu olarak ele alınan insan modeli, Kitabey-Sengi-Mezar’da sıradan bir insana dönüştürülür.

“Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar.
Hattâ çirkin yaratıldığından bile
O kadar müteessir değildi.” (Garip, s. 53)

İnsanı, bu manada ele alışıyla birlikte önceki dünyanın soylu insan tipolojisi gözden düşerek yıkılır. Şairin amacı; soyut idealizmin Tanrılaştırdığı insanı yere indirmektir. Bâkî'nin şiirinde oluşturulan insan modelinin belirgin özellikleri Tanrı'ya izafe edilecek özelliklerdir. Şair, bu insanın hayattan ve büyük çoğunluktan uzak tarafına hücum eder. Ancak “yansılama, yergisel olmaktan çok alay etmek, daha doğrusu eğlenmek ereğinde olduğu için ana metinle ilişki oyunsal bir düzeyde ele alınır.”(Aktulum 2000: 119). Anlatı, basite indirgenerek sıradanlaştırılır. Garip'in anlatım yöntemleri arasında ‘humor’un önemli bir yer tutmasının sebebi budur. Aynı indirgeme; bir önceki insanın metafizik bağlarının hafife alındığı;

“Ayakkabısı vurmadağı zamanlarda
Anmazdı ama Allah'ın adını
Günahkâr da sayılmazdı”.(Garip, s. 53)

mısralarında da devam eder. Böylece yeni insanın hedefi değişmiş olur. Yüzünü yaşanan dünyaya dönen bu insanın yapıp ettikleri, kendi yolunu açmak içindir. Metafizik yükü bir hayli hafifleyen özne, hayatını sevak ve günah ekseninden daha çok geçim galesiyle tamamlar.

Orhan Veli için bu metinsel ilişki bir önceki geleneği bütünüyle yıkmaya yöneliktir. Bu nedenle sadece tematik olanla yetinmez. Biçemi de sarsmaya yönelir. Divan şiirinin biçemci yapısına ait bütün kurumları alaycı bir dönüştürme tabi tutar.

“Alaycı dönüştürüm: Bir yapıtın konusunu değil, biçimini değiştiren bir ana-metinsellik yöntemidir. Konusu değişmeden kalan bir yapıtın, sıradan bir biçimde yeniden yazılmasıdır” (Aktulum 2000: 118). Bakî’ye ait mersiye’nin biçimsel öğeleri: Kelime ve mısra anlayışı, vezin, kafiye ve redif düzeni, terkîb-i bende ait biçimsel özellikler, söz serveti, estetik yönlendirmeler (imaj dünyası, edebi sanat sistemi ve ahenk unsurları) vb. Orhan Veli tarafından bütünüyle dışlanır. Kitabei-Sengi-Mezar şiirinde, divan şiirine ait hiçbir biçimsel benzerliği göremeyiz. Bu şiirde, ana-metne ait hiçbir estetik alımlama yoktur. Aksine şuurlu bir biçimde Bâkî’nin mersiyesinin şahsında divan şiirine yöneltilmiş alay vardır. Bunun farkında olan Orhan Veli, tutumunu şöyle açıklar: *“Sanatın senelerce çilesini çekmiş ve nâmütenahi merhalelerden geçmiş bir şairi günün birinde acemi bir eda ile karşımıza çıkmış görürseniz birdenbire menfi hükümler vermeyiniz. Böyle bir şair ‘acemiliği taklit’de güzellik bulmuş olabilir. Bu taktirde o, acemiliğin ustası olmuş demektir.”* (Garip, s. 13). Orhan Veli, gerek ideolojik gerekse estetik bakımdan eskidiğine inandığı metnin yerine yükte ve pahada hafif bir metni yerleştirerek eski metnin edebi dünyasıyla alay eder.

Sonuç

Orhan Veli, şiir sanatı bakımından usta bir şairdir. Amacı; yaşadığı yüzyılın gerçekleriyle uzlaşmayan eski şiirin dünyasını yıkmak ve yerine yenisini ikâme etmektir. Bakî’nin şahsında, kendi merkezinde yalnızlaşan ve reel hayattan uzaklaşarak zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyen eski şiir anlayışımızı “anıştırma”, “yansılama” ve “alaycı dönüştürüm” gibi metinler arası yöntemlerle eleştirerek yetersizliğini ve gülünçlüğünü vurgular. Eski şiirin şahıs kadrosunu oluşturan her türlü geçim endişesinden uzak ve kendi merkezinde mutlaklaşan insanının karşısına büyük çoğunluğun temsilcisi olarak gördüğü Süleyman Efendiyi çıkarmakla insanın dünyayla var olan kopmaz bağlarını göstermeye çalışır. Bu nedenle soyut idealizmin etrafında şekillenen eski sanat anlayışının yerine modernist olgular üzerine kurulu insan merkezli ve çoğulcu bir sanat anlayışını benimseyerek boşluğunu göstermek istediği edebi geleneğimizin başarılı bir parodisini yapar.

KAYNAKLAR

- Aktulum, Kubilay, **Metinlerarası İlişkiler**, Öteki Yayınevi, Ankara: Mayıs 2000
- Ataç, Nurullah, “Süleyman Efendi”, **Akşam**, S. 7326, 11 Mart 1939, ss. 3, 4
- Campbell, Joseph, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, çev.: Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2000
- Görkem, İsmail, **Türk Edebiyatında Ağtlar**, Akçağ Yayınları, Ankara: 2001
- İsen, Mustafa, **Acıyı Bal Eylemek- Türk Edebiyatında Mersiye**, Akçağ Yayınları, Ankara: 1994
- Küçük, Sabahattin, **Bâkî Dîvânı-Tenkitli Basım**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1994
- Okay, Orhan, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, Dergâh Yayınları, İstanbul: Haziran 1990
- Parla, Jale, **Don Kişot’tan Bugüne Roman**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2001
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 1988
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergâh Yayınları, İstanbul: 1992
- Veli, Orhan; Oktay Rifat; Melih Cevdet Anday, **Garip**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul: 1941

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 139-146, ELAZIĞ-2004

FUZULİ'NİN BENG Ü BADE MESNEVİSİ VE BADE SEMBOLÜ

Fuzulî's Beng ü Bâde Matnawî and Symbol of Bâde

Ali YILDIRIM

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Elazığ.
ayildirim@firat.edu.tr

ÖZET

Beng ü Bâde Fuzulî'nin kaleme aldığı alegorik bir eserdir. 444 beyitten oluşan bu eserde modern zamanların metotları ile örtüşen anlatı tekniklerini gözlemlemekteyiz. Bu eserde Türk Edebiyatının en büyük şairlerinden olan Fuzulî'nin aynı zamanda sembolik diline ve anlatı kurgusuna şahit olmaktayız. Şah İsmail'e sunulan bu eserle ilgili bazı tespit ve yorumlar yapılmıştır. Eserin Şah İsmail ile II. Bayezid ve adamlarını sembolize ettiği düşünceleri yanında, içki ve uyuşturucu bir takım nesnelere kişileştirilmesi ile basit bir gülmece veya tasavvufî bir eser olduğu tezleri de ileri sürülmüştür.

Bu çalışmada, Beng ü Bâde'de Fuzulî'nin anlatı kurgusu ve eserin kendisine sunulduğu Şah İsmail'i sembolize eden Bâde üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fuzulî, Beng ü Bâde, II. Bayezid, Şah İsmail

ABSTRACT

Beng ü Bâde is an allegory written by Fuzulî. We can see some modern techniques in expression similar to the techniques of modern ages. We can also find a symbolic style in the language and expression of the poet who was one of the most important ones in Turkish Literature.

There are some critical points of view about this work which was presented to Şah İsmail. Besides the opinions that it symbolizes Şah İsmail and Bayezid II and their companions there is also a thesis that regards this work as a simple humour or a sufic work which personifies drinking and using narcotics.

This study deals with Fuzulî's style of expression and Bâde that symbolizes Şah İsmail.

Key Words: Fuzulî, Beng ü Bâde, II. Bayezid, Şah İsmail

Bâde, Fuzulî'nin 16. yüzyılın başlarında kaleme aldığı ve Şah İsmail'e sunduğu "Beng ü Bâde" mesnevisinde Şah İsmail'in sembolik değeridir. Bunun böyle olduğunu ilk dile getirenlerden birisi Tahir Olgun olmuştur:

Hayâlî bir savaş Beng ü Bâdesi
Kaçar dayanmaz şiddet-i harbe
Zannımca Fuzûlî bu manzûm ile
Zaferî Bâde'ye vermekte çünkü
Kısıktır orada esrârın sesi
Şarâbın eline geçer galebe
Göstermiş cemile Şah İsmâile
Şâh şarâb içerdî Bâyezîd bengî (Olgun 1936; 52).

Beng (afyon)'in II. Bâyezîd, bâde (Şarap)'nin Şâh İsmail tarafından içilmiş olmasının yanında söz konusu maddelerin iki hükümdarı sembolize ettiğinin kuvvetli delillerini eserde de görmekteyiz: Bengin ihtiyar, bâdenin genç olması; bengin sakin, bâdenin hareketli; bengin sufi, bâdenin savaşçı olması vs. gibi.

Sultan Bayezîd ecdadına ve babasına nispetle daha az cevval idi. Spandoni'nin bir Venedik raporundan alıp naklettiğine göre Bayezîd, sükun ve rahatı severdi. Bayezîd'in hayatını iki devreye ayırmak gerek, biri şehzâdelik hayatıyla saltanatının ortalarına kadar olan devre, ikincisi de buradan ölümüne kadar olan zamandır. Bu iki hayat devresi birbirinin tamamen zıddıdır.. Şehzâdelik devri Amasya'da yârânî ile zevk u safa ve iyş u nûş âlemleriyle geçmişti; bu tarihlerde kendisi uyuşturucu maddelerden afyon macunu da kullanmıştır. Sultan Bayezîd ömrünün sonuna doğru kendisini dine ve bilime vermiş, sık sık edebî ve bilimsel toplantılar tertip ettirmiştir (Uzunçarşılı 1983; 245). Venedik elçisi Andre Gritti, Bayezîd'i fitraten mağmum ve mahzun, en mesut hadiseler karşısında bile asla sevinip gülmez. Hiç şarap kullanmaz, az yemek yer ata binmekten hoşlanır, diye tarif etmektedir (Uzunçarşılı 1983; 147).

Şah İsmail, nihai derecede haris idi ve kazandığı muvaffakiyetlerle sarhoş olmuştu. Asker, devlet, ilim ve edebiyat adamı olarak dedesi Uzun Hasan'dan yüksek bir şahsiyeti...Yine II.Bayezîd'den üstün bir şahsiyetti. Sultan Bayezîd kadar büyük âlim değildi, onun insan cephesine de malik değildi. Fakat enerjisi ve kitleleri tesiri altına almaktaki başarısı, onu daha da büyük muvaffakiyetlere namzet kılıyordu (Öztuna; 188). Daha önce de şarap içtiği kaydedilen Şah İsmail, Çaldıran mağlubiyetinden sonra kendisini tamamen şaraba vermiştir (İslam Ansiklopedisi c.11.s.277).

Bu eserin ne zaman yazılıp Şah İsmail'e ithaf veya takdim edildiğini yine eserin kendisinde gözlemlemekteyiz: Beng ü Bâde'de Fuzulî, münacat, tevhit, nat ve Hz. Ali övgüsünden sonra "Anlayışlı Padişahın Övgüsünde" başlığı ile Şah İsmail'i övmektedir;

Ol ki başlar zamânında bezm-i ferâğ
Pâdşehler başından eyler ayağ

Meclis-efrûz-ı bezmgâh-ı Halîl
Cem'-i eyyâm-ı Şâh İsmâ'îl

Şu beyitlerden de açıkça anlaşılıyor ki Fuzulî, bu eserini Şah İsmail'in Şeybek Han'ı mağlup edip başından kadeh yaptırması olayından, yani 1510'dan sonra kaleme almıştır. Eserin Şah İsmail'in Çaldıran'daki yenilgisinden sonra da yazılamayacağı düşünüldüğünde 1510 ile 1514 yılları arasında yazıldığı kesin gözükmektedir. Yine kaynaklarda Şah İsmail'in Şeybek Han'ın üzerine gitmesinden sonra Irak coğrafyasına geri döndüğünden bahsedilmektedir ki muhtemelen Fuzulî, eserini bu esnada Şah'a sunmuştur.

Fuzulî, özellikle gençlik aşklarını anlatma hevesiyle başladığı şiirini, zamanla sığ ve yüzeysel görerek, şiirin çok derin bilgi ile mükemmele ulaşacağını söylemiştir. Ona göre “ilimsiz şiir temelsiz duvar gibidir ve temelsiz duvar da itibarsız olup, hemen yıkılır”. Bu gerçeği ilk gençlik yıllarında gören ve kavrayan Fuzulî, kendi imkan ve çabaları ile astrolojiden kimyaya, fizikten fıkha, matematikten felsefeye, tıptan şiire pek çok değişik bilim alanlarında kendisini yetiştirmiştir. Onun bütün şiirlerinde bu derin bilginin izlerini gözlemek mümkündür.

Fuzulî'nin “Beng ü Bâde” mesnevisinde, onun şiir bilgisini, anlatı kurgusunu, psikolojik ve sosyolojik tespitlerini; uyuşturucu ve sarhoşluk verici maddelerin bileşimi, etkileri, sonuçları açılarından tıp ve kimya bilimindeki yetkinliklerini gözlemektediriz. Mayalanarak elde edilen içeceklerle, mayalama tekniği kullanılmayan uyuşturucuları ayrı kategoriler içerisinde değerlendirerek, bunları değişik özellikleri ile birey ve toplum yapısına uyarlamıştır. Eserde bu içki ve uyuşturucuların kişi üzerindeki etkisi, kalıcılığı devlet ve toplum yapılarıyla örtüştürülmüş gözükmektedir. Beng (esrar), etkisini vücut üzerinde yavaş yavaş göstermekte ve uzun süre kalıcı olmaktadır. Yine esrar alımında, zamanda izafi bir yavaşlamanın yanı sıra; vücutta gevşeme ve rahatlama söz konusudur. Ağrı hissini azalması ile birlikte, ağızda ve dimağda kuruluk gözlemlenmektedir. Bâde de ise etki kısa sürede kendisini göstermekte, nihayetinde vücuttan atılım daha çabuk sürede olmaktadır. Esrar içenin dingin ve uyuşmuş haline karşı, şarap içende hareket ve aktivite söz konusudur.

Fuzulî, Beng ü Bâde'de sadece Osmanlı Devletinin padişahı ile Safevi Devletinin şahını anlatmamış, bu kişilerin timsalinde Osmanlı ve Safevi toplum yapısını da irdelemiştir, diyebiliriz. Osmanlı, imparatorluk olmanın gerektirdiği doğal bir sonuç olan heterojenlik ve çok renkliliği, kurumlarıyla oturmuşluğu anlatırken; Safevi, homojen, saf, bozulmamış ve daha milli bir yapının varlığını hissettirmektedir.

Şah İsmail'in kurduğu devlet Akkoyunlu devletinin bir devamı sayılır. O hiçbir zaman

bir İran milliyetçisi olarak görülmez. Nitekim o, devletin ileri gelen makamlarını, iktidarını kendine borçlu olduğu Türk oymak reislerine vermiştir (Büyük İslam Tarihi, s.543).

“Beng ü Bâde” mesnevisi 444 beyitten oluşan alegorik bir eserdir. Bilindiği gibi alegori, basit bir şekilde ifade edilmesi ve anlaşılması güç bir fikrin somut çevirisidir. Alegorik işaretler her zaman gösterilenin somut veya örnek bir unsurunu ihtiva eder (Durant 1998; 8). Fuzulî, bu anlatısında bazı kişi veya tiplerin şahsıyla bağdaştırdığı kavram ve değerleri, içki ve uyuşturucu gibi bir takım maddelerle alegorik veya sembolik bir dille ifade etmiştir; zira öyküleme tekniğine bağlı edebi anlatılar, aynı veya karşı yöndeki güçlerin oyunuyla şekillenen dramatik aksiyon üzerine kurulur (Korkmaz 2002; 1) Fuzulî'nin bu eserinde de bir öyküleme tekniğinin var olduğu ortadadır.

Etienne Souriau, dramatik aksiyonu kuran güç veya güçler sistemini, kişiler ağırlıklı bir değerlendirmeyi esas alarak önce altı sonra da yedi gruba ayırır. Bunlar:

- 1- Baş kahraman
- 2- Hasım kahraman
- 3- İstenilen-istenilmeyen obje
- 4- Verici kahraman
- 5- Alıcı kahraman
- 6- Yardımcı kahraman
- 7- Hain

Kategorilerinden oluşur (Korkmaz 2002; 1)

Dikkat ettiğimizde Beng ü Bâde'deki tiplerin yukarıdaki sınıflandırma ile aşağı yukarı örtüştüğünü görmekteyiz. Bu eseri kişi, kavram ve simge boyutları ile tematik güç ve karşı güç olarak değerlendirdiğimizde şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız:

	Tematik Güç	Karşı Güç
Kişi	Şah İsmail ve Adamları	II. Bayezid ve Adamları
Kavram	Homojenlik, Ateşli Olmak, Hareketlilik, Hızlılık, Mayalı olmak, Değişkenlik, Sıfırlık, Kendi Olmak, Gençlik, Toyluk, Kenarda Olmak, Kol Gücü, ihanet,	Heterojenlik, Sükunet, Dinginlik, Mayasız olmak, Durağanlık, Başkalaşma, Akıl Gücü, Merkezde Olmak, Bilgelik, İhtiyarlık, ihanet
Simge (Sembol)	Bâde (Şarap) Sâkî Nebiz (Hurma şarabı) Arak (Rakı) Buza (Boza) Meze Kuş Üzümlü Kebap	Beng (Esrar) Afyon Macun Berş (Afyon şurubu)

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, Fuzulî'nin ince ve hassas bir denge kurduğu ortadadır. Anlatı türlerinin hemen hepsinde görülen tematik gücü olumlu kılma ile karşı gücü olumsuz kılma, bu eserde çok açık değildir. Bu da Fuzulî'nin aklı ile gönlü arasındaki bir mücadeleyi gösterir gibidir. Bu hassas dengeler üzerine kurulu terazinin

zaman zaman bir taraftan diğer tarafa ağıdığı görülmektedir. Ancak, özellikle inançsal nedenler başta olmak üzere, Şah İsmail'i sembolize eden "Bâde"nin eserin sonunda ağır (galip) gelmesi gerekmektedir. Öyle de olmuştur.

Fuzulî'nin bu dengeleri nasıl götüğünü birkaç somut örnekle ortaya koyalım: 1. Kendi adamı tarafından ihanete uğrama iki taraf için de söz konusudur. 2. Bâdenin övgüsü yanında, bengin de övüldüğü görülmektedir. 3. Eserde bengin yanında badenin de olumsuz ve kötü tarafları ortaya konulmuştur. 4. İki unsurun bahse tutuştuğu bölümde beng 17 kez, bade de 18 kez söylenerek, badeye çok az bir üstünlük verilmiştir. 5. İki tarafın savaşında önce beng savaşı kazanır gibi gösterilmiş; ancak sonuçta bade savaşın galibi olmuştur.

Fuzulî, eserin "Bâde ve Beng'in Hikayesinin Başlangıcı" başlıklı kısmında, Beng ve Bâde'nin şahıslarında şu sembol değerleri bize vermektedir:

Beng	Bade
Kuru (söz konusu maddenin yapısıdır)	Yaş (söz konusu maddenin yapısıdır)
Gül	Lâle
Sağ	Sol
Baş	Ayağ (aynı zamanda kadeh anlamındadır)

Kuru, yetişmişliğin, olgunluğun ardından sonuç olarak pasiflik, içe dönüklük ve fonksiyonunu tamamlamışlık anlamlarına gelmektedir; aynı zamanda aklın sembolüdür. Buna karşılık 'yaş'lıkta tazelik, üreme, çoğalma, dışadönüklük, dinamizm vardır, aynı zamanda yaş aşkın sembolüdür. Gül, Divan şiirinde çiçeklerin padişahıdır; o çimenliğe yani şehre, medeniyete mensuptur; ancak lâle sahralı yani taşralıdır. Gül, merkezdedir, lale ise kenarda; ama daha saftır. Sağ, doğruluk, sağlamlık ve isabeti ifade ederken sol aksiliği, tersliği, düzene aykırılığı ifade etmektedir. Baş, akı, merkez olmayı, esas olmayı sembolize ederken; ayak, bu gücün en önemli uygulayıcısıdır. Aslında birbirinin zıddı gibi görünen bu değerler, dikkat edildiğinde tamamıyla bütünleyici ve tamamlayıcı özellikler göstermektedir. Varlıkta görülen zıtlık, aslında bir çelişki veya kaostan öte mükemmelliği ortaya çıkaran etkendir.

Bâde

Eserde bâde, tematik güç olarak karşımıza çıksa da, bütün olumlu özellikleri üzerinde toplamış görünmemektedir. Anlatımın merkezinde bâdenin olduğunu, olayların bâde etrafında geliştiğini söylemek mümkün; ancak bâdenin "başkahraman" olması, onun olumsuzluklardan arındırılmış olduğunu da göstermemektedir. Buna paralel olarak karşı gücün "başkahramanı" beng'in de olumlu yönlerinin bilinçli olarak ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu da gösteriyor ki şair, bade'yi tematik bir güç olmaktan çok, anlatıyı sürükleyen bir çekicilik merkezi yapmıştır.

Liderlik özellikleri tam oturmamış olmakla birlikte bâde, kendisine olağanüstü bir inançla güvenmektedir. Gençliğin verdiği enerji ve toylukla, her şeyin kaba kuvvetle çözülebileceğine inanmaktadır. Bâdeyi bu inancında şiddetle destekleyen karakter Nebiz (=hurma şarabı) yanında; akli, mantığı, uyumluluğu, ılımlılığı öğütleyen arak (=rakı) karakteri ileri sürülmektedir. Burada da bir denge amaçlanmıştır; ancak badenin düşüncelerinde şiddetin baskın çıktığı gözlenmektedir.

Bâde, ateş ve su gibi iki zıt unsuru içeren bir içecektir. Bâde, su ve ateşin bir arada, iç içe olduğu nadir nesnelere biridir. Akıcı, yani su tarafı görünmekle birlikte, ateş onun içinde gizlidir. Buna karşılık su, pasifize olmuş durumdadır. Zaten suyun yapısı yumuşaklık, uysallık, yataylık, bağımlılık imajlarını telkin etmektedir. Bâdedeki ateşin ortaya çıkması, onun içilme aşamasından sonradır. Bu, onda ilk hareketi sağlayan itici bir güçtür. Bâde ateş suyu, dirim suyudur. Bu, dili yakan ve en küçük kıvılcımla alevlenen sudur; nitrik asitten farklı olarak, kendini çözmek ya da yok etmekle sınırlamaz; yaktığı şeyle birlikte yok olur (Bachelard 1995; 86). Bâdedeki bu özelliğin rintlerin mizacıyla uyumunu Şeyh Gâlib, şu beytiyle dile getirmektedir:

Gelir muvâfık-ı rindân mizâc-ı âteş ü âb
Kitâb-ı bâdededir imtizâc-ı âteş ü âb

Bâdede baskın ve aktif bir ateşin olduğu görülmektedir. Ona dokunanı yakmaktadır; hatta ilk kıvılcımı çakanı da yakmaktadır. Mısırlılar ateşin, çok acıkmış ve doymak bilmeyen bir hayvan olduğunu söylemektedirler. O, doğan ve büyüyen her şeyi yiyip, yutar. İyice yiyip, tıka basa dolunca ve yiyeceği bir şey kalmayınca kendisini yer; çünkü ısı ve devinimi vardır (Bachelard 1995; 68).

Bâdedeki bu iki zıt özellik, sembolize ettiği Şah İsmail'in hayatı ve eserleri incelendiğinde kendisini göstermektedir. Fuzulî'nin bu eserinde, bâdedeki ateş unsuru, alabildiğine ön plana çıkarılmış görünmektedir. Bu ateş eril, dikey, yakan-yıkan, hareketli ve hızlı bir grafik çizmektedir. Fuzulî, Bâde'yi Beng'e şöyle hitap ettirir:

Men nebîre-i tâkem
Men şafak gibi âlam
Men çerâğ-ı encümenem
Nevres-i cihân-sûzam
Eylere seni fâni

(Ben üzüm kütüğünün torunuyum, şafak rengi gibi kırmızıyım, meclislerin aydınlatıcı mumuyum, ben dünyayı yakan yeni yetme delikanlıyım, seni yok ederim)

Savaş ve akınlarındaki -Şeybanî Han'ın başını kestirip şarap tası yapması, katı inançsal tavırlarla, annesi de dahil pek çok insanı öldürtmesi gibi- acımasız, katı ve

tavizsiz yönü zaman zaman karşımıza çıkmakla birlikte, şiirlerinde daha çok pasifize olmuş su yönünün ön plana çıktığı görülmektedir. Şiirlerinde ortaya koyduğu söylem, dünyadan hatta öbür dünyadan da vazgeçmiş tipik bir sufi söylemidir:

Zevkine aldanmagıl mekri yüküştür dünyânın
Hansı gün hoş geçdi ki anın sonu âh olmadı

(Bu dünyanın hilesi çoktur, onun zevkine aldanma; sonunda ah olmayan hangi bir hoş gün geçirtti)

Geçip her mâsivâdan tâlib-i dîdâr olan âşık
Elin çekmek gerek ey dil cihânın cümle varından

(Allah'ın dışındaki her şeyden vazgeçen ve yüz(Allah)'ün isteklisi olan âşık gibi ey gönül, bu dünyanın bütün malından el çekmek gerekir)

Şiirlerinde zaman zaman sevgilinin ayağının toprağını misk görececek kadar da, duygulu ve içlidir:

Gönül sahrâ-yı hicrânda dilemez nâfe-i âhû
Ayağın toprağı cânâ mene çün müşk ü anberdir

(Gönül ayrılık çölünde ahunun misk kokusundan istemez; ey sevgili senin ayağının toprağı bana misk ve amber gibidir)

Fuzulî, mutasavvıf olmamakla birlikte tasavvufun inceliklerini ve sembolik kullanımını şiirlerinde çok iyi bir şekilde dile getirmiş şairlerimizdendir. Bu eserinde de, söz konusu inanç ve duygularını şiirine yansıtmamış olması düşünülemez. İslam dininin içilmesini yasakladığı bâde ve bâdeye bağlı terimlerin, İslamın düşünce ve felsefe boyutunu oluşturan tasavvufta belli sembolik anlamlar kazanmasının izleri 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bunun ilk örnekleri Arap ve hemen sonrasında Fars edebiyatında görülmektedir. Bu terimler, bu diller ve edebiyatlarda olgunluğa eriştikten sonra Türk edebiyatında da kullanılmaya başlanmıştır. Badenin tasavvufi anlamında ortaya çıkan boyutlardan biri de göklerin, yıldızların, unsurların hatta âlemin bütün zerrecilerinin yaratılışın kaynağına olan sevgisi ya da aşkı mazmunudur (Pürcevadi 1998; 291). İlahi aşkın derecelendirilmesinde bâde, mey, şarap ve hamr sıralaması yapılmakla birlikte bâdenin henüz şiddet kazanmamış aşka denildiği ve aşk yoluna yeni başlayanların mertebesi olduğu söylenmektedir (Pürcevadi 1998; 293).

Tasavvuf ehli bâdeyi, Allah'a ulaşmak için ruha gerekli olan coşkunluk, kendini unutma, kendinden geçme hâllerini verecek bir araç olarak görmüşlerdir (Köleoğlu 2001; 10). Bu sembolik değer yüklediği bâdenin Şah İsmail'i temsil etmesi rastlantı değildir. Beng ü Bâde'deki savaşta yenilgiye doğru giden Bâde'nin Allah'a sığınması ve duasının kabul olması, inanç farkının ön plana sürüldüğünün göstergesi gibidir. Fuzulî ile

ilgili kapsamlı çalışmalar yapmış olan Abdülkadir Karahan, belge ve bilgilerin ışığındaki yorumlarından sonra, Fuzulî'nin, Şia-i İsnâ Aşeriye'den olduğu yargısına varmaktadır. Ancak Fuzulî, yaşı olgunlaştıktan sonra öyle bir mezhepsel görüş genişliğine kavuşmuştur ki, orada artık sünnilik, şiiilik mücadele edemezdi (Karahana 1996; 254).

Sonuç olarak, Fuzulî bu eserinde inanç boyutu başta olmak üzere, milli duygularını da Bâde sembolizmi ile Şah İsmail'in şahsında somutlaştırmıştır. Ancak bu düşünce ve duygularında ince bir üslup ayarlaması yapan Fuzulî, çatışır gibi görünen bu değerlerin daha üstünde kapsayıcı ve kucaklayıcı bir bütünlük ortaya koyar. Eserde, akıl ile gönlün mücadelesi ve çekişmesiyle karşı karşıya gibiyiz. Duygu ön planda görünmekle birlikte, akıl hiçbir zaman ihmal edilmemektedir. Zaten eserin sonunda da uzlaşmacı bir tavrın ortaya çıkmasıyla birlikte, "sulh"a yani barışa ulaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Bachelard, Gaston; Ateşin Tinçözümlemesi, (Çev. Nail Bezel), Ankara 1995.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi; Çağ Yayınları, c.9, İstanbul 1988.
- Durand, Gilbert; Sembolik İmgelem (Çev. Ayşe Meral), İstanbul 1998.
- Gülcü, Erdinç; Osmanlı İdaresinde Bağdat (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1999.
- Hatayi Divanı; (Haz. İbrahim Arslanoğlu), İstanbul 1992.
- İslam Ansiklopedisi, Şah İsmail Md.
- Karahana, Abdülkadir; Fuzulî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, Ankara 1996.
- Korkmaz, Ramazan; " Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler" Scholary Depth and Accuracy, Ankara 2002. s.271-283.
- Köleoğlu, Mehmet; Fuzulî'nin Beng ü Bâdesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2002.
- Köleoğlu, Mehmet; Eski Türk Edebiyatında Uyuşturuvcu ve Sarhoşluk Verici Maddeler, Yüksek Lisans Semineri, Elazığ 2001.
- Olgun, Tahir; Fuzulî'ye Dair, İstanbul 1936.
- Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi.
- Pürcevadi, Nasrullah; Can Esintisi (Çev. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 1998.
- Şeyh Gâlib; (Haz. Naci Okçu), Ankara 1993.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı; Osmanlı Tarihi Ankara 1983.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 147-166, ELAZIĞ-2004

TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRETMENLİK MESLEK BİLGİSİ DERSLERİNİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

The Assessment of the Teacher Professional Knowledge Lessons in the Technical Education Faculties According to Students' Point of View

Burhan AKPINAR

*Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
bakpinar@firat.edu.tr*

Bayram ÖZER

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
oz.er.bayram@mynet.com*

Özet

Bu çalışmada, Teknik Eğitim Fakülteleri (TEF)'de okutulmakta olan, Öğretmenlik Meslek Bilgisi (ÖMB) derslerinin, öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma, dört TEF'nin son sınıf öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Veriler, likert tipi maddelerden oluşan anketlerle toplanmış ve analiz edilmiştir. Analiz sonunda, ÖMB derslerinin öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını yeterince karşılayamadığı, uygulama derslerinin amacına ulaşmadığı ve derslerde öğretim materyalinin kullanılma oranının düşük olduğu saptanmıştır. Araştırmada elde edilen diğer bir sonuç ta, ÖMB derslerinin çoğunlukla anlatım yöntemiyle işlendiği, öğrenci başarısının ölçülmesinde en fazla yazılı ve çoktan seçmeli sınavların kullanıldığıdır. Ayrıca, ÖMB ders içeriklerinin mesleki eğitime uygun olarak değiştirilmesi gereği ile bu derslerin teknoloji donanımlı ortamlarda yapılması isteği, araştırmanın diğer bir sonucu olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Teknik Eğitim Fakültesi, Öğretmenlik Meslek Bilgisi Dersleri

Abstract

In this study, it is aimed to evaluate the Teacher Professional Knowledge (ÖMB) lessons, which are taught in Technical Education Faculties (TEF), according to students' point of view. This research has been applied to the students of the four different Technical Education Faculties. The datum is got and analysed via surveys, organised according to the likert type formed of items. At the end of the analyses, it is found out that, the ÖMB lessons are inadequate to answer the student needs and interests, the application lessons can not reach the aim, and the usage of the educational materials are low. Another result from this research is that, the ÖMB lessons are taught with the lecture method, and in evaluating the student achievement, mostly, multiple choice and written exams are used. Besides, the students want the ÖMB lessons' contents to be changed according to the vocational education, and they want special classes with technological hardware for these lessons.

Key Words: Technical Education Faculties, Teacher Professional Knowledge lessons

Giriş

Hızla değişen dünyada, okul sistemi ve eğitim, aile ve iş hayatının değişen yapıları, değerlerin değişmesi ve yeni teknolojiler, öğretmenleri yeni sorumluluklar ve görevler ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum, öğretmenleri daha profesyonel yetiştirmeyi gündeme getirmektedir. Nitekim, pek çok olgu, öğretmen eğitiminin yenilik ve düzenlemelere ihtiyacı olduğunu haber vermektedir. Bu konuda, başta ABD olmak üzere bir çok ülkede, öğretmen eğitiminde reformların kaçınılmaz olduğuna inanılmaktadır (Buchberger, 1992).

Dünyadaki bu değişimlere paralel olarak Türkiye’de de, öğretmen nitelikleri her zaman tartışma konusu olmuş ve öğretmen yetiştirme sisteminde yeni arayış ve reformlar hep olagelmıştır. Bu reformlardan en kapsamlı olanı, 1982 yılında, öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarının, MEB den alınarak, üniversitelere bağlanmış olmasıdır. Ancak, bu uygulama, soruna çözüm getirememiştir. Bunun sonucunda, YÖK ve MEB’in birlikte çalışması sonucu 1997-1998 yılında, öğretmen yetiştirme sisteminde önemli bir adım daha atılarak yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanma çerçevesinde, öteden beri tartışılan öğretmen yeterlik alanları ile ilgili bazı standartlar belirlenmiş ve bunların öğretmen adaylarına hizmet öncesi öğretmenlik eğitimi sırasında kazandırılması öngörülmüştür (Şişman, 1999: 9).

Ancak, reform olarak nitelendirilen bu çabaların, Wagner’in (1991) deyimiyile, daha önceki uygulamaların biraz fazlası anlamına gelen, eğitim süresinin uzatılması ve düzeyinin yükseltilmesi ile programlarda değişiklik yapma şeklinde gerçekleştiği kuşkusuz, yaygın olarak mevcuttur (Buchberger, 1992). Bununla birlikte, bu yeni düzenlemenin birkaç noktadan önceki çabalardan farklılık gösterdiği söylenebilir. Bunların en önemlisi, beklide ilk kez öğretmen yetiştiren kurum (YÖK) ile istihdam eden kurumun (MEB) birlikte hareket etmesidir. İlköğretim öğretmenliğini belirli esaslara bağladıktan sonra, ortaöğretim öğretmenliğini profesyonel bir meslek olarak gören ve bu düzeydeki öğretmenliği, tezsiz yüksek lisansa bağlamak, uygulamanın ikinci önemli noktasıdır. Ayrıca Eğitim ve Teknik Eğitim Fakültelerindeki ÖMB derslerinin sayı ve kredilerinin artırılması ve kuramsal dersler yanında, uygulamalı derslerin de programlara eklenmesi önemli bir yeniliktir. Böylece öğretmenlik mesleği için oldukça önemli olan kuramsal bilgiler ile uygulama arasında, bir köprü kurulmuş olmaktadır. Uygulama dersleri, öğretmen adaylarının mesleğini profesyonelce icra edebilmesi için, mezun olmadan önce öğretmelik mesleği ve eğitim sistemi ile eğitim politikaları hakkında yeterli bilgi donanımına sahip olmaları için gerekli ortam ve fırsatları sağlayabilir (Özden, 1999: 38).

Okul öncesi ve ilköğretim öğretmenlerinin lisans programlarında, ortaöğretim alan

öğretmenlerinin ise tezsiz yüksek lisans programları ile yetiştirilmelerini öngören yeni düzenleme, Eğitim fakülteleri ile Fen-edebiyat fakültelerini ilişkilendirmekte ve yeniden yapılanmalarını öngörmektedir. Ancak açıklanmayan nedenlerle ortaöğretim düzeyinde mesleki ve teknik öğretim öğretmenliği bu uygulama dışında bırakılmıştır. Ortaöğretim öğretmenliği için Eğitim ve Fen-edebiyat fakültelerinden yetişen tezsiz yüksek lisanslı model ile sağlanan avantajların, asıl işlevi öğretmen yetiştirmek olan TEF'e neden sağlanmadığı belli değildir (Dönmez, 1998). Ortaöğretim düzeyindeki mesleki ve teknik öğretime öğretmen yetiştirme görevi, eskiden olduğu gibi yine TEF tarafından lisans düzeyinde yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Yeni düzenleme çerçevesinde, TEF'deki ÖMB derslerinin YÖK tarafından belirlenmesi ile, bu derslerin isimleri, içerikleri ve kredilerinde değişiklikler olmuştur. Bugün TEF'de okutulan ÖMB ders sayısı 11 olup, toplam 36 krediden oluşmaktadır. Daha önce MEB, öğretmen olarak atanabilmek için bir öğretmen adayının en az 21 kredi tutarında ÖMB dersi almasını öngörüyordu. Yeni uygulamada, programlara eklenen derslerle, özellikle öğretmen adaylarının okullarda daha fazla gözlem ve uygulama yapması amaçlanmıştır. Böylece kuram ve uygulama arasında bir bütünleşmenin sağlanması düşünülmektedir (Şişman, 1999: 7). Ancak, bu yeni uygulama ile isim, içerik ve kredileri değiştirilen ÖMB derslerinin, TEF'de ne gibi gelişmeler sağladığı bilinmemektedir. Yeniden düzenlenen ÖMB derslerini öğrenci görüşlerine göre değerlendirmeyi amaç edinen bu araştırmanın bulguları, ilgili literatüre katkı sağlayabilir. Öğrenci görüşlerinin esas alınmasının nedeni, bütün dünyada giderek eğitim sisteminin öğrenci memnuniyetini temel alması ve öğrenci merkezli olarak yeniden düzenlenmekte olmasıdır (Özden, 1999: 90).

Amaç

Bu araştırmanın amacı, TEF son sınıfta öğrenim gören öğrenci görüşlerine dayalı olarak, ÖMB derslerini değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğrencilerin, ÖMB dersleri ile ilgili görüşleri nelerdir ?
2. Öğrencilerin, ÖMB derslerini okutan öğretim elemanlarının niteliği ile ilgili görüşleri nelerdir ?
3. Öğrencilerin, ÖMB derslerinde kullanılan öğretim yöntem-teknikleri ve bu derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede kullanılan ölçme teknikleri ile ilgili görüşleri nelerdir ?
4. Öğrencilerin bu görüşleri, öğrenim görülen fakülte, TEF'i tercih sırası ve akademik başarılarına göre farklılık göstermekte midir ?

Sınırlılıklar

1. Araştırma, Fırat, Gazi, Dicle (Batman) ve Zonguldak Karaelmas (Karabük) Üniversitesi TEF son sınıfta öğrenim gören öğrenciler ile sınırlıdır.

Yöntem

Araştırmanın evreni, Fırat, Gazi, Dicle (Batman) ve Zonguldak Karaelmas (Karabük) Üniversiteleri TEF son sınıflarında 2002-2003 öğretim yılında öğrenim gören öğrencilerdir. Örneklem ise, bu öğrencilerden araştırmaya katılmayı kabul eden 218 öğrenciden oluşturulmuştur.

Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş anketle elde edilmiştir. Anketin geliştirilmesinde şu yol izlenmiştir: Öncelikle ilgili literatür taranarak, 24 maddeden oluşan taslak anket formu hazırlanmıştır. Bu taslak formdaki maddeler, ilgili uzman görüşlerine sunulmuş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bundan sonra, ankette yer alan maddelerin güvenilirlik çalışması için, Fırat Üniversitesi TEF Otomotiv Programı III. Sınıfta öğrenim gören 42 öğrenciye ön uygulama yapılmıştır. Uygulama sonunda, faktör yük değeri düşük çıkan altı madde elendikten sonra, yeniden yapılan hesaplama ile anketin KMO değeri 0,81, Barlett testi 439,913 ve Crombach Alpha güvenirlik katsayısı da 0,73 olarak hesaplanmıştır. Maddeler; 1. Hiç katılmıyorum (1.00-1.80), 2. Az katılıyorum (1.81-2.60), 3. Orta düzeyde katılıyorum (2.61-3.40), 4. Çok Katılıyorum (3.41-4.20) ve 5. Pek çok katılıyorum (4.21-5.0) şeklinde derecelendirilmiştir.

Verilerin Analizi: Öğrencilerin ÖMB dersleri hakkındaki görüşleri, değişkenler dikkate alınmadan aritmetik ortalama ve standart sapma ile yorumlanmıştır. Öğrenci görüşlerinin değişkenler dikkate alınarak yorumlanmasında ise, öncelikle anketteki maddelere homojenlik testi (Levene Statistic) uygulanmış; homojen maddeler, tek yönlü varyans analizi, gruplar arası anlamlı farklılığın belirlendiği durumlarda Scheffe t testi ve ikili karşılaştırmalarda ise, bağımsız gruplar t testinden yararlanılmıştır. Homojen olmayan maddeler ise, Kruskal Wallis testi (KW) ile Mann Whitney U testi (MWU) uygulanarak yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumları

1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Kişisel Bilgilerine İlişkin Bulgular

Tablo 1 Araştırma Kapsamına Alınan Öğrenci Sayıları ve Öğrenim Gördükleri Fakülteler

Fakülte	f	%
Fırat	107	49.1
Gazi	39	17.9
Batman	41	18.8
Karabük	34	14.2
Toplam	218	100.0

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılımın en yüksek Fırat, en düşük de Karabük TEF’de gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2 Araştırma Kapsamına Alınan Öğrencilerin TEF’i Tercih Sırasına Göre Dağılımı

Tercih Sırası	f	%
İlk sırada	56	25.7
2-5. Sırada	43	19.7
6. ve Üstü sırada	119	54.6
Toplam	218	100.0

Tablo 2 incelendiğinde, öğrencilerin yarısından fazlasının (%54.6) TEF’i altıncı ve üstü sırada tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, TEF mezunlarının son yıllarda karşılaştığı istihdam sorununa bağlı olabilir.

Tablo 3 Araştırmaya Dahil Edilen Öğrencilerin Başarı Ortalamasına Göre Dağılımı

Başarı Ortalaması	f	%
50-70 Puan (Alt Başarı Grubu)	147	67.4
71 Puan ve üstü (Üst Başarı Grubu)	71	32.6
Toplam	218	100.0

Araştırmaya katılan TEF son sınıf öğrencilerinin yedi dönemlik başarı ortalamaları dikkate alındığında, yaklaşık üçte ikisinin (%67.4) alt başarı grubunda yer aldığı Tablo 3’ten görülmektedir. Bunun olası birçok nedenlerinden birisi de, öğrencilerin yarısından fazlasının (%54.6), TEF’e başkaca seçeneği bulunmadığından son sıralarda tercih ederek, dolayısıyla isteksiz gelmiş olmaları olabilir.

2. Öğrencilerin ÖMB Derslerine Ait Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan TEF son sınıf öğrencilerinin, değişkenler dikkate alınmadan, ÖMB derslerine ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4 Öğretmenlik Meslek Bilgisi Programlarına İlişkin Öğrenci Görüşleri

M.N o	Öğrenci Görüşleri	$\bar{X}$	S
1	ÖMB derslerinin niteliği etkili ve verimli bir öğretmen yetiştirmek için yeterlidir.	3,28	.99
2	ÖMB dersleri öğrenci ilgi, istek ve ihtiyaçlarını yeterince dikkate almaktadır.	2,17	.83
3	Öğretmenlik uygulamasıyla ilgili ÖMB dersleri amacına ulaşmaktadır.	2.34	.84
4	ÖMB dersleriyle ilgili yazılı kaynaklara kolayca ulaşılmaktadır	2.90	1,06
5	ÖMB derslerini okutan öğretim üyeleri konularına yeterince hakimdir.	2.56	1.12
6	ÖMB derslerinde verilen proje ve ödevler konuyu öğrenmeye hizmet edicidir.	3.47	.96
7	ÖMB dersleri öğretim materyalleri (tepegöz, bilgisayar, v.b.) desteğinde işlenmektedir	2,07	.93
8	ÖMB öğretim üyelerinin öğrenciye yönelik tutum ve davranışları yapıcı ve olumludur	3,38	.94
9	ÖMB dersleri anlatılırken güncel hayattan yeterince örnek verilmektedir	3,51	.90
10	ÖMB dersleri daha çok anlatım, soru-cevap yöntemiyle işlenmektedir.	4,14	.85
11	ÖMB dersleri daha çok tartışma yöntemiyle işlenmektedir.	3,55	1,05
12	ÖMB dersleri daha çok örnek olay, gösterip-yaptırma, gözlem yöntemiyle işlenmektedir.	2,24	1,13
13	ÖMB derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede daha çok yazılı yoklama kullanılmaktadır.	3,83	1,17
14	ÖMB derslerinde öğrenci başarısını ölçmede daha çok seçmeli testler kullanılmaktadır.	3,76	1,03
15	ÖMB derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede daha çok sözlü yoklama kullanılmaktadır.	2,07	1,08
16	ÖMB derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede ödev-sunu yöntemi kullanılmaktadır	2,92	1,20
17	ÖMB derslerinin içerikleri teknik eğitimi dikkate alacak şekilde yenilenmelidir	4,26	.86
18	ÖMB dersleri teknik eğitime uygun donatılmış ortamlarda uygulamalı yapılmalıdır.	4,19	1,12

2.1. ÖMB Derslerinin Niteliğine Yönelik Bulgular

Yükseköğretimde öğrencilerin görüşlerinin alınması, sistemin amaçlarını gerçekleştirme bakımından gereklidir (Mahiroğlu, 1996). Dolayısıyla TEF, amaçlarına ulaşmak için, diğer derslerde olduğu gibi, ÖMB derslerinde de öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerini tatmin etmek durumundadır. Araştırmada, öğrencilerin ÖMB derslerine yönelik beklentilerinin ne derecede karşılandığını anlamak için ankette yer alan, "ÖMB derslerinin niteliği, etkili ve verimli bir öğretmen yetiştirmek için yeterlidir" şeklindeki görüş, öğrenciler tarafından "orta" düzeyde ($\bar{x}=3.28$) benimsenmiştir. Bu bulgu, TEF'deki ÖMB derslerinin, öğrenci beklentilerini tam olarak karşılayamadığı şeklinde yorumlanabilir. Öğrencilerin bu maddeye yönelik görüşleri arasında, değişkenlere göre anlamlı bir fark bulunmamaktadır (Ek= 1, 2 ve 3).

Yükseköğretimde programların başarıya ulaşması, önemli oranda öncelikli müşterileri olan öğrencilerini memnun etmeye bağlıdır. Nitekim eğitim, giderek öğrenci merkezli olarak yeniden düzenlenmektedir (Özden, 1999: 90). Buna yönelik olarak ankette yer alan "ÖMB dersleri öğrenci ilgi, istek ve ihtiyaçlarını yeterince dikkate almaktadır" şeklindeki görüşe, öğrenciler "az" ($\bar{x}=2.17$) düzeyinde katılmışlardır. Bu bulgu, TEF'deki ÖMB derslerinin, öğrenciye göre düzenlenmemiş olduğunu ve dolayısıyla, öğrencileri yeterince memnun etmediği şeklinde yorumlanabilir.

Bu maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, sadece öğrenim görülen fakülteye göre anlamlı fark vardır [$F=6.35$; $p<.05$, ($p=.000$)]. Bu fark, Fırat TEF ($\bar{x}=2.02$) ile Karabük TEF ($\bar{x}=2.71$) ve Batman TEF ($\bar{x}=2.07$) ile Karabük TEF ($\bar{x}=2.71$) öğrencilerinin görüşleri arasındadır. Bu bulgu, ÖMB derslerinde, öğrencilerin ilgi, istek ve ihtiyaçlarının en fazla Karabük TEF; en az ise, Fırat TEF'de dikkate alındığını, şeklinde yorumlanabilir.

Öğretmen yetiştirmede, YÖK ve MEB tarafından ortaklaşa hazırlanıp, 1997'de uygulamaya konulan yeni düzenleme ile, okul uygulamasına verilen önem artmıştır. Bu yıla kadar, Fen-Edebiyat fakülteleri hariç, öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarının son sınıf öğrencileri, bir aylık süre ile öğretmenlik uygulaması stajı yapmaktaydı. Yeni program, Okul Deneyimi I-II ve Öğretmenlik Uygulaması adlı dersler ile, öğrencilerin üç yarı yıl okullarda gözlem, inceleme ve uygulama yapmalarını ön görmektedir (Akyüz, 2003). Böylece, öğrencilerin kuramsal dersler ile uygulama arasında bir köprü oluşturarak daha iyi yetişmeleri amaçlanmıştır. Bu yeni yaklaşımın uygulamadaki başarısını anlamak için, ankete "Öğretmenlik uygulaması ile ilgili eğitim dersleri, amacına ulaşmaktadır" biçiminde bir madde eklenmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler tarafından bu görüş, "az" ($\bar{x}=2.34$) düzeyinde benimsenmiştir. Öğrencilerin bu

görüşleri, öğretmenlik uygulaması derslerinden beklenen faydanın sağlanamadığını göstermektedir. Bunun nedeni, uygulama okul öğretmenlerine ödenen ücret sorunundan dolayı, az sayıda öğretmenin görevlendirilmesi ve böylece uygulama için bir sınıfa çok fazla öğretmen adayı öğrencinin düşmesi olabilir. Ayrıca, TEF'deki öğretim elemanlarının, bu derslere yeterince önem vermemeleri de, bu sonuçta etkili olmuş olabilir.

Bu maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, öğrenim görülen fakülteye göre anlamlı bir fark vardır [$F=21.301$; $p<.05$ ($p=.000$)]. Bu fark, Fırat TEF ($\bar{x}=2.07$) ile Gazi TEF ($\bar{x}=3.08$) ve Karabük TEF ($\bar{x}=2.68$) öğrenci görüşleri arasındadır ($Ek=2$). Buna göre, uygulama ile ilgili eğitim derslerinin amaca ulaştığı görüşü, en az Fırat TEF; en fazla da, Gazi TEF öğrencileri tarafından benimsenmiştir denilebilir. Aynı maddeye ilişkin öğrenci görüşleri arasında, başarı değişkenine göre de anlamlı bir fark vardır. [$t=-2.064$; $p<.05$ ($p=.040$)]. Bu fark, ilgili görüşün, üst başarı grubundaki öğrenciler ($\bar{x}=2.51$) tarafından, alt gruptaki öğrencilere göre ($\bar{x}=2.26$), daha fazla benimsediğini göstermektedir ($Ek=3$).

Bu maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, fakülteyi tercih sırasına göre de anlamlı bir fark vardır [$KW=6.159$; $p<.05$ ($p=.046$)]. Yapılan MWU testi sonucunda, bu farkın, fakülteyi ilk sırada tercih eden grup ile, 6. ve üstü sırada tercih eden grup arasında olduğu anlaşılmıştır ($MWU=2620$; $p=.014$). Buna göre ilgili görüşün, fakülteyi ilk sırada tercih eden grup [Mean Rank (MR)=100.71] tarafından, 6. ve üstü sırada tercih eden gruba göre ($MR=82.02$), daha fazla benimsendiği yorumu yapılabilir ($Ek=1$).

Mesleki ve teknik eğitimde, ders ve laboratuvar kitapları gibi yazılı materyaller, öğretimi kolaylaştırmakta ve öğretimin etkinlik ve verimliliğine yardımcı olabilmektedir (Alkan ve arkadaşları, 1996). Dolayısıyla, TEF'deki ÖMB derslerinin başarıya ulaşması, diğer birçok faktör yanında, öğrencilerin yazılı kaynaklara kolayca ulaşması ile de ilgilidir. Araştırmada buna yönelik olarak yer alan “ÖMB dersleri ile ilgili yazılı kaynaklara kolayca ulaşılmaktadır” maddesinin, öğrenciler tarafından “orta” ($\bar{x}=2.90$) derecede benimsenmiş olması, TEF öğrencilerinin, ÖMB dersleri ile ilgili yazılı kaynaklara ulaşmada, ciddi sorunlar yaşamadıklarını göstermektedir.

Öğrencilerin bu maddeye ilişkin görüşleri arasında, öğrenim görülen fakülte değişkenine göre anlamlı fark vardır [$KW=68.081$; $p<.05$ ($p=.000$)]. Bu fark, Fırat ile Gazi TEF ($MWU=605.000$; $p=.000$); Fırat ile Batman TEF ($MWU=1476.000$; $p=.001$); Fırat ile Karabük TEF ($MWU=612.000$; $p=.000$) ve Gazi ile Batman TEF ($MWU=382.000$; $p=.000$) ile aynı zamanda, Batman ile Karabük TEF ($MWU=392$; $p=.003$) öğrenci görüşleri arasındadır ($Ek=2$). Buna göre, ÖMB dersleri ile ilgili yazılı

kaynaklara en kolay ulaşan öğrenciler, Gazi TEF (MR=111.49); en zor ulaşan öğrenciler ise, Batman TEF (MR=30.33) öğrencileridir, denilebilir. Aynı maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, başarıya göre de anlamlı bir fark olduğu Ek=3’de yer alan Tablo 9’dan anlaşılmaktadır [$t=2.084$; $p<.05$ ($p=.038$)]. Buna göre, ilgili görüş, üst başarı grubunda yer alan öğrenciler tarafından ($\bar{x}=3.11$), alt başarı grubunda yer alan öğrencilere göre ($\bar{x}=2.80$) daha fazla benimsenmiştir yorumu yapılabilir.

Teknik eğitim, bilim ve teknolojiye meydana gelen değişimleri de dikkate alarak, iş ve göreve yönelik olarak düzenlenmelidir. Bu durum, programın amacı, kapsamı ve uygulanan yöntemlerde değişiklik yapılmasını gerektirir (Sezgin, 2000: 232). Araştırmada, ÖMB derslerinin bu değişim ihtiyacına yönelik olarak “ÖMB derslerinin içerikleri, mesleki ve teknik eğitimi dikkate alacak şekilde yenilenmelidir” görüşü, öğrenciler tarafından “pek çok” ($\bar{x}=4.26$) derecesi ile benimsenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin ÖMB ders içeriklerinin, teknik eğitime uygun olarak yenilenmesi arzusunu göstermektedir. Öğrencilerin bu maddeye yönelik görüşleri arasında, değişkenlere göre anlamlı bir farklılık yoktur (Ek=1, 2 ve3).

2. 2. Öğretim Elemanlarının Niteliğine Yönelik Bulgular

Özden’e (1999: 39) göre, öğretmen yetiştirme problemlerinden birisi de, öğretmen adaylarını yetiştirecek olan üniversitelerdeki öğretim elemanlarının nitelik ve nicelik sorunudur. İş başındaki öğretmenlerin niteliği ile, onları yetiştiren öğretim elemanlarının niteliği arasında, doğrusal bir ilişki vardır. Nitekim, Karagözlü’ye (2003: 11) göre, öğretmen yetiştirme politikamızdaki en büyük sorun, öğretim elemanlarının niteliği ile ilgilidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin, “ÖMB derslerini okutan öğretim elemanları, konularına yeterince hakimdir” görüşünü, “az” ($\bar{x}=2.56$) derecesi ile benimsemeleri, öğrencilerin, ÖMB öğretim elemanlarının niteliğini yetersiz bulduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, öğrenim görülen fakülteye göre, anlamlı bir fark vardır [$F=19.932$; $p<.05$ ($p:.000$)]. Bu fark, Fırat TEF ($\bar{x}=2.19$) ile Gazi TEF ($\bar{x}=2.87$) ve Fırat TEF ($\bar{x}=2.19$) ile Karabük TEF ($\bar{x}=3.68$); aynı şekilde Gazi TEF ($\bar{x}=2.87$) ile Karabük TEF ($\bar{x}=3.68$) ve Batman TEF ($\bar{x}=2.37$) ile Karabük TEF ($\bar{x}=3.68$) öğrencileri arasındadır (Ek:2). Buna göre, ÖMB öğretim elemanlarını konularında en fazla yeterli gören öğrencilerin, Karabük TEF; en az yeterli gören öğrencilerin ise, Fırat TEF öğrencileri olduğu yorumu yapılabilir.

Aynı maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, başarı değişkenine göre de anlamlı fark olduğu, Ek 3’te yer alan tablo 9’dan anlaşılmaktadır [$t=-3.396$; $p<.05$ ($p=.001$)]. Buna göre, ilgili görüşün üst başarı grubundaki öğrenciler ($\bar{x}=2.92$) tarafından, alt başarı grubundaki öğrencilere ($\bar{x}=2.38$) göre daha fazla benimsenmiş olduğu söylenebilir.

Öğretim elemanı ile öğrenci arasındaki başarılı iletişim, öğretim elemanlarının niteliğini gösteren önemli bir göstergedir. Çünkü, öğretim elemanının kişisel özelliklerinin öğrenci başarısı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Başar, 1995). Buna yönelik ankette yer alan “ÖMB dersleri öğretim üyelerinin öğrenciye yönelik tutum ve davranışları olumlu ve yapıcıdır” şeklindeki madde, öğrenciler tarafından “orta” ($\bar{x}=3.38$) düzeyde benimsenmiştir. Bu bulgu, ÖMB öğretim elemanlarının öğrenci ile iletişim düzeylerinin, öğrenciler tarafından tam olarak yeterli bulunmadığı şeklinde yorumlanabilir. Öğrencilerin bu maddeye yönelik görüşleri arasında, değişkenlere göre herhangi bir anlamlı fark bulunmamaktadır (Ek: 1, 2 ve 3).

Doğan’a (1997: 45) göre, mesleki ve teknik eğitimde programlar, öğrenciyi araştırma, geliştirme ve ilgili yeterliklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Öğrencilerin bu yeterliklerinin geliştirilmesinde, ÖMB derslerinde, öğrenciyi araştırma ve gözlem yapmaya yönelten ödev ve projeler, önemlidir. Dolayısıyla, verilen ödevin niteliği, öğretim elemanının niteliği ile yakından ilgilidir. Aksi halde, fonksiyonel olmayan ödevler, fayda yerine zarar verebilir; öğrencilerde ÖMB derslerine karşı olumsuz tutumların gelişmesine neden olabilir. TEF’de ÖMB derslerinde, öğrencilere verilen ödevlerin niteliği ile ilgili araştırmada yer alan, “ÖMB derslerinde verilen proje ve ödevler, konuyu öğrenmeye hizmet edici niteliktedir” şeklindeki görüş, öğrenciler tarafından “çok” ($\bar{x}=3.47$) derecesi ile benimsenmiştir. Bu bulgu, TEF’de ÖMB derslerinde verilen ödevlerin, öğrenciler tarafından fonksiyonel bulunduğu ve programın amacına hizmet edici nitelikte olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, sadece öğrenim görülen fakülte değişkenine göre anlamlı bir fark vardır [$F=3.371$; $p<.05$ ($p=.019$)] Bu fark, Fırat TEF ($\bar{x}=3.59$) ile Karabük TEF ($\bar{x}=3.00$) öğrenci görüşleri arasındadır (Ek=2). Dolayısıyla, ilgili görüşün Fırat TEF öğrencileri tarafından, Karabük TEF öğrencilerine göre daha fazla benimsenmiş olduğu söylenebilir.

Derste öğretim materyalleri kullanma, öğretim elemanının rolünü genişleten ve niteliğini gösteren bir diğer öğedir. Öğretim materyali kullanma, öğrencide motivasyon ve yaratıcılık sağlayarak aktif ve etkili öğrenmeyi gerçekleştirir ki bu da, öğretim elemanının başarısı anlamına gelir. Gropper’in (1963) deyiimiyle, bir resim bin kelimeye eşittir. Ancak, Rıza’ya (2000) göre, Türkiye’deki okullarda öğretim, araç-gereç kullanılmadan, genellikle sözlü anlatım yöntemiyle yürütülmektedir. Bunun olası nedenlerinden birisi de, öğretmenlerin yetiştirilme biçimidir. Dolayısıyla, iş başındaki öğretmenlerin bu tutumlarından, öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumları da sorumludur. Nitekim, Özden’e (1999: 38) göre, öğretmen adaylarının derste öğretim

materyali kullanma da dahil, bilgi donanımı, tamamen öğretmen yetiştiren programların sorumluluğundadır. ÖMB derslerinde, öğretmen adaylarına, söz konusu niteliklerin kazandırılması, öncelikle, öğretim elemanlarının öğretim materyali kullanmasına bağlıdır. Araştırmada bununla ilgili yer alan “ÖMB dersleri, öğretim araçları desteğinde işlenmektedir” görüşü, öğrenciler tarafından “az” ($\bar{x}=2.07$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu bulgu, ÖMB derslerinde, öğretim elemanlarının, yeterince öğretim materyali kullanmadıklarını göstermektedir. Bunun olası nedenleri, TEF’de yeterince öğretim materyali bulunmaması ile öğretim elemanlarının öğretim materyali kullanma konusunu yeterince bilmemeleri veya önem vermemeleri olabilir.

Bu maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, fakülteyi tercih sırası ve başarı değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmazken (Ek=1 ve 3); öğrenim görülen fakülteye göre anlamlı bir fark bulunmuştur [$F=8.788$; $p<.05$ ($p=.000$)]. Bu fark, Fırat TEF ($\bar{x}=1.83$) ile Gazi TEF ($\bar{x}=2.46$) ve Karabük TEF ($\bar{x}=2.58$); Batman TEF ($\bar{x}=1.95$) ile Karabük TEF ($\bar{x}=2.58$) öğrencilerinin görüşleri arasındadır (Ek=2). Buradan hareketle, ilgili görüşün en fazla Karabük TEF; en az da, Fırat TEF öğrencileri tarafından benimsendiği söylenebilir.

ÖMB derslerinin yaşanmış örnek olay ve güncel bilgilerle işlenmesi, öğretmen adaylarının ileride karşılaşacakları sorunları çözebilme becerisi kazanmaları bakımından büyük öneme sahiptir. Buna ilişkin “ÖMB dersleri anlatılırken güncel hayattan yeterince örnekler verilmektedir” görüşünün, öğrenciler tarafından ”çok” ($\bar{x}=3.51$) düzeyinde benimsenmiş olması, TEF’de, ÖMB derslerinin bu özelliğe uygun olarak işlendiğini göstermektedir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, fakülteyi tercih sırasına göre anlamlı bir fark vardır [$F=5.170$; $p<.05$ ($p=.006$)]. Bu fark, TEF’i ilk sırada tercih eden grup ($\bar{x}=3.82$) ile, 2-5. sırada tercih eden grup ($\bar{x}=3.28$) ve 6. ve üstü sırada tercih eden grup ($\bar{x}=3.45$) arasındadır. Buna göre, TEF’i ilk sırada tercih eden öğrencilerin, söz konusu görüşü, diğer öğrencilere göre daha fazla benimsedikleri söylenebilir.

Aynı maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, öğrenim görülen fakülte değişkenine göre de anlamlı bir fark vardır [$KW= 9.030$; $p<.05$ ($p=.029$)]. Yapılan MWU testi sonucunda bu farkın, Fırat TEF ile Gazi TEF (MWU=1550.000; $p=.011$) ve Fırat TEF ile Karabük TEF (MWU=1287.000; $p=.041$) öğrencilerinin görüşleri arasında olduğu anlaşılmıştır. Buna göre, ilgili görüşü, Fırat TEF öğrencileri (MR=78.51), Gazi TEF (MR=59.74) öğrencilerinden; aynı şekilde, Fırat TEF öğrencileri (MR=74.51), Karabük TEF öğrencilerine (MR=57.52) göre, daha fazla benimsemişlerdir denilebilir (Ek=2).

2.3 ÖMB Derslerinde Kullanılan Öğretim Yöntem ve Tekniklerine Yönelik Bulgular

Öğretmen adaylarının, sınıf içi uygulamalara geçmeden önce, öğretme yöntem ve tekniklerini tanıması, bunları kendi özel alanlarına uygulaması büyük önem taşır (Demirel, 1999). Bu özellik, nitelikli bir öğretmenin sahip olması gereken bir yeterlik olarak kabul edilmektedir. Bunun öğretmen adaylarına hizmet öncesi öğretmenlik eğitimi sırasında kazandırılması gerekir. Öğretmenin bir alanı ya da konuyu çok iyi bilmesi, öğretimin önkoşulu olmasına karşılık, başarılı bir öğretim için yeterli değildir. Öğretmen, bildiğini nasıl öğretebileceğini de bilmelidir (Şişman, 1999). Öğretmen adaylarının bu konudaki bilgi ve beceriyi, ÖMB derslerinde kazanmaları beklenir. Ancak, öğretmen adaylarının bu özellikleri kazanabilmesi, öncelikle ÖMB öğretim elemanlarının, bu yöntem ve teknikleri kullanma becerisine sahip olmaları ve bunları ilgili derslerde kullanmasına bağlıdır. Araştırmada, buna yönelik olarak yer alan “ÖMB dersleri daha çok anlatım, soru-cevap yöntemiyle işlenmektedir” görüşüne, öğrenciler “çok” ($\bar{x}=4.14$) düzeyinde katılmıştır. Bu bulgu, TEF’de ÖMB derslerinin çoğunlukla anlatım, soru-cevap yöntemiyle işlendiğini göstermektedir. Oysa mesleki ve teknik eğitimde, öğrencilerin işe katılımı gerekir (Sönmez, 1985: 160). Dolayısıyla seçilecek öğretim yöntem ve teknikleri de buna uygun olmalıdır. Ancak, öğretim elemanlarının çoğunlukla tercih ettiği anlatım yönteminin, öğrencinin katılımına fazla yer vermeyen bir yöntem olduğu bilinmektedir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, sadece başarı değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmuştur [$t=-2.201$; $p<.05$ ($P=.029$)]. Bu bulgu, ilgili görüşün, üst başarı grubundaki öğrenciler tarafından ($\bar{x}=4.32$), alt başarı grubundaki öğrencilere göre ($\bar{x}=4.05$) daha fazla benimsenmiş olduğunu göstermektedir (Ek=3).

Öğrencinin derse katılmasında etkili bir yöntem olarak bilinen tartışma yöntemine, ÖMB derslerinde ne derece yer verildiğini anlamak için ankette yer alan “ÖMB dersleri daha çok tartışma yöntemiyle işlenmektedir” biçimindeki görüş, “çok” ($\bar{x}=3.55$) düzeyinde benimsenmiştir. ÖMB derslerinde, öğretim elemanlarının tartışma yöntemini çok kullandıklarını gösteren bu bulgu, öğrencilerin yetişmesi açısından memnun edicidir.

Öğrencilerin bu maddeye ilişkin görüşleri arasında, diğer değişkenlere göre anlamlı bir fark bulunmazken; öğrenim görülen fakülteye göre anlamlı bir fark vardır [$KW=17.103$; $p<.05$ ($p=.001$)]. Bu fark, Fırat TEF ile Batman TEF (MWU=1618.000; $p=.010$) ve Fırat TEF ile Karabük TEF (MWU=957.000; $p=.000$), ve aynı zamanda, Gazi TEF ile Karabük TEF öğrenci görüşleri arasındadır (MWU=440.000; $p=.042$). Buna göre, ilgili görüşün, en fazla Fırat TEF (MR=79.88); en az da, Karabük TEF öğrencileri (MR=30.19) tarafından benimsenmiş olduğu yorumu yapılabilir.

Mesleki ve teknik öğretimde, gösterip-yaptırma, deney ve gözlem gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması, etkili öğretimin gerçekleşmesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan öğretmen adaylarının bu yöntem ve teknikleri öğrenmeleri önem arz eder. Bunun sağlanabilmesi için de, ÖMB derslerinde öğretim elemanlarının bu yöntem ve teknikleri kullanması gerekir. Ancak, “ÖMB dersleri daha çok örnek olay, gösterip-yaptırma ve gezi-gözlem yöntemiyle işlenmektedir” biçiminde ankette yer alan görüşün, öğrenciler tarafından ”az” ($\bar{x}=2.24$) derecesiyle benimsenmiş olması, öğretim elemanlarının bu yöntemleri az kullandıklarını göstermektedir.

Ek 2’de yer alan Tablo 7 incelendiğinde, öğrencilerin bu görüşleri arasında, fakülte değişkenine göre anlamlı bir fark olduğu anlaşılmaktadır [$F=5.431$; $p<.05$ ($p=.001$)]. Bu fark, Fırat TEF ile ($\bar{x}=2.53$), Batman ($\bar{x}=1.88$) ve Karabük TEF ($\bar{x}=1.87$) öğrenci görüşleri arasındadır. Buna göre, ilgili görüşün, Fırat TEF öğrencileri tarafından, Batman ve Karabük TEF öğrencilerine göre, daha fazla benimsendiği söylenebilir. Yine Ek 3’de yer alan Tablo 9’a göre, aynı maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, başarı değişkenine göre de, anlamlı bir fark vardır [$MWU=4027.500$; $p<.05$ ($P=.005$)]. Buradan hareketle, ilgili görüşün, alt başarı grubundaki öğrenciler tarafından ($MR=117.60$), üst başarı grubundaki öğrencilere ($MR=92.73$) göre, daha fazla benimsendiği söylenebilir.

2. 4. ÖM B Derslerinde Kullanılan Ölçme Tekniklerine İlişkin Bulgular

Eğitimde, öğrenci başarılarını ortaya çıkarmak amacıyla ölçme yaparken kullanılan tekniklerin öğrenci, konu, eğitimin amacı ve şekli gibi öğelere uygun olması gerekir. İsbetli bir ölçme için İşman ve Eskicumalı (1999: 208), birden fazla ölçme tekniği uygulamanın yararlı olacağını ifade etmektedir. Bunun faydası, öğrencilerin öğrendiklerinin farklı yönlerden ortaya çıkarılmasıdır. TEF, ÖMB derslerinde kullanılan ölçme tekniklerinin öğrenciler tarafından ne derece uygun bulunduğunu anlamak için ankette yer alan “ÖMB derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede, daha çok yazılı yoklama kullanılmaktadır” görüşü, öğrenciler tarafından ”çok” ($\bar{x}=3.83$) derecesinde benimsenmiştir. Bu bulgu, yazma becerisi ve yazılı ifade gücünün ölçülmesi dışında, zorunluluk olmadıkça başvurulması önerilmeyen yazılı sınavların (Özçelik, 1991: 283), ÖMB derslerinde, öğretim elemanları tarafından çok kullanıldığını göstermektedir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, diğer değişkenlere göre anlamlı bir fark bulunmazken (Ek=1,3); öğrenim görülen fakülte değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmuştur [$KW=35.688$; $p<.05$ ($p=.000$)] Bu fark, Fırat TEF ile Gazi TEF ($MWU=1322.500$; $p=.000$); aynı şekilde Fırat TEF ile Batman TEF ($MWU=1243.500$; $p=.000$) ve Fırat TEF ile Karabük TEF öğrenci görüşleri ($MWU=778.500$; $p=.000$) arasındadır (Ek=2). Buradan, ilgili görüşün en fazla Karabük TEF ($MR=97.89$); en az da, Fırat TEF ($MR=61.28$) öğrencileri tarafından benimsenmiş olduğu söylenebilir.

“ÖMB derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede, daha çok seçmeli testler kullanılmaktadır” görüşü, öğrenciler tarafından ”çok” ($\bar{x}=3.76$) derecesi ile benimsenmiştir. Seçmeli testler, Özçelik’e (1991: 295) göre, bugüne kadar bulunabilmiş en üstün ölçme araçlarıdır. Bu bakımdan, iyi hazırlanmış olmaları koşulu ile, ÖMB derslerinde seçmeli testlerin çok kullanılıyorsa, memnun edicidir.

Araştırmaya katılan TEF öğrencilerine göre, ÖMB derslerinde öğrenci başarısını ölçmede hem yazılı yoklama ve hem de seçmeli testler çokça kullanılmaktadır. Bunun olası nedeni, öğretim elemanlarının analiz, sentez ve yorum gerektiren öğrenmeleri ölçmede yazılı yoklamayı; hatırlama ve kavrama gerektiren öğrenmeleri ölçmede ise seçmeli testleri tercih etmeleri olabilir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, sadece öğrenim görülen fakülte değişkenine göre anlamlı bir fark vardır [$F=7.773$; $p<.05$ ($p=.000$)]. Bu fark, Fırat TEF öğrencileri ile ($\bar{x}=4.07$) Batman ($\bar{x}=3.27$) ve Karabük TEF öğrencilerinin görüşleri ($\bar{x}=3.48$) arasındadır ($E_k=2$). Buna göre, ÖMB derslerinde, öğrenci başarısının ölçülmesinde seçmeli testlerin en fazla, Fırat TEF’de kullanıldığı yorumu yapılabilir.

Tablo 4 incelendiğinde, “ÖMB derslerinde öğrenci başarısını ölçmede daha çok sözlü yoklama kullanılmaktadır” şeklindeki görüşün, öğrenciler tarafından “az” ($\bar{x}=2.07$) derecesi ile benimsendiği görülmektedir. Sözlü yoklama, “sözlü ifade becerisi” ni ölçmek dışında, kullanılması önerilmeyen ve pek çok sakıncaları olan bir ölçme tekniğidir (Turgut, 1997:112). Bu bakımdan, TEF’de, ÖMB derslerinde öğrenci başarısını ölçmede, sözlü yoklama tekniğinin az kullanıldığını gösteren bu bulgu, sevindiricidir.

Bu maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, fakülteyi tercih sırasına göre anlamlı bir fark bulunmaktadır [$F=4.616$; $p<.05$ ($p=.011$)]. TEF’i ilk sırada tercih eden grup ($\bar{x}=1.70$) ile, 6. ve üstü sırada tercih eden grup ($\bar{x}=2.20$) arasında bulunan bu fark, ilgili görüşün, TEF’i 6. ve üstü sırada tercih eden öğrenciler tarafından daha fazla benimsendiğini göstermektedir ($E_k=1$). Aynı maddeye yönelik öğrenci görüşleri arasında, öğrenim görülen fakülte değişkenine göre de, anlamlı bir fark bulunduğu, Ek 2’de yer alan tablo 5’ten anlaşılmaktadır [$KW=11.991$; $p<.05$ ($p=.007$)]. Bu fark, Fırat TEF ile Batman TEF ($MWU=1570.500$; $p=.005$) ve yine Fırat TEF ile Karabük TEF öğrenci görüşleri arasındadır ($MWU=1193.500$; $p=.013$). Buna göre, ÖMB derslerinde sözlü yoklama, en fazla Fırat TEF’de ($MR=80.32$); en az da, Karabük TEF’de ($MR=54.50$), kullanılmaktadır yorumu yapılabilir.

ÖMB derslerinde, ödev ve yaptırılan sunuların, bazı öğretim elemanları tarafından, öğrenci başarısını ölçmede kullanıldığı bilinmektedir. Bununla ilgili olarak araştırmada yer alan “ÖMB derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede, daha çok ödev-sunu yöntemi

kullanılmaktadır” görüşü, öğrenciler tarafından “orta” ($\bar{x}=2.92$) düzeyde benimsenmiştir. Bu bulgu, ÖMB öğretim elemanlarının, öğrencilere verdikleri ödev ve sunuları, ara sıra öğrenci başarısını ölçmede kullandıklarını göstermektedir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, sadece öğrenim görülen fakülteye göre anlamlı bir fark vardır [$F=5.120$, $p<.05$ ($p=.002$)]. Bu fark, Fırat ($\bar{x}=2.99$) ile Batman TEF ($\bar{x}=2.34$) ve Gazi TEF ($\bar{x}=3.33$) ile Batman TEF ($\bar{x}=2.34$) öğrenci görüşleri arasındadır ($Ek=2$). Buradan hareketle, ÖMB derslerinde, öğrenci başarısının ölçülmesinde, ödev-sunu yönteminin en fazla, Gazi TEF; en az da, Fırat TEF’de kullanıldığı söylenebilir.

2.5. ÖMB Derslerinin İşlendiği Fiziki Mekanlara İlişkin Bulgular

Son yıllarda eğitimde teknoloji kullanımının giderek artmasıyla, diğer derslerde olduğu gibi, ÖMB derslerinin de teknoloji donanımlı özel ortamlarda işlenmesi gündeme gelmiştir. Araştırmada, buna yönelik olarak yer alan “ÖMB dersleri, teknik eğitime uygun öğretim materyalleri ile donatılmış özel ortamlarda yapılmalıdır” görüşü, öğrenciler tarafından “çok” ($\bar{x}=4.19$) düzeyinde benimsenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin sadece tahta-tebeşirden oluşan sınıflarda eğitim derslerini işlemek istemedikleri; teknolojiyle donatılmış ders ortamları istedikleri, şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, bu konuda araştırmada yer alan “ÖMB dersleri öğretim materyalleri desteğinde işlenmektedir” biçimindeki maddenin de, öğrenciler tarafından “az” düzeyinde benimsenmiş olması, öğrencilerin ÖMB derslerinin özel ortam ve araç-gereç desteğinde işlenmesi arzusunu göstermektedir.

Öğrencilerin bu görüşleri arasında, sadece öğrenim görülen fakülteye göre, anlamlı bir fark vardır [$KW=18.249$; $p<.05$ ($p=.000$)]. Bu fark, Fırat TEF ile Batman TEF ($MWU=1366.500$; $p=.000$) ve Fırat TEF ile Karabük TEF ($MWU=1211.500$; $p=.014$) aynı şekilde, Gazi TEF ile Batman TEF öğrenci görüşleri arasındadır ($MWU=597.500$; $p=.021$). Buna göre, “ÖMB derslerinin teknolojik ortamlarda yapılmalıdır” görüşü, en fazla, Batman TEF ($MR=94.67$); en az da, Gazi TEF öğrencileri ($MR=35.31$) tarafından benimsenmiştir denilebilir.

Sonuçlar

1- ÖMB derslerinde kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri ile öğrenci başarısını ölçmede kullanılan ölçme tekniklerine bakıldığında, TEF’de, ÖMB derslerinin, daha çok öğrencinin bilişsel gelişimine ağırlık verdiği görülmektedir.

2- TEF öğrencileri, ÖMB derslerini, etkili ve verimli bir öğretmenlik için “orta” düzeyde yeterli bulmaktadır.

3- TEF’de okutulmakta olan ÖMB dersleri, öğrenci ilgi, istek ve ihtiyaçlarını yeterince dikkate almamaktadır.

4- TEF, ÖMB kapsamında yer alan ve kuram ile uygulama arasında köprü olması beklenen okul uygulaması dersleri, amacına yeterince ulaşmamaktadır.

5- TEF öğrencileri, ÖMB dersleri ile ilgili yazılı kaynaklara ulaşmada fazla bir zorluk yaşamamaktadır.

6- TEF öğrencileri, ÖMB dersleri öğretim üyelerinin, konularına hakim olma derecesini yetersiz bulmaktadır.

7- ÖMB derslerinde verilen ödevler, ilgili konuyu öğrenmeye hizmet edici niteliktedir.

8- TEF öğrencileri, ÖMB derslerinde, öğretim elemanlarının öğretim materyali kullanma oranını, yetersiz bulmaktadır.

9- ÖMB dersleri öğretim elemanlarının, öğrencilere karşı gösterdikleri olumlu tutum ve davranışlar, öğrenciler tarafından, orta düzeyde memnun edici bulunmaktadır.

10- ÖMB dersleri, güncel hayattan yeterince örnekler verilerek işlenmektedir.

11- ÖMB dersleri, daha çok anlatım, soru-cevap ve tartışma yöntem ve teknikleriyle işlenmekte; örnek olay, gösterip-yaptırma ve gezi-gözlem yöntemlerine ise, az yer verilmektedir.

12- ÖMB derslerindeki öğrenci başarısını ölçmede, en çok yazılı yoklama ve seçmeli testler; en az da, sözlü yoklama kullanılmaktadır.

13- TEF öğrencileri, ÖMB ders içeriklerinin, mesleki ve teknik eğitimi dikkate alacak şekilde yenilenmesi gerektiği görüşünü çok benimsemektedirler.

14- TEF öğrencileri, ÖMB derslerinin teknik eğitime uygun öğretim materyalleri ile donatılmış özel ortamlarda yapılmasını istemektedirler.

Bu sonuçlara göre TEF'deki mevcut ÖMB derslerinin, amaçlarına yeterince ulaşamadığı söylenebilir. Bu durumun nedenlerinden bir kısmı, bu derslerin amaç ve içeriklerine uygun öğretim ortamlarında yapılamaması ile ilgilidir. Önemli bir diğer neden ise, ÖMB derslerindeki öngörülerini, bulunulan ortama ve öğrenci özelliklerine uyarlayarak, bu öngörülerini öğrenci davranışlarına dönüştürmekle yükümlü öğretim elemanlarının, bu görevlerini yerine getirebilmek için, gerekli bilgi ve beceriden yoksun olmaları olabilir.

Öneriler

1- ÖMB dersleri, amaç ve içerik bakımından öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimini sağlayacak şekilde, bir bütün olarak yapılandırılmalıdır.

2- ÖMB dersleri, eğitimdeki yeni gelişmeler ışığında, öncelikle öğrenci ve toplumun ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alacak şekilde, yeniden ele alınmalıdır.

3- ÖMB dersleri arasında yer alan özel öğretim yöntemleri ve okulda uygulama gibi uygulama boyutu olan derslere işlerlik kazandırılmalıdır.

4- ÖMB derslerinde, öğrencileri teknik eğitimle ilgili gözlem ve araştırmalara yönlendirecek daha fonksiyonel ödevler verilmelidir.

5- ÖMB derslerinde, öğretim materyali kullanım oranı artırılmalıdır. ÖMB öğretim elemanlarının bu konudaki bilgi ve beceri eksikliğinin giderilmesi ve gerekli fiziksel alt yapının oluşturulmasında, okul yönetimi gerekli desteği sağlamalıdır.

6- TEF’de, ÖMB derslerinin, özellikle de “öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme” gibi derslerin, teknik eğitime uygun teknolojik alt yapı ile donatılmış ortamlarda işlenmesi sağlanmalıdır. Bunun için, bilgisayar laboratuvarı ve atölyeler gibi, “öğretim teknolojileri laboratuvarı” veya “öğretim kaynakları merkezi” gibi isimlerle, uygun ortamlar hazırlanmalıdır.

7- Eğitim alanındaki gelişmelere paralel olarak, ÖMB derslerini okutan öğretim elemanlarının öğretim yöntem ve teknikleri, öğretimde materyal kullanımı, eğitimde ölçme ve değerlendirme ile mesleki ve teknik eğitimde özel öğretim yöntemleri gibi konularda daha üst düzeyde yetiştirmeleri sağlanmalıdır.

8- TEF’de okutulan ÖMB dersleri ile ilgili kitapların büyük bir çoğunluğu, pazar endişesi veya yazarın uzmanlık alanı nedeniyle, ilköğretim veya genel eğitime göre yazılmıştır. TEF’de okutulan ÖMB dersleri için, mesleki ve teknik eğitime uygun ders kitapları yazılmalıdır.

9- ÖMB dersleri için TEF’de görev alacak öğretim elemanlarının seçiminde, mesleki ve teknik eğitimle ilgili çalışma yapmış olanlar ile mesleki ve teknik eğitimcilere öncelik tanınmalıdır.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. (2003). “Eğitim Tarihimizde Günümüze Kadar Öğretmen Yetiştirilmesi ve Sağlanması İlkeleri, Uygulamaları”. **Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu**, 21-23 Mayıs 2003 Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Alkan, C., Hıfzı, D., Sezgin, S.İ. (1996). **Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları**. Ankara: Gazi Büro Kitapevi.
- Başar, H. (1995). **Öğretmenlerin Değerlendirilmesi**. Ankara: Pegem Yayınları No:20.
- Buchberger, F. (1992). “Avrupa Konseyi Ülkelerinde Öğretmen Eğitimi Politikaları ve Modelleri (7-24)”. **Avrupa Konseyi Ülkelerinde Öğretmen Eğitimi Politikaları ve Modelleri Toplantısı**. 21-26 Eylül, İzmir. MEB Basımevi 1995, Ankara.
- Demirel, Ö. (1999). **Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı**. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Doğan, H. (1997). **Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı**. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Dönmez, B. (1998). “Eğitim Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Üzerine Bazı Eleştiriler”. **Eğitimi Yönetimi Dergisi**. Cilt: 4, sayı 13.(71-78)

- İşman, A., Eskicumalı, A.(1999). **Eğitimde Planlama ve Değerlendirme**. Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Karagözlü, G.(2003). “Eğitim Sistemimizde Öğretmen Yetiştirme Politikamıza Genel Bakış” (10-12). **Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu**, 21-23 Mayıs 2003. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Mahiroğlu, A. (1996). **Teknik Eğitim Fakültesi Mezunlarını İzleme Araştırması**. Ankara: METARGEM Yayınları No:6.
- Özçelik, D. A. (1991). Bilişsel Öğrenmeleri Ölçme Araç ve Yöntemleri (276-306), **Eğitim Bilimlerinde Çağdaş Gelişmeler**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 444.
- Özden, Y. (1999). **Eğitimde Dönüşüm-Eğitimde Yeni Değerler**. Ankara: Pegem A Yayıncılık..
- Rıza, E. T.(2000). **Eğitim Teknolojisi Uygulamaları ve Materyal Geliştirme**. İzmir: Anadolu Matbaası.
- Sezgin, İ. (2000). **Mesleki ve Teknik Eğitimde Program Geliştirme**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şişman, M. (1999). **Öğretmenliğe Giriş**. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Sönmez. V. (1985). **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**. Ankara: Öğretmen Yayınları.
- Turgut, M.F. (1997). **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**. Ankara: Yargıcı Matbaası.

Ek-1

Tablo V. Öğrenci Görüşlerinin Fakülteyi Tercih Sırasına Göre Dağılımı

Madde No	İlk tercih (a) (N=56)		2-5 arası tercih (b) (N=43)		6 ve üstü sırada tercih © (N=119)		Varyans		Homojenlik Testi		Fark olan Gruplar
	X	S	X	S	X	S	F	P	Levene	p	
1	3,43	1,10	3,16	1,00	3,25	0,93	1,015	.364	2,171	.117	
2	2,18	0,86	2,37	0,79	2,09	0,82	1,820	.164	.169	.844	
3	2,63	0,95	2,30	0,86	2,22	0,75	4,671*	.429	3,09*	.029	a-c
4	3,13	1,18	3,02	1,01	2,74	1,00	2,824	.062	1,464	.234	
5	2,71	1,32	2,60	1,00	2,46	1,05	1,026	.291	4,031*	.019	
6	3,64	0,92	3,37	0,93	3,43	0,99	1,242	.360	.208	.812	
7	2,23	1,00	2,19	0,91	1,96	0,90	2,055	.131	2,251	.108	
8	3,50	0,87	3,28	0,96	3,36	0,97	0,719	.488	.377	.686	
9	3,82	0,83	3,28	0,88	3,45	0,90	5,170*	.006*	1,154	.317	a-b, a-c
10	4,09	0,90	4,19	0,82	4,15	0,85	0,169	.844	.186	.830	
11	3,38	1,04	3,49	0,96	3,65	1,08	1,370	.256	.331	.718	
12	2,11	1,04	2,16	1,21	2,33	1,14	0,849	.429	.675	.510	
13	3,79	1,11	3,98	1,08	3,80	1,23	0,420	.657	2,064	.129	
14	3,66	1,01	3,81	0,98	3,78	1,07	0,339	.713	.139	.871	
15	1,70	0,97	2,19	1,20	2,20	1,05	4,616	.011*	1,923	.149	a-c
16	3,09	1,27	3,09	1,06	2,77	1,20	1,911	.150	1,304	.274	
17	4,36	0,75	4,44	0,77	4,14	0,93	2,436	.090	.370	.691	
18	4,13	1,19	4,47	0,80	4,13	1,18	1,595	.205	2,274	.105	

P<.05

Tablo VI. Öğrenci Görüşlerinin Fakülte Tercih Sırasına Göre Dağılımında, Parametrik Olmayan Maddelere İlişkin Sonuçlar

Madde No	Kruskal Wallis H Test		Mann Whitney U Test		Fark olan Gruplar
	KWH değeri	P	MWU değeri	P	
3	6.159*	0.004	983,500	0.093	a-b
			2620,500*	0.014	a-c
			2501,500	0.815	b-c
5	1.566	0.475	-	-	-

Ek-2

Tablo VII. Öğrenci Görüşlerinin Öğrenim Görülen Fakülteye Göre Dağılımı (P<.05)

No	Fırat TEF (a) (N=107)		Gazi TEF (b) (N=39)		Batman TEF © (N=41)		Karabük TEF (d) (N=31)		Varyans		Homojenlik Testi		Fark olan Gruplar
	X ₁	S ₁	X ₂	S ₂	X ₃	S ₃	X ₄	S ₄	F	p	Levene	p	
1	3,25	1,05	3,43	0,99	3,05	0,89	3,45	0,85	1,421	.238	1,600	.190	
2	2,02	0,76	2,26	0,82	2,07	0,79	2,71	0,90	6,349*	.000	1,530	.208	a-d, c-d
3	2,07	0,76	3,08	0,84	2,07	0,65	2,68	0,65	21,301*	.000	1,911	.129	a-b, a-d, b-c, c-d
4	2,37	1,00	3,82	0,82	2,92	0,79	3,51	0,68	31,374*	.000	3,852*	.010	a-b, a-c, a-d, b-c
5	2,19	0,97	2,87	0,98	2,37	1,11	3,68	0,91	19,932*	.000	0,976	.405	a-b, a-d, b-d, c-d
6	3,59	1,03	3,59	0,68	3,41	0,89	3,00	1,00	3,371*	.019	2,160	.094	a-d
7	1,83	0,87	2,46	1,02	1,95	0,89	2,58	0,72	8,788*	.000	2,007	.114	a-b, a-d, c-d
8	3,36	0,98	3,23	0,93	3,39	1,02	3,61	0,67	0,964	.410	2,271	.081	
9	3,70	0,82	3,3,10	0,86	3,32	1,15	3,39	0,76	3,161*	.026	3,894*	.010	
10	4,05	0,86	4,26	0,72	4,07	1,06	4,42	0,62	1,874	.135	1,873	.135	
11	3,81	0,91	3,54	0,91	3,22	1,31	3,06	1,00	6,256*	.000*	4,127*	.007	a-c, a-d,
12	2,53	1,16	2,10	1,12	1,88	0,87	1,87	1,09	5,431*	.001	1,580	.195	a-c, a-d
13	3,34	1,27	4,15	0,90	4,29	0,90	4,52	0,57	15,700*	.000	12,307*	.000	a-b, a-c, a-d
14	4,07	1,01	3,64	0,78	3,27	1,10	3,48	1,00	7,773*	.000	1,546	0,204	a-c, a-d
15	2,31	1,18	2,05	0,94	1,76	1,11	1,68	0,54	4,450*	.005	8,558*	.000	a-c, a-d
16	2,99	1,15	3,33	1,22	2,34	1,28	2,90	1,01	5,120*	.002	1,415	.239	a-c, b-c
17	4,33	0,78	4,30	0,92	4,05	0,92	4,19	0,98	1,202	.310	0,551	.648	
18	3,88	1,30	4,26	0,97	4,70	0,60	4,52	0,77	7,166*	.000	10,532*	.000	a-c, a-d

Ek-2

Tablo VIII. Öğrenci Görüşlerinin Öğrenim Görülen Fakülteye Göre Dağılımında, Parametrik Olmayan Maddele İlişkin Sonuçlar

Madde No	Kruskal Wallis H Test		Mann Whitney U Test		Fark olan Gruplar
	KWH değeri	p	MWU değeri	p	
4	68,081*	0,000*	605,000*	.000	a-b*
			1476,500*	.001	a-c*
			612,000*	.000	a-d*
			382,500*	.000	b-c*
			482,000	.119	b-d
			392,000*	.003	c-d*
9	9,030*	0,029	1550,000*	.011	a-b*
			1802,500	.075	a-c
			1287,000*	.041	a-d*
			772,000	.781	b-c
			577,500	.729	b-d
			635,000	.995	c-d
11	17,103*	0,001*	1710,500	.078	a-b
			1618,000*	.010	a-c*
			957,000*	.000	a-d*
			693,500	.291	b-c
			440,000*	.042	b-d*
			582,000	.530	c-d
13	35,688*	0,000*	1322,500*	.000	a-b*
			1243,500*	.000	a-c*
			778,500*	.000	a-d*
			724,000	.432	b-c
			483,500	.117	b-d
			573,000	.428	c-d
15	11,991*	0,007*	1865,500	.310	a-b
			1570,500*	.005	a-c*
			1193,500*	.013	a-d*
			620,500	.065	b-c
			483,000	.120	b-d
			572,000	.428	c-d
18	18,249*	0,000*	1789,000	.161	a-b
			1366,500*	.000	a-c*
			1211,500*	.014	a-d*
			597,000*	.021	b-c*
			522,500	.273	b-d
			556,500	.258	c-d

Ek-3

Tablo IX. Öğrenci Görüşlerinin Akademik Başarı Ortalamasına Göre Dağılımı

M. No	Başarı Durumu	$\bar{X}$	S	t	P	Homojenlik Testi	
						F	P
1	50-70 puan grubu (N=147)	3,26	1,01	-.359	.383	.765	.383
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,31	.95				
2	50-70 puan grubu (N=147)	2,14	.80	-.689	.492	.406	.525
	71- üstü puan grubu (N=71)	2,23	.88				
3	50-70 puan grubu (N=147)	2,26	.83	-2,064*	.040	.970	.324
	71- üstü puan grubu (N=71)	2,51	.84				
4	50-70 puan grubu (N=147)	2,80	1,10	2,084*	.038	2,598	.108
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,11	.98				
5	50-70 puan grubu (N=147)	2,38	1,06	-3,396*	.001	.462	.497
	71- üstü puan grubu (N=71)	2,92	1,14				
6	50-70 puan grubu (N=147)	3,53	.95	1,287	.199	.290	.591
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,35	.97				
7	50-70 puan grubu (N=147)	2,03	.95	-1,052	.294	.088	.767
	71- üstü puan grubu (N=71)	2,17	.89				
8	50-70 puan grubu (N=147)	3,35	.98	-.607	.545	1,753	.187
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,44	.86				
9	50-70 puan grubu (N=147)	3,48	.93	-.885	.377	1,195	.276
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,59	.84				
10	50-70 puan grubu (N=147)	4,05	.88	-2,201*	.029	.567	.452
	71- üstü puan grubu (N=71)	4,32	.77				
11	50-70 puan grubu (N=147)	3,52	1,06	-.447	.656	.035	.851
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,59	1,02				
12	50-70 puan grubu (N=147)	2,39	1,17	2,995*	.003	7,230*	.008
	71- üstü puan grubu (N=71)	1,92	.95				
13	50-70 puan grubu (N=147)	3,75	1,17	-1,494	.137	.927	.337
	71- üstü puan grubu (N=71)	4,00	1,16				
14	50-70 puan grubu (N=147)	3,78	1,10	.382	.703	3,524	.062
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,72	.90				
15	50-70 puan grubu (N=147)	2,16	1,11	1,866	.063	2,178	.141
	71- üstü puan grubu (N=71)	1,87	1,00				
16	50-70 puan grubu (N=147)	2,82	1,19	-1,799	.073	.062	.804
	71- üstü puan grubu (N=71)	3,13	1,21				
17	50-70 puan grubu (N=147)	4,22	.86	-.797	.426	.064	.800
	71- üstü puan grubu (N=71)	4,32	.87				
18	50-70 puan grubu (N=147)	4,12	1,19	-1,466	.144	3,742	.054
	71- üstü puan grubu (N=71)	4,35	.96				

*P<.05

sd: 216

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 167-173, ELAZIĞ-2004

FIRAT ÜNİVERSİTESİ TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ ATÖLYELERİNİN ERGONOMİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

*The Scrutiny of the Ergonomic Qualities of the work-shoops at the
Faculty of Technical Education in the Firat University*

U. Teoman AKSOY

*Fırat Üniv., Teknik Eğitim Fakültesi,
Yapı Eğitimi Bölümü, Elazığ.
taksoy@firat.edu.tr*

Ömer KELEŞOĞLU

*Fırat Üniv., Teknik Eğitim Fakültesi,
Yapı Eğitimi Bölümü, Elazığ*

Özet

Bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi, Teknik Eğitim Fakültesi atölyelerinde kompleks makinelerin tasarımını ve bunların ayrıntılı işlerde kullanılması yanında, öğrencilerin, çalışma şekli ve şartlarının daha hassas bir şekilde incelenmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle öğrencilerin çalışma ortamına etkili bir uyum sağlamasına yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. Bu çalışmada teknik eğitim fakültesi atölyelerinde öğrencilere uygun bir çalışma ortamının sağlanması amacıyla, yapı, makine ve metal eğitimi atölyelerinin sistematik bilgilere ve bilimsel metotlara dayanılarak ergonomik özellikleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergonomi, Mesleki Eğitim, Teknik Öğretmen

Abstract

The fast development in science and technology has created an impact on the Faculties of Technical Education for designing of complex machines and for the use of them in the detailed works, and at the same time the keen scrutinizing of working conditions and styles of the students. Therefore, the studies about the orientation of the students to the working environment has gained importance. In this study, the ergonomic qualities of work-shops in the construct, machine and metal education has been argued depending on systematic information and scientific methods, for the aim of proceeding appropriate working conditions for students.

Key words: Ergonomy, Vocational education, Technical teacher

1. GİRİŞ

Teknik eğitim fakülteleri lisans düzeyinde öğrenim veren ve öncelikle mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarına teknik öğretmen yetiştiren kurumlardır. Bunun yanında mezunlar, kamusal ve özel kurumlarda teknik eleman olarak istihdam edilebilmektedir. Bu fakültelerde, çeşitli meslek alanlarında teori ve uygulama dersleri yapılmaktadır. Teorik derslerde alınan bilgilerin uygulamaları atölyelerde yapılmaktadır. Dolayısıyla atölyelerin, çalışma ortamı açısından günümüz şartlarına uygun olarak tasarlanması zorunlu olmaktadır. Atölye çalışma hayatında duyulan bu ihtiyaçlar ergonomi bilimini ön plana çıkarmıştır.

Ergonomi, iş-insan ilişkilerinden doğan problemlere uygulanabilen bir teknoloji olarak kabul edilmekte bu nedenle, çalışan insana yönelik etüt ve çalışmalar şeklinde tanımlanmaktadır (Işıl, 1991: Çağlayan, 1992).

Şimşek (1991), okul binalarının eğitimde kalite düşüşüne neden olmayacak fakat hizmetin yaygınlaştırılmasına katkı sağlayacak şekilde kullanılmasının eğitim teknolojisinin temel uğraş alanlarından biri olarak söz etmektedir.

Alkan (1983), okulların sahip olduğu bina ve donanımların yoğun ve sürekli bir biçimde kullanılması gerektiğinin önemini vurgulamıştır.

Gök ve Gürol (2002), zaman ve ergonomik açıdan örgün eğitimin başladığı ilk basamak olan ilköğretim okul binalarının kullanım durumunu incelemiştir. Bu çalışmada da; örgün eğitimin son basamağı olan üniversite eğitimi içerisindeki, F.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi atölyelerinin ergonomik özellikleri incelenmiştir.

Öğrenim amaçlı bir atölyede araç ve gereçler ile öğrenciler arasındaki uyum açısından atölyenin fiziksel faktörlerinin ergonomik özellikleri oldukça önemlidir. Bu fiziksel faktörler; aydınlatma, gürültü düzeyi, havalandırma, ısı ortamı ve makine teçhizatlarının yerleşimidir. Atölyelerin ergonomik özellikleri bu fiziksel faktörler göz önün de tutularak değerlendirilmiştir.

Çalışmada incelenen, Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi'nin makine, metal ve yapı eğitimi bölümlerine ait atölye binaları, tip proje olarak inşa edilmiş ve benzer çalışma şartlarına sahip olduğu gözlenmiştir.

2. ATÖLYE ÇALIŞMA ORTAMININ ERGONOMİK İNCELENMESİ

2.1. Atölye Ortamının Aydınlanma Düzeyi

Atölye çalışmaları genellikle milimetrik ölçümlerin kullanımını gerektirir. Teknik elemanlar ve öğrenciler yoğun bir şekilde ölçümünü yaptıkları malzemeyi makine tezgâhlarında işlerken; göz sürekli olarak tezgâh ile işlenecek malzeme arasında gel-git

yapmaktadır. Bu nedenle, öğrenci işlediği malzemeyi görebildiği rahatlıkta makine tezgâhını da takip etmelidir. Dolayısıyla çalışma ortamı uygun bir şekilde aydınlatılmalıdır. Aksi takdirde yetersiz ve fazla aydınlatma öğrencinin görme fonksiyonunu etkiler. Uygun bir göz konfor ortamının sağlanması için atölye çalışma ortamındaki ışık şiddetinin 400-600 lux arasında ve homojen bir yayılma göstermesi önerilmektedir (Erkan, 1995).

Araştırmanın yapıldığı teknik eğitim fakültesi atölyelerinde, her ders ortamında 30 kişi olmak üzere I. ve II. eğitimde toplam 60 öğrenci ders görmektedir. Atölye alanı 354 m² ve yüksekliği 5 m dir. Makine ve yapı atölyeleri güney-kuzey, metal atölyesi ise doğu-batı cephesinden ve cephe yüzey alanının 1/3 oranında pencere alanı ile doğal ışık almaktadır. Atölyenin aydınlatılması, I. eğitimde doğal ışık, II. eğitimde elektrik ile olmaktadır.

I. eğitimde atölyelerin aydınlatılması için, doğal ışık yeterlidir. II. eğitimde yapılan aydınlatma ölçümü sırasında, 6 adet flüoresan lamba halindeki 60 ışık kaynağının tamamı açık durumda iken, ışık dağılımının homojen olduğu gözlenmiştir. Elde edilen ölçüm değerleri ile standardın önerdiği değerler Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, atölye aydınlatma düzeyi, kaba ve vasat incelikteki işler için uygunken ince işler için uygun değildir.

Tablo 1. Normal Görme İçin ve Önerilen Aydınlatma Düzeyleri

İşlemler	Lux	Lumens/ft ²
Kaba işler	200	18.6
Vasat İncelikte İşler	400	37.2
İnce İşler	600	55.8
Bu Çalışmada	389	36.2

Kaynak: Erkan, 1995, s. 133

2.2. Atölye Ortamının Gürültü Düzeyi

Atölye ortamında gürültü kaynağını makinalardan gelen çeşitli sesler oluşturmaktadır. Gürültüye bağlı etkiler, yüksek düzeyde gürültülü iş ortamlarında görülmektedir. Gürültüye bağlı işitme kayıpları, ortam gürültüsü 90 dB olan işyerlerinde görülmüştür (Erkan, 1995). Makineler çalışır halde iken yapılan ölçümler sonucu atölye ortamındaki gürültü şiddeti 120-130 dB olarak ölçülmüştür. Gürültü şiddetinin oldukça yüksek düzeyde olması öğrencilerin dikkat ve verimliliğini etkilemektedir. Dolayısıyla atölyede ölçülen 120-130 dB gürültü düzeyi yüksektir.

Atölye ortamında yüksek konuşulan sesleri duymak ve söylenenleri anlamak imkansızdır. Bu durum, öğrencilerin derse yoğunlaşmasını engellemekte ve yoğun dikkat gerektiren işlerde dikkatin dağılmasına dolayısıyla, öğrenci eğitiminde eksikliklere neden olmaktadır.

2.3. Atölye Ortamında Havalandırma

Atölye çalışma ortamında ideal hava akımı 150 mm/sn civarında olmalıdır. Hava hareketi 510 mm/sn üzerine çıktığında çalışma ortamı esintili kabul edilir. 100 mm/sn altında hava değişimi olan yerlerde ise hava hareketliliğinin rahatlığı kalmaz ve bu ölçüde hava akımı olan işyerleri “havasız” etkisi yapar (Erkan, 1995).

Atölyelere de mekanik havalandırma sistemi bulunmamaktadır. Sıcak havalarda yeterli derecedeki pencere alanı ile doğal havalandırma yapılmaktadır. Ancak soğuk havalarda uygun havalandırma yapılamamaktadır.

Atölyeler, tavan yüksekliği, pencere alanı ve kişi başına düşen devinim hacimleri açısından yeterli olmasına rağmen, mekanik havalandırma sistemi olmamasından dolayı özellikle soğuk havalarda ergonomik değildir.

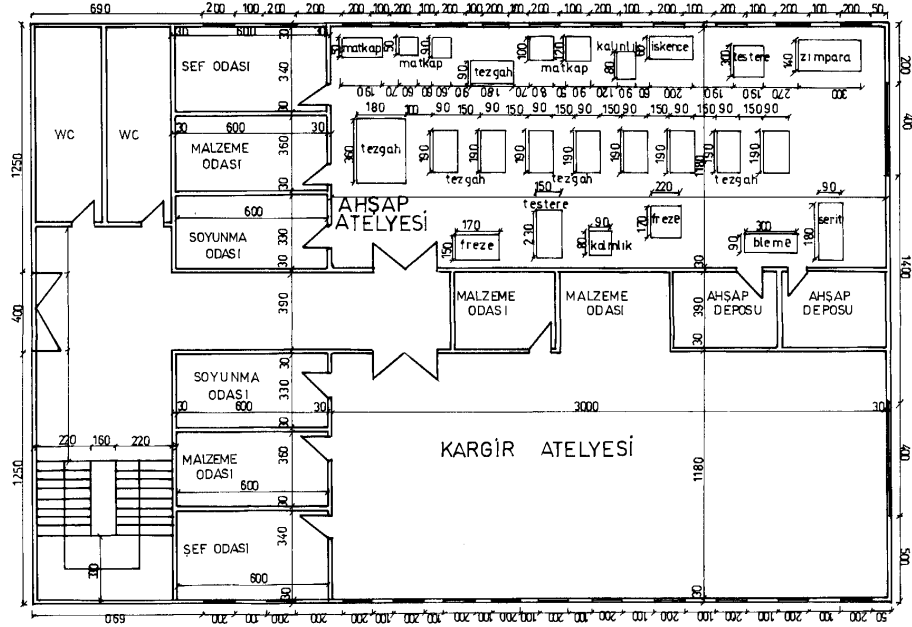
2.4. Çalışma Makinalarının Yerleşimi

Atölye düzenlemesine ilk olarak, görüş şartları ve gözün iş karşısındaki bakış açısı belirlenmelidir. İkinci olarak çeşitli eklemlerin boyları ve birbirine destek olacak şekilde en uygun duruş şekli düzenlenmelidir. Daha sonra öğrencinin rahat çalışmasını sağlamak için oturma yeri, iş tezgâhı ve kumanda aletlerinin yerleri gibi maddi araçların şekil ve yerleri belirlenmelidir (Işıl, 1991).

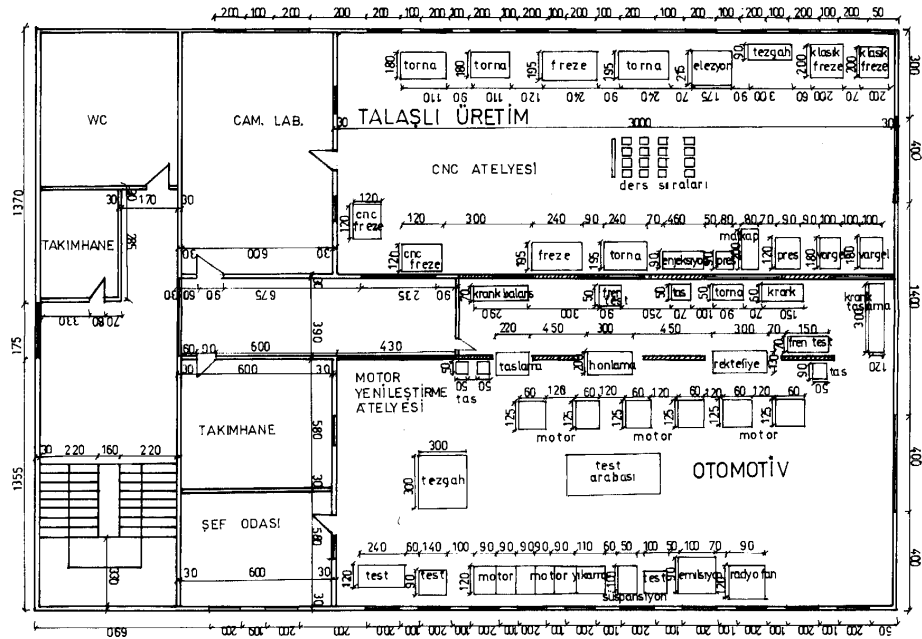
Atölye boyutları, öğrencinin normal çalışma düzeyini, sandalye, tezgâh veya masa ebat ve adedini, alet ve malzemelerin yerleşimini belirlemede önemlidir. Atölye yüksekliği 4.50 m den yüksek olmalı ve öğrenci başına düşen çalışma alanı 6m² den az olmamalıdır. Atölye çalışma sistemi açısından makine ve aletlerin yerleşiminde mutlaka çalışma sırası takip edilmelidir (Neufert, 1983).

Atölye uygulamalarında öğrenci, malzeme ve çalışma tezgâhlarının bulunduğu çalışma yerleşim biçimi geleneksel atölye anlayışına uygun olarak düzenlenmiştir. Ancak makine eğitimi bölümüne ait atölyedeki bazı makine tezgâhlarının birbirine çok yakın olması nedeniyle, çalışma alanı bakımından uygun olarak yerleştirilmemiştir. Çalışma tezgâhlarının ve makinelerin uygun biçimde yerleştirilmesi öğrencilerin eğitimini kolaylaştırmaktadır. Atölyeler taban alanı, tavan yüksekliği ve öğrenci başına düşen çalışma alanı açısından yeterlidir. Ayrıca atölyelerde depolar ve öğrencilerin hazırlık bölümleri de bulunmaktadır. Bu bölümler, çalışma ortamındaki sirkülasyona uygun olarak düzenlenmiştir. Atölyelerin yerleşme düzenine ait planlar Şekil 1, 2 ve 3’de gösterilmiştir.

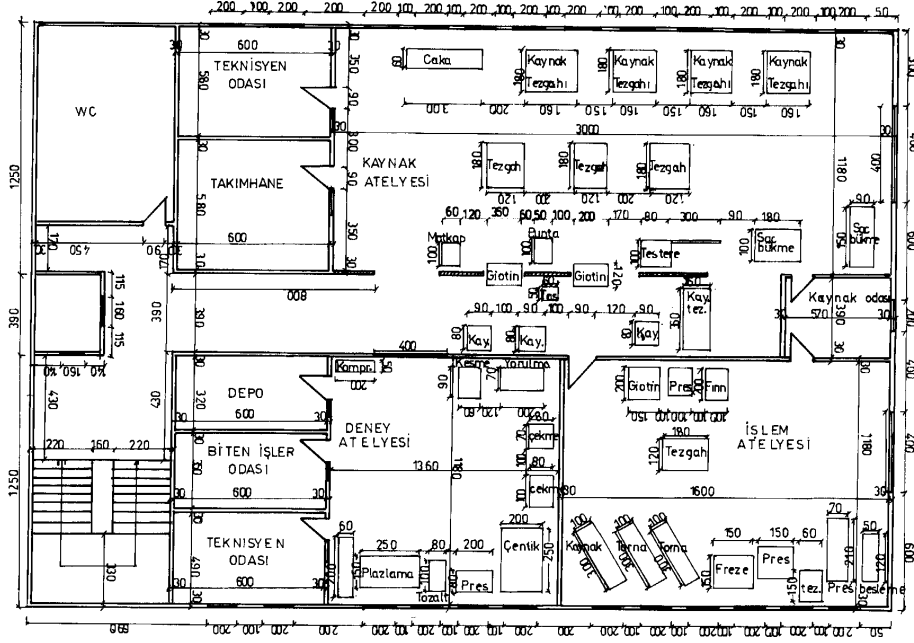

Şekil 1. T.E.F. Yapı Eğitimi Bölümü Atölye Planı

Şekil 2. T.E.F. Makine Eğitimi Bölümü Atölye Planı

Şekil 3. T.E.F. Metal Eğitimi Bölümü Atölye Planı

3. SONUÇLAR ve ÖNERİLER

F.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi atölyelerinin ergonomik açıdan incelendiği bu çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir:

Atölye ortamının aydınlatma düzeyi kaba ve vasat incelikteki işler için uygundur. Fakat ince işler için uygun olmadığı tespit edilmiştir. Atölyelerdeki mevcut 389 Lux olan aydınlatma düzeyinin 600 Lux'e çıkarılması gerekmektedir.

Atölye ortamında yapılan gürültü ölçümlerinin sonuçları yüksektir. Bunun için gürültü yapan makine ve sistemlerin susturucu yaklaşımı, bakım ve yağlama hizmetlerinin düzenli yapılması, titreşim ve dolaylı olarak ses yapan makinaların özel ve ses emici döşeme üzerine montajı ve gürültü yapan parçaların ses kesiciler ile örtülmesi gibi önlemler alınmalıdır. Alınan bu önlemler altında gürültü düzeyi 100dB'in altına inmez ise, öğrencilere kişisel koruyucu olarak "kulak tıkaçları" verilmelidir.

Atölyelerin özellikle soğuk havalarda havalandırılmasının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bunun için atölyelere 150 mm/sn'lik hava akımı sağlayacak şekilde pencere vantilatörleri yerleştirilmelidir.

Atölyeler, çalışma ortamının sirkülasyonu açısından, makine eğitimi bölümü hariç uygun olarak düzenlenmiştir. Makine eğitimi bölümü atölyesine ait tezgâhların, çalışma alanları dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Atölyelerin, çalışma alanları ve hacmi yeterlidir.

KAYNAKLAR

- Alkan, C. (1983), **Eğitimde Ergonomi**. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt: 16, sayı: 1.
- Çağlayan, Y., Kılınç, A. (1992), **İş Güvenliği**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Erkan, N. (1995), **Ergonomi “Verimlilik, Sağlık ve Güvenlik İçin İnsan Faktörü Mühendisliği”**. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları: 373
- Gök, H., Gürol, M. (2002), **Zaman ve Ergonomik Açıdan İlköğretim Okul Binalarının Kullanım Durumu**. Elazığ: F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 12, sayı: 2.
- Işıl, B. (1991), **Ergonomi**. İzmit:Yıldız Üniversitesi Yayınları Sayı: 228.
- Neufert, E. (Çeviri: Erkan, A.). (1983), **Yapı Taasarımı Temel Bilgiler**. Ankara: Güven Yayıncılık San. Ve Tic. A.Ş.
- Şimşek, N. (1991), **Ortaöğretimde Okul Binalarının Kullanım Etkinliği**. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 175-183, ELAZIĞ-2004

FARKLI SOSYO-EKONOMİK DÜZEYDEKİ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN BENLİK SAYGISI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

*The Level Of Self-Esteem In High -School Students Of Different
Socio-Economic Status*

Gülden UYANIK BALAT

Marmara Üniv., Atatürk Eğitim Fak.

Berrin AKMAN

*Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
bakman@hacettepe.edu.tr*

Özet

Bu araştırma farklı sosyo-ekonomik düzeydeki lise öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu 482 lise öğrencisi oluşturmuştur. Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonunda liseye devam eden ve örneklemi oluşturan ergenlerin yüksek düzeyde benlik saygısı sahip oldukları bulunmuştur. Araştırmada cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve yaşın benlik saygısı üzerinde bir etken olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen veriler t testi ve tek yönlü varyans analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda lise öğrencilerinin yüksek düzeyde benlik saygısına sahip oldukları bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ergen, benlik saygısı, sosyoekonomik düzey

Abstract

This study considers the level of self-esteem in high-school students of different socio-economic status. The sample space comprises 482 high-school students. The level of self-esteem was evaluated via Rosenberg Self-Esteem Scale. It turned out that the adolescents attending to high-school and belonging to the sample space have great self-esteem. It was also investigated whether socio-economic status and age influence self-esteem. The data collected were analyzed t-test and one-way variance analysis. It was found out that high-school students have great self-esteem.

Key words: adolescence, self-esteem, socioeconomic status.

GİRİŞ

Ergenlik, çocuklukla erişkinlik arasında yer alan, gelişme, ruhsal olgunlaşma ve yaşama hazırlık dönemidir. Birleşmiş Milletler Örgütünün tanımına göre ergen 15 ile 25 yaşları arasında öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ayrı bir konutu bulunmayan kişidir (Yörükoğlu, 1993). Ergenlerin düşünce, görünüş ve ilişkilerle birlikte, kimliklerini tamamladıkları ve kimliğin araştırma, keşif, sorumluluk ve bağlılık içerdiği belirtilmektedir. Benlik saygısı, benlik-değerinin, kendine güvenmenin veya kendini kabulün kişisel ve bütünsel duygularını ifade eder (Leory, 1996). Benlik saygısı, benlik kavramında bulunan bilgilerin bir değerlendirilmesidir. Decay ve Kenny (1995)'e göre benlik saygısı motivasyonel kaynağın gücüdür. Benlik saygısı insanın kendini değerlendirme veya kendini olumlu değerlendirme ihtiyacı üzerinde odaklanmaktadır. Bunun anlamı kendini süper, mükemmel yeterli hissetmek değildir, kendini kabul etme, kimlik oluşturma ve başkaları tarafından kabul edilmedir (Adams, Gullota, 1989).

Olumlu benlik saygısı kişinin tümüyle birey olarak kendini kabul etmesi, değer vermesi ve güvenmesi olarak tanımlanır (Salmivalli ve ark.,1999). Yüksek benlik saygısına sahip olan bir kişi, kendini olumlu olarak değerlendirir ve güçlü yönleri hakkında kendini iyi hisseder. Kendine güvenen kişi zayıf olduğu yönlerde kendini geliştirmeye çalışır (Pope ve McHale, 1988). Düşük benlik saygısına sahip bir kişinin kendine güveni zayıftır. Bu kişiler diğerlerine bağımlıdır, utangaçtır, araştırmacı değildirler ve daha az yaratıcı ve daha otoriter kişilerdir (Wells ve Marwell,1976, Pope ve McHale,1988). Carver ve Scheler (1988)'e göre eğer olaylar bir kişinin kontrolü dışındaki nedenlerden gelişirse, benlik saygısını etkilememektedir. Offer ve arkadaşlarına göre (1981), birçok ergen mutludur ve olumlu benlik kavramına sahiptir.

Benlik saygısının gelişmesi için sosyal karşılaştırmalar ve yansıtılmış değerlendirmelerin kaynak olduğu belirtilmektedir (Harter, 1983). Yapılan araştırmalar Ergenlerin kendi değerlerinin farkına varabilmek için kendilerini yaşlılarıyla karşılaştırdıklarını ve bu tür karşılaştırmaların da 6-7 yaşlarda başlayan gelişimsel bir olay olduğunu ve ergenlik dönemi boyunca yoğunlaştığını göstermektedir (Ruble ve ark. 1980; Scanlan, 1982).

Harter (1983)'a göre kişinin görünüşü hakkındaki duygularının nasıl olduğu, yani fiziksel saygısı bütün benlik saygısını etkileyen en önemli faktördür. Bunu yaşlıları tarafından kabul edilme takip eder ve akademik yetenek, atletik olma ve moral değerler benlik saygısı üzerinde daha az etkilidir.

Coleman ve Hendry (1990) yüksek benlik saygısına sahip olanların mutlu, sağlıklı, üretken ve başarılı olmak için eğilim gösterdiklerini, güçlükleri yenmek için daha uzun

süre çaba harcadıklarını, gece daha iyi uyduklarını, daha az ülsere yakalanma riskleri olduğunu, diğerlerini kabul ve yaşatlarının baskılarına daha az eğilim gösterdiklerini, düşük benlik saygısına sahip olanların ise endişeli, karamsar, gelecek hakkında olumsuz düşünceleri olan ve başarısızlık eğilimleri olan bireyler olduklarını belirtmiştir. Kassin (1998) ise düşük benlik saygısına sahip bireylerin başarısızlığı bekleme, sinirli olma, daha az gayret gösterme gibi özellikler sergilediklerini ve yaşamdaki önemli şeyleri gözardı edebileceklerini ayrıca başarısız olduklarında kendilerine değersiz ve yeteneksiz gibi suçlamalarda bulunabileceklerini ifade etmiştir. Ergenlik kimlik oluşturma açısından oldukça önemli bir dönemdir. Olumlu bir kimlik oluşturma ergenin ruhsal sağlığı ile de yakından ilişkilidir. Böyle kritik bir dönemde bulunan ve kimlik oluşumunda rol olan benlik saygısı, ergenlik dönemine etkisi açısından önemli görülmektedir. Bu nedenle bu araştırma, farklı sosyo ekonomik düzeydeki lise öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerini incelemek amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Ankara il merkezinde bulunan Altındağ, Çankaya, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle olmak üzere beş ilçenin belediye sınırları içindeki 59 resmi, 39 özel lise arasından Basit Rastgele Örnekleme yöntemiyle 5 resmi, 2 özel lise seçilmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Ankara sosyo-ekonomik düzeylere göre bölgeleme haritası kullanılarak Çankaya bölgesinde bulunan okullar üst sosyo ekonomik, Yenimahalle ve Keçiören bölgesinde bulunan okullar orta sosyo ekonomik ve Altındağ ve Mamak bölgesinde bulunan okullar alt sosyo ekonomik düzey olarak kabul edilmiştir.

Seçilen bölgelerde bulunan liselere devam eden öğrenci potansiyellerine göre ağırlıklar hesaplanmış ve her bölgeden kaçar öğrenci alınacağı Tabakalı Rastgele Örnekleme yöntemiyle hesaplanmış ve 482 öğrencinin araştırmanın örneklemini temsil ettiği bulunmuştur.

Tablo 1: Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Erkek	237	49,2
	Erkek	237	49,2
Okul	Devlet	368	76,1
	Özel	368	76,1
SED	Üst	131	27,2
	Orta	216	44,8
	Alt	131	27,2
Sınıf	Lise 1	162	33,6
	Lise 2	162	33,6
	Lise 1	162	33,6

Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği kullanılarak belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilere ait demografik bilgiler için araştırmacılar tarafından geliştirilen bir form kullanılmıştır. Bu formda, öğrencinin doğum tarihi cinsiyeti, devam ettiği okulun adı, kaçınıcı sınıfta olduğu ve okulun bulunduğu semt ile ilgili sorular yer almaktadır.

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği; M.Rosenberg (1965) tarafından geliştirilen ölçek Füsun Çuhadaroğlu (1986) tarafından ülkemize uyarlanmıştır. 63 maddeden oluşan ölçeğin 12 alt testi vardır. Bu araştırmada sadece benlik saygısı alt testi kullanılmıştır.

Guttman ölçüm şekline göre düzenlenmiş testte, olumlu ve olumsuz yüklü maddeler ardışık olarak sıralanmıştır. Ölçeğin kendi içinde değerlendirme sistemine göre denekler 0 ile 6 arasında puan almaktadırlar. Sayısal ölçümlerle yapılan karşılaştırmalarda benlik saygısı, yüksek (0-1 puan), orta (2-4 puan) ve düşük (5-6 puan) olarak değerlendirilmektedir. Puanın yüksek olması benlik saygısının düşük, az olması ise benlik saygısının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin geçerlik katsıyısı 71, güvenirlik katsıyısı .75 olarak bulunmuştur.Veriler Spss-X for windows paket programında t testi ve tek yönlü varyans analizi ile değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1: Örneklem Grubunu Oluşturan Lise Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Benlik Saygısı Dağılımı.

Benlik-Saygısı Cinsiyet	N	X	SS	t	P
Erkek	237	1.7	1.5	1.54	0.124
Kız	245	1.5	1.3		
TOPLAM	482	1.6	1.4		

Tablo 1’de , örneklem grubunu oluşturan lise öğrencilerinin, benlik saygısı ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyete göre dağılımı verilmiştir. Tablo incelendiğinde; hem erkek hem de kız öğrencilerin benlik saygısının yüksek olduğu görülmektedir. Örneklem grubunu oluşturan lise öğrencilerin cinsiyetlerine göre benlik saygısı puan ortalamaları arasında fark anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 2: Örneklem Grubunu Oluşturan Lise Öğrencilerinin Sosyo Ekonomik Düzeylerine Göre Benlik Saygısı Dağılımı.

Benlik Saygısı SED	N	X	SS	F	P
Üst SED	131	1.5	1.5	1.885	0.152
Orta SED	216	1.6	1.4		
Alt SED	135	1.8	1.4		
TOPLAM	482	1.6	1.4		

Tablo 2’de , öğrencilerin benlik saygısı ölçeğinde aldıkları puan ortalamalarının sosyo-ekonomik düzeylere göre dağılımı verilmiştir. Tablo incelendiğinde lise öğrencilerinin benlik saygısı, sosyo ekonomik düzeye göre farklılık göstermemektedir. Sosyo-ekonomik düzey ile benlik saygısı puan ortalamaları arasında fark bulunmamıştır.[F(2.481)=1.885, p>.05]

Tablo 3. Örneklem Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Benlik Saygılarının Devam Ettikleri Sınıflara Göre Dağılımı.

Benlik Saygısı Sınıf	N	X	SS	F	P
Lise 1	162	1.6	1.1	0.815	0.443
Lise 2	162	1.5	1.3		
Lise 3	158	1.7	1.4		
TOPLAM	482	1.6	1.2		

Tablo 3’de Lise 1,2,3 sınıflara devam eden öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin dağılımı verilmiştir. Örneklem grubunu oluşturan Lise 1, Lise 2 ve Lise 3’üncü sınıf öğrencilerinin benlik saygısı puan ortalamaları arasında fark bulunmamıştır [F(2.481)=0.815 p>.05]. Lise öğrencilerinin benlik saygısı devam ettikleri sınıflara göre farklılık göstermemekle birlikte benlik saygısı düzeylerinin de yüksek olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA

Bu araştırma ile lise öğrencilerinin, cinsiyet, sosyo ekonomik düzey ve devam ettikleri sınıflara göre benlik saygısı düzeyleri incelenmiştir.

Her iki cinsiyette de benlik saygısı puan ortalamalarının yüksek olduğu ve cinsiyetler arası fark olmadığı saptanmıştır. Üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırmada cinsiyete göre benlik saygısı arasında anlamlı bir fark olmadığı belirtilmiştir (Arıcak,1995). Ergenlerde depresyon ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka çalışmada da ergenlerde benlik saygısı açısından cinsiyet farklılıkları gözlenmediği bildirilmiştir (Gür, 1996). Aksoy (1992) da lise son sınıf öğrencilerinin öz saygı ve denetim odağını etkileyen bazı değişkenler konulu araştırmasında cinsiyetin benlik saygısı üzerinde bir etken olmadığını bulmuştur.

Sosyo ekonomik düzeylere göre benlik saygısı durumu incelendiğinde, üst, orta ve alt sosyo ekonomik düzey lise öğrencilerinin benlik saygısı puan ortalamaları arasında fark bulunmamıştır. Buna göre ergenlik dönemindeki bu gençlerin benlik saygısı düzeylerinin sosyo ekonomik durumlarından etkilenmediği belirtilebilir. Üst, orta ve alt sosyo ekonomik düzeyi oluşturan her üç gruptaki ergenlerin yüksek düzeyde benlik saygısına sahip olduğu görülmektedir. Yüksek benlik saygısına sahip bireyler için

birtakım özellikler belirtilmiştir. Buna göre benlik saygısı yüksek bireyler, daha çok zor aktiviteleri tercih etmekte , çabalarının başarıyla sonuçlanacağı konusunda kendilerinden çok emin gözükmekte, duygusal dalgalanmalara daha az duyarlı olmakta , depresyondan daha az etkilenmekte, etkin kişilerden gelecek geri bildirimleri kabullenmeye daha açık olmakta, daha az olumsuz etki kaydetmekte ve başkalarının kendilerinden üstün olduklarını farkettilerinde olumsuz etki yaşamamaktadırlar (Yelsma ve Yelsma, 1998). Torucu (1990), düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlerin benlik saygısında düşme olduğunu ve anne-baba eğitim düzeyinin yüksek olması ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Aksoy (1992) da çalışmasında sosyo-ekonomik düzey ve anne-baba öğrenim durumunun benlik saygısı üzerinde etkili olduğunu bulmuştur. Araştırmacılara göre ergenlerin duyguları özellikle ilk ergenlik döneminde oldukça değişkendir fakat benlik saygısının durağan bir özelliği vardır. Çocukluk döneminde yüksek benlik saygısına sahip bir birey ergenlik döneminde de yüksek benlik saygısı gösterebilmektedir. Orta ve son ergenlik döneminde de benlik saygısı artmaktadır (Hart, 1988; O'Malley ve Bachman, 1983; Savin-Williams ve Demo, 1984).

Çalışmada, farklı sınıflara devam eden lise öğrencilerinin benlik saygısı puan ortalamaları arasında da fark olmadığı bulunmuştur. Her üç grupta lise öğrencilerin yüksek benlik saygısına sahip oldukları görülmektedir. Yüksekaya (1995), araştırmasında üniversite öğrencilerinin yüksek düzeyde benlik saygısına sahip olduğunu ve farklı sınıflarda olmanın benlik saygısı üzerine anlamlı bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Wylie (1979)'e göre de ergenlikte yaş ve benlik saygısı arasında tutarlı bir ilişki yoktur. Ancak uzunlamasına yapılan araştırma sonuçları dikkate alındığında çocukların benlik saygısı düzeylerinde, önergenlikten geç ergenliğe doğru tutarlı bir yükselişin olduğu görülmektedir (O'Malley ve Bachman, 1993). Benlik saygısı yüksek bireylerin olumsuz psikolojik durum içindeyken kötü duygularını azaltmak amacıyla zıt duygu haline geçme eğilimleri olduğu ve olumsuz psikolojik durumda kavramalarının yüksek (pozitif) olduğu belirtilmektedir (Smith ve Petty, 1995).

Sonuç olarak, ergenlik döneminde bulunan Ankara İl Merkezindeki liselere devam etmekte olan öğrencilerin yüksek düzeyde benlik saygısına sahip oldukları görülmektedir. Benlik saygısının çok küçük yaşlardan itibaren oluşmaya başladığı ve artan yaşla birlikte çok boyutlu olarak geliştiği bilinmektedir. Ergenlerle ilgilenen yetişkinlerin, anne-baba tutumlarının benlik saygısı ile yakından ilişkisi vardır. Demokratik tutumların benlik saygısını olumlu yönde etkilediği, buna karşın ilgisiz tutumların benlik saygısını olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir. Ayrıca ergenlikte,

ana-babalarla birlikte arkadaşlardan da alınan sosyal destek benlik saygısının gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Sosyal destek, yabancı kişilerin birey üzerinde yaratabilecekleri olumsuz etki süresince iyi olma durumunu koruyucu ve geliştirici, soyutlamayı önleyici, ihtiyaç duyulduğunda yardım alma olarak tanımlanmaktadır. Böylece sosyal desteğin sadece benlik saygısını, kendine güveni ve benlik değerini yükseltmekle kalmayıp, kendini güvende hissetmek ile kendi ve çevre üzerinde kontrol yeteneğini arttırmada da etkili olduğu belirtilmektedir (Huurre, Kamulairen ve Aro, 1999). Turner (1999)'a göre de benlik saygısı, aile ve arkadaşlardan alınan destekle de ilişkilidir. Ergenlikte özellikle arkadaş desteğinin önemi artar. Arkadaş desteği kişinin yeterli ve başarılı hissetme olanağını yakalayacak yetenekleri geliştirmesine ve sağlıklı benlik saygısı oluşturmaya yardım eder.

Okul çocukların pek çok yeteneklerini geliştirecekleri veya geliştiremeyecekleri ve sonuçta benliklerini ve yapabildiklerini tanımlayacakları bir yerdir. Kısaca akademik öğrenmedeki başarı belki de yüksek benlik saygısının gelişmesinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte öğretmenin işlevi ve sorumluluğu da büyüktür. Öğretmen, ergenlik döneminin sorunlarını bilen ve öğrencisi ile iyi iletişim kurabilen ve ergenlik dönemindeki sorunları onlarla paylaşıp, çözmelerine yardımcı olabilen bir eğitimci modeli olmalıdır. Çünkü eğitim, ergenin bir grup içinde yapıcı ve kalıcı olmasına yardım ederken, bir yandan da özerk bir kişilik geliştirmesini desteklemelidir. Adölesanlarda benlik-saygısı ile ilgili yapılan pek çok araştırma cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyler arasında fark olduğunu göstermesine karşın (Bolck ve Robins, 1993; Harter, 1993; Marsh, 1989; Simmons ve Blyth, 1987) araştırmamızın örneklem grubunu oluşturan ergenlik dönemindeki bu öğrencilerin yüksek benlik saygısına sahip olmaları, benlik saygısının kişiliğin gelişimine olan etkilerini gözönüne aldığımızda olumlu ve sevindirici bir sonuç olarak görülmekle birlikte aynı zamanda da bu kadar geniş örneklem grubunda fark çıkmaması şaşırtıcı bir sonuç olarak değerlendirilebilir

KAYNAKLAR

Adams, S.G., Gullotta T. (1989). “**Adolescent Life Experiences**”, New York: Brooks Cole Publishing Company.

Aksoy, Cerit, A. (1992).” **Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Özsaygı ve Denetim Odağını Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi**”, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

- Arıcak O., T. (1995). “**Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık, Benlik -Saygısı ve Denetim Odağı İlişkisi**”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Block,J., Robins, R.W. (1993).” A Longitudinal Study of Consistency and Change in Self-Esteem from Early Adolescence to Early Adulthood”. **Child Development**, Vol: 64, 909-923.
- Carver, S.C., Scheler, M.F. (1988).” **Perspectives on Personality**”, New York: Allyn and Bacon Inc.
- Coleman, J., Hendry, L.(1990) .“**The Nature of Adolescence**”, Second Edition, London: Routledge.
- Çuhadaroğlu, F.(1986). “**Adölesanlarda Benlik Saygısı**”, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak, Psikiyatri ABD Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Decay, J., Kenny, M.(1994). “Adolescent Development”, Madison: Brown- Benchmark.
- Gür, A. (1996) “**Ergenlerde Depresyon ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki**”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Hart, D.(1988). “The Development of Personal Identity in Adolescence: A Philosophical Dilemma Approach”. **Merrill- Palmer Quarterly**, Vol:34: 245-260.
- Harter, S. (1993). “Causes and Consequences of Low Self-Esteem in Children and Adolescents”. **Self-Esteem: The Puzzle of Low Self-Regard** In R.F. Baumeister (ed.). New York: Plenum Press.
- Harter,S. (1983). “The Development of the Self-Esteem”. **Handbook of Child Psychology: Social and Personality Development**. In M. Hetherington (ed.).New York: Wiley.
- Huurre, T.M., Komulainen, E.J., Aro, H.M. (1999). “Social Support and Self-Esteem Among Adolescents With Visual Impairments.” **Journal of Visual Impairments and Blindness**, Vol:93, 26-41.
- Kassin, S. (1998). “**Psychology**”, Second Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Leory, M.R. (1996). “**Self-Presentation, Impression, Management and Interpersonal Behavior**”, New York: Harper Collins Publishers.
- Marsh, H. (1989). “Age and Sex Effects in Multiple Dimensions of Self-Concept: Preadolescence to Early Adulthood”. **Journal of Educational Psychology**, Vol: 81, 417-430.
- Offer, D., Ostrov, E., Howard, K.I. (1981). “**The Adolescent: A Psychological Self-Portrait**”. New York: Basic Books.
- O'Malley, P.M. & Bachman, J.G. (1993) .“Academic Sel-Esteem and Perceived Valididy of Grades: A Test of Self Verification Theory”, **Contemporary Educational Psychology**, Vol: 18, 414-426.
- O'Malley, P.M. & Bachman, J.G. (1983). “Self- Esteem : Change and Stability Between Ages 13 and 23” , **Developmental Psychology**, Vol: 19, No: 2: 305-314.
- Pope, A.M., McHale,S.M. (1988) “**Self-Esteem Enhancement with Children and Adolescents**”. New York: Pergamon Press.

- Rosenberg, M. (1965). "**Society and The Adolescent Self-Image**", New Jersey: Princeton University Press.
- Ruble, D.N., Boggiano, A.K., Feldman, N.S., Leohl, J.H. (1980). "A Developmental Analysis of the Role of Social Comparison in Self Evaluation", **Developmental Psychology**, Vol:16: 105-115.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, L., Lagerspetz, K.M.J. (1999). "Self-Evaluated Self-Esteem, Peer-Educated Self-Esteem and Defensive Egoism as Predictor of Adolescents Participation in Bullying Situation". **PSPB**, Vol: 25, 1268-1278.
- Savin-Williams, R.C. & Demo, D.H. (1983). "Conceiving or Misconceiving the Self: Issues in Adolescent Self-Esteem", **Journal of Early Adolescence**, Vol: 3, No: 1-2: 121-140.
- Scanlan, T.K. (1982). "Social Evaluation: A Key Developmental Element in the Competition Process", **Children in Sport: A Contemporary Anthology**. In R.A. Magill, M.J. Ash, F.L. Smoll, (eds), Champaign, Illinois: Human Kinetics.
- Simmons, R.G., Blyth, D. A. (1987). "**Moving into Adolescence : The Impact of Pubertal Change and School Context**". Hawthorn, New York: Airline de Gruyler.
- Smith, S.M., Petty, R.E. (1995). "Personality Reorderers of Mood Congruency on Cognition. The role of Self-Esteem and Negative Mood Regulators", **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol. 68, 1092-1107,.
- Steinberg, L. (1993) "Adolescence", Third Edition, New York: Mc Graw Hill.
- Torucu, Koçak, B. (1990). "**13-14 Yaşındaki Gençlerin Sosyo-Ekonomik Düzeyi ve Anne-Baba Tutumlarındaki Farklılıkların Belirlenip Benlik Saygısına Etkisinin Araştırılıp, Karşılaştırılması**", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Turner, G. (1999). "Peer Support and Young People's Health", **Journal of Adolescence**, Vol: 22, 567-575.
- Wells, E., Marwell, G. (1976). "**Self-Esteem: Its Conceptualization and Measurement**". Beverly Hills, Sage Publications Inc.
- Wylie, R. (1979). "**The Self-Concept Theory and Research**". Lincoln: University of Nebraska Press, vol:2.
- Yelsma, P., Yelsma, J. (1998) "Self-Esteem and Social Respect with in The High School", **Journal of Social Psychology**, Vol.4: 138.
- Yörükoğlu, A. (1993). "**Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar**". 8.Baskı, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yüksekkaya, Y. (1995) "**Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**", Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İzmir, 1995.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 185-195, ELAZIĞ-2004

KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞINA İLİŞKİN BİR TUTUM ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİĞİ

Validity and Reliability of an Attitude Scale Towards Reading Habit

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ

*Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. Elazığ.
ngomleksiz@firat.edu.tr*

Özet

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına ilişkin görüş ve tutumlarını ölçecek geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Bunun için önce 67 maddelik beşli Likert tipi “Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçek geliştirilirken ilgili literatürden, öğrenci görüşlerinden ve uzman yargısından yararlanılmıştır. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde okuyan 197 öğrenciden elde edilen veriler faktör analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, 21’i olumlu, 9’u olumsuz toplam 30 madde seçilmiş ve ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu belirtmek mümkündür. Ölçeğin KMO değeri .83, Bartlett testi ise 2202,200 olarak bulunmuştur. Ölçek tek boyutlu bir ölçek olup, öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarına ilişkin özelliklerini ölçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tutum Ölçeği, Okuma Alışkanlığı, Geçerlik, Güvenirlik

Abstract

In this study it was aimed to develop a valid and reliable Likert type attitude scale to measure the ideas and attitudes of the students towards reading habits. For that aim a 67-item “Attitude Scale on Reading Habit” was developed. While developing the scale, related literature was searched, students’ opinions were asked and experts’ ideas were benefited. The data obtained from 197 students studying at the Education Faculty of Fırat University were evaluated by using factor analysis. The data were analyzed and evaluated by using factor analysis. In statistical analysis 30 items were chosen for the second analysis. There are 21 positive, 9 negative attitude items in the scale. Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was found as .88. This result shows that the scale is a reliable scale. KMO value of the scale was found as .83, Bartlett’s test was determined as 2202,200.

Key Words: Attitude Scale, Reading Habit, Validity, Reliability

GİRİŞ

Teknoloji ve ekonomi alanında sürekli ve yoğun bir şekilde yaşanan gelişmeler insanların yeni bakış açıları geliştirmelerini, yeni değer yargılarına, yeni alışkanlıklara ve anlayışlara sahip olmalarını gerektirmektedir. Bunun yanı sıra, değişen koşullara uyum sağlayabilecek bireyler yetiştirme ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bireylerin entelektüel açıdan yeterli düzeye getirilmesi ve bu entelektüel birikimin toplumun yararına sunulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bilgi artışının her birkaç yılda bir katlanarak arttığı göz önünde bulundurulursa, bu yeterliklerin sadece okuldaki öğrenim aracılığıyla kazandırılmayacağı açık olarak görülmektedir. “Bilgi birikiminin neredeyse geometrik diziler halinde arttığı günümüzde okul öğrenimini tamamlamak yetersiz kalmaktadır. Bu noktada kişinin ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşam boyu kişisel eğitim gündeme gelmektedir” (Evcilioğlu, 1995: 42). Okulun bu ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması yeni alternatiflerin ve öğrenme kanallarının ortaya çıkmasını sağlıyor. Bunun oluşumunda hızla gelişen teknolojinin önemi yadsınmaz. Bilgiye ulaşma alternatiflerinin çoğalması ve bu alternatiflerden yararlanma kolaylıkları, öğrenmeyi sınıfın duvarları dışına çıkarmaktadır.

Kitap Okuma Alışkanlığı Kazanmanın Yeri ve Önemi

Yaşam boyu kişisel eğitim ile okul dışında öğrenmenin devam etmesi ve bireyin entelektüel yönünün geliştirilmesinde okumanın önemli bir yeri vardır. Okuma “yazılı ve yazısız kaynaklar, okuyucu ve çevrenin karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan anlam kurma sürecidir” (Akyol, 1997: 26). Entelektüel becerileri gelişmiş bireylerin yanı sıra, alışlagelmiş durumların dışına çıkan ve farklı düşünebilen yaratıcı bireyler yetiştirmek de önemli bir olgu olarak görülmektedir. Örgün eğitimin sınırları içerisine sıkıştırılmış bireylerin yaratıcılık yetilerinin geliştirilmesi de öğrenmenin okul sıralarının dışına çıkarılmasıyla mümkündür.

Doğuştan gelen, çeşitli nedenlerle köreltilmiş olsa bile, yaşam deneyimleri ve özel programlarla yeniden kazanılabilen, güdülebilen ve geliştirilebilen bir yeti olan yaratıcılık (San, 1990: 145-146) okuma becerisinin geliştirilmesiyle ivme kazanır. Şüphesiz bilgi kaynakları arasında kitaplar önemli bir yere sahiptir. Kitaplar bilgi sağlamanın yanı sıra, insanın tüm duygularına hitap etmektedir (Balat, 2002: 41). Okuma teknoloji çağının değişen dünyasında yeni bilgilerle başa çıkmada herkes için önemlidir. Bunun önemi ve gerekliliği her geçen yıl artmaya devam edecektir. Ancak buna rağmen, okumayı bilen ama yeterli düzeyde okumayanların sayısı da artmaktadır (Sangkaeo, 1999).

Kitap okumanın bu denli önem ve yararına rağmen, kitap okumaya karşı istenilen düzeyde ilginin sağlanamadığı da gözlenmektedir. Nitekim, üniversite öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı üzerine yapılan bir araştırmada, öğrencilerin sadece %5'inin boş zamanlarını kütüphanelerde değerlendirdiği, ders dışı kitap okuyanların oranının ise sadece %26 olduğu belirlenmiştir (Esgin ve Karadağ, 2000: 21). Benzer sonuç Gömleksiz ve Telo (2003) tarafından Eğitim Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma ile de belirlenmiştir. Araştırmada öğrencilerin üniversite kütüphanesini yeterli düzeyde kullanmadıkları ortaya konmuştur. 1999 yılında İstanbul'da lise ve üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada da okumama nedeni olarak, deneklerin % 30.3'ü televizyonun kitap okumaktan uzaklaştırdığını, % 19.7'si okul eğitiminde okuma alışkanlığının verilmediğini, % 15.6'sı geçim koşullarının ağır olmasını, % 10.3'ü kitapların pahalı olduğunu ifade etmekte iken, % 4.0'ü de okuyan insanlara değer verilmemesi şeklinde görüş belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 22 Ocak 1999, s.3).

Kitap okuma alışkanlığının yeterli düzeyde olmadığına ilişkin bir başka araştırma ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Araştırma ile öğrencilerin sadece % 21.6'sının kitap okuma alışkanlığına sahip oldukları belirlenmiştir (www.po.metu.edu.tr/buhafta/bh505.html-52k,2000). Bir başka araştırmaya göre de ülkemizde 1997 yılında üniversite ve liseleri bitirenlerin sayısı dört kat artmasına rağmen, kitap okuyanların sayısı 1965'te % 27, 1980'de % 5.7, 1990'da % 2.5, 1997'de % 3.5 olarak belirlenmiş ve kitap okuyanların sayısı 1965'deki oranın onda birine gerilediği ortaya konmuştur (Özen, 1998: 574). Saracaloğlu, Bozkurt ve Serin (2003) tarafından 9 Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada da öğrencilerin yarısından fazlasının yeterli düzeyde kitap okuma konusunda kendilerini yeterli görmedikleri belirlenmiştir. Araştırma kapsamında bulunan öğrencilerin sadece beşte biri kitap okuma konusunda kendilerini yeterli görmüşlerdir. Kitap okumama nedenleri arasında televizyon seyretme, arkadaşlarla sohbet etme, kitap fiyatlarının yüksek oluşu, derslerden vakit bulamama ve yorgun olma gibi gerekçeler öne sürülmüştür.

Kitap okuyan bir toplum olmama nedenleri arasında, kitap okuyan değil, konuşan bir toplum olma, yeterli düzeyde kütüphanelerin bulunmaması, bulunanlarda da yeterli sayıda kitapların olmaması, elektronik iletişim araçlarının daha çekici olması gibi nedenler sıralanabilir (Sangkaeo, 1999).

Kitap okuma alışkanlığının eğitim sistemindeki uygulamalarla doğrudan ilişkisi bulunduğunu belirtmek mümkündür. Öğrencileri ezbere yönelten bir anlayışta kitap okuma alışkanlığının geliştirilmesi mümkün görülmemektedir. Araştırmacı ve

sorgulayıcı, öğrenci merkezli eğitim sistemi öğrencilerde okuma alışkanlığını geliştirebilmektedir. Öğrenci hem araştırma yeteneğini geliştirebilmekte hem de gerek kendisini gerekse ülkeyi ilgilendiren olayları sorgulayabilmekte ve olaylara eleştirel yaklaşabilmektedir.

Bu durumda toplumda okuma alışkanlığından ziyade, okumama alışkanlığının daha yaygın olduğu söylenebilir. Kitap okuma alışkanlığını kazandırma ve bu beceriyi geliştirmenin tek yolu sürekli okumaktır. Bu anlamda kitap okuma alışkanlığı küçük yaşlarda geliştirilebilir (Collins, 1996; Sangkaeo, 1999).

Bu noktada okulların öğrencilere kitap okuma alışkanlığını ne düzeyde kazandırıp kazandırmadığı sorgulanmalıdır. Sorun okullarda yürütülen eğitim programlarında mıdır yoksa bu programları uygulayan öğretmenler ve okul yöneticilerinde midir? Okuyan ve dolayısıyla düşünen insan nasıl yetiştirilecektir? “Temel Eğitim Okulları Türkçe Programı” incelendiğinde programın okuma alışkanlığını kazandırmayı hedeflediği ve bu durumu desteklediği görülmektedir. Adı geçen programda 16 kez amaç olarak okuma ve okuma alışkanlığına ilişkin etkinlikler üzerinde durulmaktadır. 5-6 yerde de ‘günlük gazeteleri ve haftalık ya da aylık dergileri okuma alışkanlığı kazandırmak’, ‘düzeyine uygun yararlı kitapları seçebilmek’, ‘kitaplardan yararlanabilmek’ ifadeleri geçmektedir (MEB, 1981). Bu durum, en azından program düzeyinde kitap okuma alışkanlığını kazandırmanın hedeflendiğini göstermektedir. Ancak uygulamaya bakıldığında programda hedeflenen amaçlara yeterli düzeyde ulaşamadığı görülmektedir.

Okullarımız okur-yazar yetiştirmekte, ancak okuyan insan yetiştirmemektedir. Burada sorun programdan ziyade, yöntemin uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle okuma alışkanlığının kazandırılmasında önemli bir kademe olan ilköğretimin birinci kademesinde sınıf öğretmenleri yöntemi bilmelerine rağmen, öğrencileri erken okutma veya geç kalma endişesi veya diğer öğretmenlerin sınıfları ile rekabet gibi nedenlerle kendilerine göre yöntemin çeşitli aşamalarında değişik uygulamalara girmekteler ve bunun sonucunda da çocuğun hızlı, doğru ve anlamlı okuma becerisi kazanması yeteneğini geliştirmesi, öğrencinin yaşamının sonraki yıllarına sarkmaktadır. Oysa ilköğretim okullarında ilkokuma-yazma öğretiminde kullanılan ve cümle öğretiminden başlatılarak kelime, hece, harf (ses)’in kavratılması aşamalarını içerene çözümlene yöntemi ile de hızlı, doğru ve anlamlı okuma becerisi kazandırılabilir. Bu yöntemin okuma becerisini kazandırmada önemli bir yeri vardır (Evcilioğlu, 1995: 42).

Öğrencilere ders kitaplarındaki bilgileri ezberletmek ve onlardan kitaplarda yazılanları birebir anlatmalarını istemek, onları kitaptan nefret ettirmek gibi bir yanlışa sürüklüyor ve kitap okuma sevgisini kazandırmıyor. Bu nedenle “ders kitaplarındaki

bilgileri ezberleme yerine, çeşitli yazılı kaynaklardan okuma, araştırma, inceleme, not alma, rapor hazırlama, tartışma ve değerlendirme gibi aktif metot ve tekniklere başvurulması sağlanarak” (Tekişik, 1999: 3) öğrencilere öğrenmenin ve kitap sevgisi kazandırmanın yolları öğretilmelidir. Ezberciliğin olmadığı, bağımsız düşünebilen ve yaratıcı yeteneklerini geliştirmiş bireyler yetiştirmek ancak bu tür yöntemlerin denenmesi ve uygulanmasıyla mümkün hale gelecektir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıklarına ilişkin duyuşsal özelliklerini, kitap okumaya yönelik tutumlarını, düşünce ve görüşlerini ölçebilecek güvenilir ve geçerli bir araç geliştirmektir.

Sınırlılıklar

Araştırma kapsadığı alan ve yararlandığı veriler bakımından aşağıda belirtilen boyutlarla sınırlandırılmıştır:

- 1- Öğrencilerinin kitap okumaya ilişkin duyuşsal özelliklerini ölçmek amacıyla geliştirilen duyuşsal alan tutum ölçeği ve
- 2- Araştırma kapsamında bulundurulan 197 öğrenci görüşü ile sınırlandırılmıştır.

Sayıtlar

Araştırma yürütülürken aşağıda belirtilen sayıtlardan hareket edilmiştir:

- 1- Araştırma kapsamında bulunan öğrencilerin kitap okuma alışkanlığına ait tutum ölçeğindeki cümlelere verdikleri cevaplar kendi düşünce ve tutumlarını doğru bir şekilde yansıtmaktadır.
- 2- Öğrencilerin kitap okumaya ilişkin duyuşsal özelliklerini ölçmek amacıyla hazırlanan ölçek, araştırmanın amacına hizmet edecek niteliktedir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2002-2003 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklem adı geçen fakültenin her bölümünden birer sınıf olmak üzere, toplam beş sınıfta bulunan 197 öğrenciden oluşmaktadır.

Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Ölçek geliştirme çalışmaları bir kaç aşamadan oluşmuştur. Önce Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinin kitap okumaya ilişkin duyuş ve düşüncelerinin

alınmasıyla başlanmış ve ortaya konan genel tutum, duygu ve görüşler doğrultusunda 70 tutum cümlesinden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunda toplanan 70 tutum cümlesi aynı üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki öğretim üyeleri ile Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü öğretim üyelerinin görüş ve değerlendirmelerine sunulmuştur. Uzmanlar tarafından incelenerek değerlendirilen ölçekten, gelen öneriler doğrultusunda 8 madde çıkarılmış, bazı maddeler yeniden ele alınarak düzenlenmiş ve ölçeğin ilk proto-tip haline son şekli verilmiştir. Böylece ortaya çıkan ilk proto-tip ölçek 67 maddeden oluşmuştur. Ölçek 5'li Likert tipindedir. Ölçek geçerlik ve güvenilirlik analizleri için 197 kişilik bir öğrenci grubuna uygulanmıştır. Ölçekteki seçenekler Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kısmen Katılıyorum, Katılmıyorum ve Hiç Katılmıyorum biçiminde sıralanmış ve öğrencilerden, kitap okuma alışkanlıklarına ilişkin, bu görüşler arasında kendilerine en uygun olan birini seçmeleri istenmiştir.

Ölçekte bulunan maddelerin 38'i olumlu, 25'i olumsuz tutum ve düşünceleri yansıtmaktadır. Olumlu ifadeli maddeler "Kesinlikle Katılıyorum" seçeneğinden başlayarak 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde puanlanırken, olumsuz ifadeli maddeler ters yönde işleyecek şekilde 1, 2, 3, 4, 5 olarak puanlanmıştır. Olumlu ve olumsuz tutum maddelerine verilen cevapların farklı bir puanlama ile değerlendirilmesinin nedeni; Likert tipi tutum ölçeklerinde tutumların maddelere verilen puanların toplamı ile hesaplanmasından kaynaklanmaktadır. Kitap okuma alışkanlığına ilişkin ölçek yukarıda belirtilen çalışma grubuna uygulanarak geçerli ve güvenilir bir araç geliştirilmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Öğrencilerden derlenen veriler bilgisayar paket program SPSS 10.0 (Statistical Package for Social Sciences) kullanılarak analiz edilmiştir. İlgili literatür, uzman kanısı ve öğrenci görüşlerinden yararlanılarak oluşturulan 67 maddelik ölçeğin faktöryel geçerliği için faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla, faktör analizi yöntemlerinden döndürülmemiş ve asal eksenlere göre döndürülmüş (varimax rotated) temel bileşenler analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre faktör yükü 0.35 ve 0.35'den büyük olanlar ikinci analiz için seçilmiş ve toplam 30 madde işler durumda gözükmiştir. Ayrıca, ölçeğin geçerliğini belirlemek için de bu yöntemlerden ve uzman kanısından yararlanılmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ölçeğinin yapı geçerliğinin belirlenmesi için faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizi ile ölçeğin yapısının tanımlanması ve yapı

geçerliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ölçeğe ilişkin yapılan faktör analizi işlemleri sonucunda elde edilen 30 maddenin birbirinden bağımsız anlamlı faktörlere ayrılıp ayrılmadığının belirlenmesi amacıyla asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Yapılan faktör analizi işlemlerinin sonucunda 6 faktör belirlenmiştir. Faktör analizine göre 7 madde 1. faktörde, 4 madde 2. faktörde, 4 madde 3. faktörde, 3 madde 4. faktörde, 4 madde 5. faktörde, 8 madde ise 6. faktörde toplanmıştır. Bu faktörlere anlamlı isimler verilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1.faktör “Sevgi”, 2.faktör “Alışkanlık”, 3.faktör “Gereklilik”, 4.faktör “İstek”, 5.faktör ise “Etki”, 6.faktör ise “Yarar” başlığı altında toplanmıştır. Sonuç olarak geliştirilen ölçek, 21’i olumlu, 9’u olumsuz olmak üzere 30 tutum cümlesinden oluşmaktadır. Sevgi alt boyutunda bulunan tutum cümlelerinin 4’ü olumsuz, 3’ü olumlu, alışkanlık alt boyutundakilerin 2’si olumlu, 2’si olumsuz, gereklilik alt boyutunda bulunanların 3’ü olumsuz, 1’i olumlu, istek alt boyutundakilerin 3’ü olumlu, etki alt boyutundakilerin 4’ü olumlu, yarar alt boyutunda bulunan cümlelerin ise 8’i de olumlu cümledir. Tablo 1’de kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ölçeğinde bulunan maddelere ait her bir faktör ve bunlara yüklenen faktör yükleri bulunmaktadır.

Tablo 1’deki bulgular incelendiğinde tutum ölçeğinin faktör yüklerinin 0.36 ile 0.63 arasında değiştiği görülmektedir. Her bir alt bölümün faktör yükleri ayrı ayrı incelendiğinde, Faktör 1’in faktör yüklerinin 0.36 ile 0.54, Faktör 2’nin faktör yüklerinin 0.42 ile 0.63, Faktör 3’ün faktör yüklerinin 0.39 ile 0.53, Faktör 4’ün faktör yüklerinin 0.41 ile 0.48, Faktör 5’in faktör yüklerinin 0.39 ile 0.60, Faktör 6’nın faktör yüklerinin ise 0.46 ile 0.59 arasında değiştiği görülmektedir.

Ölçeğin uygulanması ile elde edilen puanların güvenilirliği Cronbach Alpha güvenilirlik formülü uygulanarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha, ölçeğin güvenilirliği belirlenirken, ölçeğin tümü ve her bir alt ölçek için iç tutarlık anlamında kullanılan bir güvenilirlik katsayısı hesaplama biçimidir. Buna göre yapılan güvenilirlik hesaplamalarında, ölçeğin tüm olarak Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .88 olarak belirlenmiştir. Bu sonuca göre ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir. Ölçeğin bütün olarak güvenilirlik analizinin yanı sıra, ölçekte bulunan altı alt boyutun her birinin de güvenilirliği ayrı ayrı hesaplanmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 1: Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeğinin Asal Eksenlere Göre Döndürülmüş Temel Bileşenler Analiz Yöntemindeki Maddelerin Faktör Yükleri

Madde No	Madde Çeşidi	Faktör 1 (Sevgi)	Faktör 2 (Alışkanlık)	Faktör 3 (Gereklilik)	Faktör 4 (İstek)	Faktör 5 (Etki)	Faktör 6 (Yarar)
1	-	0.36					
3	-	0.54					
5	-	0.50					
6	-	0.49					
8	+	0.47					
16	+	0.51					
20	+	0.41					
2	-		0.42				
7	-		0.53				
18	+		0.63				
27	+		0.42				
4	-			0.45			
9	-			0.42			
11	+			0.53			
13	-			0.39			
10	+				0.47		
12	+				0.41		
29	+				0.48		
14	+					0.39	
17	+					0.60	
25	+					0.49	
30	+					0.44	
15	+						0.49
19	+						0.55
21	+						0.54
22	+						0.54
23	+						0.59
24	+						0.50
26	+						0.51
28	+						0.46

*+ : Olumlu cümleler - : Olumsuz cümleler

Tablo 2: Kitap Okula Alışkanlığına İlişkin Tutum Ölçeğinin Alt Boyutlarına Göre Cronbach Alpha Güvenirlilik Katsayıları

Alt Boyutlar	Madde No'lar	Güvenirlilik Katsayıları
1 (Sevgi)	1, 3, 5, 6, 8, 16, 20	.78
2 (Alışkanlık)	2, 7, 18, 27	.73
3 (Gereklilik)	4, 9, 11, 13	.72
4 (İstek)	10, 12, 29	.70
5 (Etki)	14, 17, 25, 30	.75
6 (Yarar)	15, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 28	.79

Tablo 2'deki bulgular incelendiğinde ölçeğe ilişkin alt boyutların Cronbach Alpha güvenilirlik katsayılarının .70 ile .79 arasında değiştiği görülmektedir. Bu bulgular ölçeğin her bir alt boyutunun güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tutum ölçeğinde bulunan 67 maddeye ilişkin ilk analiz sonuçlarına göre KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri .74, Bartlett Testi 4628,171 olarak bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda işler durumda bulunan 30 madde için tekrar faktör analizi işlemleri yapılmıştır. İkinci analiz sonucunda KMO 0.83, Bartlett test ise 2202,200 şeklinde bulunmuştur. Buna göre Bartlett testinin sonucu 0.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bartlett testine göre değişkenler arasında bir korelasyon bulunmakta ve faktör analizi bu değişkenlere uygulanmaktadır.

Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ise .88 şeklinde belirlenmiştir. İlk analizde işler görünen bütün maddeler ikinci analizde de işler durumda görünmüştür. Her iki analizde de faktör yükleri .35 ve .35'in üzerinde olan maddeler kullanılmıştır.

30 maddeden oluşan bu tutum ölçeğinde alınabilecek en yüksek puan 150, en düşük puan ise 30 olmaktadır. Ölçekte alınan en yüksek puan 150 (282), en düşük puan ise 58 (179) olmuştur. Bu çalışmada kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutum ölçeğinde puan ortalaması 127,83 (237,50) olarak bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma ile Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıklarını ilişkin duyuşsal özelliklerini ölçebilecek ve kitap okumaya yönelik görüş ve düşüncelerini ortaya koyabilecek bir ölçek geliştirilmiştir. İlgili literatür, öğrenci görüşleri ve uzman yargısı sonucunda ilk olarak 38'i olumlu, 25'i olumsuz toplam 67 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. 67 maddeden oluşan ölçek ilk analiz işlemleri için 197 öğrenciye uygulanmış, faktör yükü .35 ve .35'in üstünde olan maddeler işler durumda kabul edilerek ikinci analiz için seçilmiştir. Ölçek, 21'i olumlu, 9'u olumsuz olmak üzere 30 maddeden oluşmaktadır. Asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi sonuçlarına göre ölçek, altı alt boyuttan oluşan bir ölçektir. Ölçeğin bütün olarak alpha güvenilirlik katsayısı 0.88 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ait altı alt boyutun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları sırasıyla .78, .73, .72, .70, .75, .79 şeklinde bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar ölçeğin gerek bütün olarak, gerekse alt boyutlar açısından güvenilir bir ölçek olduğunu ortaya koymaktadır.

İlk analiz sonuçlarına göre ölçeğin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.74, Bartlett testi 4628,171 olarak bulunmuştur. İlk analiz işleminden önce ölçekte 38'i olumlu, 25'i de olumsuz olmak üzere toplam 67 tutum

cümlesi bulunmaktaydı. İlk analiz sonucunda 30 madde işler durumda bulunmuştur. İşler halde bulunan 30 madde için ayrıca bir kez daha faktör analizi işlemleri yapılmıştır. İkinci analizde KMO değeri 0.83, Bartlett test ise 2202,200 olarak bulunmuştur. Buna göre Bartlett testinin sonucu 0.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bartlett testine göre değişkenler arasında bir korelasyon bulunmakta ve faktör analizi bu değişkenlere uygulanmaktadır. Ölçeğin bütün olarak Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.88 şeklinde bulunmuştur. Bu sonuçlara göre ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akyol, H.** (1997). Okuma ve Prensipleri. Çağdaş Eğitim. Yıl:22, Sayı:233, Haziran 1997, 26-279.
- Balat, U.G.** (2002). Çocuk-Kitap İlişkisi ve Çocukların Düzeylerine Uygun Kitap Seçimi. Yaşadıkça Eğitim. Sayı: 74-75, 41-44.
- Collins, N. D.** (1996). Motivating Low Performing Adolescent Readers. ERIC ED396265.
- Cumhuriyet Gazetesi.** 22 Ocak 1999, s.3.
- Esgin, A., Karadağ, Ö.** (2000). Üniversite Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı. Popüler Bilim. Eylül 2000, 19-23.
- Evcilioğlu, İ.** (1995). Okuma İlgileri Güdüsü ve Alışkanlığını Geliştirme. Çağdaş Eğitim.Yıl:20, Sayı: 216, Aralık 1995. 42-44.
- Gömlüksiz, M. N., Telo, A.** (2003). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlığı (Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, 15-17 Mayıs 2003. Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir.
- MEB.** (1981). Tebliğler Dergisi, 22.09.1981.Temel Eğitim Okulları Türkçe Programı. Sayı: 2098. Ankara.
- Özen, F.** (1998). "Türkiye'de Okuma Alışkanlığı ve Öğretmenin Sorumluluğu". Eğitim Sen Demokratik Eğitim Kurultayı, 2-6 Şubat 1998. 571-590. Ankara: Volkan Matbaası.
- San, İ.** (1990). "Resim-İş Öğretiminde Yaratıcılık", Ortaöğretim Kurumlarında Resim-İş Öğretimi ve Sorunları, 10-11 Mayıs 1990. Ankara: TED Yayınları.
- Sangkaeo, S.** (1999). Reading Habit Promotion in ASEAN Libraries. 65. IFLA Council and General Konferansı'nda Sunulan Bildiri. 20 - 28 Ağustos 1999, Bangkok, Tayland.<http://www.ifla.org/IV/ifla65/papers/091-114e.htm>.(Erişim Tarihi Aralık,2003).
- Saracaloğlu, A. S., Bozkurt, N. ve Serin, O.** (2003). Üniversite Öğrencilerinin Okuma İlgileri ve Okuma Alışkanlıklarını Etkileyen Faktörler., Eğitim Araştırmaları. Yaz 2003, Yıl 4, Sayı 12, 149-157.
- Tekışık, H. H.** (1999). Okuyan Toplum Haline Nasıl Geliriz? Çağdaş Eğitim, Yıl: 24, Sayı: 253, Nisan 1999, 1-4.

EK – 1

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 23119 Elazığ

KİTAP OKUMA ALIŞKANLIĞINA İLİŞKİN TUTUM ÖLÇEĞİ

Değerli Öğrenci,

Kitap okuma alışkanlığınıza ilişkin görüş ve düşüncelerinizi değerlendirmek amacıyla bir tutum ölçeği geliştirilmiştir. Kitap okuma alışkanlığı ile ilgili olarak bir görüş ve yargı bildiren aşağıdaki cümleleri okuyunuz. Bu görüşlere ne ölçüde katıldığınızı veya katılmadığınızı sağ tarafta bulunan sütunda yanıt olarak verilen beş görüşten birini işaretleyerek (ilgili yere X işaretini yazarak) belirtiniz. Seçenekler “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kısmen katılıyorum”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde verilmiştir. Lütfen duyu ve düşünceleriniz en iyi ifade ettiğini düşündüğünüz, kendinize en uygun seçeneği işaretleyiniz. Araştırmaya gösterdiğiniz katkı için teşekkürlerimi sunarım.

Kitap Okuma Alışkanlığı Tutum Ölçeğine İlişkin Tutum Maddeleri

Madde No	Tutum cümleleri	Seçenekler				
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1.	Kitap okumayı sevmiyorum.*	☐	☐	☐	☐	☐
2.	Kitap okuma alışkanlığım yok.*	☐	☐	☐	☐	☐
3.	Kitap okumanın sıkıcı olduğunu düşünüyorum.*	☐	☐	☐	☐	☐
4.	Kitap okumayı gereksiz buluyorum.*	☐	☐	☐	☐	☐
5.	Kitap okumaktan nefret ediyorum.*	☐	☐	☐	☐	☐
6.	İyi okuyamadığım için okumayı sevmiyorum.*	☐	☐	☐	☐	☐
7.	Hiç kitap okumuyorum.*	☐	☐	☐	☐	☐
8.	Boş zamanlarımda kitap okumak hoşuma gider.	☐	☐	☐	☐	☐
9.	Okumanın öneminin yeterince kavranmadığı inancındayım.*	☐	☐	☐	☐	☐
10.	İyi bir okuyucu olabileceğime inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
11.	Kitap okumayı gerekli buluyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
12.	Okuma kulüplerinin oluşturulmasını istiyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
13.	Gazete okumayı gereksiz buluyorum.*	☐	☐	☐	☐	☐
14.	Gazetelerin etki alanının çok geniş olduğuna inanıyorum	☐	☐	☐	☐	☐
15.	Okuma duyguları ifade etme kolaylığı sağlar.	☐	☐	☐	☐	☐
16.	Yabancı klasikleri okumayı seviyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
17.	Kitap okuma insanları ve dünyayı daha iyi anlamamızı etkiler.	☐	☐	☐	☐	☐
18.	Kitap okuma hızlı düşünme alışkanlığı kazandırır.	☐	☐	☐	☐	☐
19.	Okuma zihinsel kapasitemizi artırır.	☐	☐	☐	☐	☐
20.	Türk klasiklerini okumayı seviyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
21.	Okuma hayal dünyamızı geliştirir.	☐	☐	☐	☐	☐
22.	Okuma çok yönlü düşünme becerisi oluşturur.	☐	☐	☐	☐	☐
23.	Kitap okuma analiz, sentez ve yorumlama becerisini geliştirir.	☐	☐	☐	☐	☐
24.	Okuma bilmediğimiz dünyaların kapılarını açar.	☐	☐	☐	☐	☐
25.	Farklı tür kitaplar okumak hayata bakış açımızı etkiler.	☐	☐	☐	☐	☐
26.	Okuma sayesinde geçmişle günümüz arasında bağlantı kurabiliriz.	☐	☐	☐	☐	☐
27.	Gelişigüzel kitap okumam, kitap konusunda seçiciyim.	☐	☐	☐	☐	☐
28.	Okumanın vizyonumuzu geliştirebileceği inancındayım.	☐	☐	☐	☐	☐
29.	Kendime ait bir kitaplığımın olmasını istiyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
30.	Okuma becerisinin sınavlardaki başarıyı olumlu yönde etkilediğine inanıyorum	☐	☐	☐	☐	☐

* : Olumsuz tutum cümleleri

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 197-208, ELAZIĞ-2004

ÇOKTAN SEÇMELİ TEST TEKNİĞİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNE OLUMSUZ ETKİLERİ

Negative Effect of Multiple Choice Test Technic on Turkish Teaching

Ahat ÜSTÜNER

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ.
austuner@firat.edu.tr*

Murat ŞENGÜL

*Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi Bölümü, Elazığ.
msengul@firat.edu.tr*

Özet

Bu çalışmada, çoktan seçmeli test tekniği kullanımının Türkçe öğretimindeki ölçme ve değerlendirmelerde ortaya koyduğu olumsuz etkiler üzerinde durulmuştur.

Türkçe öğretiminde kullanılan çoktan seçmeli testler, öğrencilerin belli bir konu üzerinde düşünme, düşündüklerini yazılı ve sözlü olarak ifade etme, yaratıcılıklarını ortaya koyma, eleştirel düşünme, yorumlama, çözümlenme ve konu üzerinde değerlendirmelerde bulunmasına olumsuz yönde etki eder.

Öğrencilerdeki anlama ve anlatım becerilerinin geliştirilmesinde, Türkçe dersinin gereken katkısı sağlayabilmesi, Türkçe öğretiminin temel hedeflerini kazandırmaya yönelik dil becerilerini geliştirici etkinlikleri ön plana çıkaran uygulamalarla mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türkçe öğretimi, öğrenme, öğretme, çoktan seçmeli test tekniği, ölçme ve değerlendirme.

Abstract

In this study we stressed on the negative effects of multiple choice test technic in measurement and evaluation in teaching Turkish.

Multiple choice sytests used in Turkish teahcing effects the students' skills negatively in thinking, written or oral explaining what they think, improving their creativeness, critical thinking and interpreting, solving and concluding about a subject matter.

It is possible to improve students' skills in understanding and explaining by regarding the practices that aim the improvement of language skills in Turkish teaching.

Key Words: Language, Turkish Teaching, Learning, Teaching, Multiple Choice Test Technic, Measurement and Evaluation.

GİRİŞ

Toplumdaki bireyler arasında iletişim ve etkileşim dille gerçekleşir. Dili kullanma becerileri bireyin çevresiyle iyi ilişkiler kurmasını, dolayısıyla toplumdaki yerini belirler. “İnsan, doğumundan itibaren, içinde yaşadığı toplumda var olan bilgilerin, insanlar arasındaki davranış biçimlerinin, inanç, öğreti ve kuramların oluşturduğu bir ekin yumağı ile kuşatılır. Tüm bu değerler, kişiden kişiye dil yoluyla aktarılır” (Adalı, 1983:14). Dil, bireysel ve toplumsal yaşamın en temel iletişim ögesidir. “Herhangi bir niyetin açığa vurulmasına, dolayısıyla bir zihinden başka bir zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi” (Batuhan ve Grunberg, 1970: 9) olan dil, en önemli iletişim aracıdır. Eğitim bireyin düşünme ve iletişim becerilerini geliştirmeye hedeflediği için, dil eğitimi, eğitimin en önemli görevi olarak karşımıza çıkar.

Çağdaş toplumun uyumlu bir üyesi olarak yaşamının en önemli gereklerinden biri etkili ve yeterli bir iletişim gücüne sahip olmaktır. Toplum ile iç içe yaşayan birey, gereksinimlerini gidermek, duygu ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşmak, bilgi kazanmak ve dengeli biçimde yaşayabilmek için toplumdaki diğer bireylerle iletişim kurmak zorundadır. Dilin etkili kullanımı, hem bireylerin toplum içinde diğer bireylerle iyi bir iletişim kurmasını, hem de eğitim alanındaki öğrenmelerin daha etkili bir şekilde gerçekleşmesini kolaylaştırır.

“Ana dili öğretimi, özellikle ilköğretimde bütün derslerin temelini oluşturur. Çünkü ana dilinde yetkinliğe ulaştıkça düşünce yapısı, yorum gücü gelişen, duygu ve beğeni inceliği kazanan; ulusal ve evrensel kültür birikimini algılamaya başlayarak kimliğini geliştiren bir öğrenci, öteki dersleri de büyük ölçüde başaracaktır” (Sever,2000: XI). Bireyin ana dilinde kazandığı davranışlar, onun gerek okuldaki, gerekse okul dışındaki başarısını ve bunun yanında çevreyle uyumunu belirleyen etkenlerdir. Bu bakımdan, kişinin ana dilini etkili bir şekilde kullanabilmesi ile okuldaki başarısı ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurması arasında yakın bir ilişki vardır.

Örgün eğitim sisteminin işlevi, eğitim-öğretim sürecinde, çocuğun kavram gelişimini sistemleştirerek bir üst aşamaya vardırarak, onun, bilgi edinme, düşüncelerini düzene koyma ve diğer insanlarla iletişim kurma becerilerini geliştirmesine yardımcı olmaktır (Ergenç, 2002 :133). Öğrencilere, Türkçeyi doğru bir şekilde ve amacına uygun olarak öğretmek, sadece Türkçe öğretmenlerinin görevi değildir. Eğitim-öğretim uygulamalarının her kademesinde görev yapan öğretmenler, kendi uzmanlık alanlarının yanında, aynı zamanda bir dil öğretmenidirler. Kendi uzmanlık alanlarına ait bilgileri öğrencilere aktarırken, iletişim sisteminin en önemli ögesi durumundaki dili kullanırlar. Öğrenciler, eğitim-öğretim etkinlikleri esnasında, öğretmenlerini kendileri için model olarak belirleyebileceğinden, onlar için, öğretmenin söylediği her şey doğru ve gerçek bir

yapıya sahiptir. İşte öğrencideki bu düşünce yapısından haberdar olması gereken öğretmenin, öğretimsel etkinliklerde, dili bilinçli olarak, özenle ve doğru bir şekilde kullanması gerekmektedir. Türkçeyi doğru ve etkili bir şekilde kullanma bilinci ve sorumluluğuyla, öğrencilerdeki yazılı ve sözlü anlatım becerilerinin geliştirilmesinde gereken katkıyı sağlaması gereken öğretmenlerin, bu amaçla öğrenciyi etkin olmaya yönlendirecek yöntemler kullanıp öğrencilerin, anlatım becerilerini uygun bir kalıba dökerek sergilemelerine imkan vermeleri gerekmektedir.

Dil öğretimi, birbiriyle örüntülü olan dinleme, konuşma, okuma ve yazma etkinliklerine dayanır. Birey, çeşitli alanlara ilişkin bilgilerin çoğunu okuma ya da dinleme yoluyla edinir. Kendi bilgi, düşünce, duygu ve isteklerini de başkalarına konuşma ya da yazma yoluyla iletir. Dinleme, konuşma, okuma ve yazma etkinlikleri, içeriği ve anlamı ne olursa olsun, bütün derslerdeki öğretimsel etkinlikler için gereklidir. Bu nedenle, ana dili öğretimi diğer bütün derslerdeki öğrenmelerin temelini oluşturur.

Öğrenmenin gerçekleşmesi, etkili bir iletişimin varlığına, etkili bir iletişimin varlığı ise ancak ve ancak öğretim dilinin etkili bir biçimde kullanılmasına bağlıdır. Okuduğunu veya dinlediğini anlayamayan; bilgi, düşünce ya da duygularını sözlü veya yazılı olarak anlatamayan bir öğrencinin okulunda başarılı olması da beklenemez (Tekin, 1980:17-18). Öğrencilerin dil ve iletişim becerilerinin geliştirilmesinde ve dil öğretim programının yapılandırılmasında izlenmesi gereken adımları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Öğretim hedeflerinin (dilsel ve iletişimsel hedeflerin) belirlenmesi,
- Hedefler doğrultusunda öğretim materyallerinin seçilerek örgütlenmesi,
- Öğretim materyallerinin söz konusu hedef davranışları öğrenciye kazandırma amacıyla işe koşulması,
- Bu hedeflerin öğrenci davranışına dönüştürülmesi,
- Öğrencilerin öğretim hedeflerine (dilsel ve iletişimsel hedeflere) erişip erişmediğinin kontrolü (değerlendirme) (Sönmez, 1993:43-62).

Öğrencilerin dil becerilerinin ne düzeyde olduğunu anlayabilmek, dil öğretim etkinliklerinin amaca ulaşp ulaşmadığını kontrol edebilmek için de birtakım ölçme ve değerlendirme etkinliklerine girişmek gerekmektedir.

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Öğretme-öğrenme sürecinin en önemli öğelerinden biri programdaki uygulamalardan elde edilen verimi görmek amacıyla yapılan ölçme ve değerlendirmelerdir.

Bloom ve arkadaşları, eğitim-öğretim sürecinde, öğretim etkinlikleri ve bu

etkinliklere bağlı olarak yapılması gereken değerlendirmenin, istendik davranışın oluşmasında ayrılmaz iki öğe olduğunu; değerlendirme olmadan öğretim durumu hakkında karar vermenin olanaksız olduğunu ortaya koymakta ve değerlendirmenin işgörüsünü, hedeflerde belirlenen değişmelerin olup olmadığını, olmuşsa gerçekleşme derecesini belirleyen kanıtların toplanıp yargılanması olarak belirtmektedirler (Demirel, 2003: 183).

Eğitim sisteminin her aşamasında kullanılabilir ölçme ve değerlendirme etkinlikleri, eğitim sisteminin kontrol öğesinin işlerliğinin sağlanabilmesi için yapılması zorunlu olan etkinliklerdir. Öğrencilere bazı istendik davranışları kazandırmak için planlanan eğitim- öğretim etkinliklerinin sonunda, öğrencilerin arzulan davranışları yeterli bir düzeyde kazanıp kazanmadıklarını ortaya koyarak eğitim sisteminin aksayan yanlarının tespiti ve daha sonra da iyileştirilmesi söz konusu olabilir. Günümüzde, eğitim sistemimizde, özellikle bir ders veya kurstaki başarıyı belirlemede; öncelikle, öğretmen tarafından hazırlanan ölçme araçlarının öğrencilere uygulanmasıyla öğrencilerin başarılarını yansıtan ölçümler elde edilmektedir. Sonra da elde edilen bu ölçümlerin, başarılı sayılabilmesi için gerekliliği önceden belirlenen bazı ölçütlerle kıyaslanması sonucu öğrencilerin o dersteki başarı durumları hakkında bir karar verilmektedir. Bu şekilde, öğretmenlerin elde ettikleri ölçümlerle, bazı ölçütlerin kıyaslanması sonucu öğrencilerin başarıları değerlendirilmektedir (Tan, Kayabaşı ve Erdoğan, 2002: 193).

Türkçe öğretimi uygulamalarında, öğretimsel etkinliklerin istenilen amaçlara ulaşp ulaşmadığını tespit için ölçme ve değerlendirmenin doğru yapılması gerekmektedir. Ölçme ve değerlendirme, esas itibarıyla programdaki amaçlara göre yapılmaktadır. Programda belirlenen amaçlar ve bu amaçlara bağlı hedef davranışların ne düzeyde gerçekleştiğini ve öğrencinin öğretme-öğrenme etkinliklerinde ulaştığı düzeyi ölçme ve değerlendirme yaparak tespit edebiliriz.

Eğitimin hedeflerini tespit ederek bu hedeflere bağlı olarak gerçekleştirilmesi düşünülen davranışları ölçmek ve değerlendirmek için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Okullardaki ölçme etkinliklerinin sebeplerini; öğrencilerin bir derse hazır oluş seviyelerini tespit etmek, derste öğretilmesi planlanmış olan davranışların daha önceden öğrenilmiş olup olmadıklarını saptamak, her öğrenme ünitesi sonunda bu öğrenme ünitesinde öğretilmesi planlanmış olan davranışlardan hangilerinin tam olarak öğrenilmiş, hangilerinin tam olarak öğrenilmemiş ve bunun sonucunda da muhtemelen neden öğrenilmemiş olduğunu meydana çıkarmak ve dersin belli dönemlerinin sonunda, bu dönemlerdeki etkileşimlerin ürünü olarak meydana gelen hedeflerle tutarlı öğrenme düzeylerini belirlemek (Özçelik, 1981:5) şeklinde özetleyebiliriz.

Değerlendirme, öğrenciye, davranışını nasıl geliştireceği hakkında bilgi verdiği için yeterince başarılı olan öğrenciyi güdüler; öğretmenin, öğrenci hakkında vereceği kararlara dayanak olur ve öğretmenin kendi öğretiminin ne derecede etkili olduğunu kestirmesine yardımcı olur (Özçelik, 1981:6). Dolayısıyla değerlendirme, öğretmen, öğrenci, öğretim ve programa ilişkin kararların verilmesinde destekleyici ve tamamlayıcı etkinlikleri bünyesinde bulundurur.

Öğrencilerin başarılarını değerlendirmek amacıyla yapılan sınavlardan elde edilen ölçümler, öğrenci başarısını yansıtmakla birlikte, öğretimin verimliliğine ve etkililiğine yönelik bilgiler sağlar. Bir derste, eğer öğrenciler istedik davranışları yeterli düzeyde kazanamamışlarsa, bunun olası sebepleri araştırılmalıdır. Öğrencilerin söz konusu davranışları neden kazanamadıkları araştırılmalı ve bu araştırma bulguları çerçevesinde eğitim sistemi gerekli revizyona tabi tutulmalıdır (Tan, Kayabaşı ve Erdoğan, 2002: 193).

Türkçe derslerindeki ölçme ve değerlendirme etkinliklerinde kullanılan soruların şu özelliklere sahip olması gerekmektedir:

- Öğrenciyi öğrenmeye güdülemelidir.
- Öğrenciler, sorudan farklı anlamlar ve yorumlar çıkarmamalıdır.
- Ölçülmeye çalışılan davranış ne ise, sadece o sorulmalıdır (Bu hususta ders programının öngörmüş olduğu hedeflerden, genel ve özel amaçlardan faydalanılmalıdır).
- Gereksiz ipuçlarını ve ayrıntılı bilgileri bünyesinde bulundurmamalıdır.
- Ölçülen davranış ne ise, o davranışın beklenen öğrenme düzeyinde gösterilmesini gerektirmelidir.
- Ölçülmesi amaçlanan davranışı yeterince kazanmış öğrenciler, soruyu doğru yanıtlayabilmelidir.
- Öğrencinin kendisini değerlendirmesine olanak sağlamalıdır.
- Öğrencinin yeni davranış kazanmasını sağlayıcı nitelikte olmalıdır.
- Öğrencinin hem bilgi birikimine uygun hem de bu birikimi geliştirici bir mahiyet arz etmelidir.
- Öğrenciyi araştırma, inceleme ve gözlem yapmaya yönltebilmelidir (Kutlu, 1999:20).

Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme yapmanın amaçları, öğrencinin eksik ve üst düzey öğrenmelerini ortaya çıkarmak, ilerisi için yapılacak çalışmaları belirlemek, öğrencinin gelişimini kaydetmek ve öğrencinin başarısıyla ilgili değerlendirme yapmaktır.

Türkçe öğretimindeki ölçme ve değerlendirmelerde uygulanan sınav türlerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Yazılı yoklama, 2-Sözlü yoklama, 3-Kısa cevaplı testler, 4-

Eşleştirme maddeleri, 5-Doğru-yanlış testleri, 6-Çoktan seçmeli testler.

Türkçe dersi bir ifade dersi olduğu için bu dersteki ölçme ve değerlendirmelerde genellikle yazılı yoklamalara başvurulmaktadır. Çoktan seçmeli testler, Türkçe öğretiminde kullanılan bir diğer sınav türüdür. Bu çalışmada, çoktan seçmeli test kullanımının, kendini ifade edebilme ve yazılı anlatım becerilerinin gelişmesi yönünden Türkçe öğretimine olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır.

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ÇOKTAN SEÇMELİ TEST TEKNİĞİNİN KULLANIMI VE BU TESTLERİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNE OLUMSUZ ETKİLERİ

Çoktan seçmeli bir testte her soruda, soruyla birlikte, sorunun cevabı olabilecek seçenekler de sunulur. Öğrencilerin, sunulan seçeneklerden doğru olanı bulup işaretlemeleri beklenir. Anlaşılacağı üzere, çoktan seçmeli testler, sorulan bir sorunun doğru cevabını verilen seçeneklerden bulduran bir sınav türüdür. Çoktan seçmeli testlerde, cevaplayıcı, dilediği gibi cevap veremez. Öğrencinin vereceği cevap, sunulan seçeneklere bağlıdır. Öğrenciler, verilen seçeneklerden doğru cevabı veya verilen seçenekler arasından en doğru olanı bulup işaretlemektedirler (Tan, Kayabaşı ve Erdoğan, 2002: 333).

İfade ve becerileri geliştirmeyi ön planda tutması gereken Türkçe derslerinde çoktan seçmeli test tekniğinin kullanımı bazı olumsuzlukları beraberinde getirecektir. Türkçe öğretimindeki ölçme ve değerlendirmelerde, çoktan seçmeli test tekniği kullanımının ortaya çıkaracağı olumsuz durumları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Çoktan seçmeli testler, daha çok olgusal bilgiyi ölçmeye yönelik olup iyi bir şekilde hazırlansa bile ifade yeteneğinin dışında kalan yargılama, yorumlama, değerlendirme ve çözümlenme gibi üst düzeydeki zihinsel becerileri tam anlamıyla ölçemez. Bu testler, “öğrenciye, bilgisini ve düşündüklerini düzenleme ve dilediği şekilde ifade etme olanağı sağlamaz” (Yıldırım, 1983.144).

Okullarda, dersler klasik yöntemlerle işlendiğinden, öğretim etkinliklerinde belirlenen hedefler bilişsel alanda düşük düzeyde olmakta, duyuşsal alandaki hedeflere ise hemen hemen hiç yer verilmemektedir. Bu durum, aktarılan bilginin bilgi düzeyinden öteye geçmesini engellemektedir. Bu haliyle, analiz, sentez yapabilen, araştırmacı, girişimcilik ruhuna sahip, yaratıcı düşünebilen, problem çözme becerisi kazanmış, kendi başına karar verme beceri ve tekniğine sahip bilgi çağının bireylerini yetiştirmek mümkün gözükmemektedir. (Tezci, 2000: 76). Öğrencinin aldığı bilgiyi üst düzeyde bir beceri haline getirebilmesi o bilgiyi kullanmasıyla, ona yeni bir yorum getirmesiyle mümkün

olacaktır. Öğrencilerin dil becerilerini ölçmeye yönelik olarak sorulan “iyi bir sorunun özelliği, yöneltildiği konuyla ilgili bilgiyi ve bilinen bütün olguları kontrol etmek, karşılaştırmak ve sorgulamaktır. Dolayısıyla, öğrenciye bulguyu yorumlama, açıklama, nedenleri ilişkilendirme, eleştiri, sonuçları izleme, hayal gücünü kullanma, değerlendirme sürecini işleme koyma imkânını verebilmelidir” (Özbay, 2002:544). Çoktan seçmeli test soruları, kendi içerisinde yer alan hazır bilgiyi yokladığından, öğrencinin soru üzerinde düşünüp ona yeni bir yorum getirmesine engel teşkil etmektedir. Durum böyle olunca, bu soruların bilgi ve kavrama düzeyindeki davranışları ölçmekten öteye geçmesi mümkün olmaz. Ölçme ve değerlendirme etkinliklerinde, çoktan seçmeli testlerden çokça faydalandığı görülmektedir. Bazı derslerde, öğrencilerin akademik başarılarını ölçmede yoklanan davranışlar çoğunlukla bilgi ve kavrama düzeyinde olduğundan öğrencilerin bu derslerdeki başarılarını ölçmede çoktan seçmeli test tekniğinin kullanımı uygun olabilir. Ancak öğretim amaçlarına bağlı olarak Türkçe dersi diğer derslere oranla daha değişik bir yapıya sahip olduğu için Türkçe öğretiminde çoktan seçmeli test tekniğini kullanmanın uygun olduğunu söyleyemeyiz. Bu özellikteki soruları, Türkçe öğretiminde, üst düzeydeki bilişsel davranışları ortaya çıkarmaya yönelik bir yapıya sokmak oldukça güçtür. Çoktan seçmeli testler, öğrencilerin düşüncelerini ortaya koyma yetenekleri ile analiz, sentez ve değerlendirme düzeyindeki davranışlarını ölçmeye pek uygun değildir. Dolayısıyla, bir ifade ve beceri dersi olan Türkçe dersinde, sorular çok iyi bir şekilde hazırlansa bile, çoktan seçmeli testler kullanılarak yapılan bir sınav pek sağlıklı sonuçlar ortaya çıkarmaz.

Temel eğitimin hedef ve ilkeleri göz önüne alınırsa Türkçe dersi dışındaki diğer dersler için de aynı durumun söz konusu olduğu anlaşılacaktır. Bilimde ilerleme ancak her bakımdan gelişmiş ve zengin bir dille gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla sadece Türkçe dersinde değil, her derste öğretmenin öncelikli görevi, öğrencilerine ana dillerini güzel ve etkili şekilde kullanabilme yeteneği kazandırmak için yardımcı olmaktır. Hem kendisi bu konuda iyi bir örnek olmalı, hem de öğrenme ve öğretmenin etkili ve gelişmiş bir dille mümkün olduğunu göz önünde tutarak, birinci planda öğrencilerinin dili kullanma becerilerinin gelişmesi için uygun çalışmalar yapmayı ilke edinmelidir. Ülkemizde on binleri aşkın adayın girdiği sınavları teknik zorunluluklarla çoktan seçmeli test tekniği dışındaki bir yöntemle yapma olasılığı olmayabilir; fakat eğitim esnasında bu tekniği kullanma mecburiyeti söz konusu değildir. Eğitim öğretim esnasında öğrencileri bu tekniğe alıştırmak maksadıyla sadece bir kere çoktan seçmeli test uygulanabilir. Ancak bu tekniğin daha fazla kullanılmasının dil eğitimi dışındaki dersler için de büyük olumsuzluklar taşıdığı açıkça bilinmelidir.

Çoktan seçmeli testlerde cevaplayıcı, cevabı verilen muhtemel cevaplar arasında

seçeceğinden, bir maddenin yoklandığı bilgiye sahip olamayan bir öğrencinin bile, tahminle, doğru cevabı bulma olasılığı vardır.

Çoktan seçmeli testlerin hazırlanması uzmanlık ve tecrübe gerektirmektedir. Öğretmenlerin çoğunun çoktan seçmeli testleri hazırlama ve bu testleri uygulama konusunda yeterli ölçüde bilgiye sahip olmaması ve sınav kağıtlarını daha kısa bir zamanda değerlendirmek amacıyla çoktan seçmeli testlere başvurması; hazırlanan ve öğrencilere uygulanan testlerin istenen amaçları ve bu amaçlar doğrultusunda belirlenen hedef davranışları gerçekleştiremediği görülmektedir.

Çoktan seçmeli testlerin uygulandığı sınavların puanlamasında öğrencinin önceki başarısı, sınıf içerisindeki başarı durumu ve davranışları, yazı güzelliği, iyi kompozisyon yazabilme gibi özelliklerin etkisi olmaz (Tekin, 1996:149-150). Öğrenci, sadece sorulan sorulara verdiği cevapların doğruluğuyla orantılı olarak puan veya puanlar alır. Değerlendirmede de bu puanlar sonuca çok büyük bir etkide bulunur.

Çoktan seçmeli testler, çocuklardaki yorumlama gücünü ölçmeye yönelik değildir. Eğitimin en önemli hedeflerinden birisi de öğrencilerdeki yaratıcı düşünme ve yorumlama yeteneğini ortaya çıkarmak olduğuna göre, çoktan seçmeli testlerle, yorumlama ve yorumlamaya bağlı olarak yaratıcılığı ortaya çıkarmak ve geliştirmek mümkün olmayacağından; olgu bilgisinin dışında, yorumlamaya dayalı becerileri ortaya çıkarma veya geliştirmeye yönelik davranışları ölçmede çoktan seçmeli testleri kullanmak uygun değildir.

Türkçe derslerindeki amaç öğrenciyi sadece birtakım bilgilerle karşılaştırmak, birtakım verileri kavratmak değildir. Bununla birlikte, ezbere bilgi vermenin de öğrenciye bir faydası olmayacaktır. Çünkü çağdaş ve bilimsel bir eğitimin amacı bireyi bilgi ile donatmaktan ziyade bireye bilgi edinme yollarını öğretme, bireyde sağlıklı düşünme becerisini geliştirme ve karşılaştığı problemleri çözerek günlük hayatta karşılaşmış olduğu çeşitli durumlara uyum sağlama yeteneğini geliştirmektir (Küçük, 2002:130). Çoktan seçmeli testler, öğrencilerin problem çözme, araştırma, yorumlama, karşılaştırma, tartışma, analiz etme, çözümlenme, birleştirme ve değerlendirmelerde bulunma gibi etkinlikleri gerçekleştirme yeteneklerini köreltmektedir.

Bireysel gelişmeye önem verilmeyen ve mantıksal düşünceye dayanan eğitim sistemimizde, bireysel olarak bir şeyler üretebilme yeteneğine sahip olan öğrencileri bütün eğitim dönemleri boyunca çoktan seçmeli testlerle karşı karşıya getirerek kalıplaşmış bir birey haline getirmek, onların yaratıcılıklarının gelişimine vurulan en büyük darbedir.

Çoktan seçmeli testler, öğrenciyi yaratıcılığa yöneltecek, bağımsız ve özgün fikirler ortaya koymaya teşvik edecek bir yapıya sahip değildir. Anlama ve anlatma

becerilerinin ağırlıkta olduğu Türkçe dersleri, çocuğun yaratıcılık yeteneğinin ortaya çıkarılması, geliştirilmesi ve çocuğun güdülenmesi için uygun ders olma özelliğini taşımaktadır. Bu derste yapılacak ölçme ve değerlendirmelerde, giriş paragrafı verilen bir yazıya uygun bir başlık bulma, verilen bir metni yeniden düzenleme, tasvir yapma, görülen bir resimle ilgili bir öykü yazma gibi etkinlikler yaratıcılığı ortaya çıkarmada kullanılabilir. Çocuklardaki yaratıcılığı ortaya çıkarmada taklit önemlidir. Çocukların, öncelikle bazı şeyleri taklit etmeleri hoş karşılanmalıdır. Çünkü taklit, beraberinde yeni bir buluşu getirebilir. Çocuğun taklit esnasında dikkati bir yöne yoğunlaştırması yeni fikirler ve düşünceler üretmesine zemin hazırlar. Bu yüzden Türkçe dersinde anlatım ve yazma etkinliklerine çokça yer verilmelidir.

Çoktan seçmeli testlerle, öğrencilerin bildiklerini bir kalıba dökerek sunabilme ve soruların cevaplarını dil bilgisi kurallarına göre açık, anlaşılır bir şekilde ifade etme gücünü ölçmek mümkün değildir.

Öğretmenlerimizin büyük bir kısmı, sadece ders kitaplarına bağlı kalarak öğretim yapmaktadır. Bu durum, bu uygulamanın öğretmenlerin kolayına gelmesi, dersin işleniş açısından öğretmenler arasında tutarlılık sağlanması ve teftiş gereklerini yerine getirme titizliği gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Türkçe ders kitapları incelendiğinde, kitaplarda yer alan metinlerin hemen hepsinin sonunda okuduğunu anlama becerisini ölçmeye dayalı davranışlarla ilgili sorular bulunduğu görülmektedir. Bir okuma parçası işlenirken, çoğu kez, bu sorulara göre bir yol izlenmekte; ölçme durumlarında da yine bu sorular sorularak ilgili davranışlar yoklanmaktadır. Bu tür uygulamaların dışında, yazılı anlatım becerilerinin ölçümüne yönelik çalışmalara ise çok az yer verilmektedir. Yazma çalışmalarının yapılacağı yegâne ders olan Türkçe dersinde yapılan yazım (imlâ), dil bilgisi, okuma ve yazma etkinliklerinin bir bütünlük içinde ele alınamayışı, dil ve kompozisyon uygulamalarında bu tür etkinliklere yeterince yer verilmemesi, öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin gelişimini olumsuz yönde etkiler.

Çoktan seçmeli test tekniği, dili mekanik bir hale getirmektedir. Bu teknikte yapılan değerlendirmelerde ifade, cümle kurma anlayışı kaybolmaktadır. Bazı durumlarda bu belki bir zorunluluk gibi görünüyor; ama dili ve nesilleri feda etmemek gerekir (Kayaalp, 1998:130). Bilhassa Türkçe dersinde, yazılı yoklamaların bir uygulama niteliği taşıdığı; öğrencinin duygu ve düşüncelerini ifade etme, böylece edebî zevki tatma imkânı bulduğu unutulmamalıdır.

Yazmayı öğrenmenin en iyi yolu, bizzat yazı yazmaktır. Öğrenciler, yazılı anlatım becerisini ancak yazı yazarak kazanabilirler. Öğrenme-öğretme etkinliklerinde yazma çalışmalarına yeterince yer verilmemesi, öğrencilere yazı yazdırma yoluna çok az

gidilmesi, öğrencilerde bu tür becerilerin gelişimini engeller. Öğrencilerin yazdıkları yazıların, kompozisyonların, onların yazılı anlatım becerilerinin gelişimine hizmet edebilmesi, öğrencilerin, yazılarındaki yanlışlıkları bilmelerine bağlıdır. Çoktan seçmeli test tekniğiyle öğrencilerin dil becerilerini ölçmeye çalışmak, bu türden bir uygulamaya da fırsat bırakmamaktadır.

Yazılı ve sözlü sınavlar, olgusal bilginin yanında, eleştirel düşünme, yargılama, değerlendirme, yorumlama, çözümlenme ve bildiklerini belirli bir düzen içinde ifade etme niteliklerini ölçebilir; öğrenciye bildiklerini, gözlemlerini seçme, düzenleme, eleştirme ve yorumlama olanağı sağlar (Yıldırım,1983: 144). Bu sınavların, öğrencilerin bir konudaki düşüncelerini yazılı olarak dile getirmelerine imkân sağladığı göz önüne alınırsa, bu sınav yerine çoktan seçmeli test tekniğini kullanmak, öğrenciyi düşünce, duygu ve isteklerini, tasarımlarını dile getirebileceği bu imkândan da mahrum bırakmaktadır. Ölçme ve değerlendirmelerde yazılı yoklamanın kullanılması, esas olarak değerlendirme maksatlı olmakla birlikte, bu uygulamanın dil öğretimi açısından öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin gelişimine katkı sağladığı gerçeği unutulmamalıdır.

Öğrencilerimizin Türkçeyi doğru ve etkili bir şekilde kullanma yeteneklerini geliştirmek için, onlara, duygu ve düşüncelerini sözlü veya yazılı olarak sık sık anlatabilme imkânları sağlanmalıdır. Öğretmen, öğrencileri, bir sistem içerisinde ne kadar çok konuşturur ve onlara ne kadar çok yazılı anlatım çalışmaları yaptırırsa ve bu etkinlikler içerisinde onları ne kadar çok düşündürür, onların eleştiri yapmasını sağlarsa olumlu sonuç alması o kadar çok kolaylaşır. Öğrencilerin, okudukları bir yazıda, dinledikleri bir konuşmada işlenen düşünce ya da duyguları kavrayıp sezebilme yeteneklerinin geliştirilebilmesi için, metinler üzerinde çalışırken gözlemlerde bulunmak, kaynakları incelemek ve sorunları çözmek suretiyle bütüne varma yöntemi uygulanmalıdır. Türkçe öğretimi etkinliklerinde bu şekilde yapılacak uygulamalar sayesinde öğrencilere, bilimsel, eleştirici, yapıcı ve yaratıcı düşünme yeteneği kazandırılabilir. (MEB, 2000:10). Öğretme-öğrenme etkinliklerinde en önemli iletişim ögesi olan dili, arzu edilir ölçü ve seviyede ifade vasıtası haline getirmek, her şeyden önce kişinin dili bilmesini, dili tanımasını, onunla mücadeleye girişmesini ve onu yaşamasını gerektirir. Dilin, kişiye gizli kapılarını açması böyle deneyimlerle gerçekleşir (Aktaş ve Gündüz, 2001: 60). Öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek açısından, dil öğretim etkinliklerinde bu tarzda yol göstermeler, dil öğretimini gerçekleştirecek olan öğretmenlere düşen bir görevdir.

Ülkemizde yürütülen dil eğitimi çalışmaları çeşitli nedenlerle bir türlü Türkçe öğretimini iyileştirecek kanallara oturtulamamaktadır. Hem eğitim öğretim yıllarında ve hem de daha sonraki dönemlerde insanlarımızın dil yeteneği bakımından yeterince

başarılı olamadıkları görülmektedir.

Çoktan seçmeli test tekniğinin dilin öğretimindeki olumsuz etkilerine başka ülkelerde de rastlanmaktadır. Amerikan öğrencilerinin yazma becerilerindeki gerilemenin sebeplerini araştıran Amerikalı eğitimciler, bunun test sorularından kaynaklandığını tespit etmişlerdir (Taş, 2002:84). Bu gerçekler bilinirken, eğitim esnasındaki sınavların çoktan seçmeli testlerle yapılması öğrencilerin dil konusundaki becerilerini daha da geriletmektedir.

Ülkemizin ihtiyaç duyduğu ve Millî Eğitimin genel hedefleri içerisinde nitelikleri belirlenen insan tipinin yetiştirilmesinde, dil öğretiminin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bilgi çağını uygun bir biçimde özümseyerek, geleceği daha iyi planlayabilecek nesillerin yetiştirilmesinin temel koşullarından birisinin de bilimsel veriler ve çağdaş koşullar ışığında tasarlanmış iyi bir ana dili öğretimi olduğu öne sürülebilir. Nitekim, ana dilini iyi bir şekilde öğrenmenin sağlayacağı uygun bir geçişle başka diller de daha kolay bir şekilde öğrenilebilir. Böylelikle, bireyin dünyadaki gelişmelere farklı açılardan bakmasını sağlayıcı katkı bile önemli bir eğitim olgusu olarak ortaya çıkar.

Eğitimde uygulanan programlar, önemli bir olgu niteliği taşımaktadır. Programların geliştirilmesine bağlı olarak öğretim etkinliklerinden elde edilen verim de artar. Türkçe öğretimindeki ölçme ve değerlendirme sorununun temelinde de tam anlamıyla etkin ve tutarlı bir programın uygulanmaması yatmaktadır.

SONUÇ

Türkçe öğretimi etkinlikleri içerisinde yapılacak ölçme ve değerlendirmelerin uygun bir yapıya kavuşturulması, yukarıda sıralanan hususların dikkate alınmasıyla mümkün olacaktır. Öğrencileri belli bir konu üzerinde düşündürmeyen ve düşündüklerini yazılı ve sözlü olarak etkili bir şekilde ifade etme olanağı sağlamayan, onların yaratıcı düşüncelerinin gelişimini engelleyen, üst düzey bilişsel ve duyuşsal becerileri ölçmeye yeterli olmayan çoktan seçmeli testlerle yapılacak ölçme ve değerlendirmenin, Türkçe öğretimindeki ölçme ve değerlendirme etkinliklerinde kullanılmaması gerekir.

Türkçe öğretimini gerçekleştirecek kişilerin ölçme ve değerlendirme uygulamalarında istedikleri verimi elde edebilmeleri; Türkçe öğretiminin temel hedeflerini kazandırmaya yönelik iletişim yeteneklerini geliştirici etkinlikleri bünyesinde bulunduran yazılı ve sözlü sınav türlerini tercih etmelerine bağlıdır. Bu tarz uygulamalar, çocuğa yorum yapmayı, bilinenden yola çıkarak yeni düşünceler üretmeyi veya bilineni yeniden yorumlamayı öğretecek, çocuğu farklı bakış açılarını yakalamaya yöneltecek, çocuğun yaratıcılığını teşvik edecek, ona, düşündüklerini etkili bir şekilde ifade edebilme olanağı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Adalı, O. (1983). Anadili Olarak Türkçe Öğretimi Üstüne. **Türk Dili** (Dil Öğretim Özel Sayısı), S.379-380, s.31
- Aktaş, Ş. ve Gündüz, O. (2001). **Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Ankara: Akçağ Yayınları
- Batuhan, H. ve Grunberg, T. (1970). **Modern Mantık**, İstanbul: Millî Eğitim Yayınları
- Ergenç, İ. (2002). Anadilinde “Türkçe” Yapılan Eğitimin Kavram Gelişimine ve Düşünce Üretimine Etkisi. **Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslararası Bilgi Şöleni (7-8 Ocak 2002) Bildirileri**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demirel, Ö. (2003). **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kutlu, Ö. (1999). İlköğretim Okullarındaki Türkçe Ders Kitaplarındaki Okuma Parçalarına Dayalı Olarak Hazırlanmış Sorular Üzerine Bir İnceleme, **Bilim ve Eğitim**, 23(111): 14-21.
- Küçük, S. (2002). Örgün Eğitim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler, **Millî Eğitim**, S. 153-154. s.125-137.
- MEB.(2000). **İlköğretim Okulu Ders Programları Türkçe-Yazı Programı 6-7-8**, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özbay, M. (2002). İlköğretim Okulları Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlama Sorularının Öğrencilerin Düşünme Becerilerine Katkısı, **Türk Dili**, (609):536-546.
- Özçelik, D. A. (1981). **Okullarda Ölçme ve Değerlendirme**, Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Sever, S. (2000). **Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. (1993). **Eğitim Felsefesi**, Ankara: Adım Yayıncılık.
- Tan, Ş., Kayabaşı, Y. ve Erdoğan, A. (2002). **Öğretimi Planlama ve Değerlendirme**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taş, S. (2002). Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Açısından Test Tekniği, **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3 (3) :81-86.
- Tekin, H. (1980). **Okuduğunu Anlama Gücü ve Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi**, Ankara: Mars Matbaası.
- Tekin, H. (1996). **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**, Ankara. Yargı Yayınları.
- Tezci, E. (2000). Öğrenme Paketleriyle Hazırlanan Çocuk Hikayelerinin Başarı ve Tutuma Etkileri, **Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 12 (2000): 74-84.
- Yıldırım, C. (1983). **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**. Ankara. ÖSYM Eğitim Yayınları.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 209-223, ELAZIĞ-2004

DEDE KORKUT HİKÂYESLERİ'NİN ÇOCUK EĞİTİMİ AÇISINDAN ÖNE SÜRDÜĞÜ DEĞERLER VE ORTAYA ÇIKARMAK İSTEDİĞİ TİP ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

The Values That Dede Korkut's Stories Put Forward for Child Education and an
Evaluation on a Character They Aimed at Raising in Them

Süleyman Kaan YALÇIN

*Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi Bölümü, Elazığ
skyalcin@firat.edu.tr*

Murat ŞENGÜL

*Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi Bölümü, Elazığ.
msengul@firat.edu.tr*

Özet

Çocuk, yaşadığı çevreyle kopmaz bağları olan sosyal bir varlıktır. Bu sosyal varlığın karakter kazanımında en büyük görev ise topluma düşmektedir. Çünkü, toplum, kendi bünyesinde, bireylerini en iyi şekilde yetiştirecek değerlere sahip olan tek kurumdur. Bu çalışmamızda, Türk toplumunun ortak dünya görüşüyle meydana gelen ve Türk toplumunun millî, manevî ve sosyo-kültürel değerlerini en iyi şekilde yansıtan Dede Korkut Hikâyeleri'ni, çocuk eğitimiyle ilgili olarak vermiş olduğu mesajlar ekseninde inceledik. Çünkü, insanın karakter kazanımıyla ilgili en yoğun izleri çocukluk dönemine aittir.

Çocuklarımızın, toplumumuzdaki genetik şifrelerle eğitildikleri takdirde, toplumumuza daha faydalı olacaklarını ve geleneklerimizi sonraki kuşaklara daha sağlıklı bir şekilde aktaracaklarını düşünmekteyiz. Kanaatimizce Dede Korkut Hikâyeleri'nin eğitici vasıflarının çağdaş bir şekilde yorumlanması, çocuklarımıza gelecekte ışık tutacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut Hikâyeleri, çocuk, çocuk eğitimi, sosyal ilişkiler, gelenek.

Abstract

Child is a social personality who has a tightly relationship with his environment. The greatest effect in order to acquire the formation of his character is the society living in it, because the society is in its body, the only institution that has the best value to bring up their individuals. In this study, we aimed at studying Dede Korkut's stories that reflect the natural, moral and social-cultural values of Turkish society and achieved with common-world conception of Turkish society under the point of messages related to child education, because the childhood period plays a vital role for a child to acquire the formation of his personality.

If our children are educated with genetic code of our society, they will be a very good citizen and we think that they will also transform our traditions to our next generation well. In our opinion, commenting on the educational aspects of Dede Korkut's stories in a manner of update will show the best way to our children.

Key Words: Dede Korkut's stories, child, child education, social relationship, tradition.

GİRİŞ

Dede Korkut Hikâyeleri, yüzyıllar önceki Türk toplumunun ortak vicdan, ortak akıl ve ortak dünya görüşüyle meydana getirmiş olduğu, manevî değeri yüksek bir eserdir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin bu yüksek değeri, onun mahiyetinde taşıdığı millî unsurlar ve millî motifler sayesinde.

Türk'ün varoluşundan itibaren taşıdığı erdemleri günümüze ulaştıran, tarihî, edebî ve kültürel değeri her yönden güçlü olan ve bir millî destan özelliği taşıyan Dede Korkut Hikâyeleri, adeta Türk'ün “**Töre kitabı**” mahiyetindedir. Her yönden Türk'ün dünyaya bakış açısını yansıtan bu eserde, tarihî, edebî ve sosyo-kültürel hükümler vardır.

Türk toplumunun yaşantısını, giyim kuşamını, dilini, dinini, kültürünü ve dünyaya bakış açısını yansıtan bu eserin bir başka yönü de içermiş olduğu hükümler açısından, eğitici vasfı yüksek bir eser olmasıdır. Köprülü'nün “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar.”(Ergin, 1984: 5) diye nitelendirdiği bu eserde, biz, evrensel anlamda verilen mesajların, çocuk eğitimi açısından önemini yansıtmaya çalışacağız.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde aile, toplum ve çocuk ekseninde eğitim için öne sürülen bir çok değer mevcuttur. Çocuk eğitimi açısından hikâyelerin taşıdığı mesajları, şu eksenler içerisinde değerlendirebiliriz:

- A) Aile ve Toplumun Çocuğa Bakış Ekseni
- B) Çocuğun, Aile ve Topluma Bakış Ekseni
- C) Çocuğun İç Dünyasında Oluşturduğu Bilinç Ekseni

A) AİLE VE TOPLUMUN ÇOCUĞA BAKIŞ EKSENİ

1. Bir İhtiyaç Unsuru Olarak Çocuk

Çocuk Türk toplumunda bir ihtiyaçtır. Genellikle göçebe bir toplum olan Türklerin tarihsel süreçte çocuğa, özellikle de savaşçılık niteliğine sahip olan erkek çocuğa, her zaman ihtiyacı olmuştur. Öyle ki daha hikâyelerin ilki olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda Bayındır Han; “Oğlu kızı olmayana Allah Te'ala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz belli bilsin”(Ergin, 1984: 21) diyerek çocuğun Türk toplumunda ne kadar önemli bir varlık olduğuna dikkat çeker ve yine aynı hikâyede evlat sahibi olmayan Dirse Han, çocuğu olmadığından dolayı **kara otağa** oturtularak cezalandırılır. Bu da göstermektedir ki, Türk toplumunda aile, toplum içerisindeki saygınlığını çocuğa borçludur.

Türk toplumunda çocuk, aile, toplum ve hatta devlet için geleceğin teminatı olarak görüldüğünden, Türk sosyal hayatının gözbebeği ve varoluşun odak noktasıdır. Ayrıca çocuk, aile bazında düşünüldüğünde anne ve babanın genetik şifreleriyle var oldukları

ikinci alan, cemiyet bazında düşünüldüğünde ise cemiyetin karakter taşıyıcısıdır. Yani aile ve toplum çocukla tecelli bulur. Buna mukabil, toplumda çocuk sahibi olmayan aileler, çocuklarının olması için hemen hemen her yola başvurmuşlardır. Örneğin, Dirse Han, bir evlada sahip olabilmek için eşinin tavsiyesiyle kurban keser, aç doyurur, çıplak giydirir.

Türk toplumunda özellikle erkek çocuğa, babanın yerini tutacak olan yiğit gözüyle bakılır. Ata-erkil bir toplum olan Türklerde, aile reisi olan **babanın** yerine oğlun geçeceği düşünüldüğü için **oğul**, ailede merkezdedir. Bu yüzdendir ki “Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir.” (Ergin, 1984: 16) ifadesi Korkut Ata tarafından sürekli tekrar edilmektedir.

Çocuğun Türk toplumunda bir değer olarak görülmesinin bir diğer nedeni de onun doğasında taşımış olduğu hareketlilik vasfıdır. Çocuk, Türk töresinin iç dinamiği ve toplumda statikliği kaldıran bir hareket unsurudur. Bu yönüyle toplum, kendi iç dinamiğini, çocuk sayesinde sürekli canlı tutar ve her daim kendini yeniler.

2. İtibar Kaynağı Olarak Çocuk

Türk toplumunda, bir ihtiyaç, bir gelecek unsuru ve bir yaşatıcı olarak görülen çocuk, her zaman saygı ve sevgi gösterilen bir varlıktır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin kurucusu olan Türk'ün ortak vicdanında ve ortak aklında, çocuk, küçük de olsa onurlu bir kişiliğe ve olgunluğa sahip olarak karşımıza çıkar. Türk toplumunun aynası olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde, çocuğa çoğu kez bir yetişkin gibi davranılır. Bu da çocuğun benliğinde, değer verilen bir varlık olduğu hissini doğurarak çocuğun kişilik gelişiminde onun için müspet bir taraf oluşturur.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Türk töresinin mahiyetinde yer alan gururlu, şerefli ve onurlu insan tipi, çocuğa da yansıtılmıştır. Hikâyelerde, babası veya kardeşi esir düşen çocuklara, onların esaretiyle ilgili bilgi verilmez; aksine onların esir düştüğü değil, öldüğü söylenir. Böylelikle Türk toplumunda en büyük ayıplardan biri olarak sayılan esaret, çocuğa hissettirilmez ve çocuğun onuru, aile ve toplum tarafından korunur. Nitekim, Kazılık Koca, Düzmürd Kalesi'ne esir düşünce, oğluna bir yaşından on beşine gelinceye kadar, onun esaretinden bahsedilmez. Ayrıca, Uşun Koca Hikâyesi'nde, Segrek'in, kardeşi Egrek'in esaretinden haberinin olmaması da yukarıda anlatılanları desteklemektedir.

3. Güven Kaynağı Olarak Çocuk

Türk toplumunda, çocuk, bir gelecek abidesidir. Yani toplumun değerlerini sonraki kuşaklara taşıyacak olan tek unsurdur. Çünkü kültür değerleri insanla taşınır ve onunla geliştirilir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, çocuk, geleceğin teminatı olarak görülmektedir. Bu yüzden, çocuk, toplumda saygın bir yere sahiptir. Toplumun aynı değerlerle gelecekte yaşaması, yetiştirilecek olan bireylere bağlıdır. M.Ö.650'de Kuan Tzu'nun söylemiş olduğu "Bir yıl sonrası ise düşündüğün, tohum ek. Yüzyıl sonrası ise düşündüğün insan eğit."(Akt. Fidan, Erden, 1987:1) sözleri de çocuğun gelecek için iyi bir teminat olduğunun göstergesidir.

Türk'ün töre kitabı olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde, bir temsilci olarak görülen çocuğa, aile ve toplum tarafından sonsuz bir güven vardır. Ailenin ve toplumun bu güven adımı, çocuğun gelişim sürecini hızlı ve sağlıklı bir şekilde tamamlamasında etkili bir rol oynar. Ayrıca aile ve toplum çocuğa güvendikçe, çocuk da kendine güvenir ve kendi başına iş yapabilme yeteneği kazanarak topluma faydalı bir kişi haline gelir.

Begil Oğlu Ermen Destanı'nda, attan düşerek ayağını kıran Begil Bey'in, kafirle savaşması için oğlu Emren'e kendi atını, zırhını, silahını vererek ona "Güçlü belimin kuvveti oğul" (Ergin, 1984: 170) demesi; Salur Kazan'ın oğluna güvenip onu obada bırakarak ava çıkışı, Türk töresindeki ve aile yapısındaki çocuğa olan sonsuz güven özelliğini yansıtır. Ayrıca, bu güvenle, çocuğa, yaşanılan anın değil, yaşanılacak olan tüm zamanın temsilcisi olduğu hatırlatılır ve çocuğun bu yönde gelişmesi sağlanır.

4. Gelecek İmgesi Olarak Çocuk

Dede Korkut Hikâyeleri'nde anlatılan Türk töresine göre, "**Bugün baba adını yürüten çocuk, yarın devlet ve toplum adını da yürütecektir**" düşüncesi hakim olduğundan, erkek çocuk toplumdaki diğer bireylere göre farklı bir misyona sahiptir.

Korkut Ata bu hususta, "Baba adını yürütmeyen hayrat oğul baba belinden inince inme daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyi."(Ergin, 1984: 16) diyerek, erkek çocuğun üstlenmesi gereken misyonu yerine getirememesi durumunda, onun değerinin toplum için bir şey ifade etmeyeceğini açıklar.

Erkek çocuk bir gelecek abidesi gibi görüldüğü için, babanın yerini alacak olan ve toplumu aynı şekilde yaşatacak olan tek kişidir. Bu yüzden ki, Korkut Ata, "Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir."(Ergin, 1984: 16) ifadesini sıkça tekrarlamaktadır.

Kafirler, Salur Kazan'ın oğlu Uruz'a annesinin gözleri önünde işkence ederek, Uruz'un annesini ortaya çıkarmaya çalışırlar. Ancak oğul, annesine ortaya çıkıp kendini belli ettirmemesi için, "Pis dinli kafirin döşeğine varmayasın, kadehini sunmayasın, babam Kazan'ın namusunu lekelemeyesin." (Ergin, 1984: 48-49) der. Böylelikle de babasının adını savunur ve onun lekelenmesini engeller.

Ayrıca, Begil oğlu Emren'in anlatıldığı hikâyede de Emren, babası Begil'i, yaralıyken, "Aslan yavrusu yine aslandır."(Ergin, 1984: 169) sözüyle yüceltir ve babasına, onun adını yaşatacağının mesajını verir.

5. Çocuğun Kimlik Kazanma Süreci ve Aile-Toplum İlişkisi

Türk töresinin damgasını taşıyan aile ve toplum, çocuğun kimlik kazanma sürecinde bir hazırlık safhası ve bir rehberlik servisi gibidir. Çocuğun dünyada gözlerini açtığı ilk çevre ailesidir. Türk toplumunda, çocuğun gelişiminin temelini almış olduğu ilk yer olan ailenin, temel görevi: Çocuklara iyi bir model olarak, "Çocukları aile (kendileri) ile coşkusal bağlarını koparmadan,bağımsızlığa..." (Tuncer, 1980: 5) ve hayata hazırlama işlevidir. Bu hazırlık safhasında, çocuğun tek yönlendiricisi ona rehber olan ailesidir. Daha sonraki aşamalarda, bu yönlendiricilik vasfı, aile ve toplum ortaklığıyla sürdürülür.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, çocuğun hayata hazırlanması aşamasının ilk safhasında, ailenin rolü çok büyüktür. Öyle ki, daha hikâyelere başlamadan önce, Korkut Ata'nın o sihirli sözleri arasında da bu konuya değinilmiştir. Korkut Ata'nın,

"Kız anadan görmeyince öğüt almaz,
Oğul babadan görmeyince sofraya çekmez." (Ergin, 1984: 16)

ifadesi tamamıyla aileden çocuk eğitimi için beklenen şeyleri özetlemektedir. Bu ifadede, ailelerin çocuklarını yetiştirmesi açısından nasıl bir çizgi takip etmeleri gerektiği anlatılmıştır.

Çocuk eğitiminde, aile ve toplum her zaman için bir örnektir. Bu örnekten müspet özellikler kazanan çocuklar, güzel karakterli bir insan olma yolunda ilk adımı atmış olurlar. Bu yüzden, çocuk, aile ve toplum örneğini iyi bir şekilde izlemeli ve bundan en iyi şekilde faydalanmalıdır.

Kazan Bey, oğlu Uruz'un ad alamamasından dolayı üzülürken, Uruz, babasına "Hünere oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kafir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestir, ben senden ne gördüm ne öğreneyim" (Ergin, 1984: 93) der ve babasından kendisine bir şeyler öğretip, örnek olmasını ister. Toplumda bir alp tipi olan Kazan Bey de bu istek üzerine, Uruz'u ava götürür ve ona iyi bir model olmak için çaba sarfeder. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi, aile ve toplum, çocuğun kimlik kazanma sürecinde önemli etkenlerdir. Bu kimlik kazanma süreci içerisinde olumlu nitelikler taşıyan davranışlar, çocuğa kişilik kazanma yolunda yardım ederken; aksi durum, çocuğun kişiliğinin olumsuz yönde gelişmesine neden olacaktır.

6. Korunan ve İtilen Çocuk İkilemi

Türk toplumunun çocuğa bakış açısı genellikle müspettir. Batı toplumlarının mitlerinde yer alan tanrıların çocuklarını bir rakip olarak görüp onları yutması gibi bir yaklaşım, Türk'ün töresinde mevcut değildir; aksine Türklerde çocuk, toplumun merkezine yerleştirilmeye çalışılan ve toplumca saygı duyulan bir varlıktır. Öyle ki toplumda aileler çocukları sayesinde itibar kazanan bir yapıdadırlar. Bayındır Han'ın, "Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun."(Ergin, 1984: 21) demesinin temelinde de bu yatmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde anne ve babanın oğullarını tehlikeden uzak tutma uğraşı içerisinde oldukları ve onları, hatalarına rağmen her zaman sahiplendikleri net bir şekilde görülmektedir.

Kanglı Koca ve eşinin, oğulları Kan Turalı'nın bir kızla evlenmek için aslan, boğa ve deve ile savaşıma isteğine karşı çıkışları, Salur Kazan'ın esir olduğu hikâyede, oğlu Uruz'un onu kurtarmaya gitmek istediği sırada, annesinin Uruz'a engel olma isteği, Deli Dumrul'un Azrail canını alacağından dolayı eşine, "Gözün kimi tutarsa, gönlün kimi severse, sen ona var. İki oğlancığı öksüz koyma." (Ergin, 1984: 120) demesi, savaşa girmemesi gerekirken, savaşa girip esir düşen Uruz'un, bu hatasına rağmen babası tarafından esaretten kurtarılması gibi örneklerden de ailelerin çocuklarına ne derece önem verip sahip çıktıklarını görmekteyiz.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde ailenin ve toplumun çocuğa olan bu müspet yaklaşımı, Tepegöz Hikâyesi'nde farklı bir boyuta taşınarak evrensel bir mesaja dönüştürülmüştür. Bu mesaj, çocuğun hiçbir zaman ezilmemesi ve dışlanmaması gerektiği mesajıdır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde ezilen çocuk örneğini Tepegöz teşkil etmektedir. Tepegöz, ezilen insanın topluma olan düşmanlığını yansıtan bir tiptir. Bu tip, daha doğmadan garip bir nesne içindeyken Oğuz beylerince tekmelenir, taşlanır ve ezildikçe de büyür. Tepegöz, ezilerek ve şiddete maruz kalarak doğduğu için, her zaman şiddeti bilinçaltında beslemiştir. Tepegöz'ün şiddet sebebini, Korkmaz, "Tepegöz pay alamadığı varlık dünyasından bu sefer öc almaya kalkışmaktadır." (Korkmaz, 2000: 263) şeklinde açıklar. Tepegöz'ün varlık dünyasından alamadığı pay, aslında sevgidir. Bu yüzden aileden ve çevreden sevgi payını alamayan çocukların topluma karşı olan eğilimi, her zaman nefret duygusu içermektedir ve bunun en güzel örneğini de Tepegöz teşkil etmektedir.

Tepegöz Hikâyesi'nde aileye ve topluma, çocuğa şiddet uygulanmaması ve çocuğun dışlanmaması gerektiği mesajı verilmektedir. Ailenin ve toplumun geleceği olan çocuk ezilirse, yarın o da kendi ailesini ve toplumu ezecektir. Bunun doğal bir sonucu olarak, ezilen çocuk sonradan sahiplenilse bile, çoğu zaman düzeltilemez ve tıpkı Tepegöz'ün, Oğuz'un başına **kara bir belâ** olduğu gibi, ezilen çocuk da toplumun başına belâ olur ve onun ıslah edilmesi de çoğu zaman imkansız hale gelir. Öyle ki Aruz, Tepegöz'ü Basat'tan ayırmadan büyütse bile, Tepegöz'ün bilinçaltına atmış olduğu **"Ezildim ve ezeceğim"** düşüncesini yok edemez. Bundan dolayı, çocuk eğitiminde, toplum, çocuğu değil, şiddeti dışlayarak çözüm yolları üretmeye çalışmalıdır. Ayrıca, toplum, kendi çocuklarını yargılamadan önce, onları suça iten nedenleri araştırmalıdır. Victor Hugo, Sefiller adlı romanında "Suçu işleyen insandan önce suçun geçtiği yolları görmek gerekmektedir."(Akt. Özcan, 2000: 104) diyerek, buna dikkat çekmektedir. Bu yönüyle aile ve toplum, çocukların hatalarını, onların yetişmeleri için bir tecrübe alanı olarak görmeli ve hoş görü ile karşılamalıdır. Bu durumda, yetişkinler, "Çocuğun yanlış eylemlerinin sonuçları ona doğruyu öğretecektir.Yetişmenin doğal yasası budur."(Ercan, 2000: 34) ilkesini unutmadan hareket etmelidirler.

7. Aile ve Toplumun, Çocuğun Davranışlarını Kontrol Etme Süreci: Ödül ve Ceza

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, çocuk, yapmış olduğu faydalı işlerden dolayı daima ödüllendirilmektedir. Bu ödüller de çocuk için güçlü bir pekiştirici olur. Toplum içinde verilen pekiştiriciler, çocuğun kişiliğinin olumlu yönde gelişmesine katkıda bulunur.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, çocuğa verilen ilk ödül **addır**. Türk toplumunda, kahramanlığa atılan ilk adımda, çocuğa önce adı verilir daha sonra da buna bağlı olarak, müspet adımı gerçekleştirecek olan farklı pekiştiriciler verilir.

Dirse Han Destan'ında, Dirse Han, Dede Korkut'un tavsiyesiyle boğayı öldürüp ad alan oğluna, adın yanında bir de beylik ve arazi verir. Bu olay da Boğaç Han'ı yaşayacağı diğer olaylar karşısında cesaretlendirir ve onu olumlu davranışlarını devam ettirmesi yolunda güdüler.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, dışlanan ve cezalandırılan çocuk, Tepegöz olmuştur. Ancak Tepegöz'ün dışlanması ve cezalandırılması olayı, Oğuz Boyu'nun başına giderek artan bir belâ olur. Bu örnekte, çocuk eğitiminde, ceza yerine ödülün daha etkili bir yöntem olduğu apaçık bir şekilde görülmektedir.

B) ÇOCUĞUN, AİLE VE TOPLUMA BAKIŞ EKSENİ

1. Çocuğun Ata Adını Yaşatma Arzusu ve Gelecek Bilinci

Türk toplumunun, bireylerine aşılacak istediği niteliklerden belki de en önemlisi, ata soyunu devam ettirme ve toplumu ilelebet yaşatma duygusudur. Dede Korkut da “Baba adını yürütmeyen hoyrat oğul baba belinden inince inmeşe daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyi.” (Ergin, 1984: 16) diyerek, Türk’ün bu töresini perçinlemektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin kahraman adayları, Dede Korkut’un yukarıda belirttiğimiz ögüdünü benliklerine yerleştirmiş oldukları için, kendilerini bir gelecek unsuru olarak görürler ve öncelikle babalarının (atalarının) adını yüceltme ve onun ününe zeval getirmeme uğraşı içerisine girerler. Kahramanlar, her daim baba adını ilerletmeyi kendilerine görev sayarlar ve onun onurunu kendi onurları gibi yüceltme arzusu taşırlar. Örneğin, Begil Oğlu Emren Destanı’nda, Emren, babası Begil’in yokluğunu aratmamak için, savaş meydanında mücadele eder. Ayrıca, Emren, “Aslan yavrusu yine aslandır.”(Ergin, 1984: 169) ifadesini kullanarak babasını yüceltir.

Tüm bu örneklerde de görüldüğü gibi, Türk toplumunda, çocuğa, yaşamış olduğu toplumun iç dinamiği olma ve bunu her zaman sürdürme vasfı yüklenmiş ve çocuğun bilinçaltına da “Baba adını yürüten, yarın devlet adını da yürütür.” felsefesi yerleştirilmeye çalışılmıştır.

2. Çocuğun Samimiyet ve Bağlılık Duygusu

Dede Korkut Hikâyeleri’nin kahraman adayları, gözlerini açmış oldukları varlık aleminde, kendilerine değer veren ailelerine ve dolayısıyla da toplumlarına sınıksız bağlıdırlar.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bireyin aileye ve topluma bağlılığı, hem bireysel açıdan kazanması gereken değerlerin tümünün ailede ve toplumda olması hem de genel olarak toplumsal kalıtım içerisinde gizli olan birliktelik, bizlik, bilinçaltısının meydana getirdiği arzudan doğmaktadır. Ayrıca, kahraman adaylarında, aileye ve topluma bağlılığın yanında, özellikle babaya sonsuz itaat vardır. Örneğin; Uruz’un babası olan Salur Kazan, Uruz’a, savaşa katılmaması gerektiğini söyler ve Uruz da bu söz üzerine savaşa katılmayarak babasına olan itaatini gösterir. Dede Korkut, hikâyelerde, oğulun babaya olan itaatini “O zamanda oğul, baba sözünü iki eylemezdi, iki eylese o oğlanı kabul eylemezlerdi.” (Ergin, 1984: 97) diyerek dile getirmiştir. Ancak, burada, Türk toplumunun çocuğun itaat duygusuna olan bakış açısı, katı kurallarla yaşayan bir tabu gibi değil, doğal ve özgür bir ortamda (yaşam alanında) çocuğun bilinçaltına yerleştirilen bir olgu olarak görülmeli ve toplum kabulü ile çocuğun kabulünün herhangi bir zorlama

olmaksızın, saygı ve sevgi çerçevesi içerisinde birleşmesi olarak algılanmalıdır. Bu hususta Gövsa, “Çocuğu itaat aracılığıyla özgürlüğe hazırlamalı ve itaati çocuğu özgür bırakarak sağlamalıdır.” (Gövsa, 1998: 73) diyerek, itaatin, çocuğa, özgür bir ortamda nasıl ve ne şekilde kazandırılması gerektiğini belirtir.

Hikâyelerde, aileye ve topluma sonsuz bir bağlılık söz konusu olduğu halde, bazen kahraman adayları, esaret vb. gibi, ailelerinin onurunu düşürecek olan bazı olaylar karşısında, anne ve babalarını dinlemeyip durumu düzeltmek için ailelerinin izni olmamasına rağmen evlerinden ayrılırlar. Ancak, kahraman adayları, ailelerinin rızası olmamasına rağmen evlerinden ayrılırken, anne ve babalarının ellerini öpmeden ayrılmazlar. Çünkü, onlar bu kahramanlık serüveninde, ötekileşmiş, bilinçleri çürümüş, yabancılaşmış karakterler olmamak için, ölümlü yüzleşmeyi göze alan ve “İnsanî özlerini kaybetmektense bedensel varlıklarını tüketmeyi tercih eden” (Özcan, 2000: 101) kahramanlardır. Bu da, bizlere, kahraman adaylarının (çocukların) ailelerine ne denli içten duygularla bağlı olduklarını gösterir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, aileye ve topluma bağlılığı, şu ifadelerden de çıkarabiliriz: Segrek'in, ağabeyi Egrek'i, esareten kurtarmadan gerdeğe girmek istememesi; ayrıca, Uruz'un, ailesi sahipsiz ve atasız kalmasın diye, kendini kurtarmaya gelen babası Kazan Bey'e “Oğul için baba ölmek ayıp olur.”(Ergin, 1984: 105) demesi...

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, çocuk, kahramanlık yapıp ad almış olsa da, onun feryadında anne ve babanın her an yâdı vardır. Yani toplumun en küçük çekirdek yapısını oluşturan aile ile, evlat arasında, ne yapılsa yapılsın, kopmayan bir bağ vardır. Öyle ki, hikâyelerde, evinden kahramanlık için ayrılıp sonradan esir düşen kahraman adaylarının, kafir elindeki azabı, “Baba diye ağlattılar, ana diye bağırttılar.” (Ergin, 1984: 98) ifadesiyle verilmiş ve çocuğun ağzından, büyümüş olsa bile, anne ve baba adının düşmediği anlatılmıştır.

Kahraman adaylarının, toplum özelliklerinin tamamını ihtiva eden ailelerine olan bağlılıkları, onlara, her zaman toplumsal değerleri kazanma olanağı sağlar. Günümüzde aile ile çocuk arasında tam anlamıyla bir diyalog kurulamadığı için, bazı ailelerin çocukları, ailelerinin toplumsal kalıttan getirdiği değerleri kazanamaz durumdadırlar. Bu yüzden çocuklar “Ben”den sıyrılıp “Biz” olamamaktadır.

3. Çocuğun Varlık Dünyasındaki Sığınağı: Anne

Çocuğun varlık dünyasına açılan kapısı annedir. Çocuk, anne vasıtasıyla varlık dünyasına taşınır ve bu dünyada ilk olarak anneyi tanır. Anne, çocuk için vazgeçilmez bir konumdadır. Çünkü, anne, çocuğu doğar doğmaz sahiplenir ve onu bağrına basarak, bu

dünyada, savunmasız olan çocuğuna güvenecek bir sığınak olur.

Savunmasız çocuk, annesiyle vardır. Çünkü, o , anne olmadan büyüyemez ve sağlıklı bir kişilik gelişimine sahip olamaz. Çocuk, anne tarafından sahiplenildikçe, zorluklarla dolu olan bu dünyada güç sahibi olur. Anne tarafından sahiplenilip, güven verilmeyen çocuk, bir hiçtir. Tepegöz örneğinde de görüldüğü gibi, annesiz olan Tepegöz, hiçbir zaman olumlu bir karakter yapısına sahip olamaz.

Tüm bu yönleriyle, çocuğun, savunmasız olarak geldiği varlık dünyasında, anneye özel bir bağlılığı ve hatta bir muhtaciyeti vardır. Öyle ki, anne, yaşadığı müddetçe adeta çocuğuna hayat veren bir varlık gibidir. Nitekim, Boğaç Han Hikâyesi'nde, Hz. Hızır'ın, Boğaç'ın yarasına tek çarenin “**Dağ çiçeği**” ve “**Ana sütü**” olduğunu söylemesi de annenin bir ömür boyu çocuğuna hayat veren ve onu varlık dünyasında sahiplenen bir koruyucu olduğunun ispatıdır.

C) ÇOCUĞUN İÇ DÜNYASINDA OLUŞTURDUĞU BİLİNÇ EKSENİ

1. Çocuğun Bireyselliğe Geçiş Arzusunun ve Varlığının Farkındalığının Bilinçaltındaki Yeri ve Kahramanlık Sürecine Etkisi

Türk toplumunda çocuk, kahramanlık yapmadan ad alamamaktadır. Bu nedenle o devir çocuğunun bilinçaltında, bugünkü çocuklara göre benliğini kazanma arzusu daha fazladır. Bu yönüyle, çocuğun, kahramanlık süresi başlangıcında cesaretini toplaması ve “ben yapabilirim” duygusunu (özgüveni) yakalaması gerekmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kahraman adaylarının hemen hepsinde bu özellik vardır. Hatta, hikâyelerdeki kahraman adayları (çocuklar), karşılaşılan bütün sorunların üzerine gitmektedirler.

Begil Bey'in oğlu Emren'in, babası yaralıyken, babasının, kafir saldırısına karşı beylerden yardım istemesine razı olmaması ve kendisinin babasını aratmadan düşmana karşı koyması; Basat'ın cesaretini toplayarak Tepegöz'ü alt etmesi yukarıda anlatılanlara örnek gösterilebilir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin kahraman adaylarının bilinçaltında, **ad kazanma kültürü** etrafında şekillenen “Ben yapabilirim.”, “Ben yapmalıyım.” dürtüsü yer alır. Bu da, çocuğu, yaşayarak öğrenmeye yöneltirken ona girişken bir kişilik özelliği de kazandırır. Nitekim, Türk'ün yaşantısında öğrenme, zaten birebir katılımı olur ve çocuk, bu öğrenme süreci içerisinde, her zaman olaylara aktif olarak katılır.

Varlık âleminde, var olduğunun farkına varan çocuk, benliğini kazanmak için, büyüklerin ona örnek olması gerektiğini de dile getirmektedir. Uruz'un, babası Kazan Bey'e, “Hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne

zaman sen beni alıp kafir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestir, ben senden ne gördüm ne öğreneyim”(Ergin, 1984: 93) diyerek sitemde bulunması da, onun içindeki bireyselliğe geçiş arzusunun, hat safhaya ulaşmış olmasındandır.

Tüm bu yönleriyle, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki çocuk, kendi kendine güveni, cesareti, öğrenme ve başarıma isteği olan ve sürekli bilinçaltına yerleştirmiş olduğu **“Kahraman olmalıyım”** düşüncesiyle hareket eden bir konumda karşımıza çıkmaktadır.

2. Çocuğun Aklını Kullanma Becerisinin, Önce “Ben” Sonra “Biz” Oluşa Açtığı Kapı

Dede Korkut Hikâyeleri'nin kahraman adayları, o günkü toplumun karakterize ettiği değerlerle karşımıza çıkarlar. Bozkır bozkır dolaşan ve atlı-göçebe bir toplum olan Türklerde en fazla kabul gören değer, kahramanlıktır. Ancak, Dede Korkut Hikâyeleri'nin kahramanları, sadece mert, gözü pek, korkusuz değil, aynı zamanda fizikî güçlerinin yanında aklını da kullanan bireylerdir. Yani Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kahraman adayları, sert mizaçlarıyla beyin güçlerini birleştiren karakterlerdir. Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri de, çocuk eğitiminin temel noktalarından biri olan “Eğitimi etkili kılmak için çocuğu, beden ve zihin güçlerini kullanma zorunda bırakma...”(Ercan, 2000: 44) ilkesidir. Bu ilke de onlara, karşılarında duran ve çoğunlukla fizikî güçle hareket eden rakiplerini yenme becerisi kazandırarak ad ve ün sahibi olmaları yolunda iyi bir adım olur. Bu yönüyle, bilek gücüne aklını da katıp önce, topluma kendini kanıtlayarak bir kahramanlık benliği kazanan çocuk, daha sonra, toplum menfaatlerini düşünerek, benliğini (beni), topluma (bize) feda eder.

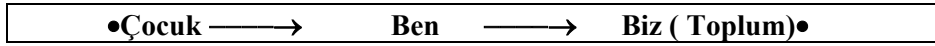
Tepegöz Hikâyesi'nde benlik arayan Basat, Tepegöz'ü, demiri ateşte ısıtıp Tepegöz'ün gözüne batırmak ve koyun postuna bürünmek gibi akıl ürünü olan eylemlerle yenip, önce benlik kazanır sonra da toplumu beladan kurtararak **biz misyonunu** yakalar. Ayrıca, Boğaç Han'ın, yumruğunun boğaya destek olduğunu anlayarak yumruğunu çekip, boğayı yere yıkışı da fizikî güçle aklın birleşmesine güzel bir örnektir.

Yukarıda bahsedilen örneklerde de görüldüğü gibi, kahraman adayları, kahramanlıklarını daima akıl ve güç birleşimiyle elde ederler. Yani, bu kahramanlar, “...giderek evrenselleşen bir felaketi ortadan kaldıran **“Düşünen insan”** rolüne bürünürler(Korkmaz, 2000: 259).

Fizikî güçleri yanında **“Düşünen insan”** rolünü de üstlenen bu kahramanlar, kendi toplumları için giderek büyüyen felaketleri engelleyerek, toplumun çizdiği **biz olma ekseninde** yerlerini alırlar.

3. Toplumun Sunduğu Örnek Modeller Karşısında, Çocuğun Algısı

Dede Korkut Hikâyeleri'nin kahraman adaylarının benliklerini kazanıp kahraman olma isteği, sadece ad ve ün kazanmak için değildir. Kahraman adaylarının yolunu çizip onları kahramanlığa yönelten asıl unsur, toplumun “**Atalar kültürü**”nde yaşatılan ve onun kalıtımsal bir özelliği olan “**Alp tipi**” yetiştirme gayesidir. Her toplum, yetiştireceği bireylere bazı değerler yüklemeye çalışır. Bir başka deyişle “Her medeniyet şekli kendisini yaşatacak insan tiplerini hususî olarak yetiştirir. Bunun için bazı müesseseler yaratır. Göçebe toplumda bu yetiştirme fonksiyonu, örf ve adetler tarafından ifa olunur.”(Kaplan, 1996: 52). Bu yönüyle, birey, toplumun oluşturduğu gelenekler dairesinde döner ve o daireyi benimseyerek önce ben, sonra biz olur.

Birey, toplumun kalıtsal özelliklerini üstlenmek ve kendine entegre etmek zorundadır. Yoksa, toplum, onu kendi dairesi dışına iter ve onu yalnızlığa hapseder. Bu yüzden, çocuk, başta ailenin, sonra da toplumun kendisine sunduğu normları kabullenmeye başlar. Bu kabul sırasında, çocuğun, sunulan örnekleri algılayış tarzı çok önemlidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin kahraman adayları, çevrelerindeki örnek şahısların karakterlerini kendilerinde mükemmel bir şekilde toplamayı başarırlar. Örneğin, Emren, kimlik kazanma süreci içerisinde, babasını öyle güzel izleyip tahlil etmiştir ki, ilk defa savaşıma rağmen, savaş meydanında, babası Begil'i aratmamıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kahraman adayları, kendilerine ısrarla model ararlar. Çünkü, kahraman olma isteği taşıyan bireyler, toplumda benlik kazanmak için, kendilerine rehber olacak modeller seçmek zorundadırlar. Bu model de çocuğun en yakınında olan babasıdır. Uruz, babası Kazan Bey'e “Hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kafir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestir, ben senden ne gördüm ne öğreniyim” (Ergin, 1984: 93) der. Daha sonra Kazan Bey, Uruz'un istediklerini yapar ve onun hayat karşısında tecrübe kazanmasını sağlar.

Dede Korkut ,

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz

Oğlan babadan görmeyince sofraya çekmez.”(Ergin, 1984: 16)

ifadesi ile ailevi ve toplumsal normlardan, çocukların alması gerekenleri anlatır. Çünkü, bu ifade, Türk töresinin bir parçasıdır. Kahraman adayları, ilerde benliklerini kazanıp kahraman olmak ve toplumda saygı görmek istiyorlarsa, bu töreye uymalı ve toplumla aynı yöne akmalıdırlar; aksi takdirde kişi, en fazla “Ben” olur ve “Biz” misyonuna ulaşamaz. Bu da, eksik bir kimlik kazanımına neden olur.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, toplumsal normları hiçe sayan ve bu yönleriyle de **ruhsal büyümelerini** tam anlamıyla tamamlayamayan iki kahraman vardır. Bu kahramanlar, “Bu dünyaya gelen ve etten bir kafeste yaşayan ‘**biricik ben**’ olarak kendiniz bir aldatmaca ve düzmecedir...”(Watts, 1996. Akt. Özcan, 2000: 100) düşüncesinden ve dolayısıyla da **biz** değerinden haberdar olmayan Tepegöz ve Deli Dumrul'dur. Bu kahramanlardan Tepegöz, içindeki şiddete esir olur. Böylelikle kötü bir ben misyonu üstlenir ve daima “**Ben**”de kalır. Deli Dumrul ise büyük konuşmasının ve çıkarıcılığının meydana getirdiği menfi durumun bedelini, başkalarına ödetme düşüncesinden dolayı “**Biz**” misyonu kazanamaz ve kötü bir “**Ben**” olur. Bundan da anlaşılmalıdır ki, toplumla aynı yere bakmayan ve aynı yöne akmayan bireyler hiçbir zaman toplumun istediği bir “**Ben**” ve bir “**Biz**” olamazlar.

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NİN ÇOCUK EĞİTİMİ AÇISINDAN ÖNE SÜRDÜĞÜ DEĞERLER VE ORTAYA ÇIKARMAK İSTEDİĞİ TİP ÜZERİNE ÇIKARIMLAR

a) Çocuk, toplum içerisinde kabul görmek ve bir değer olmak istiyorsa, muhakkak, toplum töresindeki unsurları benimsemeli ve bir toplum normu olan, büyüklere karşı saygıyı ve itaati elden bırakmamalıdır. Çünkü, itaat etmeyen ve toplum değerlerini benimsemeyen birey, dışlanır ve hiçbir zaman “**Biz**” olamaz. Zaten, “ Akli başında hiç kimse toplumsallık duygusuna sırt çevirerek, onun yeterince etkinliğinden uzak büyüüp gelişemez” (Adler, 1998: 49).

b) Aile ve toplum, kendi değerlerine duyarlı bireyler yetiştirmek istiyorsa, öncelikle bünyesinde barındırdıkları çocuğa, belli bir yaştan sonra bir yetişkin gibi davranmalıdır. Çocuğu bir yetişkin gibi görmek, onu, düzenli bir ergenlik ve benlik kazanma devresine itecektir. Bilinçli bir şekilde uygulanacak olan yetişkin gibi davranma süreci, çocuğa, toplumda müspet bir kimlik sunacak ve onu, toplum açısından faydalı bir birey haline getirerek, onun kimlik bunalımı yaşamasını engelleyecektir.

c) Aile ve toplum, kendi iç dinamiği olan çocuklara, hiçbir zaman kendi normlarını kabul ettirmek için şiddet uygulamamalıdır. Çünkü, Tepegöz olayında da gördüğümüz gibi, şiddete maruz kalan çocuğun, topluma ve çevresine vereceği tepki sadece şiddet olacaktır. Bu yüzden, doğumdan ölüme kadar devam eden bir süreç olan eğitimde, aile ve toplum, çocuğa, şiddet uygulamadan, onu, tüm kusurlarıyla geç olmadan kucaklanmalı ve sahiplenmelidir.

d) Çocuğun yetişmesinde, aile yaşantısı çok önemlidir. Çünkü, toplumun en küçük birimi olan ve toplumun kalıtsal özelliklerini en iyi şekilde taşıyan aile, çocuk için karşılaşılan ilk modeldir. Bu yönüyle, çocuğun dünyasında, aile, bir okul olduğu için, çocuk, kendine anne ve babayı bir model ve bir öğretmen olarak görmektedir. Bu yüzden, çocuğun karşısında bir model olan aile, tüm yaşantısıyla bir rehberlik servisi gibi olmalıdır.

Çocuğun eğitimi açısından aile, kazandıracığı değerler için kendisine bir çizgi belirlemelidir. Öyle ki, Dede Korkut, ailelerin belirleyeceği yaşantı çizgisinin önemini şöyle dile getirmektedir:

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz
Oğul babadan görmeyince sofraya çekilmez”(Ergin, 1984: 16)

Ayrıca, Joseph Jaubert’in “Çocukların öğütten çok iyi örneğe ihtiyacı vardır.”(Elazığ Reh. ve Arş. Mer. Md. Yay. 2002: 31) sözü de, ailelerin çocuk eğitiminde nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini anlatmaktadır.

e) Çocuğun gelişimi açısından, ailenin ve toplumun, çocuğu sahiplenmesi yeterli değildir. Bu desteğin yanında, çocuğa, yapmış olduğu iyi işlerden dolayı pekiştireç de verilmelidir. Çünkü, pekiştireç “Bir davranışın ileride yinelenme olasılığını artıran uyarıcı”(Sönmez, 2001: 126) olduğu için, çocuğun, aldığı pekiştireçler doğrultusunda yapmış olduğu güzel şeyleri tekrarlaması, onun gelişimini olumlu yönde sürdürmesini sağlamaktadır.

f) Çocuğa, aile ve toplum, yersiz müdahalelerde bulunmamalıdır. Çünkü, çocuk, belli bir zamandan sonra hareketlerinin sınırlandırılmasından hoşlanmaz. Ayrıca hareketleri kısıtlanan ve sürekli kendi kararları dışında yönetilen çocuklar, toplum içerisinde, silik karakterlere sahip bireyler haline gelirler. Bu durumla ilgili olarak Ercan:, “Onun her davranışına karışmak, böyle koltuk değneği ile yürütmeye çalışmak, **(çocuğun)** gelişimini engeller. Üstelik davranışlarını da bozar. Bu bağımlı yaşayışa koşullanan çocuk, yeteneklerini özgürce kullanma becerisini, yüksekliğini gösteremez. Silik ve başarısız bir kişilik geliştirir.” (Ercan, 2000: 44) diyerek, çocuğun özgür bir ortamda büyümesi gerektiğini vurgular.

Aile ve toplum, çocuğun, sorunlarını kendi yöntemleri ile çözmesine izin vermeli ve onun hareketlerini sınırlandırmadan, cesaretini denemesine olanak sağlamalıdır. Çünkü, çocuk, belli bir zamandan sonra artık çocuk değil, oyuncağını bırakmış bir yetişkin gibidir. Bu yüzden, çocuğa, özgürlüğü verilmeli ve başkaları tarafından yönetilen bir robot olmaktan kurtarılarak “**Düşünen İnsan**” rolüne büründürülmelidir. Nitekim, Adler’in söylemiş olduğu “Ancak özgürlüktür ki, güçlü insanlar çıkarır bağrından; baskı

ise öldürür, yıkıma sürükler insanı” (Adler, 1998: 34) sözü de çocuğun özgür bir yaşama alanında yetiştirilmesi gerektiği konusundaki fikirlerimizi destekler mahiyettedir.

g) Aile ve toplum, yetiştireceği bireye, güven aşlamak zorundadır. Çünkü, atlı-göçebe bir toplumda yetiştirilmek istenen çocuk, aktif bir yapıya sahip olmalıdır. Çocuğa kazandırılmak istenen aktiflik de ancak çocuğa verilecek olan güvenle atışlenmektedir.

h) Türk toplumu, atlı-göçebe yapısı itibariyle hareketli ve aktif bir toplumdur. Bütün bireyler yaşamın içerisinde, yaşama aktif olarak katılmaktadırlar. Bu yüzden, toplumdaki diğer bireylere nazaran çocuk, daha da dinamik ve enerjik bir yapıya sahiptir.

Çocuğun öğrenmesi de kendi yapısı gibi durağan değil, aktif bir katılımı olur. Öyle ki, “ Bir insanın devinimlerinin yöneldiği amaç, o insanın çocukken dış dünyadan aldığı izlenimlerin etkisi altında gelişip ortaya çıkar” (Adler, 1998: 39).

Türk toplumunda, çocuk da, öğrenmesi gereken bütün olayların içinde olmalıdır. Çünkü, sözle ve nasihatle tam öğrenme sağlanamaz. Çocuğa, birebir yaşamış olduğu çevredeki materyalleri kullanması ve yaşayarak öğrenmesi öğretilmelidir.

KAYNAKLAR

- Adler, A. (1998). (Çev: Kamuran Şipal). İnsanı Tanıma Sanatı. İstanbul: Say Yayınları.
- Çocukluk, Gençlik Çağı Eğitimi ve Problemleri, (2002). Elazığ: Elazığ Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Yayınları.
- Ercan, A. R. (2000). Eğitimde Biz ve Çocuklarımız. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Ergin, M. (1984). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Fidan, N. ve Erden, M. (1987). Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Gövsal, İ. A. (1998). Çocuk - Çocukta Duygusal Gelişim-. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Kaplan, M. (1996). Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tıp Tahlilleri. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Korkmaz, R. (2000). “Fenomenolojik Açıdan Tepegöz Yorumu.” Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 259-270.
- Özcan, T. (2000). “Romanda Sosyal Ortam.” Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10 (2) :99-110
- Sönmez, V.(2001). Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tuncer, O. (1980). “Çocuk, Aile ve Çevresi.” Çocuk ve Eğitim. Ankara: Türk Eğitim Derneği. 1-44

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 225-254, ELAZIĞ-2004

TÜRK AYDINLARINDA CUMHURİYET: FARKLI SİYASAL DURUŞLAR VE FARKLI SONUÇLAR

The Republic in the Minds of Turkish Intellectuals: Different Political Standings and Different Results

Ahmet KARADAĞ

İnönü Üniversitesi, İkt. İd. Bil. Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya
akaradag@inonu.edu.tr

Özet

Cumhuriyet nedir? Bir yönetim biçimi mi, bir siyasal rejim mi? Yoksa her iki anlamı da içermekte midir? Cumhuriyetçi gelenek hangi değerler üzerinde yükselmiştir? Bu açıdan liberal demokratik gelenekle ortak yanları ve liberal demokrasiden farklılıkları nelerdir? Cumhuriyet, ülkemizde sadece bir yönetim biçimini mi ifade etmektedir? Yoksa, onu siyasal rejim olarak nitelendirmemizi sağlayan daha derin anlamlara mı sahiptir? Bu bağlamda, kendilerini farklı siyasal kesimde konumlandıran aydınlarımız, genel olarak ve Türkiye özelinde konuya nasıl yaklaşmaktadırlar? Çalışmada bu ve benzeri soruların yanıtları aranmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, liberal kesimden Mustafa Erdoğan, sol kesimden Mümtaz Soysal ve “millici” kesimden Süleyman Seyfi Öğün çalışma kapsamına alınarak, bu aydınların cumhuriyet konusundaki görüş ve düşünceleri cumhuriyet ve cumhuriyetçi kuram açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, cumhuriyetçilik, aydın.

Abstract

What is republic? Is it a form of government or a political regime? Or does it include both? On which of the virtues republican tradition has developed? In this sense, what are its similarities with and differences from liberal democratic tradition? In our country, does republic have the only meaning of a form of government or does it have a deeper meaning that can be described as a political regime? In this respect, how do Turkish intellectuals who have different political views approach to the subject in general and to Turkish case in particular. This study has tried to clarify the answers of such questions. For that purpose, the views and analyses of Mustafa Erdoğan who can be viewed as liberal, Mümtaz Soysal who can be viewed as leftist, and Süleyman Seyfi Öğün who can be viewed as nationalist, have been studied from the context of republic and republicanism.

Key words: Republic, republicanism, intellectual.

1. GİRİŞ

Ülkemizde, özellikle siyasal ve sosyal bilimler alanında birçok kavramın taşıdığı içeriğe ve öze ilişkin bir belirsizlik ve sıklık uzun zamandan beri hüküm sürmektedir. Bu kavramlardan biri olan cumhuriyetin ne olduğu ya da ne olmadığı akademik camiada bile henüz belirgin bir açıklığa kavuşturulabilmiş değildir. Cumhuriyet, bazen demokrasi ile eş anlamlıymış gibi kullanılırken, bazen de salt bir yönetim biçimi olarak kavramsallaştırılmaya çalışılmaktadır. Resmi söylemde ise cumhuriyet, Türkiye Devleti ile özdeşleştirilmiş durumdadır. Gerek bu anlamsal karmaşa gerekse devlet cumhuriyet özdeşleştirilmesi cumhuriyetin doğru bir biçimde tartışılabilirliğini engellediği gibi, kimi zaman, yapılan akademik tartışmaların tartışanlar açısından suçlamalarla sonuçlanan olumsuz etkileri de görülmektedir.

Bu çalışmada farklı siyasal kesimleri temsilen üç aydın inceleme konusu yapılmış, bu aydınların cumhuriyet konusundaki görüş ve düşünceleri ile aralarındaki ortak paydalar ve ayrılıklar saptanmaya çalışılmıştır. Böylelikle hem cumhuriyet kavramının anlamsal ifadesine ilişkin bir belirginlik ortaya konulmak istenmiş, hem de anlam karmaşasında aydınların payının olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla liberal kesimi temsilen Mustafa Erdoğan, sol kesimi temsilen Mümtaz Soysal ve “millici”¹ kesimi temsilen Süleyman Seyfi Öğün çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışma kapsamına bu aydınların alınması bunların üçünün de akademisyen olmaları ve akademisyenlik mesleğinde en üst unvan olan profesörlük unvanına sahip bulunmalarındır. Ayrıca, her üç aydın, ait oldukları siyasal kesimden bir takım özgün farklılıklar taşıyalar da kendi kesimlerinin önde gelen isimleri durumundadırlar.

1956’da Trabzon’da doğmuş olan Mustafa Erdoğan lisans öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi’nde tamamlamıştır. 1988 yılında Kamu Hukuku doktoru olan Erdoğan 1991’de doçent, 1997’de ise profesör olmuştur. Erdoğan, 1992 yılında bir grup arkadaşı ile beraber Liberal Düşünce Topluluğu’nu kurmuş ve bir süre topluluğun başkanlığını da yürütmüştür. Halen topluluğun çıkarmakta olduğu Liberal Düşünce dergisinin editörlüğünü yürütmekte olan Erdoğan, Hacettepe Üniversitesi’nde öğretim üyeliği yapmaktadır.

Mümtaz Soysal 1929 yılında Zonguldak’ta doğmuştur. 1949’da Galatasaray Lisesi’nden, 1953 yılında Ankara Üniversitesi SBF’den mezun olan Soysal, 1956’da aynı fakülteye asistan olmuştur. 1963’de doçent, 1969’da profesör olan Soysal, 1961 yılında Doğan Avcıoğlu ile birlikte **Yön** dergisini çıkarmışlardır. 222 sayı çıkarılan bu dergi dönemin aydınları arasında büyük yankı uyandırmıştır. 1971 yılında SBF dekanlığına seçilen Soysal,

---

¹ Millicilik, bir kavram olarak Öğün’e ait olup, milliyetçilikten farklıdır. Öğün’e göre millicilik, reel politika demektir. Reel politik, politik aklı temsil eden yaşamsal bir süreçtir. “Millicilik bir politik coğrafya ve bir politik toplum üzerinden başarılabilir”. Milliyetçilik ise, politik süreçleri mistikleştirdiğinden reel politiktan kopabilmektedir. Öte yandan, millicilik bir politik toplum inşasından hareket ederken, milliyetçilik önceliği millet inşasına verir. Bu bakımdan millicilik, klasik anlamda milliyetçilikten farklı bir konumu ifade eder (Özkan, 1999).

1971 ile 1972 arasında bir süre Mamak Askeri Cezaevi'nde tutuklu kalmıştır. Soysal, 1991 seçimlerinde SHP'den Ankara milletvekili olmuş ve bu dönem içinde 125 gün süreyle Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. 1995 seçimlerinde DSP'den milletvekili seçilen Soysal, 1998'de partisinden istifa etmiştir.

1959 yılında Muğla'da doğan Süleyman Seyfi Öğün ortaöğrenimini 1977'de Bursa Anadolu Lisesi'nde tamamlamıştır. 1983 yılında Uludağ Üniversitesi İİBF'den mezun olan Öğün, 1991 yılında doktor, 1993 yılında doçent, 1998'de ise profesör olmuştur. Çalışmalarını milliyetçilik ve Türk siyasal kültürü üzerinde yoğunlaştırmış olan Öğün, **Doğu Batı** ve **Sivil Toplum** dergilerinin yayın kurulunda bulunmakta olup, halen Uludağ Üniversitesi İİBF'de öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Çalışmaya zamansal bir sınırlama konmamıştır. Çünkü, yapılacak bir zaman sınırlaması Soysal ile Erdoğan ve Öğün arasındaki zamansal fark nedeniyle Soysal'ın konuyla ilgili birçok yayınının çalışma kapsamının dışında kalmasına neden olabilirdi. Bunun yerine "cumhuriyet", "siyasal sistem" ve "siyasal kültür" kavramları ile "Türkiye Cumhuriyeti" nitelemesi anahtar kavramlar olarak belirlenmiş ve bu kavramlardan herhangi birini içeren ders kitabı dışındaki kitap ve makaleler çalışma kapsamına alınmıştır.

Çalışmada betimsel ve tarihsel yöntem kullanılmış olup, yer yer analitik değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamındaki üç aydının görüş ve düşünceleri, cumhuriyetin ne anlama geldiği, nasıl bir felsefi temele sahip olduğu, hangi hukuksal parametrelerin üzerinde yükselmesi gerektiği, Türkiye'de cumhuriyetin taşıdığı anlam, kuruluş ve işleyiş felsefesi, sorunları ve çözüm yollarının neler olabileceği açılarından çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çözümleme yapılırken önce, çalışma kapsamına alınan aydınların cumhuriyet ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin görüş ve düşünceleri verilmiş, daha sonra aydınlararası ortak paydalar ve ayrılıklar saptanarak bir sonuca ulaşılmıştır.

2. BİÇİMSEL VE TAHAKKÜMCÜ CUMHURİYET

Erdoğan (1998a:344) cumhuriyet kelimesinin köken olarak Latince res publica'dan geldiğini, insanların aile yaşamlarının dışındaki bütün halkın ortak işlerini ilgilendiren kamusal alan anlamını taşıdığını belirtmektedir. Cumhuriyet, ortak iyilik anlamı taşıdığı gibi, kamusal yaşamın kurumsal yapıları anlamını da taşımaktadır.

Cumhuriyetin dilimizdeki anlamında halk, topluluk, kamu anlamlarına gelen ve Arapça kökenli olan cumhur sözcüğü yer almaktadır. Bu anlamda cumhuriyet, halka veya kamuya ait ya da onunla ilgili anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, cumhuriyet kavramı, günümüzde Türkçe'de bir yönetim biçimini karşılamak için kullanılmakla birlikte res publica ve republic sözcüklerinin diğer anlamlarını da içermektedir. Ancak, kavramın bu anlamda yerel tarihsel bir temeli bulunmamaktadır (Erdoğan, 1998a: 344).

Cumhuriyetin bir diğer anlamı kamusal alanın örgütlenme biçimi ile ilgilidir. Demokrasi, aristokrasi ve monarşi gibi geleneksel siyasal yönetim biçimlerinin çözülmesini müteakip cumhuriyet, kamusal alanın doğru biçimde örgütlenmesinin yeni biçimi olarak gösterilmiştir. Roma döneminde cumhuriyet, bu anlamda ideal bir yönetim biçimi olarak

belirmiştir. Bu yönetim biçiminin idealliği kamusal alanın örgütlenmesinde belirleyici gücün halka ait olmasından kaynaklanmıştır. Kavramın bu son anlamı günümüze de yansımış olup, anayasa ve siyasal bilimde cumhuriyet, egemenliğin tüm halka ait olduğu siyasal yönetim biçimini anlatmak amacıyla kullanılır olmuştur (Erdoğan, 1998a: 345).

Cumhuriyetçilik konusunda ise Erdoğan, (1998a:346) Held'den yaptığı aktarmayla şu görüşlere yer vermektedir: Cumhuriyetçilik "özü politik eylemle tanımlanan aktif yurttaşlık ideali"dir. Böyle bir siyasal düşüncede aktif yurttaş olabilmenin çeşitli gerekleri vardır. Buna göre, aktif yurttaş toplumun geleceğinin saptanmasında ve kolektif kararlara katılıp sorumluluk paylaşmada aktif rol almak durumundadır. Ayrıca, aktif yurttaş kolektif kararlara katılıma iten sebep, kendi özel çıkarları yerine, ortak çıkarlar olmalıdır. Zaten, Miller'e göre, yurttaş erdemli yapan ortak çıkarları özel çıkarlara üstün görüp, kendisini kamunun ortak iyiliğini sağlamaya adanmıştır (aktaran Erdoğan, 1998a: 346).

Modern cumhuriyetçi düşünceye göre, yurttaşlar siyasal yaşama kendi özel çıkarlarını gerçekleştirmek için değil, tersine ortak yarara hizmet etmek için katılırlar. Kamusal yaşamda yurttaşlar özel çıkarları aşarlar; kamusal ruhlu bir diyaloga girerler. Kamusal yaşam sayesinde kişisel özel amaç arayışları belli bir düzene girer ve böylelikle yurttaşlar daha erdemli kişiler olurlar (Farber&Fickery'den aktaran Erdoğan, 1998a: 346).

Cumhuriyetçi düşüncede iyi insanla iyi yurttaş eş anlamlı olup, iyi yurttaş olmak için iyi insan olmak gerekir. İyi bir siyasal toplum ise, siyasal yönden aktif olan ve ortak iyiliği önceleyen yurttaşlardan oluşan bir topluluktur (Erdoğan, 1998a: 347).

David Held'den yaptığı alıntıda Erdoğan (1998a:347) iki tür cumhuriyetçilikten söz eder. Bunlar; gelişmeci cumhuriyetçilik ile korumacı cumhuriyetçiliktir. Gelişmeci cumhuriyetçilik, insanların siyasal gelişimi açısından siyasal katılımı önemser ve yurttaşların ekonomik ve siyasal eşitliğini savunur. Korumacı cumhuriyetçilik ise yurttaşların özgürlüğü yönünden siyasal katılıma vurgu yapar. Buna göre, eğer yurttaşlar her düzeyde siyasal katılımı gerçekleştirerek kendilerini yönetemezlerse, başkalarının boyunduruğu altına girerler. Bu durum da yurttaşların özgürlüğünü olumsuz etkiler (aktaran Erdoğan, 1998a: 348).

Cumhuriyetçi yönetim hem düşünsel, hem de eylemsel olarak siyasal etkinliklerle erdem arasındaki sıkı bağa dayanır. Cumhuriyetçi yönetim, nasıl ki erdemli yurttaşlardan oluşuyorsa, cumhuriyetçi politikalar da yurttaşlık erdemini geliştirmektedir. Bu bakımdan hümanizm, insanı yurttaşlığa dayalı bir yaşama katılarak kendisini gerçekleştirebilen bir varlık olarak görür (Erdoğan, 1998a: 352).

Cumhuriyetçi gelenek, liberal gelenekten kimi farklılıklar taşır. Öncelikle, cumhuriyetçi geleneğe göre hakların varlığı nesnel hukuk düzenine bağlı iken, liberal gelenek kimi hakların varlığının mevcut siyasal sistemden bağımsız olduğunu, dolayısıyla, bu hakların doğal haklar olarak nitelendirildiğini belirtir. İkinci olarak, cumhuriyetçi gelenekte aktif yurttaş katılımı amaçsal bir değer taşır. Yurttaşların siyasal yaşama katılımı esas olup, cumhuriyetçi bir yönetim de aktif yurttaşlarla mümkündür. Liberal gelenek ise, yurttaş katılımına araçsal bir değer atfeder. Buna göre, eğer yurttaş katılımı gönüllü ise bir değeri ve anlamı vardır. Üçüncü olarak, liberal gelenekte piyasanın önemli bir yeri bulunmaktadır.

Piyasa olmadan sivil bir yaşamın olması hemen hemen olanaksızdır. Ancak, cumhuriyetçiler açısından piyasa, hiç de bu kadar önemli olmadığı gibi, piyasanın, ortak yararı ve kamusal duyarlılığı aşındırma tehlikesi de vardır (Erdoğan, 1998a: 354-356).

Erdoğan'a göre (1998a:357) bireysel temel haklar ve özgür piyasa ekonomisi üzerinde yükselmeyen bir yönetim, cumhuriyetçi bile olsa, tüm sivil alanı kamusal ve siyasal alanın denetimine alarak totalitarizme kayabilecektir.

Genel anlamda cumhuriyet ve cumhuriyetçilik hakkındaki bu bilgilerden sonra Erdoğan, (1998a: 357, 358) cumhuriyet yönetiminin Türkiye uygulaması ile ilgili olarak şu görüşlere yer veriyor: 1998 yılı itibariyle 75. yılını geride bırakmasına karşın, ülkemizde cumhuriyet yönetimi hâlâ biçimsel ve yüzeyseldir. Söylem ve uygulama açısından incelendiğinde ülkemizdeki cumhuriyet yönetiminin yüzeyselliğinin iki noktada toplandığı görülür. İlk olarak, ülkemizde cumhuriyet yönetimi monarşik olmayan bir rejim olarak anlaşılmış ve halen de böyle anlaşılmaktadır. Ülkemizde saltanatın kaldırılmasıyla cumhuriyetçi bir yönetim kurulduğu zannedilmiştir. Oysa, devlet başkanının irsi bir yolla göreve gelmemesi bir ülkenin yönetiminin cumhuriyet olması için yeterli değildir. Günümüz Avrupa monarşilerinden bazıları Türkiye'den daha cumhuriyetçidir.

Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasıyla "eski rejim"de sembolleşen siyasi değerlere toptan bir karşı çıkış olmuştur. Padişahlığa karşı çıkışla birlikte, bir bütün olarak Osmanlı döneminin genel zihniyetine de karşı çıkılmıştır. Ancak, ülkemizde cumhuriyet yönetiminden sonra da Osmanlı döneminin devlet-toplum ilişkisi, özellikle hikmet-i hükümet felsefesi ve bürokratik yönetim geleneği bağlamında varlığını sürdürmüştür (Erdoğan, 1998a: 358).

Uygulamada eski özlerin korunmasına karşın, söylem düzeyinde kimi değişikliklerin olduğunu saptayan Erdoğan, (1998a:358) bunun, ülkemizde cumhuriyetin yüzeysel olarak anlaşılmasının ikinci nedenini oluşturduğunu belirterek konuyla ilgili şu görüşlere yer veriyor:

"Cumhuriyetin başlangıcında gerek resmi beyan ve tutumlarda gerekse ilk ve orta öğretim müfredatında yurttaşlık kavramı üzerinde yapılan ısrarlı vurgular gözden kaçacak gibi değildir. Buna bakarak cumhuriyetçi düşüncenin "aktif yurttaşlık" idealinin Türkiye Cumhuriyeti'nde de benimsendiği sanılabilir. Ne var ki, burada söz konusu olan gerek yurttaşlık tanımı gerekse kamu alanı anlayışı cumhuriyetçi ideallerle uyusur görünmemektedir."

Erdoğan, (1998a:358) Füsün Üstel'e atfen Cumhuriyet'in yurttaş profilinin şu özellikleri içerdiğini belirtmektedir: "haklardan çok ödevlerle tanımlanan yurttaş, "düşman ve tehlike" imajı karşısında alarına geçirilmiş militan yurttaş, kültürel ve etnik olarak tanımlanan yurttaş". Erdoğan'a göre, bu özelliklerin cumhuriyetin aktif yurttaş idealiyle uyusabileceği tamamen kuşkuludur. Çünkü, ilk iki özellik, yurttaşların iradi yönden devlete ve özellikle devlet seçkinlerine bağımlı olması sonucunu doğuracaktır ki, 75 yılın sonunda durumun böyle olduğu da kolaylıkla görülebilmektedir. Üçüncü özellik olan yurttaşlığın kültürel ve etnik olarak tanımlanması çeşitlilik ve çoğulculuğun önünü tıkamıştır. "Bir başka yönüyle bu tanım kamu işlerine yurttaş katılımını genel bir hak olmaktan çıkarıp hâkim etnik-kültürel gruba özgü kültürel-grupsal bir ayrıcalık haline" getirmiştir (Erdoğan, 1998a: 359).

Cumhuriyet döneminde kamusal alan, bütün sivil girişimlerin önünü tıkayacak biçimde

tanımlanmış, kamusal-özel ayrımı neredeyse reddedilmiştir. Yurttaşların siyasal katılımı, devlet seçkinlerince tanımlanan ortak yararın gerçekleştirilmesi yönünde olmak koşuluyla kabul görmüştür. “Cumhuriyet’in projesinde özgür ve özerk yurttaş yerine, kendini resmi yoldan tanımlanan “ulusal çıkar” a ram eden bağımlı insan anlayışı hakim olmuştur.” (Erdoğan, 1998a: 359). Bu durum Cumhuriyetçi elitlerin sahip olduğu modernleştirici mantığın sonucudur. Çünkü, modernleştirici niteliğe sahip bir devletin bu amacını gerçekleştirebilmesi ancak her türlü sivil toplum girişimini denetim altına almasıyla mümkündür (Erdoğan, 1997g).

Cumhuriyet yönetiminin Machiavelli’den esinlenerek yurttaşları uygar ve erdemli yapmak amacıyla uygar ülkelerin çeşitli yasalarını ve bu yasaların taşıdığı temel hukuksal kodları ülkeye getirdiğini belirten Erdoğan, (1998a:359) konuyla ilgili olarak şu görüşleri belirtiyor:

“Cumhuriyet’in Türkiye halkını “medenileştirme” projesi, doğası gereği, toplum bireylerinin “insan” onurlarını tanıyan ve onların katılımını sağlamaya yönelik bir tasavvur olamazdı; aksine, bu proje yurttaşları kimliksiz birer materyal olarak gören bir anlayışla gerçekleştirilmeye mahkumdu. Tek parti döneminin sadece ders kitaplarıyla yapılan “yurttaşlık eğitimi” değil, kasaba ve şehir halkına yönelik “halk evleri” ile köylülerin “terbiyesi”ni amaçlayan “köy enstitüleri” de bu amaçla kurulmuş ideolojik devlet aygıtları idi. İlginçtir, ilhamını başka yerden almış olsa da, “köy enstitüleri” uygulaması Cumhuriyet’in “günah keçisi” olan Osmanlı devletinin “uyrukçu” siyasi kültürünün bir parçası olan “devşirme” kurumunun bilinç dışı bir uzantısı gibidir.”

Cumhuriyet döneminin yurttaşlık anlayışı, hem katılanlar hem de katılanların katılım biçimi açısından sınırlı bir yurttaşlık uygulaması olmuştur. Yurttaşlara düşen sorgulama ve akıl yürütme değil, devlet tarafından saptanan ortak yararı gerçekleştirmek için sorgusuz biçimde katılımdır. Ayrıca, ortak yararın içerdiği toplumsal, siyasal ve kültürel kodlarla kendi kodları örtüşen ya da söz konusu kodları benimseyip kendimleyenler ayrıcalıklı yurttaş statüsüne ulaşırlarken, bu kodlarla uyuşmayanlar için yurttaşlık, ancak sınırlı bir yurttaşlık anlamına gelmiş ve birçok yönden yoksunluk anlamı taşımıştır (Erdoğan, 1998a: 360; 2000b: 166). Bu yönüyle ülkemizdeki cumhuriyet yönetimi Erdoğan’a göre (1997b) halkın iradesini egemen kılan değil, kendi iradesini halka egemen kılan bir uygulama olmuştur.

Sultanlığa dayalı bir rejimden cumhuriyete geçilmiş, ama kurulan yeni rejim de baskıcı ve güdülmeyici olmaktan kurtulamamıştır. Yeni rejimin felsefesi pozitivizm, yöntemi ise, kurucu rasyonalizm olduğundan, rejim, siyasal alanın yanında, kendi istediği gibi düzenlemek amacıyla, toplumsal ve kültürel alanı da denetimi altına almıştır. Kurucu rasyonalizm ve pozitivist felsefe “birey ve yurttaş olarak varoluşu devletin kendi varlığı için bir tehlike olarak” görmüş, “özgürlüğe karşı güç ve cebiri ön plana” çıkarmıştır (Erdoğan, 1998b: 804).

Erdoğan’a göre (1998b:805) kurucu rasyonalizm yanlış bir yöntemdir. Çünkü, kurucu rasyonalizm, toplumu bilinçli bir irade aracılığıyla ve belli bir amaca yönelik olarak kurgulanan bir düzen olarak kabul eder. Böyle bir teşhisle yola çıkılınca, toplumun bir bütün olarak ve bütün yönleriyle hem denetlenmesi hem de güdümlendirilip yönlendirilmesi gerekir. Toplumun rasyonel bir kurgu kabul edilerek yönlendirilmeye kalkışılması,

çoğulculuğun önünü tıkar. Zira, böyle bir kabul, toplumu “gönüllü bireysel ve grupsal etkinliklerin dolaylı ve dolaysız sonuçlarından kendiliğinden bir biçimde oluşan bir düzen” olarak kabul etmez.

Cumhuriyet döneminde insan hak ve özgürlükleri ile ilgili anayasal düzenlemeler ve uygulamalar, dönemden döneme ve uygulayıcılara göre farklılıklar göstermiştir. 1924 Anayasası’nda hak ve özgürlükler klasik bir biçimde belirtilmiş, ama hak ve özgürlükleri güvence altına alan ayrıntılı bir düzenleme getirilmemiştir. 1961 Anayasası düzenleme açısından çağdaş normlara uygun olmasına karşın, uygulama özgürlükçü olmaktan çok, sınırlayıcı olmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin uygulanması ile ilgili bu sınırlayıcı özellik, 1982 Anayasası döneminde anayasal düzenlemelerde yer aldığı gibi uygulamada da kapsamı genişlemiştir. Bütün bu gelişmeleri Erdoğan, (1998a:395) iki nedene bağlamaktadır. Birinci nedenin rejim sorununun öncelenmesi olduğunu belirten Erdoğan (1998a:395) konuyla ilgili olarak şu görüşlere yer veriyor:

“Türkiye’nin anayasaları ve diğer hukuki düzenlemeleri, hatta bu konudaki uluslararası taahhütleri ne olursa olsun, insan hakları hiç bir zaman Cumhuriyet’in devlet seçkinlerinin birinci derecedeki kaygıları arasında yer almamıştır. Onların öncelikleri daha ziyade “rejim”le ve onun arkasında yatan ideolojik tercihlerin korunmasıyla ilgili olmuştur. Bugün de hâlâ varlığını sürdüren bu anlayışa göre, devletin asıl işlevi toplumun “çağdaştırılması” olduğu için, hukuk bu amacın bir aracı olarak görülmüş ve uygulama da aynı anlayışla sürdürülmüştür.”

İkinci neden, devletçi siyasal kültürdür. Buna göre insan hak ve özgürlükleri konusunda Cumhuriyet dönemi düzenleme ve uygulamalarının genel olarak istenilen düzeye ulaşmamış olmasını, sadece devlet seçkinlerinin isteksizliğine bağlamak doğru değildir. Devlet seçkinlerinin isteksizliğinin yanında toplumda egemen olan devletçi siyasal kültürün de önemli etkisi vardır. Siyasal kültürümüzün genel olarak devletçi özellikler taşıdığını belirten Erdoğan (1998a:396) konuyla ilgili olarak şunları belirtiyor:

“Türkiye toplumu genellikle “devlet”i, eleştirilmesi ve sorgulaması “doğru olmayan”, vatandaşlar olarak bize baskı yapsa bile nihayetinde katlanmamız gereken üstün bir güç olarak görmekte; ona adeta insan türünden ayrı, üstün bir ontolojik gerçeklik ve moral bir değer olarak bakmaktadır. Türkiye’de otoriteye karşı çıkanlardan toplumun genellikle hazzetmemesi ve herkesin devlet karşısında haddini bilmesi gerektiğine inanılması, nitelikleri gereği siyasi otoriteye karşı yöneltilen talep ve iddialar olan insan haklarının yerleşmesinin önünde ciddi bir kültürel engeldir.”

Erdoğan’a göre, (1998a: 292-297) ülkemizde cumhuriyet yönetiminin bir meşruiyet sorunu bulunmaktadır. Meşruiyet sorununun nedeni “yönetimin kamu yararı amacından saptırılması ve devletin gizli etkinliklerine resmi ideoloji ile meşruluk” sağlanmaya çalışılmasıdır. Burada devletin örgütlenme ve kendini meşrulaştırma biçimi, bizzat meşruiyet sorununun kendisini oluşturmaktadır. Devletin örgütlenme biçiminden kaynaklanan meşruiyet sorunuyla ilgili olarak başlıca üç etkenden söz edilebilir. Bunlar; hikmet-i hükümet politikası, patrimonyalizm ve resmi ideolojinin ağırlığıdır.

Hikmet-i hükümet politikasının gereği ülkemizde devlet, topluma göre öncelikli ve onun üstündedir. Bu üstünlük, devletin kutsal ve yüce olmasından kaynaklanmaktadır.

Gerçekte, devlet toplumun bir türevi olması gerekirken, Türkiye’de toplum, devletin bir türevi olarak ondan doğmuştur; devlet ulusun değil, ulus devletidir. Bunun sonucu olarak devlet, toplumu istediği biçimde şekillendirme hakkına sahip olup, onun üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabilir (Erdoğan, 2000a: 55; 2001: 156). Buna karşın, halk bu uygulamaları hiçbir biçimde sorgulayamaz. Çünkü, devletçe yapılan her türlü eylem ve işlemde halkın anlayamadığı veya bilmediği bir hikmet gizlidir (Erdoğan, 1997c: 39; 1997d).

Patrimonyalizm, ev yönetimi kurallarının devlet yönetimine uygulanmasıyla oluşan bir yönetim tarzıdır. Böyle bir yönetimde siyasal iktidar evin reisi konumunda olurken, yönetilenler de aile bireyleri ya da akrabalar olarak kabul edilir. Klasik ev yönetiminde yönetenle yönetilenler arasında nasıl ki, iktidar-itaat ilişkisi varsa patrimonyal devlet yönetiminde de aynı ilişki geçerlidir. Bu anlayışın bir sonucu olarak Türkiye’de yurttaşların refahını sağlamak devletin görevi olarak kabul edilmektedir. Devlet, baba olarak nitelendirilirken, devlet hazinesi, yurttaşlar açısından bir nimetler havuzu olarak görülmekte ve yurttaşlar devlet babaya yakınlıkları ölçüsünde bu havuzdan yararlanmaktadırlar (Erdoğan, 1998a: 295-296).

Meşruiyet sorunuyla ilgili üçüncü etken devletin, yurttaşları çağdaştırma görevinden kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 1997f). Bu çağdaştırma görevi devletin eğitim politikasına da yansımış ve tek tip insan yaratılmaya çalışılmıştır (Erdoğan, 1997e). Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte ülkemizde daha önceden varolan devletçi geleneğin resmi bir ideolojiyle taçlandırıldığını belirten Erdoğan, (2000a:56) konuyla ilgili şu görüşlere yer vermektedir:

“Artık, üstün ve tartışılmaz olan sadece bir kurum olarak “Devlet” ve geleneksel “Türk Devleti” değil; fakat belli bir toplum tasarımı, bir hayat tarzını topluma siyaseten kabul ettirmeye adanmış olan “Türkiye Cumhuriyeti”dir. Bu nedenle, bugün Türkiye Cumhuriyeti kendisini idame ettirmek için “gereklenler”i yapmakla yetinmemekte; ayrıca toplumu da tanzim etmeye, vatandaşlara nasıl inanmaları, nasıl düşünmeleri ve nasıl yaşamaları gerektiğini de buyurmaya kalkışmaktadır.”

Böyle bir yönetim tarzı hukukun taşıdığı anlamı da değiştirmektedir. Devlete üstün bir referans veya bağlayıcılığa sahip üstün bir normatif çerçeve olarak meşruiyet sağlaması gereken hukuk, bu yönetim anlayışında devletin yaptıklarını meşrulaştıran araçsal bir değer konumuna indirgenmiş olmaktadır (Erdoğan, 2000a: 56; 2001: 38).

Erdoğan’a göre (2000b:168; 1997a:280, 285) Türkiye Cumhuriyeti’nin en belirgin karakteri “askeri cumhuriyet” olmasıdır. Ülkemizde ulusal politikaların belirlenmesinde MGK ve Genelkurmay Başkanlığı’nın önemli bir ağırlığı bulunmaktadır (Erdoğan, 1997h). MGK’nın anayasal konumuna bakıldığında kurumun ihtiyaç duyulduğunda toplanıp karar veren danışma niteliğinde bir organ olmaktan çok icrai bir kurum olduğu kolaylıkla görülebilir.

3. DEVRİMCİ, EŞİTLİKÇİ AMA SORUNLU BİR CUMHURİYET

Soysal’a göre (1976) cumhuriyet, tanıma esas teşkil eden kavram bakımından farklı biçimlerde anlaşılabilir. Nitekim, başlangıçta halk kavramı esas alınarak cumhuriyet tanımları yapılmıştır. Buna göre cumhuriyet halka dayalı yönetim demektir. Bu bakımdan cumhuriyetle

demokrasi, seçim ve özgürlük gibi kavramlar arasında yakın ilişkiler vardır. Daha sonraları, cumhuriyet kavramı öteki yönetim biçimlerine göre tanımlanmaya başlanarak başlangıçtaki anlamından uzaklaşmıştır. Bu anlamda cumhuriyet, monarşik olmayan tüm yönetim biçimlerini anlatmak amacıyla kullanılır olmuş, yönetimin bir sülale içinde kuşaktan kuşağa geçmediği her yönetim, cumhuriyet olarak nitelendirilmiştir. Cumhuriyet bu anlamda ele alındığında devlet başkanının seçimle iş başına gelip gelmemesi önemsizleşmekte ve birbirinden farklı birçok yönetim cumhuriyet olarak nitelendirilebilmektedir. Örneğin, İran yönetimi cumhuriyet olarak nitelendirildiği gibi Çin ile Afrika ve Latin Amerika'daki birçok ülke de cumhuriyet olarak kabul edilebilmektedir.

Soysal, (1976) cumhuriyetin asıl anlamının ortaya çıkarılmasında Fransız Devrimi'nden yararlanılabileceğini belirtmektedir. Fransız Devrimi'nden sonraki dönemde bir ülkenin cumhuriyet olarak nitelendirilebilmesi için devlet başkanının ırsi yoldan iş başına gelmiyor olması yeterli görülmemiştir. Bu koşulun yanında yönetimin halka dayanması, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine de uygun olması gerekli görülmüştür. Yani, cumhuriyetçiliğin özü gereği, bir cumhuriyet yönetiminde bütün organların halktan çıkması gereklidir (Soysal, 1998a: 188).

Ülkemizde Meşrutiyet aydınlarının hürriyet, müsavat, uhuvvet olarak ifade ettikleri kavramlar Soysal'a göre (1976) günümüzde de cumhuriyetin asgari koşulları olarak kabul edilebilirler. Çağdaş cumhuriyetçilik, bu kavramların kabulüyle başlayıp, bunların geliştirilerek yeni anlamlara yöneltilmesini amaçlar.

Soysal'a göre, (1995) bir cumhuriyette uyruklar sadece yurttaş olarak kabul edilirler. Yurttaşlık da din, mezhep, etnik köken ve anadil farklarının ötesinde insan sıfatıyla bütünleştirilir. Cumhuriyetçi bir yönetim bu çeşit farklılıklarla ilgilenmez; bu farklılıklar yokmuş gibi yurttaşlığı "eşitliğin soyut güzelliğine göre" düzenler. Farklılıklar ise, devletin koruması altındaki özgürlükler alanını ilgilendirir.

Soysal, (1976) cumhuriyetçi düşüncede özgürlüğün sadece soyut olarak düşünülemeyeceğini, soyut özgürlüklerin ekonomik eşitlikle perçinlenmesi gerektiğini savunmaktadır. O'na göre, çağdaş cumhuriyetçiliğin önemli amaçlarından biri, soyut özgürlüklerin somut sosyal güvenlik uygulamalarıyla desteklenmesidir.

Cumhuriyet konusundaki bu genel bilgilerden sonra Soysal, Türkiye Cumhuriyeti hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Soysal'a göre (1976; 1994a; 1998a: 186, 187) Türkiye Cumhuriyeti dünya üzerindeki diğer cumhuriyetlerden farklı, kendine özgü bir tarzı olan ya da olması gereken bir cumhuriyettir ve bu cumhuriyetin üç önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlar; eşitlikçilik, devrimcilik ve jakobenliktir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri en çok çaba harcadığı alan, soyut özgürlüklerin somuta dönüştürülebilmesi konusunda olmuştur. Bu amaçla sosyal güvenlik uygulamalarına ağırlık verilmiş ve halkın ekonomik yönden özgürlükleri kullanabilecek düzeye gelmesi için çalışılmıştır. Özgürlüklerin somuta dönüştürülmesinde ekonomik olarak sosyal güvenlikten yararlanılırken, siyasal olarak katılım önemsizleşmiştir. Ancak, cumhuriyetin bu amaçları tam olarak başardığı söylenemez. Bu tür eksikliklerin cumhuriyetin onuncu

yılında da bulunduğunu belirten Soysal, (1976) konuyla ilgili olarak şu görüşlere yer veriyor:

“Ama o zamanlar bir on yıl öncesine göre büyük bir aşama yapılmıştı ve bir on yıl sonrasına çok daha büyük bir umutla bakılıyordu. Aynı heyecan, aynı gurur, aynı umut yeniden yaratılmadıkça, cumhuriyetin yıldönümleri hep coşkusuz bayramlar olarak geçip gidecek...”

Soysal’a göre (1998a:186) cumhuriyetimiz jakoben bir cumhuriyettir. Bunun nedeni kurulduğu toplumun özellikleridir. Kurulduğu toplum, yani Osmanlı toplumu çok özel bir toplumdur. Bizim cumhuriyetimiz bu çok özel toplumda çok güç ve çok lüks şeyleri gerçekleştirmeye çalışan bir cumhuriyettir. Çünkü, “hem zor bir coğrafyada bağımsız devlet olmaya, hem zor bir toplumda çağdaş devlet olmaya; hem yoksul, geri kalmış bir toplumda refah yaratmaya, hem de eğitim düzeyi düşük bir toplumu yalnız çağdaş kılmaya değil, çağdaşlığın önünde bir toplum haline getirmeye çalışan, öteye taşıyan bir cumhuriyet”tir. Bundan da öte, Soysal, (1998a:187) cumhuriyetin devlet için değil, bireyler için var olduğunu, zira, cumhuriyetin asıl amacının bireyleri insan yapmak olduğunu belirtmektedir.

Soysal, (1998a:195) cumhuriyeti genel anlamda halk kavramını esas alarak açıklamasına karşın, Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili olarak sorulan “kimin cumhuriyeti?” sorusuna ilginç biçimde şu yanıtı vermektedir:

“Kimin cumhuriyeti? Bana sorarsanız, her şeyde olduğu gibi kurucularının, biz kurduk diyenlerin. Evet, o mücadeleye herkes katılmış, evveliyatı var, birtakım malzemeler var. Ama bütün bunlar içinde damgayı vuran, bütün bu olayları bir yere sevk eden ana fikir sahibi olanların cumhuriyeti.”

Soysal’a göre, (1998a: 188, 200-201) genel bağlamda olduğu gibi Türkiye’de de cumhuriyet başlangıç çizgisini devam ettirememiştir. 75. yıl itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin üç çeyrek yüzyıllık bir geçmişi olduğu düşünülürse, ancak bunun bir çeyreğinde cumhuriyetin başlangıç çizgisi süreklidir. Daha sonra meydana gelen bir karşı devrimdir. Hem de bizzat Soysal’ın kendi ifadesiyle “demokratik karşı devrim”. Türkiye’de demokrasinin cumhuriyeti öldürdüğünü belirten Soysal, konuyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

“Cumhuriyetin başlangıç fikrine karşı olan bir şey yaşanıyor. Nedir? “Ben burada yaşayan insanları değiştireceğim. Ben bu toplumu değiştireceğim. Bunun için eğitimi şöyle yapacağım, böyle yapacağım” derken, tam bunları söylerken, bu adamlara biraz da oy hakkı verelim falan deyince, devrimci cumhuriyet hapı yutuyor.”

Soysal, (1998b) cumhuriyetin her şeyden önce ulusal egemenlik demek olduğunu, demokrasinin de genel oy, serbest seçim ve çok partili düzen gibi uygulamalarıyla bu amaca hizmet ettiğini belirtmektedir. Ancak, cumhuriyet bundan öte, öze ilişkin başka anlamlar da taşır. Eğer, bir ülkede ulusal iradenin halkın çıkarına uygun olarak oluşması siyasal kadrolar ve mekanizmalar tarafından engelleniyorsa, bu ülkede cumhuriyetle demokrasinin bağdaşabilirliğinden söz edilemez. Böyle bir uygulama görünüş olarak demokratik olsa da gerçekte cumhuriyeti öldüren bir demokrasidir. Soysal’a göre (1998b) cumhuriyet ulusal egemenlik ilkesinin sadece ulusal sınırlar içinde uygulanmasını yeterli görmez. Buna ek olarak uluslararası alanda da bu ilkenin uygulanması gerekir. Bu anlamda cumhuriyet, “içte olduğu gibi dışa karşı da ulusal egemenlik demek”tir. Cumhuriyetin bu anlamına muhalif

olarak şayet ülke içinde mahkeme kararları ülke dışından eleştirilip baskı altına alınıyor ve hatta istenilen yönde karar üzerinde etkide bulunuluyorsa demokrasi ile cumhuriyet arasında burada da bir gerilim vardır.

Soysal, kimi yazılarında cumhuriyetle ilgili özeleştirilerde bulunmaktadır. “Fırat’ın Ötesi” başlıklı makalesi bunlardan biridir. Soysal’a göre (1991) İsmet Paşa, Lozan’da Batının iki yüzlülüğüyle mücadele etmiş ve Musul konusunda masada yenik düşerken bile, Türklerle Kürtlerin kardeşliğini savunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin daha başlangıçta karşı karşıya kaldığı sorun “Güneydoğu’daki ucu açık kalmış sınırlar içinde” bir ulus yaratabilme sorunu olmuştur (Soysal, 1993). Bu güç sorunun çözümünü kolaylaştıracak temel unsur, birlikte kurtarılmış topraklar üzerindeki ortak yaşama iradesiyken, cumhuriyet yönetimi bu konuda kimi hatalara düşerek Türkler ile Kürtler arasındaki birlikteliği, dışlamalar ve ihmallerle bozmuştur (Soysal, 1991). Değişik ırk, mezhep ve dile sahip insanların birlikte savaşarak kurtardıkları topraklarda birlikte yaşayabilmeleri için iletişim birliği sağlamak amacıyla başlatılan eğitim seferberliğinin yanında Anadolu kültürünün çeşitliliği ve renkliliğinin de korunmuş olması durumunda ulus yaratma işinin çoktan başarılmış olacağını belirten Soysal, (1993; 1994b) konuyla ilgili olarak şu görüşlere yer veriyor:

“Eğer bugün “Kürt sorunu” diye adlandırılan bir sorun ortaya çıkmışsa, Cumhuriyetin, her şeyden önce düşünce ve ideoloji planında, kendi kuruluş felsefesine ters düşen uygulamalara sürüklenmiş olması yüzünden ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet hele kuruluşunda çeşitli etnik kökenden bir yığın insanın kanı bulunan bir cumhuriyet, değişik kökenli vatandaşlarına şiddet kullanmaktan, baskı uygulamaktan, yasaklar koymaktan uzak durması gereken bir devlet olmalıydı; hatta, geçen yüzyılın sonlarında misyonerlik çalışmalarının etkisiyle ortaya çıkmaya başlamış birtakım huzursuzluklara demokratik katılım mekanizmaları yoluyla özgürlükçü çözümler getiren bir cumhuriyet olarak sürebilmeliydi.”

Herşeye karşın, uluslaşma sürecindeki yanlışların düzeltilebileceğine dikkati çeken Soysal, (1991) çözümün, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde başlatılması gerektiğini belirtmektedir. Soysal’a göre (1998c) böyle bir çözüm için öncelikle, bir ulus yaratmanın ne demek olduğu derinlemesine düşünülmeli, ulusla devlet arasındaki ilişkinin gerekleri “gerçek ve anlamlı bir demokratik katılıma” bağlanmalıdır. Bu amaçla yapılması gereken en önemli iş, yurttaş ve insan kavramlarını birbirine eşitlemektir. Daha sonra dil yasağı kaldırılmalı, Güneydoğu için kalkınma planı, sanayi yatırımı, çok yönlü kültür politikaları ve kardeşlik bağının güçlendirilmesi ile çözüm süreci devam ettirilmelidir (Soysal, 1991).

Soysal’ın (1994c) özeleştirisi kapsamında belirttiği ikinci konu, cumhuriyetin hangi kesimler tarafından ne kadar benimsendiği ile ilgilidir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında kimi toplumsal kesimlerin bayrak asma ve ışıklandırmaya katılma açısından savsaklayıcı tavırlar gösterdiğine ilişkin haberlere rastlanıldığını belirten Soysal, doğru da olsa uydurulmuş da olsa konunun tehlikeli olduğunu belirtmektedir. Soysal’a göre (1994c) haberin doğru olarak kabul edilmesi durumunda, kimi kesimlerin cumhuriyeti belli özellikleri açısından tam olarak benimsemiş olmadıkları sonucu çıkar. Bu durumda siyasal sistem, bu kesimlere ve bu kesimlerin sorunlarına açık tutulmalıdır ki, sorunlar demokratik mekanizma içinde çözülelsin. Buna karşılık bu toplumsal kesimlerin de Cumhuriyet kutlamalarına uygun

biçimde katılması gerekir. Haberin uydurulmuş olması durumu da, ortada bir yanlışlığın var olduğunu gösterir. Çünkü, belli toplumsal kesimler eğer laik cumhuriyete karşı iseler, cumhuriyet yönetimini kabul etmeleri koşuluyla bu kesimleri ve düşüncelerini cumhuriyetin hoşgörülü çerçevesi içinde karşılamak yerine “onların üzerine göz göre göre düşmanlık çekmek” yanlıştır. Böyle bir uygulamanın, ılımlı uygulamaları yokuşa sürerek kimi kesimlerin siyasal alandan dışlanması sonucunu doğuracağını belirten Soysal, (1994c) konuyla ilgili olarak şu görüşlere yer veriyor:

“Laik cumhuriyeti benimsemeyenlerin onu savunanlara dış bileyerek bakması ne kadar yanlış ve yobazca bir yaklaşımsa, laik cumhuriyeti savunanların benimsemeyenlere düşman gözüyle bakması da aynı ölçü de yanlış. Çağdaş Türkiye, bu birlikteliği kapsayan, onun diyalektiğinden yararlanan, karşıtlıklardan olumlu bir şeyler çıkarabilen bir Türkiye olmalı.”

Tersine uygulamaların toprak bölünmesinden daha tehlikeli sonuçlar doğurarak kopukluklara ve kavgalara yol açabileceğini belirten Soysal (1994c) şu soruyu yöneltiyor:

“Bayramlar, kopuklukların ve kavgaların olduğu yerde bile, barışıklık yaratmak için vardır. Cumhuriyeti de, en büyük barışıklık çerçevesi olan bağımsız ulusal milletin temeli olarak, böyle kutlayamaz mıydık?”

Cumhuriyet’in bu şekilde kutlanabilirliği açısından babası Osman Muhtar Bey’i örnek veren Soysal’a göre, (1993) hiç kimse Osman Muhtar Bey kadar “Osmanlı” değildir. Çocukluğu Osmanlı saraylarıyla çevrili bir semt olan Beşiktaş’ta geçen Osman Muhtar Bey, padişaha asker yemini etmiş, Trablus Savaşı’nda yaralanmış, bir Alman gemisi olan Goben’de görev yapmış, Osmanlı Bahriyesi’nin çarkçı bir kolağasıdır. Osmanlılığı böylesine köklü olan Osman Muhtar Bey, Cumhuriyet’in yıldönümleri kutlanırken evinin pencerelerini defne dalları ve renkli ampullerle süslemekten geri durmamıştır. Çünkü, yeni cumhuriyetin harcında herkes gibi kendisinin de katkısı olduğunu bilincindedir.

Soysal’ın özeleştiri yaparken değindiği son konu, cumhuriyet yönetiminin başaramadıklarıdır. Varolan eksiklikleri ve temel felsefesinden sapılmış olması nedeniyle bugün cumhuriyetin görünümünün hiç de iç açıcı olmadığını belirten Soysal, (1976) konuyla ilgili olarak şunlara değinmektedir:

“Bırakın ekonomik düzenle ilişkili bir özgürlüğü, belirli ölçüde bir ekonomik eşitliği, somutlaştırılmış bir sosyal güvenliği, bırakın bütün bu çağdaş cumhuriyetçilik kavramlarını, yüzseksen yıl öncesinin “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” biçimindeki basit üçlüsünden bile hızla uzaklaşan bir toplumda, “cumhuriyet” sözünün ne anlamı kalmıştır?”

Özgürlük mü? Düşünceyi en ağır biçimde cezalandıran, dernekleşmeyi ve örgütlenmeyi dünyanın en sıkı kurallarına bağlayan yasalarla mı, kafaları kalıplaştırmaya yönelmiş bir eğitim sistemiyle ve topluma sabah akşam hazır düşünce kalıpları yutturmaya çabalayan bir radyo-televizyon şebekesiyle mi?

Eşitlik mi? “Üç beş kuruş irtikap eden”in süründürüldüğü ve “milyonla çalan”ın başta edildığı, dayısı olmadan işe girmenin, partisi olmadan işte kalmanın hâlâ büyük marifet sayıldığı bir düzende mi?

Kardeşlik mi? Düşmanlık üzerine cephelelerin kurulduğu, sokaklarında insanların düşüncelerinden ötürü vurularak harcandığı, inananların inanmayanlara dış bilemediği bir toplumda

mi?”

Bu kötümser görünen tabloya rağmen, Soysal, iyimserdir. Soysal’a göre (1993) cumhuriyetin birçok eksikliği bulunmakla beraber henüz yapacakları da bitmiş değildir. Çünkü, cumhuriyet “bitememiş bir senfoni”dir ve “dirileştirilmesi için yeni katkılara muhtaç”tır. Yeni katkılar bağlamında öncelikle yapılması gereken “cumhuriyet kavramının özünde yatan demokrasi süreci”ni tamamlamak, hak ve özgürlükler sistemini çağdaşlaştırmaktır. İkinci olarak, düzenli ve dengeli ekonomik ve toplumsal kalkınma gerçekleştirilmeli, eğitim konusundaki eksiklikler giderilmelidir. Son olarak, en önemli eksiklik olan uluslaşma sürecinin önündeki engeller kaldırılmalı ve uluslaşma bir an önce tamamlanmalıdır.

Bitmemiş senfoni tamamlanırken bizlere ilham kaynağı olacak olan yine Cumhuriyet’in felsefesi ve kuruluş ilkeleridir. Bunlar ise, “Mustafa Kemal’in, “En hakiki mürşit, ilimdir” sözüyle özetlediği bilimsellik, rasyonalizm ve pozitivizm”dir (Soysal, 1998c).

4. CUMHURİYET: “TOPLUMSAL-SİYASAL” BİR PROJE

Öğün’e göre (1995a:85) cumhuriyet, iktidarın kaynağı açısından bir dönüşümü ifade etmektedir. Fakat, tarihsel süreç içinde bakıldığında, ülkemizde cumhuriyet “sivilleşme dinamiklerinin ürettiği bir kavramdır”. Bu açıdan cumhuriyet, her ne kadar yönetsel-siyasal bir anlam taşıyor gibi görünse de, gerçekte “toplumsal-siyasal” bir içeriğe sahiptir.

Öğün, (1995a:76) Türkiye’de cumhuriyetin kuruluş öyküsünü ele almadan önce kuruluş süreci tartışmalarında yapılan bir yanlışla işaret ederek, idealist tarih görüşüne kimi eleştirilerde bulunur. İdealist tarih görüşünün en önemli zayıf noktası, olası tarihsel süreklilikleri görmezden gelebilmesidir. Ayrıca, idealist tarih anlayışı olgularla kişileri birbirinden ayırt edememe zafiyetiyle de maluldür. Yakın tarihle ilgili tartışmaları bir günah-sevap tartışmasına dönüştürmek hiçbir yarar sağlamayacağı gibi, bilinç kaybı boyutlarına varan tarihsel kopukluklarımızı da derinleştirecektir. Bu durum “bizleri, tarihsellik dışı bilinç konumuna biraz daha gömecektir”. Kısacası, idealist tarih yorumculuğu açısından yakın tarihi sorgulamakla yüceltmek arasında bir farklılık yoktur. “Çünkü, her iki yaklaşımda da olgular ile kişi, metin ya da paradigmaları karıştırma yanlılığı” her zaman mevcuttur.

Öğün’e göre (1995a:77; 1995f:31) Türkiye Cumhuriyeti hemen kuruluş aşamasında tarihsel ve kültürel bir kesinti ile başlamıştır. Oysa, Marx’ın Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’nda belirttiği üzere “(i)nsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla yaşayanların beyinleri üzerine çöker”. Mustafa Kemal ve kendisine inanmış yakın çalışma arkadaşlarının yapmak istedikleri ise, Türk insanına sinmiş olan tarihsel ataleti kaldırmak olmuş, bu ataletin kaynağı olarak da “İslam dini ve geleneklerine göre yaşayan mahalle ethosu” görüldüğü için geleceği, geçmişin bu eskiyen değerleri üzerinde yükseltmemek amacıyla yeni döneme tarihsel bir kesintiyle başlanılmıştır.

Cumhuriyet yönetimi Osmanlı siyasal yapısında yer alan dikotomik konumlandırmaları söylemsel ve yapısal olarak günlük yaşama taşımış, Osmanlı kültürel

yapısına ait sembolik ve anlamsal kümelerden yeni yönetime zayıf biçimde de olsa tevarüs eden son kalıntıları tasfiye edip, yerine “yavan bir halkçılığı” ikame etmeye çalışmıştır. Bunun sonucu günlük yaşamda karşılaşılan sıkıntıların katmerleşmesi olmuştur. Ancak, Türk tarihindeki süreklilik ve değişim arasındaki kopuklukları sadece Cumhuriyet’e ve Kemalizm’e yüklemek bir başka açıdan idealist tarihçilik yapmak demektir. Günümüzde kendilerini kamuoyunda ilericiler olarak konumlandırılanların siyasal, toplumsal, kültürel ve yönetsel tüm sıkıntıların nedenini Osmanlı ve İslam’a bağlamaları da aynı idealist tarihçiliğin farklı mekansal bir izdüşümüdür. Oysa, Öğün’e göre (1995b:58) “ne sürekliliği ne de değişimi etkin ve esenlikli kamusal hayat içinde başaramayışımızın sebebi Osmanlı’yı da, İslam’ı da, Cumhuriyet’i de içine alan otokrasinin tarihinde” yatmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir kültürel temel üzerinde yükselirken “Türk homo-economicus”nu da yaratmayı amaçlamıştır. Bu amacın, cumhuriyetçilerin zihinsel-kültürel projelerinde öngördükleri birey yaratma idealinin bir parçası olduğunu belirten Öğün, (1995a:78; 1995c:118) cumhuriyetin birey yaratma projesiyle ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir:

“Türkiye’de birey, kurulabilen bir varlık olarak anlaşılmıştır. Birey nasıl kurulacaktır? sorusuna verilen cevap aşağı yukarı aynıdır: Eğitimle. Birey değeri, böylesi bir toptancı eğitim anlayışında özel bir şartlanmanın konusudur. “Özgür eğitim” anlayışının ifade ettiği şey, insanları sözde esareten kurtarmaktır. Çünkü kurtarmak adına insan başka bir şartlamaya itilmektedir. “Genç dimağlar” edebiyatı büyük bir “iştah” ile yapılır. İnsanlara “köhnemiş” bir kültürden geldikleri söylenir. Bu köhne kültür, cemaat esaslı üzerine oturmaktadır. Cemaat cehalet demektir. Bu cehalet din ile tescillidir. Dolayısıyla yetişmiş insanlar, eğitimin özel tecrit kampından çıkıp, yeniden topluma döndüklerinde bunlarla savaşmalı, karanlığı ışık ile aşmalıdırlar.”

Öğün’e göre, (1995c:118) cumhuriyetin bu birey kurgusunun, insanların birer birey olmaları bakımından özel alanlarına ilişkin herhangi bir katkısı yoktur. Türkiye’de birey yaratmak, bireylere özel alan tanıyarak bu özel alanları hukuksal güvenceye kavuşturmak biçiminde gelişmek yerine, bireylerin, resmi söylemlerin misyonerliğini yapmalarının sağlanması biçiminde olmuştur. Hatta bu çaba o kadar ileri götürülmüştür ki, bireyin resmi söylemleri özümseyip bunların misyonerliğini yapması hem modernleşmenin tek ölçütü olmuş, hem de bireyin kamusal sorumluluklarıyla ilgili eksik, yanlış ve keyfiliklerini örten en önemli unsur olarak telakki edilmiştir. Bunun nedeninin bireye tanınan alanın herhangi bir özel boyut içermemesi olduğunu belirten Öğün, (1995c: 119) konuyla ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir:

“(Birey) yüksek morale bağlılık gösterdiği sürece her türlü sorumluluktan muafır...Toplumsal sonuçlarını düşündüğümüz zaman bu muafiyetin faturasının ağırlığı ortadadır. Örneğin bir öğretmenin eğitimi nasıl ve ne derecede başardığı önemli değildir. Önemli olan, insanları ne derecede resmiyetin bir parçası yaptığıdır. Tabii ki bu böyle ifade edilmez. Bunun adı ışık taşımaktır, bilinçlendirmektir.”

Ülkemizde cumhuriyetçi proje mekanik bir anlama sahip olmuş ve yaşamı bir araçlar toplamı olarak kabul etmiştir. Buna göre, toplumsal hareketlilik “önceden hesap edilebilir ve gerektiğinde müdahale edilebilir bir hareketliliktir”. Bu hareketlilikte hiçbir unsurun, varlığını

borçlu olduğu araçlar ve araçların ötesindeki iradeden başka hiçbir varoluş nedeni olamaz. Toplumsal hareketlilik sürecindeki istisnasız hemen her şey, varlığını borçlu olduğu kurucu iradenin “mütemmim cüz”ü olarak kabul edilir (Öğün, 1995c: 116).

Cumhuriyetçi projenin kurucu rasyonalist ve pozitivist felsefesinin gereği olarak yapılan standartlaştırma hareketi, bireyler açısından gerekli olan kişiselliğin geliştirilmesi yerine, onun, yani bireyin “insani boyut”unun kaybına yol açmıştır. Gelişen uygarlık ve buna bağlı olarak yaşanan kurumsallaşmalar bireyin kişiselliğini tehdit edici nitelikler taşıdığından Batıda özel yaşamla toplumsal ilişkiler arasında belli bir sınır vardır. Bu sınırın varlığı, uygarlığın tehdidine karşı bireye kişiselliğini geliştirebilmesini sağlayacak bir özel alan olanağı sunar. Ancak, ülkemizde yaşamın toplumsal ve kişisel yönlerinden bağımsız olarak toptancı algılanışı, bireyi, kişiselliğini geliştirme olanağından yoksun bırakmıştır. Dolayısıyla, “Osmanlı’nın resmi ideolojisinde “teb’a” ne anlama sahip idiyse, Cumhuriyet’in “yurttaş”ı da aşağı yukarı aynı anlama sahiptir.” Türk çağdaşlaşmasının Osmanlı döneminde sahip olduğu öz, Cumhuriyet döneminde de değişmemiş, yani “insani boyutun yerini mühendislik boyutunun aldığı...kültürel temel” varlığını korumuştur (Öğün, 1995c: 117). Bu sosyal mühendisliğin gereği olarak yeni bir toplum yaratma amacıyla geliştirilen ve icra edilen politikalar sonucu daha önceden varolan merkez ile çevre arasındaki tarihsel kopukluk ve çatışmalar derinleşmiştir (Öğün, 1997: 46).

Öğün’e göre (1995a:78-79) Kemalistler uygulamaya koydukları çağdaşlık projesine yönelik politikalar üretirken iki olumsuzlukla karşılaşmışlardır. Bunlardan birincisi, yeni kurulan devletin karşılaştığı ulusal-yapısal ve uluslararası konjonktürel zorluklardır. Bu zorlukların gereği olarak cumhuriyetçiler devletçi bir politika izlemek gereğini hissetmişlerdir. İkincisi ise, Osmanlı dönemi siyaset yapma anlayışının devam ettirilmiş olmasıdır. Osmanlı’da siyaset süreçleri atomize olmamış dar bir elit grubunun elinde özel bir ayrıcalık biçiminde gelişmiştir. Bunun sonucu olarak siyasal kültür patrimoniyal ilişkilerin baskısı altında olmuştur.

Osmanlı’da toplumsal yapı çok sayıdaki kültürel cemaatlerden müteşekkildi. Ancak, toplumsal yapıdaki bu çeşitlilik siyasal yapıya yansımıyor, hatta yansıtılmıyordu. Siyasal yapı cemaatler üstü bir özellik gösteriyordu. Osmanlı’nın böylesine çeşitlilik gösteren bir yapıyı uzun süre koruyabilmesi siyasal merkezîyetçiliğinden kaynaklanmıştır. Osmanlı, bu merkezîyetçi politikasının bir gereği olarak farklı cemaatler arasında çıkan isyan nitelikli sorunları sürekli olarak ikincil sorunlar olarak kabul etmiş, gücü yettiğinde bastırılmış, yetmediğinde de yatıştırma yolunu denemiştir. Siyasal temsilin, sorunların giderilmesinde hiçbir zaman çözüm yolu olarak düşünülmediğini belirten Öğün, (1995a: 79-80) bu sürecin sonucuyla ilgili olarak şu görüşlere yer veriyor:

“Sonuçlar düzeyinde bakacak olursak, siyasal merkezin anasır olarak gördüğü muhalefete bakışı da burada biçimlenmiştir. Kuşkunun kronikleşmesidir bu ve Türk siyasal hayatında daha fazla özgürlük-daha fazla istikrarsızlık denklemini kemikleştirmiştir...Osmanlı’nın sahip olduğu kültürel-çoğulcu yapı, içerdiği bütün sivil-potansiyel ile birlikte siyasal-kültürel yapıları doğuramamıştır.”

Öğün, (1996a:80) Türkiye’de uygulanan sistemin de siyasal temsil ve çoğulculuğa açık olmadığı görüşündedir. Ülkemizde uygulanan sistem, yoğun bir eşitlikçiliğe ve farklılaşmayı tanımayan bir bireyselleşmeye dayanmakta ve bu yönüyle Rousseau’cu bir karaktere bürünmektedir.

Öğün’e göre (1995a:80) bunun temel nedeni siyasaldır. Milliyetçilik ideolojisinin yükselişte olduğu bir yüzyılda bir temsil ve sözleşme geleneği oluşturulamaması, imparatorluğun kültürel yapısının çökmesine ve devletin dağılmasına neden olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği esas alınarak, buna uygun biçimde kültürel türdeşlik sağlanmaya çalışılmıştır. Türk tarih tezi, Türk etnografyası gibi çalışmalar bu bağlamda düşünülebilecek politikalarından bazılarıdır. Türdeşlik sağlama hareketiyle Osmanlı’dan miras kalan, etnik açıdan farklı, ama dinsel bir ortak paydaya sahip kitle, Türk milliyetçiliği esasına göre standartlaştırılmak istenmiştir. Bir taraftan bu standartlaştırma işlemi yapılırken, diğer taraftan tanımlanmış yeni kimliğe uygun olarak “yurttaşlığa dayalı ve bireysel temelli bir siyasal bilinci”n oluşturulması amaçlanmıştır. Yani, “kolektivist” ve “atomistik” iki farklı amaç eş zamanlı olarak başarılmaya çalışılmıştır. Tarihsel pratiklerden yoksun olan bu amaçlar, uzun dönemde büyük sapmalara uğramıştır. Zira, bu amaçlar Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tevarüs eden siyasal-kültürel bir sürece dayanmaktaydı. Bunun sonucu olarak Osmanlı’nın çöküşüyle başlayan kültürel yoksullaşma Cumhuriyet’le birlikte hızlanarak devam etmiş, kitle kültürü tüketim kültürüne doğru evrilmiş, bu bağlamda birey yaratma çabaları “konformist” bir tipin doğmasıyla sonuçlanmıştır (Öğün, 1995a: 80-82).

Öğün, (1995a:81) Cumhuriyet dönemi siyasal kadrolarının, kullandıkları araçlar ve yöntemler açısından Osmanlı siyasal kadrolarından farklı olmadıkları kanısındadır. O’na göre, siyasal süreçler Osmanlı döneminde sahip oldukları dokunulmazlıkları ve özellikleri Cumhuriyet döneminde de sürdürmüşlerdir. Kullanım hakkı Cumhuriyet’in kurucu seçkinlerinin elinde olan siyasal araçların tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi işlediğini belirten Öğün, (1995a:81) konuyla ilgili şu düşüncelere yer vermektedir:

“Cumhuriyet’in doktrinine karşı gelen ya da karşı geldiği varsayılan her şeyin üzerine, tıpkı Osmanlı’nın heterodoksiye karşı geliştirmiş olduğu ödünsüzlükle gidildi. Bu, Osmanlı için Şia idi. Türkiye Cumhuriyeti için ise yobazlık ve komünistlik v.b. şeylerdi.”

Öğün’e göre (1995d:40) siyasal kültürümüzün yumuşak karnı çoğulculuk, Cumhuriyet döneminde de geliştirilememiştir. Çoğulculuğun yerine siyasal kültürümüzde daha egemen bir yere sahip olan “topluluk ruhu” cumhuriyet yönetimiyle birlikte “milli irade” olarak siyasal dile çevrilmiştir. Milli irade kavramı ilk bakışta demokratik bir kavram gibi görünse de, özsel olarak temsilden çok vesayete dayandığından topluluk ruhu kavramı gibi toptancı bir niteliğe sahiptir. TBMM ilk açıldığında merkez ile taşra seçkinlerini bir arada bulundururken, daha sonra merkez ile taşra temsilcileri arasında çatışmalar yaşanmış ve sonuç, muhaliflerin tasfiyesine kadar gitmiştir. Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte topluluk ruhu kavramının siyasal dilde halk, emekçiler, inananlar gibi yeni ifade biçimleri ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, siyasal ifadelerlendirmelerin çoğulculuk yerine toptancı anlamlar taşımaya devam ettiğini belirten Öğün, (1995d:40) konuyla ilgili şu görüşlere yer veriyor:

“Çoğulcu diyemiyoruz, çünkü; çoğulculuk, azınlıkta kalan iradelerin güvence altına alınmasını buyuran bir duyarlılığın ürünüdür. Oysa milli irade, halkın iradesi, “emekçilerin” ya da “inananların” iradesi topluluk ruhu ile kurulan özdeşliklerin üzerine yükselir. Bu çerçevede bütün farklılıklar, özel bir sakınmanın ya da korumanın konusu olmak bir yana, topluluğun uyumu adına zımparalanmak ve yok edilmek istenir.”

Cumhuriyet yönetimi, gelişen modernleşmeye koşut olarak yükselen yeni siyasal katılım taleplerine olumlu yanıt vermek yerine onları bastırma yolunu seçince, tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi bir patrimonyal iktidar kültürü üretmiştir. Bu bağlamda Kemalizm de bir neo-patrimonyal iktidar kültürünü yansıtmaktadır. Bu siyasal-kültürel kısır döngüden kurtulabilmenin yolu “Kemalizasyon-de Kemalizasyon” tartışmaları yapmak değil, üretkenliği bir düş olmaktan çıkararak reel özerk durumlara ulaştıracak çabalardır (Öğün, 1995e: 94). Ayrıca, Öğün’e göre (1996b:32, 33) “nasıl bir cumhuriyet?” sorusu üzerinde durup kolaycılığa kaçmaktansa, biraz da “nasıl bir demokrasi?” sorusu üzerinde odaklanıp Türk siyasal kültürünün arayışlarını zenginleştirecek bir işlev görmek ve cumhuriyet ile demokrasi kavramlarını kamusal boyutlarıyla birlikte ele almak gerekir.

5. AYDINLARARASI ORTAK PAYDALAR VE FARKLILIKLAR

Çalışma kapsamındaki üç aydından Erdoğan ve Öğün’ün, cumhuriyeti sadece bir yönetim biçimi olarak görmedikleri, aynı zamanda onu bir siyasal rejim olarak kabul ettikleri söylenebilir. Çünkü Erdoğan, yazmış olduğu bir makaleye “Cumhuriyet ve Demokrasi Arasında Türkiye” başlığını vererek demokrasi ve cumhuriyeti simetrik bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Burada cumhuriyetin bir siyasal rejim olan demokrasiyle simetrik olarak değerlendirilmesi cumhuriyetin Erdoğan tarafından bir siyasal rejim olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmada da değinildiği üzere, Erdoğan, anılan makalede cumhuriyet ve cumhuriyetçiliği belli bir kuramsal temele bağlı olarak ele almış ve liberal demokrasiden farklılıklarını saptamıştır. Öğün, cumhuriyetin yönetsel-siyasal bir proje olduğu kadar toplumsal-siyasal bir proje olarak da kabul edilmesi gerektiğini belirterek, cumhuriyetin bir siyasal rejim olduğunu dolaylı olarak ifade etmiştir. Salt bir yönetim biçimi olması durumunda cumhuriyetin toplumsal yönü olan bir proje olarak değerlendirilmesi mümkün olamazdı. Çünkü, Plasser, Ulram ve Waldrauch (1998:4-5) tarafından belirtildiğine göre, toplumsal yaşamı kuşatan düzenlemeler siyasal rejimin kapsamına girmektedir. Soysal’ın görüş ve düşüncelerinde ise, cumhuriyetin bir yönetim biçimi mi, yoksa bir siyasal rejim mi olduğu konusunda tam bir açıklık bulunmamaktadır. Bu durum Soysal’ın cumhuriyetle ilgili genel görüş ve düşüncelerinde böyle olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’ne ilişkin görüş ve düşüncelerinde de böyledir. Soysal, bir taraftan demokrasiyi cumhuriyeti öldüren unsur olarak nitelemekte, diğer yandan cumhuriyet kavramının özündeki demokrasi sürecinin tamamlanması gereğinden söz etmektedir. Dolayısıyla, birinci yargı esas alındığında Soysal’ın, cumhuriyeti bir siyasal rejim olarak kabul ettiği sonucuna ulaşılır. Şayet ikinci yargı esas alınır cumhuriyetin Soysal tarafından bir yönetim biçimi olarak anlaşıldığı sonucu çıkar. Burada Soysal’ın, cumhuriyeti hem bir yönetim biçimi hem de bir siyasal rejim olarak kabul ettiği bir an için düşünülebilir. Ancak, böyle bir durumda cumhuriyetçi bir

rejimde demokrasi sürecinden söz edilmemesi gerekir. Çünkü, bir ülkede belli bir zaman diliminde ancak bir siyasal rejim geçerli olabilir.

Görülüyor ki, çalışma konusu üç aydın açısından cumhuriyet ve cumhuriyetçiliğin ne olduğu konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Cumhuriyetçilik klasik ve yeni olmak üzere iki farklı düşünce biçimi göstermektedir. Klasik cumhuriyetçi düşüncenin temsilcileri arasında N. Machiavelli, J. Harrington, J. Milton ve J.J. Rousseau sayılabilir. Yeni cumhuriyetçi düşüncenin temsilcileri ise, D. Hume, A. Smith, A. Ferguson, Montesquieu ve Amerikan Kurucu Babaları yer almaktadır (Ünder, 1998: 63).

Klasik cumhuriyetçiliğin kökeni, taşıdığı değerler açısından Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Cumhuriyet kavramı ilk olarak kapsamlı bir biçimde Antik Yunan'da Platon tarafından kullanılmıştır. Türkçe'ye "Devlet" olarak çevrilmiş olan kitabının özgün adı Republicus'tur. Platon, (2001: 4,5,6 ve 7. kitaplar) ideal bir cumhuriyet yönetimi tasarlamaya çalışmış, bu amaçla cumhuriyeti, kadın ve çocukların eğitiminden toplumsal yaşamın diğer tüm yönlerine kadar herşeyi düzenleyen, gerektiğinde özel mülkiyeti ve özel yaşamı kaldırmayı öngören, iradeye dayalı eylem yerine, gerekenin yapılması esasına dayalı bir özgürlük anlayışına sahip ve bilge krallar tarafından yönetilen bir yönetim biçimi olarak tanımlamıştır. Platon'a göre cumhuriyet bütün olumsuzluklardan arınmış bir yönetim biçimi demektir.

Antik Yunan'dan sonra cumhuriyet kavramı Roma döneminde Cicero tarafından ele alınmıştır. Cicero, cumhuriyetle hukuka dayalı, senato yönetimini esas alan yönetim biçimlerini anlatmak istemiştir. Platon'da metafizik ve idealist bir nitelik taşıyan cumhuriyet, Cicero'da hukuksal bir yönetim biçimine dönüştürülmek istenmiştir (Çaha, 1999: 16).

Cicero'dan sonra Rönesans ve Reform dönemlerine kadar cumhuriyet kavramı siyaset felsefesinden neredeyse silinmiştir. Bu dönem Hıristiyanlık'ın skolastik dönemi olup, bu dönemde aktif düşünce üreten insanın yerini inanan insan almıştır (Held, 1998: 38).

13. yüzyıl ile 15. yüzyıl arası İtalyan eyaletlerinde kullanılmaya başlayan cumhuriyet kavramı, modern çağla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Bu dönemde cumhuriyet kavramına özel bir anlam veren Niccolo Machiavelli olmuştur. Machiavelli'nin görüşlerini, daha çok o dönemde İtalya'nın içinde bulunduğu koşullar belirlemiştir. Machiavelli, İspanyol tehdidi altında yaşayan İtalyan eyaletlerini bir siyasal birlik haline getirmek için "metafiziksel boyutu olan aşkın bir prens" önermekteydi. Böyle bir prensliğin önündeki en önemli engel olarak Katolik Kilisesi'ni gören Machiavelli'de cumhuriyet kavramı laik ve ulusal bir nitelik taşımıştır (Machiavelli, 1998: 68-78).

J. Madison'a göre bir devlet yönetimine cumhuriyet adının verilebilmesi için hükümetin doğrudan ya da dolaylı olarak halkın bütününe dayanması ve seçtikleri makamda belli bir süre veya iyi davranışta buldukları sürece kalabilmeleri gerekir (Wills, 1982: 190).

Modern çağda cumhuriyet kavramını inceleyen bir diğer düşünür Montesquieu'dur (Kili, 2000). Montesquieu'ya göre cumhuriyet, hukuk devleti, erkler ayrımı, bireysel haklar gibi ilkler tarafından şekillendirilen bir yönetim biçimidir.

Fransız İhtilali'nin öncülerinden Rousseau, cumhuriyeti genel irade kavramını esas alarak açıklamıştır. O'na göre genel irade toplumsal iradenin tamamını harmanlayarak tek bir iradeye dönüştürmektedir (Rousseau, 1989: 61). Rousseau'nun genel irade adını verdiği bu irade yanılmaz bir özelliğe sahiptir (Barry, 1995: 218). Rousseau'da cumhuriyet bireysel olmaktan çok kamusal bir niteliğe sahiptir.

Alman geleneğinden gelen Kant, cumhuriyeti eşitlik ve özgürlük temelinde şekillenen bir yönetim biçimi olarak ele almıştır. Ama, Kant'ta da Rousseau'da olduğu gibi cumhuriyet kamusal bir öze sahiptir (Mahiofer, 1990: 290).

Günümüzde cumhuriyet biri dar diğeri geniş olmak üzere iki anlama sahiptir. Dar anlamda ele alındığında cumhuriyet bir yönetim biçimi anlamına gelir. Bu bağlamda bir ülkede devlet başkanının doğrudan ya da dolaylı olarak seçimle işbaşına gelmesi yönetim biçiminin cumhuriyet olması için yeterlidir (Ateş, 1986: 7). Bunun dışında temel hak ve özgürlüklerin kapsamı, hukuksal durumu, toplumdaki farklı kesimler arası diyalog gibi sorunlar, bir yönetim biçimi olarak cumhuriyeti ilgilendirmez. Çünkü, bu sorunlar siyasal rejimin sorunlarıdır.

Geniş anlamda ele alındığında cumhuriyet, tıpkı demokraside olduğu gibi bir siyasal rejimi ifade eder. Siyasal kuramda cumhuriyetle demokrasinin benzerliği ve/veya farklılığı konusu tartışmalıdır. Çünkü, liberal demokrasiyle cumhuriyetçi düşüncenin kimi düşünürleri aynı kişilerdir. Örneğin, Locke, Hume, Montesquieu, Rousseau ve Price'da cumhuriyetçi ve liberal düşünceler birliktelik arz eder. Ayrıca, Sandel'in (1999) aktardığına göre Dagger, liberal gelenekle cumhuriyetçi düşünce arasında kesin bir ayırmadan söz edebilmenin kolay olmadığını belirtmektedir. Dagger'a göre, liberal demokrasi tarafından öncelenen hoşgörü ve başkalarının haklarına saygı gibi birçok değer cumhuriyetçi yönetimler tarafından da dikkate alınması zorunludur. Capozzi, (1998) cumhuriyetçi geleneğin Lockecu liberal kültüre ve onun savunduğu ticari değerlere bir alternatif olarak geliştiğini, bu gelişim süreci içinde liberal demokrasinin savunuculuğunu yapmış kimi klasik düşünürlerin yanında ve bunlardan farklı olarak İtalyan siyasal düşünürleri, özellikle Machiavelli'nin bulunduğunu belirtmektedir. Philp'e göre (1998) cumhuriyet iki farklı anlam taşır. Birinci anlamda salt bir yönetim biçimini ifade eder. Bu anlamıyla cumhuriyet antimonarşik bir yönetim demektir. İkinci anlamda ise cumhuriyet, kurumsal yapıları, yurttaşlığa dayalı (civic) değişik kültür biçimleri, rejimin istikrar ve başarısı için siyasal motivasyonun gerekliliği ve pozitif özgürlük biçimiyle liberal demokrasiden ayrılır. Bütün bu farklı görüşlere karşın, cumhuriyetçi bir siyasal rejimle demokrasinin günümüzdeki yaygın uygulama biçimi olan liberal demokrasiler arasında üç temel ayrılık noktası vardır. Bunlar; toplum görüşü, yurttaşlık anlayışı ve özgürlüklere bakışındaki farklılıklardır.

Cumhuriyetçi düşünce yurttaşlığa (civic bir anlayış) dayalı olup (Keyman, 1999: 49), komüniteryen bir niteliğe sahiptir. Buna göre toplum, sadece bireylerin toplamından ibaret olmayıp, organik bir özelliğe sahiptir. Toplumun bizzat kendisinin, yurttaşlar tarafından paylaşılan bir değeri vardır (Waltman, 1998). Bu toplum kavrayışı cumhuriyetçi siyasal rejimin özgürlükler sisteminin düzenlenmesi açısından önemli sonuçlar doğurur.

Cumhuriyetçi kuram, yurttaşları belli bir karakter ve eğilim ya da yurttaşlık değerleri açısından yetiştiren toplumsal ve siyasal düzenlemeler gerektirir. Hatta, cumhuriyetçi kuram, yurttaşların kendi amaçlarını kendilerinin belirlemesi yerine, yurttaşların felsefi açıdan belli bir kutba dayandığı siyasal bir toplumla uyum sağlar. Cumhuriyetçi rejimin karakteristiği kamusal olup, özel ilgi değildir (Sandel, 1999; Habermas, 2002: 154). Cumhuriyetçi bir yönetimin, yurttaşları belli değerler açısından yetiştiren toplumsal ve siyasal düzenlemelere gereksinme göstermesi, cumhuriyetçi bir rejimi, liberal demokratik bir rejimden kurumsal düzeyde farklılaştırır. Cumhuriyetçi rejimin ülkemizdeki uygulamasında görülen Köy Enstitüleri ve Halkevleri, kurumsal farklılaşmanın toplumsal düzenlemeler ölçüdeki görüntüleridir.

Cumhuriyetçi rejimin yurttaşlık anlayışı ise, onu, liberal demokratik bir rejimden işlevsel olarak farklılaştırır. Çünkü, cumhuriyetçi kuram, aktif yurttaşlık anlayışını benimser (Held, 1998: 38). Yani, cumhuriyetçi rejim açısından önemli olan, bir siyasal düzene aidiyetle kazanılan yurttaşlık değil, kamu hizmetlerine aktif olarak katılıp, sorumluluk olarak etkinleştirilebilen yurttaşlıktır. Öyle ki, erdemli insan olmak bile aktif yurttaş olabilmekle mümkündür (Kramnick, 1980: 26). Buradaki aktiflik eylemsel olup, düşünsel değildir. Çünkü, cumhuriyetçi rejim, yurttaşların siyasal rejim tarafından belirlenen toplumsal-siyasal projeye uygulayıcı olarak katılmalarını kabul eder. Düşünsel katılım ise, cumhuriyetçi siyasal rejimin benimsediği toplumsal-siyasal projeye uygunluk koşuluyla mümkündür. Cumhuriyetçi rejim, yurttaşların kendilerini diledikleri yönde geliştirmesini kabul etmez. Aksine, bu rejim, yurttaşları kendi istediği yönde dönüştürme amacındadır. Yani, rejimin kendisi, dönüşümün sistematigini belirlemek açısından etkindir. Bunun nedeni ise Çaha'ya göre (1999:27) cumhuriyetçi rejimlerin toplumsal homojenliğe öncelikli bir önem vermeleridir. Cumhuriyetçi rejimler açısından toplum, devletin amaçlarını gerçekleştirmek için meşru olarak kullandığı beşeri bir araç konumundadır. Liberal demokrasilerdeki yurttaşlık biçimi ise, hak ve özgürlüklerin sahibi birey yurttaş anlayışına dayanır. Bu tür rejimlerde bireyin kendi kaderini tayini önemli olup düşünsel açıdan da bireyin aktifliği söz konusudur. Liberal demokratik rejimleri diğer rejimlerden ayıran en önemli özelliklerden birisi, farklı düşüncelere sahip olabilme ve bu düşünceleri serbestçe savunabilme özgürlüğünün yurttaş olarak her bireye tanınmış olmasıdır.

Cumhuriyetçi kuram özgürlük yönünden tahakkümsüz özgürlüğe dayanır. Bu özgürlük anlayışına göre, negatif özgürlükte olduğu gibi müdahalenin yokluğu her zaman tahakkümsüzlük anlamına gelmeyeceği için, devlet, tahakküme neden olmaksızın öznelere özgürlüğü amacıyla eylemde bulunabilir. Bir eylemin tahakkümsüz olabilmesi için hukuka uygun olması gerekir (Pettit, 1998: 43-49). Ancak, burada hukuktan ne anlaşılması gerektiği belirsizdir. Acaba, devletin özgürlükler açısından yapacağı eylemi keyfilikten kurtararak tahakkümsüz kılan, herhangi bir siyasal düzende belli bir zamanda yürürlükte olan hukuk mudur, yoksa hukukun evrensel ilkeleri midir? Bu nokta son derece önemli olup, Pettit tarafından da açıklığa kavuşturulmuş değildir. Şayet, birinci durum kabul edilirse, hukuk siyasal düzenin kendisi tarafından üretildiği için, devletin özgürlükler konusunda yapacağı

hiçbir eylem, biçimsel olarak keyfi ve tahakkümcü olmayacaktır. Öte yandan Pettit'in cumhuriyetçi özgürlüğün negatif bir özgürlük olduğunu belirtmesine karşın, tahakkümsüzlük anlamında özgürlüğün tam anlamıyla bir negatif özgürlük çeşidi olduğunu ileri sürmek çok kolay değildir. Çünkü, tahakkümün varlığını kabul etmemekle negatif bir nitelik taşıyan cumhuriyetçi özgürlük, tahakkümsüz müdahaleleri kabullenmekle pozitif bir kimliğe bürünür. Konuyla ilgili olarak Habermas'ın belirttikleri de cumhuriyetçi kuramdaki özgürlüğün pozitif özgürlük olduğu yönündeki yargımızı desteklemektedir. Habermas'a göre cumhuriyetçi kuramda yurttaşların statüsü negatif özgürlüğe dayanmamaktadır. Tersine, yurttaşlık hakları, özellikle siyasal katılım ve konuşma hakları pozitif niteliklidir. Zira, bu haklar "dışardan gelecek baskılardan bağımsız olmanın değil, ortak bir uygulamaya katılmanın güvencesi"dirler (Habermas, 1996: 22). Gerçekte bu haklar, sonuç olarak ortak bir uygulamaya katılma biçimiyle pozitif bir karakter taşısa da, bireylerin kendi olarak katılmalarının sağlanması açısından negatif yönü gözden kaçırılmayacak derecede belirgindir.

Erdoğan, Soysal ve Öğün'e göre cumhuriyetçi bir yönetimin temelinde halk kavramı yer alır. İster Arapça kökenli cumhur sözcüğünden hareket edilsin, isterse Latince res publica sözcüğü esas alınsın sonuç değişmemekte, her iki sözcük de bizi halk kavramına götürmektedir. Erdoğan, cumhuriyetin halka ve kamuya ait anlamlarını taşıdığını, dilimizde esas olarak bir yönetim biçimi anlamında kullanılmakla birlikte cumhuriyetin res publica, republic ve cumhur sözcüklerinin anlamlarına sahip olduğunu belirtmektedir. Soysal'a göre cumhuriyet, halk kavramından bağımsız olarak ele alınamaz. Çünkü, cumhuriyet halka dayalı, onu esas alan bir yönetim biçimi demektir. Bu bakımdan cumhuriyetin demokrasi, seçim ve özgürlük gibi kavramlarla yakın ilişkisi vardır. Öğün ise, iktidarın kaynağı açısından bir dönüşümü ifade eden cumhuriyetin ülkemizde sivil gelişmelerin ortaya çıkardığı bir kavram olduğunu, bu nedenle cumhuriyetin yönetsel-siyasal anlamının yanında toplumsal-siyasal bir içeriğinin de bulunduğunu belirtmektedir. Siyaset halktan bağımsız olarak yalnızca siyasetçilerin yapacağı bir iş olmadığından Öğün'ün cumhuriyet açıklamasında da halk kavramının esas bir yer tuttuğu ifade edilebilir.

Gerçekten, etken veya edilgen olması bir yana, cumhuriyetçi bir yönetim veya siyasal rejimin temelinde halk yer alır. Çünkü, ister yönetim biçimi olarak düşünölsün, isterse bir siyasal rejim olarak ele alınsın cumhuriyetten söz edildiğinde halka dayalı bir yönetim anlatılmak istenir. Ayrıca, cumhuriyet herkesin olan demektir. Bu bakımdan Cangızbay'a göre (2000:25) cumhuriyetçi bir yönetim, olumsuz bir yoldan hareketle siyasal yapılanmayı, insan olmanın zorunlu olmayan tüm öğelerini, yönetilenleri değerlendirmede işlevsiz kılarak oluşturmak zorundadır.

Erdoğan ve Soysal'ın açıklamalarında ortak olan diğer bir nokta cumhuriyetin temelini yurttaşlığa dayanıyor olmasıdır. Ancak, Erdoğan'a göre cumhuriyetin temelinde yer alan yurttaşlık aktif yurttaşlık olup, bu da yurttaşların politik alanda etkin olmasını gerektirir. Aktif yurttaşlığın gereği olarak bir cumhuriyet yönetiminde yurttaşların kolektif kararlara katılıp sorumluluk paylaşmaları ve bu katılımı bireysel çıkarlar yerine ortak kamusal çıkarlardan hareket etmeleri gerekir. Soysal'ın yurttaşlık anlayışı ise, soyut yurttaşlıktır. Soyut

yurttaşlık düzenlemesi açısından yurttaşların sahip olduğu çeşitli kültürel farklılıklar önemsizdir. Cumhuriyetin yurttaşlık düzenlemesi kültürel farklılıklardan bağımsız olarak eşitlik ve özgürlük üstüne temellenir.

Yurttaşlık, cumhuriyetçi kuramda belirgin bir öneme sahiptir. Çünkü, Keyman'ın da (1999:49) belirttiği gibi cumhuriyet, devlet-toplum ilişkisini yurttaşlık temelinde kurar. Cumhuriyetçi düşüncede liberal gelenekten farklı olarak yurttaşlık haklar yerine ödevler temelinde kurgulanır (Kadioğlu, 1999: 59). Yani yurttaşlık çerçevesinde her yurttaştan beklenen, cumhuriyetçi seçkinlerce belirlenen ortak iyiye uygun pratiklerde bulunmaktır.

Cumhuriyetçi düşüncede yurttaşlığa ayrı bir önem verilmesi siyasal katılımın bireysel amaçları aşan kamusal bir değer taşıdığı düşüncesinden kaynaklanır. Cumhuriyetçi düşünceye göre siyasal yaşamın merkezi bir önemi bulunmakta olup, bu önem salt özel yaşamda kalınmakla sahip olunamayacak bir önemdir. Sadece özel bir yaşam süren insanlar cumhuriyetçi düşünceye göre eksik ya da bodur insanlardır (Oldfield, 1990: 187).

Türkiye Cumhuriyeti'nde de yurttaşlık, cumhuriyetçi kurama uygun olarak ödevlerin haklara öncelikli olması biçiminde gelişmiştir (Kadioğlu, 1999: 60). Bu bağlamda yurttaşlardan beklenen devletçi seçkinlerce saptanan ortak yararın yaşama geçirilmesine sorgusuz olarak katılmak olmuştur. Yani, Osmanlı dönemindeki farklı toplumsal kesimlerin temsil yoluyla siyasal sisteme eklemlenememesi sorunu, Cumhuriyet döneminde de varlığını korumuştur.

Her üç aydının üzerinde anlaştıkları noktalardan biri Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yurttaşlık düzenlemesidir. Erdoğan'a göre ülkemizdeki yurttaşlık düzenlemesi üç özellik göstermektedir. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yurttaşlık düzenlemesi, militan ve haklardan çok ödevleriyle öne çıkan yurttaşlık olup, sınırlı bir nitelik gösterir. Yurttaşlığın sınırlı bir niteliğe sahip olması kültürel ve etnik tanımlamadan kaynaklanmaktadır. Politik aktiflik açısından her yurttaş, aktif değildir ve olamaz da. Kolektif politik kararlara katılımı aktif olabilmek için egemen etnik-kültürel gruba ait olmanız gerekir. Soysal'a göre cumhuriyetin temelinde halk kavramı olmasına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine her kesimin katkıda bulunmuş olmasına karşın, cumhuriyet ona "damgayı vuran, bütün olayları bir yere sevk eden ana fikir sahibi olanların" cumhuriyetidir. Yani, her yurttaş kesimi, kendisi olup ve kendisi kalarak cumhuriyetçi olamayacak ve cumhuriyete sahip çıkamayacaktır. Ülkemizde cumhuriyetin sahip olduğu ana temayla farklı açılardan değişik ayrılıklar gösteren yurttaşlar, Soysal'a göre cumhuriyet yönetimi açısından varlığı ile yokluğu önemsiz yurttaşlar statüsündedir. Bunların önemli yurttaşlar durumuna gelebilmeleri cumhuriyetin ana temasıyla kendi aralarındaki ayrılıkları gidermelerıyla mümkündür. Kaldı ki, böyle bir hareket noktası, egemenler ve egemen olmayanlar biçiminde halkı ayırmayı sonuç verir. Böyle bir ayırımın sonucu da derin ve sürekli toplumsal çatlaklardır. Öğün ise Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yeni bir yurttaş yaratma çabası olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda yurttaş kurgulanabilen bir gerçeklik olarak ele alınmış, oluşumu için eğitim, bir araç olarak kabul edilmiştir. Yeni yurttaş oluşturma çabasında yurttaşlara hukuksal güvenceye sahip özel alanlar oluşturmak yerine, onlara resmi söylemlerin misyonerliğini yapma ödevi

verilmiştir. Bu son nokta açısından liberal Erdoğan ile millici Ögün arasında bir uzlaşmanın varlığı görülmektedir. Ögün'ün belirttiği bir diğer nokta, siyasal süreçlerin Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de dar bir elit grubunun elinde kaldığıdır. Egemen iradenin sınırlılığı durumu, Soysal tarafından da belirtilmiştir. Ancak, Ögün'de eleştirel anlamda yer alan konu, Soysal'da olması gereken anlamda yer almıştır.

Erdoğan ile Ögün'ün ülkemizdeki cumhuriyet yönetimine ilişkin olarak aynı yönde düşündükleri diğer bir konu, yönetim değişikliği ile beraber yaşanan tarihsel ve kültürel kırılmadır. Ögün'e göre Marx'ın insanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptıkları ama kendi keyiflerinden çok içinde bulunulan koşullara göre yaptıkları gerçeğine rağmen, cumhuriyetin kurucu kadrosu bütün geriliklerin nedeni olarak dinsel ve geleneksel değerleri kabul etmişler ve yeni oluşturdukları yönetimin bu geri değerler üzerinde yükselmesini önlemek için tarihsel ve kültürel bir kırılmaya gitmişlerdir. Erdoğan ise, Cumhuriyet yönetiminin eskiye karşı duruşunun temel odak noktasını eski rejimle sembolleşen siyasal değerlerin tümü olarak belirtmektedir. Cumhuriyet yönetimiyle sadece padişahlığa karşı çıkılmamış, bir bütün olarak Osmanlı döneminin genel zihniyetinin inkarı yoluna gidilmiştir. Bu tarihsel ve kültürel kırılma, genel olarak Batı dışı hemen tüm modernleşme biçimlerinin ortak bir sorunudur. Ülkemizde de özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulusal kimlik oluşturulurken geçmiş ile süreklilik kırılmıştır. Günümüz Türkiye'sinin "tarihsizlik zihniyetinden ya da belleğini yitirme hastalığından kaynaklanan serzenişleri" bu kırılmanın bir sonucudur (Kadioğlu, 1997: 279).

Erdoğan ve Ögün, Cumhuriyet döneminde yönetici kadroların kullandıkları araçların ve yönetime egemen olan siyasal felsefenin Osmanlı dönemindekinden farklı olmadığı konusunda da benzer düşüncelere sahiptirler. Erdoğan'a göre, Cumhuriyet döneminde her ne kadar Osmanlı'nın genel zihniyetine karşı çıkmış olsa da, eski dönemin devlet-toplum ilişkisi varlığını devam ettirmiştir. Erdoğan ve Ögün, konuyla ilgili olarak hikmet-i hükümet felsefesi ve büropolitik gelenek üzerinde durmaktadırlar. Cumhuriyet yönetimi, tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi belirlenen hedeflere ulaşmada, gerektiğinde hikmet-i hükümet felsefesine dayalı eylemlerde bulunmaktan geri durmamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın ötekine karşı dışlayıcı uygulamaları Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Değişen tek şey, ötekini adlandırmak noktasındadır.

Erdoğan, Soysal ve Ögün'e göre Türkiye Cumhuriyeti pozitivist ve kurucu rasyonalist düşünceye dayanmaktadır. Ancak, bu gerçeklik Erdoğan ve Ögün'ün düşüncelerinde eleştirel olarak yer alırken, Soysal'ın düşüncesinde olması gereken anlamda yer almaktadır. Erdoğan ve Ögün'e göre Cumhuriyet pozitivist ve kurucu rasyonalist olduğu için, toplumsal hareketlilik istenildiğinde arzu edilen biçime göre şekillendirilebilecek bir gerçeklik olarak kabul edilmiş, bu durum değişik zamanlarda değişik toplumsal ve siyasal mühendislik projelerinin uygulamaya konulmasına neden olmuştur. Pozitivist felsefenin bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti uyruğundaki insanlar, sadece yurttaş-insan olarak düşünülmüş, bunların birey-insan yönleri bilerek ve Cumhuriyet'in kimi hedefleri doğrultusunda amaçlı bir biçimde ihmal edilmiştir. Bu politikanın gereği olarak, saptanan kimi özellikler etrafında yurttaşlar

standartlaştırılmaya çalışılmış, bu durum Cumhuriyet dönemi boyunca çoğulculuğun siyasal ve toplumsal bir sorunsal olmasına yol açmıştır. Bütün bu görüş ve düşüncelerin tersine Soysal, Cumhuriyet'i bitmemiş bir senfoni olarak nitelemekte, bu senfoninin pozitivist ve kurucu rasyonalist felsefeden hareketle dirileştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Pozitivizm, düşünce ekseninde toplum ile doğanın eşdeğer kabul edilmesine dayanır. Pozitivizme göre nasıl ki, doğal olgular teknik aracılığıyla analiz edilebiliyor ve gerektiğinde aynı ya da farklı olarak yeniden üretilebiliyorsa, sosyal fenomenler de istenilen zaman ve mekanda istenilen biçimde yeniden üretilebilir. Ama, Popper, Hayek ve Aron'un belirttiği gibi, tarih olmadan önce yazılamaz. Çünkü, tarih ve onun içerdiği toplumsal gelişmeler önceden saptanmış bir takım yazılı kurallara göre ilerlemez. "Tarih, daha çok, en beklenmedik dönüşlerden, evrimlerden, kısımlardan ve çelişkilerden geçebilen, sürekli ve değişken bir yaratımdır. Tarihin karmaşıklığı, her zaman kendisini önceden bilmek ve açıklamak girişiminde bulunanların tümünü silip süpürmekle tehdit etmektedir." (Llosa, 1995: 116). Nitekim, cumhuriyetin Türkiye uygulamasında pozitivizmin bir gereği olarak toplum yeniden imal edilebilir ve istenilen biçimde denetlenebilir olarak görüldüğünden cumhuriyetin merkezinde yer alması gereken halk, diğer bir deyişle kamu, egemen bir unsur olmak yerine sistemin yeni bir toplum yaratma projesinin edilgen bir unsuru olarak kalmıştır.

Erdoğan ve Soysal'a göre Türkiye Cumhuriyeti bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıyadır. Erdoğan'a göre meşruiyet sorununun nedenleri hikmet-i hükümet felsefesi, patrimonyal siyasal kültür ve resmi ideolojidir. Ülkemizde hikmet-i hükümet felsefesiyle hareket edildiğinden, devlet toplumun üzerinde ve toplumun genel çıkarlarından bağımsız bir takım çıkarlara sahip olabilen aşkın bir varlık olarak görülmektedir. Devletin böyle algılanmasıyla, meşruiyet ile hukuka uygunluk arasındaki bağ koparılmakta ve devletin sahip olduğu amacın iyi olması ya da öyle olduğuna inanılıp öyle gösterilebilmesi meşruiyet için yeterli görülmektedir. Siyasal kültürümüzdeki patrimonyal özellikler nedeniyle devlet, her derde deva bir baba olarak görülmektedir.

Ülkemizde gerek hikmet-i hükümet, gerekse patrimonyalizmin birçok nedeni olmakla birlikte en önemli nedenlerinden birisi devletçiliktir. Ülkemizdeki uygulamasıyla devletçilik, "toplumdaki her türlü dinamiğin devlet denetimi ve gözetimi altında gerçekleştiği, her toplumsal gelişmenin devletin üstün çıkarları açısından değerlendirildiği, devlet dışı hiçbir toplumsal olgunun özerk meşruiyetinin tanınmadığı bütüncül bir siyasal dünya"yı ifade etmektedir (İnsel, 1995: 14). Bunun sonucu olarak devlet, bir taraftan zorunluluğun kural tanımayacağı, siyasal yaşamın zorunluluk yasaları tarafından belirleneceği Machiavellist bir felsefeden hareket etmekte (Sancar, 2000: 49), diğer taraftan asıl yapması gereken görevlerini tam olarak yapamazken kendine aşırı biçimde yüklenen babasal görevlerin altında ezilmekte, yurttaşların sorunlarına çözüm bulma noktasındaki başarı düzeyi düşen devletin meşruiyeti, başarısızlığa paralel olarak erozyona uğramaktadır. Yurttaşların, Cumhuriyet'in belirlediği hedefler doğrultusunda çağdaştırılması ideolojisi, bu hedeflerle uyuşmayan yurttaşlar açısından devleti koruyucu ve yasaklayıcı önlemler almaya itmekte, çoğulculukla bağdaşmayan bu önlemler devleti meşruiyet sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Modernleşmeye paralel olarak toplumda yeni siyasal ve toplumsal bütünleşme gereksinimleri ortaya çıkmakta ama, devlet bu taleplere karşılık verememektedir. Sosyolojik bir perspektif yerine güvenlik perspektifinden toplumsal gelişmelere bakan devlet, her yeni toplumsal gelişmeyi önlemek, saf dışı bırakmak ya da bastırmak amacıyla hareket etmektedir. Bunun nedeni ise, Toker ve Tekin'in belirttiği gibi (2002:91) devletin halka rağmen belirlediği ve değiştirmeye hiç yanaşmadığı toplumsal, kültürel ve ekonomik ortak iyilerdir. Soysal'a göre ise Cumhuriyet yönetiminin meşruiyet sorunu uluslaşma sürecinde yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır. Buna göre Cumhuriyet döneminde farklı etnik kökene mensup yurttaşlara değişen zamanlarda çeşitli baskı ve yasaklar uygulanmış, bunun sonucu olarak etnik kökeni farklı olan yurttaşlar, yeni kurulan devletle bütünleşmek açısından sorunlar yaşamışlardır.

Aslında farklı etnik kökene mensup yurttaşların yeni devletle bütünleşmede kimi sorunlar yaşamalarının farklı nedenleri vardır. Cumhuriyet'e giden yolda dönemin seçkinleri başlangıçta dikkatli bir yol izlemişlerdir. Kurtuluş Savaşı boyunca ulusçuluk öne çıkarılmamış, ulus iradesini temsil eden meclisin adlandırılmasında bile Türk tanımlaması kullanılmamıştır (Bostancı, 2002: 51). Tunçay'a göre (1999:22) Osmanlı'dan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar ulus ya da diğer bir deyişle millet kavramı bugünkü anlamda değil, Osmanlı sınırları içindeki tüm Müslümanları anlatmak için kullanılmıştır. Durum böyleyken Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte zorunlu olarak ulus devlet ve ulusal kimlik gündeme gelmiştir. Cumhuriyetçi seçkinlerce belirlenen toplumsal ortak iyi olan laiklik gereğince dinin etkisi, eskiye oranla ikinci plana düşmüş, ulus kavramının dinden bağımsız yeni anlamına uygun olarak farklı etnik kökendeki yurttaşların siyasal bütünleşmesini sağlamak amacıyla siyasal temsilin genişletilmesi de bir devrim sürecinden geçilmekte olduğundan çözüm olarak ortaya konulamamıştır. Bu gelişmelerin doğal sonucu siyasal bütünleşememe olmuştur.

Cumhuriyet yönetiminin yaşamakta olduğu diğer bir sorun, siyasal bütünleşme sorunudur. Öğün'e göre Osmanlı toplumsal yapısı kültürel çeşitliliğe dayanmaktaydı. Ancak, toplumsal yapıdaki kültürel çeşitlilik siyasal yapıya taşınmıyor, siyasal yapının merkeziliğine ayrı bir önem veriliyordu. Osmanlı'daki bu çeşitlilik, belli bir oranda Cumhuriyet'in toplumsal yapısında da bulunmaktadır. Ama, Cumhuriyet döneminde de çeşitliliğin yarattığı sorunlara karşı siyasal temsil yoluyla çözüm bulmak yerine, Osmanlı'da olduğu gibi farklı toplumsal unsurlara kuşkunun egemen olduğu bir bakış açısı geliştirilmiş ve özgürlük içerikli her toplumsal ve siyasal hareket, toplumsal ve siyasal yapıda istikrarsızlık yaratmıştır. Bütün toplumsal, sivil potansiyeline rağmen Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet yönetimi de çoğulcu siyasal-kültürel yapılar oluşturamamıştır. Soysal ise siyasal bütünleşme yetersizliğini sadece farklı etnik kökene mensup yurttaşlara yapılan baskı ve yasakçı uygulamalara bağlayarak, farklı toplumsal kesimlerin siyasal temsile bağlı olarak siyasal entegrasyonunu bütünleşme bağlamında ele almamaktadır. Yani, Cumhuriyet yönetiminin kamusal alanının kimi sorunların siyasallaştırılmasına kapalı tutulması Soysal'a göre bir siyasal bütünleşme sorunu değildir.

Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin çözümlerinde Erdoğan ve Öğün evrensel değerlerden hareket ederken, Soysal evrensel değerlerden çok ulusal değerlere vurgu

yapmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, sahip olduğu felsefi ve siyasal temel, yurttaşlığı düzenleme biçimi gibi konuları Ögün ve özellikle Erdoğan, evrensel cumhuriyetçi değerlerden hareketle çözümlemektedirler. Buna karşın, Soysal'a göre Türkiye Cumhuriyeti kendine özgü değerleri olan bir cumhuriyettir ve olması gereken anlamda da böyledir.

Cumhuriyet yönetimi, kimi demokratik değerlerden yoksun olması nedeniyle karşı karşıya bulunduğu sorunlar dolayısıyla Erdoğan ve Ögün tarafından eleştirilmektedir. Konuyla ilgili yazdığı "Cumhuriyet ve Demokrasi Arasında Türkiye" makalesinin başlığı, makalenin içeriğiyle birlikte düşünüldüğünde Erdoğan'ın ülkemizdeki Cumhuriyet yönetiminde görülen çoğulculuğun yokluğu, tek doğru anlayışı, yurttaşlara özel alan bırakılmaması gibi birçok sorunu demokrasinin yokluğuna bağladığı söylenebilir. Ögün'ün ülkemizdeki çeşitli siyasal, yönetsel ve toplumsal sorunların kaynağı olarak ilerici kesimlerin dinsel ve geleneksel değerleri göstermelerini eleştirirken, bütün bu sorunların nedenini otokratik kültüre bağlaması O'nun da siyasal kültürümüzün demokratik değerlerden yoksun olmasını çeşitli sorunların kaynağı olarak gördüğünün belirtisi olarak düşünmek olanağını bize sunmaktadır. Gerçekten, Türk siyasal kültürü sorumluluk, duyarlılık ve kendi kaderine sahip çıkma gibi demokratik davranış kodlarından çok, kayıtsızlık, tevekkül, teslimiyet ve sorumluluktan kaçınma gibi demokratik olmayan değerlere sahiptir (Kayalı, 2001: 36). Ancak, Soysal demokratik gelişmeleri Cumhuriyet'e karşı bir kalkışma olarak görmekte ve demokrasi yolunda atılan genel oy, çok partili siyasal yaşam gibi adımları, Cumhuriyet'in kazanımlarını öldüren bir karşı devrim olarak nitelenmektedir.

6. SONUÇ

Çalışmanın başlangıcında belirtildiği gibi cumhuriyet kavramı, üzerinde henüz uzlaşma sağlanamamış kavramlardan biridir. İnceleme konusu yapılan aydınlardan cumhuriyet kavramıyla ilgili görüş ve düşünceleri üzerinde bir uzlaşmadan söz edebilmek mümkün görünmemektedir. İki aydın, Erdoğan ve Ögün cumhuriyeti dar ve geniş anlamda hem yönetim biçimi hem de siyasal rejim olarak ele alırlarken, Soysal'ın görüş ve düşüncelerinde ise, cumhuriyetin bir yönetim biçimi mi, yoksa bir siyasal rejim mi olduğu açık değildir. Çünkü, Soysal bir yandan Türkiye'de demokrasinin cumhuriyeti öldürdüğünü ileri sürerken, diğer yandan ülkemizde Cumhuriyet'in demokratikleştirilmesinden söz etmektedir.

Çalışma kapsamındaki aydınlardan sadece Erdoğan'ın görüşleri arasında genel olarak cumhuriyetçi kurama ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Cumhuriyetin üzerinde uzlaşmaya varılamamış bir kavram olmasının nedenlerinin başında ülkemizde cumhuriyetin kuramsal açıdan yeterince incelenmemiş olması gelmektedir. "2. Cumhuriyet Tartışmaları" başlığını taşıyan ve M. Sever ile C. Dizdar tarafından derlenmiş olan kitapta aralarında Asaf Savaş Akat, Bülent Tanör, Cem Eroğul, Hikmet Özdemir, Mehmet Altan, Mete Tunçay, Toktamış Ateş ve Yalçın Küçük gibi birçok siyaset ve anayasa bilimci ile bu konularla ilgilenen iktisatçıların yer aldığı akademisyenlere cumhuriyetin ne olduğu sorulmuş, ancak, bu soruya muhatap olan tüm bu akademisyenlerin cumhuriyetin ne anlama geldiğine ilişkin olarak verdikleri yanıt, açıklayıcı ve cumhuriyetin demokrasi ile farkını ortaya koymaktan uzak

kalmıştır. Daha da ilginç olanı, cumhuriyetin ne olduğu sorusuna muhatap olan aydınlar, cumhuriyeti klasik olarak halka dayalı yönetim biçiminde tanımladıktan sonra, demokrasiyi anlatmışlardır. Aydınlar arasında cumhuriyetin ne olduğu ya da ne olmadığına ilişkin görüş ayrılıkları, cumhuriyet konusundaki varolan kavram kargaşasının Türk bilim camiasında daha belli bir süre varlığını koruyacağını göstermektedir.

Çalışma konusu aydınlar, Türkiye'nin cumhuriyet deneyimi konusunda da hemfikir değillerdir. Bu bağlamda, Erdoğan ve Ögün tarafından cumhuriyet yönetiminin eleştirilen yönleri, Soysal tarafından desteklenmesi ve geliştirilmesi gereken yönler olarak ortaya konmaktadır. Erdoğan ve Ögün, pozitivist ve kurucu rasyonalist felsefenin Tanzimat'la başlayıp, Cumhuriyet'le devam eden Türk modernleşme sürecini çıkmaza soktuğunu ifade ederlerken, Soysal, Cumhuriyet'in sorunlarının pozitivistin ışığında çözüleceğini ileri sürmektedir. Bu noktada farklı siyasal duruşların farklı sonuçlara yol açtığı söylenebilir.

Çalışmanın en somut sonucu ise, özgürlükçü olmayan bir sultanlığın eleştirilerek yerine özgürlükçü amaçlarla kurulan Cumhuriyet yönetiminin de hedeflenen özgür bir toplumu yaratamadığıdır. Çalışma konusu her üç aydına göre, bu konuda yapılmış olanlar yetersiz olup özgür bir toplum için yapılması gereken daha çok şey olduğudur. Ancak, özgür bir topluma ulaşılamamanın nedenleri açısından aydınlar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Erdoğan ve Ögün'e göre Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yeni bir döneme geçilmesine karşın, eski dönemin otokratik kültürü varlığını devam ettirdiğinden yeni dönem de özgürlüğün temel alındığı bir dönem olamamıştır. Soysal'a göre ise, Cumhuriyetçi seçkinler özgürlükçü uygulamalara girişmişlerken, geleneksel yerleşik güçlerin bu uygulamaları engellemeleri sonucu istenilen özgür topluma ulaşılamamıştır.

Son olarak belirtmek gerekir ki, farklı siyasal duruşlarına karşın, her üç aydının da, gerektiğinde Cumhuriyet'e eleştirel bakabilmiş olmalarıdır. Bu durum eleştirel aklın kamusal tartışmalara verimli bir kaynak olarak kabul edilmesi açısından son derece önemlidir. Hele hele iyi yurttaş olmaya niyetlenenlerin bu uğurda kendi bireysel özgünlüklerini kaybetmek zorunda bırakıldıkları, bireysel özgünlüklerinde ısrar edenlerin ise hiçbir zaman iyi yurttaş olarak kabul edilmeyip rejim muhalifi uygulamasına tabi tutulduğu böylesine olağan dışı bir dönemde, Cumhuriyet'e eleştirel bakabilmek çok daha önemli olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- ATEŞ, T. (1986), **Cumhuriyet**, İstanbul: Süreç Yayıncılık.
- BARRY, N. (1995), **An Introduction to Modern Political Theory**, London: Macmillan.
- BOSTANCI, M.N. (2002), **Cumhuriyetimiz**, Ankara: Vadi Yayınları.
- CANGIZBAY, K. (2000), **Hiçkimsenin Cumhuriyeti**, Ankara: Ütopya Yayınları.
- CAPOZZI, E. (1998), "Republicanism and Representative Democracy: The Heritage of James Harrington", **European Review of History**, Autumn 98, Vol. 5, Issue 2, pp. 197-204.
- ÇAHA, Ö. (1999), **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İstanbul: İz Yayıncılık.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

- ERDOĞAN, M. (1997a), “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, **Yeni Türkiye, Türk Demokrasisi Özel Sayısı**, 3 (17), ss. 273-289.
- (1997b), “14 Mayıs’tan Bugüne”, **Öncü**, 14.05.1997.
- (1997c), **Rejim Sorunu**, Ankara: Vadi Yayınları.
- (1997d), “Özal’dan Demirel’e”, **Öncü**, 19.04.1997.
- (1997e), “Tek Tip İnsan ve Totaliterizm”, **Öncü**, 31.07.1997.
- (1997f), “Türkiye’nin Batı Rotası”, **Öncü**, 24.07.1997.
- (1997g), “‘İrtica’nın Bereketi”, **Öncü**, 30.04.1997.
- (1997h), “‘Rejim Sorunu’ ”, **Öncü**, 13.04.1997.
- (1998a), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- (1998b), “Türkiye’de Siyasal Sistem ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı II**, 4 (23-24), ss. 801-817.
- (2000a), “Hikmet-i Hükümetten Hukuk Devletine Yol Var mı?”, **Doğu Batı**, 4 (13), ss. 45-57.
- (2000b), **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.
- (2001), **Dersimiz Özgürlük**, İstanbul: Pınar Yayınları.
- HABERMAS, J. (1996), “Three Normative Models of Democracy”, BENHABIB, S., (Ed.), **Democracy and Difference**, Princeton: Princeton University Press, pp. 21-30.
- (2002), **Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak/Siyaset Kuramı Yazıları**, (Çev. İ. Aka), İstanbul: YKY.
- HELD, D. (1998), “Cumhuriyetçilik: Özgürlük, Öz-Yönetim ve Aktif Yurttaş”, **Cogito**, 15, ss. 27-67.
- İNSEL, A. (1995), **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- KADIOĞLU, A. (1997), “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Milliyetçiliğinin Çelişkisi ve Seçkinlerin Tavrı”, BİLGİN, N., (Der.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- (1999), **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi**, İstanbul: Metis Yayınları.
- KAYALI, K. (2001), **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KEYMAN, F. (1999), “Cumhuriyet-Demokrasi Karşıtlığı Üzerine Düşünceler: Özgürlük Sorunsalı”, **Düşünen Siyaset**, 1(10), ss. 47-53.
- KİLİ, S. (2000), “Demokrasi ‘Cumhuriyetsiz’ Olmaz”, **Cumhuriyet**, 13.02.2000.
- KRAMNICK, I. (1980), “English Middle Class Radicalism in the Eighteenth Century”, **Literature of Liberty**, Summer, Vol. 3, pp. 5-48.
- LLOSA, M.V. (1995), “Özgürlük Kültürü”, DIAMOND, L., M.F. PLATTNER (Der.), **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- MACHIAVELLI, N. (1998), **Hükümdar**, (Çev. M. Özay), İstanbul: Şule Yayınları.

- MAIHOFER, W. (1990), "The Ethos of The Republic and The Reality of Politics", BACK, Gisela, Quentin SKINNER and Maurizia VIROLI, (Ed.), **Machiavelli and Republicanism**, Cambridge: Cambridge University Press.
- OLDFIELD, A. (1990), **Citizenship and Community: Civic Republicanism and The Modern World**, London: RKP.
- ÖĞÜN, S.S. (1995a), "Türk Siyasal Kültürü ve II. Cumhuriyet", **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- (1995b), "Türkiye'de Kadimlik-Ceditlik Tartışmasının Hal-i Pür Melâli", **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- (1995c), "Türkiye'de Birey Kültü", **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- (1995d), "Topluluk Ruhü ve Türk Siyaseti", **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- (1995e), "Kemalizm Tartışmalarının Kültürel Doğası Üzerine Bazı Notlar", **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- (1995f), "Türk Aydınları ve Siyaset", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 35, Temmuz-Ağustos, ss. 23-35.
- (1996a), "Vasatlık, Kitle ve Türk Demokrasi Kültürü", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 38, Ocak-Şubat, ss. 78-82.
- (1996b), "Politik Kirlenme Tarihi Üzerine Bazı Dikkatler", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 43, Kasım-Aralık, ss.25-33.
- (1997), **Politik Kültür Yazıları**, Bursa: Asa Kitabevi.
- ÖZKAN, N. (1999), "Atatürk Millici Liderdi-Süleyman Seyfi Öğün İle Yapılan Söyleşi", **Milliyet**, 11.11.1999.
- PETTIT, P. (1998), **Cumhuriyetçilik**, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- PHILP, M. (1998), "English Republicanism in the 1790s", **Journal of Political Philosophy**, Sep. 98, Vol. 6, Issue 3, pp. 235-262.
- PLASSER, F., ULRAM, P.A. and H. WALDRAUCH, (1998), **Democratic Consolidation in East-Central Europe**, London: Macmillan Press.
- PLATON (2001), **Devlet**, (Çev. S. Eyuboğlu, M. A. Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ROUSSEAU, J.J. (1989), **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. V. Günyol), Ankara: MEB Yayınları.
- SANCAR, M. (2000), **Devlet Akli Kıskaçında Hukuk Devleti**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SANDEL, M.J. (1999), "Liberalism and Republicanism: Friends or Foes? A Reply to Richard Dagger", **Review of Politics**, 61 (2), pp. 209-215.
- SOYSAL, M. (1976), "Heyecansız Cumhuriyet", **Milliyet**, 29.10.1976.
- (1991), "Fırat'ın Ötesi", **Milliyet**, 15.03.1991.
- (1993), "Bitmemiş Senfoni", **Hürriyet**, 29.10.1993.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

- (1994a), “Ortak Bilinç”, **Hürriyet**, 27.12.1994.
- (1994b), “Demokratikleşme Bölme Değildir”, **Cumhuriyet**, 22.12.1994.
- (1994c), “Büyük Kopukluk”, **Hürriyet**, 30.10.1994.
- (1995), “Mezhepler ve Diyanet”, **Hürriyet**, 16.04.1995.
- (1998a), “Cumhuriyet Alkışla Olmaz”, **Cogito**, 15, ss. 185-231.
- (1998b), “Demokrasi Cumhuriyeti Nasıl Öldürür?”, **Hürriyet**, 30.10.1998.
- (1998c), “Cumhuriyeti Cumhuriyet Kurtarır”, **Hürriyet**, 28.10.1998.
- TOKER, N ve S. TEKİN (2002), “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 82-106.
- TUNÇAY, M. (1999), **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul: TVYY.
- ÜNDER, H. (1998), “Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu”, **Birikim**, Sayı 115, ss. 60-74.
- WALTMAN, J. (1998), “Citizenship and Civic Republicanism in Contemporary Britain”, **Midwest Quarterly**, 40 (1), pp. 93-107.
- WILLS, G. (1982), **The Federalist Papers by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay**, New York: Bantam Books, Inc.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 255-272, ELAZIĞ-2004

POLİS TEŞKİLATINDA HALKLA İLİŞKİLERİN ÖNEMİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

The Importance of Public Relations Within Police Service: A Survey

Selma KARATEPE

İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya

skaratepe@inonu.edu.tr

Özet

Demokratikleşme ile birlikte halkla ilişkiler kamuoyunun daha fazla ilgisini çekmeye başlamıştır.

Polislik, halkla çok fazla ilgili olmayı gerektirir. Bu çalışma, polis hizmetlerinde halkla ilişkilerin önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu amaçla, konuyu okuyucuların anlayabilmesi için ilk olarak teorik bilgi verilecek, daha sonra Malatya Emniyet Müdürlüğü'nde çalışan personele uygulanan anket sonuçları değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Halkla İlişkiler, Polis Hizmetleri, Toplum Destekli Polislik, Etkin İletişim.

Abstract

With the process of democratisation, the importance of the Public Relations has become more of a public interest ever before.

Policing requires to be more interested in Public Relations. This study will try to analyse the importance of public relations for police services.

To that aim, first of all, the theoretical knowledge about the field will be given in order to clarify the reader about the subject. Then the results of the questionnaire that has been conducted among the police who are working in the Security Department of Malatya will be evaluated.

Key Words: Public Relations, Police Service, Community Policing, Effective Communication.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Genel Olarak Halkla İlişkiler

1.1.1. Halkla İlişkilerin Tanımı ve Kapsamı

Halkla ilişkiler bugün hem ulusal hem de uluslararası alanda çok hızlı gelişen bir konu haline gelmiştir. Öyle ki, örgütlü hayatın her yönüne yayılmış ve yerleşmiş durumdadır. Bu kavramın yönetimde anahtar bir fonksiyon şeklinde gelişmesi, dünyanın artık temel güç olarak kabul ettiği “kamuoyu” kavramına atfedilen değerden kaynaklanmaktadır. Bugün, halkın düşündüğü her şey, anında sofistike bir düşünceye ve muazzam bir iletişim sistemi ile şimdiye kadar görülmemiş bir hızla aksiyona dönüşebilmektedir (Riggs, 1982; ix). Bu nedenle bugün, halkın kendisi, düşüncesi ve beğenisi yönetim için oldukça önem kazanmıştır.

20. yüzyıl ile birlikte çok daha önemli hale gelen halkla ilişkilerin düzenli bir çaba olarak ortaya çıkmasını, birbirini tamamlayan teknolojik ve toplumsal değişiklikler olumlu yönde beslemiştir. Bu değişiklikleri başlıca dört noktada toplamak olasıdır (Acar, 1994; 3):

1. İdeolojik devlet faaliyetinin önem kazanması,
2. Yönetimsel etkinliği artırma zorunluluğu,
3. Yönetimin karmaşıklaşmasının olumsuz sonuçlarını giderme gereği,
4. Örgütlerle toplum arasında karşılıklı güvene dayalı ilişkiler geliştirme zorunluluğu.

Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan halkla ilişkiler ile ilgili bir tanım vermek gerektiğinde, neredeyse uygulayıcı sayısı kadar tanıma sahip olduğu görülmektedir.

Uluslararası Halkla İlişkiler Birliği'ne göre halkla ilişkiler; ”özel ya da kamu kurum veya kuruluşunun, ilişkide bulunduğu kimselerin anlayış, sempati ve desteğini elde etmek için gerçekleştirdiği faaliyetler bütünü” (Budak ve Budak, 1998; 7) ‘dür.

Geniş anlamda; “bir örgütün toplumla bütünleşmesi amacıyla girişilen eylemlerin tümü” (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1995; 8) olarak tanımlanabilecek halkla ilişkiler , yönetim açısından; “halkı etkileyen söz, eylem ya da olay”, kurum açısından, “bir kuruluşu çalışanlara, müşterilere, bağlantılı olduğu kişilere sevdirmeye ve saydırma sanatı”, iletişim açısından; “düşüncelerin istenen sonuçları yaratması amacı ile çeşitli gruplara ustaca aktarılması ve becerikli bir haberleşme oluşumunun gerçekleştirilmesi” (Tortop, 1997; 4) dir. Ancak; halkla ilişkiler, yalnızca bilgi vermek için yürütülen bir çalışma değil, aynı

zamanda yönetim halk ilişkisini iyileştirmeye yönelik, temelinde iletişimin yattığı bir etkileşim çalışmasıdır (Kazancı, 1995; 65).

Tarihsel gelişimine bakıldığında halkla ilişkilerin kökeni insanların toplum halinde yaşamaya başladığı en eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Eski Yunan'da, Roma'da halkla ilişkiler faaliyeti kapsamında düşünülebilecek, yönetimi tanıtmaya faaliyetlerine rastlanmaktadır. Gutenberg'in 1440'daki büyük buluşu, basılı araçların geniş ölçüde kullanılmasını, kitle haberleşmesinin karşılıklı ilişki şeklinden çıkarak kalabalık grupları kapsamalarını, kolaylaşmasını ve yayılmasını sağlamıştır (Asna, 1978; 19).

Ancak, yüzyıllar boyu süregelen bu gelişme yine de halkla ilişkilerin 20. yüzyıla özgü bir sanat ve uğraş alanı olduğu görüşünü değiştirmez. Çünkü, halkla ilişkiler bu dönemde en büyük gelişimini göstermiştir.

Bugün iletişim dünyasındaki son gelişmeler ile kuruluşlarda halkla ilişkiler uzmanlarına yönetim işlevine yönelik sorumluluklar yüklenmiştir. Özellikle Amerika'daki firmalarda “ halkla ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısı” ya da “ halkla ilişkilerden sorumlu genel müdür yardımcısı” adı verilen bu kişiler halkla ilişkilerin yanı sıra reklam, müşteri hizmetleri, pazar araştırmaları, satış sonrası servisler, sponsorluk gibi müşteri iletişimine dönük çalışmaların koordinasyonu ile görevlendirilmişlerdir (Asna, 1998; 262).

Nihayet, kuruluşun personel, müşteri, ortak, gazeteci, politikacı, çevreci, sendikacı, yan sanayici gibi isimler taşıyan tüm insanlarla ve bunların oluşturduğu örgütlerle ilişkilerini koordine ederken kimi zaman satış- reklam, kimi zaman pazarlama, kimi zaman satış sonrası servisleri, kimi zaman da hukuk sorumluları ile çalışmak ve tepe yönetimi ile bu bölümler arasındaki iletişimi kontrol etmek bu görev alanının içine girmektedir (Asna, 1998; 263).

Böylece işe yeni başlayan personelden, eğitime, reklam politikasından, pazarlama yöntemlerine kadar en üst yöneticinin sürekli akıl danıştığı halkla ilişkiler uzmanı, kurumun vazgeçilmez bilgi ve öneri kaynağı haline gelmektedir.

1.1.2. Halkla İlişkilerin Önemi

Çağımızda, özellikle demokratik yönetimlerde kamuoyunun önemi açıktır. Artık, halkın inanmadığı, desteklemediği şeyleri gerçekleştirmek kolay değildir. Halkın onaylamadığı şekilde davranmak çeşitli güçlükler doğurmakta ya da uzun vadede istenmeyen sonuçlara yol açmaktadır. Bunun için kamuoyunun görüş ve inançları, tutum ve davranışları yakından izlenmek zorundadır (Yalçındağ, 1987; 60).

Günümüzde gittikçe şiddetlenen rekabet ortamı, sosyal bilinçlenme ile kendilerini

iyice hissettiren baskı grupları, sosyal sorumluluk ilkesinin belirginleşmesi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler, çevreye ve kamuoyunun desteğine olan bağımlılığın artması, teknolojik gelişim ve medya evrimi (Özdemir, 1994; 63) gibi birçok nedenle hedef kitlelerin sempati, güven ve desteğinin sağlanması ve bunun için; planlı, örgütlenmiş ve sürekli olarak toplum hayatına katkısı olan halkla ilişkiler faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi çok önemlidir.

Örgüt, gerçekleştirdiği halkla ilişkiler çalışmaları ile kendini halka tanıtırken, halkla bazı sorumlulukları paylaşmak, değişen koşulları ve halkın beklentilerini de öğrenmek durumundadır. İşte, halkla ilişkileri “ yönetimle halkın etkileştiği en çağdaş yöntem” (Kazancı, 1982; 65) olarak tanımlayan felsefe de; örgütün, halk tepkisine duyarlı olması anlayışına dayanmaktadır.

Böylece halkla ilişkilerde başlıca iki temel aşama gözlenmektedir. Bu temel aşamanın birincisi; örgütü halka tanıtmak, ikincisi; halkı tanımak (İşçi, 1997; 29), diğer bir deyişle; bilgi verme ve bilgi alma olgusu (Uysal, 1998; 64)’dur. Bu şekilde, halkla ilişkiler açısından örgütün, duyarlı olduğu çevreye kendini tanıtmak ve bu çevreyi tanımak amacıyla iletişim tekniklerini planlı, programlı bir biçimde uygulayan, iki yönlü bir yönetim felsefesine sahip olduğu görülmektedir (Sabuncuoğlu, 1998; 4).

Zaten, halkla ilişkilerin bir çok tanımından birisi de “örgütü halka, halkı da örgütlere yorumlamayı hedefleyen bir yönetim işlevi (Grunig and Hunt, 1984; 3) olmasıdır. Halkla ilişkilerin bu hedefi toplumu değişen koşullara uydurma, çatışan görüşler, tutumlar, kişiler ve kurumlar arasındaki aykırılıkları uzlaştırma; başka bir deyişle çatışmaları çözmeye yöneliktir. Bu açıdan halkla ilişkiler özellikle kamu yönetiminde oldukça önemlidir. Çünkü çağdaş kamu yönetimi bireyler ve gruplarla uzun süre ilişki kurmazsa işlemez duruma gelecek, halkın kamu hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanması sağlanamayacaktır (Grunig and Hunt, 1984; 4).

1.2. Polis Teşkilatında Halkla İlişkiler

1.2.1. Polis Teşkilatının Tanımı ve Kapsamı

Bireylerin haklarının diğer bireyler tarafından ihlal edilmesi çoğu durumda suç teşkil eder ve devlet bu durumu önlemek ve/ veya ortadan kaldırmak üzere örgütlenmiştir (Dağı ve Polat, 1999; 50).

Devletin bu anlamda verdiği hizmetler; kamu düzenini koruma, kollama, suç ve suçluları bulma ve bu amaçla devlet organlarına yardım etmeyi hedefleyen ve kolluk kuvvetleri tarafından yerine getirilen hizmetlerdir (Yılmaz, 1988; 7).

Ülkemizde kolluk kuvvetleri bir çok değişik yasayla kurulmuş ve birbirinden ayrı

yapılara sahip örgütlenmelerdir. Ancak, kamu düzeninin sağlanması ve korunması amacıyla yönelik faaliyetleri gerçekleştiren bu örgütleri tüm dağınklıklarına rağmen, bağlı oldukları makam ve yetki alanlarını göz önünde tutarak “Genel Kolluk”, “Özel Kolluk” ve “Yardımcı Kolluk” diye üçlü bir ayırma tabi tutmak olasıdır (Yılmaz, 1988; 40). Polis, bu ayırma genel kolluk kapsamında yer alıp, belediye sınırları içerisinde kamu düzeni ve yasaların uygulanmasını sağlayan, silahlı icra ve inzibat kuvvetidir (Resmi Gazete, Tarih: 12.06.1937- Sayı: 3629).

Polis teşkilatı, toplumsal düzenin sağlanmasında yeri doldurulamayacak bir işleve sahiptir. Yasaların uygulanması, yasaları çiğneyenlerin yakalanması, adalete teslim edilmesi ve toplumsal düzenin tekrar sağlanması için modern, demokratik, yetkisini yasalardan alan profesyonel bir polis örgütüne ihtiyaç vardır.

Bu amaçla kurulmuş, ilk modern polis örgütlenmesi 1829’da İngiltere’de ve daha sonra 1845 yılında Amerika’da görülmekte, Türkiye’de de; ilk polis organizasyonunun kuruluşu Amerika’da olduğu gibi 1845 yılına rastlamaktadır (Kavgacı, 1997; 17).

Ülkemizde polisin görev ve yetkilerinin yasal dayanağını teşkil eden; 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu’nun 1.Madde’sine göre polisin görevi “ asayışı amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korumak, halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin etmek, yardım isteyenlerle, yardıma muhtaç olan çocuk, alil ve acizlere muavenet etmek”tir (Resmi Gazete 14.07.1934- 2751).

Bu maddeden de anlaşıldığı gibi polisin sorumluluğu; en geniş anlamda toplumun tamamından en dar kesim olan meskene kadar oldukça büyük bir alana yayılmış durumdadır.

Polisin bir başka sorumluluğu, halkı suç olaylarına ve tehlikelere karşı uyarmak ve yol göstermektir. Bir başka deyişle, polislik aynı zamanda toplumsal kurallara uyulması konusunda halkı eğitmek, önderlik etmek ve yol göstermektir (Fındıklı, 2001; 101).

Nitekim, 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu Madde 2-A, polisi “kanunlara, tüzüklere, yönetmeliklere, hükümet emirlerine ve kamu düzenine uygun olmayan hareketlerin işlenmesinden önce bu kanun hükümleri dairesinde önünü almak” (Resmi Gazete, 14.07.1934-2751) görevi ile yükümlü sayarken aynı zamanda polisin bu önleyicilik rolünü de tanımlamaktadır.

Ancak, suçun sebeplerine inmeden, sadece işlenen suçları önlemeye çalışmak kolay olan yöntemdir ve sonuç vermesi de her zaman olası değildir. Çünkü, suç; sosyal bir olgudur (Bahar, 1997; 2). Suçların temel nedenleri, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel problemlerdir ve sadece polisiye yöntemler kullanmak suçların kontrol ve önlenmesinde başarı sağlayabilmek için yeterli değildir, sosyal çözümler gerekmektedir.

Polis ile halk arasında karşılıklı güvenin sağlanması ve her iki tarafın “ortaklık” anlayışı içinde kamu düzeninin sağlanmasında sorumluluğu paylaşması gerekmektedir. Son zamanlarda sıkça sözü edilen ve dilimizde “toplum destekli polislik” kavramı ile açıklanan “community policing” anlayışının (Thacher, 2001; 3-14) özünde yer alan felsefe de budur.

Böylece, halk meydana gelen suçları polise bildirerek, suç ile suçu işlediği düşünülen şüpheliler hakkında bilgi vererek polisin en büyük yardımcısı olabilmekte, polis ise, yasaların katı bir uygulayıcısı değil, “üniformalı vatandaş” olarak davranmaktadır (Bahar, 2000; 144).

1.2.2. Polis Teşkilatında Halkla İlişkilerin Önemi

Sosyal bilimciler ve kamuoyu uzmanları çoğu çalışmalarında yüz yüze iletişimin pedagoji ve ikna alanındaki etkinliğinin diğer araçların etkinliğinden çok daha fazla olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu tür iletişime atfedilen özel üstünlükler doğrudan doğruya kişiler arası ilişki ile ilgili gerçeklere dayanmakta, bu nedenle iletişim sürecinin olduğu durum ne kadar bireyselleşirse, etkinlikte o derece artmaktadır (Orrick, 1967; 54).

Polislerin halkla ilişkilerinde karşılaşılan ortamın gerginliği nedeniyle yüz yüze gerçekleştirilen ilişkileri diğer örgütlerin halkla yüz yüze ilişkilerinden çok daha büyük anlam ifade etmekte ve hatta polis-halk ilişkilerinin düzeyini belirleyebilmektedir.

Diğer yandan, hatalı polis hizmetlerinin bir yenisiyle değiştirilememesi ve polis hizmetlerinin ertelenememesi, polis-halk ilişkilerini diğer kurumların halkla ilişkiler çalışmalarından ayırmakta (Kavgacı, 1997; 55) ve daha önemli bir hale getirmektedir.

Bu nedenlerle, polis memuru kendini hizmet götürmekle yükümlü olduğu vatandaştan üstün değil, tam tersine onun hizmetinde bir memur olarak görmelidir. Başarılı bir polislik için her polis memuruna en azından bu bilincin verilmiş olması gerekir.

Aynı şekilde, örgüt içindeki iletişimin de polisin çalışmalarındaki başarısını doğrudan etkilediğini belirtmek gerekir. Çünkü, örgüt; “belirli amaçlar doğrultusunda kişilerin çabalarının eşgüdümlendiği bir yönetim işlevi, amaç, insan, teknoloji boyutlarının etkileştiği bir sistem, kişiliğini belirleyen ve kendine özgü bir örgüt kültürü olan, işleri, mevkileri, işgörenleri ve aralarındaki yetki ve iletişim ilişkilerini gösteren bir yapıdır” (Peker, 1995; 64). Böyle bir yapı, kişiye özel uygulamalar ve hem sistem, hem yapılan görev ve hem de örgüt açısından son derece önemli olan profesyonelliğin uygulanmasını engelleyecek kurum içi ayrımcılığı (Çağlar, 2000; 107) kaldıramaz.

Aksine, örgüt içindeki farklı yapılarda insanların oluşturduğu “çokkültürlülük” verimliliği artırıcı bir özellik olarak dahi kullanılabilir (Cheney, 2000, 132).

Bu yüzden, örgüt içi uygulamalarda, örgütün yönetsel ortamdaki ast-üst ilişkisinde astın üstünün adil davranacağına olan güveni, aynı şekilde üstün alt kademelerdeki astlara olan güveni örgütün başarısı için oldukça önemlidir (McGregor, 1970; 95).

Her örgüt gibi polis örgütünün de, örgütte çalışanların birbiriyle olan örgüt içi ilişkilerinde; belirtilen bu bilince sahip olarak örgüt dışına yönelmesi gerekir.

Bu aşamada örgüt, çeşitli iletişim araçlarından yararlanarak kendini halka tanıtmak ve halkı tanımak işlevini gerçekleştirirken aynı anda, halkın örgütle ilgili bilgi ihtiyacını karşılama ve onların örgütle ilgili beklentilerini öğrenme şansını da yakalamış olacaktır.

Bu açıdan, polis teşkilatı, gizli kalması gereken bilgiler dışındaki tüm bilgilerle kendini halka tanıtmak durumundadır. Çünkü halk, örgütün kendisi için nasıl bir çalışma yaptığını sürekli olarak öğrenmek ve bilmek ister. Eğer, teşkilat halkın bu öğrenme ihtiyacını karşılamaz ve amaçları, politikaları ve çalışmalarını ile ilgili olarak kamuoyunu bilgisiz bırakırsa, örgütün yapmadığını halkın kendisi yapar ve genellikle gerçeği yansıtmayan söylenti, dedikodu gibi biçimsel olmayan iletişim araçlarından sağladığı kulaktan dolma bilgilerle örgütü özdeşleştirir (Karatepe, 1992; 50). Halkımızda polis örgütü ile ilgili bilgilenme ne yazık ki; çoğunlukla bu tür bilgilere dayanmakta ve ortaya çıkan önyargılar polisin halkla ilişkilerinde yaşanan sorunların büyük bölümünün de kaynağını oluşturmaktadır.

Yapılan araştırmalar halkın, iyi bir polis imajı oluşturulması gerektiği konusundaki isteklerini ortaya koymuş ve “halka yakın polis” kavramı, halkın bu isteklerine cevap verebilecek bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre; polis sosyal bir görevli, arabulucu ve halkın teminatı olup, halkla birlikte görev yapmalı ve şu özelliklere sahip olmalıdır (Korkmaz, 1994; 59):

- Etkili ve objektif davranan, görevini iyi bilen ve uygulayan kişi olmalıdır.
- Üzerindeki üniforma ve otoritenin olumsuz etkilerinden sıyrılmış, halktan uzaklaşma duygularını aşmış olmalıdır.
- Görevinde karşılaştığı değişik karakter ve özellikteki insanlara karşı eşit, dengeli ve kontrollü bir davranış içerisinde bulunmalıdır.

Sonuç olarak; polis toplumun vazgeçilmez bir parçasıdır. Vatandaşların demokratik haklarının güvencesi olan polisin, kendisinden günün 24 saati süresince hizmet beklenen bir kurumun temsilcisi olması, onu toplum içinde ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir.

2.ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Amacı

Son dönemlerde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bir çok ülkede polis-halk ilişkisinde "toplumun onayladığı-desteklediği polislik" anlayışının ön plana geçtiği görülmektedir. Polisin halkla ilişkilerinde yaşadığı sorunların her zaman varolduğu, ancak günümüzde yeni çalışmalara konu olacak biçimde dikkatleri üzerine çekmesi ve kamu yönetiminde demokratikleşme aşamaları ile birlikte değerlendirilmesi, bu çalışma için fikir verici unsurlar olmuştur.

Bu düşüncelerle başlatılan araştırmanın amacı; Malatya İl Emniyet Teşkilatı'nda güvenlik hizmetleri sürdürülürken personel tarafından örgüt içi ve örgüt dışı halkla ilişkileri etkileyebilecek davranışların ne düzeyde gerçekleştirildiğini ve bu davranışların emniyet personelinin verdiği hizmeti nasıl etkilediğini, polis- halk ilişkisinde, taraflardan birisi olan; "polis açısından" yansıtmaktır.

2.2. Problem Cümlesi

Malatya İl Emniyet Teşkilatı'nda görev yapan emniyet personelinin gerek çalışma ortamında birbirleriyle olan ilişkilerinde gerekse güvenlik hizmeti sunarken bulunduğu ortamda vatandaşla ilişkilerinin ve sergilediği davranışlarının halkla ilişkiler açısından düzeyi nedir? Bu ilişki ve davranışların başarılı emniyet hizmeti sunmada ortaya çıkarabileceği olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?

2.3. Araştırmanın Sayıtları

1. Bilgi toplama aracı olarak kullanılan anket tekniğinin güvenilir ve geçerli bir yöntem olduğu varsayılmıştır.
2. Personelden bilgi toplama aracı olarak kullanılan anket sorularına verilen cevapların güvenilir ve geçerli oldukları varsayılmıştır.

2.4. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmamızın bağımlı değişkenleri olan; vatandaştan şikayet alma düzeyi (halkın polisin uygulamalarından şikayetçi olma düzeyi), alınan şikayetleri değerlendirme biçimi ve polisliğin vatandaşa yakın olmaya uygun meslek olduğunu düşünme düzeyi ile bağımsız değişkenlerden; personelin yaşı, konumu, eğitim düzeyi, halkla ilişkiler dersi almış olup olmadığı, vatandaş ile muhatap olma sıklığı ve kurum içi etkin iletişim düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

2.5. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Bu araştırma sadece Malatya İl Emniyet Müdürlüğü kadrosunda bulunan ve araştırmanın yapıldığı Ocak 2001 tarihinde bizzat bu görevi sürdürmekte olan emniyet personeli üzerinde yapılmıştır.

2.6. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Malatya İl Emniyet Müdürlüğü'nün merkez ilçe kadrosuna bağlı olarak çalışan 1805 emniyet personeli oluşturmaktadır. Tam sayım yöntemi ile evren üzerinde çalışmanın zorlukları nedeni ile örneklem yolu tercih edilmiştir. Örneklem seçiminde tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Evreni temsil etme yeterliliğine sahip olduğu istatistiksel tekniklerle hesaplanan örneklem hacmini oluşturan personelden geri dönen 125 anket formundan standartlara uygun olarak cevaplandırılan 103 anket formunun değerlendirmeye alınması uygun görülmüştür. Çalışmamızda anketlerin geri dönüşüm oranı % 82.4'dür.

2.7. Veri Toplama ve Analiz

Veriler, anket yolu ile elde edilmiştir. Anketlerin cevaplandırılmasında yüz yüze görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Anket uygulanmadan önce bir pilot çalışma gerçekleştirilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Böylece anket formlarının geçerlilik ve güvenilirlik düzeyleri yükseltilmiştir.

Anket yoluyla elde edilen veriler SSPS 10.0 programında işlenmiş ve araştırmanın amacına uygun istatistiksel tekniklerle değerlendirilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde frekans dağılımı ve yüzdelerden yararlanılmış, değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanmasında ki-kare testi kullanılmıştır. Bu değerlendirmelerden elde edilen bulgular tablolar aracılığıyla sunulmuştur.

2.8. Bulguların Değerlendirilmesi

Bu araştırma kapsamında yer alan personele yöneltilen sorularla elde edilen bulgular ve bunların analiz sonuçları aşağıda belirtildiği şekildedir.

2.8.1. Personelin Kişisel Özellikleri ile İlgili Bulguların Değerlendirilmesi:

Araştırma kapsamındaki personelin ele alınan kişisel özelliklerinden yaş, konum ve eğitim durumunu gösteren dağılımlar Tablo-1, Tablo-2 ve Tablo-3' de gösterildiği gibidir.

Tablo-1. Personelin Yaşı

Yaş	Frekans	Oran
20-30	55	53.4
31-40	38	36.9
41-50	8	7.8
51 ve üzeri	2	1.9
Toplam	103	100.0

Tablo-1’de görüldüğü gibi; anket uygulanan 103 personelin yarıdan fazlası (% 53.4) 20 - 30 yaş arasında yer alan genç bir grubu temsil etmektedir. Genç yaş grubunun çoğunluğu oluşturması; bu çalışma sonuçlarının gelecek ile ilgili görüş ve tutumlara ışık tutması açısından önemlidir.

Tablo-2. Personelin Konumu

Konum	Frekans	Oran
Amir	22	21.4
Memur	81	78.6
Toplam	103	100.0

Tablo-2’deki sonuçlara göre; anket uygulanan personelin önemli bir kısmı (% 78.6) memur (ast) konumunda yer almaktadır Amirlerden ziyade memurların vatandaşla daha fazla yüz yüze olduğu düşünüldüğünde; anket uygulanan personelin büyük oranının memurlardan oluşması, bu araştırmanın amacına da uygun bir durumdur.

Tablo-3. Personelin Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Frekans	Oran
Lise	60	58.3
Yüksekokul	22	21.4
Akademi- Fakülte	21	20.4
Toplam	103	100.0

Tablo-3’den görüleceği gibi, personelin yarıdan fazlası (% 58.3) lise düzeyinde eğitim seviyesine sahip bulunmaktadır. Lise ve dengi okulu bitirenlerin daha fazla olduğu görülmekle birlikte, yüksekokul ve fakülte mezunlarının % 41.8 oranında bulunması da genel olarak eğitim düzeyi açısından olumlu bir sonuçtur.

2.8.2. Personelin Halkla İlişkiler Konusundaki Görüşlerine İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamındaki personelin; halkla ilişkiler dersini alma durumu ve bu dersin uygulamada yeterli olup olmadığı konusundaki düşünceleri ile görevlerini yaparken vatandaşla görüşme sıklığı ve vatandaşın kendilerine yardımcı olma derecesi, vatandaştan şikayet ve öneri alma durumu ile kendilerinin bu şikayet ve önerileri değerlendirme şekli ve sonuç olarak polislik mesleğinin vatandaşla yakın olmaya uygunluğu konusundaki düşüncelerine ilişkin veriler, Tablo-4, Tablo-5, Tablo-6, Tablo-7, Tablo-8, Tablo-9 ve Tablo- 10’da gösterildiği şekildedir.

Tablo-4. Personelin Halkla İlişkiler Dersini Alma Durumu

Ders Alma Durumu	Frekans	Oran
Evet	83	80.6
Hayır	20	19.4
Toplam	103	100.0

Tablo-4, anket uygulanan personelin % 80.6 gibi büyük bir oranının halkla ilişkiler dersini aldığını göstermektedir. Bu sonuç, Emniyet Teşkilatı personelinin vatandaşla olan ilişkilerinde daha bilinçli davranmaları açısından önemlidir. Halkla ilişkiler dersi almamış olan personel için eğitici kongre ve sempozyumlar düzenlenerek ve hizmet içi eğitim kapsamında halkla ilişkiler konuları işlenerek bu konudaki eksikliklerin giderilmesi mümkündür.

Nitekim, T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Eğitim Daire Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan 2002 Yılı Eğitim Planı'nda, Hizmet İçi Eğitim faaliyetleri kapsamında vatandaş merkezli olarak "Halkla ilişkiler, İletişim, Vatandaş Polisliği ve İmaj Geliştirme Eğitim Programları" (2002 Yılı Eğitim Planı, 2001, 85-89) yer almaktadır. Buna göre, daha önce konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmaların devamlılığı sağlanırken diğer yandan yeni çalışmaların planlanıp uygulamaya konulması hedeflenmektedir.

Tablo-5. Halkla İlişkiler Dersinin Yeterlilik Düzeyi

Yeterlilik Düzeyi	Frekans	Oran
Oldukça Yeterli	13	15.5
Kısmen Yeterli	61	72.6
Tamamen Yetersiz	9	11.9
Toplam	83	100.0

Tablo-5 halkla ilişkiler dersi alan 83 kişiden 61 (% 72.6) inin alınan dersin uygulamada kısmen yeterli olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Ancak derslerin tamamen yetersiz olduğunu düşünenlerin % 11.9 oranında olması da halkla ilişkiler dersinin yeterlilik düzeyini artırmak için bir takım önlemlerin alınması gerektiğini göstermektedir. Çünkü, bu dersi oldukça yeterli bulanların oranı % 15.5 gibi düşük bir seviyededir.

Tablo-6. Personelin Vatandaşla Muhatap Olma Sıklığı

Sıklık Derecesi	Frekans	Oran
Sürekli	61	59.2
Arada sırada	38	36.9
Hiç	4	3.9
Toplam	103	100.0

Tablo-6'da, anket uygulanan personele yöneltilen vatandaşla muhatap olma sıklığına ilişkin sorunun sonuçları yer almaktadır. Buna göre, personelin yarısından fazlası (% 59.2) sürekli, yaklaşık % 37'si arada sırada vatandaşla muhatap olduğunu belirtmektedir. Sadece, % 4'ünün görevinin niteliği gereği vatandaşla hiç muhatap olmaması dikkate alınarak bu sonuçlar değerlendirildiğinde; halkla ilişkiler konusunun

araştırmaya konu olan teşkilat açısından önemi, bir kez daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo-7. Vatandaşın Polise Yardımcı Olma Derecesi

Derece	Frekans	Oran
Sürekli	12	11.7
Arada sırada	78	75.7
Hiç	13	12.6
Toplam	103	100.0

Günümüzde, modern toplumlarda sıkça tartışılmakta olan “Toplum Destekli Polislik” kavramı, toplumun polise çalışmalarında yardımcı olmasının polisin başarısını doğrudan etkileyeceği savını ortaya koymaktadır. Bu konuyu sistematik olarak tanımlamaya çalışanlardan birisi olan J. Alderson’a göre (Alderson, 1979; 9); toplum düzeninin sağlanması sadece polisin çabalarıyla gerçekleştirilemez. Bunun için polisin toplumla uzlaşma içinde, vatandaşın yanında ve onunla işbirliği halinde olması gerekmektedir.

Tablo-7 incelendiğinde araştırmaya katılanların sadece % 12.6’sı vatandaştan hiç yardım almadığını belirtmektedir. Sürekli ya da arada sırada olsa toplam % 87.4’ ünün vatandaştan yardım aldığını açıklaması vatandaşın bu konuda duyarlı olduğunu göstermektedir. Arzulanan gelişme; kısa zaman içinde, vatandaşın polise yardımcı olma oranının yükselmesidir.

Tablo-8. Personelin Vatandaştan Şikayet Ve Öneri Alma Derecesi

Derece	Frekans	Oran
Sık sık	15	14.6
Arada sırada	79	76.7
Hiç	9	8.7
Toplam	103	100.0

Tablo- 8’de izlendiği gibi, personelin çok büyük bir bölümünün (% 91.3) sıkça veya arada sırada görevleri ile ilgili uygulamalardan dolayı vatandaştan şikayet aldığını görülmektedir. Vatandaşın emniyet personelinin çalışmalarından memnuniyetsizliğinin bir göstergesi olarak dikkat çekici olan bu sonuç, aynı zamanda halkla ilişkilerde kamuoyundan beklenen duyarlılığın gösterilmesi açısından da önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Tablo- 9. Personelin Şikayet ve Öneriler İle İlgili Davranış Biçimi

Davranış biçimi	Frekans	Oran
Sadece benimle ilgili olanlarla ilgilenirim	13	13.8
Her konudaki şikayetle ilgilenir ve takip ederim	79	84.1
Bir şey yapma gereği duymam	2	2.1
Toplam	94	100.0

Tablo-9, Tablo-8’de vatandaşlardan şikayet aldığını belirten 94 personelin düşüncelerini yansıtmaktadır. Tablodaki verilere göre; alınan şikayetlerin büyük bir bölümü (% 84.1) personel tarafından dikkate alınmakta ve sonuçları izlenmektedir. Personelin küçük bir bölümünün (% 13.8) kendisini ilgilendirmeyen şikayet konularında duyarsız olduğunu ve sadece % 2.1’inin şikayetlere kayıtsız kaldığını belirtmesi, halkla ilişkiler açısından olumlu bir davranış sergilendiğini göstermektedir. Kurum ve kuruluşların aldıkları şikayetleri değerlendirmeleri ve gereken düzenlemelere gitmeleri halkla ilişkilerin bir gereğidir. Ancak, halkla ilişkiler açısından bu durumun devamında, ilgililere iletilen bu şikayetlerin zaman kaybetmeden çözüme kavuşturulması gerekir.

Tablo-10. Kurum İçi Etkin İletişim Düzeyi

Düzye	Frekans	Oran
Çok İyi	62	60.2
Kısmen İyi	34	33.1
Kötü	7	6.7
Toplam	103	100.0

Tablo-10’da izlendiği gibi; personelin önemli bir oranı (%60.2) kurum içindeki ast-üst ve personel arası ilişkilerin çok iyi düzeyde olduğunu belirtmektedir. Kurum içi ilişkilerin kısmen iyi olduğunu düşünenleri de birlikte değerlendirdiğimizde personelin tamamına yakın bir bölümü (% 93.3) nün kurum içindeki insan ilişkilerinden memnuluk duyduğu ortaya çıkmaktadır.

Örgütlerde iletişimin iki önemli amacı vardır. Birincisi, örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesi için faaliyetlerin eşgüdümlemesi ve görevin ilgili personele iletilmesidir. İkinci amaç ise, örgütün üyelerinin iletişim yoluyla örgütsel planları istekli ve şevkli biçimde başarmak için canlandırılmasıdır (Can, Akgün ve Kavuncubaşı, 2001, 296). Örgütlerdeki iletişim sistemi bu amaçları yerine getirebildiği ölçüde etkindir.

Araştırmamızda ortaya çıkan sonuç, özellikle yukarıda belirtilen ikinci amaç açısından önemlidir. Çünkü örgüt içi iletişim, personelin çalışma isteğini doğrudan etkilemektedir.

Diğer yandan, belli bir çevrenin içerisinde yaşayan personelin davranışlarıyla kurumun adeta özdeşleştiği düşünüldüğünde, personelin örgüt içi iletişimden memnuluk duyması, örgüt dışı ilişkilerinde de olumlu sonuçlar alınmasını sağlamaktadır (Nıgro, 1965, 229).

Tablo-11. Polislik Mesleğinin Vatandaşa Yakın Olmaya Uygunluk Derecesi

Derece	Frekans	Oran
Çok Uygun	59	57.3
Kısmen Uygun	42	40.8
Uygun Değil	2	1.9
Toplam	103	100.0

Araştırmaya katılan emniyet personeline polisliğin meslek olarak halka ne derece yakın davranmaya uygun olduğu sorulduğunda; personelin yarısından fazlası (% 57.3) çok uygun bularak, “polis olmanın vatandaşla kopuk olmayı gerektirmediğini” belirtmişlerdir. Personelin çok büyük bir bölümü (% 40.8) de, polis ile vatandaşın birbirine yakın ve iç içe yaşayabilmesini “biraz temkinli davranmak şartıyla” uygun bulmaktadır. Başka bir deyişle, yapılan işin halktan soyutlanmaya neden olamayacağını düşünmektedirler.

2.8.3. Ki-Kare Test Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Tablo-12. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişki Derecesi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler		
	Vatandaşın Şikayet Alma Düzeyi	Şikayetleri Değerlendirme Biçimi	Mesleğin Vatandaşa Yakın Olmaya Uygunluk Derecesi
Yaş	0.019	0.234	4.845 *
Konum	0.002	0.881	0.037
Eğitim	1.464	2.426	2.151
Halkla İlişkiler Dersi Almış Olma Durumu	3.863 *	0.090	0.053
Vatandaşla Muhatap Olma Sıklığı	0.251	0.779	0.184
Kurum İçi Etkin İletişim Düzeyi	3.271 *	0.001	0.380

*Aralarında ilişki bulunan değişkenler

Tablo 12’de, araştırmada tespit edilen bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri istatistiksel olarak saptamak amacıyla gerçekleştirilmiş olan, ki- kare test sonuçları yer almaktadır. Buna göre, tabloda % 10 anlamlılık düzeyinde, % 90 güvenilirlikte ve aranılan 2.7’ lik tablo değeri ile istatistiksel açıdan anlamlı olan, toplam 3 ilişki saptanmıştır. Diğer değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu sonuca göre;

1. Personelin halkla ilişkiler dersi almış olması ile vatandaşın şikayet alma derecesi arasında istatistiksel açıdan çok kuvvetli bir ilişki saptanmıştır.

Ancak, personelin halkla ilişkiler dersi almış olma düzeyi ile alınan şikayetlerin değerlendirilmesi ve mesleğin vatandaşla yakın olmaya uygunluk düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

2. Kurum içi etkin iletişim düzeyi ile vatandaşın şikayet alma düzeyi arasında istatistiksel açıdan kuvvetli bir ilişki saptanmıştır.

Ancak, kurum içi etkin iletişim düzeyi ile şikayetlerin değerlendirilmesi ve mesleğin vatandaşla yakın davranmaya uygunluk düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

3. Personelin yaşı ile mesleğin vatandaşla yakın olmaya uygunluk düzeyi arasında

istatistiksel olarak çok güçlü bir ilişki saptanmıştır.

Ancak, personelin yaşı ile vatandaşın şikayet alma ve alınan şikayetlerin değerlendirilmesi biçimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

4. Personelin vatandaşla muhatap olma sıklığı ile vatandaşın şikayet alma düzeyi, şikayetleri değerlendirme biçimi ve mesleğin vatandaşla yakın olmaya uygun bulunma düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

5. Personelin eğitim düzeyi ile vatandaşın şikayet alma düzeyi, şikayetleri değerlendirme biçimi ve mesleğin vatandaşla yakın olmaya uygun bulunma düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

6. Personelin konumu ile vatandaşın şikayet alma düzeyi, şikayetleri değerlendirme biçimi ve mesleğin vatandaşla yakın olmaya uygun bulunma düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Görevin niteliğinden dolayı, sürekli olarak halkla ilişki halinde olmayı gerektiren polislik mesleği, sorumluluk ve güven düzeyi yüksek olan işler arasında yer almaktadır. Bu mesleğin toplumda saygınlık kazanması, polisin halka güven verebilmesine ve onunla işbirliği yapabilmesine bağlıdır. Günümüzde gerçek anlamda polislik sadece suçluları yakalamakta gösterilen başarıyla değil, halkla geliştirilen ilişkilerin niteliğiyle de ölçülmektedir.

Bu düşüncelerle yapılan araştırmada; ulaşılan sonuçlar ve bunlara ilişkin değerlendirmeleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

1. Polislerin halkla ilişkiler dersi almış olmaları ile vatandaşın şikayet alma oranları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuca göre; polisin halkla ilişkiler dersi alma oranı arttıkça kendilerine gelen kurum ile ilgili şikayetlerin oranı da azalmaktadır. Böylece, bu mesleğin yürütülmesinde, “halkla nasıl iletişim kurulacağını” konu edinen “halkla ilişkiler dersinin” önemi, araştırmada ulaşılan sonuçlarla bir kez daha vurgulanmış olmaktadır. Aslında bu konunun önemi günümüzde, tartışmasız kabul görmektedir. Bu nedenle, özellikle son zamanlarda polis yetiştiren okullarda bu dersin ciddi bir şekilde verilmesi için gerekli tedbirlerin alındığı ve eğitimdeki bu iyileştirmenin hizmet içi eğitimlere de yansdığı görülmektedir. Bu gelişmelerin artarak devam etmesi, ülkemizde şimdiye kadar polis-vatandaş ilişkilerinde yaşanmış olan iletişim problemlerini en aza indirecek ve halkın polise bakış açısını olumlu yönde değiştirecektir.

2. Kurum içi etkin iletişim düzeyi ile vatandaşın şikayet alma düzeyi arasında yine güçlü bir ilişki saptanmıştır. Bu ilişkiye göre; kurum içi etkin iletişim düzeyi doğrudan

doğruya vatandaşın şikayet alma düzeyini etkileyebilmektedir. Nitekim, çalışma ortamından huzursuz olan personelin hizmet verdiği vatandaşa karşı hoşgörölü ve sabırlı olabilme ihtimali de zayıftır. Doğal olarak kurumda yaşanan olumsuzluklar kurum dışına da yansımaktadır. Halkla ilişkilerin “kurumun iç yapısına yönelmiş yanını temsil eden” kurum içi ilişkilerin ılımlı, düzeyli ve saygın olması beklenmektedir. Kurum yöneticilerinin bu konuya titizlik göstermesi ve personelin hem birbirleriyle hem de üstleriyle etkili iletişim kurabilecekleri bir yönetim mekanizması oluşturmaları gerekmektedir. Günümüzde, etkin iletişim, “katılmalı yönetim” ve “toplam kalite yönetimi” nin de savunduğu konular arasına girmiş bulunmaktadır.

3. Kurumda çalışan personelin yaşı ile “mesleği vatandaşa yakınlık açısından algılama” derecesi arasında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, personelin yaşı ilerledikçe mesleğini vatandaşa yakın bulma derecesi azalmaktadır. Genç yaş grubundaki polisler mesleğini vatandaşla birlikte; hatta işbirliği içinde yürütebileceğine inanmaktadır. İnsan ilişkileri konusunda günümüzde yaşanan gelişmelerle paralel olan bu sonuç olumlu bir gelişmedir. Halkla ilişkilerin etkili bir şekilde uygulanabilmesi açısından önemli bir faktör olan bu anlayışın, kurumda çalışan bütün personele benimsetilmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi; değişen dünya koşulları ile birlikte polis yetiştiren eğitim kurumlarının konuya göstereceği duyarlılığa bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, Muhittin, **Türk Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler**, Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara: 1994
- Alderson J., **Policing Freedom**, Plymouth: Mc Donald and Evans, 1979
- Asna, M. Alaeddin, , **Halkla İlişkiler**, Türkiye Bankalar Birliği Yayını No: 90, Ankara: 1978
- Asna, M. Alaeddin, **Halkla İlişkiler (Public Relations-P.R.) Düünden Bugüne Bir Sanat-Meslek Öyküsü**, 2. Baskı, Sabah Kitapları Yayını No: 56, Türkiye'den Dizisi: 3, İstanbul: 1997
- Bahar, H. İbrahim, **Demokratik Polislik**, Maset Matbaacılık, Ankara: 1997
- Bahar, H. İbrahim, “ Toplum Destekli Polislik”, **Halkla İlişkiler Yönetimi Geliştirme ve Oryantasyon Eğitimi Bölgesel Seminer Notları**, Fevzi Erdoğan (Der.), EGM Basımevi, Ankara: 2000, ss.143-155
- Budak, Gönül, **Halkla İlişkiler (Davranışsal Bir Yaklaşım)**, 2.Baskı, İzmir: 1998
- Can, Halil, Akgün, Ahmet ve Kavuncubaşı, Şahin, **Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi**, 4. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara: 2001
- Cheney, George, “Thinking Differently About Organizational Communication” **Management Communication Quarterly**, Vol: 14, Issue: 1, Sage Publications, August 2000, ss.132-142.
- Çağlar, Ali, “ Türk Polisi'nde Sosyalleşme ve Polis Kültürü”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 7-8, Ankara: 2000, ss.87-110
- Dağı, İhsan D., Polat, Necati, **Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı**, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara: 1999
- Fındıklı, Remzi, “Meslek Olgusu ve Polislik Mesleğinin Özellikleri”, **Türkiye’de Suç ve Polislik**, İbrahim Cerrah, Emin Semiz (Editörler), Güner Matbaacılık, Ankara: Şubat 2000, ss.89-113
- Grunig, James, Hunt, Todd, **Managing Public Relations**, CBS College Publishing, New York: 1984
- İşçi, Metin, **Halkla İlişkiler**, Der Yayınları, İstanbul: 1997
- Karatepe, Selma, **Halkla İlişkiler (T.C. Sağlık Bakanlığında Bir Uygulama)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul: 1992
- Kavgacı, Halil İbrahim, **Demokratik Polislik, Temel Yaklaşımlar**, Ankara: 1997
- Kazancı, Metin, **Halkla İlişkiler (Kuramsal ve Uygulamaya İlişkin Sorunlar)**, Savaş Yayınları No: 2, Ankara: 1982
- Kazancı, Metin, **Kamuda ve Özel Sektörde Halkla İlişkiler**, Turhan Kitabevi, Ankara: 1995
- Korkmaz, Gürol, **Polis ve Halkla İletişim**, Altıncioğlu Matbaası, Ankara: 1994
- McGregor, Douglas, **Örgütün İnsan İlişkileri Yönü**, Doğan Energin (Çev.), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları No: 16, Ankara: 1970
- Nigro, Felix A., **Modern Public Administration**, Harper and Rew Publishers, New York: 1965

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

Orrick, James B., **Halkla İlişkiler Ders Notları**, Oğuz Onaran (Çev.), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları No: 1, Ankara: 1967

Özdemir, Aylin, **Kriz Yönetimi ve Halkla İlişkiler**, Ege Yayıncılık No: 6, İnceleme Dizisi No: 2, İzmir: 1994

Peker, Ömer, **Yönetimi Geliştirmenin Sürekliliği**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 258, Ankara: 1995

Resmi Gazete, **Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu**, Tarih:14/ 7/ 1934, Sayı: 2751

Riggs, Lew, **The Health Care Facility's Public Relations Handbook**, Aspen Publication, Aspen Systems Corporation, Rockville, Maryland, London: 1982

Sabuncuoğlu, Zeyyat, Tüz, Melek, **Örgütsel Psikoloji**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa: 1995

Sabuncuoğlu, Zeyyat, **İşletmelerde Halkla İlişkiler**, 4. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa: 1998

Theacher, David, "Equity and Community Policing: A New View of Community Partnerships", **Criminal Justice Ethics**, Volume: 20, Issue: 1, Winter/ Spring- 2001, ss.3-17

Tortop, Nuri, **Halkla İlişkiler**, 7. Baskı, Yargı Yayınları No: 18, Ankara: Eylül 1997

Uysal, Birkan, **Siyaset - Yönetim - Halkla İlişkiler**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 287, Ankara: Aralık- 1998

Yalçındağ, Selçuk, "Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler", **Halkla İlişkiler Sempozyumu-87**, Ankara Üniversitesi Basın- Yayın Yüksek Okulu Yayınları No:10, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 221, Ankara:1987, ss.55-84

Yılmaz, Ali, **Kolluk Görevlerinde Genel Kolluk- Özel Kolluk ve İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Lisans Üstü Uzmanlık Programı , Ankara: 1988

2002 Yılı Eğitim Planı, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Eğitim Daire Başkanlığı, Eğitim Serisi: 23, Ankara: Aralık 2001

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 273-290, ELAZIĞ-2004

PERAKENDECI İŞLETMELERDE PERSONELİN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MALATYA İLİNDE BİR UYGULAMA

*The Effect of Sales personnel's Appearance on Customer
Satisfaction in Retailer Business: A Case Study in Malatya*

Mevlüt TÜRK

*İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. Malatya
mturk@inonu.edu.tr*

Özet

Perakendeci işletmelerde; müşterileri karşılayan, onlara hizmetler sunan ve uğurlayan personelin, bir çok özelliği kadar dış görünümü (fiziksel özellikleri) de müşteri memnuniyeti için önem taşımaktadır. Bu çalışmada, müşteri memnuniyeti konusu ele alınarak; personelin fiziksel özellikleri ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki incelenmiştir. Uygulama alanı olarak, ülke genelinde faaliyet gösteren bir zincir mağazanın Malatya'daki şubesinin (hipermarketinin) müşterileri seçilmiş ve müşterilerle yapılan bir anketten elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Memnuniyeti

Abstract

Sales personnel's appearance is effective on the customers' as well as quality of their performance. In this study, it is exemed how the Sales personnel's appearance is effective to the customers satisfaction. In order to carry out this experiment, the customers in a hypermarket in Malatya, which is one of the branch of a chain store in Turkey, are questioned one by one. Than the result of questionnaire is analyzed.

Key Words: Costumer Satisfaction

1. GİRİŞ

Firmaların rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri veya büyüebilmeleri, müşteriye dönük bir anlayış ve işleyişe sahip olmaları ile yakından ilişkilidir. Ürün ve hizmet kalitesinde belli standartlara ulaşmak, uygun fiyat veya tutundurma politika veya stratejileri geliştirmek, başarı için gerekli olmakla birlikte yeterli olmamaktadır. Rekabet ve teknolojik gelişmeler nedeniyle firmalar, gerek ürün ve hizmet kalitesi ve bunlara ilişkin garanti ve güvence sistemleri bakımından, gerekse uyguladıkları bazı pazarlama politika ve stratejileri bakımından benzerlikler göstermektedirler. Bu benzerliklere perakendeci işletmelerde daha çok rastlanmaktadır. Mağaza içi yerleşim, reyonlar ve rafların düzenlenmesi, satış ve ödeme şekilleri gibi birçok bakımdan mağazalar arasında ciddi farklılıklar bulunmamaktadır. Benzer mağazalar arasından tercih yapma durumunda kalan müşterilerin, kendilerine daha çok değer vereni tercih etmelerini beklemek gayet doğaldır. Dolayısıyla, müşteriye ve onun memnuniyetini esas alan bir anlayış içerisinde faaliyetlerin sürdürülmesi gerekmektedir.

Müşteri memnuniyetini sağlayabilmek; her şeyden önce müşteriye dönük bir yaklaşım içinde olmayı, müşterileri düşünmeyi, onlarla ilgilenmeyi, onların özelliklerini bütün ayrıntılarıyla dikkate alıp, analiz ederek onları tanımayı gerektirir. Müşterilerini yakından tanıyan firmaların, onların memnuniyetlerini sağlaması veya memnuniyet düzeylerini artırması daha kolay olacaktır. Bu anlamda, perakendeci firmaların mağazaya müşteri çekmek kadar, belki daha fazla, müşterileri mağazadan mutlu bir şekilde uğurlama üzerinde yoğunlaşmaları gerekmektedir.

Müşteri memnuniyeti, bir çok boyutu bulunan geniş bir konudur. Ürün ve hizmet kalite ve çeşidi, mağazanın fiziki ortamı, otopark, personelin davranış ve özellikleri gibi bir çok faktör müşteri memnuniyetini etkileyebilmektedir. Ancak, konuyu bütün boyutlarıyla böyle bir çalışmada vermek mümkün olmamıştır. Bu çalışmada; Ülke genelinde faaliyet gösteren bir zincir mağazanın Malatya'daki hipermarketinde, müşteri karşılama ve personelin fiziksel özelliklerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Günümüz rekabet şartları, müşterilerin önemini giderek artırmıştır. Hatta firma açısından müşteri, aktiflerinin en değerlilerinden birisi olmuştur. Müşterisi olmayan firma için ciro ve dolayısıyla da kâr söz konusu olamaz (Neumayer, 1996; 38-43). Pazarlama kavramının köşe taşı olarak müşteri memnuniyeti, bir firmanın en üst düzey amacı olarak

uygulamacılar ve akademisyenler tarafından benimsenmektedir (Peterson, Wilson, 1992; 61-72). İşletmelerin ürün veya hizmet geliştirmesinde ve pazarlanmasında, tüketicilerin ihtiyaç ve istekleri ön plânda tutularak, bunların fiili müşteri yapılmasına yönelik çabalara önem verilmelidir. Ancak, işletmelerin müşteri tatminini tek amaç olarak görüp, en üstün nitelikli mallarını kârsız olarak satmaları da düşünülemez (İslâmoğlu, 1999; 23).

Müşteri tatmini ya da tatminsizliği, satınalma sonrası bir ürün veya hizmetin kalite, performans vb. bakımlardan değerlendirilmesiyle ortaya çıkar. Bu değerlendirmede müşteri, ürün veya hizmetten beklentileri ile algılarının, bir kıyaslamasını yapar. Birçok araştırmacı, bu tatmin ve tatminsizlik yargılarını, bekleyişler ile sonuçlar arasındaki farklılıkların karşılaştırılmasının subjektif bir değerlendirilmesi olarak kabul etmektedirler (Tek,1997; 217, Ünüsan, 1998; 32-35, Kılıç,1993; 29-37).

Müşterinin satınalma öncesi beklentileri ve elde edilen performans arasında, satınalma sonrası yaptığı karşılaştırmada üç farklı durum ortaya çıkar (Spreng, Olshavsky, 1993; 169-178, Spreng, MacKenzie, 1996; 15-33, Halstead, Hartman, 1994; 114- 130):

1- Performans daha yüksek çıkabilir. Bu durum müşterinin yüksek bir tatmin düzeyine ulaşmasını sağlar.

2- Performans, beklentileri karşılayamayacak düzeyde (düşük) çıkabilir. Beklentilerine cevap alamayan müşteri, doğal olarak tatmin olamaz.

3- Performans beklentilerine eşit çıkabilir. Böyle bir durum, ılımlı tatmin veya ilgisizlikle sonuçlanır. Başka bir ifade ile müşteri, tatmin bakımından nötr bir durumdadır.

Normatif veya felsefi bakış açısından, müşteri tatmini amacı aleyhinde tartışmak mümkün değildir. Bir işletme nihayetinde başarılı olmak için, müşterilerini tatmin etmelidir (Peterson, Wilson,1992; 61-72). İşletmelerin müşteri tatmini veya tatminsizliği konusuna önem ve öncelik vermesini gerektirecek bir çok sebep vardır. Bunlardan üçünü aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Engel Blackwell, Miniard, 1995; 273):

1- Yeni müşterilerin cezbedilmesinin son derece pahalı ve güç olması nedeni ile mevcut müşterilerin “hatırlama yeteneği” kavramının, önemli bir pazarlama hedefi olarak ortaya çıkması.

2-Müşterinin hatırlama yeteneğinden yararlanmanın en uygun yolunun, tüketici tatmini olduğunun tartışılmaz bir gerçek olması.

3- Müşteri tatmini veya tatminsizliğini sağlamada, mal ve hizmet kalitesinin rekabetle ilgili merkezi bir rolünün olması.

Müşterilerin tatmini ya da tatminsizliği, sonraki davranışlarını da etkileyecektir.

Dolayısıyla, müşterileri hep elde ve memnun tutmak, firma için önemli bir pazarlama amacıdır. Zira, kazanılmış bir müşteriyi elde tutmak, yeni bir müşteri bulmaktan, onları kazanmaktan çok daha kolaydır. Nitekim, araştırmalar da “yeni bir müşteri kazanmanın, eski bir müşteriyi elde tutmaya nazaran beş ile yedi kat daha zor ve masraflı” (Kaya, 2000; 138) olduğunu göstermektedir.

Müşteri memnuniyeti yaratmanın avantajları; sadece mevcut müşterileri mağazaya çekerek, mağaza bağlılığı yaratmak veya müşterilerin memnuniyetlerini çevreleri ile paylaşarak, firma, mağaza, marka, ürün ve/veya hizmetlerle ilgili olumlu düşüncelerin yayılmasını sağlamakla sınırlanabilir. Aynı zamanda, memnun olmayan müşterilerin firma, mağaza, marka, ürün ve/veya hizmetlerle ilgili olumsuz düşüncelerinin yayılması da engellenmiş olur. Muhtemel bir olumsuzluğun önlenmesi, olumlu bir düşüncenin yayılması kadar, belki daha da önemlidir. Zira, “memnun edilmemiş müşterilerin bu tecrübelerini başkalarıyla paylaşma eğilimi, memnun müşterilere nazaran daha fazla olmaktadır (Kaya, 2000; 429).

Müşteriler, mağazaya ilk girişte personel tarafından karşılanmakta; mağazada geçirdiği süre içinde değişik yerlerde, farklı personellerle yüz yüze gelmekte, sorular sorulup cevaplar alınmakta ve mağazadan ayrılırken gene personel tarafından uğurlanmaktadır. Müşteriler ile yüz yüze gelen, diyalog kuran, onlara yardımcı olan personelin, müşteri memnuniyeti ya da memnuniyetsizliği üzerinde önemli bir etkisinin olması beklenir. Nitekim bazı araştırmalar, müşterilerin %68’inin sadece firma personeli kendi ihtiyaçlarına ve isteklerine karşı kayıtsız kaldıkları için, başka bir firmadan mal almaya başladıklarını; maldan memnun olmadıkları için marka değiştirenlerin oranının ise ancak %14 olduğunu ortaya koymaktadır(Kaya, 2000; 138, Karabulut, 1998; 53).

3. UYGULAMA

3.1. Metodoloji

3.1.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evreni, ülke genelinde faaliyet gösteren bir zincir mağazanın Malatya’daki hipermarketinden alışveriş yapan müşteriler olarak belirlenmiştir. Ancak, böyle bir mağazadan alışveriş yapan müşterilerin sayısının ve kimlerden oluştuğunun tam olarak belirlenmesinin mümkün olmaması sebebiyle, “basit” veya “zümrelere göre örneklem yöntemi”nden yararlanılamamıştır. “Güvenilir bir ana kütle çerçevesinin bulunmaması halinde ana kütle birimleri arasında örnek seçmenin güçlüğü”(Tokol, 1994; 25) göz önünde bulundurularak “kümelere göre örneklem yöntemi” tercih edilmiştir. Bu

amaçla, 01.12.2000 ve 31.01.2001 tarihleri arasındaki 8 haftada, hafta içi ve hafta sonu birer gün tesadüfi olarak belirlenmiştir. Bu 16 gün içinde, her gün 1'er saatlik zaman dilimleri belirlenmiş ve bu zaman dilimlerinde mağazadan alışveriş yapan kişiler birer küme kabul edilerek, 16 küme oluşturulmuştur. Örnek elemanları, bu kümelerden anket formunu cevaplamayı kabul eden kişilerden oluşmuştur. Anketi cevaplamayı kabul eden 251 müşterinin doldurduğu formların incelenmesi sonucunda, 235 kişinin cevapları değerlendirilmeye alınmış ve böylece örnek hacmi 235 olarak belirlenmiştir.

3.1.2. Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemi

Veri toplamada, anket yöntemi tercih edilmiştir. Önceden hazırlanan anket formları, mağazaya gelen müşterilerden ankete katılmayı kabul edenlere dağıtılmış ve alışveriş sonrasında cevaplamaları istenmiştir. Anket formunda müşterilerin demografik özelliklerinin yanı sıra;

- uygun şekilde karşılanıp karşılanmadıkları,
- mağaza personelinin dış görünüş, giyim bakımından kolayca tanınabilir bulup bulmadıkları,
- mağaza personelinin kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından ne derece uygun buldukları,
- mağaza personelinin duydukları memnuniyeti,
- mağazadan alışveriş yapmaktan duydukları memnuniyeti ve
- bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünüp düşünmedikleri konusundaki düşüncelerini tesbit etmeyi amaçlayan sorulara yer verilmiştir.

Veriler, SPSS 10.0 for Windows programında değerlendirilmiştir. Müşteri tatmini ile ilgili hipotez testlerinde, ki-kare bağımsızlık testinden faydalanılmıştır.

3.2. Verilerin Dağılımı ve Analizi

Cevaplayıcıların %36.6'sı kadın, % 63'ü erkek müşterilerden oluşmaktadır(%0.4 cevapsız). Kadınların %64.7'si, erkeklerin ise %68.9'u personelden tamamen memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Kısmen memnun olanların oranı kadınlarda %32.9,

Tablo 1: Müşterilerin Personelden Memnuniyetinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Personelden Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	2	66.7 2.4	27	37.5 32.9	53	34.2 64.7	82	35.7 100.0
Erkek	1	33.3 0.7	45	62.5 30.4	102	65.8 68.9	148	64.3 100.0
Toplam	3	100.0	72	100.0	155	100.0	230	100.0

erkeklerde ise %30.4 olmuştur. Tablo 1'deki dağılıma baktığımızda, kadın ve erkek müşterilerin personelden memnuniyet dereceleri arasında, önemli bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Görüşülen müşterilerin, mağazanın personelinden memnuniyetinin medeni durumlarına göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2:Müşterilerin Personelden Memnuniyetinin Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	Personelden Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evli	1	33.3 0.7	43	60.6 28.5	107	70.4 70.9	151	66.8 100.0
Bekâr	2	66.7 2.7	28	39.4 37.3	45	29.6 60.0	75	33.2 100.0
Toplam	3	100.0	71	100.0	152	100.0	226	100.0

Cevaplayıcıların %65.1'i evli, %32.8'i bekâr müşterilerden oluşmaktadır(%2.1 cevapsız). Evli olanların %70.9'u, bekârların ise %60'ı personelden tamamen memnun olduklarını belirtmişlerdir. Kısmen memnun olanların oranı evlilerde %28.5, bekârlarda ise %37.3'dür. Bu dağılıma bakarak müşterilerin mağazanın personelinden memnuniyetlerinin, medeni durumlarına göre önemli bir farklılık göstermediğini söyleyebiliriz.

Araştırma kapsamındaki müşterilerin, mağazanın personelinden memnuniyetlerinin eğitim durumlarına göre dağılımı Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3:Müşterilerin Personelden Memnuniyetinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Personelden Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okur-Yazar	-	-	1	1.4 100.0			1	0.4 100.0
İlkokul	-	-	5	6.9 41.7	7	4.6 58.3	12	5.3 100.0
Ortaokul-Lise	-	-	35	48.6 32.7	72	47.1 67.3	107	46.9 100.0
Üniversite	2	66.7 2.2	25	34.7 27.5	64	41.8 70.3	91	39.9 100.0
Lisans Üstü	1	33.3 5.9	6	8.3 35.3	10	6.5 58.8	17	7.5 100.0
Toplam	3	100.0	72	100.0	155	100.0	230	100.0

Müşterilerin %0.4'ünün okur-yazar(diplomasız) olduğu, %6.4'ünün ilkokul, %46.0'sının ortaokul-lise, %38.7'sinin üniversite ve %7.2'sinin ise lisans üstü bir eğitim gördüğü belirlenmiştir(%1.3 cevapsız). Personelden tamamen memnun olanların oranı; ilkokul mezunları için %58.3, orta-lise mezunları için %67.3, üniversite mezunları için

%70.3 ve lisans üstü mezunları için ise %58.8'dir. Burada da müşterilerin personelden memnuniyetlerinin, eğitim düzeylerine göre önemli bir farklılık göstermediği görülmektedir.

Görüşülen müşterilerin, mağazanın personelinden memnuniyetlerinin gelir durumlarına göre dağılımı Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Müşterilerin Personelden Memnuniyetlerinin Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

Gelir Durumu (X: Gelir - Milyon TL)	Personelden Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
$0 < X \leq 200$	-	-	10	14.7 24.4	31	20.5 75.6	41	18.5 100.0
$200 < X \leq 400$	3	100.0 2.9	30	44.1 29.4	69	45.7 67.6	102	45.9 100.0
$400 < X \leq 600$	-	-	11	16.2 29.7	26	17.2 70.3	37	16.7 100.0
$600 < X$			17	25.0 40.5	25	16.6 59.5	42	18.9 100.0
Toplam	3	100.0	68	100.0	151	100.0	222	100.0

Aylık gelir (milyon TL cinsinden) dağılımı bakımından müşterilerin %17.9'unun $0 < X \leq 200$ gelir diliminde, %44.7'sinin $200 < X \leq 400$ gelir diliminde, %15.7'sinin $400 < X \leq 600$ gelir diliminde bulunduğu ve %17.9'unun 600 milyondan daha fazla gelire sahip olduğu tespit edilmiştir (%3.8 cevapsız). Personelden tamamen memnun olanların oranı; geliri 200 milyona kadar olanlarda %75.6, $200 < X \leq 400$ gelir grubunda olanlarda %67.6, $400 < X \leq 600$ gelir grubunda olanlarda %70.3 ve 600 milyondan fazla olanlarda ise %59.5 olmaktadır. Tablo 4'deki dağılıma göre, müşterilerin mağazanın personelinden memnuniyetlerinin, gelir durumlarına göre önemli bir farklılık göstermediği söylenebilir.

Toplanan verilerin müşteri memnuniyeti ile ilgili analizlerinde, aşağıda belirtilen üç bağımlı ve üç bağımsız değişken arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bağımsız değişken olarak;

- "müşterilerin uygun şekilde karşılanma durumu",
- "müşterilerin mağaza personelini dış görünüş, giyim bakımından kolayca tanınabilir bulma durumu",
- "müşterilerin mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulma durumu"

dikkate alınmıştır. Bağımlı değişken olarak ise;

- "müşterilerin mağaza personelinden duydukları memnuniyet",
- "müşterilerin mağazadan alışveriş yapmaktan duydukları memnuniyeti",

- “müşterilerin bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünüp düşünmedikleri konusundaki düşünceleri” belirlenmiştir.

Yukarıda belirtilen değişkenlere ilişkin verilerin dağılımı,değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeye kullanılacak olan kontenjans tablolarında gösterilmemiştir. Müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmalarına ve mağazanın personelinden ne derece memnun olduklarına dair görüşleri Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5:Müşterilerin Uygun Şekilde Karşılanması İle Personelden Duydukları Memnuniyet Arasındaki İlişki

Uygun Şekilde Karşılanma Düşüncesi	Personelden Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	1	33.3	9	12.5	7	4.5	17	7.4
Kısmen Katılıyor	1	33.3	39	54.2	32	20.6	72	31.3
Tamamen Katılıyor	1	33.3	24	33.3	116	74.8	141	61.3
Toplam	3	100.0	72	100.0	155	100.0	230	100.0

SD= 4

p= 0.000 < α =0.05

Müşterilerin uygun şekilde karşılanmaları ile mağazanın personelinden duydukları memnuniyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik hipotez şu şekildedir:

H_1 :Müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmaları ile mağazanın personelinden duydukları memnuniyet arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.000 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile müşterilerin mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmaları ile mağazanın personelinden duydukları memnuniyet arasında bir ilişki bulunmaktadır. Müşterilerden; “uygun şekilde karşılandıkları” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %7.4, kısmen katılanların oranı %31.3 ve tamamen katılanların oranı ise %61.3’tür. Müşterilerden; personelden genel olarak memnun olmayanların oranı %1.3, kısmen memnun olanların oranı %31.3 ve tamamen memnun olanların oranı ise %67.4’dür. Personelden tamamen memnun olanlardan (155 kişi), “uygun şekilde karşılanma düşüncesine” katılmayanların oranı %4.5, kısmen katılanların oranı %20.6 ve tamamen katılanların oranı ise %74.8’dir. Bu dağılım bize, müşterilerin mağazaya girişte uygun şekilde karşılanma oranları yükseldikçe, personelden memnuniyet oranlarının da yükseldiğini göstermektedir.

Müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmalarına ve mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı ne derece memnun olduklarına dair görüşleri Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Müşterilerin Uygun Şekilde Karşılanması İle Bu Mağazadan Alışveriş Yapmaktan Duydukları Memnuniyet Arasındaki İlişki

Uygun Şekilde Karşılanma Düşüncesi	Mağazadan Alışveriş Yapmaktan Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	1	33.3	8	10.0	8	5.5	17	7.4
Kısmen Katılıyor	2	66.7	41	51.3	29	19.9	72	31.4
Tamamen Katılıyor	-	-	31	38.8	109	74.7	140	61.1
Toplam	3	100.0	80	100.0	146	100.0	229	100.0

SD= 4

p= 0.000 < $\alpha=0.05$

Müşterilerin uygun şekilde karşılanmaları ile mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H_1 : Müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmaları ile mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.000 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile müşterilerin mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmaları ile mağazadan alışveriş yapmaktan duydukları memnuniyet arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Müşterilerden; “uygun şekilde karşıldıkları” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %7.4, kısmen katılanların oranı %31.4 ve tamamen katılanların oranı ise %61.1’dir. Müşterilerden; mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı memnun olmayanların oranı %1.3, kısmen memnun olanların oranı %34.9 ve tamamen memnun olanların oranı ise %63.8 olmuştur. Mağazadan alışveriş yapmaktan tamamen memnun olanlardan (146 kişi), “uygun şekilde karşılanma” düşüncesine katılmayanların oranı %5.5, kısmen katılanların oranı %19.9 ve tamamen katılanların oranı ise %74.7’dir. Bu dağılım müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanma oranları yükseldikçe, mağazadan alışveriş yapmış olmaktan dolayı memnuniyet oranlarının da yükseldiğini göstermektedir.

Müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmalarına ve bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme durumlarına ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7:Müşterilerin Uygun Şekilde Karşılanması İle Bu Mağazadan Tekrar Alışveriş Yapmayı Düşünmeleri Arasındaki İlişki

Uygun Şekilde Karşılanma Düşüncesi	Mağazadan Tekrar Alışveriş Yapma Düşüncesi						Toplam	
	Düşünmüyor		Kısmen Düşünüyor		Kesinlikle Düşünüyor			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	2	66.7	7	12.1	8	4.7	17	7.4
Kısmen Katılıyor	-	-	34	58.6	38	22.4	72	31.1
Tamamen Katılıyor	1	33.3	17	29.3	124	72.9	142	61.5
Toplam	3	100.0	58	100.0	170	100.0	231	100.0

SD= 4 p= 0.000 < α =0.05

Müşterilerin uygun şekilde karşılanmaları ile mağazadan tekrar alışveriş yapma düşünceleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik araştırma hipotez aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H_1 :Müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmaları ile mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeleri arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.000 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile müşterilerin mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmaları ile mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeleri arasında ilişki bulunmaktadır. Müşterilerden; “uygun şekilde karşıldıkları” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %7.4, kısmen katılanların oranı %31.1 ve tamamen katılanların oranı ise %61.5’dir. Müşterilerden; mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeyenlerin oranı %1.3, kısmen düşünenlerin oranı %25.1 ve kesinlikle düşünenlerin oranı ise %73.6 olmuştur. Mağazadan tekrar alışveriş yapmayı kesinlikle düşünenler(170 kişi) içinde, “uygun şekilde karşılanma” düşüncesine katılmayanların oranı%4.7, kısmen katılanların oranı %22.4 ve tamamen katılanların oranı ise %72.9’dur. Bu dağılıma göre müşterilerin, mağazaya girişte uygun şekilde karşılanma oranları yükseldikçe, mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme eğilimlerinin de arttığı söylenebilir.

Müşterilerin; mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ve personelden genel olarak memnuniyetlerine ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 8’de verilmiştir.

Müşterilerin mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile personelden duydukları memnuniyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik hipotez şu şekildedir:

H_1 :Müşterilerin, mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile personelden genel olarak duydukları memnuniyet arasında bir ilişki vardır.

Tablo 8: Müşterilerin Personeli Giyim Görünüm Bakımından Kolayca Tanınır Bulması ile Personelden Duydukları Memnuniyet Arasındaki İlişki

Personelin Giyim, Görünüm Bakımından Kolayca Tanınır Bulunması	Personelden Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	1	33.3	9	12.5	9	5.8	19	8.3
Kısmen Katılıyor	1	33.3	27	37.5	19	12.3	47	20.4
Tamamen Katılıyor	1	33.3	36	50.0	127	81.9	164	71.3
Toplam	3	100.0	72	100.0	155	100.0	230	100.0

SD= 4

p= 0.000 < $\alpha=0.05$

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.000 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile, müşterilerin mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile personelden duydukları memnuniyet arasında bir ilişki bulunmaktadır. Müşterilerden; “personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %8.3, kısmen katılanların oranı %20.4 ve tamamen katılanların oranı ise %71.3’tür. Müşterilerden; personelden genel olarak memnun olmayanların oranı %1.3, kısmen memnun olanların oranı %31.3 ve tamamen memnun olanların oranı ise %67.4’dür. Personelden tamamen memnun olanlar(155 kişi) arasında; “personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %5.8, kısmen katılanların oranı %12.3 ve tamamen katılanların oranı ise %81.9’dur. Bu dağılım bize, personelin giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulunması oranı arttıkça, personelden memnuniyet oranının da arttığını göstermektedir.

Müşterilerin; mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ve bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet ile ilgili olarak elde edilen verilerin dağılımı Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Müşterilerin Personeli Giyim Görünüm Bakımından Kolayca Tanınır Bulması ile Bu Mağazadan Alışveriş Yapmaktan Duydukları Memnuniyet Arasındaki İlişki

Personelin Giyim, Görünüm Bakımından Kolayca Tanınır Bulunması	Mağazadan Alışveriş Yapmaktan Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	1	33.3	7	8.8	11	7.5	19	8.3
Kısmen Katılıyor	2	66.7	25	31.2	21	14.4	48	21.0
Tamamen Katılıyor	-	-	48	60.0	114	78.1	162	70.7
Toplam	3	100.0	80	100.0	146	100.0	229	100.0

SD= 4

p= 0.002 < $\alpha=0.05$

Müşterilerin mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile bu mağazadan alışveriş yapmaktan duyulan memnuniyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik araştırma hipotezimiz şu şekildedir:

H_1 : Müşterilerin, mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.002 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile, müşterilerin mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet arasında bir ilişki bulunmaktadır. Tablodaki dağılıma göre müşterilerden; “personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %8.3, kısmen katılanların oranı %21.0 ve tamamen katılanların oranı ise %70.7’dir. Müşterilerden; bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı memnun olmayanların oranı %1.3, kısmen memnun olanların oranı %34.9 ve tamamen memnun olanların oranı ise %63.8’dir. Bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı tamamen memnun olanlar(146 kişi) arasından; “personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %7.5, kısmen katılanların oranı %14.4 ve tamamen katılanların oranı ise %78.1 olmaktadır. Bu dağılım ise, personelin giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulunması oranı arttıkça, bu mağazadan alışveriş yapmaktan memnuniyet oranının da arttığını göstermektedir.

Müşterilerin; mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulma ve bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme durumları ile ilgili olarak elde edilen verilerin dağılımı Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Personelin Giyim, Görünüm Bakımından Kolayca Tanınması ile Müşterilerin Bu Mağazadan Tekrar Alışveriş Yapmayı Düşünmeleri Arasındaki İlişki

Personelin Giyim, Görünüm Bakımından Kolayca Tanınır Bulunması	Mağazadan Tekrar Alışveriş Yapma Düşüncesi						Toplam	
	Düşünmüyor		Kısmen Düşünüyor		Kesinlikle Düşünüyor			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	-	-	6	10.4	13	7.6	19	8.2
Kısmen Katılıyor	2	66.7	22	37.9	24	14.1	48	20.8
Tamamen Katılıyor	1	33.3	30	51.7	133	78.3	164	71.0
Toplam	3	100.0	58	100.0	170	100.0	231	100.0

SD= 4

$p= 0.000 < \alpha=0.05$

Müşterilerin mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik araştırma hipotezimiz şu şekildedir:

H_1 : Müşterilerin, mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme durumları arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.000 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile, müşterilerin mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme durumları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Tablodaki dağılıma göre müşterilerden; “personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %8.2, kısmen katılanların oranı %20.8 ve tamamen katılanların oranı ise %71.0’dır. Müşterilerden; bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeyenlerin oranı %1.3, kısmen düşünenlerin oranı %25.1 ve kesinlikle düşünenlerin oranı ise %73.6’dır. Bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı kesinlikle düşünenler(170 kişi) arasından; “personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %7.6, kısmen katılanların oranı %14.1 ve tamamen katılanların oranı ise %78.2’dir. Bu dağılım ise, personelin giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulunması oranı arttıkça, bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme oranının da arttığını göstermektedir.

Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması ve personelden memnuniyet durumları ile ilgili olarak elde edilen verilerin dağılımı Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Müşterilerin Personeli Kişisel Bakım, Temizlik, Tertip ve Düzen Bakımından Uygun Bulması ile Personelden Duydukları Memnuniyet Arasındaki İlişki

Personelin Kişisel Bakım, Temizlik, Tertip ve Düzen Bakımından Uygunluğu	Personelden Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	1	33.3	3	4.4	2	1.6	6	3.0
Kısmen Katılıyor	1	33.3	24	35.3	15	11.7	40	20.1
Tamamen Katılıyor	1	33.3	41	60.3	111	86.7	153	76.9
Toplam	3	100.0	68	100.0	128	100.0	199	100.0

SD= 4

$p= 0.000 < \alpha=0.05$

Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması ile bu mağazanın personelinden duyduğu memnuniyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik hipotez aşağıdaki gibidir:

H_1 :Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması durumu ile personelden genel olarak memnuniyet durumu arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.000 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile, müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması ile personelden memnuniyet durumları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Tablodaki dağılıma

göre müşterilerden; “mağaza personeli kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %3.0, kısmen katılanların oranı %20.1 ve tamamen katılanların oranı ise %76.9’dur. Müşterilerden; personelden genel olarak memnun olmayanların oranı %1.5, kısmen memnun olanların oranı %34.2 ve tamamen memnun olanların oranı ise %64.3’dür. Diğer taraftan mağaza personelinin tamamen memnun olan(128 kişi) arasından; “personel kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %1.6, kısmen katılanların oranı %11.7 ve tamamen katılanların oranı ise %86.7’dir. Bu dağılım ise; personelin kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulunması oranı arttıkça, personelden memnuniyet oranının da arttığını göstermektedir.

Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması ve bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet durumları ile ilgili olarak elde edilen verilerin dağılımı Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Müşterilerin Personeli Kişisel Bakım, Temizlik, Tertip ve Düzen Bakımından Uygun Bulması ile Bu Mağazadan Alışveriş Yapmaktan Duydukları Memnuniyet Arasındaki İlişki

Personelin Kişisel Bakım, Temizlik, Tertip ve Düzen Bakımından Uygunluğu	Mağazadan Alışveriş Yapmaktan Memnuniyet Düşüncesi						Toplam	
	Memnun Değil		Kısmen Memnun		Tamamen Memnun			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	-	-	1	1.4	5	4.0	6	3.0
Kısmen Katılıyor	2	66.7	22	31.9	15	11.9	39	19.7
Tamamen Katılıyor	1	33.3	46	66.7	106	84.1	153	77.3
Toplam	3	100.0	69	100.0	126	100.0	198	100.0

SD= 4 p= 0.003 < α =0.05

Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması ile bu mağazadan alışveriş yapmaktan duyduğu memnuniyet arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik hipotezimiz aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H_1 : Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulmaları ile bu mağazadan alışveriş yapmaktan duydukları memnuniyet arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.003 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile, müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulmaları ile bu mağazadan alışveriş yapmaktan duydukları memnuniyet arasında bir ilişki bulunmaktadır. Tablodaki dağılıma göre müşterilerden; “mağaza personeli kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %3.0, kısmen katılanların oranı %19.7 ve tamamen katılanların oranı ise %77.3’ olmaktadır. Müşterilerden; bu mağazadan alışveriş yapmaktan memnun olmayanların

oranı %1.5, kısmen memnun olanların oranı %34.8 ve tamamen memnun olanların oranı ise %63.6'dır. Diğer taraftan bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı tamamen memnun olan(126 kişi) arasından; “personel kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %4.0, kısmen katılanların oranı %11.9 ve tamamen katılanların oranı ise %84.1'dir. Bu dağılım ise; personelin kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulunması oranı arttıkça, bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duyulan memnuniyet oranının da arttığını göstermektedir.

Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulma ve bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme durumları ile ilgili olarak elde edilen verilerin dağılımı Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13: Müşterilerin Personeli Kişisel Bakım, Temizlik, Tertip ve Düzen Bakımından Uygun Bulması ile Bu Mağazadan Tekrar Alışveriş Yapmayı Düşünmeleri Arasındaki İlişki

Personelin Kişisel Bakım, Temizlik, Tertip ve Düzen Bakımından Uygunluğu	Mağazadan Tekrar Alışveriş Yapma Düşüncesi						Toplam	
	Düşünmüyor		Kısmen Düşünüyor		Kesinlikle Düşünüyor			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Katılmıyor	1	50.0	-	-	5	3.4	6	3.0
Kısmen Katılıyor	-	-	19	38.0	21	14.3	40	20.1
Tamamen Katılıyor	1	50.0	31	62.0	121	82.3	153	76.9
Toplam	2	100.0	50	100.0	147	100.0	199	100.0

SD= 4

p= 0.000 < α =0.05

Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması ile bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmesi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik hipotezimiz aşağıdaki gibidir:

H_1 : Müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulmaları ile bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeleri arasında bir ilişki vardır.

Yapılan χ^2 testi sonucunda $p=0.000 < \alpha=0.05$ bulunduğundan H_1 hipotezimiz kabul edilmiştir. Yani, $\alpha=0.05$ ve daha küçük anlamlılık düzeylerinde bile, müşterilerin; mağaza personelini kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulmaları ile bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Ortaya çıkan dağılıma göre müşterilerden; “mağaza personeli kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %3.0, kısmen katılanların oranı %20.1 ve tamamen katılanların oranı ise %76.9' olmaktadır. Müşterilerden; bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeyenlerin oranı %1.0, kısmen düşünenlerin oranı %25.1 ve kesinlikle düşünenlerin oranı ise %73.9'dur. Diğer taraftan bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı kesinlikle düşünen(147 kişi) arasından; “personel kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur” şeklindeki bir düşünceye katılmayanların oranı %3.4, kısmen katılanların oranı %14.3 ve

tamamen katılanların oranı ise %82.3'dür. Bu dağılım da bize; personelin kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulunması oranı arttıkça, bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme oranının da arttığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Yapılan anket sonucunda elde edilen verilerin dağılımı (Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4) incelendiğinde, müşterilerin, araştırmanın yapıldığı mağazanın personelinden duyduğu memnuniyetlerinin; onların cinsiyeti, medeni durumu, eğitim durumu ve gelir durumu bakımından önemli bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda; müşterilerin mağazaya girişte uygun şekilde karşılanması ile, mağaza personelinden genel olarak memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Görüşülen müşterilerden, "uygun şekilde karşılandıkları" şeklindeki bir düşünceye katılmayıp, personelden tamamen memnun olanların oranı %3(7/230); uygun şekilde karşılanma düşüncesine kısmen katılıp, personelden tamamen memnun olanların oranı %13.9(32/230) ve uygun şekilde karşılanma düşüncesine tamamen katılıp, aynı zamanda personelden tamamen memnun olanların oranı ise %50.4(116/230) olmaktadır(Tablo 1). Bu dağılım, müşterilerin uygun şekilde karşılanma oranı arttıkça, personelden memnuniyet oranlarının da arttığını göstermektedir.

Yapılan testlerde, müşterilerin mağazaya girişte uygun şekilde karşılanması ile mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer taraftan, müşterilerin uygun şekilde karşılanması ile bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünmeleri arasında da ilişki bulunmuştur. Bulunan bu ilişkiler, müşterilerin mağazaya girişte uygun şekilde karşılanmalarının önemini ve gereğini ortaya koymaktadır.

Hipotez testleri sonucunda, müşterilerin mağaza personelini giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması ile;

- personelden genel olarak memnuniyetleri arasında,

- bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet arasında ve

- bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme durumları arasında ilişki tespit edilmiştir. Müşterilerden; "personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır" şeklindeki bir düşünceye katılmayıp, personelden tamamen memnun olanların oranı %3.9(9/230); "personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır" şeklindeki bir düşünceye kısmen katılıp, personelden tamamen memnun olanların oranı %8.3(19/230) ve "personel giyim, görünüm bakımından kolayca tanınmaktadır" şeklindeki bir düşünceye tamamen katılıp, personelden de tamamen memnun olanların oranı ise %55.2 bulunmuştur(Tablo 4). Bu dağılım, müşterilerin mağaza personelini

giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması oranı arttıkça, personelden memnuniyet oranının da arttığını göstermektedir. Benzer şekilde Tablo 5 ve Tablo 6'daki verilerin dağılımı incelendiğinde, müşterilerin mağaza personelinin giyim, görünüm bakımından kolayca tanınır bulması oranı arttıkça; bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet oranları ve bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme oranlarının da arttığı görülmektedir.

Personelin giyim ve görünüm bakımından kolayca tanınır olması, müşterilere alışveriş anında bir çok yararlar sağlayabilecektir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- Müşteri, mağazada muhatabını kolayca bulabilecektir.
- Mağaza, reyonlar, ürünler/hizmetler, çeşit, kalite, fiyat vb

konulardaki sorularını doğru kişilere sorarak, doğru bilgileri elde edebileceklerdir.

- Müşterilerin alışveriş zamanı kısalabilecektir.
- Daha güvenli alışveriş yapabilecekler ve
- Daha az çaba ile alışveriş yaparak, alışverişlerini kolaylaştıracaklardır.

Verilerin değerlendirilmesi sonucunda, müşterilerin; mağaza personelinin kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması ile;

- bu mağazanın personelinden duyduğu memnuniyet arasında,
- bu mağazadan alışveriş yapmaktan duyduğu memnuniyet arasında ve
- bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme durumları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Tablo 7'deki dağılıma göre müşterilerden; "mağaza personeli kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur" şeklindeki bir düşünceye katılmayıp, personelden tamamen memnun olanların oranı %1.0(2/199); "mağaza personeli kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur" şeklindeki bir düşünceye kısmen katılıp, personelden tamamen memnun olanların oranı %7.5(15/199) ve "mağaza personeli kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygundur" şeklindeki bir düşünceye tamamen katılıp, personelden de tamamen memnun olanların oranı %55.8(111/199) olarak gerçekleşmiştir. Bu dağılıma göre müşterilerin; mağaza personelinin kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması oranı arttıkça, mağaza personelinden duydukları memnuniyet oranları da artacaktır. Benzer şekilde Tablo 8 ve Tablo 9'daki dağılımın incelenmesi durumunda, müşterilerin mağaza personelinin kişisel bakım, temizlik, tertip ve düzen bakımından uygun bulması oranı arttıkça; bu mağazadan alışveriş yapmaktan dolayı duydukları memnuniyet oranı ve bu mağazadan tekrar alışveriş yapmayı düşünme oranlarının da arttığı görülecektir.

Soruların cevaplanma oranının yüksekliği, müşterilerin, alışveriş yaptıkları mağazanın personelinin fiziksel özelliklerine ne kadar dikkat ettiklerinin veya önem verdiklerinin bir göstergesi olabilir.

Perakendeci işletmelerin personelinin fiziki görünümü, giyimi,temizliği, tertip-düzenliliği/ kendine bakımı (makyaj, takı, tıraş vs) müşterileri etkilemektedir. Göze hitabeden bu fiziksel özelliklerin uygun biçimde olması için gereken hassasiyetin gösterilmesi, tek başına yeterli olmamakla birlikte, müşteriye verilen önemin bir göstergesi olabilir.

KAYNAKÇA

- Engel James F., Blackwell Roger D., Miniard Paul W. (1995), Consumer Behavior, (International Edition) Eight Edition, The Dreyden Pres.
- Halstead Diane, Hartman David (1994), "Multisource Effects on the Satisfaction Formation Process", Journal of the Academy of Marketing Science, Spring, Vol.:22, Iss.:2, ss.114-130.
- İslamoğlu A. Hamdi (1999), Pazarlama Yönetimi: Stratejik ve Global Yaklaşım, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Karabulut Muhittin (1998), Profesyonel Satışçılık ve Yöneyimi, İkinci Baskı, Üniversal Bilimsel Yayınları No: 4, İstanbul.
- Kaya İsmail (2000), Muhterem Müşterimiz, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Kılıç Özcan(1993), "Tüketicinin Tatmini ve Şikâyet Davranışı: Dayanıklı Tüketim Mamullerinde Tüketicinin Şikâyet Davranışının Araştırılması", Pazarlama Dünyası, Yıl:7, Sayı:41, ss.29-37.
- Neumayer Otto (1996), "Müşteri Tatmini", Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, Yıl:35, Sayı:413, ss.38-43.
- Peterson Robert A., Wilson William R. (1992), "Measuring Customer Satisfaction: Fact and Artifact", Journal of the Academy of Marketing Science, Winter, Vol.:20, Iss.:1, ss.61-72.
- Spreng Richard A., MacKenzie Scott B. (1996), "A Reexamination of the Determinants of Consumer Satisfaction", Journal of Marketing, Jul., Vol.:60, Iss.:3, ss.15-33.
- Spreng Richard A., Olshavsky Richard W. (1993), "A Desires Congruency Model of Consumer Satisfaction", Journal of the Academy of Marketing Science, Summer, Vol.:21, Iss.:3, ss.169-178.
- Tek Ömer Baybars (1997), Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları, Geliştirilmiş 7. Baskı, İzmir.
- Tokol Tuncer (1994), Pazarlama Araştırması, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 97,Bursa.
- Ünusan Çağatay (1998), "Ülkemizde Franchising Sistemleri ile Bağımsız Perakendecilerden Alışveriş Yapan Tüketicilerin Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması Araştırması", Pazarlama Dünyası, Yıl:12, Sayı:72, ss.32-35.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 291-319, ELAZIĞ-2004

ÖĞRENİM DÜZEYİ VE SUÇ: SUÇ- OKUL İLİŞKİSİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

*Educational Level and Crime: A Sociological Research on the
Relation Between School and Crime*

Zahir KIZMAZ

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ELAZIĞ
zkizmaz@firat.edu.tr

*“Cinayetler ve cehalet birbiriyle ilişkili. Pişmanlık ve suçluluk duygularını ortadan kaldıran cehalet, tetiği çekmeyi kolaylaştırır. Tabanca, cehaletin kalemi olmuş durumda”
(Sanders, 1999:157)*

Özet

Bu araştırma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde bulunan bazı cezaevlerindeki 960 hükümlü üzerine gerçekleştirilmiş bir alan çalışmasının bulgularının değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Burada, suç değişkenleri içerisinde sadece suç ve öğrenim ilişkisi üzerine odaklanmıştır. Ancak, söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin, büyük ölçüde okul teması üzerinden çözümlenmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada; suçluların büyük bir oranın, düşük düzeyde öğrenim görünümüne sahip olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılmış diğer araştırmalar da, öğrenim düzeyinin ve okul ile ilintili değişkenlerin, suçluluğun önemli göstergeleri arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular; öğrenim veya eğitim olgusunun, bireylerin davranışlarının toplumsal değer ve hukuksal yapı ile örtüşen bir nitelikte gerçekleşip gerçekleşmemesinde, büyük bir önem taşıdığı anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suç, Eğitim Düzeyi, Okul, Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Abstract

This research is formed with the evaluation of the discoveries of a field research fulfilled on 960 convicts under arrest in some prisons in Southeast Anatolian Region (of Turkey). Here, it is only focused on the relation between crime and education within crime variables. Besides, we aim to analyze the relation between the two variables in question through school theme widely. In this research, it is observed that a great number of the criminals have a low educational level. The researches carried out on this subject reveal that the educational level fact and the variables concerning school are found among prominent indicators of crime. This findings, education and training have great importance in whether the behaviors of the individuals are covered with the sociological values and legal structure.

Key Words: Crime, Educational level, School, Southeast Anatolian Region.

1-GİRİŞ

Suç, günümüzde güncelliğini koruyan önemli toplumsal problemlerin başında gelmektedir. Toplumda sürekli işlenen suç olaylarının, önemli güvenlik sorunu yarattığı bilinmektedir. Bu sosyal problem, insanların can güvenliğinin yanı sıra, sahip oldukları servetleri açısından da önemli bir tedirginlik ve korku kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle, sosyal bilimlerdeki araştırma literatürlerine bakıldığında, suç araştırmalarının günümüzde önemli çalışma konuları içerisinde yer aldığı gözlemlenmektedir. Ancak, suç fenomeninin oldukça kompleks bir nitelik sergilemesinin, suçluluğun multi-disipliner bir yaklaşım içerisinde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymasının yanı sıra, aynı disiplin içerisinde bile çok sayıda değişken tarafından çözümlenmeyi adeta kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak, bu araştırmada suç olgusunun sadece öğrenim ve okul değişkenleri bağlamındaki görünümü üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede, çalışmada suç olgusunun açıklanmasında, öğrenim/egitim düzeyi ve bununla ilintili olan okul faktörünün suç değişkenleri içerisinde önemli bir konuma sahip olduğu ileri sürülecektir. Bu konudaki araştırma bulguları ve istatistikleri de, suç işleyenlerin önemli bir oranının, düşük eğitilmiş olduklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle suç araştırmacıları, suç davranışının ortaya çıkmasında etkili olan faktörler içerisinde özellikle aile ve okul faktörüne dikkat çekmektedirler. Bu durum da hiç kuşkusuz, suç ile öğrenim/okul ilişkisinin irdelenmesinin, suç sosyolojisi ve kriminoloji disiplini açısından taşıdığı önemi göstermektedir.

2-KURAMSAL ÇERÇEVE

Bireylerin toplumsal beklentilere uygun davranış sergilemelerinde veya toplumsal düzen paralelinde istendik davranış değişikliği gerçekleştirmelerinde, öğrenim/egitim gerçeği büyük bir önem arz etmektedir. Eğitim, bireyin toplumsallaşmasında güçlü bir sosyalleştirme aracı olmasının yanı sıra, ilişki ve davranış biçiminin oluşumunda da önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Özellikle, şiddet unsurlarını büyük ölçüde bünyesinde barındıran geleneksel yapılarda veya gruplarda, eğitim faktörünün bir toplumsal çözelti gibi fonksiyon icra ettiği görülmektedir.

Öğrenim/egitim olgusu ile suç arasındaki ilişki bir kaç açıdan kurulabilir: Birincisi, eğitim ve/veya öğrenim olgusu, bireylerde belirli düzeyde bir bilinç oluşumunu gerçekleştirmektedir. Aslında suç davranışı, büyük ölçüde belirli bir sorunun çözümüne yönelik olarak ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifade ile hırsızlık yapan parasal sorununu, tecavüz eden cinsel istek sorununu veya cinayet işleyen birey de; miras bölüşümü, alacak verecek meselesi, hakarete uğrama gibi çok farklı değişkenlerde bir

araya gelebilecek problemlerini hukukla çelişen bir tarzla çözme çabasını sergilemiş olmaktadır. Burada sorunun çözüm biçimi bir tartışma konusudur. Bu nedenle var olan sorunların insancıl, hukuksal ve rasyonel bir çözüm imkanının oluşturulmasında, öğrenim düzeyinin etkisi yadsınamaz. Bu noktada eğitim olgusu, bilinç düzeyinin ve rasyonel düşünüş ediminin oluşumunda önemli bir etken olarak temel bir işlevi yerine getirmektedir. Bu yaklaşımı, gerçekleşmiş bir suç olayı ile şu şekilde örneklendirmek mümkündür: Yasak aşk yaşayan bir çiftin durumundan haberdar olan komşu bir bayanın, bu durumu kızın ailesine aktaracağı yönündeki açıklaması veya tehdidi, kız ve erkek arkadaşı açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kızın söz konusu bu durumun babasına aktarılacağı korkusu nedeniyle tanıdığı olan bu bayanı erkek arkadaşı ile birlikte öldürmeye karar verip, cinayeti işlerler. Bu cinayet olayının gerçekleştirilmesinde, aslında bir sorunun çözümüne yönelik bir tutum bulunmaktadır. Cinayet, adam öldürmeye teşebbüs, kan davaları v.b suç olaylarının ekserisi de bazen basit bir tartışma veya çok önemsiz bir gerekçeyle işlenmektedir. Aynı şekilde, büyük ölçüde kırsal alanda arazi, mera veya su kaynakları üzerinde ortaya çıkan tartışmaların çok sayıda cinayete sonuçlanması örneğinde de olduğu gibi, tüm bu suç eylemleri aslında bir sorunu çözme pratiğine karşılık gelmektedir. Ancak bu eylemler, öfke ve kızgınlık gibi psikolojik faktörlerden ayrı olarak sorunun yanlış ve eksik bir hukuk algısını veya düşük düzeyde seyreden bir bilinç gerçekliğini içermektedir. Bu noktada eğitim ve öğrenim olgusu, bireylerin soruna/sorunlara, rasyonel ve hukuksal bir tutum geliştirmelerinde etkili unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, öğrenim olgusu bireyde hukuksal eğilimi güçlendiren bir bilinç yaratımı rolünü görmektedir. Nitekim, Sanders (1999:170-171) de, okur yazarlığın en önemli kazanımını “bir insanın yaşamı ile diğerin yaşamı arasında bir bağın kurulmasını mümkün kılması” olarak belirtmektedir. Çünkü okuma yazma, insanları başkalarının yaşamlarını hayal etmeye zorlamaktadır.

Ülkemizde, kan davaları veya çok basit gerekçelerle başlayan bazı tartışmaların adam öldürmeyle sonuçlandığını gösteren sayısız derecede suç vakasının olduğu bilinmektedir. Her gün onlarca bu şekilde gerçekleşen cinayet olaylarının önemli bir nedeninin, cehalet ve bilgisizlik olduğunu söylemek mümkündür. Ünsal (1995: 112) “Kan Davası” adlı önemli çalışmasında, kan davası nedeniyle cinayet işleyenlerin % 84 gibi oranın ilkökul düzeyinin üstünde eğitim görmedikleri bulgusunu aktararak, suçluların düşük eğitim düzeyliliklerine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, eğitim veya öğrenim düzeyinin artışı ile birlikte, insancıl değerlerle çelişen veya şiddet içerikli kültürel kodların zamanla değişime uğrama olasılığı söz konusudur. Özellikle ülkemizde işlenen suçların önemli bir oranının şiddet içerikli suçların teşkil ettiği hususu dikkate alındığında,

öğrenim veya öğretim olgusunun suçluluktaki öneminin yadsınamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Suç ve öğrenim ilişkisi ile ilintili olarak ele alınabilecek diğer ikinci bir husus da, öğrenim düzeyinin artması ile bağlantılı olarak iş bulabilme imkanının ortaya çıkma olasılığıdır. Bu da dolaylı olarak özellikle, mala yönelik suçların işlenme ihtimalini görece azaltmada etkili olabilmektedir. Çünkü, öğrenim düzeyinin artışı ile birlikte iş bulabilme ihtimali, öğrenim düzeyi düşük olanlara nispeten görece daha yüksektir.

Ancak burada, suçluluğun sadece işsizlik veya düşük öğrenim düzeyi ile ilintili bir fenomen olduğu veya işsiz ve öğrenim düzeyi düşük olan bireylerin tümünün suç işleyebileceği tanımı çıkarılmamalıdır. Dahası yolsuzluk, zimmete para geçirme gibi bazı beyaz yakalı suçlarda gözlemlendiği gibi, bu suçları işleyenlerin düşük öğrenim düzeyine sahip olmalarının aksine, yüksek düzeyde bir öğrenim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, sadece yüksek düzeyde bir öğrenim düzeyine sahip olmak, tümüyle suçu engelleyici bir faktör olarak gözükmemektedir. Bu gerçeğe rağmen, öğrenim düzeyinin yükselmesi birlikte iş bulabilme veya meslek sahibi olma olasılığının ortaya çıkması, suç oranları üzerinde azaltıcı bir rol oynadığı bir gerçektir. Yüksek öğrenimli olanlar arasında suç işleme oranının düşük olması da, bu gerçeği apaçık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Suçluluk ve öğrenim ilişkisi bağlamında ele alınması gereken diğer bir faktör de, okuldur. Gelişmiş ülkelerde suç öğrenim ilişkisi, büyük ölçüde “okul” teması üzerinden tartışılmaktadır. Bu konudaki araştırmalar, okul faktörünün suçluluğun önemli bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Cernkovich ve Giordano (1992), suçlulukta okul faktörünün, arkadaş ve aile faktörü kadar etkili ve önemli olduğunu ileri sürmektedirler (Gullota, Adams ve Montemayor, 1998:75). Aynı şekilde suçluluğu, olumsuz /negatif ilişkilerin bir sonucu olarak gören Agnew (1992) de, söz konusu bu olumsuz ilişkilerin hem akran grubu, hem aile hem de okuldaki otorite unsurları içerisinde deneyimlenebildiğine işaret etmektedir (Gullota, Adams ve Montemayor, 1998:76).

Suç ve okul ilişkisi üzerine odaklanan araştırmacıların çalışmalarına genel olarak bakıldığında özellikle; akademik başarı, okula yönelik tutumlar (okulu sevip sevmemeleri, okula bağlılık), eğitim sistemi, okul yönetiminin öğrencilere yönelik tutumları (kötü davranmaları, etiketleme), okul ortamı, öğrenciler arasındaki ilişkiler, okul yönetiminin disiplin anlayışı, okuldaki başarı düzeyi ve not durumu, okuldan kaçma sıklığı veya okuldan atılma gibi faktörler üzerinde odaklaştıkları ve suçlulukla ilintili olarak söz konusu bu değişkenleri çözümleme unsurları olarak ele aldıkları görülmektedir.

Suç ve okul ilişkisi; sosyolojik suç kuramları içerisinde özellikle sosyal kontrol, gerilim ve etiketleme kuramları açısından çözümlenebilir. Sosyal kontrol kuramı, suçluluk olgusunu bireyin toplumsal yapıya olan bağlılık veya zayıflık teması üzerinden tartışmaktadır. Bu kurama göre; bireyin toplumsal yapıya olan bağlılığı; aile, akran grubu, okul/eğitim ve inanç gibi insan davranışını büyük ölçüde oluşturan/biçimlendiren ve denetleyen bazı geleneksel kurumlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle; birey söz konusu bu kurumlar sayesinde toplumda uyumcu bir yapı ortaya koymaktadır. Bu çerçevede sosyal kontrol kuramına göre, bireyin söz konusu bu kurumlara olan bağlılık düzeyinin artışıyla orantılı olarak sapkın ve suç tutumunu sergileme olasılığı da azalmaktadır. Görüldüğü gibi bu kuram, suçluluğu bireyin toplumsal değer ve normlara olan bağlılığının azalması veya gevşemesi ile açıklamaktadır. Okul ve eğitim faktörleri de, bireyin toplumsal kurumlara olan uyum sürecini arttıran ve toplumsal meşruluk çizgisini gözetleyecek bir biçimde sosyalleşmesini olanaklı kılan önemli unsurlar olmaktadır. Aynı şekilde, bireyin okul denetimi ve eğitiminden kaçma eğilimi içine girmesi, onu suça karşı daha açık bir hale getirmekte veya onu suç/sapkın içerikli yaşam tarzına yakınlaştırmaktadır. Bu süreci Walters (1992: 157), okul kurumunun bireyde bir kontrol duygusu yarattığı ve bu nedenle okulu terk edenlerin denetim dışı kalacakları için suç işledikleri şeklinde ifade etmektedir.

Suçluluğun analizinde, okul olgusu üzerinde duran önemli sosyolojik kuramlardan biri de gerilim kuramıdır. Cloward ve Ohlin (1960), alt sınıf gençleri arasında yükselen suçluluk oranından “eğitim sistemini” sorumlu tutmaktadır. Onlara göre, var olan eğitim sistemi, öğrencileri meşru yollardan başarılı olmalarını olanaksız kıldığı veya bloke ettiği için, öğrencilerin kültürel olarak meşru görülen toplumsal amaçlara, meşru olmayan yollarla sahip olma eğilimi içine girerler. Bu şekilde bireyin suça yönelme sürecini ilk olarak Merton (1938) belirtmesine rağmen, bir başarı aracı olarak eğitim sistemi ile suçluluk arasındaki ilişki daha çok Ohlin ve Cohen formüle etmiştir (Gottfredson ve Hirschi, 1990:161). Aynı şekilde bu kuram, orta sınıfa mensup olan bireylerin öğrenim gördüğü okullarda, alt sınıftan gelen çocukların bu okullarda engellendiklerini var sayarak, bu engellenmelerinin onları suç işlemeye ittiğini görüşünü içermektedir (Walters, 1992: 157). Cohen’e göre alt sınıf, orta sınıfın sahip olduğu (hırs, bireysel sorumluluk, rasyonalite, eğlence, saldırganlığın kontrolü, duyguyu erteleme vb) değerlere sahip değildir ve bunu yaşantılayamaz. Bu nedenle, Ona göre alt sınıf kriminal bir nitelik arz etmektedir (Gottfredson ve Hirschi, 1990:161). Ancak, alt sınıfın kriminal bir eğilim sergilediği şeklindeki yaklaşım, çoğu sosyal bilimci tarafından çok ciddi bir biçimde eleştirilmiştir.

Modern etiketleme kuramı da, akademik başarı düzeyindeki çeşitliliğin öğrenciler arasında yarattığı farklılaştırma biçimine dikkat çekmektedir. Bu kurama göre, bu farklılaştırma veya ötekileştirme eylemi, suçluluğa yol açmaktadır (Gottfredson ve Hirschi, 1990:160). Bu perspektif bağlamında örneğin, düşük bir başarı performansını sergileyen öğrenciye karşı okul yönetiminin veya diğer öğrencilerin sergileyeceği herhangi olumsuz bir davranışın söz konusu öğrenci üzerinde negatif sonuçlar yaratacağı ve onu okula karşı ilgisiz kılabilceği belirtilebilir. Bir anlamda, etiketleme ve gerilim kuramcıları, okulun engelleyici ve stigmatize edici niteliğinin bireyi okula karşı ilgisiz kıldığı ve dahası okula karşı düşmanca bir tutum takınmaya sevk ettiğini ileri sürerler. Bununla ilintili olarak okula karşı yabancılaşan çocukların, okulu sevemediklerini ve bu nedenle okuldan kaçmaya veya okulu terk etmeye yöneldikleri belirtilmektedir.

Burada son olarak suç ve okul ilişkisi bağlamında Walters'in yaptığı şu değerlendirmeyi de burada özetlemek faydalı olacaktır. O, bu alanda yapılmış genel araştırmalar içerisinde; 1980'den önceki yılları kapsayan araştırmaların, daha çok gerilim kuramının varsayımlarını destekler yönde gerçekleştiğini, son zamanlardaki araştırmaların ise daha çok sosyal kontrol kuramcılarının öngörülerinin haklılık payını artırır yönde sonuçlandığını belirtmektedir (Walters, 1992: 157).

3- ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

3.1 Araştırmanın Problemi

Suç fenomeni, önemli toplumsal sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu nedenle, sosyal problemler, sosyolojinin merkezi düzeyde ele aldığı konular içerisinde yer almaktadır. Ancak ülkemizde suç olgusunun sosyolojik açıdan incelenmesi, önemli ölçüde ihmal edilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'de yapılmış kriminolojik ve sosyolojik suç araştırmalarının sayısı oldukça azdır. Bu nedenle haklı olarak, Bovenkerk ve Yeşilgöz; kriminolojinin bir bilim dalı olarak Türkiye'de neredeyse hiç olmadığını, sosyal bilimler ile uğraşanların da, suç ile ilgili araştırma yapmaya pek hevesli olmadıklarını belirtmektedirler (Bovenkerk ve Yeşilgöz, 2000: 24). Aynı şekilde İçli de, suç sosyolojisi alanında yapılmış araştırmalarının azlığının, Türkiye'deki suçluluk ile ilgili genel bir kuramsal sonuca varmayı güçleştirdiğini veya imkansız kıldığının altını çizmektedir (İçli, 1992: 1).

Sosyolojik açıdan suç araştırması; işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik, kentleşme, göç, aile, akran grubu, kültür, düşük eğitim düzeylilik, formel ve enformel denetim mekanizmaları, suçla mücadele politikaları gibi çok sayıda değişkenin analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü suçluluk, oldukça kompleks bir fenomendir. Bu nedenle suç

olgusunun tek veya sınırlı faktörlerle çözümlene çabası, suç olgusunun bütüncül ve gerçek bir açıklamasını imkansız kılmaktadır. Ancak bu araştırmada, suçluların sadece öğrenimsel görünümüne bakılmaya çalışılmış ve okul-suç ilişkisinin analiz edilmesi hedeflenmiştir . Çünkü, öğrenim ve eğitime ilişkin değişkenler, bireyin davranışsal tercihini belirlemede etkili unsurlardır ve bu nedenle bu değişkenlerin suç araştırmalarında irdelenmesi gerekmektedir.

Bu araştırmanın temel bir problemi de, araştırma bölgesinde çok basit bir tartışma gerekçesinin bile cinayetle sonuçlanmasında etkili olan zihniyet yapısının önemli ölçüde, düşük düzeyde bir eğitimsiz ve bununla ilişkili olan bir kültür fenomeni ile ilintili olmasıdır. Bu çerçevede de, araştırma bölgesinde işlenen şiddet içerimli suçlarda, özellikle eğitimsizlik veya düşük eğitimsizlik sorununun etkisi yadsınamaz.

Araştırma bölgesinin, Türkiye'nin diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında sosyo-ekonomik, kültürel ve demografik göstergeler v.b gelişmişlik göstergeleri açısından - Doğu Anadolu Bölgesinden sonra- en düşük değerlere sahip bir bölge karakteristiğini yansıtmaktadır. Bu nedenle araştırma bölgesi, görece az gelişmiş bölge kategorisi içerisinde yer almaktadır. Bu çerçevede, bölgenin okullaşma oranının da düşük değerlere sahip olduğu bilinmektedir. Bireyin, suç işlemeye karşı eğilimli olup olmaması veya hukuksallığı önemseyen bir bilinç kazanımına sahip olup olmadığı, büyük ölçüde deneyimlediği eğitim ve öğretim süreciyle ilintilidir. Bu nedenle eğitim olgusu, önemli bir sosyal gelişmişlik göstergesidir. Bu tespitler çerçevesinde, düşük eğitimsizlik bölge koşullarında önemli bir suçluluk nedeni olarak görülmektedir.

Suç fenomeninin toplumsal yaşama ve hukuksal düzene karşı gerçekleştirilen önemli bir tehdit unsuru olması, bu çalışmanın önemli bir araştırma problemini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, toplum bireyleri açısından özellikle de, suç mağdurları açısından önemli bir güvenlik sorunu oluşturan bu olgunun, öğrenim/eğitimsel görünümünün tespit edilmesi gerekmektedir. Bu araştırmada; adam öldürme, hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, zimmete para geçirme v.b adli suçlardan- terör ve siyasi suçlar değil- hükümlü ve tutuklu bulunanlar ele alınmıştır. Burada suçluların; öğrenimsel düzey açısından en çok hangi kategoride yoğunlaştıkları, suçluların okul dönemlerinde karşılaştıkları sorunlar, okuldaki başarı durumları ve okulu terk etme nedenleri saptanmaya çalışılmaktadır.

3.2 Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın konusunu, suç olgusunun okul ve öğrenim faktörleri ile nasıl bir ilişki sergilediği hususu oluşturmaktadır. Burada, suçluların öğrenim düzey görüntüsü ve okul ile ilgili deneyimledikleri yaşam tarzının, suç işleme üzerinde nasıl bir etkiye bulunduğu hususu önem arz etmektedir.

Bu araştırma betimleyici özelliği ağır basan, teorik ve uygulamalı olmak üzere iki aşamadan oluşan bir alan araştırmasıdır. Teorik çerçevenin oluşturulmasında, bu konuda ülkemizde yapılmış araştırmaların azlığı nedeniyle büyük ölçüde yabancı literatürden yararlanılmıştır. Araştırmanın evreni, güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri cezaevlerindeki suçlular oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamına sadece hükümlü suçlular alınmıştır. Bu nedenle tutuklu olanlar bu çalışmanın kapsamının dışında tutulmuştur. Çünkü, tutukluların yargılanmaları devam ettiği için mutlak suçlu olarak görülmemektedir. Bu çalışmada, her hangi bir örneklem seçme yoluna gidilmemiş, araştırmanın tam sayı olarak yapılması hedeflenmiştir. Ancak, cezaevlerinde bazı hükümlüler anket doldurma talebimizi kabul etmeyerek, anket doldurmamıştır. Ayrıca, araştırma alanından elde edilen bazı anket formlarının geçersiz olması nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmamız, hükümlülere anket formunu uygulamak sureti ile elde edilen bulguların değerlendirilmesinden oluşmaktadır.

Bu araştırmanın kapsamında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde hükümlü bulunan 960 suçlu bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri cezaevleri içerisinde; Diyarbakır kapalı (115), Gaziantep E Tipi (328), Siirt Açık (70), Adıyaman Açık (57) ve Kapalı (156), Şanlıurfa Açık (220), Diyarbakır E Tipi (14) cezaevleri araştırma alanı olarak alınmıştır.

Araştırma, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Suçluların Profili” kapsamında gerçekleştirilen bir çalışmanın sadece bir bölümüne (öğrenim düzeyi ve suç ilişkisi) ait verilerin değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Bu nedenle hükümlülere, açık uçlu ve çoktan seçmeli olarak hazırlanan 111 sorudan oluşan bir anket formu uygulanmıştır. Bu çalışmada, anket formunun sadece suç ve öğrenim ilişkisine ilişkin kısmına karşılık gelen bulguları değerlendirmeye alınmıştır. Anket formu, büyük ölçüde cezaevinde çalışan sosyal hizmet uzmanları, öğretmenler ve araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Anketin uygulanması veya verilerin sahadan toplanması işlemi, 15.03.2000-20.10.2000 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

3.3 Araştırmanın Sayıtları

Sayıltı, “genellikle doğru olduğu yaygın olarak kabul edilen belirli bir konuya temel oluşturan ilke yada ilkeler bütünü” (Gökçe, 1992:55) olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, sayıtların yeniden kanıtlanmasına gereksinim duyulmadan doğru olarak kabul edilebilmektedir. Bu gerçek, sayıtların denenmeyen yargılar olduğunu göstermektedir (Kasapoğlu, 1999: 147). Diğer bir deyişle, sayıltı (varsayım) ile hipotez (denence) farklı şeylerdir. Hipotez neyi aradığımızı veya olaylar arasındaki ilişkilerin nedensel bir

açıklamasını oluştururken, sayılı (assumption) ise denenmeyen yada bir şeyi açıklamada kullanılan ilkeler bütünüdür. Bu çerçevede bu araştırmada; okur yazarlık olgusunun insanla insan arasında, bir insanın yaşamı ile diğeri arasında bir bağın kurulmasında önemli bir katkı yaptığı (Sanders, 1999:170) gerçeği dikkate alınmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde: a) eğitimin temel bir toplumsal kurum olduğu ve bireylerin hukukla örtüşen veya örtüşmeyen davranışlarının incelenmesinde önemli bir unsur olduğu; b) bireylerin toplumsal düzen paralelinde istendik davranış değişikliğini gerçekleştirmede, eğitim/öğrenim olgusunun oldukça etkili olduğu; c) bölgenin okullaşma oranının artışıyla birlikte; özellikle kan davaları, namus cinayetleri ve çok basit gerekçelerle veya tartışmalarla cinayet işleme gibi suç olaylarında bir azalmanın meydana gelebileceği d) suç olgusunun, her hangi bir sorunun önemli ölçüde hukuk dışı yollarla bir çözüm biçimi olduğu ve bu nedenle öğrenim düzeyinin artmasıyla birlikte bu sorunun çözümünün hümanistik ve yasal bir çerçevede gerçekleşebileceğinin olanaklı olduğu varsayımlarından yola çıkılarak, suç ve öğrenim ilişkisinin ampirik olarak incelenebileceği düşünülmektedir.

4- ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğrenim düzeyi, suçlulukla yakından ilintili bir etmendir. Yapılmış suç araştırmaları, öğrenim düzeyinin artmasına paralel olarak suç oranlarının ciddi bir düşme eğilimi içine girdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, tüm öğrenim kategorileri içerisinde yüksek okul mezunları en az suç işleyen kesimi oluşturmaktadır.

Öğrenim faktörünün birey açısından önemi, bireyin yasal yollardan hem statü hem de meslek alanında yükselme imkanını sunmasıdır. Eğitim kurumlarının belirli aşamasında bulunan bireylerin hukukla çelişen bir eyleme girişmeleri, onların geleceğe yönelik beklentilerini önemli ölçüde olumsuz olarak etkileyecektir. Bu sebeple, bireylerdeki bu gelecek kaygısı, onların hukuksallıkla örtüşen bir tutum ve yaşam biçimini geliştirmelerinde etkili olmakta ve onların suç işlemelerini görece engellemektedir. Okulu terk eden veya okuldan atılan gençler arasında, suç eylemini gerçekleştirme oranının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Aşağıdaki tablo, “ilkokul mezunu” kategorisinden sonra bireylerin öğrenim düzeylerinin artışına paralel olarak, suç oranlarında bir azalmanın gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Hükümlülerin Öğrenim Düzeylerinin Dağılımı

Öğrenim Düzeyleri	Sayı	%
Okur-yazar	149	15,5
Okur-yazar ama ilkokul mezunu değil	86	9,0
İlkokul mezunu	419	43,6
Ortaokul mezunu	180	18,8
Lise veya dengi meslek okulu	111	11,6
Üniversite/yüksekokul mezunu	15	1,6
Toplam	960	100,0

Tablodaki değerler, hükümlülerin önemli bir oranın yüksek bir öğrenim düzeyine sahip olmadıklarını gözler önüne sermektedir. Bu tablodaki “ilkokul mezunu” olanların, oransal suç büyüklüğü (% 44) dikkat çekicidir. Oransal suç büyüklüğü açısından ikinci sırayı, % 19 ile ortaokul mezunu olanlar almaktadır. Bunu “okur-yazar olmayanlar” ile “okur yazar ama ilkokul mezun değil” kategorisi izlemektedir. Üniversite veya bir yüksekokul bitirmiş olanlar ise, en az suç işleyen kesimi oluşturmaktadır. Bu oranlar ışığında tablo verilerine genel olarak bakıldığında, suçluluğun düşük bir öğrenim düzey görüntüsü sunduğu görülmektedir. Bir anlamda suçların yaklaşık olarak % 78’i, lise düzeyinden daha düşük öğrenim kategorilerinde yer alanlar tarafından işlenmiştir.

Suç araştırmaları, suçların tutarlı bir biçimde düşük eğitim düzeyine sahip olan bireyler tarafından işlendiğini göstermektedir. Bir anlamda, işlenen suçlar nitelikli bir mesleğe sahip olanlar tarafından işlenmemektedir (LaFree ve Drass, 1996: 615). Braithwaite (1989) de bu konudaki araştırma literatürünün; yüksek eğitilmiş olanlar ile mesleki bir amaca sahip olan gençlerin, daha az suç işledikleri gerçeğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. O, aynı şekilde okuldaki başarı düzeyi düşük seyreden bireylerin suçluluk oranının, görece daha yüksek olduğunu da ileri sürmektedir (Braithwaite, 1989: 48)

Yukarıda da belirtildiği gibi düşük eğitim ve kültür düzeyine sahip olma, suçlulukta önemli bir göstergedir. Suçlulukla ilgili araştırmalar ve istatistikler genelde suçluluğun, düşük bir eğitim düzeyi fenomeni olduğunu ortaya koymaktadır. Suç-öğrenim ilişkisi çerçevesinde; bu araştırmanın bulguları ile yapılmış diğer araştırmaların bulguları oransal olarak da benzer ve yakın sonuçlar ortaya koymaktadır (bkz: İçli, 1992: 49; Kızmaz; 2002; Suç ve Suçlu Profili, 2002: 9). Sanders bir çok araştırmacının; çete üyelerinden söz ederken onların okuma - yazma bilmediklerini ve cahil olduklarını ifade etmektedir. Sanders, onların okuma yazmadan yoksun olmalarının onların ellerini kollarını bağladığını ve onları adeta bu hayatın kaçınılmaz müdavimleri kıldığını belirtmektedir (Wanders, 1991:161).

Sorunların çözümünün büyük ölçüde, hukuk dışı bir yönelimle olanaklı kılma eğiliminin daha yaygın olduğu ve eğitimin, bölgede baskın bir karakter sergileyen şiddet

kodunu çözmedeki başarı ve performans düzeyinin tartışılır bir boyutta olması, eğitim ve suç ilişkisinin önemini ortaya koymaktadır. Araştırma bölgesinde eğitim düzeyinin düşük olmasının yanı sıra eğitim ve öğrenimin niteliksiz olduğu da bir gerçektir.

Cezaevinde hükümlü olan suçluların öğrenim düzeylerinin yanı sıra ebeveynlerinin de öğrenim durumuna bakmak gerekmektedir. Çünkü, bireylerin yetiştirilmesinde anne ve babanın sahip olduğu öğrenim düzeyi de önem arz etmektedir.

Tablo 2: Hükümlülerin Babalarının Öğrenim Düzeyleri

Babalarının Öğrenim Düzeyleri	Sayı	%
Okur-yazar değil	354	36,9
Okur-yazar ama ilkokul mezunu değil	151	15,7
İlkokul mezunu	305	31,8
Ortaokul mezunu	53	5,5
Lise veya dengi meslek okulu	22	2,3
Üniversite/yüksekokul mezunu	11	1,1
Cevapsız	64	6,7
Toplam	960	100

Yukarıdaki veriler, suç işleyen hükümlülerin babalarının önemli bir oranının herhangi bir okuldan mezun olmaları bir yana, okur yazar bile olmadıkları (% 37) bilgisini gözler önüne sermektedir. Herhangi bir okuldan mezun olmayanların oranı, tüm öğrenim kategorilerinin oranını aşmaktadır (% 52). Okul bitirme ile ilgili en yüksek oran da, ilkokul mezun kategorisinde yoğunlaşmıştır (% 32). “İlkokul mezunu” kategorisinden sonraki öğrenim düzeyinin artışına paralel olarak, suçluların babalarının okullaşma oranı azalma göstermiştir.

Tablo 3: Hükümlülerin Annelerinin Öğrenim Düzeylerinin Dağılımı

Annelerinin Öğrenim Düzeyleri	Sayı	%
Okur-yazar değil	645	67,2
Okur-yazar ama ilkokul mezunu değil	86	9,0
İlkokul mezunu	110	11,5
Ortaokul mezunu	21	2,2
Lise veya dengi meslek okulu	15	1,6
Üniversite/yüksekokul mezunu	5	,5
Cevapsız	78	8,1
Toplam	960	100,0

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, suç işleyen hükümlülerin annelerinin sadece toplam % 15’i herhangi bir okuldan mezun oldukları görülmektedir. Geriye kalan % 85 gibi büyük bir oran, onların ne okuma yazma bildiklerini ve ne de bir okul mezunu olduklarını göstermektedir. Okul bitirme ile ilgili en yüksek oran da, ilkokul mezunu olanlarda gerçekleşmiştir (% 11).

Bu iki tabloya ait değerler, suçluların daha çok öğrenim düzeyi düşük olan ailelerden geldiğini göstermektedir. Suçluların ebeveynlerinin öğrenim düzeylerine ilişkin bu düşük düzeylilik, suçluların sosyalleşmeleri ve yetiştirilmesinde bazı yetersizlik ve olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir.

Bundan ayrı olarak, cezaevinde hükümlü bulunan suçluların kendi mesleki uğraşları ile ilgili beyanları da, onların öğrenim düzeyini büyük ölçüde yansıtmaktadır. İçli'nin de belirttiği gibi, öğrenim düzeyinin düşüklüğü doğal olarak onların mesleki durumlarını ve ekonomik statülerini de belirlemektedir. Yüksek bir eğitim düzeyine sahip olmamaları, onların serbest meslek dalları, tarım ve esnaf-zanaatkar iş kolları gibi kalife olmayan mesleklerde istihdam edilmelerini getirmiştir (İçli, 1992: 144). Bu nedenle aşağıdaki tabloda, hükümlülerin meslek durumlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Hükümlülerin Meslek Durumlarının Dağılımı

Meslek Durumları	Sayı	%
Vasıfsız işçi	122	12,7
Vasıflı işçi	31	3,2
Çiftçi	201	20,9
Esnaf/zanaatkar	257	26,8
Gündelik/yevmiyeci	77	8,0
Tüccar	10	1,0
Memur	22	2,3
Sanayici/işadamı	8	,8
Serbest meslek	19	2,0
Emekli	8	,8
Öğrenci	14	1,5
İşsiz	45	4,7
Başka	111	11,6
Cevapsız	35	3,6
Toplam	960	100,0

Meslek durumlarını gösteren bu tablo, hükümlülerin büyük ölçüde nitelikli olmayan meslek ve iş kollarında istihdam edildiklerini ortaya koymaktadır. Çiftçilik, esnaflık ve gündelik yevmiyeci gibi meslek biçimleri, büyük ölçüde nitelsiz meslek kolları içinde görülmektedir. Bu tablo, hükümlülerin önemli bir oranın düşük öğrenim düzeyine tekabül eden mesleklerde yoğunlaştıklarını göstermektedir. Bu da, araştırma bölgesinin düşük öğrenim ve eğitim düzeyini yansıtan bir görünüme sahip olduğu anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bu meslek türleri, belirli yaşam biçimlerine karşılık gelmektedir. Bu yaşam biçimleri, olası sorunların çözümünün büyük ölçüde; kaba, agresif ve hukuk sınırlarını ihlal eden bir doğrultuda gerçekleşmesini olanaklı kılabilir. Hükümlülerin suç işleme nedenlerine ilişkin bulguların yer aldığı aşağıdaki tablo, bir ölçüde bölgede ikamet eden insanların sorun çözme biçimine yönelik tavır alışlar ve düşünce kalıpları ile ilgili bazı ipuçları da açığa çıkarmaktadır.

Bu bağlamda; öğrenim düzeyinin yükselmesi ile birlikte hukuka saygılı davranma bilincinin geliştiği bir gerçektir. Bu nedenle suç işleme nedenlerine ilişkin oranlar, suç ve öğrenim ilişkisini anlamada bir katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. Örneğin, kan davası veya çok basit gerekçelerle cinayet işleme, daha çok düşük bir öğrenim düzeyine ilişkin bir olguyu çağrıştırmaktadır. Aynı şekilde şiddet kültürü; büyük ölçüde bağnaz,

katı bir anlayışın ve düşük bir öğrenim düzey fenomenin ürünü olarak okumak mümkündür. Bu nedenle suçluluk ve öğrenim ilişkisi, ayrıca suç işleme nedenlerine bakılarak da kısmen irdelenebilir.

Tablo 5: Hükümlülerin Suç İşleme Nedenlerine İlişkin Oranlarının Dağılımı

Suç İşleme Nedeni	Sayı	%
İşsizlik	117	12,2
Arazi anlaşmazlıkları	37	3,9
Cinsel doyumsuzluk	3	,3
Bilgisizlik	61	6,4
Evlenmek için	22	2,3
Düşmanlık/ Kan davası	68	7,1
Para alacağı	41	4,3
Hakarete uğrama	166	17,3
İş anlaşmazlığı	15	1,6
Namus	109	11,4
Maddi sıkıntılar	106	11,0
Alkol alma	29	3,0
Bunalıma Girme	45	4,7
Başka	10	1,0
Cevapsız	131	13,6
Toplam	960	100,0

Suç işleme nedenlerinin oransal dağılımını gösteren yukarıdaki bulgular, araştırma alanını çözümleme açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu tabloda ilk dikkat çeken nokta, % 17 oran ile “hakarete uğradıkları için” suç işlediklerini belirten suçluların oransal büyüklüğü oluşturmaktadır. Hakarete uğradıkları için suç işlediklerini belirtenler, genelde cinayet suçunu işlemişlerdir. Bu nedenle, “hakarete uğrama” gerekçesi, bireyin statü ve prestijini hedef alan tavrı cezalandırmaya yönelik olarak algılanan bir duruma gönderme yapmaktadır. Bölgede egemen olan kültürel kodlar, statüsel düzlemde onur kırıcı tavrın cezasını, büyük ölçüde öldürmek şeklinde çok ağır bir cezai içerikle cezalandırmayı öngörmektedir. “Hakarete uğrama” seçeneğinden sonra suç nedeni olarak en sık belirtilen seçenekler; işsizlik (% 12) ve maddi sıkıntılar (% 11) gelmektedir. Bu iki suç faktörü birlikte ele alındığında bu oran % 23 gibi bir rakama ulaşmaktadır. Bu oranlar büyük ölçüde, bölgenin içinde bulunduğu ekonomik yapı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Tablodaki bulgular, namus faktörünün de önemli bir suç nedeni olduğunu göstermektedir. Suç işleme gerekçelerini doğrudan “bilgisizlik” olarak görenlerin oransal değeri de, küçümsenmeyecek düzeydedir (%6). “Başka” seçeneğini işaretleyenler kategorisi içerisinde özellikle; iftiraya uğradıklarını belirtenler, arkadaşlarını suçlayanlar, dikkatsiz ve tedbirsizliklerini ileri sürenler, suçu meslek edindiklerini ve kazaen suç işlediklerini belirtenler bulunmaktadır.

Tablo bulgularına genel olarak bakılığında; kan davası, arazi anlaşmazlıkları, namus gerekçesi ile cinayet işleme ve çok sıradan, önemsiz/basit anlaşmazlıkların

hakarete uğrama nedeni olarak görülüp cinayetle sonuçlanmasının temelinde yatan mantığın veya kültürel kodun, kısmen de olsa düşük öğrenim düzeyine ait bir fenomen olduğu söylenebilir. Bu çerçevede öğrenim düzeyinin artışına paralel olarak bu suç türlerinde bir azalmanın gerçekleşebileceğini ileri sürmek mümkündür.

5- OKUL VE SUÇ

Okul olgusu, önemli bir suç göstergesidir. Öyle ki Rotz ve Lee, okul yaşamı/deneyimi faktörünün çoğu suç teorilerinde merkezi düzeyde ele alındığını belirterek, okul ve suç arasındaki ilişkinin boyutunu resmetme açısından, Empey ve Stafford'a atfen, okulda karşılaşılan güçlülüklerin, Amerika toplumu için suçluluğun en iyi göstergelerden biri olduğu görüşünü ileri sürmektedirler (Lotz ve Lee, 1999: 200).

Suç ve öğrenim ilişkisi üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, doğrudan suç ve öğrenim düzeyi ilişkisi üzerine odaklaşmaktan çok, büyük ölçüde bireyin okul yıllarındaki başarı durumuna, ders ve ödevlere olan ilgisine, okul yöneticilerine ve öğretmenlerine yönelik geliştirdiği tutumlara, okula devam etme sıklığına veya okuldan kaçma durumuna, okuldaki arkadaş gruplarıyla olan ilişkisine v.b faktörler üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bir anlamda, suç ve öğrenim ilişkisini konu edinen araştırmalar büyük ölçüde, okul değişkenleri üzerinde ağırlıklı olarak durmaktadır.

Gelişmiş batı ülkelerinde son zamanlarda, okul ve suçluluk arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmaların sayısında gözle görülür bir artışın gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Bu araştırmalarda okulun, bireylerin sosyalleşmeleri açısından taşıdığı öneme vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede söz konusu araştırmalar, okulla ilintili olarak yetersiz veya yanlış bir içerikle gerçekleşen sosyalleşme biçiminin, bireylerin suç ve sapkın davranışlara yönelmelerinde etkili olabileceği dile getirilmektedir. Hiç kuşkusuz, yukarıda da belirtildiği gibi okul kurumunun en önemli işlevi, bireylerin sosyalleşme sürecine yaptığı katkıdır. Bu nedenle bazı sosyal bilimciler arasında, bireylerin davranışlarının şekillenmesinde aile ve okul kurumlarından hangisinin öncelikli olduğu hususu tartışılmaktadır. Bu çerçevede bazı araştırmacılar okulun, aile kurumundan daha etkili bir gözetim imkanına sahip olduğunu ve bu nedenle aile kurumunu öncelediğini dile getirmektedirler. Gottfredson ve Hirschi' de, aile kurumuna benzer olarak okul kurumunun da, okulun öz-kontrol sapmalarını cezalandırıcı bir işlevi yerine getirdiğini veya bu konuda yetkili bir otoriteyi temsil ettiğini belirterek, aile ile okul kurumu arasındaki işlevsel benzerliğe dikkat çekmektedirler (Gottfredson ve Hirschi, 1990:161). Aynı şekilde Braithwaite de, okula bağlılık ve ona katılma (commitment) ile suçluluk arasındaki olası ilişki düzeyinin, aile kurumundan daha güçlü olduğu yönünde bazı

kanıtların olduğuna işaret etmektedir (Braithwaite, 1989:48; bkz. Shoemaker, 1990:197). Bireylerin sosyalleşmelerinde aile ve okul kurumlarının hangisinin daha öncelikli ve etkili olduğu yönündeki tartışmalar açık bir biçimde, okulla ilintili olumsuz deneyimlerin en azından olumsuz aile değişkenleri kadar suçluluk üzerinde etkili olduğunun bir kanıtını oluşturmaktadır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, suç araştırmalarında aile ve okul değişkenlerini birlikte ele almaktadırlar. Bu çerçevede Hagan (1991:103) da, suç ve suçluluk ilişkisini irdeleyen bazı araştırmacıların, suçluluğu büyük ölçüde aile ve eğitim üzerinden tartışmalarına dikkat çekmektedir.

Bundan ayrı olarak, Fagan ve Wexler (1987) bireylerin kriminojenik bir nitelik kazanmalarında; aile kurumunun dışında, okul, akran grubu ve cemaat yapısı gibi sosyal unsurların da çok etkili olduğunu savunarak bir anlamda suç davranışı üzerinde sadece aile faktörünün etkisinin çok fazla abartılmaması gerektiğini belirtmiş olmaktadır. Fagan, Piper ve Moore (1986) de, şehrin iç bölgelerinde şiddet suçunu işleyenlerin, suçlu olmayanlara kıyasla okula, akran gruplarına ve anne otoritesine olan bağlılıkları açısından farklılaştıklarını zikretmektedir (Hagan, 1991: 103-1045). Bu saptama bireysel suçluluk açısından; okul, akran grubu ve anne otoritesinin birlikteliğinin önemine dikkat çekmektedir.

Okul ve suçluluk üzerine odaklanan araştırmacıların, çok sayıda farklı okul değişkenleri çerçevesinde, suç olgusunu çözümlenmeye çalıştıkları görülmektedir. Bazı araştırmacılar, okul başarısızlığının suçlulukta önemine dikkat çekerken, diğer bazı araştırmacılar da okula olan bağlılık düzeyinin suçluluk ile olan ilişkisini saptamaya çalışmaktadırlar. Bundan ayrı olarak bazıları da gerçek suçluluğun nedeninin, yukarıda belirtilen faktörlerin aksine, düşük zeka ile ilintili olduğunu ileri sürmektedirler (Braithwaite, 1989:29). Ancak Braithwaite okul değişkenleri içerisinde özellikle; okulu sevmeme, okula zayıf bir bağlılık duyma ve düşük okul performansı faktörlerinin, suç davranışı ile evrensel düzeyde güçlü bir ilişkiyi sergilediğini belirtmektedir (Braithwaite, 1989:48).

Suç ve okul ilişkisi bağlamında ele alınan önemli değişkenlerden biri bireyin **akademik başarı** düzeyidir. Kimi araştırmacılar akademik başarının, tutarlı bir biçimde suçluluğu azaltıcı yönünde etkide bulunduğunu ileri sürmektedirler. Okul başarısı, IQ düzeyi, notlar, akademik yetenekler ve kendini iyi bir öğrenci olarak görüp görmeme gibi faktörlerin, suçluluk ve uyuşturucu kullanma ile ters bir ilişkiyi yansıttığını belirten çok sayıda araştırma (Gullotta, Adams ve Montemayor, 1998: 71; Agnew, 1985; Patterson ve Dishison, 1985; White v.d., 1987; Wiatrowski v.d.; 1981) vardır. Okulda daha zeki ve daha başarılı olan öğrencilerin, başarılı olamayanlara kıyasla daha az suç işledikleri

(Hagan, 1991; Hirschi ve Hindelang, 1977, West, 1973) araştırma bulgularıyla saptanmıştır. Bir anlamda; okul ve suçluluk üzerine odaklanan araştırmalar, akademik başarı ve okula yönelik olumlu tutumunun, suçluluğu azaltıcı bir etkide bulunduğunu göstermektedir (Gullotta, Adams ve Montemayor, 1998:70-75).

Okul başarısızlığı ile kriminal yapı arasında yakın bir ilişkinin varlığına dikkat çeken Siegel; okulda başarısız ve düşük bir eğitim motivasyona sahip olan ile kendilerini okul ortamında yabancılaşmış hisseden öğrencilerin muhtemelen daha çok suç davranışı içerisine girdiklerini (Siegel,1989: 189) belirtmektedir.

Düşük IQ düzeyine sahip olan öğrenciler arasında suç işleyenlerin oranının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü onların akademik başarı düzeyleri, okul ve öğretmenlerine olan bağlılıkları düşük düzeyde seyretmektedir (Conklin, 254). Bundan ayrı olarak suçluluk; zayıf notlar, okulu sevmeme, öğretmenlere düşman duygular besleme ve ev ödevlerine karşı ilgisiz davranma ile de ilintilidir. Wolfgang, Figlio ve Sellin (1976) yaptıkları araştırmada, polisle karşı karşıya gelen öğrencilerin; sık sık okul değiştirdikleri, düşük IQ düzeyine sahip oldukları, ders notlarının ve genel olarak başarı düzeylerinin düşük olduğunu tespit etmişlerdir (Conklin, 254). Wilson ve Herrnstein (1985: 266) de, 1936 yılından günümüze kadar yapılmış olan araştırmaların, okul performansı ile suçluluk arasında negatif bir ilişkinin varlığını doğrular nitelikte bulgular ortaya koyduğunu belirtmektedirler.

Bireysel suçluluk açısından okul başarısının bu denli önem arz etmesi, okul yönetiminin ve öğretmenlerinin de omuzlarına oldukça büyük sorumluluklar yüklemektedir. Çünkü, bireyin başarısızlığında okul yönetiminin/personelinin de rolü küçümsenmeyecek düzeydedir. Genel olarak bireyin başarısızlık nedenlerine bakıldığında, bu durum daha açık bir biçimde gözükmektedir. Gullotta, Adams ve Montemayor (1998: 70-71) bireyin okuldaki başarısızlığını etkileyen bazı hususları şu şekilde sıralamaktadırlar:

1- Okul yönetimi ve personelinin, düşük ekonomik düzeyine sahip olan bazı öğrencilerin, eğitim potansiyeli açısından da sınırlı bir yeteneğe ve başarı düzeyine sahip olduklarını varsayarak bu öğrencilere gereken önemi vermemeleri.

2- Okul müfredatının, öğrencilerinin sorunlarını içermekten uzak oluşu. Bu durum, öğrencilerin sorunlarına karşı bir ilgisizliğe yol açmaktadır.

3- Öğretme metodunun, çoğu kez öğrencilere elverişli/uygun olmaması ve iyileştirici eğitimin (remedial education) yetersiz oluşu.

4- Ekonomik açıdan farklı pozisyonlara sahip olan öğrencilerin, okul veya sınıf ayırımına tabi tutulmaları.

Ayrıca burada, okulda bireye uygulanan baskıların da bireyin başarısızlığını etkilediğini belirtmek gerekmektedir. Söz konusu öğrenciye yöneltilmiş şiddet eylemleri, bireyi okulda başarısız kılmasının yanı sıra okula karşı da olumsuz duygular beslemesine neden olur. Bu durum da, öğrencide derse ve okula karşı bir ilgisizlik yaratmakta ve bireyin okul ile olan bağlılığını zayıflatmasına yol açmaktadır. Bireyin okula olan bağlılığının zayıflaması, bireyin suç işleme açısından önemli bir risk faktörünü oluşturmaktadır.

Bu alanda yapılmış araştırma sonuçlarına bakıldığında özetle, okuldaki genel başarısı düşük öğrencilerin başarılı öğrencilere oranla daha çok suç işleme eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Okulda başarısız olmak veya sınıfta kalmak, tek başına bir suç nedeni olmamakla birlikte, suçu tetikleyen bir etkide bulunabilmektedir. Akademik yetersizlik başarısızlığa, başarısızlık okula karşı ilgisiz olmaya veya okuldan soğumaya yol açmakta ve dolayısıyla öğrenci okuldan uzaklaşarak sokaklara yönelmeye ve yeni kriminal akran grubu ile birlikte olmayı tercih eder bir duruma gelmektedir. Bu da bireyin, suç işleme eğilimli bir yapıya doğru kaymasına yol açmaktadır. Bu nedenle okul ile ilgili deneyimler ve okula bağlılık, suçun engellenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Demirbaş, 2001:178).

Bazı araştırmacılar da, okul ile suçluluk arasındaki ilişkiyi, öğrencilerin okula olan **bağlılık** ve okul ile ilgili aktivitelere katılma (commitment) düzeyleri açısından irdelemektedirler. Okula az bağlı olan ve okulu sevmeyen öğrencilerin, okulu seven ve okula bağlı olan öğrencilere oranla daha fazla suç işlediklerini saptayan çok sayıda araştırma (Conger, 1976; Frase, 1973; Gold, 1963; Hindelang, 1973; Hirschi, 1969; Johnson, 1979; Joseph, 1995; Mann, 1981; Peterson, 1974; Poll & Burkett, 1972; Polk & Halferty, 1966; Rankin, 1980; Thomas ve Hyman, 1978; Wiatrowski v.d., 1981) vardır. Buna ek olarak, bu araştırmalarda; yüksek düzeyde bir eğitim düzeyine, meslek arzusuna ve bir gelecek yönelimine sahip olmanın, suçluluğu azaltıcı yönde etkide bulunduğu savı ileri sürülmektedir. Aynı şekilde, eğitimsel başarıya rağmen yükselme açısından oluşan hayal kırıklığı veya gelecekle ilgili olarak ilgisiz bir tutumun varlığının da, suçlulukta artırıcı bir fonksiyon gördüğü ifade edilmektedir (Gullotta, Adams ve Montemayor, 1998: 71). Suçlulukta okul faktörlerinin etkisini saptama ile ilgili önemli çalışmalardan biri de Hirschi'ye (1969) aittir. O, özellikle ebeveynsel bağlılık ile okula olan bağlılığı karşılaştırdığı araştırmasında, ebeveynlerine her hangi bir bağlılık duygusunu hissetmeyen veya düşük düzeyde bir bağlılığı olan bireylerin, aynı şekilde okulla da (öğretmenler de dahil) yakın/güçlü bir ilişki kuramadıklarını saptamıştır (Shoemaker, 1990:197). Bazı araştırmacılar da suç çözümlerinde, öğrencilerin okula

olan bağılıklarının niteliğine dikkat çekmektedirler. Burada önemli olan, öğrencinin okul ve öğretmen gerçekliğine, ödev olgusuna olan bağlılığının doğasıdır (Conklin,1989: 254). Kısacası bu tür araştırmalar, okulu seven ve okula bağlı olan öğrencilerin daha az suç işledikleri bulgusunu saptamıştır. Bu durum, suçluluk ve okula bağlılık arasında güçlü bir negatif ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Yani, okula bağlılık düzeyi ne kadar güçlü olursa, suçluluk ta o denli az olur.

Öğrenciler arasında suç işleyenlerin önemli bir özelliği de, **okulu sevmemeleridir**. Bu yaklaşım neredeyse, kriminolojide genel bir argümana dönüşmüştür. Okulunu seven ve bu alanda başarılı bir performans sergileyen öğrencilerin, genelde umut vadeden bir gelecek kaygısını paylaştıkları için, kolay kolay suça bulaşmayacakları iddia edilmektedir (Gottfredson ve Hirschi, 1990:107). Okulu seven veya okula güçlü duygularla bağlı olan öğrencilerin suç işlememeleri veya daha az suç işlemelerinin nedenleri arasında; okula olan ilgi ve bağlılık (bireyi sapkın grup arayışı içine girmekten alıkoymaktadır), başarılı olma (bireyi motive etmektedir), okula karşı bireyin kendini sorumlu hissetmesi ve gelecek beklentisi gibi faktörler rol oynamaktadır.

Suç ve okul ilişkisi çerçevesinde ele alınan diğer bir faktör de, okulun **etiketlendirici/damgalayıcı** yapısıdır. Bu çerçevede; Polk ve Schafer (1972) ile Cohen ve arkadaşları, okul ortamının etiketlendirici ve ayırıcı özelliğinin öğrencilerin okulu sevme veya okula bağlanma düzeylerini olumsuz olarak etkilediğini düşünmektedirler. Bu nedenle onlar, okul sisteminin alt sınıfa mensup olan çocuklara karşı ayırıcı davranma veya etiketleme gibi bir çok olumsuzlukları içinde barındırdığı hususuna dikkat çekerek, bu olumsuzlukların çocukların suça itilmesinde etkili olduğunu ileri sürmektedirler. Bir anlamda, onlara göre, stigmatize edici tutumlar bir suçluluk nedenidir (Livingston, 1996: 391; Walters, 1992: 155).

Gelişmiş batı ülkelerinde yapılan çalışma sonuçlarına genel olarak bakıldığında, suç ve sapkınlık eylemlerinin, genelde düşük öğrenim/akademik düzeyine sahip olanlar, okula ve öğretmenlerine karşı güçlü bir bağlılık hissi duymayanlar, sık sık okul değiştirenler veya zayıf bir ilgi/ilişki düzeyi sergileyenler arasında en yüksek oranı bulduğunu ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Öğrenimlerini ciddiye alanlar ve aynı şekilde öğretmenlerine karşı saygılı davrananlar arasında yapılan çalışmalarda ise, büyük ölçüde bu kesimin suça bulaşmadıkları bulgusu elde edilmiştir. Eğitimi gelecekleri olarak görmek ve önemsemek, söz konusu başarılı öğrencilerin hukuk dışı yönelimlerini engelleyen önemli bir faktör olmaktadır (Conklin,1989:253-254).

Suç ve okul ilişkisi çerçevesinde ele alınması gereken önemli okul değişkenlerden biri de **okulu terk etme ve okuldan atılma**dır. Okuldan atılma veya okulu terk etmek,

suçluluğun önemli bir risk faktörünü oluşturmaktadır. Yapılmış bazı araştırmalar, okulu terk eden öğrencilerin suçluluk oranının, normal olarak mezun olan öğrencilere kıyasla daha yüksek düzeyde gerçekleştiği bulgusunu saptamıştır (Shoemaker,1990:120). Bu da, okulu terk etme veya okuldan atılmanın, önemli bir suç göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır (Siegel,1989: 189; Walters, 1992: 157; Lotz ve Lee, 1999: 200) .

Aynı şekilde Rutter (1979) da, yüksek sapkınlık oranın; okuldan kaçan öğrenciler arasında, düşük kabiliyetli olanlar ve alt sınıfa mensup olan ailelerin çocuklarında en yüksek düzeyde olduğunu dile getirmektedir. Ancak suçluluk, sadece bu faktörlerle de açıklanamaz (Farrington, 1997: 392) .

Dönmezer de, suçluluk ile düşük öğrenim düzeyi arasındaki ilişkiyi belirttikten sonra, öğrenim görmenin veya okula gitmenin dolaylı olarak suçta engelleyici bir işlevi yerine getirdiğini belirtmektedir. Ona göre okula düzenli gitmek, çocuğun sapkın ve suçlu çevre ile birlikte olma ihtimalini ortadan kaldırdığı gibi, bireyde bir kontrol duygusunun da oluşumunda etkili olduğunu dile getirmektedir. Bu sebeptendir ki, suçlu çocuklar genelde okul kaçakları arasından çıkmaktadır (Dönmezer, 1994:225-226).

Hiç şüphesiz, bireyin okulu terk etmesi veya okuldan atılmasında önemli faktörler rol oynamaktadır. Özellikle okul başarısızlığı, katı disiplin uygulamaları, etiketlenme veya dışlanma, ekonomik güçlükler ve sapkın arkadaş gruplarının varlığı gibi unsurlar, okulu terk etme veya okuldan ayrılmanın önemli nedenleri arasında yer almaktadır.

Suçluluk için sadece okulu terk etmenin, yeterli ve zorunlu bir koşul olmadığını belirtmek gerekmektedir. Özellikle okulu terk edenlerin, okulu terk ettikten sonra birlikte oldukları akran grubunun niteliği burada önem arz etmektedir. Okulu terk eden bireylerin alt kültür gruplarıyla temas halinde olmaları, onların suçlu bir yaşamı deneyimlemelerini daha da kolaylaştırmaktadır. Aynı şekilde okulu terk eden veya okuldan atılan öğrencilerin okul sonrası içinde yer aldıkları aile yapıları, evlenip evlenmedikleri veya meslek ile ilgili konuları da, onların suç işleyip işlemelerinde etkili olmaktadır. Evlenen veya bir meslek sahibi olanların, bu imkanlara sahip olmayanlara oranla daha az suç işleyeceklerini tahmin etmek mümkündür.

Bireysel suçluluğun açıklanmasında özellikle okul değişkenlerinin suçluluk potansiyeline dikkat çeken tüm bu araştırma sonuçlarının yanı sıra, bazen de bireylerin suç işler duruma gelmelerinde, aile ve yetişme tarzlarına/koşullarına ilişkin unsurlar söz konusu bu okul değişkenlerini önceleyebilmektedir. Bir anlamda bazı çocuklar, aile yapılarından kaynaklanan nedenlerle suç işlemeye eğilimli olarak okula başladıkları için okul ortamında anti-sosyal davranış sergilemektedirler.

Bu çerçevede bazı araştırmacılar, bireylerin suça eğilimli olmalarında **sosyo-ekonomik ve zeka düzeyinin**, okul değişkenlerinden daha etkili olduğunu belirtmektedirler. Özellikle; burada aile ile ilgili ciddi sorunu ve problemleri olan çocukların, okulda düşük bir performans sergileyecekleri ve bu düşük başarının onların okulla bütünleşmelerini önemli ölçüde etkileyeceği ve bu durumun da onların suç işlemelerinde belirleyici olduğu görüşü savunulmaktadır. Bu konudaki araştırmalar veya kullanılan modeller, iki grupta bir araya getirilebilir. İlk gruptaki araştırmalar, kişisel özelliklerin okulla ilgili unsurları öncelediğini ileri sürmektedir. İkinci gruptaki araştırmalar ise, bireylerin suç işlemelerinde okul faktörünün ara bir değişken olarak etkili olduğunu varsaymaktadır. Birinci gruptaki araştırmalar, okulun suçluluk üzerinde pek etkili olmadığını ima ederken, ikinci gruptakiler ise okul faktörünün, suça eğilimli olan bireyleri suç işlemeye yöneltecek şekilde bir potansiyelliği içinde barındırdığını belirterek, okulun suçluluk açısından önemli olduğuna gönderme yapmaktadır (Bkz. Wilson ve Herrnstein 1985: 200-2002).

Suç ve okul değişkenleri ile ilgili bu kuramsal bilgilerden sonra, araştırma alanından elde edilen bulguların tablosal değerlerine bakmak gerekmektedir

Tablo 6: Hükümlülerin Okul Yıllarında Karşılaştıkları Problemlerinin Dağılımı

Okul Yıllarında Karşılaşılan Sorunlar	Sayı	%
Bir sorunla karşılaşmadım	575	76,9
Disiplin cezası aldım	26	3,5
Okul terk ettim/atıldım	103	13,8
Öğretmenlerimle sert tartışmalar içine girdim	44	5,9
Toplam	748	100,0

Tablo 6'da, hükümlülerin okul yıllarına ait herhangi bir sorunla karşılaşmış olup olmadığını ve bu sorunla karşılaşmadıklarına ilişkin oranlara yer verilmiştir. Bu soruya verilen cevapların oransal dağılımlarına bakıldığında, suçluların % 77'si okul yıllarında herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Bir sorunla karşılaştıklarını (disiplin cezası alma, okulu terk etme/atılma ve öğretmenlerle tartışma v.b) belirtenlerin oranı toplam olarak % 23 düzeyindedir. Bu oran içerisinde, okulu terk edenler veya atılanlar önemli bir oranı oluşturmaktadır (% 14). Bu kategori, okulun her hangi bir kademesinden mezun olmadan okul ile ilişkisi bitmiş olanları içermektedir.

Okul döneminde, ciddi düzeyde herhangi bir sorunla karşılaştıklarını belirtenlerin oranı, bir problemle karşılaşmadıklarını belirtenlerin oranına kıyasla daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak, günümüzde şehir mekanlarında suça bulaşmış öğrencilerin büyük bir oranının okul ile ilgili ciddi sorunlar yaşadıkları bir gerçektir.

Okul ve suç ilişkisi ile ilgili geliştirilen kuramsal yaklaşımlar; suça eğilimli olan öğrencilerin, okul veya okul personeline yönelik olumsuz tutumlar geliştirdikleri ve bu nedenle okul ile ilgili deneyimlerin negatif bir görüntü veya ilişki sergilediğini

öngörmektedir. Ancak tablo 1'de de görüldüğü gibi örneklem grubunu oluşturan suçluların büyük bir oranını (yaklaşık olarak % 70) ilkokul mezunu, okuma yazma bilmeyen veya okula gitmeyenler oluşturmaktadır. Bu nedenle; suçluların okulla ilgili olumsuz deneyimlerinin oranı ister istemez düşük bir oranda gerçekleşecektir. Çünkü öğrenciler arasında okula ilişkin problemler, daha çok ortaokul veya lise eğitim-öğretim kademelerinde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımı destekleyen bir çalışmanın bulgularından burada kısaca söz edilebilir*.

Söz konusu bu araştırmada, 40 mükerrer suçlu içerisinde 23 kişinin okulu terk ettiği veya okuldan atıldığı bulgusu elde edilmiştir. Bu rakamlar, mükerrer suçluların yarısından fazlasının okulu terk edenler veya okuldan atılanların (% 57.5) oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle okulla ilişkisi kesilmiş olanlar içerisinde, orta okul terk veya atılanlara ilişkin oran dikkat çekicidir (% 37.5). 40 mükerrer suçlu içerisinde geriye kalan diğer suçlular ise, hiçbir şekilde okula gitmeyenler veya örneğin ilkokul bitirdikten sonra, ortaokul veya liseye devam etmeyenler oluşturmaktadır (% 32.5). Gasp suçundan cezaevinde bulunan 20 suçlu içersinden de 13 kişinin okulu terk ettiği veya okuldan atılmış olduğu (% 65) görülmektedir. 22 hırsızlık suçundan tutuklu olanlar içerisinde, 13 kişi ve 30 cinayet suçunu işleyenler içersinden de 5 kişinin okulu terk ettiği veya okuldan atıldığı saptanmıştır. Gasp ve hırsızlık suçundan tutuklu olan suçluların yarısından fazlasının okuldan atılmış olmalarının veya okul ile ilgili ciddi sorunlardan dolayı okulu terk ettikleri bulgusunun saptanması, okul ve suç ilişkisi arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Okulu terk etme veya okuldan atılma gerekçelerine bakıldığında özellikle; okulu sevmeme, devamsızlık yapma, başarısız olma, arkadaş grubuna takılma, öğretmen veya okul yönetimi ile yaşanan sorunlar ve okul yönetimi tarafından verilen disiplin cezalarının önemli bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir.

Eliott ve Voss (1974) de yaptıkları araştırmalarda, bazı koşullarda okulu terk etme ile sapkınlık arasında bir ilişkinin varlığını destekleyen bulgular elde ettiklerini belirtmişlerdir. Bu araştırmalarda; okulda başarısız olan öğrencilerin, başarısızlıklarından dolayı kendilerine karşı bir güvensizlik duygusu duymaya başladıkları belirtilmektedir. Ayrıca onlara göre söz konusu bu başarısız öğrencilere, okula devam etmeleri yönünde baskı ve şiddet uygulama çabalarının, bazı durumlarda onları daha çok sapkın tutum geliştirmeye sevk edebilmektedir. Eliott ve Voss, zorlama bir tarzla okula gönderilenlerin

---

* Söz konusu bu araştırma Elazığ E Tipi Cezaevinde 2003 yılında; 40 mükerrer suçlu, 20 hırsız, 20 cinayet ve 20 de gasp suçundan tutuklu ve hükümlü olanlar üzerine gerçekleştirilmiştir. Araştırma henüz değerlendirme aşamasında olup, yayınlanmamıştır.

okulu terk edenlere oranla daha çok suç işlediklerini ileri sürmektedirler. Bu nedenle onlar, okulu suçluluk için önemli bir çevre yaratıcısı olarak görmektedirler (Conklin,1989:254).

Ancak, öğrencilerin okuldan atılmaları veya okul ile ilişkilerinin sonlandırılması yerine okulda tutulmalarının daha doğru bir tutum olacağını ileri sürmek mümkündür. Çünkü okulu terk eden veya okuldan atılan öğrencilerin okul ile ilişkilerinin kesilmesiyle birlikte, onların alt-kültür gruplarıyla temasa geçme olasılıkları daha da artmaktadır. Bu nedenle boş gezme veya suçlu gruplarla birlikte olma, suçluluk açısından daha önemli bir risk oluşturmaktadır. Bir anlamda okul, bireyin yasal süreçlerle ilişkisinin görece devam ettiren bir faktördür. Bu nedenle, okulla olan tüm bağlarının koparılması bireyin suç işlemesi için daha çok olanaklara sahip olma imkanını yaratacaktır. Aynı şekilde yine okul, önemli bir formel denetim mekanizmasıdır. Ayrıca okuldan atılan veya okulu bırakma durumunda kalan bireylerin gelecek ile ilgili beklentileri de riske edilmiş olmaktadır. Bu çerçevede bireylerin okula ilişkin gelecekle ilgili beklentilerinin sorunsallaşması, onların suç eylemlerine yönelme ihtimalini arttıran bir faktör olmaktadır. Bu konuda belirtilmesi gereken diğer bir husus ta; okulla ilişkisi kesilmiş bireyler, okuldaki başarısızlıklarını veya kendilerine olan güvensizliklerini bastırmanın veya kendilerini gerçekleştirmenin bir yolu olarak bazen alt-kültür gruplarıyla birlikte olmayı tercih edebilmektedirler. Bu nedenle haklı olarak benzer şekilde bazı araştırmacılar (Elliott & Voss, 1974; Polk,1969,1983; Rankin, 1980) suçluluğun, okul başarısızlıklarının bir sonucu ve sosyal problemlere bir çözüm arayışı olarak ortaya çıktığı düşüncesini dillendirmektedirler (Gullotta, Adams ve Montemayor, 1998: 73). Burada suçluluk, okuldaki gençlerin başarısızlığının bir arayışına karşılık gelmekte veya toplumsal sorunların bir çözümü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaptığımız çalışmada okulu terk eden/okulu bırakan öğrencilerin, terk etme veya okulu bırakma nedenlerini saptamak için ankette bu yönde sorulara da yer verilmiş ve ortaya çıkan bulgular şu şekilde tablolastırılmıştır.

Tablo 7: Hükümlülerin Okulu Terk Etme Nedenlerinin Dağılımı

Okul Yıllarında Karşılaşılan Sorunlar	Sayı	%
Ekonomik Zorluklar	426	83,9
Ailemin okula göndermek istememeleri	27	5,3
Başarısız olduğum için	51	10,0
Başka	4	,8
Toplam	508	100,0

“Ekonomik zorluklar” gerekçesiyle okulu terk ettiğini belirtenlerin oranı, tabloda en yüksek oranı oluşturmaktadır (%84). Bu da ekonomik güçlüklerin, okula devam edememe veya terk etmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Hükümlülerin

önemli bir oranı, okul ile ilgili bir ilişkileri veya sorunları olmadığı için bu soruyu cevaplamamışlardır. Bu nedenle, 508 hükümlü değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırma bölgesinin ekonomik durumuna bakıldığında, ekonomik göstergeler açısından az gelişen bir bölge özelliği taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle, ebeveynler çocuklarını okula göndermek yerine, ev işlerinde veya para getirici işlerde çalıştırma yolunu tercih etmektedirler (bkz. tablo 8). Başarısız oldukları için okulla ilişkilerini kestiklerini belirtenler, tabloda oransal olarak ikinci sırayı almaktadır. “Başka” seçeneğini işaretleyenler ise, isteksizlik ve devamsızlık yaptıkları için okulu bıraktıklarını belirtmişlerdir.

Bölgenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, bireylerin okul dönemlerinde hem öğrencilik yapmayı hem de ailenin ekonomik bütçesine katkıda bulunmayı gerektirmekteydi. Hükümlülerin bu konuya ilişkin oranlar şu şekildedir.

Tablo 8: Hükümlülerin Okul Yılları Dönemlerinde Çalışma ve Okumaya İlişkin Bulgularının Dağılımları

Okul Döneminde Çalışma ile Birlikte Okuma Durumu	Sayı	%
Evet	594	73,2
Hayır	218	26,8
Toplam	812	100,0

Tablodaki değerler, suç işlemiş olanların yaklaşık olarak $\frac{3}{4}$ 'ünün okul dönemlerinde hem okula gittikleri gibi aynı zamanda da bir işte çalıştıklarını göstermektedir. Bu durumun, bireyin okul kurumuyla ciddi düzeyde bütünleşmesini engelleyen bir süreç olarak rol oynadığı görülmektedir. Bu süreç, aynı şekilde bireyin akademik performansını olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Aşağıdaki tabloda, okul yıllarındaki başarı durumuna ilişkin oranlar görülmektedir.

Tablo 9 : Hükümlülerin Okul Dönemlerindeki Başarı Durumlarının Dağılımları

Okul Yıllarındaki Başarı Durumları	Sayı	%
İyi	385	47,4
Normal	358	44,0
Kötü	70	8,6
Toplam	813	100,0

Cezaevindeki hükümlülere, “okul dönemlerindeki başarı durumlarının ne düzeyde olduğu” ile ilgili sorulan soruda, hükümlülerin % 47’si “iyi” olduğunu belirtirken, % 44’ü de “normal” olduğunu belirtmişlerdir. Okul başarısını, kötü olarak resmedenlerin oransal değeri, yaklaşık olarak % 9 düzeyindedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan bazı illerdeki cezaevlerinde hükümlü bulunan suçlular üzerine gerçekleştirilen bu araştırmada, suçluluğun düşük bir öğrenim fenomeni olduğu bulgusu elde edilmiştir. Araştırma bulguları, öğrenim kategorileri içerisinde suç oranının en çok “ilkokul” kategorisinde yoğunlaştığını ortaya

koymaktadır. Araştırma bulgularına genel olarak bakıldığında, suçların yaklaşık olarak % 78'inin lise düzeyinden düşük öğrenim düzeyine sahip olanlar tarafından işlendiği görülmektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir bulgu da, eğitim düzeyinin artışına paralel olarak - özellikle ilkokuldan sonra- suç oranlarının düşme eğilimi göstermesidir. Bu çerçevede, üniversite mezunlarının suçluluk oranının oldukça düşük düzeyde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu durum, suç olgusunun hem düşük nitelikli öğrenim/eğitim düzeyine ilişkin bir fenomen olduğunu, hem de araştırma alanının karakteristiğini yansıtan bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Suçluluğun bu düşük düzey görünümü, Türkiye genelinde ve diğer ülkelerde yapılan suçlu profilleri ile de örtüşmektedir. Aynı şekilde bu çalışmada, suçluların ebeveynlerinin öğrenim düzeylerinin de oldukça düşük olduğu bulgusu saptanmıştır. Anne ve babalarının, öğrenim düzeylerinin düşük olması, çocuklarının yetersiz ve yanlış yetiştirilmesinde önemli ölçüde etkili olmaktadır.

Araştırma kapsamındaki hükümlülerin en çok işledikleri suç türlerinin başında adam öldürme suçu gelmektedir. Adam öldürme suçu, neredeyse tüm suçların % 50'sini oluşturmuştur. Suç işleme nedenlerine bakıldığında ise "hakarete uğrama" ve "servet anlaşmazlıkları" gerekçesi, suç işleme nedenleri arasında en yüksek değeri oluşturduğu görülmektedir. Suçlulara ilişkin diğer bir bulgu da, genelde düşük düzeydeki eğitim düzeylerine karşılık gelen, düşük nitelikli mesleklerde/iş kollarında (çiftçi ve esnaf) istihdam edilmiş olmalarıdır.

Araştırma Bölgesi içerisinde yer alan illerdeki cezaevi müdürleri ile yaptığımız görüşmelerde; cezaevi müdürlerinin tümüne yakını, bölgedeki suçluluğun nedenlerine ilişkin olarak "düşük eğitim ve kültür düzeyliliğini" en önde gelen faktör olarak göstermişlerdir. Ayrıca bu görüşmelerde onlar, bölgedeki eğitim düzeyinin düşüklüğünün yanı sıra, verilen mevcut eğitimin de oldukça kalitesiz olduğunu dile getirmişlerdir. Özellikle araştırma kapsamındaki suçluların, basit ve çok önemsiz konuların çözümünü büyük ölçüde fiziksel şiddet/güç kullanmak suretiyle çözmeye kalkışmalarının temelinde, eğitimsel ve kültürel bir boyutun olduğu hususu tartışma götürmemektedir.

Hükümlülerin okul yıllarında karşılaştıkları sorunlarının, başarı düzeylerinin, okul yöneticisi ve öğretmenler ile olan ilişki biçimlerinin suçluluktaki etkilerini tespit etmek, hükümlülerin büyük bir çoğunluğunun ilkokul mezunu olmaları veya her hangi bir öğretim kurumuna devam etmemiş olmaları nedeniyle oldukça güçtür. Çünkü hükümlülerin, yaklaşık olarak % 80'i, ilkokul mezunu veya her hangi bir öğretim kurumuna devam etmemiştir. Öğrencilerin sapkın alt grupları ile birlikte olmaları veya suç işlemeye başlamaları daha çok, ilkokul sonrası (ilköğretimin ikinci kademesi ve

ortaöğretim) öğretim safhalarında gerçekleşmektedir. Buna rağmen yinede bu çalışma, hükümlülerin % 23'ünün okul yıllarında bazı problemler (okuldan atılma, disiplin cezası alma, öğretmenlerle münakaşa etme v.b) yaşadıklarını göstermektedir. Bu oran içerisinde özellikle okuldan atılan veya okulu tek edenlerin oranı dikkat çekicidir (%14). Bu nedenle okulu terk etme veya okuldan atılma suçluluk açısından önemli bir risk faktörüdür. Öğrencilerin, okul ile olan ilişkilerinin kesilmesinde özellikle, bireylerin başarı ve okula olan ilgi düzeyleri etkili olmaktadır.

Ayrıca araştırmamızda hükümlülerin büyük bir oranın (% 68) köy ve ilçe doğumlu oldukları tespit edilmiştir. Bu saptama hükümlülerin, ilköğretimin birinci kademesini (ilkokul) oluşturan ilkokul düzeyindeki öğrenimlerini kısmen köy yerleşim yerlerindeki eğitim kurumlarından aldıkları anlamına gelmektedir. Okul değişkenlerinin bireylerin suç işlemelerindeki etkisini tespit etme açısından özellikle öğrencilerin ilkokul öğrenimlerini hangi yerleşim yerinde (şehir ve kırsal alan bağlamında) tamamladıkları hususu önemlidir. Çünkü, okul değişkenlerinin suçluluk üzerindeki etkisi kırsal ve kentsel alana göre farklılaşmaktadır. Bu çerçevede, köy gibi kırsal yerleşim bölgelerinde ilkokula giden öğrencilerin, kentte eğitim görenlere nispeten daha az suçluluk eğilimi içine girdikleri ileri sürülebilir. Bir anlamda, okul değişkenlerinin suçluluk üzerindeki etkisi kırsal alanlara kıyasla şehir alanlarında daha belirleyicidir. Burada, kırsal ve kentsel alanlar, sahip olduğu toplumsal yapı ve sunduğu imkanlar açısından farklı eğilimleri yansıtmaktadır. Kentsel mekanın kırsal alandan suçluluk açısından farklılaşan özellikleri kısaca şu şekilde belirtilebilir: 1-şehirden meşru iş fırsatlarının azlığı/kıtlığı, 2-yaşam koşullarının, şehir yerleşim yerlerinde daha çok güçlükleri barındırması 3- şehirde genç ve erkek nüfusun daha fazla olması, 4- alkolizm ve uyuşturucu kullanma alışkanlığının şehirde yaygın olması, 5- sapkın alt grupların varlığı 6-yeni yerleşim yerlerinde oluşan kültürün belirli suç türlerini tolere eden yapısı 7- şehirde işlenen suçların ortaya çıkarılmayacağı yönündeki beklenti 8- parasal işlem hacminin şehirde daha fazla olması, 9-şehirde disorganize alanlarının daha fazla olması, 10-şehrin heterojen yapısı, 11-enformel kontrol mekanizmasının şehirde daha gevşek olması, 12-aile kurumunun kentte zayıflaması ve çocukların ebeveyn otoritelerini daha rahat sorgulamaları, 13- şehirde sosyal değişimin daha hızlı olması v.b faktörlerin olumsuz okul deneyimi ile birlikte suçlulukta daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda çocuk suçluluğu ile ilgili yapılan çalışmalar (Gökçe,1971; Yavuzer,1990) ile polise intikal eden çocuk suç vakalarında da gözlemlendiği gibi, suç işleyen çocukların büyük bir kısmı gecekondu bölgelerinde ikamet etmektedirler (Hancı, 1995, 1999). Çocuk suçluluğu açısından potansiyel bir suç zeminini oluşturan gecekondu bölgelerinin, kente özgü bir fenomen

olduğu bilinmektedir. Bu açıklamalar, öğrenim düzeyi ve okul ile suçluluk arasındaki ilişkinin, kent ve kırsal alana göre değişkenlik gösterdiğini ve okul değişkenlerinin suç üzerindeki etkisinin saptanmasının başka değişkenlerin de birlikte analiz edilmesini gerektirdiğini vazetmektedir.

Özellikle batı ülkelerinde yapılmış araştırmalar okul olgusunun, suç çözümlerinde son derece önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu önem büyük ölçüde okulun, bireyin sosyalleşmesindeki etkisi, statülerde yarattığı değişiklik ve mesleki beklentilerden kaynaklanmaktadır. Okul kurumu sayesinde, bireyler yasal süreçler ekseninde sosyalleşerek belirli düzeyde bir hukuksal bilinç kazanmaktadırlar.

Ancak okul faktörünün suçluluk açısından önemi, sadece bireyde hukuksal düzene uyma yönünde yarattığı bilinç kazanımı ile sınırlı değildir. Belki de okulun en önemli işlevi, bireyleri sokaktan uzak tutan özelliğidir. Okula devam eden bireyler, bilgi ve beceri geliştirici bir kazanıma sahip olmalarının yanı sıra, okul kurumu sayesinde hukuk ve düzen yönünde disipline edilmekte ve gelecekle ilgili mesleki bir yönelim içine girmektedirler. Okula gitmeyen veya okulla ilişkisi kesilmiş bazı bireyler, önemli bir kurumsal kontrolden yoksun oldukları için, zamanlarını büyük ölçüde sokaklarda boş gezerek veya serserilik yaparak geçirme yolunu tercih etmektedirler. Diğer bir deyişle okula devam eden bireyler, okul ile ilişkisi kesilmiş veya okula düzenli gitmeyen bireylere nispeten daha az sokağı mesken olarak seçmektedirler. Sokaktaki alt gruplara katılan veya sokak kültürü etrafında sosyalleşen ergen veya gençler, hedonistik bir yaşamı tercih eğilimini sergiledikleri için suç ve sapkın davranışları yönelme olasılıkları daha yüksektir. Çünkü; sokaklarda boş gezerek veya serserilik yaparak iyi bir yaşam düzeyini tutturmak, ancak suç işlemekle mümkün olmaktadır. Bu nedenle söz konusu bu unsurların, bireylerin suç işlemlerinde veya suç işlemeye eğilimli hale gelmelerinde etkili faktörler olduğu ileri sürülebilir. Özellikle sokak ortamlarını, hukuk dışı eğilimlerin ve davranışlarının zemin bulduğu veya döllendiği mekanlar olarak tanımlamak mümkündür. Bu açıdan, suç olgusunu meşrulaştıran ve yaşantılayan bir içerimi bünyesinde barındıran sokak olgusu bu yönüyle, okul kurumuna karşıt bir pozisyonda yer almaktadır. Burada okulu terk eden bireylerin tümünün sokağı yönelecekleri veya suç işlemeye kaçınılmaz olarak başlayacakları iddia edilmemektedir. Burada daha çok, okuldan atılan veya okula düzenli gitmeyen, okula ilgi duymayan, başarısız olan bazı bireylerin; sokaklara veya bazı alt gruplara yönelebilecekleri belirtilmektedir.

Bu nedenle suç araştırmalarında genelde, aile ve okul kurumlarına ayrıcalıklı bir konum atfedildiği görülmektedir. Çünkü, bireylerin toplumsal değerlere bağlılığının sağlanmasında ve örülü toplumsal değerlere uygun davranış kalıbı geliştirmelerinde bu

iki kurum son derece temel bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede, bu iki temel kuruma olan bağlılık düzeyi, bireyin suça yönelimli hale gelip gelmemesinde temel bir gösterge olmaktadır.

Her ne kadar okul ortamının niteliği, okul yönetimi ve personelinin öğrencilere olumsuz yaklaşımları, okuldan atılma veya okulu terk etme, düşük başarı v.b okula ilişkin unsurlar suçlulukta etkiliyse de, bu faktörler çocuğun düşük düzeydeki ekonomik yapısı, aile sorunları (aile parçalanması, ebeveynlerin boşanmaları, ilgisizlik, katı disiplin v.b) ve suçlu akran grupları gibi unsurlardan bağımsız değildir. Bir anlamda bireyin kriminal bir eğilim sergilemesinde okula ilişkin faktörlerinin yanı sıra, aile yapısı da burada sorumludur.

Bu nedenle, okul ve suç ilişkisini irdeleyen çoğu araştırmacılar özellikle okulun suçluluk açısından taşıdığı potansiyele dikkat çekerken, kimi araştırmacılar da öğrencilerin sahip olduğu ve yetiştiği aile koşullarına dikkat çekmektedirler. Bir anlamda bu araştırmacılar, okulu önceleyen faktörlerin varlığına daha çok gönderme yapma ihtiyacını hissetmektedirler. Aslında suçluluk açısından, bu iki sürecin birlikte ele alınması daha doğru olacaktır. Çünkü suç işlemde okul ile aile kurumu arasında hangisinin daha öncelikli veya etkili olduğunu saptamak oldukça güçtür. Ancak bazı araştırmalar, okul ile ilgili sorunlar yaşayan bireylerin aynı şekilde aileye ilişkin de ciddi sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu iki süreç de, bireyi suça eğilimli kılmaktadır. Okula sorunlu gelen bireyler için okul, sapkın tutumları yaşantılama açısından sadece elverişli koşullar sunmaktadır. Özellikle çocuğun başarısız olması, okul yönetiminin olumsuz tutum sergilemesi, ekonomik yetersizlikler ve sapkın özelliklere sahip arkadaş grupların varlığı v.b unsurlar bireyin kriminojen bir yapı kazanmasında başat unsurlar olarak gözükmektedir. Ailenin ilgisizliği ve sorumsuzluğu da buna eklenince, bireyin suç işlemesi adeta kaçınılmaz bir hal alabilmektedir.

Bundan ayrı olarak burada belirtilecek diğer bir husus da, okul ile ilgili olumsuz bir yaşamı deneyimleyen bireylerin suç işleme olasılıklarının büyük ölçüde akran grubundan bağımsız olmadığı gerçeğidir. Bireyde kriminal bir yapının oluşmasında, akran grubunun suçluluk durumu ve bireyin akran grubu ile özdeşleşme derecesi etkili olmaktadır.

Çocuk ve ergenlerin okula gittikleri dönemler, onların çok hareketli, duygusal, maceracı ve özgürlük düşkünü olma niteliklerinin öne çıktığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Bu dönem ergen ve çocuklar açısından önemli biyolojik ve psikolojik değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu nedenle bazı bireyler için, yaşamın eğlence ve heyecan arayıcı yönü daha fazla öne çıkmaktadır. Okul ve sınıfın monotonluğu, bu

heyecan ve macera arama duygusunu bloke etmektedir. Bu eğilimdeki bireyler, bu nedenle okul yönelimli bir tutum sergileme yerine, okul yönetimi ve disiplini ile çatışan bir tarzı tercih etme yoluna gidebilmektedirler. Bu nedenle burada bireyin suça yönelip yönelmemesinde okul yönetiminin tutumu ve uygulanan eğitim programları son derece büyük bir önem taşımaktadır.

Bu değerlendirmeler, okul kurumunun suçun ortaya çıkmasında ve engellenmesinde temel bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle okul sisteminin niteliği, öğrenciye sağlanan imkanlar, öğrenci- okul personelleri ilişkisi, öğrenci- öğrenci ilişkisi ve okuldaki kültürel faaliyetler, suç veya suçluluğun engellenmesinde etkili faktörler olarak gözükmektedir. Bu nedenle okul ortamı; baskıcı, dışlayıcı ve stigmatize edici bir yapıdan uzak olmalıdır.

Bu faktörlerden ayrı olarak; okul yıllarındaki başarı düzeyinin düşüklüğü, okul yöneticisi ve öğretmenlere karşı negatif duygu ve davranış geliştirme, okula olan ilginin düşüklüğü, okuldan kaçma, sapkın arkadaş grubu edinme ve okul yönetiminin olumsuz tutumları gibi faktörler de suçlulukta etkili unsurlardır. Bu çerçevede öğrenim süreci içerisinde başarılı bir profili sergileyen öğrencilerin daha az suç işleyecekleri ileri sürülebilir. Çünkü başarılı olma, yasal kazanımları olan bir edimdir. Başarısızlık ve okul kurumuna/personeline yönelik olumsuz değerlendirme ve tutumlara sahip olmak ise, bireyin suç işlemesinde etkili olmaktadır. Bu nedenle, akademik başarı düzeyi düşük olan, okul yönetimi ve öğretmenleri ile tartışmalı ve kavgalı olan ve bundan daha önemlisi okulu terk eden/okuldan atılan gençler arasında, suç ve suçluluk oranı daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir.

KAYNAKÇA

- Bovenkerk, Frank ve YEŞİLGÖZ, Yücel (2000), Türkiye'nin Mafyası (Çev: Nurten Aykanat Haluk Tuna), İletişim Yay., İstanbul
- Braithwaite, John (1989), Crime, Shame and Reintegration, Cambridge University, U.S.A
- Conklin, John J., Criminology, Macmillan, New York, 1989
- Demirbaş, Tamer (2001), Kriminoloji, Seçkin Yay., Ankara
- Dönmezer, Sulhi (1994), Kriminoloji, Beta Yay.İstanbul (8. Baskı)
- Farrington, David P. (1997), "Human Development And Criminal Careers", The Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, New York,
- Gottfredson, Michael R. And Hirschi, Travis (1990), A General The Theory Of Crime, Stansford Univ. Pres, Stanford

- Gökçe, Birsen (1992), Toplumsal Bilimlerde Araştırma, Savaş Yay., Ankara
- Gullotta, Thomas P, Adams, Gerald P., Montemayor, Raymond (1998), Delinquent Violent, Theory and Interventions, Sage Pub. USA
- Hagan, Frank (1991), Introduction To Criminology, Theories, Methods, and Criminal Behavior, Nelson-Hall, Chicago
- Haancı, Hamit (1999), “ Çocuk Suçluluğuna Yol Açan Sosyal Bir Yara: İç Göçler ve Çarpık Kentleşme” , (www.med.ege.edu.tr ~hanci/cocukyara3.html)
- Hancı, Hamit (1995), “Gecekondulaşma ve Çocuk Suçluluğu” Adli Tıp Dergisi, Sayı.11, 55, 62 Ankara
- Hirschi, Travis (2002), Causes of Delinquency, Transaction Pubeshers, USA
- İçli, Tülin (1992), Türkiye’de Suçlular, Bizim Büro Basımevi, Ankara
- Kasapoğlu, Aytül (1999),Sağlık Sosyolojisi:Türkiye’den Araştırmalar, Sosyoloji Derneği Yay. Ankara
- LaFree, Gary, Drass Kriss A., (1996), “The Effect of Changes in Intra-racial Income Inequality and Educational Attainment on Changes in Arrest Rates For African Americans and Whites, 1957 to 1990”, American Soc. Review, Vol. 61, p 614-634
- Livingston, Jay (1996), Crime ve Criminology, Prentice Hall, ABD.
- Lotz, Roy; Lee, Leona, (1999), “Sociability, School Experience and Delinquency”, Youth & Society, Vol. 2, p 199
- Sanders, Barry (1999), Öküzün A’sı, Ayrıntı yayınları, İstanbul
- Shoemaker, Donald J. (1990), Theories of Delinquenc, Oxford Univ. Press, Newyork
- Siegel, Larry J, (1989), Criminology, West Pub.,
- Suç ve Suçlu Profili (2002), İçişleri Bak. Emniyet Genel Müd. APK Daire Başk.Yay. Ankara
- Ünsal, Artun (1995), Kan Davası (Çev: Niyazi Öktem ve Emre Öktem), Yapı Kredi Yay.,İst
- Walters, Glenn D. (1992), Foundations of Criminal Science, Vol. 1, Praeger pub. New York
- Wilson, James Q, Herrnstein Richerd J. (1985), Crime and Human Nature, Simön ve Schuster Pub., New York

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 321-330, ELAZIĞ-2004

ELİT TAEKWONDOCULARIN SPOR DOYUM DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

Identifying the Sports Satisfaction Level of Elite Taekwondo Players

Fikret RAMAZANOĞLU

Bilal ÇOBAN

Fırat Üniversitesi Beden Eğitimi ve Yüksekokulu, Elazığ.

Fikretramazanoglu@hotmail.com

bcoban@firat.edu.tr

Özet

Sübjektif yargılara dayalı olan iş doyumunu, kişinin işiyle ilgili yaptığı değerlendirme sonucunda duyduğu haz veya olumlu duygusal durum olarak ifade edilmiştir. Sporcular fiziksel varlığı ile birlikte duygu, düşünce ve değerleriyle sporun içerisinde. Spordaki doyumunu sporunun kendi sporuna karşı olan tutumu olarak açıklamak mümkündür. Araştırmanın amacı, Türkiye'deki elit taekwondocuların hoşnutluk seviyelerini ortaya çıkararak, spordan duydukları memnuniyeti tespit etmek, değerlendirmesini yapmak ve bu alandaki gelişmelere yardımcı olabilmektir. Araştırmaya Türkiye taekwondo şampiyonalarında derece yapmış olan 88 erkek ve 23 bayan elit taekwondocu dahil edilmiş ve bu sporculara "Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ)"- Kısa Formundan uyarlanan anket uygulanmıştır. Ölçekten alınan 20-39 arası puan çok düşük, 40-59 arası puan düşük, 60-79 arası puan yeterli, 80-100 arası puan yüksek doyumunu belirtmektedir. Veriler SPSS programında değerlendirilmiş, anket sorularına göre frekans analizi, doyum ortalaması ve doyum puanı hesaplaması yapılmıştır. Gelir durumu, yaş grubu, eğitim durumu ve çalışma süresi değişkenlerine göre t-testi ile yaş grubu, eğitim durumu ve çalışma süresi değişkenlerine göre de k^2 testi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, taekwondocuların hoşnutsuzluk duyduğu tek konunun ücret ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Doyum, Taekwondo, Spor

Abstract

According to subjective decisions job satisfaction explained feeling of pleasure of person as a result of evaluating person's job of positive emotional condition. Sportsman not only with their physical existence but also with feeling, thinking and values inside sport can be define as a manner to his sport. The aim of this research with producing contentment level of elite taekwondo players in Turkey to establish feeling of pleasure about sport, evaluation of it and to help to this area. To this study 88 male and 23 female elite taekwondo players participated which entered ranking in national championships and to this sportsman applied inquiry which adapted from Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ). Between 20-39 point defines very low, 40-59 point defines low, 60-79 point defines enough, 80-100 point defines high satisfaction. Datas are evaluated in SPSS programme frequency analysis according to inquiry questions satisfaction average and satisfaction point calculation to be made. T test has been applied according to income level, age group, education level and working time and k^2 test has been applied according to age group, education level and working time. As a result of this study only subject of dissatisfaction is related with salary.

Key Words : Satisfaction, Taekwondo, Sports

Giriş

Sporculardaki doyum ya da doyumsuzluk konusu spor araştırmacıların yoğun ilgisini çekmektedir. İş doyumunu tanımlamak oldukça güçtür. Bu kavram, insanın yüzünde mutlu bir gülümseme ile kendisini belli etmeyebilir. Ancak, insanın bedeni ile olduğu kadar ruhu ile de yaptığı işte bulunması şartının önemli olduğu söylenebilir (Ford, 1969: 199). Doyum, insanın tutumlarına bağlı bir kavram olduğu için subjektif yargılara dayanmaktadır (Şimşek, 1995: 108). Yine doyum, kişinin işini ya da iş deneyimlerini değerlendirmesi sonucu hissettiği zevkli ya da olumlu duygusal durum olarak tanımlanmıştır (Landy, 1978: 533). Doyum terimi ile, insanın işine ya da işinin bazı özel niteliklerine karşı geliştirdiği olumlu ya da olumsuz tutumları ve duyguları belirtilmektedir (Armstrong, 1991: 164, Campbell, 1970: 378). İnsanın işini kendisinin değerlendirmesi ile karşılaştırılan iş doyumunu, kişisel ve içsel ya da idareciler, çalışma arkadaşları gibi etmenlerden etkilenen bir kısım dışsal faktörlere bağlı olabilmektedir (Mathis ve Jackson, 1991).

İnsanın çalışma ortamında olduğu gibi sporcu da sadece fiziksel varlığı ile değil, duygu, düşünce ve değerleri ile sporun içerisindedir. Bir kavram olarak spordaki doyumunu, sporcunun kendi sporuna karşı olan tutumu olarak açıklayabiliriz. Bu tutum gibi, doyum da inançlar, his, duygu, değerler ve davranışsal eğilimlerin kompleks bir bileşimini yansıtır. Yine diğer tüm tutumlar gibi, gözlenebilir bir değişken değildir. Ancak, sporcunun bu konudaki hislerini dile getirmesi ile anlaşılabilir. Doyum, sporcuların spor içerisindeki durumlardan duydukları hoşnutluk ya da hoşnutsuzluktur. Tutumların olumlu yönde geliştirilebilmesi ve değiştirilebilmesi için bu alanda ilgili araştırmaların temelde çok önemi vardır.

Sporda başarılı olmada psikolojik şartların da rol oynadığı bilinmektedir. Sporcuların beklentilerini karşılayabilmek, memnuniyetlerini sağlayabilmek, onları motive eden unsurlar içerisinde en etkili olanlarındandır (Mungan, 1995, Uzun ve Ramazanoğlu, 2000, Wampbell ve Jones, 1994: 404). Taekwondonun Türkiye’de spor branşları arasında futboldan sonra en fazla sporcu sayısına sahip oluşu ve uluslararası arenada en çok madalya kazanarak başarı grafiği ile ön planda olmasıyla özel bir anlam ve ilgi uyandıran bu çalışmada, sporcuların hoşnutluk seviyelerini ortaya çıkararak, yapmış oldukları spordan duydukları memnuniyeti tespit etmek, değerlendirmesini yapmak ve yönetsel anlamda gelişmelere yardımcı olacak öneriler hazırlamak araştırmacının amaç edindiği konulardır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmaya daha önce Türkiye taekwondo şampiyonalarında derece yapmış olan 88 erkek 23 bayan elit taekwondocu dahil edilmiş ve bu sporculara “Minnesota Satisfaction

Questionnaire (MSQ)”- Kısa Formundan uyarlanan anket uygulanmıştır. Weiss, Davis, England ve Lofquist’in (Davis ve ark.,1967) “Minnesota Satisfaction Questionnaire” uzun formundan (100 madde) iç ve dış doyum faktörlerinden oluşan doyum durumları ile ilgili maddeleri birleştirerek 20 madde halinde geliştirdikleri bu ölçek doyum ile ilgili araştırmalarda en çok kullanılmış olanıdır (Mitchell ve Jackson, 1991). MSQ kısa formunun geçerlilik ve güvenilirliği Gillet ve Schwab tarafından saptanmıştır (Gillet ve Schwab, 1975: 313). MSQ kısa formu 20 sorudan ve her soru 5 seçenektan oluşmaktadır. “Hiç hoşnut değilim”, “Hoşnut değilim”, “Kararsızım”, “Hoşnutum”, “Çok hoşnutum” şeklindeki bu seçeneklerin değerlendirilmesinde sırasıyla 1’den 5’e kadar puanlar verilmiştir. Buna göre ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan 20 dir. Ölçekten alınan 20-39 arası puan çok düşük, 40-59 arası puan düşük, 60-79 arası puan yeterli, 80-100 arası puan yüksek doyumunu belirtmektedir. Veriler SPSS programında değerlendirilmiş, anket sorularına göre frekans analizi, doyum ortalaması ve doyum puanı hesaplaması yapılmıştır. Gelir durumu, yaş grubu, eğitim durumu ve çalışma süresi değişkenlerine göre t-testi ile yaş grubu, eğitim durumu ve çalışma süresi değişkenlerine göre de k^2 testi uygulanmıştır.

Doyum düzeyinin hesaplanması aşağıdaki gibidir;

Genel Doyum Puanı = (Toplam Puan / Toplam Örnek Birey)

Genel Doyum Ortalaması = (Toplam Puan / Toplam Frekans)

Doyum Puanı (DP) = (Toplam Puan * 100/ Toplanması Gerekli en üst Puan)

Doyum Ortalaması (DO) = (Toplam Puan / Toplam Frekans)

Bulgular

Araştırmamızda anket verilerinin değerlemesinden elde edilen bulgular aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

TABLO 1: Taekwondocuların Eğitim, Çalışma Süresi, Gelir Durumu ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Değişkenler	Cinsiyet		Toplam	
	Erkek	Bayan		
Eğitim Durumu	İlköğretim	9	1	10
	Lise	53	20	73
	Üniversite	26	2	28
	Toplam	88	23	111
Çalışma Süresi	1 yıla kadar	37	18	55
	2-5 yıl	51	5	56
	Toplam	88	23	111
Gelir Durumu	Alt	30	10	40
	Orta	56	12	68
	Üst	2	1	3
	Toplam	88	23	111
Yaş Grupları	16-20	44	17	61
	21-25	35	6	41
	26-30	9	-	9
	Toplam	88	23	111

Taekwondocuların cinsiyete göre eğitim durumu, çalışma süresi, gelir durumu ve yaş grupları değişkenleri için frekans dağılımları tablo 1’de açıkça görülmektedir.

TABLO 2: Taekwondocuların Genel Doyum Düzeyi

Derece	Frekans	Puan	TOPLAM
HHD	83	1	83
HD	116	2	232
K	158	3	474
H	897	4	3588
ÇH	943	5	4715
Toplam	2197	-	9092
DOYUM PUANI		81,90	
DOYUM ORTALAMASI		4,13	

Taekwondocuların anket sorularına verdikleri cevapların toplam frekansı 2197’dir. Hesaplanan toplam puan 9092, genel doyum düzeyinde doyum puanı 81.90 ve doyum ortalaması 4.13 olarak bulunmuştur.

Taekwondocular anket soruları içerisinde “Beni Her Zaman Meşgul Etmesi Bakımından”, “Antrenörlerinin Karar Vermedeki Yeteneği Bakımından”, “Vicdanıma Aykırı Olmayan Şeyleri Yapabilme Şansım Olması Bakımından”, “Antrenman Şartları Bakımından” seçeneklerinden yeterli seviyede, “Taekwondo Sayesinde Sağladığım Maddi Kazanç Bakımından” seçeneğinden ise çok düşük seviyede doyum almaktadır. Anket sorularının diğerlerinde de yüksek seviyede doyumda oldukları görülmektedir.

Sporcuların vermiş oldukları cevaplara göre yapılan t-testi sonuçları, “Vicdanıma Aykırı Olmayan Şeyleri Yapabilme Şansım Olması Bakımından” ve “Antrenman ile İlgili Alınan Kararların Uygulamaya Konması Açısından” seçeneklerinde alt ve orta gelir durumuna göre $p<0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya koymuştur.

Sporcuların vermiş oldukları cevaplara göre yapılan t-testi sonuçları, yukarıda belirtilen seçeneklerde ilköğretim-lise, ilköğretim-üniversite ve lise-üniversite grupları arasında $p<0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya koymuştur.

“Takım Arkadaşlarım İçin Bir Şeyler Yapabilme İmkanına Sahip Olmam Açısından” seçeneğine sporcuların vermiş oldukları cevaplara göre yapılan t-testi sonuçları, 21-25 ve 26-30 yaş grubu arasında $p<0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya koymuştur.

Sporcuların vermiş oldukları cevaplara göre yapılan t-testi sonuçları, yukarıda belirtilen seçeneklerde çalışma sürelerine göre gruplar arasında $p<0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya koymuştur. Taekwondodan maddi kazanç sağlama durumu seçeneği haricinde (2-5) yıldır çalışan grubun daha hoşnut olduğu gözlemlenmektedir.

Sporcuların anket sorularına verdikleri cevaplara göre yapılan k^2 testi sonucunda yukarıda belirtilen seçeneklerde yaş gruplarına göre $p<0.05$ düzeyinde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Antrenman şartları bakımından yaş ilerledikçe duyulan hoşnutluk

azalmakta, müsabakadaki başarı karşılığında takdir edilme durumunda da (26-30) yaş grubunda doyum seviyesinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 3: Taekwondocuların Anket Sorularına Göre Frekans Dağılımı ve Doyum Düzeyleri

Anket Soruları	HHD	HD	K	H	ÇH	DO	DP
Beni Her Zaman Meşgul Etmesi Bakımından	2	3	6	86	14	3,96	79,27
Tek Başıma Çalışma İmkanım Olması Bakımından	1	14	4	4	86	4,38	87,74
Arasıra Değişik Şeyler Yapabilme Şansım Olması Bakımından	-	2	3	57	46	4,34	86,85
Toplumda Saygın Bir Kişi Olma Şansını Bana Vermesi Bakımından	-	-	7	24	79	4,65	93,09
Antrenörlerinin Karar Vermedeki Yeteneği Bakımından	-	3	12	67	26	3,96	79,27
Antrenörünün Sporcuları İdare Tarzı Açısından	-	3	12	62	33	4,13	82,72
Vicdanıma Aykırı Olmayan Şeyleri Yapabilme Şansım Olması Bakımından	9	21	31	29	20	3,27	65,45
Takımın Müsabaka Kadrosunda Yer Bulman Bakımından	5	6	9	50	37	4	80,18
Takım Arkadaşlarım İçin Bir Şeyler Yapabilme İmkanına Sahip Olmam Bakımından	1	1	4	58	47	4,34	86,84
Takım Arkadaşlarıma Ne Yapacaklarını Söyleme Şansına Sahip Olmam Bakımından	1	7	10	52	40	4,11	82,36
Kendi Yeteneklerimi Kullanarak Bir Şeyler Yapabilme Şansımın Olması Bakımından	1	1	1	29	79	4,65	93,15
Antrenman ile İlgili Alınan Kararların Uygulamaya Konması Açısından	1	4	5	77	23	4,06	81,27
Taekwondo Sayesinde Sağladığım Maddi Kazanç Bakımından	55	32	11	9	4	1,87	37,47
Milli Takıma ve BESYO'na Girme İmkanım Olması Bakımından	2	-	4	40	64	4,49	89,81
Kendi Kararlarımı Uygulama Serbestliğini Bana Vermesi Bakımından	1	4	6	27	72	4,5	90
Müsabaka Yaparken Kendi Yeteneklerimi Kullanabilme Şansını Bana Sağlaması Bakımından	1	-	1	26	83	4,71	94,23
Antrenman Şartları Bakımından	1	9	11	64	26	3,94	78,91
Takım Arkadaşlarımla Birbirleri ile Anlaşması Bakımından	-	1	7	72	31	4,19	83,96
Müsabakadaki Başarımla Karşılığında Takdir Edilmem Açısından	-	4	11	50	44	4,22	84,58
Müsabakada Ortaya Koyduğum Performanstan Dolayı	2	1	3	14	89	4,71	94,31

TABLO 4: İlgili Anket Sorularında "Gelir Durumu" Değişkenleri için t – testi

Anket Soruları	Grup	Serbestlik Derecesi	Aritmetik Ortalama	Std. Sapma	t Değeri	(p) Önem Derecesi
Vicdanıma aykırı olmayan şeyleri yapabileceğim şansım...	Alt	40	2,87	1,13	-2,756	,007
	Orta	67	3,52	1,19		
Antrenman ile alınan kararların uygulamaya konması...	Alt	39	3,87	,57	-2,101	,038
	Orta	68	4,16	,74		

TABLO 5: İlgili Anket Sorularında ‘‘Eğitim Durumu’’ Değişkenleri için t – testi

Anket Soruları	Grup	Serbestlik Derecesi	Aritmetik Ortalama	Std. Sapma	t Değeri	(p) nem Derecesi
Arasıra değişik Şeyler yapabilme Şansım olması...	İlköğretim	10	4,10	,56	-2,173	,033
	Lise	71	4,49	,53		
Toplumda saygın bir kişi olma Şansını bana vermesi...	İlköğretim	10	4,20	,78	-3,145	,002
	Lise	72	4,76	,48		
Antrenrmn sporcuları idare tarzı açısından	İlköğretim	10	4,70	,48	2,672	,009
	Lise	73	4,09	,69		
Takım arkadaşlarım için bir Şeyler yapabilme imkanına sahip...	İlköğretim	10	3,90	1,10	-2,772	,007
	Lise	73	4,47	,52		
Takım arkadaşlarım ne yapacaklarını söyleme Şans...	İlköğretim	10	3,60	,96	-2,399	,019
	Lise	72	4,23	,75		
Kendi yeteneklerimi kullanarak bir Şeyler yapabilme Şansımın...	İlköğretim	10	4,20	1,31	-2,558	,012
	Lise	73	4,72	,44		
Taekwondo sayesinde sağladığım maddi kazanç...	İlköğretim	10	2,90	1,37	3,890	,000
	Lise	73	1,63	,90		
Antrenrmn sporcuları idare tarzı açısından	İlköğretim	10	4,70	,48	2,565	,015
	niversite	27	4,03	,75		
Beni her zaman meşgul etmesi bakımından	Lise	73	4,05	,46	1,994	,049
	niversite	28	3,78	,87		
Tek başıma çalışma imkanım olması bakımından	Lise	73	3,82	,73	2,006	,048
	niversite	28	3,46	,96		
Arasıra değişik Şeyler yapabilme Şansım olması...	Lise	71	4,49	,53	2,742	,007
	niversite	27	4,11	,80		
Takımın müsabaka kadrosunda yer bulma bakımından	Lise	72	4,16	,90	2,407	,018
	niversite	26	3,61	1,23		
Takım arkadaşlarım için bir Şeyler yapabilme imkanına sahip...	Lise	73	4,47	,52	2,523	,013
	niversite	28	4,14	,75		
Taekwondo sayesinde sağladığım maddi kazanç...	Lise	73	1,63	,90	-2,267	,026
	niversite	28	2,14	1,26		

TABLO 6: İlgili Anket Sorularında ‘‘Yaş Grupları’’ Değişkenleri için t – testi

Anket Soruları	Grup	Serbestlik Derecesi	Aritmetik Ortalama	Std. Sapma	t Değeri	(p) nem Derecesi
Takım arkadaşlarım için bir Şeyler yapabilme imkanına sahip...	21-25	41	4,24	,66	-2,101	,026
	26-30	9	4,77	,44		

TABLO 7: İlgili Anket Sorularında ‘‘Çalışma Süresi’’ Değişkenleri için t – testi

Anket Soruları	Grup	Serbestlik Derecesi	Aritmetik Ortalama	Std. Sapma	t Değeri	(p) Önem Derecesi
Toplumda saygın bir kişi olma şansını bana vermesi...	1yılakadar	54	4,40	,68	-4,647	,000
	2-5	56	4,89	,36		
Takımın müsabaka kadrosunda yer bulma bakımından	1yılakadar	53	3,73	1,16	-2,775	,007
	2-5	54	4,27	,83		
Takım arkadaşlarım için bir şeyler yapabilme imkanına sahip...	1yılakadar	55	4,16	,76	-2,826	,006
	2-5	56	4,51	,53		
Takım arkadaşlarıma ne yapacaklarını söyleme şans...	1yılakadar	54	3,83	,81	-3,478	,001
	2-5	56	4,39	,86		
Kendi yeteneklerimi kullanarak bir şeyler yapabilme şansımın...	1yılakadar	55	4,43	,78	-3,831	,000
	2-5	56	4,87	,33		
Taekwondo sayesinde sağladığım maddi kazanç...	1yılakadar	55	2,12	1,12	2,430	,017
	2-5	56	1,62	1,05		
Milli takıma ve BESYO na girme bakımından	1yılakadar	54	4,29	,88	-2,797	,006
	2-5	56	4,67	,50		
Kendi kararlarımı uygulama serbestliğini bana vermesi...	1yılakadar	55	4,30	,99	-2,461	,015
	2-5	55	4,69	,57		
Müsabakada ortaya koyduğum performanstan dolayı	1yılakadar	55	4,50	,95	-3,079	,003
	2-5	54	4,92	,26		

TABLO 8: İlgili Anket Sorularında Yaş Gruplarına Göre k2 testi

Anket Soruları	Grup	Serbestlik Derecesi	Aritmetik Ortalama	Değer	(p) Önem Derecesi
Antrenman şartları bakımından	16-20	61	4,09	17,127	,029
	21-25	41	3,8		
	26- +30	9	3,55		
Müsabakadaki başarımlar karşılığında takdir edilmem açısından	16-20	61	4,26	13,370	,038
	21-25	40	4,15		
	26-30	8	4,37		

TABLO 9: İlgili Anket Sorularında Eğitim Durumuna Göre k2 testi

Anket Soruları	Grup	Serbestlik Derecesi	Aritmetik Ortalama	Değer	(p) Önem Derecesi
Arasına değişik şeyler yapabilme şansım olması bakımından	İlköğretim	10	4,1	12,899	,045
	Lise	71	4,49		
	Üniversite	27	4,11		
Takım arkadaşlarım için bir şeyler yapabilme imkanına sahip olmam...	İlköğretim	10	3,9	21,802	,005
	Lise	73	4,47		
	Üniversite	28	4,14		
Kendi yeteneklerimi kullanarak bir şeyler yapabilme şansımın olması bak.	İlköğretim	10	4,2	23,563	,003
	Lise	73	4,72		
	Üniversite	28	4,64		
Taekwondo sayesinde sağladığım maddi kazanç bakımından	İlköğretim	10	2,9	15,634	,048
	Lise	73	1,63		
	Üniversite	28	2,14		
Antrenman şartları bakımından	İlköğretim	10	4,3	18,834	,016
	Lise	73	3,97		
	Üniversite	28	3,75		

Sporcuların anket sorularına verdikleri cevaplara göre yapılan k^2 testi sonucunda yukarıda belirtilen seçeneklerde eğitim durumuna göre $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı sonuçlar

elde edilmiştir. Genel olarak lise mezunlarının daha fazla doyum aldıkları anlaşılmaktadır.

TABLO 10: İlgili Anket Sorularında Çalışma Sürelerine Göre k^2 testi

Anket Soruları	Grup	Serbestlik Derecesi	Aritmetik Ortalama	Değer	(p) Önem Derecesi
Toplumda saygın bir kişi olma şansını bana vermesi bakımından	1 yıla kadar	54	4,4	20,905	,000
	2-5 yıl	56	4,89		
Takım arkadaşlarıma ne yapacaklarını söyleme şansına sahip olmam...	1 yıla kadar	54	3,83	20,725	,000
	2-5 yıl	56	4,39		
Kendi yeteneklerimi kullanarak bir şeyler yapabilme şansımın...	1 yıla kadar	55	4,43	15,320	,004
	2-5 yıl	56	4,87		
Taekwondo sayesinde sağladığım maddi kazanç bakımından	1 yıla kadar	55	2,12	10,519	,033
	2-5 yıl	56	1,62		
Müsabakada ortaya koyduğum performansdan dolayı duyduğum başarı...	1 yıla kadar	55	4,5	9,923	,042
	2-5 yıl	54	4,92		

Sporcuların anket sorularına verdikleri cevaplara göre yapılan k^2 testi sonucunda yukarıda belirtilen seçeneklerde çalışma sürelerine göre $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Genelde daha uzun süredir taekwondo çalışanların (2-5 yıl) daha fazla doyum aldıkları görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma bulgularına göre taekwondocuların hoşnutsuzluk duyduğu tek konu ücret ile ilgilidir. Taekwondocular, “yaptığım iş karşılığında aldığım ücret bakımından” (DP=37.47) anket sorusuna olumsuz cevap vermişler ve düşük doyum seviyesi göstermişlerdir. Örnek bireylerin ücret bakımından duydukları hoşnutsuzluk şaşırtıcı değildir. Öztürk (2002) beden eğitimi öğretmenleri, Şahin (2001) ise güreş hakemleri üzerinde yaptıkları çalışmalarda benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Ücret ile iş doyum arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Ashegbeyeri (1988) tarafından yapılan bir araştırmada, eğitim yöneticilerinin iş doyum üzerinde ücret seviyesinin herhangi bir etkisi bulunamamıştır. Ashton (1989), Thanogasai (1989), Price (1962), aynı şekilde ücretin iş tatmini ile önemli ölçüde ilişkili olmadığını ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık, Autem (1988) ve Chung (1989), ücretin iş doyum düzeyinde olumlu bir etkisi bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Sporcuların sadece ücret açısından memnun olmamasına rağmen doyum puanlarının yüksek olması, alınan ücretin iş doyumunu tek başına etkilemediğini ortaya koymaktadır.

Genel iş doyumuna göre taekwondocuların yapmış oldukları spordan dolayı anket sorularına verdikleri cevapların değerlendirilmesinde, yüksek seviyede doyum (DP=81.90) aldıkları ortaya çıkmıştır. Duru (1991), Nijerya eğitim koleji öğretim görevlilerinin, meslektaşlarından, gazetiden ve mevcut işlerinden çok doyum aldıklarını, ücret ve yükselme fırsatlarının daha az doyum yarattığını bulmuştur. Ayrıca, yaş, eğitim düzeyi, ücret düzeyi öğretim görevlilerinin iş doyumunu etkilediğini ifade

etmektedir. Gangemi (1991), eğitim yöneticilerinin iş doyumunu incelemiş, yöneticilerin kişiler arası ilişkilerden , ilerlemelerden, iş çevresinden ve işin yapısından tatmin olduğunu bulmuştur.

Ücret ile ilgili doyum ve eğitim düzeyi arasındaki ilişki konusunda Klein ve Moher (1966) tarafından yürütülen bir araştırma, üniversite eğitilmiş işçilerin, üniversite eğitimi almayan işçilere göre aldıkları ücrete ilişkin olarak daha fazla olumsuz duygular belirttiklerini ortaya koymuştur. Ghonenim (1986) de lisans derecesi alanların düşük eğitilmiş olanlara göre daha az doyumda olduklarını bulmuştur. Barber (1980), ilköğretim ve ortaokul öğretmenlerinin iş doyumunu konusunda bir çalışma yapmış, daha deneyimli öğretmenlerin daha az deneyimli öğretmenlere göre daha yüksek doyumuna sahip olduklarını bildirmiştir. Yine, Boswell (1975)'in bulguları, daha deneyimli öğretmenlerin genel yaşam koşulları ve aldıkları ücretlerden daha fazla doyum duyduklarını göstermektedir. Carleo (1989), bölüm başkanlarının iş doyumları üzerinde yaşın ve medeni durumun önemli bir etkisinin olmadığını bulmuştur. İlgili araştırmanın sonuçları öğretim görevlilerinin başarı, tanınma, kişiler arası ilişkiler önemli ölçüde iş doyumuna katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Armstrong M. (1991). *A Handbook of Personnel Management Practice*. 4.Baskı, s.164, U.K.
- Ashegbeyeri S.J. (1988). *Career Training, Job Performance, Job Satisfaction and Central Life Interests of Nigerian Educational Administrators*. D.A.Int., 51-1-pp.29, D.D. Arizona State Uni.
- Ashton F.L. (1989). *Connecticut Middle School Principals' ob Satisfaction With Respect to Selected Motivators and Hygiens*. D.A.Int. 50-11-3421, D.D.The Uni. Of Connecticut.
- Autem W.D. (1988). *Educators' Job Satisfaction and Attitudes Towards School Reform Analyzed by Position Level*. D.A.Int., 50-1-pp.30, D.D.Oklahoma State Uni.
- Barber P.A. (1980). *Job Satisfaction of Elementary Teachers*. D.A.Int., 41-4-pp.1291, D.D.The State Uni. Of New Jersey.
- Boswell J.M. (1975). *Teaching Satisfaction of Elementary Schools Teachers in Isolated Rural Texas Counties*. D.A.Int., 36-12-pp.7848, D.D.North Texas State Uni.
- Camphell J., Dunette M.D., Lawler E., Weick K.E. (1970). *Managerial Behaviour, Performans and Effectiveness*. Mc Groww Hill Book, s.378.
- Carleo A.S. (1989). *Job Satisfaction Among Full-Time Faculty in the Los Angeles Community College District*. D.A.Int., 50-1-pp.58, Uni. Of California, Los Angeles.
- Chung A.H. (1989). *Factors Associated With Overall Job Satisfaction Among Community College Faculty in The South East United States*. D.A.Int., 50-6-pp.1495, D.D.North Carolina State Uni.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

- Dawis R.V., Weiss D.J., England G.W., Loftquist L.H. (1967). *Manuel For The Minnesota Satisfaction Questionnaire*. Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation XXII, Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center, Word Adjustment Project.
- Duru C.C. (1991). *A Study of Factors Influencing Job Satisfaction Among Faculty Members of Degree-Granting College of Education in Nigeria*. D.A.Int., 52-5-pp.1652, D.D.Uni. of North Texas.
- Ford R.N. (1969). *Motivation Through the Work Itself*. American Management Association Inc., 4.Basım, s.199.
- Gangemi J.G. (1991). *The Development of Instrument to Measure Educational Administrators' Job Satisfaction*. D.A.Int., 52-7-pp.2342, D.D.NewYork Uni.
- Ghonenim A.A. (1975). *A Study of The Relationship Between Organizational Climate, Job Satisfaction and Educational District Size, and The Difference in Their Perception by Male Administrators and Teachers in Saudi Arabia*. D.A.Int., 47-7-pp.2393, D.D.Michigan State Uni.
- Gillet B., Schwab O.B. (1975). *Convergent and Descriptive Index and Minnesota Satisfaction Scale*. Journal of Applied Psychology, Vol.60, s.313.
- Klein S.M. ve Moher J.R. (1966). *Education Level and Satisfaction With Pay*. Personnel Psychology, 49, pp.195.
- Landy F.J. (1978). *An Oppenent Process of Job Satisfaction*. Journal of Applied Psychology, Vol.63, No.5, s.533.
- Mathis R.L., Jackson J.W. (1991). *Personnel/Human Resource Management*. Sixth Edition, West Publishing Comp., St.Paul.
- Mitchell R.T., Larson R.J. (1987). *People in Organizations, an Introduction to Organizational Behaviour*. 3.Baskı, s.99, USA.
- Mungan Ay S. (1995). *Sporda Motivasyon Faktörü Olarak Ödül ve Ceza*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E. Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, İstanbul.
- Öztürk G. (2002). *Beden Eğitimi Öğretmenlerinde İş Doyumu*. M.Ü., Sağ.Bil.Ens., Y.L.Tezi, İstanbul.
- Price J.L. (1962). *Handbook of Organizational Measurement*. D.C. Health and Co.
- Şahin S. (2001). *Serbest ve Grekoromen Stil Minder Güreşi Hakemlerinde İş Doyumu*. M.Ü., Sağ.Bil.Ens., Y.L.Tezi, İstanbul.
- Şimşek L. (1995). *İş Tatmini*. Verimlilik Dergisi, MPM Yayını, Sayı 2, s.108, Ankara.
- Thanogasai S. (1989). *Job Satisfaction Among Faculty Memmers at Size Metropoliton Area Teachers College in Bangkok, Thailand*. D.A.Int. 50-7-1903, D.D.The Uni. Of North Texas.
- Uzun S., Ramazanoğlu N. (2000). *Elit Taekwondocularının Spor Motivleri*, 3.Uluslar arası Spor Bilimleri Kongresi, 11-13 Mayıs İstanbul.
- Wampbell E., and Jones E. (1994). "Psychological Well-being in Wheelchair Sport Participants and Nonparticipants." *Adapted Physical Activity Quarterly* 11: 404-15.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 331-359, ELAZIĞ-2004

TOKAT SANCAĞININ İDARİ DURUMU VE NÜFUS YAPISI (1880-1907)

The Administrative Situation and Population Structure of the Sub-Province of Tokat (1880-1907)

Ali AÇIKEL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat.

acikel@gop.edu.tr

Özet

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin taşra birimlerinin idarî durumu ve nüfus yapıları hakkındaki çalışmalara katkı yapmak amacıyla hazırlanan bu makalede, 1880-1907 yılları arasında Tokat sancağının idarî durumu ve nüfus yapısı mukayeseye dayalı analitik metotla incelenmiştir. İncelemenin temel kaynakları salname verileri ve nüfus istatistikleridir. İdarî yapı bakımından, Tokat sancağının dahili taksimatı, idari daireler ve buralarda istihdam olunan personel sayısı gibi konular ele alınmıştır. Nüfus yapısı bakımından, Tokat sancağı nüfusu kazalara göre dinî ve etnik gruplar açısından analiz edilmiştir. Bu grupların nüfuslarında zamanla görülen değişmelerin sebepleri devrin savaş, göç gibi sosyal gelişmeleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tokat sancağı, Erbaa kazası, Niksar kazası, Zile kazası, dinî gruplar, etnik gruplar, müslim, gayrimüslim, Türk nüfusu, Ermeni nüfusu, Rum nüfusu, Kıpti nüfusu.

Abstract

In this article prepared to contribute to the studies on the administrative situation and population structure of provincial units of the Ottoman Empire, the administrative state and population structure of the sub-province of Tokat has been examined with the method of analytic based on comparison. The main sources of the article are Year-book data and population statistics. In terms of administrative structure, it has been dealt with the internal division of the sub-province of Tokat, administrative bureaus and the number of personnel working in these bureaus and other matters. In terms of population structure, the population of the sub-province of Tokat has been analysed in point of view of religious and ethnic groups according to the districts. The reasons of the changes seen in time in the populations of these groups have been evaluated being taken into consideration such social events as war and emigration of the period.

Key words: the sub-province of Tokat, the district of Erbaa, the district of Niksar, the district of Zile, religious groups, ethnic groups, muslim, non-muslim, Turkish population, Armenian population, Greek population, Gypsy population.

1. GİRİŞ

1839'da Tanzimat ve 1856'da Islahat fermanlarının ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik yapısında, gelişen dahilî ve haricî siyasî olaylar¹ sebebiyle pek çok değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler, bilhassa devletin merkez organlarının ve taşra birimlerinin yeniden yapılandırılmasına ve nüfus yapısının değişmesine neden oldu. 1853-1856 Kırım harbi ile 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Anadolu'ya akan göçler ise genelde Osmanlı Devleti'nin dar kapsamda vilayetlerin nüfusunun etnik ve dinî yapısını altüst etti. Bu son gelişme taşra mülkî taksimatını etkilediği gibi, idarî ve beledî örgütlenmede yeni kurum ve birimlerin ortaya çıkmasına da neden oldu.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin genel idarî durumu ve nüfus yapısı üzerine pek çok bilimsel çalışma² yapıldığı halde, aynı dönemde taşradaki vilayetlerin idarî ve nüfus yapıları hakkında az sayıda inceleme kaleme alınmıştır³. Genel çalışmalar

¹ Lübnan isyanları (1844), Kırım savaşı (1853-1856), Eflak ve Boğdan olayları (1856-1866), Karadağ isyanı (1861-1864), Bulgar isyanları (1848-1876), Sırbistan olayları (1862-1867), Girit isyanı (1866-1868), Hersek isyanı (1875-1876), 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı dönemin en önemli hadiseleri arasında yer almaktadır. Genel olarak bu olaylar hakkında bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V., Ankara 1983, s. 210-210, 218-247; VI., s. 29-74; VII., s. 3-39, 72-101; VIII., s. 14-25, 40-57; Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler* (Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 12, Ankara 2002, s. 753-781.

² Bu çalışmalar hakkında kısa bir liste için bkz., Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century-Its Territorial, Racial and Religious Composition*, MA Thesis, University of Wisconsin, U.S.A 1972; Cem Behar, "The 1300 (1885) and 1322 (1907) Tahrirs as Sources for Ottoman Historical Demography", *Boğaziçi University Research Papers*, İstanbul 1985; Aynı yazar (haz.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996; Kemal Karpat, "The Ottoman Demography in the Nineteenth Century: Sources, Concepts, Methods", *Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman* (Yay. J. L. Baqué-Grammont ve Paul Dumont), Paris 1983, s. 207-217; Aynı yazar, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9 (1978), s. 237-274; Aynı yazar, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *TTK. Belleten*, XV/60 (Ankara 1961), s. 617-628; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s. 81-107; Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de l'Asie Mineur*, I-IV, Paris 1892-94; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Ankara 1943; Justin McCarthy, *Muslims and Minorities-The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York 1983; Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9 (1978), s. 323-338; Aynı yazar, "Ottoman Population Movements during the Last Years of the Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları I*, (İstanbul 1980), s. 191-205.

³ Önemli birkaç çalışma için bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974; Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat 1973; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991; Aynı yazar, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, (İstanbul

umumî bilgilere ve genellemelere dayanmaktadır. Genellemeler yerine daha gerçekçi sonuçlara ulaşmak için vilayet, sancak ve kaza incelemelerine ağırlık verilmelidir. Zira bölgesel çalışmalar her bakımdan güvenilir ve kapsamlı bilgi analizleri içermektedirler. Bu nitelikteki incelemelerin artması, Osmanlı Devleti'nin genel idarî durumu ve nüfus yapısı hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapma imkanı sağlayacaktır.

Bölgesel bir çalışma olan bu makalede, 15. asırdan 1864 yılına kadar Sivas eyaletinin, 1864'ten 1880 yılına kadar Sivas vilayetinin önemli bir kazası, 1881'den itibaren de yine bu vilayete bağlı bir sancak olan Tokat'ı ele alacağız. Tokat bölgesi Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik gelişmeleri yerel düzeyde en iyi yansıtan bölgelerden biri olmuştur. Bu husus, Tokat'ın idarî durumu ve nüfus yapısı üzerine yapacağımız analizle daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmamızda, umumî devlet salnâmeleri, Sivas vilayet salnâmeleri, arşiv malzemesi ile konumuzla ilgili araştırma eserlerden istifade edilecektir. Kullanılan kaynakların kapsamı ve incelememiz açısından niteliği yeri geldikçe ele alınacaktır.

2. TOKAT SANCAĞININ İDARİ DURUMU (1880-1908)

Tokat bölgesi, 1864'ten 1880 yılına kadar Sivas vilayetinin önemli bir kazası olup bir kaymakam tarafından idare edilmekteydi. 29 Zilhicce 1296 / 13 Aralık 1879 tarihli padişah iradesiyle Tokat kazasına, Sivas Vilayeti dahilinde sancak (liva) statüsü verildi⁴. İradede, Tokat'ın sancak olma nedeni nüfus ve gelirlerinin fazlalığı ile ehemmiyetli mevkisinin kaza statüsü ile uygun olmaması olarak ifade edilmektedir⁵. Tokat sancağına, Canik sancağına bağlı Niksar ve Amasya sancağına tâbi Erbaa ve Zile kazaları yakınlıkları ve sıkı münasebetleri nedeniyle bağlandı⁶. Böylece Sivas vilayetini oluşturan

---

1980), s. 109-132; Cevdet Küçük, "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8 (İstanbul 1976-77), s. 185-223; Rifat Özdemir, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986; Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, (İzmir 2000), s. 155-169; Ali Açık ve Mehmet Mercan, "Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açısından Analizi (1880-1916)", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Ankara 2002), s. 235-257.

⁴ Mehmet Mercan, "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 17 (Tokat 2002), s. 5-13; Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. 12/1 (İstanbul 1979), s. 410.; Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul 1308, III, s. 1692.

⁵ "Sivas vilayetine mülhak Tokad kazasının on beş bin hâne ve yetmiş beş bin nüfusu hâvî ve vâridât-ı seneviyesi dahi altı milyona karîb bulunmasıyla kaymakamlık suretiyle idâresi cesâmet ve ehemmiyet-i mevki'iyyesi ile mütenâsib olmadığından ...." (Mercan, *a.g.m.*, 2002, s. 7).

⁶ "...Canik sancağına merbut Niksar ve Amasya'ya tâbi' Erba'a ve Zile kazalarının kurbiyet ve münâsenetleri hâsebiyle bunların dahi ilhakıyla Tokad'ın bir mutasarrıflık ittihâzı idârece mazbutiyet ve sâ'ir suretle

Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarki sancaklarına Tokat'ın da eklenmesiyle vilayetin sancak sayısı dörde yükseldi. Tokat'ın sancaklık statüsü, 1920 yılına kadar devam etti. 31 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin aldığı bir kararla bağlı bulunduğu Sivas vilayetinden ayrılarak müstakil vilayet haline getirildi⁷. Başlangıçta bu yeni sancağın kazaları Zile, Erbaa ve Niksar'dan ibaret iken 1326/1908'de Karahisar-ı Şarkî sancağına tabi İskefsir (Reşadiye)'in de ilavesiyle dört kazalı bir sancak haline geldi⁸.

2.1. Sancağın İdarî Birimleri ve Personeli

Sancak statüsünün elde edilmesiyle birlikte, Tokat'ta hükümet konağı olarak hizmet verecek bir bina kiralanmış ve kiralama işi 1302/1886'da yeni hükümet konağının yapımına kadar devam etmiştir⁹. Kiralanan konaktan Tokat sancağı bir mutasarrıfın başkanlığı altında toplanan "Sancak İdare Meclisi" tarafından idare edilmeye başlandı. Tokat Sancağı İdare Meclisinde, hakim (naib), müftü, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, evkaf müdürü tabii üye olarak halkın ileri gelenleri arasından seçilen iki müslim ve iki de gayrimüslim üye yer almaktaydı¹⁰. Sancak İdare Meclisi'nin görevleri, liva merkez kazasındaki devlet binalarının yapım ve onarımı, livadaki kazaları birbirine bağlayan yolların yapım ve onarımı, vergi tevzii ve tahsilinden doğan davalar, nahiye meclislerinin karar ve icraatlarını kontrol etme gibi işlem ve müzakerelerden ibaretti¹¹.

Sancağın 1881-1907 yılları arasındaki dönemde diğer idarî daireleri ise şunlardı: tahrirat kalemi, muhasebe kalemi, meclis-i idare kalemi, defter-i hakanî dairesi, merkez

---

fevâid ve muhassenâtı mûcib olacağından.." (Mercan, *a.g.m.*, s. 7).

⁷ Abdullah İlğazi, "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 15 (Tokat 2000), s. 16-17.

⁸ İskefsir, Karahisar-ı Şarki sancağının Hamidiye kazasına tâbi bir nahiye iken coğrafi genişliği ve nüfus büyüklüğü nedeniyle 29 Nisan 1323/6 Mayıs 1907 tarihli Dahiliye Nezareti tezkiresi ile üçüncü derece bir kaza olmuştur (bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi (DH. SN. M.), 9/94). 6 Rebiülahir 1326 / 7 Mayıs 1908 tarihli padişah iradesiyle de yakınlığı ve sıkı münasebeti nedeniyle Tokat sancağına bağlanmıştır (Dünden Bugüne Reşadiye, 1998, s. 52). İskefsir adının Reşadiye olarak değiştirilmesi ise Tokat sancağı idare meclisinin müracaatı üzerine 1 Cemaziyelahir 1328 / 9 Haziran 1910 tarihli irâde-i seniyye ile gerçekleşmiştir (Dünden Bugüne Reşadiye, 1998: 53-57).

⁹ Bu konuda 26 Kanun-ı sâni 1317/30.01.1902 tarihli bir derkenâr özetinde Evkaf Vekâleti ile hükümetin Morise Hanım'ın konağında kira ödeyerek 1302/1886 yılına kadar ikâmet ettiği belirtilmektedir (bkz. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi Derkenâr Defteri 7, s. 130/174). Müstakil bir hükümet konağı inşası için derhal harekete geçildiği ve halktan yardım olarak 4200 kuruş tutarında buğday toplanıp satıldığı, Tokat Müzesi'nde perakende dokümanlar içinde bulunan 23 Teşrin-i Evvel 1298 / 4 Kasım 1882 tarihli belgede açıkça ifade edilmektedir.

¹⁰ Bkz., Sivas vilayet yıllıkları: 1300/1883, s. 116; 1302/1884-5, s. 407; 1304/1886-87, s. 114; 1308/1890, s. 136; 1321/1903, s. 134.

¹¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 65-66.

kaza aşar ve ağnam dairesi, belediye dairesi, tahrirat ve vergi kalemi, tahrir komisyonu, muhacirin komisyonu, adliye dairesi, bidayet mahkemesi, ticaret mahkemesi, şer'î mahkeme kalemi, evkaf dairesi, cemaat meclisi, maarif ve menafi komisyonu, telgraf ve posta idaresi, nüfus dairesi, duyun-ı umumiye idaresi, reji idaresi, asakir-i zaptiye idaresi (daha sonra polis idaresi), kalhane-i amire idaresi, ziraat bank şube idaresi, turuk ve me'abir idaresi, maarif komisyonu, ziraat ve sanayii odası, ticaret odası. Bu dairelerin bir kısmı dönemin son yıllarında kurulmuştur¹².

Zile, Erbaa ve Niksar kazaları 1864'den beri kaza statüsüne sahip olup sancağın merkez kazası Tokat'a benzer şekilde fakat daha küçük çapta örgütlenmişlerdi. Her birinin kaza idare meclisi, aşar (daha sonra mal ve vergi) dairesi, tahrir komisyonu, bidayet mahkemesi, menafi komisyonu, cemaat meclisi, muhacirin komisyonu, zaptiye (sonra polis) dairesi, maarif idaresi, ziraat komisyonu, ziraat bank şubesi, nüfus dairesi ve belediye teşkilatı mevcuttu¹³.

Tokat sancak merkezi ve kaza merkezlerindeki idarî birimlerde birçok personel istihdam edildi. Bunların kazalara göre dağılımı aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablodaki rakamlar Sivas vilayet salnamelerindeki verilerden derlenmiştir. Salname verileri resmî bilgiler olsa bile tam ve kusursuz olduğunu söylemek zordur. Çünkü bazen bazı birimlerin personel bilgileri ya hiç verilmemiş ya da eksik girilmiştir. Bir iki örnek vermek gerekirse, 1308/1890 yılı salname kayıtlarında Sancak merkezinde Kalhâne-i Amire İdaresi'nde teknik ve yardımcı personel bilgileri verilmemiştir¹⁴. Yine aynı yılın salnamesinde Sancak Zaptiye İdaresi personeline ait hiç kayıt bulunmamaktadır¹⁵. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte Sivas vilayet salnamelerinde bulunan veriler kazalara göre personel dağılımında en azından genel gidişatı gösterdikleri için oldukça önemlidirler. Zira bu türden bilgileri topluca bir arada bulabileceğimiz başka bir kaynağa sahip değiliz.

¹² Bkz., Sivas vilayet yıllıkları: 1300/1883, s. 116-122; 1302/1884-5, s. 406-414; 1304/1886-87, s. 114-119; 1308/1890, s. 136-141; 1321/1903, s. 134-140; 1325/1907, s. 142-158.

¹³ Bkz., Sivas vilayet yıllıkları: 1300/1883, s. 123-129; 1302/1884-5, s. 415-423; 1304/1886-87, s. 119-125; 1308/1890, s. 142-148; 1321/1903, s. 140-146; 1325/1907, s. 142-158.

¹⁴ 1308/1890 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 140.

¹⁵ 1308/1890 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 136-141.

Tablo 1. Tokat sancağında kazalara göre personel dağılımı (1880-1907)

Yıllar	1883 (1)		1885 (2)		1887 (3)		1890 (4)		1903 (5)		1907 (6)	
	p.s	%	p.s	%	p.s	%	p.s	%	p.s	%	p.s	%
Kazalar												
Merkez	296	62.3	377	66.3	326	66.9	140	55	218	55.2	220	40.4
Erbaa	72	15.8	67	11.7	45	9.24	35	13.7	42	10.6	100	18.3
Niksar	45	9.5	61	10.8	57	12.2	31	12.2	53	13.4	101	18.5
Zile	62	13	64	11.2	59	12.1	49	19.2	82	20.6	124	22.8
Toplam	475	100	569	100	487	100	255	100	395	100	545	100

Kısaltma: p.s. (personel sayısı).

(1)1300/1883 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 116-129., (2) 1302/1885 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 407-422., (3) 1304/1887 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 114-125., (4) 1308/1890 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 136-148., (5) 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 134-146., (6) 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 142-158.

Tablo 1'deki personel sayılarına ait rakamlardan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. İlk olarak, Tokat sancağı merkez kazası için verilen personel rakamları kazaların her biri için hesaplanan rakamlardan oldukça yüksektir. Sancaktaki toplam personelin yarısından fazlası (yaklaşık % 57.5'i) merkez kazada istihdam edilmiş görünmektedir. Bu durum, sancak merkezinde daha fazla idarî birim olduğundan normal karşılanmalıdır. İkinci olarak, kazalar arasında Zile'ye ait personel rakamları diğer kazalarınkinden biraz fazladır. Bu husus, kazaların ortalama yüzdelerinden açıkça görülmektedir. Toplam personel sayısı içinde Erbaa % 13.25, Niksar % 12.8, Zile % 16.5'lik orana sahiptir.

1880-1907 arasındaki dönemde, Tokat sancağı kazalarında istihdam edilen kamu personelinin bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bu bakımından 1883'te 40, 1885'te 45, 1887'de 48, 1890'da 37, 1903'de 44, 1907'de 63 gayrimüslim personel görev yapmaktaydı. Bunların yıllara göre, toplam personel içindeki oranları ise şu şekildeydi: 1883'te % 8.4, 1885'te % 7.9, 1887'de % 9.8, 1890'da % 14.5, 1903'de % 11.13, 1907'de % 11.5. Bu durumda incelenen dönemde ortalama gayrimüslim personel oranı yaklaşık % 10.5 olmaktadır. Sancağın toplam nüfusu içinde gayrimüslim nüfus oranlarına (% 13.76 ile % 15.86 arasında değişmekte) bakıldığında gayrimüslim personel oranının hiç de düşük olmadığı görülmektedir.

2.2. Tokat Sancağı Kazalarının Nahiye ve Köyleri

Tokat sancağına bağlı dört kazanın nahiye ve köy dağılımı, Tablo 2'de üç ayrı dönem için derlenen toplam rakamlarla gösterilmiştir. Sancaktaki kazaların nahiye ve köy dağılımlarında yaşanan değişiklikleri yansıtan detaylı tablo makalenin sonuna ilave edilmiştir. Bu her iki tabloya bakıldığında, incelenen dönem boyunca nahiye isimleri ve sayıları ile köy adetlerinin zamanla değiştiği görülmektedir. Değişikliklerin gerisinde büyük ihtimalle göç, nüfus artışı ve benzeri nedenlerle yapılan idarî düzenlemeler bulunmaktadır.

Nahiye ve köy taksimatı ile ilgili değişiklikleri kısaca özetlemek gerekirse, 1883

yılında Tokat sancağında, merkez kazası 16, Erbaa kazası 7, Zile kazası 9, Niksar kazası 9 nahiye olmak üzere toplam 41 nahiye bulunmaktaydı. 1890-1900 arasındaki dönemde, kazaların nahiye ve köy dağılımı şu şekildeydi: Merkez kaza: 16 nahiye, 236 köy; Erbaa: 7 nahiye, 155 köy; Zile: 13 nahiye, 182 köy; Niksar: 9 nahiye, 83 köy olmak üzere toplam 45 nahiye, 656 köy. Vital Cuinet, 1892'de yayımladığı "La Turquie d'Asie" adlı eserinde verdiği nahiye isimleri ve sayısı salnamelerdekilerle aynı iken köy sayısını 1155 olarak vererek oldukça yüksek göstermiştir¹⁶. Salmelerde verilen toplam köy sayısının 656 olduğuna bakılırsa, Cuinet'in köy sayısı ile ilgili rakamı kesinlikle yanlıştır.

Tablo 2. Tokat sancağı kazalarının nahiye ve köy dağılımı (1880-1908)

Yıllar	1883 (1)		1890-1899 (2)		1908 (3)	
	Nahiye sayısı	Köy sayısı	Nahiye sayısı	Köy sayısı	Nahiye sayısı	Köy sayısı
Merkez	16	220	16	236	8	261
Erbaa	7	?	7	155	6	137
Niksar	9	?	9	83	4	95
Zile	9	?	13	182	4	195
Toplam	41	?	45	656	22	688

(1) Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat 1973, s. 41-42; Mehmet Ülkü, *Millî Mücadele Döneminde Tokat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniv., Tokat 2001, s. 21-22.

(2) Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul 1308, C. 3, s. 1693; 1312/1894 yılı devlet sâlnâmesi, s. 702-704; 1317/1899 yılı devlet sâlnâmesi, s. 524-527.

(3) 1326/1908 yılı devlet sâlnâmesi, s. 671-674.

1900'lü yılların başında Tokat sancağı kazalarının nahiye ve köy taksimatı yeniden düzenlendi. 1321/1903 ve 1325/1907 yılları Sivas vilayet salnamelerinde Tokat sancağının toplam köy sayısı 697 olarak verilmektedir¹⁷. 1908'de Sancakta, Tokat merkez kazası 8 nahiye, 261 köy; Zile kazası 4 nahiye, 195 köy; Erbaa kazası 6 nahiye, 137 köy; Niksar kazası 4 nahiye, 95 köy olmak üzere toplam 22 nahiye 688 köy bulunmaktaydı¹⁸. İncelenen dönem boyunca Tokat sancağında toplam köy sayısının 656'dan önce 697'ye çıkması daha sonra 688'e gerilemesi göç, nüfus artışı ve benzeri nedenlerle sancak içi idarî taksimat değişikliklerinin bir sonucu olsa gerektir. Bu konu, aşağıda nüfus bahsinde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İdarî birim olarak nahiye, birkaç köyün bağlı olduğu yerleşim merkezi idi. 1871 Vilayet Nizâmnâmesi'ne göre, nahiye, vali tarafından tayin edilen bir müdürün başkanlığında "Nahiye Meclisi" tarafından yönetilecekti. Nahiye Meclisi, nahiyenin idarî müzakere ve karar organı niteliğinde idi. Her nahiyenin dairesi dahilindeki köy ihtiyar meclislerinden gönderilen, en çok dörder kişinin toplanması ile oluşturulmuştu. Nahiye

¹⁶ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 703

¹⁷ 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 244; 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 259.

¹⁸ 1326/1908 yılı devlet salnamesi, s. 671-674.

meclisinin görevleri, halk tarafından yapılan nakdî ve bedenî yardım ile yapılacak tesisler, köyler arası yollar, otlak ve orman gibi mirî malların bakım ve ıslahı ile tarım ve ticaretin geliştirilmesine ait köy ihtiyar meclisleri tarafından sunulacak önerilerin gözden geçirilip müzakere edilmesi ve karara bağlanması idi¹⁹.

Nahiye'nin alt birimi olan köylerde, 1833-1836 yılları arasında muhtarlık örgütü kuruldu. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ile muhtarlık sistemi yeniden gözden geçirilerek daha fonksiyonel hale getirilmeye çalışıldı. Bunlara göre, her köyde her dinî cemaat için seçimle gelen ve kaymakam tarafından tayin edilen iki muhtar bulunacaktı. Köy İhtiyar Meclisi, Muhtarlar ve 3 ile 12 kişi arasında değişen üyelerden teşkil edilecekti. Muhtarlar ve İhtiyar Meclisi, köyün bekçi, korucu gibi zabıta memurlarının idaresi, vergi tahsili ile köyün beledî işlerini (temizlik, su yolu, çeşme, mektep ve cami gibi binaların onarımı ve bakımı) yürüteceklerdi²⁰.

3- TOKAT SANCAĞININ NÜFUS YAPISI

1880'den itibaren Tokat sancağının nüfusu hakkındaki istatistiklerin kesin olarak doğru olmadığını fakat gerçeğe en yakın rakamları yansıttığını söylemek gerekir. Nüfusla ilgili olarak elimizdeki bilgiler, Vital Cuinet'in "La Turquie d'Asie" adlı eserinde verdiği rakamlar, Prof. Dr. Bayram Kodaman'ın "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti" isimli makalesindeki istatistikler²¹ ile 1299/1881, 1321/1903 ve 1325/1907 yılları Sivas vilayet salnamelerindeki nüfus tablolarına dayanmaktadır. Aşağıdaki paragraflarda, önce Tokat sancağını oluşturan her bir kazanın merkez ve genelinin nüfus yapısını, ardından sancağın genel demografik durumunu ele alacağız.

3.1. Merkez Kaza Nüfusu

a- Merkez kaza merkezi nüfusu

Burada Merkez kaza merkezi nüfusu derken, Tokat sancağının ve merkez kazanın merkezi olan Tokat kasabasının nüfusu kastedilmektedir. Tokat, dört farklı milletin (Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kasabadır. Yerleşim sahası Tozanlı Çayı'nın sol kıyısında kuzey-güney ve batı ekseninde uzanan 640 metre rakımlı geniş vadilerdir. Tablo 3, kasabanın 1892 ve 1901 yıllarına ait dinî ve etnik açıdan nüfus toplamalarını

¹⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 88-89.

²⁰ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 99 vd.

²¹ Bayram Kodaman, adı geçen makalesinde Fransa'nın Sivas konsolosu tarafından 1901'de derlenen nüfus istatistiklerini kullanmıştır.

yansıtmaktadır. Vital Cuinet'e göre, 1892'de kasabanın toplam nüfusu 29890 olup bunun büyük çoğunluğunu % 61'lik oranla Müslüman Türkler teşkil etmektedir. Ermeniler % 34.95'lik oranla ikinci, Rumlar % 2.50'lik oranla üçüncü, Yahudiler % 1.33'lük oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca 40 kadar da Cizvit ve Protestan misyoner olup "yabancı" başlığı altında gruplandırılmıştır.

Tablo 3. Tokat kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)		1901 (2)	
	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar				
Sünni Müslüman Türkler	17500	58.54	18000	62.06
Göçmen Müslüman Türkler (Kafkasya ve Gürcistan)	750	2.50		
Gregoryen Ermeniler	9000	30.11		
Protestan Ermeniler	150	0.50	8800	30.34
Katolik Ermeniler	1300	4.34		
Ortodoks Rumlar	750	2.50	1300	4.48
Yahudiler	400	1.33		
Yabancılar (Cizvit ve Protestan misyoner)	40	0.13	[900]	3.10
Toplam	29890	100	29000	100

1- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 705-706.

2- Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

Sivas'taki Fransız konsolosu, 1901'de Tokat merkezi için toplam 29000 nüfus kaydetmektedir. Bu toplam nüfusun % 62.06'sı Müslüman Türk (Türk+Çerkez+Kızılbaş), % 30.34'ü Ermeni, % 4.48'i Rum olarak kategorize edilmiştir²². Toplam 29000 nüfus içinde belirtilmeyen 900 (% 3.10) kişi, muhtemelen Yahudi ve yabancıları ifade etmektedir. Bu oranlardan, 1892'de olduğu gibi Müslüman Türkler'in birinci, Ermeniler'in ikinci, Rumların da üçüncü sırada oldukları görülmektedir. Tokat'ın 1892 ve 1901'deki nüfusları kıyaslandığında, dinî ve etnik grupların nüfus dağılımlarında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu durum büyük ölçüde, nüfus toplamlarındaki farktan kaynaklanmaktadır. 1901'deki toplam nüfus, 1892'dekinden % 2.97 oranında daha az görünmektedir. 9 yıllık süreçte hariçten yapılan göçler ve normal nüfus artışı dikkate alındığında, bu gelişmeyi normal karşılamak mümkün değildir. Bu durum, Cuinet ve Fransız konsolosunun derlediği nüfus rakamları üzerinde şüphe uyandırmaktadır.

b-Merkez kaza nüfusu

Merkez kaza nüfusu, Tokat kasabası ve köyleri ile bağlı nahiye merkezleri ve köyleri nüfuslarının toplamıdır. 1881'de 1 merkez, 16 nahiye ve 220 köyden oluşan kazanın toplam nüfusu, Tablo 4'te gösterildiği üzere, tahmini olarak 62854'dür²³. Bu

²² Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

²³ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile

toplamin % 76.66'sını Türkler, % 15.22'sini Ermeniler, % 4.78'ini Rumlar, % 2.87'sini ise Yahudiler oluşturmaktadır. Ayrıca kazada 272 kadar da gayrimüslim Kıpti (Çingene) bulunmaktadır. Bu oranlardan, Merkez kaza nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu açıkça görülmektedir. Azınlıklar içinde en fazla nüfus, Ermeniler'e aittir. Toplam nüfus içinde, müslimlerin gayrimüslimlere oranı ise % 76.66'ya % 23.34 olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Tokat merkez kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Etnik ve Dinî gruplar								
Sünnî Müslim	48186	76.66	41250	49.73	75056	84.15	90255	84.43
Şi'i Müslim			20625	24.86				
Gregoryen Ermeni	8776	13.96	13266	15.99	10338	11.59	12530	11.72
Protestan Ermeni	738	1.17	1760	2.12	40	0.04	51	0.04
Katolik Ermeni	62	0.09	440	0.53	769	0.86	678	0.63
Ortodoks Rum	3010	4.78	5159	6.22	2393	2.68	2699	2.52
Yahudi	1810	2.87	400	0.48	260	0.29	299	0.27
Yabancı*	0	0	40	0.04	0	0	0	0
Gayrimüslim Kıpti	272	0.43	0	0	331	0.37	381	0.35
Toplam	62854	100	82940	100	89187	100	106893	100

* "Yabancılar" olarak kategorize edilenler, Cizvit ve Protestan misyonerleri kapsamaktadır.

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 124., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 725.,

3- 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1892'de Cuinet'in verdiği rakamlara göre, Merkez kazasında toplam 82940 nüfus bulunmaktadır. Bunun % 74.6'sı Türk (% 49.73'ü Sünnî, % 24.86'sı Şii), % 18.65'i Ermeni, % 6.22'si Rum, % 0.48'i Yahudi, % 0.04'ü de yabancı olarak kategorize edilmektedir. Bu yüzdelerden, Türkler'in büyük bir ekseriyetle çoğunluk, gayrimüslimlerin ise azınlık teşkil ettikleri açıkça anlaşılmaktadır. Azınlıklar içinde, Ermeniler birinci, Rumlar ikinci, Yahudiler ise sonuncu sırada yer almaktadır. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ise % 74.6'ya % 25.4 olarak görülmektedir. 1892 yılı nüfus rakamları ve yüzdeleri ile 1881 yılınınkiler kıyaslandığında, ortaya bazı önemli sonuçlar çıkmaktadır. İlk olarak, 1881-1892 arasında toplam nüfus 62854'den 82940'a yükselmiştir. Başka bir ifade ile Merkez kazada yaklaşık % 32 oranında bir nüfus artışı yaşanmıştır. Normal nüfus artışı yanında, hariçten gelen göçler²⁴ sebebiyle 1890'ların başında Merkez kazaya bağlı köylerin 220'den 236'ya çıkmış olması % 32'lik nüfus büyümesini makul göstermektedir. İkinci olarak, Cuinet'in verdiği gayrimüslimlere ait rakamlar -özellikle Ermeniler- 1881 yılı salnamesine kıyasla biraz yüksek

elde edilmiştir. Bu nedenle "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

²⁴ Cinlioğlu, 1301/1884 yılı Sivas salnamesine dayanarak Tokat sancağı merkez kazasına 11858 (2237 hane) göçmen nüfusun yerleştirildiğini belirtirken (bkz., Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42) Cuinet, Tokat merkez nüfusunu verirken 750 kadar Gürcistan ve Kafkas göçmenine işaret etmektedir (bkz. Cuinet, *a.g.e.*, s. 706).

görülmektedir. Örneğin, 1881'de Ermeni sayısı 9576 iken 1892'de 15466 olarak verilmiştir. Bu durumda 11 yıllık süreçte Ermeni nüfusu % 61.5 oranında bir artış kaydetmiş görünmektedir. Bu anormal artışın gerisinde, ya Cuinet'in gayrimüslim nüfusu fazla göstermesi ya da Sancağın diğer kesimlerinden bir kısım gayrimüslimin Merkez kazaya göç etme ihtimali bulunmaktadır.

1903 yılında 1 merkez, 8 nahiye ve 261 köyden müteşekkil olan Merkez kazanın toplam nüfusu, salname kayıtlarında 89187 kişi olarak verilmektedir. Bu toplamın % 84.15'ini Türkler, % 12.49'unu Ermeniler, % 2.68'ini Rumlar, % 0.29'unu Yahudiler, % 0.37'sini ise gayrimüslim Kıptiler oluşturmaktadır. Bu durumda, müslim-gayrimüslim oranı, % 84.15'e % 15.85 olmaktadır. 1892 yılı nüfus rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1892-1903 arasındaki 11 yıllık süreçte % 7.53 oranında bir nüfus artışı olmuştur. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir²⁵. Büyük bir olasılıkla bu göçmenlerin bir kısmı Merkez kazaya yerleştirilmiş olmalıdır. İkinci olarak, müslim-gayrimüslim oranı bakımından 1892'de % 74.6'ya % 25.4 iken 1903'de % 84.15'e % 15.85 olarak ortaya çıkmıştır. Bu oran yüzdelere göre toplam nüfus içinde gayrimüslim oranının % 25.4'den % 15.85'e gerilemiş olduğu görülmektedir. Bu gerilemenin bir bölümünü Kafkasya'dan Tokat'a yapılan Türk göçüne, bir kısmını da Cuinet'in 1892'de gayrimüslim nüfusu fazla gösterme gayretine bağlamak gerekir.

1907 yılı salname kayıtlarına göre, Merkez kazasının toplam nüfusu, 106893 kişidir. Tablo 4'deki nüfusun dinî ve etnik dağılımından anlaşılacağı üzere, % 84.43'lük oranla Türkler birinci, % 12.39'luk oranla Ermeniler ikinci, % 2.52'lik oranla Rumlar üçüncü, % 0.27'lik oranla gayrimüslim Kıptiler dördüncü, % 0.35'lik oranla Yahudiler son sırada yer almaktadır. Bu durumda, müslim-gayrimüslim oranı, % 84.43'e % 15.57 olmaktadır. 1907'deki nüfus rakamlarını, 1903 yılı rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1903-1907 arasındaki 4 yıllık süreçte % 19.85 gibi fevkalade bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu yüksek artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ardı arkası kesilmeden bölgeye gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Müslim-gayrimüslim oranı bakımından, müslüman nüfus lehine çok hafif bir artış görülmektedir

---

²⁵ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

(% 84.15'den % 84.43'e). Bu gelişmeyi bölgeye gelen müslüman göçmen olgusuna bağlamak daha makul olacaktır.

3.2. Erbaa Kazası Nüfusu

a- Erbaa kaza merkezi nüfusu

Erbaa kazasının merkezi ile ilgili sadece 1892 yılı nüfus bilgilerine sahibiz. Buna göre, üç farklı milletin (Türk, Ermeni ve Rum) asırlardır yan yana yaşadığı görülmektedir. Cuinet, 1892'de kasabanın toplam nüfusunu 3500 kişi olarak vermektedir. Bu toplamın dinî ve etnik açıdan dağılımı aşağıda Tablo 5'de verilmiştir. Kasabada % 71.42'lik oranla Türkler birinci, % 22'lik oranla Ermeniler ikinci, % 6.57'lik oranla Rumlar sonuncu sırada yer almaktadır. Müslim-gayrimüslim oranı ise % 71.42'ye % 28.58 olarak görülmektedir.

Tablo 5. Erbaa kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)	
	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar		
Sünni Müslüman Türkler	1800	51.42
Şii Müslüman Türkler	700	20
Gregoryen Ermeniler	500	14.28
Katolik Ermeniler	270	7.71
Yahudiler	230	6.57
Toplam	3500	100

Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 728.

b-Erbaa kaza nüfusu

Erbaa kazasının dört ayrı tarihte nüfus toplamları aşağıda Tablo 6'da verilmiştir. 1881'de 1 merkez, 7 nahiyeden oluşan kazanın toplam nüfusu, tahmini olarak 27456'dır²⁶. Bu toplamın % 85.40'nı Türkler, % 10.67'sini Rumlar, % 3.96'sını Ermeniler oluşturmaktadır. Bu yüzdelerden Türkler'in kaza nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getirdiği görülmektedir.

1892 yılında 1 merkez, 7 nahiye ve 155 köyden oluşan Erbaa kazasının toplam nüfusu, 41900 kişi olup bunun % 72.7'si Türk, % 18.7'si Ermeni, % 6.23'ü Rum nüfustan oluşmaktadır. Kaza merkezinde 230 kadar Yahudi olmasına rağmen Cuinet bunu kaza toplamı içine almayı unutmamıştır. 1881 yılı nüfus rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 52.6'lık bir nüfus artışı görülmektedir. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenleri ile ilişkilendirmek yerinde

²⁶ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu nedenle "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

olacaktır. Zira 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre Erbaa kazasına 2026 (450 hane) göçmen iskan edilmiştir²⁷. İkinci olarak, 1881’de Rum nüfusu Ermeni nüfusundan fazla gösterilirken 1892’de durum tersi olmuştur. Aşağıda açıklanacağı üzere, 1903 ve 1907 yılları salname kayıtlarında da Rum nüfusu, Ermeni nüfusundan fazla gösterilmiştir. Bu gelişmeler ışığında, 1892 yılı rakamlarını veren Cuinet’in özellikle Ermeni nüfusunu fazla gösterme hassasiyeti ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6. Erbaa kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dinî ve Etnik gruplar								
Sünnî Müslim	23450	85.40	20000	47.73	43,110	86.26	49253	81.99
Şî’î Müslim			10450	24.94				
Gregoryen Ermeni	1074	3.96	6651	15.87	2117	4.23	2967	4.93
Protestan Ermeni			870	2.07	106	0.21	367	0.61
Katolik Ermeni			316	0.75	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2932	10.67	2613	6.23	4498	9.00	7319	12.18
Yahudi	0	0	0	0	7	0.01	0	0
Gayrimüslim Kıpti	0	0	0	0	134	0.26	165	0.27
Toplam	27456	100	41900	100	49972	100	60071	100

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 129., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d’Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 727-728, 3- 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1903 yılında 1 merkez, 6 nahiye ve 137 köyden müteşekkil olan kazanın toplam nüfusu, salname kayıtlarında 49972 kişi olarak verilmektedir. Bu toplamın % 86.26’sı müslüman, % 13.74’ü gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Gayrimüslimler içinde % 9’luk oranla Rumlar birinci, Ermeniler ikinci, Kıptiler (Çingene) ise üçüncü sırada yer almaktadır. Kazadaki Yahudiler’in toplam sayısı ise sadece 7 kişidir. Gayrimüslim Kıptiler Erbaa kazasında ilk kez nüfus kayıtlarına girmiş görünmektedir. 1892 yılı nüfus rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1892-1903 arasındaki 11 yıllık süreçte % 19.6’lık bir nüfus artışı görülmektedir. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir²⁸. Büyük bir olasılıkla bu göçmenlerden bir kısmı Erbaa kazasına yerleştirilmiş olmalıdır.

1907 yılı salname kayıtlarına göre, Erbaa kazasının toplam nüfusu, 60071 kişidir. Tablo 6’daki nüfusun dinî ve etnik dağılımından anlaşılacağı üzere, % 81.99’luk oranla Türkler birinci, % 12.18’lik oranla Rumlar ikinci, % 5.54’lük oranla Ermeniler üçüncü, % 0.27’lik oranla Kıptiler son sırada yer almaktadır. Bu tarihte hiç Yahudi nüfusu kaydedilmemiştir. 1903’te sayıları oldukça az olan Yahudiler muhtemelen ekonomik

²⁷ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

²⁸ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

hareketliliğin canlı olduğu büyük şehirlere göç etmiş olmalıdır. 1907'deki nüfus rakamlarını, 1903 yılı rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1903-1907 arasındaki 4 yıllık süreçte % 20.20 gibi fevkalade bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu yüksek artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ardı arkası kesilmeden bölgeye gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenleri ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır. İkinci olarak, müslim-gayrimüslim oranı bakımından, gayrimüslim nüfus lehine kayda değer bir artış görülmektedir (% 13.74'den % 18.01'e). Bu gelişmeyi, bölgeye Tokat sancağı içinden veya dışından gelen gayrimüslim göçü veya istatistik hatası ile açıklamak daha makul olacaktır.

3.3. Niksar Kazası Nüfusu

a- Niksar kaza merkezi nüfusu

Niksar kasabası, üç farklı milletin (Türk, Ermeni ve Rum) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kasabadır. Yerleşim sahası, Kelkit vadisinin genişlediği Niksar ovasının kuzey-doğu yamaçlarıdır. Cuinet'e göre, 1892'de kasabanın toplam nüfusu 4000 kişidir. Bu toplamın dinî ve etnik gruplar arasında dağılımı ve bu grupların toplam nüfus içindeki oranları, aşağıda Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre, Türkler % 62.5'luk oranla birinci, Ermeniler % 31,25'lik oranla ikinci, Rumlar % 6.25'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Başka bir ifade ile Niksar kaza merkezinde nüfusun % 62.5'i müslim, % 37.5'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

Tablo 7. Niksar kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)		1901 (2)	
	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar				
Sünni Müslüman Türkler	2500	62.5	3330	60.76
Gregoryen Ermeniler	1250	31.25	1900	34.67
Ortodoks Rumlar	250	6.25	250	4.56
Toplam	4000	100	5480	100

1- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 705-706., 2-Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

Ali Güler'in naklettiğine göre, Ali Cevat'ın "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati" isimli eserinde 1897-1898 yılında Niksar kaza merkezi toplam nüfusu, 4000 kişi olarak verilmektedir. Bu toplamdan 3000'i müslim, 1000'i de gayrimüslimdir²⁹. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 75'i müslim, % 25'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu rakamları, Cuinet'inkilerle mukayese ettiğimizde, toplam nüfus aynı olmakla birlikte gayrimüslimlerin toplam sayısı, 1500 yerine 1000 (veya % 37,5 yerine

²⁹ Ali Güler, *Osmanlı Devletinde Azınlıklar*, İstanbul 1997, s. 53.

% 25) olarak tespit edilmiştir. Bu durum, her iki tarihte müslim ve gayrimüslim nüfus oranları arasında önemli bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu farkın Cuinet'in gayrimüslimleri fazla gösterme, Ali Cevat'ın da bunun tersini yapma yönünde gayret sarfetmelerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını bilemiyoruz. Yukarıda Erbaa kazası nüfusunu analiz ederken de gördüğümüz gibi Cuinet, özellikle Ermeni nüfusu fazla gösterme eğilimi içinde olmuştur.

1901'de Niksar kasabasının toplam nüfusu, Sivas'taki Fransız konsolosunun verdiği rakamlara göre, 5480 kişidir. Bu toplamın % 61'ini Türkler, % 34.67'sini Ermeniler, % 4.56'sını da Rumlar oluşturmaktadır. 1901 yılı nüfus rakamlarını, 1892 ve 1897 yıllarına ait rakamlarla kıyasladığımızda, ilk olarak toplam nüfus açısından, 1892'de 4000 kişi olan toplam kaza merkez nüfusu, 1901'de 4580'e yükselmiştir. Bu durum, 9 yıl zarfında toplam nüfusta % 14.5'lik bir artış anlamına gelmektedir. Nüfustaki bu artışın doğal seyrinde olduğu söylenemez. Bu olağandışı gelişme, kısmen Cuinet ile Sivas'taki Fransız konsolosunun verdikleri nüfus rakamlarındaki hatalara, kısmen de Niksar kaza merkezine hariçten göç yaşanmasına atfedilebilir. Bu iki şahsın verdikleri nüfus rakamları ile etnik ve dinî grupların yüzdeleri arasında önemli farklılıklar olduğundan bu rakamların az da olsa hatalı oldukları söylenebilir. Bu dönemde göç olgusu da bilinen bir vakıdır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçler vuku bulmuştur³⁰. Nitekim, 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, adı geçen savaş sonrasında toplam 200 göçmen (65 hane) Niksar kazasına iskan edilmiştir³¹.

İkinci olarak, nüfusun dinî ve etnik dağılımı açısından, Cuinet 1892'de Niksar'da Kızılbaş nüfus kaydetmezken Fransız konsolosu 1901'de 300 kişilik bir Kızılbaş nüfusu göstermektedir. Bu durum tam anlamı ile bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Yine, aynı dönemde Ermeni nüfusunda görülen % 52 oranındaki olağanüstü artışı, normal şartlar altında açıklamak güçtür. Bu dönemde Niksar'a Ermeni göçü olmadığına göre durumun en makul izahı, Fransız konsolosunun muhtemelen kasıtlı olarak Ermeni nüfusunu yüksek tutmaya çaba sarfetmiş olmasıdır. Son olarak, Ortodoks Rumların sayısı 1892-1901 döneminde hiç değişmemiş görünüyor. Normal şartlar altında 9 yıl zarfında 250 nüfuslu bir grubun demografik değişime maruz kalmaması da bir problemdir. Bu arada nüfus artışı doğal olarak devam ettiğine göre, 1892 ya da 1901 istatistiklerinde hesap hataları bulunduğu açıktır³².

³⁰ BA. MAD 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

³¹ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

³² Açıkl-Mercan, *a.g.m.*, s. 244.

b- Niksar kaza nüfusu

Niksar kazasının dört ayrı tarihte sahip olduğu nüfus toplamları ile dinî ve etnik dağılımı aşağıda Tablo 8’de verilmiştir. İlk olarak, 1881 yılında 1 merkez ve 9 nahiye ve 80 civarında köyden oluşan Niksar kazasının toplam tahmini nüfusu 16220 kişidir³³. Bu toplamın % 78’ini Türkler, % 9.21’ini Ermeniler, % 12.78’ini ise Rumlar oluşturmaktadır. Bu durumda, kazada müslim-gayrimüslim oranı % 78’e % 22 olmaktadır.

1892’de 1 merkez, 9 nahiye ve 83 köyden oluşan kazanın toplam nüfusu, Tablo 8’de gösterildiği üzere, 20900 kişidir. Bu toplamın % 75’ini Müslüman Türkler, % 18.60’ını Ermeniler, % 6,36’sını da Rumlar oluşturmaktadır. Bu oranlardan, Kaza nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu açıkça görülmektedir. Azınlıklar içinde en kalabalık nüfus ise Ermeniler’e aittir. Toplam nüfus içinde, müslimlerin gayrimüslimlere oranı ise % 75’e % 25 olarak görülmektedir. 1881 ve 1892 yılları nüfus rakamlarını kıyasladığımızda, evvela nüfus toplamları açısından 1881’de toplam nüfus 16220 iken 1892’de 20900’e çıkmıştır. Başka bir ifade ile 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 28.85 oranında büyük bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Kısa süre içinde bu denli yüksek nüfus artışı normal şartlar altında makul karşılanamaz. Yukarıda analiz ettiğimiz Merkez kaza ve Erbaa kazası nüfuslarında da benzer artışların varlığına şahit olduğumuzdan nedenler de benzer olacaktır. Kısmen 1881 ve 1892’de verilen nüfus rakamlarında hatalar bulunmakta, kısmen de kazalar dışarıdan göçmen akınına ve iskanına maruz kalmaktadır. İkinci olarak, 1892’de Ermeniler’in sayısı % 50 civarında artarken Rumlar’ınki aynı oranda gerilemiş görünmektedir. 1903 ve 1907 yılları nüfus kayıtlarına göre, azınlıklar içinde Rum nüfusunun ilk sırada olmasına bakılırsa, 1892’de Cuinet tarafından verilen Ermeni nüfusuna ait rakamlara ihtiyatla yaklaşmak gerekecektir.

Ali Güler, Ali Cevat’tan naklen 1897-1898’de Niksar kazasının toplam nüfusunu, 20000 olarak vermektedir³⁴. Bu toplamın 16000’i müslim, 4000’i gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 80’i müslim, % 20’si gayrimüslimdir. Bu rakamlar ve yüzdeler, 1892’de Cuinet’inkilerle kıyaslandığında, önemli farklılıklar görülmektedir. İlk olarak, Ali Cevat’ın verdiği toplam nüfus rakamı, Cuinet’inkinden yaklaşık beş yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen daha düşüktür. İkinci olarak, gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranı, Cuinet’te % 25, Ali Cevat’ta %

³³ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu yüzden “tahmini nüfus” ifadesi kullanılmıştır.

³⁴ Güler, *a.g.e.*, s. 53.

20'dir. Bu iki oran arasında % 5'lik bir fark bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, benzer durum bu iki yazarın verdiği Niksar şehrinin nüfus oranlarında da görülmektedir. Bu durumun, Cuinet'in gayrimüslimleri fazla gösterme, Ali Cevat'ın da bunun tersini yapma yönünde gayret sarfetmelerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını kesin olarak bilemiyoruz³⁵.

Tablo 8. Niksar kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dinî ve Etnik gruplar								
Sünnî Müslim	12652	78	10450	50	20739	79.43	26423	78.56
Şî'i Müslim			5225	25				
Gregoryen Ermeni	1494	9.21	3192	15.27	2420	9.26	3113	9.25
Protestan Ermeni	0	0	559	2.67	0	0	0	0
Katolik Ermeni	0	0	140	0.66	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2074	12.78	1334	6.38	2950	11.29	4067	12.09
Yahudi	0	0	0	0	0	0	0	0
Gayrimüslim Kıpti	0	0	0	0	0	0	29	0.08
Toplam	16220	100	20,900	100	26109	100	33632	100

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 131., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 733, 3-1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1903 yılı devlet ve Sivas vilayet salnamelerine göre, 1 merkez, 4 nahiye ve 95 köyden müteşekkil Niksar kazasının toplam nüfusu, 26109 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 79.5'ini Türkler, % 11.29'unu Rumlar, % 9.26'sını ise Ermeniler oluşturmaktadır. 1881 ve 1892'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun kahir ekseriyetini meydana getirmektedirler. 1892'den farklı olarak bu sefer Rumlar, azınlıklar arasında en kalabalık grubu teşkil etmektedirler. Ermeniler ise bu tarihte nüfusça Rumlar'ın gerisine düşmüşlerdir. Bunun sebebi, ya Cuinet'in 1892'de verdiği nüfus istatistiklerinde Ermeni nüfusunu yüksek tutmuş olması ya da 1890'larda başlayan Ermeni olaylarının ardından kırsal kesimde kendilerini güvende hissetmeyen bazı Ermeniler'in başka şehirlere göç etmeleri olabilir³⁶. Yukarıda da belirtildiği üzere, 1892-1901 arasındaki dönemde Niksar şehrindeki Ermeni nüfusu, 1250'den 1900'e yükselmiştir. Eğer bu artış, istatistikî hata değilse Niksar kırsalından göç etmiş olan bazı Ermeniler'in Niksar'ın merkezine gelmiş olmaları olası görünmektedir. Bu arada normal nüfus artışını da unutmamak gerekir. 1892-1903 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 24.92 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir³⁷. Büyük bir olasılıkla bu göçmenlerden bir kısmı Niksar kazasına yerleştirilmiş olmalıdır.

³⁵ Açıklık-Mercan, *a.g.m.*, s. 246.

³⁶ Hasan Akar ve Müjdat Özbay, *Millî Mücadele Yıllarında Niksar*, Niksar 1998, s. 37 vd.

³⁷ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

1907 yılı Sivas vilayet ve 1908 yılı devlet salnamelerine göre, 4 nahiye ve 95 köyden müteşekkil Niksar kazasının toplam nüfusu, 33632 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 78.56'sını Türkler, % 12.09'unu Rumlar, % 9.26'sını ise Ermeniler oluşturmaktadır. 1881, 1892 ve 1903'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getirmektedirler. Bu durumda, müslim-gayrimüslim oranı ise % 78.56'ye % 21.44 olmaktadır. 1903-1907 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 28.81 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da elimizde belge olmamasına rağmen bu dönemde devam eden Kafkas göçlerine atfetmek yerinde olacaktır.

3.4. Zile Kazası Nüfusu

a- Zile kaza merkezi nüfusu

Zile kasabası, üç farklı milletin (Türk, Ermeni ve Rum) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kasabadır. Kasabanın 1892 ve 1901 yılları nüfusunun dinî ve etnik gruplar arasında dağılımı ve bu grupların toplam nüfus içindeki oranları, aşağıda Tablo 8'de verilmiştir. Cuinet'e göre, 1892'de kasabanın toplam nüfusu 20000 kişidir. Bu toplamın % 78.95'ini Türkler, % 20'sini Ermeniler, % 1.5'ini ise Rumlar oluşturmaktadır. Bu durumda, Zile kaza merkezinde nüfusun % 78.95 müslim, % 21.5'i gayrimüslim olmaktadır.

Tablo 9. Zile kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)		1901 (2)	
	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar				
Sünni Müslüman Türkler	10467	52.33	21500	79.62
Şii Müslüman Türkler	5323	26.61	2500	9.25
Gregoryen Ermeniler	4000	20	2800	10.37
Ortodoks Rumlar	300	1.5	200	0.74
Toplam	20000	100	27000	100

1- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 730., 2- Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

Ali Güler'in naklettiğine göre, Ali Cevat'ın "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati" isimli eserinde 1897-1898 yılında Zile kaza merkezi toplam nüfusu, 20000 olarak verilmektedir. Bu toplamdan 15700'ü müslim, 4300'ü de gayrimüslimdir³⁸. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 78.95'i müslüman, % 21.5'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu rakamlar, 1892'de Cuinet tarafından derlenen rakamların aynısıdır. Bu durum, 1892-1897 yılları arasında hiç nüfus artışı olmadığı anlamına gelmektedir. 1877-

³⁸ Güler, *a.g.e.*, s. 53.

1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kafkasya'dan genelde Anadolu'ya özelde Tokat sancağına göçlerin yaşandığı bir dönemde bu nüfus durgunluğunu izah etmek zordur. Makul olanı, 1892 ve 1897 yılları nüfus istatistiklerinin bir miktar hata payı taşıdıklarını kabul etmektir.

1901'de Zile kasabasının toplam nüfusu, Sivas'taki Fransız konsolosunun verdiği rakamlara göre, 27000 kişidir. Bu toplamın % 88.9'unu Türkler, % 10.37'sini Ermeniler, % 0.74'ünü de Rumlar oluşturmaktadır. Bu durumda, Zile kaza merkezinde nüfusun % 88.9 müslüman, % 11.1'i gayrimüslim olmaktadır. 1901 yılı nüfus rakamlarını, 1892 ve 1897 yıllarına ait rakamlarla kıyasladığımızda, ilk olarak toplam nüfus açısından, 1892'de 20000 kişi olan Zile kasaba nüfusu, 1901'de 27000'e yükselmiştir. Bu durum, 9 yıl zarfında toplam nüfusta % 35'lik bir artış anlamına gelmektedir. 1892-1901 arasında nüfustaki bu artışın müslüman kesimde olduğu, gayrimüslim kesimde ise yaklaşık % 50'lik bir gerileme yaşandığı görülmektedir. Müslüman nüfus artışını göç olgusuna atfetmek gerekir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçler vukubulmuştur³⁹. Nitekim, 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre adı geçen savaş sonrasında toplam 6868 göçmen (1180 hane) Zile kazasına iskan edilmiştir⁴⁰. Muhtemelen bunların bir kısmı Zile kasabasına yerleştirilmişlerdir. Gayrimüslim nüfustaki azalmanın nedeni olarak da dış göç ya da istatistik hatası gibi sebepler ileri sürülebilir.

b- Zile kaza nüfusu

Zile kazasının dört ayrı tarihte sahip olduğu nüfus toplamları ile dinî ve etnik dağılımı aşağıda Tablo 10'da verilmiştir. İlk olarak, 1881 yılında 1 merkez ve 9 nahiye ve 180 civarında köyden oluşan kazanın toplam tahmini nüfusu 45986 kişidir⁴¹. Bu toplamın % 95.79'unu Türkler, % 3.89'unu Ermeniler, % 0.30'unu ise Kıptiler (Çingene) oluşturmaktadır. Rum nüfusa dair ise herhangi bir kayıt yoktur. Bu durumda, kazada müslim-gayrimüslim oranı % 95.79'a % 4.21 olmaktadır.

1892'de 1 merkez, 9 nahiye ve 195 köyden oluşan kazanın toplam nüfusu, 57200 kişidir. Bu toplamın % 75'ini Türkler, % 18,6'sını Ermeniler, % 6.36'sını da Rumlar oluşturmaktadır. Kıptilere dair ise herhangi bir rakam kaydedilmemiştir. Bu oranlardan, Kaza nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu açıkça görülmektedir. Azınlıklar

³⁹ BA. MAD 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

⁴⁰ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

⁴¹ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu yüzden "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

içinde en kalabalık nüfus ise Ermeniler'e aittir. Toplam nüfus içinde, müslimlerin gayrimüslimlere oranı ise % 75'e % 25'dir. 1881 ile 1892 yıllarına ait nüfus rakamlarını kıyasladığımızda, evvela nüfus toplamları bakımından 1881'de toplam nüfus 45986 iken 1892'de 57200'e çıkmıştır. Başka bir ifade ile 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 24.38 oranında bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Bu gelişme, yukarıda analiz ettiğimiz Merkez, Erbaa ve Niksar kazaları nüfuslarında görülen benzer artışlara paralellik arz etmektedir. Kısa süre içinde bu seviyede yüksek nüfus artışı normal şartlar altında makul karşılanamaz. Bunun için temel neden, kısmen nüfus rakamlarında kendisini hissettiren hatalar, kısmen de kazaların dışarıdan göçmen akınına ve iskanına maruz kalmasıdır. İkinci olarak, 1892'de gayrimüslimlerin oranı, % 50 civarında artarken ilk kez Rum nüfusa dair rakamlar yer almıştır. Zile bölgesinde Rumlar'ın varlığı kesin olduğuna göre, 1881 yılı salnamesinde Rum nüfus toplamı unutulmuş olmalıdır.

Tablo 10. Zile kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dinî ve Etnik gruplar								
Sünnî Müslim	44052	95.79	28600	50	61775	95.12	70776	95.81
Şî'i Müslim			14300	25				
Gregoryen Ermeni	1774	3.85	8700	15.20	2711	4.17	2683	3.63
Protestan Ermeni	22	0.04	1551	2.71	61	0.09	79	0.10
Katolik Ermeni	0	0	385	0.67	0	0	0	0
Ortodoks Rum	0	0	3575	6.25	112	0.17	83	0.11
Yahudi	0	0	0	0	3	0.004	0	0
Gayrimüslim Kıpti	138	0.30	0	0	277	0.42	248	0.33
Toplam	45986	100	57200	100	64939	100	73869	100

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 126., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 730., 3- 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

Ali Güler, Ali Cevat'tan naklen 1897-1898'de Zile kazasının toplam nüfusunu, 57200 olarak vermektedir⁴². Bu toplamın 42000'i müslüman, 15200'ü gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 73.5'i müslüman, % 26.5'i gayrimüslimdir. Bu rakamlar ve yüzdeler, 1892'de Cuinet'inkilerle kıyaslandığında, ilk olarak, Ali Cevat'ın verdiği toplam nüfus rakamı, Cuinet'inkinden yaklaşık beş yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen aynıdır. İkinci olarak, gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranı, Cuinet'te % 25, Ali Cevat'ta % 26.5'dir. Bu iki oran arasında % 1.5'lik bir fark bulunmaktadır. Nüfus toplam oranlarının aynı olması, 1892-1897 yılları arasında Zile kazasında hiç nüfus artışı olmadığı anlamına gelmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kafkasya ve Gürcistan'dan genelde Anadolu'ya özelde Tokat sancağına göçlerin yaşandığı bir dönemde, nüfus durgunluğu olamayacağından bu iki yıla ait nüfus istatistiklerinin bir miktar hata payı taşıdıkları kabul edilmelidir.

⁴² Güler, *a.g.e.*, s. 53.

1903 yılı devlet ve Sivas vilayet salnamelerine göre, 1 merkez, 4 nahiye ve 195 köyden müteşekkil Zile kazasının toplam nüfusu, 64939 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 95.12'sini Türkler, % 4.26'sını Ermeniler, % 0.17'sini Rumlar, % 0.42'sini ise Kıptiler oluşturmaktadır. Ayrıca, ilk kez bu tarihte kazada 3 erkek Yahudi kaydedilmiştir. 1881 ve 1892'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun kahr ekseriyetini meydana getirmektedir. 1892'den farklı olarak, azınlıklar arasında Kıptiler de bir grup olarak yer almıştır. 1892-1903 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 13.52 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenleri ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir⁴³. Büyük bir olasılıkla bir kısım göçmen Zile kazasına yerleştirilmiş olabilir.

1907 yılı Sivas vilayet ve 1908 devlet salnamelerine göre, 4 nahiye ve 195 köyden müteşekkil Zile kazasının toplam nüfusu, 73869 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 95.81'ini Türkler, % 3.73'ünü Ermeniler, % 0.11'ini Rumlar, % 0.33'ünü ise Kıptiler oluşturmaktadır. 1881, 1892 ve 1903'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getirmektedirler. 1903-1907 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 13.75 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da elimizde belge olmamasına rağmen bu dönemde Kafkasya ve Gürcistan'dan bölgeye devam eden göçlere atfetmek yerinde olacaktır.

3.4. Genel olarak Tokat sancağı nüfusu

Buraya kadar 1880-1907 arasında Tokat sancağını oluşturan merkez kaza dahil her bir kazanın nüfus yapısını dinî ve etnik açılarından analiz ettik. Bu analizlerin sonuçlarının sancak nüfusunun tamamı dikkate alındığında ne denli geçerli olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Bu yüzden aşağıdaki paragraflarda genel olarak Tokat sancağı nüfusunu ele alacağız.

İlk olarak, 1881 yılında 4 kaza ve 41 nahiyeden oluşan sancağın toplam tahmini nüfusu 152516 kişidir⁴⁴. Bu toplamın % 84.14'ünü Türkler (128340 nüfus), % 9.14'ünü Ermeniler (13940 nüfus), % 5.25'ini Rumlar (8016 nüfus), % 1.18'ini Yahudiler (1810 nüfus), % 0.26'sını ise Kıptiler (410 Çingene) oluşturmaktadır. Bu durumda, sancakta müslim-gayrimüslim nüfus oranı % 84.14'e % 15.86 olmaktadır. Sancağın geneli için

⁴³ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁴ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu nedenle "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

verilen bu istatistikler, aşağıda Tablo 11’de gösterildiği üzere, kazadan kazaya değişmektedir. Azınlık olarak Ermeniler hemen her kazada mevcutken Yahudiler sadece Tokat merkez kazada bulunmaktadır. Gayrimüslim Çingeneler ise sadece Merkez kaza ve Zile kazasında meskundurlar.

Tablo 11. 1881’de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve etnik gruplar	48186	76.66	23450	85.40	12652	78	44052	95.79
Müslüman Türkler	8776	13.96	1074	3.96	1494	9.21	1774	3.85
Gregoryen Ermeni	738	1.17	0	0	0	0	22	0.04
Protestan Ermeni	62	0.09	0	0	0	0	0	0
Katolik Ermeni	3010	4.78	2932	10.67	2074	12.78	0	0
Ortodoks Rum	1810	2.87	0	0	0	0	0	0
Yahudiler	272	0.43	0	0	0	0	138	0.30
Gayrimüslim Kıpti	62854	100	27456	100	16220	100	45986	100

1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 119-131.

1892 yılı için Cuinet, 4 kaza, 45 nahiye ve 656 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusunu 202800 kişi olarak vermektedir. Bu toplam nüfusun % 74.85’ini Türkler (151800 nüfus), % 18.69’unu Ermeniler (37919 nüfus), % 6.25’ini Rumlar (12681 nüfus), % 0.19’unu Yahudiler (400 nüfus) oluşturmaktadır. Türkler mezhep bakımından “Sünnî” ve “Şîî” olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Sünnîler, toplam müslüman nüfus içinde yüzde 66.66’lık oranları (genel nüfus içinde % 49.90) ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Ermeniler, “Gregoryen”, “Katolik” ve “Protestan” olmak üzere üç ayrı mezhepte olup bunlar içinde Gregoryen Ermeniler, % 84.12’lik oranla büyük çoğunluğu teşkil etmektedir. Rumların tamamı Ortodoks mezhebine mensup olduklarından homojen bir yapıya sahip bulunuyorlardı⁴⁵.

1892’de sancakta müslim/gayrimüslim nüfus oranı % 74.85’e % 25.15 olarak hesaplanmaktadır. Sancağın geneli için verilen bu oran, aşağıda Tablo 12’de gösterildiği üzere, kazadan kazaya değişmektedir. Azınlık olarak, Ermeniler ve Rumlar hemen her kazada mevcutken Yahudiler sadece Tokat merkez kazada bulunmaktadır. 1881 yılı salnamesinde görülen gayrimüslim Çingeneler, 1892’de kaydedilmemiştir. 1881’den farklı olarak, Tokat merkez kazada Cizvit ve Protestan misyonerlerinden oluşan 40 kişilik bir yabancılar grubu bulunmaktadır.

1881 ile 1892 yıllarına ait sancak nüfus rakamlarını kıyasladığımızda, evvela nüfus toplamları bakımından 1881’de toplam nüfus 152516 iken 1892’de 202800’e çıkmıştır. Başka bir ifade ile 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 32.96 oranında bir nüfus

⁴⁵ Cuinet, *a.g.e.*, s. 705.

artışı gerçekleşmiştir. Kısa süre içinde bu derece yüksek nüfus artışı normal şartlar altında makul karşılanamaz. Yukarıda kazaların nüfuslarını analiz ederken de belirttiğimiz gibi bu demografik gelişmenin gerisinde, kısmen nüfus rakamlarında kendisini hissettiren hatalar, kısmen de sancağın dışarıdan göçmen akınına ve iskanına maruz kalması yatmaktadır. Nitekim, 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını müteakip Kafkasya ve Gürcistan'dan gelen toplam 20952 (3932 hane) göçmen Tokat sancağına iskan edilmiştir⁴⁶. İkinci olarak, 1881'de % 84.14'e % 15.86 olan müslim-gayrimüslim oranı, 1892'de % 74.85'e % 25.15 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu oranlardan 1881-1892 arasında gayrimüslimlerin büyük bir nüfus artışı kaydettikleri görülmektedir. Anılan dönemde gayrimüslimler lehine nüfus artırıcı herhangi bir olay meydana gelmediğine göre, Cuinet'in verdiği 1892 yılı gayrimüslim nüfus rakamları oldukça abartılı kabul edilmelidir.

Tablo 12. 1892'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve etnik gruplar								
Sünnî Müslüman	41250	49.73	20000	47.73	10450	50.00	28600	50
Şi'i Müslüman	20625	24.86	10450	24.94	5225	25.00	14300	25
Gregoryen Ermeni	13266	15.99	6651	15.87	3192	15.27	8700	15.20
Protestan Ermeni	1,760	2.12	870	2.07	559	2.67	1551	2.71
Katolik Ermeni	440	0.53	316	0.75	140	0.66	385	0.67
Ortodoks Rum	5159	6.22	2613	6.23	1334	6.38	3,575	6.25
Yahudiler	400	0.48	---	---	---	---	---	---
Yabancılar*	40	0.04	---	---	---	---	---	---
Toplam	82940	100	41900	100	20900	100	57,200	100

Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 725, 727-728, 730, 733.

* Tokat merkez kazasında "Yabancılar" olarak kategorize edilenler, Cizvit ve Protestan misyonerleri kapsamaktadır.

1903 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusunu 230207 kişidir. Bu toplamın % 87.17'sini Türkler (200680 nüfus), % 8.06'sını Ermeniler (18562 nüfus), % 4.32'sini Rumlar (9953 nüfus), % 0.11'ini Yahudiler (261 nüfus), % 0.32'sini ise gayrimüslim Kıptiler (742 nüfus) oluşturmaktadır. Bu durumda, sancaktaki müslim-gayrimüslim nüfus oranı, % 87.17'ye % 12.83 olmaktadır. Bu dini ve etnik nüfus oranları, Tablo 13'den görüleceği üzere, kazadan kazaya değişmektedir.

1903 ve 1892 yılları sancak nüfus rakamlarını mukayese ettiğimizde, evvela 1892-1903 arasındaki dönemde toplam nüfus artışı (202800'den 230207 nüfusa), % 13.5 civarındadır. Sivas'taki Fransız konsolosu 1901'de sancağın toplam nüfusunu 222000 olarak vermektedir⁴⁷. Bu son rakam da dikkate alındığında, nüfustaki artışın tabii seyrinde

⁴⁶ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁷ Kodaman, *a.g.m.*, s. 177.

olduğu görülür. Ayrıca, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçler vukubulmuştur⁴⁸. 1319/1901 yılında toplam 215 hanelik bir göçmen kafilesi Tokat sancağının muhtelif beldelerine iskan edilmiştir⁴⁹. Bu kesif göçler dikkate alındığında sancağın nüfusunda görülen artışın daha fazla olması gerektiği düşünülebilir. İkinci olarak, 1892-1903 döneminde gayrimüslim nüfusta % 43'lere (51000'den 28776 nüfusa) varan bir azalma görülmektedir: Ermeniler % 18.69'dan % 8.06'ya (37919'dan 18562 nüfusa), Rumlar % 6.25'den % 4.32'ye (12681'dan 9953 nüfusa), Yahudiler % 0.19'dan % 0.11'e (400'den 261 nüfusa). Bu durumu yorumlamak için önce 1881-1903 arasındaki dönemde müslim-gayrimüslim nüfus oranlarına dikkatlice bakmak gerekmektedir: 1881'de % 84.14'e % 15.86, 1892'de % 74.85'e % 25.15, 1903'te % 87.17'ye % 12.83. Bu yüzdeler arasında, gayrimüslimler için 1892 yılına ait olan oran fevkalade yüksek görünmektedir. Cuinet'in verdiği 1892 yılı gayrimüslim nüfus rakamlarının fazla olması dolayısıyla 1903 yılı rakamları ile kıyaslandığında 1892-1903 arasındaki dönemde gayrimüslim nüfusta önemli bir gerileme yaşandığı izlenimi vermektedir. Diğer taraftan, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Kafkasya ve Gürcistan'dan genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeden devam eden Müslüman Türk muhacirlerin göçleri de müslim-gayrimüslim nüfus dengesini müslümanlar lehine çevirmiştir.

Tablo 13. 1903'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Müslüman Türkler	75056	84.15	43110	86.26	20739	79.43	61775	95.12
Gregoryen Ermeni	10338	11.59	2117	4.23	2420	9.26	2711	4.17
Protestan Ermeni	40	0.04	106	0.21	--	--	61	0.09
Katolik Ermeni	769	0.86	--	--	--	--	--	--
Ortodoks Rum	2393	2.68	4498	9.00	2950	11.29	112	0.17
Yahudiler	260	0.29	7	0.01	--	--	3	
Gayrimüslim Kıpti	331	0.37	134	0.26	--	--	277	0.42
Toplam	89187	100	49972	100	26109	100	64939	100

1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237.

1907 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusu 274465 kişidir. Bu toplamın % 86.24'ünü Türkler (236707 nüfus), % 8.18'ini Ermeniler (22468 nüfus), % 5.16'sını Rumlar (14168 nüfus), % 0.10'unu Yahudiler (299 nüfus), % 0.29'unu ise gayrimüslim Kıptiler (823 nüfus) oluşturmaktadır. Bu durumda, sancaktaki müslim-gayrimüslim nüfus oranı, % 86.24'e % 13.76 olmaktadır. Bu dinî ve etnik nüfus oranları, Tablo 14'den görüleceği üzere, kazadan kazaya değişmektedir.

⁴⁸ BA. MAD 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

⁴⁹ Cinlioğlu, a.g.e., s. 48.

Tablo 14. 1907'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Müslüman Türkler	90255	84.43	49253	81.99	26423	78.56	70776	95.81
Gregoryen Ermeni	12530	11.72	2967	4.93	3113	9.25	2683	3.63
Protestan Ermeni	51	0.04	367	0.61	0	0	79	0.10
Katolik Ermeni	678	0.63	0	0	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2699	2.52	7319	12.18	4067	12.09	83	0.11
Yahudiler	299	0.27	0	0	0	0	0	0
Gayrimüslim Kıpti	381	0.35	165	0.27	29	0.08	248	0.33
Toplam	106893	100	60071	100	33632	100	73869	100

1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1907 ve 1903 yılları nüfus rakamlarını mukayese ettiğimizde, ilk olarak 1903-1907 arasındaki dönemde toplam nüfus artışı (230207'den 274465 nüfusa), % 19.22 civarındadır. Bu nüfus artışı 4 yıllık bir süre için fazla gibi görülebilir. Ancak normal nüfus artışı yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçlerin olması, bu nüfus büyümesini makul hale getirmektedir.

Buraya kadar dört ayrı tarihte genel olarak Tokat sancağının nüfus yapısını dinî ve etnik açıdan analiz ettik ve bazı değerlendirmelerde bulunduk. Şimdi bu değerlendirmeleri bir bütün halinde yeniden gözden geçirmek gerekirse, 1880-1907 arasındaki dönemde sancağın toplam nüfusu 152516'dan 274465 kişiye ulaşmıştır. Başka bir ifade ile 27 yıllık süreçte yaklaşık % 80 oranında bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu nüfus büyümesi normal demografik gelişmenin yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçlere atfedilmelidir. Ayrıca göçmen nüfusun müslim-gayrimüslim gruplar arasındaki oran dağılımını da etkilediği görülmektedir. 1881'de müslim-gayrimüslim oranı % 84.14'e % 15.86 iken 1907'de % 86.24'e % 13.76 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oranlar bize, göç olgusu dolayısı ile Tokat sancağındaki müslüman nüfusun gayrimüslim nüfus aleyhine sürekli arttığını göstermektedir. Bu gelişme, Osmanlı Devleti'nin genelinde görülen paralel bir olaydır. 1881-2 nüfus sayımına göre, ülke genelinde gayrimüslim nüfusun oranı % 26.61 iken 1906-7 sayımında % 25.74'e, 1914 sayımında ise % 18.88'e düşmüştür⁵⁰. Ülke geneline ait bu oranlar, Tokat sancağındaki gayrimüslim oranları ile kıyaslandığında, Tokat'taki gayrimüslim sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

⁵⁰ Güler, *a.g.e.*, s. 128.

4. SONUÇ

1880-1907 arasındaki dönemde Tokat sancağının idarî durumu ve nüfus yapısı üzerine yaptığımız bu detaylı analizden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Evvela, idarî yapı bakımından Tokat, Sivas vilayeti içinde 1880'de dört kazadan oluşan bir sancak durumuna gelmiştir. Sancak statüsünün kazanılmasıyla birlikte, sancağı oluşturan kazalar, nahiyeler ve köylerde yeni yönetim birimleri teşkil edilmiştir. Bu birimlerde çalışan kamu personelinin sayısı ve kazalara dağılımı zaman içinde değişiklik göstermektedir. Sancaktaki toplam personelin kazalara göre ortalama yüzde dağılımı; Merkez kaza % 57.5, Erbaa % 13.25, Niksar % 12.8, Zile % 16.5 şeklinde sıralanmaktadır. Sancak kamu personeli içinde % 10.5 nispetinde gayrimüslim personel de bulunmaktadır.

Tokat sancağının idarî taksimatı da zamanla değişime maruz kalmıştır. 1881'de 4 kaza, 41 nahiyeden ibaret iken 1890-1899 arasında 4 kaza, 45 nahiye ve 656 köye ulaşmıştır. 1900-1908 arasında ise sancakta 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köy bulunmaktadır. Bu istatistiklerden nahiye sayısı idarî düzenlemelerle zamanla yeniden organize edilirken 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Tokat sancağına gelen göçmenlerin yoğunluğu sebebiyle yeni kurulan köylerle köy sayısının sürekli arttığı anlaşılmaktadır.

Nüfus yapısı bakımından, incelenen dönemde Tokat sancağı demografisinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Genel olarak dört farklı etnik ve dinî grubun asırlardır yan yana yaşadığı sancakta, 1880-1907 arasında % 80 oranında (152516'dan 274465 nüfusa) kayda değer bir nüfus artışı görülmektedir. Bu nüfus büyümesi normal demografik gelişmenin yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeden yapılan göçlere atfedilmelidir. Ayrıca göçmen nüfusun müslim-gayrimüslim gruplar arasındaki oran dağılımını da etkilediği görülmektedir. 1881'de müslim-gayrimüslim oranı % 84.14'e % 15.86 iken 1907'de % 86.24'e % 13.76 olmuştur. Bu oranlar bize, göç olgusu dolayısı ile Tokat sancağında müslümanların sayısının gayrimüslimler aleyhine sürekli arttığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Salnameler

Devlet-i Umumiye Salnâmeleri: 1312/1894, 1317/1899,1326/1908 yılları.

Sivas Vilayeti Salnâmeleri: 1299/1881, 1300/1882-3, 1302/1884-5, 1304/1886-87, 1308/1890, 1321/1903, 1325/1907 yılları.

2- Arşiv kayıtları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). MAD (Maliyeden Müdevver) 14250 Tokat Sancağı'nın teşkiline dair kayıt defteri.

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). MAD (Maliyeden Müdevver) 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. SN-M (Dahiliye Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi) 9/94. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi Derkenâr Defteri 7, 130/174.

Tokat Müzesi'nde perakende dokümanlar içinde bulunan 23 Teşrin-i Evvel 1298 / 4 Kasım 1882 tarihli belge.

3. Kitap ve Makaleler

Açikel, Ali ve Mehmet Mercan. (2002). "Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açından Analizi (1880-1916)", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Ankara), s. 235-257.

Akar, Hasan ve Müjdat Özbay. (1998). *Millî Mücadele Yıllarında Niksar*, Niksar.

Akarlı, Engin Deniz. (1972). *Ottoman Population in Europe in the 19 th Century-Its Territorial, Racial and Religious Composition*, MA Thesis, University of Wisconsin, U.S.A

Akbal, Fazıla. (1961). "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *TTK. Belleten*, XV/60: 617-628.

Aydın, Mahir. (1990). "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri* içinde (81-107), İstanbul.

Behar, Cem. (1985). "The 1300 (1885) and 1322 (1907) Tahrirs as Sources for Ottoman Historical Demography", *Boğaziçi University Research Papers*, İstanbul.

Behar, Cem. (haz.). (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara.

Cinlioğlu, Halis. (1973). *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat.

Cuinet, Vital. (1892). *La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de l'Asie Mineur*, I-IV, Paris.

Çadircı, Musa. (1980). "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları* I: 109-132.

Çadircı, Musa. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

- Eken, Galip. (2000). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV: 155-169.
- Gökbilgin, Tayyib. (1979). "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/1.
- Güler, Ali. (1997). *Osmanlı Devletinde Azınlıklar*, İstanbul.
- İlgazi, Abdullah. (2000). "Tokat'ın Vilayet Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 15 (Tokat), s. 16-17.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII-VIII, Ankara, 1983³.
- Karal, Enver Ziya. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Ankara.
- Karpat, Kemal. (1978). "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9: 237-274.
- Karpat, Kemal. (1983). "The Ottoman Demography in the Nineteenth Century: Sources, Concepts, Methods", *Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman* içinde (207-217), (yay.) J. L. Baqué-Grammont ve Paul Dumont, Paris.
- Karpat, Kemal. (1985). *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Madison.
- Kodaman, Bayram. (1987). "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara.
- Komisyon. (1998). *Dünden Bugüne Reşadiye*, Ankara.
- Küçük, Cevdet. (1976-77). "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8: 185-223.
- McCarthy, Justin. (1983). *Muslims and Minorities-The population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York.
- Mercan, Mehmet. (2002). "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 17 (Tokat), s. 5-13.
- Ortaylı, İlber. (1974). *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara.
- Özdemir, Rıfat. (1986). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara.
- Shaw, Stanford J. (1978). "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9: 323-338.
- Shaw, Stanford J. (1980). "Ottoman Population Movements during the Last Years of the Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları I*:191-205.
- Subaşı, Turgut. (2002). "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler* (Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 12, Ankara, s. 753-781.
- Şemseddin Sami. (1308). *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul, C. 3, s. 1693
- Ülkü, Mehmet. (2001). *Millî Mücadele Döneminde Tokat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

EK: TOKAT SANCAĞI KAZALARININ NAHİYE VE KÖY DAĞILIMI

Yıllar	1883 (1)	1890 (2)	1899 (3)	1908 (4)		
Kazalar	Nahive	Nahive	Köy	Köy sayısı		
Merkez	Turhal	Turhal	13	13	Tokat Nefs	23
	Pazar	Kazabad	21	21	Pazar	49
	Dimorta	Dimorta	15	15	Turhal	35
	Emirsaid	Emirsaid	10	10	Ciftlik	37
	Necib	Necib	10	10	Kızılca	38
	Firedökse	Firedökse	11	11	Almus-ı kebir	33
	Almus-ı kebir	Almus-ı kebir	11	11	Bizeri	25
	Mineğir	Mineğir	12	12	Ohtab	21
	İzeife	İzeife	14	14		
	Bizeri	Bizeri	11	11		
	Kızıl	Kızıl	21	21		
	Ciftlik	Ciftlik	20	20		
	İsbolos	İsbolos	15	15		
	İğdir	İğdir	19	19		
	Cırdak	Cırdak	17	17		
	Gülüt	Gülüt	16	16		
Ara toplam	16	16	236	236	8	261
Erbaa	Fidi	Dereli	23	23	Erbaa Nefs	36
	Sonisa	Sonisa	16	16	Alahtivan	12
	Sepetlü	Sepetlü	19	19	Karaağaç	21
	Zikdi	Zikdi	13	13	Tekke	25
	Havati	Alahvan	17	17	Kozlu	9
	Yerkozlu	İrek	39	39	Sonisa	34
	Avan	Karaağaç	28	28		
Ara toplam	7	7	155	155	6	137
Zile	Küçükisa	Silis	15	15	Nefs-i Zile	48
	Acısu	Karankisa	18	18	İğdir	54
	Bazlanbac	Eveer	9	9	Eski	57
	Söğüdüzü	Sofular	15	15	Kadısehri	36
	Kadısehri	Söğüdüzü	13	13		
	Dikmesöğüd	Kavak	12	12		
	Kösterelik	Kadısehri	17	17		
	Ücköv	Dikmesöğüd	10	10		
	Hacikövu	İğdir	10	10		
		Kösterelik	11	11		
		Maşad	20	20		
	Ücköv	15	15			
	Hacı	17	17			
Ara toplam	9	13	182	182	4	195
Niksar	Eskidir	Eskidir	14	14	Niksar Nefs	39
	Kuvucak	Kuvucak	14	14	Ladik	16
	Avara	Avara	13	13	Büşürüm	36
	Kapuağzı	Kapuağzı	10	10	Canak ve	14
	Olukalanı	Olukalanı	8	8		
	Ladik	Ladik	8	8		
	Meğdün	Meğdün	7	7		
	Basciftlik	Basciftlik	5	5		
	Arguslu	Arguslu	4	4		
Ara toplam	9	9	83	83	4	95
Genel	41	45	656	656	22	688

(1) Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat, 1973, s. 41-42.(2) Şemseddin Sami, *Kâmusü'l- Âlâm*, İstanbul 1308, C. 3, s. 1693; 1312/1894 yılı devlet sâlnâmesi, s. 702-704

(3) 1317/1899 yılı devlet sâlnâmesi, s. 524-527.

(4) 1326/1908 yılı devlet sâlnâmesi, s. 671-674.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 361-377, ELAZIĞ-2004

FİLİBE KAZASI RÜSUM DEFTERLERİ VE XVII.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA, FİLİBE-TATARPAZARI-GÖBE'DE ÇELTİK ZİRAATI

*The Production of Rice in Filibe According to Nootbook of Tax-
Rusûm Defteri*

Memet KARAGÖZ

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Malatya

Özet

Filibe, Rumeli'de önemli ziraât ve ulaşım imkânları ola yerleşim yerlerinden biridir. Osmanlı Devleti zamanında Topkapı Sarayı'nın pirinç ihtiyacının karşılandığı bu bölge hakkında, vesikalarda çok fazla bilgi bulunmaktadır. Bu belgeler ışığında XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki durum ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: "Filibe, pirinç, ziraât, mukataâ, kile" dir.

Abstract

Filibe, one of the most important province. Which has both agriculture and transportation facilities, is situated in Rumeli. During the Ottoman Empire time, almost all the rice needed Topkapı Palace was provided from this province. There are a lot of documents about this stuation of the province. In connection to this documents, the situation of the 2nd half of the XVII. century has been tried to put forward in this paper.

Keywords: "Filibe, rice, agriculture, mukatâ, kile".

Osmanlı Devleti'nde çeltik ziraatı ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla böyle bir konuda çalışmanın birçok zorluklarının bulunması gayet tabii'dir. Bu çalışma bu zorlukları da gözönüne alınarak yapılan bir deneme de kabul edilebilir. Ayrıca, çalışmaya böyle bir başlığın verilmesinin de sebepleri vardır. Herşeyden evvel, Filibe bölgesi Osmanlı Devleti toprakları içerisinde çeltik ziraatinin yapıldığı önemli yerlerden birisidir. Bilahare, çalışmaya kaynak teşkil eden BOA Bâb-ı Defteri Çeltik Rüsûmu Kalemi (ÇRS) tasnifinde bulunan yedi defterlerden beş tanesi Filibe bölgesi ile alakalıdır¹. Zikredilen defterlerin, rüsüm defterleri olmaları sebebiyle tabii olarak çeltikten alınan vergilerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ancak, tetkik ettiğimiz defterlerde çeltik ziraatı hususunda da bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler bizi çeltikten alınan vergilerle beraber Filibe bölgesindeki çeltik ziraatı hususunda da bazı değerlendirmelerin yapılabileceği cesaretini vermiştir. Çalışmada, mevzu edilecek çeltik ziraatı hususunda konunun iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesi ile kısaca çeltik ziraatı² ile alakalı nazarî bilgiler verilecek ve konunun çerçevesi, Osmanlı Devleti'nde tahıl meselesi içerisinde değerlendirilecektir³.

Osmanlı Devleti, tebâsı olarak beslediği halkın temel ihtiyacı olan hububâtın temininde ve aynı zamanda bu ihtiyacı karşılarken kurduğu müessis yapı diğer Osmanlı müesseseleri gibi sağlam temellere dayandırılmıştır. Bu müessis yapının muhafazasında

---

¹ **BOA Bab-ı Defteri, Çeltik Rüsümü Kalemi (D. ÇRS)**, Bu kaleme "*Çeltik Muhasebesi Riyaseti*" kalemi de denilmektedir. Hıristiyan cemaati ruhanî başkanlarıyla, Rumeli'deki bazı çeltik nehirleri başkanlarının pişkeşlerine ve beratlarına bakmak başlıca vazifeleriydi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Çeltik Rüsümü Defterleri, 926/1520-1244/1828 tarihleri arasındaki dönemi ihtiva etmekte olup, yedi adettir. Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Ankara 1992, s.268, Çeltik Rüsümü Kalemi için ayrıca bkz., Cevdet Türkay, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Arşivler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 46, İstanbul 1972, s. 18 vd. Bu tasnifdeki yedi defterden, 25595, 25596, 25597, 25598 ve 25599 numaralı beş defter Filibe bölgesine aittir. Bu defterlerden, 25595 ve 25597 numaralı defterler çürük olduğu için okunamamaktadır. Bu defterlerden 25596 ve 25598 numaralı defterler birbirlerine yakın tarihleri (XVII. asrın ikinci yarısı) muhtevirdir. 25599 numaralı defter ise, 1193/1779 senesine aittir. Bu çalışmada, yukarıda belirttiğimiz defterlerin haricinde, **BOA. Kamil Kepeci Divân-ı Hümâyûn Ahkâm Defteri No: 72** 'den de istifade edilmiştir.)

² Bu konuda bilgiler verilirken iki eser esas alınmıştır. Ömer Lütfü Bârkan, **Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları**, İstanbul 1943; Halil İncalcık, "Rice Cultivation And The Çeltükçi-Re'aya System In The Otoman Empire", **Turcica**, Tome XIV, 1982, s.70 vd.

³ İnsanlık hayatında daima temel ihtiyaç maddesi olarak bilinen buğday zaman olarak, M.Ö.5000'li yıllara inen bir geçmişle önde gibi görünse de M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren ekimi yapılan pirinç insanı doyurma oranı olarak % 50-70 buğdaya mukabil % 80-90 üstündür. Fernand Braudel, **Maddi Uygurluk Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. yüzyıllar I**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay) Ankara 1990, s.119-120

daima hassasiyet gösterilmiş, hususi gayret sarf edilmiştir. Osmanlı iktisadî siyasetinde buna “**iaşe ilkesi**” denilmektedir. Umumi manada Osmanlı iktisat siyasetinin önemli bir unsuru olarak iaşenin temini mühim bir ilkedir. İaşe ilkesi toplumun huzurlu yaşaması, sosyal-siyasi düzenin sağlıklı yürümesi ve devletin faaliyetlerini aksatmadan yürütebilmesinin şartıdır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ziraî toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmaz kendi elinde bulundururdu. Mîrî adı verilen bu mülkiyet rejiminde, toprak çiftçilere babadan oğula geçecek şekilde; kiralanmış sayılır, alımı satımı devletin sıkı kontrolü altında tutulur ve vakfedilmesine, bağışlanmasına müsaade edilmezdi. Çiftçilerin ziraî üretimi düşürmemesine dikkat edilir, üretimin aksamasına sebep olacak şekilde yerlerini terk etmelerine izin verilmezdi⁴. Hatta bu dikkat ve hassasiyet ziraât sahaları ile sınırlı kalmaz mahsulün elde edilmesinden sonra da devam ederdi. Nitekim, tebasının esas tahıl ihtiyaçlarını⁵ karşılamayı birinci derecede önemli vazife kabul eden Osmanlı Devleti, gerekli gördüğü hallerde üretime inhisar dahi koymaktaydı. Bu müdahalenin sebebi ülkenin ihtiyaçlarını belli bir düzen içerisinde üretmekti. Bütün ülkede tatbik edilebilen bu durum şartların gerektirdiği hallerde süreklilik de arzdebilmekteydi⁶.

Osmanlı toprakları ülke ihtiyacını karşılayacak ziraat sahaları ve sulama imkanlarına sahip olduğundan⁷ Osmanlılar temel gıda maddeleri olarak bilinen buğday, arpa, mısır, pirinç vs. tahılların temin edilmesinde zorlanmamışlardır. Osmanlı halkının ihtiyacına-talebine uygun olarak tahıl tüketimi buğday ağırlıklıydı. Halkın pirinç talebi buğday kadar yüksek değildi. Pirincin daha yüksek besleyici değeri olmasına rağmen maliyetinin yüksek olmasından dolayı pahalı olarak satılması halkın talebinin düşmesinin en önemli sebebi olmalıdır. Bu durum ülkenin her tarafında aşağı yukarı aynıdır⁸. Çeltik ziraâtı daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de yaygın olarak yapılmıştır. Ziraâtı devlet tarafından teşvik gören pirinç, Anadolu’nun bir çok yerinde

---

⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 46-52

⁵ Lütfi Güçer, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Hububât Meselesi ve Hububâttan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964, s.1-2

⁶ Osmanlı iktisadî siyasetinin bir düstûru olarak tatbik edilen bu biçim kuralların ülke için arz-talep-fiyat vb. dengelerin sağlanması gibi bir çok hayati sebepleri bulunmaktadır. Bkz. A.Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s.360

⁷ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s.349-350; Bkz.Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İctimaî ve İktisadî Tarihi**, II, Ankara 1979

⁸ Suraya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul 1998, s.226

yetiştirilmekteydi. Osmanlılar, Rumeli'ye geçtikten kısa bir süre sonra Meriç nehri havzasının fethini tamamlamışlar ve tarihî rolü **“İstanbul'un tahıl ambârı”** Trakya'da da pirinç ekimine başlamışlardır. Rumeli'de şartları müsait bölgelerde; Filibe ve Tatarbazarı'ndaki deneme üretiminde verimli neticeler alınmasıyla⁹ zira'atının yapılması yaygınlaştırılmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı ülkesinde çeltik ziraatının yapıldığı birçok yer bulunmaktadır¹⁰.

Kabuğu ayıklanmamış pirince (oryza sativa) ve bitkisine çeltik denir¹¹. Çeltik, sürekli suya muhtaç bitki olması dolayısıyla ziraati zor bir bitkidir. Belki de ekiminden mahsulün kaldırılmasına kadar geçen süre zarfında sürekli bakım istemesi dolayısıyla **“kıymetli tahıl”** bitkileri arasında yer almıştır. Umumiyetle nehirlerin kenarlarında başka bitkilerin yetişmediği topraklarda, halkın bir kısmı **“çeltükçü işâret olunûb”**¹² tahrirleri yapılır ve çeltik ziraâtı yapmak üzere yerleştirilirdi ki, bu topluluğa **“Çeltükçü reâyası”**¹³ denilmektedir. Bu düzenleme Osmanlı Kanunnâmeleri'nde **“kânûn-ı çeltükçiyân”** şeklinde geçmektedir¹⁴. Çeltikçi reayanın vazifeleri Kanunnâmelerde şöyle anlatılmaktadır: çeltikçiler evvela, **“kürekçileri ile nehr-i mezbûru suya kifâyet idecek miktar yer ayırtlayûb hazır eyleyeler”**, sonra **“evvela çeltük ekilen yerün suya bastıralar”**, sonra **“tohumların kendü yanında virüb”** tohumu toprağa serperler, bilahare, **“ta'yin olunân tohumları bitemam idûb otun urmakda ve koruyûb gözetmekte”** ve **“çeltik tamam yetişdikde kürekçi ektiği çeltüğü biçüb düvûb harman ide”**¹⁵, **“biçtirdikten sonra harman olub hıfz oluna”**¹⁶ ve **“adet olduğu üzere**

⁹ Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası** (Çev. Mehmet Ali Kılıçbây), Ankara 1994, s. 150 (F. Braudel, eserinde, Meriç ovasına susamı, Köstendil, Makedonya ve Serez civarına pamuğu Türklerin getirdiğini yazmaktadır. Asya'da Türklerde pirinç ziraâtı için bkz. B. Ögel, a.g.e., s. 202-212)

¹⁰ (Osmanlı ülkesinde başta Tosya, Malatya, Niksar olmak üzere birçok yerde pirincin üretildiği bilinmektedir. Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul 1991, s. 100)

¹¹ Feridun Emecen, “Çeltik”, **DVİA** 8, İstanbul 1993, s. 265 (Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle ekimi yaygınlaşan bitkinin eski Türkçe'deki adı *“tuturkan”* dır. Kaşgarlı Mahmud, **Divân-ı Lügât-ı Türk**, I, (Nşr. Besim Atalay) Ankara 1985, s. 571. Türkiye Türkçe'sinde ve bazı diğer Türk topluluklarının dilinde bilahare *“birinç”* veya *“pirinç”* şeklinde kullanılan kelimenin aslının Farsça veya Sanskritçe olduğu kabul edilmektedir.)

¹² Ö.L.Barkan, a.g.e., s.54

¹³ Kanunnâmelerde, *“hin-i tahrîrde çeltükçülerin üzerine çeltükçü işareti olunmuştur”* şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.

¹⁴ H. İncelik, a.g.m., s. 84; Ö.L.Barkan, a.g.e., s.54

¹⁵ Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 54,205

¹⁶ Ö.L.Barkan, a.g.e., s.202

çeltikçi hizmeti ne ise eda ide¹⁷ nler bulunmaktadır.

Çeltik tarlalarında bir kişinin ekib-biçebileceği toprak, diğer tarım ürünleri için tahsis edilenlerden daha azdır. Bir çeltik işçisinin işleyebileceği saha elli okka¹⁸ tohumu ekmek için gerekli toprak yada 2,5 dönüm yüzey alanıdır ki, “**erlik**” denilir¹⁹. Birden fazla erliğin meydana getirdiği ve bir “**re’is**”in başında bulunduğu reislik veya riyâset idarî bir birimdir. Bir nehirde birden fazla reislik bulunur ve reislikler “**nezâret**” denilen en üst idarî yapıyı meydana getiriler. Devlet kendisine bu idarî birimi muhatap kabul etmektedir. Osmanlı Devleti, ziraatin zorluğu dolayısıyla çeltükçi reâyayı daima koruyup gözetmiş bu maksatla başta vergi yükünü hafifletmek olmak üzere birçok muafiyetler getirmiştir. Bu muafiyetlerin en önemlisi Çeltikçi reâyanın “**avâriz**” vergilerinden muaf tutulmalarıdır²⁰.

Çeltik ziraâtı sahaları Osmanlı Devleti’nin, gelir kaynakları arasında yer alan mukataâların işletme usûlüne uygun olarak yürütülmüştür. Daha ziyade emânet usûlüyle işletilmişlerdir. Emânet usulü, daha ziyade gelirinin düşük olması dolayısıyla halk tarafından rağbet edilmeyen işletmeler için tatbik edilmekteydi. Halbuki, bâšta Rumeli olmak üzere Anadolu’daki çeltik mukataâları, gelirlerinin yüksek olmasına rağmen Padişah, Şehzadeler, hanedan mensupları ve yüksek devlet vazifelerine haslar oldukları için emânet usûlüyle verilmişlerdir²¹.

Rumeli’de Tunca ve Arda nehirlerinin meydana getirdiği Meriç havzası, coğrafi şartları sebebiyle tarih içerisinde önemli tahıl merkezlerinden birisidir. Osmanlı’lar Rumeli’ye geçtikten sonra sürdürdükleri fütûhat içinde Filibe ve Tatarbazarı’nın fethi işini I. Murat zamanında Lala Şahin Pâşâ’ ya verilmiş, 1362-1363 de fetih tamamlanmıştır²². Filibe’nin fethinden sonra bölgeye; önce I.Bâyezid zamanında

¹⁷ Ö.L.Barkan, a.g.e., s.205

¹⁸ Okka, bir ağırlık ölçüsüdür , yerine vukıyye ve kıyye de kullanılmaktadır. Ölçüsü beldelere göre değişmesine en tanınmış olanı 1.282 gr. dir. 1 okka 420 dirhemdir. Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih eyimleri ve Terimleri Sözlüğü** II, İstanbul 1983, s.723

¹⁹ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi** I, İstanbul 2000, s.442

²⁰ Halil İnalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1996, s.49 (Aynı yerde, XVI. asrın sonlarında Osmanlılarda vergi değişikliği olmuş ve “**avâriz**” esas raiyyet vergileri arasına girmiştir denilmektedir.)

²¹ F. Emecen, a.g.m., s. 265-266

²² Hoca Saadeddin Efendi, **Tacü’t-tevârih** (Nşr. İsmet Parmaksızoğlu), I, Ankara 1992, s.121, (Filibe’nin fethi ile ilgili olarak farklı tarihler vermektedirler: Mehmed Neşri’nin Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi I, (Nşr.F.Reşit Unat- M.Altay Köymen) Ankara 1987, s.197-199, Colin İmber, **The Otoman Empire** 1300-1481, İstanbul 1990, s. 30 da !370 den önce diye yazmaktadır.)

Kırım'dan Tatarlar daha sonra 1418 senesinde, Candaroğulları Beyliğinin Osmanlı'ya ilhakından sonra Erzincan, Erzurum, Şebinkarahisar ve İskilip bölgesinden bir çok insan Filibe ve Tatarbazarı'na yerleştirilmişlerdir²³.

XVI. asrın ilk yarısında Rumeli Eyâleti'nin Pâşâ Livası'na bâğlı kadılık arasında zikr edilen bu iki yerleşim yerinden biri olan Filibe²⁴ adını Makedon hükümdar Filip'den almaktadır. Osmanlı kaynaklarında Filibe, Bâzârcık-Pâzârcık veya Tâtârbâzârı ile birlikte zikredilmektedir. Rumeli'de önemli ziraât alanlarından biri olan bu bölge, aynı zamanda İstanbul'dan Avrupa'ya uzanan yollar üzerinde de önemli geçit yerlerindedir. Nüfusları hakkında azda olsa bilgi bulunmaktadır. Filibe, 1485 de 918 hâne ve 105 bekâr vergi nüfusu 4500-4700 kişi, 1516 da ise, yaklaşık 5000-5500 kişidir. Tâtârbâzârı 1516 da 800-900, 1570 de 1100-1200 dür²⁵. 1585 de 1119 nefer, XVII. asrın başlarında 1130 neferdir²⁶. Filibe nüfusunun % 80 i Türk iken Tâtârbâzârı'nın % 100 ü Türk'tür. Yukarıdaki rakamların arasında Göbe yerleşim yerinin nüfusu ile ilgili rakamlar bulunmamaktadır. Bu yerleşim yeri hakkında rakamlara ulaşamadık.

Filibe çeltiği ile ilgili ilk bilgiler 1455 senesinden itibaren elde edilebilmektedir. “**Filibe-i zeâmet ve gayrûha..**” şeklinde yazılan vesikadan çeltik üretim ve gelirinin miktarı hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmamaktadır. 6 Kasım 1478'de Filibe, Tavûslu, Yanbolu, Akçe-Kızanlı, Burgaz, Çorlu, Keşan, Eski-Hisar, Ergene, Yenice-Çırpan ve diğer yerler diye bâhsedilen gelirin toplamı ise 6155 mûd ve 3 keylçedir²⁷. 1480 senesinden itibaren mukataâ-ı çeltük-i Filibe... şeklindeki ifadelerden daha önceleri de mukataâyaya verilen çeltiğin vesikalara da tam olarak mukataâ şeklinde yazıldığını göstermektedir. 1484-1497 seneleri arasında üçer senelik mukataâyaya verilen çeltik, “**Filibe, Tavuslu ve Burgaz...**” m üç seneliğinin 2.650.000 akçeye verildiği

---

²³ Aşık Pâşaoğlu Tarihi, (Nşr.Nihal Atsız), İstanbul 1992, s. 78; M. Akdağ, a.g.e.I, s.251; İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sofya, Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu”, Türk Dünyası Araştırmaları, S 48, İstanbul 1987, s. 249

²⁴ Tayyib Gökbilgin, **XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Pâşâ Livası**, İtanbul 1952, s. 10

²⁵ İ. Şahin, a.g.m., s. 251-252 (İ.Şahin, Tahrîr Defterleri'ni esas alarak tahmini hesaplamalar yapmıştır.) Turan Gökçe, “XV-XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehri Nüfusuna Dair bazı Gözlemler”, **Ethoses and Cultures on Balkans**, Vol. 2, Sofya 2000, s.167-190

²⁶ T. Gökçe, a.g.m., s.187-189

²⁷ M.T. Gökbilgin eserininin 128. sayfasında, 1479 senesinde pirincin muddunun 200 akçeden satıldığını yazmaktadır. Bu rakamı yaklaşık hesaplamaya esas alırsak $6155 \times 200 = 1.231.000$ akçe eder. Bir mudd 20 kile, $6155 \times 20 + 3 = 123103$ kile pirinç eder.

anlaşmaktadır²⁸. Filibe civarında bulunan çeltik tarlaları mirî²⁹ ye aittir. Topkapı Saray'ı aş ocağının (Matbah-ı Amire) pirinçleri Filibe bölgesinden temin edilirdi³⁰. Zira, Filibe civarında pirinç ziraâtı yapılan padişah haslarında inhisarın tatbik edildiği görülmektedir. Bu maksatla İstanbul'dan Filibe'ye gönderilen fermânlarda, **“altı ay tamam olunca bâzâr tutulup benim pirincimden gayri şehirlerde ve köylerde ve sair cümle yerlerde ve sohbetlerde pirinç almaya ve satmaya”** denilmekte olduğu ve **“beylik pirincin”** satışlarının emniyeti için çeltiklerin ve madrabazların ve ambârlarının kadı ve eminler tarafından altı ay müddetle mühürlenmesi lüzumu hatırlatılmaktadır³¹. XVI. ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Filibe bölgesindeki çeltik ziraâtı hakkında yeteri kadar çalışma yapılmamış olduğu için fazla bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu süre içerisinde Filibe bölgedeki çeltik ziraatının durumunu takip etmek mümkün olmamaktadır. Bizim çalışmamıza esas olan XVII. yüzyılın ikinci yarısında ise durum şöyledir. Osmanlı vesikalarında, Filibe ve Tatarbazarı ve Göbi'deki ark veya nehirler **“Riyâsethâ-yı Çeltük Enhâr-ı Filibe ve Tatar Bazarı...”** şeklinde ifade edilmekte ve **“Nezâret-i Filibe”**ye bağlı idarî yapılanma içerisinde kaydedilmektedir³². Filibe, Tâtârbâzârı ve Göbe yerleşim yerlerindeki Çeltik Mukataâsı'nın idarî merkezi Filibe'dedir. **“Filibe kadısı olanlar Filibe ve tevâbi' mukataâsına müfettiş olâgelmeğın kânûn-ı kadîm”**³³ üzere olduğu ve XV. asırdan beri devam etmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında, **“yevm-i seksen akçe yevmiye ve rençberândan tohum başına birer kile çeltük ve birer nehirden altışar tohum yevmiye”**³⁴ aldıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Filibe bölgesindeki idari yapının ikinci idarecisi çeltik nazırlarıdır. Tetkik ettiğimiz dönem içerisinde Filibe bölgesinde Çeltik Nazırlığı'nda bulunanlar aşağıya çıkarılmışlardır.

---

²⁸ M.T.Gökbilgin, a.g.e., s. 125-134 (Osmanlı resmi kaynaklarına göre, 1487'de üç yıllık zaman dilimi içerisinde 3.400.000 akçelik gelir elde edildiği belirtilmektedir. H. İncalcık, “Rice Cultivation and The Çeltükçi-Re'aya System in The Otoman Empire” **Turcica**, Tome XIV, 1982, s.70)

²⁹ Bu durum, numaralarını zikrettiğimiz Çeltik Rûsumu Defterleri'nde *“Mirî”* şeklinde yazılmış olmalarından anlaşılmaktadır.

³⁰ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat** (Nşr.Neşet Çağatay), III-IV, Ankara 1987,s.139

³¹ Ö.L. Barkan, “Öşür”, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul 1980, s.842

³² **BOA. Bab-ı Defteri Kalemî Çeltik Rûsumu (ÇRS), No: 25996; BOA ÇRS; No: 25998; BOA. Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Ahkam Defteri No: 72)**

³³ **BOA. K.K. Divân-ı Hümayûn Nu: 72, s.219**

³⁴ **BOA. K.K. Divân-ı Hümayûn Nu: 72, s.217**

Nazırın adı	Görev yaptığı seneler
Mehmed	1659
Mehmed	1668
Ahmed	1670
Hacı Ömer	1671
Ahmed	1684
Mustafa	-
Ahmed	-
Mehmed	1687

Çeltik nazırları, kendilerine işlerinin karşılığı olarak tahsis edilen “Nâzır Erliği” denilen arazilerin gelirleriyle geçinmektedirler. Bu yerlerin ziraâtlerini kendilerinin yapmadığı ve mutasarrıflar vasıtasıyla işletildiği anlaşılmaktadır. Bu süre içerisinde, tayin edilen mutasarrıfların listesi ve gelir miktarları aşağıya çıkarılmıştır³⁵.

Nâzırlara tayin edilen nehirler ve miktarları	Mutasarrıfı	Seneler
Kılâguz bir tohum, Kurd Ahmed Pâşâ bir tohum, Tekfûr nehri bir tohum	İbrahim	1679
Kılâguz bir tohum, Kurd Ahmed Pâşâ bir tohum, Çavuş bir tohum	Mehmed	1680
İbrahim Pâşâ	Mehmed Emin	1680
Canıngir bir tohum, Kuruçay bir tohum	El-Hâc Eyüb	1683
Canıngirbir tohum, Kuruçay bir tohum, Çavuş bir tohum	Derviş İbrahim	1684
Karabikâr bir tohum	İbrahim	1684-1687

Balludere’de bir tohum, Çavuş’da bir tohum, Kılâguz’da bir tohum, Kurt Ahmed Paşa’da bir tohum, Tekfur’da bir tohum, Kuruçay’da iki tohum ve Hayatlenk nehrinde bir tohum olmak üzere sekiz tohum Nazır Erliği adıyla geliri yazılmıştır³⁶. Çeltik nazırlarının toplam sekiz tohumluk gelirleri bulunmaktadır. Bir tohuma karşılık en az on ve en fazla otuzüç kile pirinç karşılığında yaklaşık bir hesaplamayla; $8 \times 10 = 80$ veya $8 \times 33 = 274$ kiledir. Bir İstanbul kilesi 24.215 gr.dır. $24.215 \times 274 = 21682$ kilo 10 gr. pirinç geliri etmektedir.

Filibe Çeltik Nezâreti’ne bağlı olmak üzere her nehirde “riyâset” likler teşekkül ettirilmiş ve her bir riyâsetlik en az bir veya birden fazla reisliklere taksim edilmiştir³⁷. Bu reislikler tevcih edilirken “tohum-ı hâs” veya “tohum-ı hâssa” tabirleri kullanılmaktadır ki, bu durum buraların Padişah veya şehzâde hasları olduğunu göstermektedir. Reisliklerin kuruluşunda esas alınan ölçü ise, nehrin ark sayısıdır. Bir nehirde kaç ark

³⁵ BOA. ÇRS, No:25996, s.1, bel.2,3,4,5 ; s. 3, bel, 1; BOA ÇRS; No: 25998, s.7, bel. 4,5,6,7

³⁶ BOA. ÇRS, No:25996, s.1, bel.4; BOA ÇRS; No: 25998, s.7, bel.11,12

³⁷ Defterlerde: “Riyâset-i ....” şeklinde noktalı yerlere nehir isimleri yazılmış ve “.... reis” diye noktalı yerlere isim yazılarak, her bir reisin ismi belirtilmiştir.

açılacağına karar verme hakkı nazırın olmalıdır. Belgelerde “**ark ve bendi kendi mallarından görmek**” veya “**ark ve bendi kendi yanlarında itmek**”³⁸ ifadesi ile reâyanın pirinç ziraâtine yetkilendirilmesinin şartı olarak ark açmak ve bend yapmak kabul edilmektedir. Her bir reislik bir kişiye veya bazen birden fazla kişiye verilebilmektedir. Birden fazla kişiye verilenler “**ber-vech-i iştirak**” verilmektedir³⁹. Bir reislik her hangi bir sebeple boş kalınca, usulüne uygun olmak kaydıyla başka birisine verildiği gibi, kişinin çocuklarına da verilebilir⁴⁰. Hatta çocuklarına vermek tercih sebebi de olabilmektedir.

Çeltik ziraâtı yapılan sahalarda “**re’is-i pişkeş**” adıyla bir miktar akçe karşılığında mukataâ işletmecisine verilmiştir. Pişkeş veya Pişkeş şeklinde de yazılan kelime lügâtte; hediye, bağış demektir⁴¹. İstilah olarak da, Padişahların devlet işlerinde önemli vazifeler yapan kişilere verdikleri ihsanlardır. Yalnız, buradaki pişkeşler hususunda kısa bir aydınlatıcı bilgi verilmesi, konunun iyi anlaşılması için zaruri olmaktadır. Eğer pişkeş kelimesinin padişaha verilmesi gereken hediye şeklinde izah edersek, belgelerden çıkarılacak bilgiler hususi duruma getirilmiş olur. Padişahların hâsları olarak, Filibe bölgesi çeltiğinin konu edilmesi sırasında maksada uygun bilgi verilmiş olabilir. Ancak, aynı değerleri Osmanlı iktisadî hayatı için kullanırken itiraz edilebilir duruma düşürmüş olmak da mümkündür. Halbuki, pişkeşin, bu belgelerdeki bilgiler esas alındığı zaman dilimi ölçü alınırsa, XVII. asrın ikinci yarısında hediye, bağış manasından daha geniş hatta farklı bir maksat için kullanılmış olduğunun tespit etmek durumu ortaya çıkmaktadır. O da pişkeşin kamu hazinesinin bir kaynağı olarak kullanılan “**teknik**” bir kelime durumuna gelmiş olmasıdır⁴². XVII. asrın ikinci yarısından itibaren pişkeş, kamu hazinesi gelir kaynakları arasındadır. Pişkeş karşılığı her bir nehirde ziraât için verilen toprak “**tohum hakkı**” veya “**hassa tohum hakkı**” biçiminde tevcih edilmiştir. Bir tohum herhangi bir sebeple mahlul ise; “**tohuma mutasarrıf olân Abdan fevt olûb**

---

³⁸ BOA. ÇRS, No: 25998, s. 3, bel. 4

³⁹ BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel.10; BOA ÇRS, No: 25998, s. 3, bel.13; s. 4, bel. 2

⁴⁰ BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel. 4; BOA ÇRS, No: 25998, s. 3, bel. 4

⁴¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara 1992, s.1040; (Üst mevkideki birine verilen, üstün otoritesinin ve himayesinin kabul edildiğini simgeleyen armağan. H. İnalçık, a.g.e., s. 455)

⁴² Pişkeş konusunda, Osmanlı’da, Resmî Makâmların Devletçe Satışı, Pişkeş ve Rüşvet, hususunda bilgiler veren Halil İnalçık, “*Pişkeş, kamu hazinesi için bir çeşit açık artırmalı gelir kaynağı*” şeklinde bir izah getirmektedir. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul 2000, s. 114-115

mahlûl olmağla Ordu-yu Hümâyûn'a arz-ı hâl idûb⁴³, **“alîl olûb edâ-yı hizmet idememekle**⁴⁴, **“rençberleri zayıf olûb harklarının ta'mirine kudretleri olmamağla iki seneden berû ziraât olunmayûb**⁴⁵ gibi sebeplerle bir kişiye berâtla verilmektedir.

Bir kişiye tevcih edilen reislikler ya **“berât-ı cedîd**⁴⁶ **“tahrîr-i beât-ı kerd-kird**⁴⁷ le yenilenebilir⁴⁸. Bir mutasarıfa verilmiş olan pirinç sahasından bir tohuma karşılık olmak üzere de mahsul talep edilmektedir. Tohum hakkı biçiminde verilen tohuma karşılık on ile otuzüç kile karşılık talebler bulunmaktadır. Mesela; Süleyman nehrinde on kile⁴⁹, Ali nehrinde onbeş⁵⁰ Gelincik nehrinde yirmibeş⁵¹, Sinan nehrinde altmış tohuma 800 kile pirinç talebi yaklaşık otuzüç kiledir⁵². Tohum karşılığı kile de hangi kıstaslar esas alındığı belgelerden belli olmamakla beraber ekilen arazinin verimliliği diye kabul etmek yanlış olmasa gerekir. Filibe nazırlığına bağlı olmak kaydıyla ne kadar tohum hakkı vardır, bunu tespit etmek mümkün değildir. Bundan dolayı bir senede toplam mahsul miktarı tam olarak ne kadardır? Bu tespit etmek mümkün değildir.

Filibe bölgesinde; rençber veya rençberân denilen ve pirinç ziraâtı yapan kişilerin sayılarını tespit etmek mümkün değildir. Özellikle kırlık bölgede bulunan ve ziraâtla uğraşan halkın önemli bir kısmının pirinç ziraâtı yapması akla uygun gelmektedir. Yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi ağır ziraât işçiliği olan pirinç üreticilerinin bu tetkik ettiğimiz dönem öncesinde günlük ve aylık kazançları hakkında bilgilere ulaşmak mümkün değildir.

Filibe Çeltik Nezâretine dahil olan yerlerde ziraâtı yapılan pirincin mahsulünün ölçülmesi ciddi ve itimatı gerektiren bir iş olduğundan mutemet insanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kişilere Keyyâl⁵³ denilmektedir. Tetkik ettiğimiz süre içerisinde vazife yapan keyyâllerin isimlerini tespit etmek mümkün olmamıştır. 4 Nisan 1682 senesinde

---

⁴³ BOA. ÇRS, No: 25996, s.1, bel. 3

⁴⁴ BOA. ÇRS, No: 25996, s.2, bel. 3

⁴⁵ BOA. ÇRS, No: 25996, s.1, bel. 9

⁴⁶ BOA. ÇRS, No: 25998, s.6, bel. 1

⁴⁷ Kerd veya kird şeklinde okunan kelime; “*kerdiden*” fiilinden dönen devreden manasına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, İstanbul 1989, s.1156

⁴⁸ BOA. ÇRS, No: 25998, s. 6, bel. 3, 4, 5

⁴⁹ BOA. ÇRS, No: 25996, s. 3, bel. 8

⁵⁰ BOA. ÇRS, No: 25996, s. 3, bel. 7

⁵¹ BOA. ÇRS, No: 25996, s. 1, bel. 11

⁵² BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel. 3

⁵³ Keyyâl, kileci , ölçen demektir. H.İnalçık, a.g.e., s.625

fermân ile El-Hâc Rıdvân Abdülmennân tayin edilmiştir. Bir günlük yevmiyesi “**tohum başına senede beş akçe virmek üzere**” tespit edilebilmektedir⁵⁴. Mahsulün kaldırılmasından sonra mirîye ait olanlar belli bir düzen içinde toplanacak ve teslim edilecektir. Filibe çeltiğinin mirîye ait olanlarını “**Câbi-i mîrî**” toplamakta ve yaptığı bu işe karşılık da senelik 200 kile pirinç almaktadır⁵⁵.

Tetkik ettiğimiz 1650-1687 seneleri arasında Filibe, Tâtâr Pâzârı, Göbe yerleşim yerlerindeki riyâsetlerin adları ark sayıları ve sahipleri ile birlikte pişkeş miktarları her iki defter için ayrı ayrı çıkarılmıştır.

“Süret-i Defter-i Riyâsethâ-i Çeltük Enhâr-ı Filibe ve Tâtâr Bâzârı ve Göbe ve tevâbbihâ tâbî-î nezâret-i Filibe”⁵⁶.

Riyaset adı	Ark adet	Pişkeş sahibi	Pişkeş miktarı (akçe)
Riyâset-i nehr-i Yeni Harık	1	Süleyman Bey veledi Mehmed Paşa (Defterdar)	2000
Riyâset-i Balludere	8	Abdan, Ömer bin Yusuf, Mustafa, Hasan, Mehmed, Osman, Mustafa bin Hasan Paşa Defterdar-ı sabık, Hüseyin, Mustafa ve İsmail (ber-vech-i iştirak)	17350
Riyâset-i kıt'a-ı nehr-i Selim	1	Mehmed bin Hacı Mehmed	2000
Riyâset-i nehr-i Cedid riyâset-i Sinân Pâşâ	1	Abbas	1000
Riyâset-i der mezbûr	1	Ali	1000
Riyâset-i nehr-i Kaynak tabi-i nehr-i Kuruçây	1	Mustafa ve Mehmed (ber-vech-i iştirak)	1000
Riyâset-i nehr-i Sarây	2	Süleymân, Hasan bin Hacı Tûrân	7000
Riyâset-i Kırçma-I Bâlâ nâm-ı diger Karabikâr	1	El-Hâc Mahmûd	4800
Riyâset-i Kırçma-I Zeber nâm-ı diger Karye-i Safî	1	Mehmed bin Hasan	1500
Riyâset-i Kurt Ahmed Paşa nâm-ı diger Karye-i Ada	2	Mehmed Ser Şâturbân-ı Rikâb-ı Hümâyûn, Abdan bin Mahmud	3000
Riyâset-i Kılâguz	1	Mustafa bin Kenan	4000
Riyâset-i nehr-i Begnur	1	Hacı İbrahim	2500
Riyâset-i Canıngir	2	İbrahim Meden? Osman	6000
Riyâset-i Kuniş	1	Ahmed Paşa (Defterdar)	1000
Riyâset-i nehr-i Sekin	1	Osman bin Abdulhalil	2500
Riyâset-i nehr-i Gelincik	1	Mustafa	3000
Riyâset-i nehr-i Çuricek	1	Osman bin Abdulhalil	1000
Riyâset-i Eğerci	1	-	-
Riyâset-i Ferli	1	-	-
Der Nâhiye-i Göbe tâbî-î nezâret-i m.			
Riyâset-i nehr-i Alacalar nâm-ı diger İnhızır	2	Hafid Ahmed Paşa (Defterdar-ı Şikk-ı Evvel) Hüseyin, Mehmed	9500
Riyâset-i nehr-i Kiber	1	Ahmed bin Mustafa	3000
Riyâset-i Eynikçi	2	Yusuf, Mustafa	8000
Riyâset-i nehr-i Tafgun	1	Şeyh Mehmed Efendi (Şeyhülislam berâtıyla)	2000

⁵⁴ BOA. ÇRS, No: 25998, s. 8, bel. 7 (Keyyâllîge tayin edilen El-Hâc Rıdvân Abdülmennân için belgede, “cemaâtin muhtarı” denilmektedir. Buradan bir seçimin yapıldığı ve yapılan seçimin neticesinde ve padişahın da tasdik etmesiyle vazifeye başladığı anlaşılmaktadır.)

⁵⁵ BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel.4

⁵⁶ BOA ÇRS, No: 25996

Riyâset-i Arzalar	1	Mustafa (Şeyhülislam Bahani Efendi'nin kızları Hatice ve Esran'a)	3000
Riyâset-i nehr-i Asılkaralar	1	Hüseyin ve Mahmud (ber-vech-i iştirak)	600
Riyâset-i Gökçeler	1	Mustafa bin Hasan (sabık Defterdâr)	-
Der Nâhiye-i Tâtâr Bâzârı tabi-i nezâret-i m.			
Riyâset-i İbrahim Paşa	4	Ahmed, Şeyh Ömer Efendi, İbrahim Ahmed	6000
Riyâset-i Kölemen	2	Derviş Mehmed ve Mustafa Mahmud, Mustafa Vahid	3000
Riyâset-i nehr-i Sinan	3	Hacıbegzade Ali, Mehmed bin Hacı Hüseyin	3000
Riyâset-i nehr-i Yakub	1.5	Yusuf bin el-Hac Yahya	30?
Riyâset-i nehr-i Çavuş	2	Mehmed, El-Hac Mehmed	6000
Riyâset-i nehr-i Karabikâr	2	Ali, Hüseyin ve Mehmed (ber-vech-i iştirak)	4000
Riyâset-i nehr-i Yahya Paşa	1	Mirza Mehmed	?
Riyâset-i nehr-i Süleyman Paşa	1	Süleyman Beg veedi Mehmed Paşa (Defterdar-ı şikk-i evvel)	?
Riyâset-i Yanarlı	1	Ördet?	1500
Riyâset-i Kuruçay	1	Halil Efendi	300
Riyâset-i nehr-i Hıyyât-ı Kebîr	1	Yusuf ve Ahmed (ber-vech-i iştirak)	2000
Riyâset-i nehr-i Ali Beg	1	Yahya, İbrahim ve İsmail (ber-vech-i iştirak)	2000
Riyâset-i nehr-i İlyar? nâm-ı diger Bağçe	1	Halil ve Mehmed (ber-vech-i iştirak)	1000
Riyâset-i Hüseyin	1	Mehmed bin Hüseyin	?
Toplam	43.5		114200

Bu deftere göre; Filibe Neâreti'ne dahil 43.5 riyâset 63 reislik bulunmaktadır. Riyâsetlerin 18'i, reisliğin 12'si Filibe'de, riyâsetlerin 14'ü, reisliğin 22.5'i Tâtâr Pâzârı'nda, riyâsetliğin 7'si, reisliğin de 9'u Göbe'dedir. Bu defterdeki pişkeş miktarı 114200 akçedir. Kile toplamı ise 6040'dır. Bu da $6040 \times 24.215 = 146258.600$ gr. pirinç eder.

"Derter-i Kûyûdât-ı Enhâr-ı Çeltük-i Filibe ve Tâtârbâzârı"⁵⁷.

Riyâsetin adı	Ark adet*	Pişkeş sahibi	Pişkeş miktarı (akçe)
Riyâset-i nehr-i Sarây der kazâ-ı Filibe	1	Süleymân, Hasan	7000
Riyâset-i nehr-i Kiriçma-i Bâlâ der kazâ-ı Filibe	1	Siyâvûş bin Abdân	4800
Riyâset-i nehr-i Kiriçma-i Zeber der kazâ-ı Filibe nâm-ı diger karye-i Saç	1	Mustafa (tahrir-i berât-i kird)	1500
Riyâset-i nehr-i Kurt Ahmet Pâşâ nâm-ı diger Karye-i Ada	2	Mehmed Ağa, Abdân Mustafa	3000
Riyâset-i nehr-i Kılğuz der kazâ-ı Filibe	1	İbrâhim	4000
Riyâset-i nehr-i Belgur der kazâ-ı Filibe	1	El-Hâc Yakûb	2500
Riyâset-i nehr-i Canıngir der kazâ-ı Filibe	2	Mehmed İbrahim, Abdân	5500
Riyâset-i nehr-i Kuniş der kazâ-ı Filibe	1	Hüseyin Çargirdârât-ı Pâşâzâde	1000
Riyâset-i nehr-i Sekin der kazâ-ı Filibe	1	Mehmed	2500
Riyâset-i nehr-i Gelincik der kazâ-ı Filibe	1	Mustafa	2500
Riyâset-i nehr-i Çuricek der kazâ-ı Filibe	1	İsmail ve Halil	1000
Nâhiye-i Göbe tâbî-i nezâret-i Filibe			
Riyâset-i nehr-i Alacalar nâm-ı diger İnhızır	2	El-Hâc Ali, Sinân Pâşâ Ser	8500

⁵⁷ BOA ÇRS, No: 25998, s.2

Filibe Kazası Rûsum Defterleri ...

		Sipâhiyân-ı Edirne	
Riyâset-i nehr-i Kiber der nâhiye-i Göbe	2	Ahmed, Abdülkerim	6000
Riyâset-i nehr-i Eynebelci der nâhiye-i Göbe	2	Mehmed, Mustafa bin Mehmed	8000
Riyâset-i nehr-i Tafgun	1	Yusuf	2000
Riyâset-i nehr-i Asılkaralar	2	Mehmed ve Süleyman (ber-vech-i iştirâk), Mustafa	600
Riyâset-i nehr-i Gökçeler tâbi-i Göbe	1	Mustafa bin Defterdâr Hasan Pâşazâde	-
Riyâset-i nâhiye-I Tâtâr Bâzârı tâbi-i nezâret-i Filibe			
Riyâset-i İbrâhîm Paşa	4	Mehmed, Ebubekir, Turak oğlu Ahmed, Emin Mehmed	3000
Riyâset-i nehr-i Lüleli	2	Ali Pâşâ, Ali Pâşâ	3000
Riyâset-i nehr-i Sinân	1	Mehmed	1500
Riyâset-i nehr-i Ya'kûb	1	Yusuf bin El-Hâc Ali	30 krş.
Riyâset-i nehr-i Çavuş	2	Yusuf ve Mehmed (ber-vech-i iştirâk)	4000
Riyâset-i nehr-i Kırkpınar	2	Mustafa Efendi, İsmail ve Mehmed (ber-vech-i iştirâk)	4000
Riyâset-i nehr-i Ali Pâşâ	1	Mirzâ Mehmed	-
Riyâset-i nehr-i Süleymân Pâşâ	1	Mahmûd ve Mustafa	100 krş.
Riyâset-i nehr-i Mabendlü	1	İbrahim Ağâ	1500
Riyâset-i nehr-i Ali Beg	1	Mehmed	2000
Riyâset-i nehr-i Hıyyât-ı Kebîr	1	Kadîzâde Mehmed ve Abdurrahmân	2000
Riyâset-i nehr-i İlhaya Fakı Nâm-ı diger Bağçe kıt'ası	1	Mehmed ve diger Mehmed (ber-vech-i iştirâk)	2000
Riyâset-i nehr-i Hüseyin	1	Ali	-
Riyâset-i nehr-i Yeni Hark	1	Süleymân veledi Defterdâr Pâşâ	2000
Riyâset-i nehr-i Ballûdere	3	Mehmed, Osman Abdân, Mustafa bin Hüseyin Pâşâ (Defterdâr-ı sâbık)	5400
Riyâset-i nehr-i Ballûdere tâbi-i Filibe	2	Mustafa, Hasan	3000
Riyâset-i nehr-i Ballûdere tâbi-i nezâret-i Filibe	4	Hasan, Ahmed veledi Ömer, Mustafa	5500
Riyâset-i nehr-i Ballûdere tâbi-i Filibe	2	Halil ve Ali veledi Ömer, İsmail Beg veledi Defterdâr Hüseyin	2600
Riyâset-i nehr-i kıt'a-ı Selim tâbi-i enhâr-ı Tâtâr Bâzârı	1	Mehmed Efendi El-Hâc Câferzâde	2000
Riyâset-i nehr-i Cedid evkâf-ı Sinân Pâşâ der Filibe (an hasil Sadrazam Mustafa Pâşâ)	2	Abbâs, Süleymân	2000
Riyâset-i nehr-i Cedid-i Kaynak tâbi-i nehr-i Kuruçay der nezâret-i Filibe	1	Vezir Azâm İbrâhîm Pâşâ hazinedârı İbrâhîm Ağâ	-
Toplam	58		128400

Bu deftere göre; Filibe Tâtâr Pâzârı ve Göbe'deki riyâset sayısı 39, reislik ise 58'dir. Riyâsetlerin; 11'i, reisliğin 13'ü Filibe'de, riyâsetleri 22'si, reisliğin 35'i Tâtâr Pâzârı'nda, riyâsetleri 6'sı ve reisliğin 10'u Göbe'dedir. Yine bu defterdeki pişkeş miktarı 128.400 akçedir. Pirinç ise 7.110 kiledirki, 172168.650 gr. pirinç etmektedir.

Defterlere göre pişkeş verilen önemli devlet vazifelileri de aşağıda çıkarılmıştır.

Pişkeş verilen kişinin adı	Pişkeş sahibinin makamı
Mehmet Pâşâ	Vezer-i Azâm Kethüdâsı Diyarbakır Valisi
Mehmed Pâşâ	Defterdâr
Hatice ve Esrân	Şeyü'l-İslâm Bâhâî Efendi'nin ** kızları
Mustafa bin Hasan	Defterdâr
Şeyh Mehmed Çelebizade Şeyh Ömer Efendi	-
Süleyman Beg veledi Mehmed Pâşâ	Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel
Hafid Ahmed Pâşâ	Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel
Hüseyin	Çargirdârât-ı Pâşâzâde
Sinân Pâşâ	Ser Sipâhiyân-ı Edirne
Mustafa bin Hasan Defterdâr Pâşâzâde	Defterdâr
Mehmed	Ser Şütürbân-Rikâb-ı Hümâyûn
İbrahim Ağa	Sadrâzam İbrâhim Pâşâ'nın Hazinedârı
El-Hac Mustafa Efendi	Reisü'l-Küttâb
Mehmed Ağa	-
Şeyh Mehmed	-
Şeyh Abdülkadir	-
Şeyh Mustafa	-
Mustafa Pâşâ	-
Ahmed Pâşâ	Defterdâr

Yukarıdaki tabloda Filibe Çeltik Nezâreti'nden pişkeş verilen kişilerin ikisi Şühü'l-İslâm'ın kızları, birisi Vezer-i Azâm Kethüdâsı ve aynı zamanda vali, üç kişi defterdâr, ikisi Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel, birisi Ser Şütürbân, birisi Sadrâzam hâzinedârı, birisi Reisü'l-Küttâb, iki kişi Pâşâ rütbeli ve ikisi yeniçeriliğe mensup Ağa sıfatlı akerî erkândadır. Osmanlı toplumu içerisinde itibar sahibi Şeyh sıfatlı dört kişi bulunmaktadır. Diğer pişkeş verilen kişilerin “sosyal itibar”larını tespit etmek, belgelerdeki bilgilerden mümkün olmamaktadır. Bu durum; Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Şehzâde haslarından kişilere tevcihler yapılırken devlet ve toplum hayatında itibarı olan kişilerin tercih edilmesi geleneğinin XVII. asırda da devam ettiğini göstermektedir.

Hülasa yukarıdaki bilgiler bize XVII.asrın ikinci yarısında Filibe Çeltik Nezâreti'ne ait pirinç miktarını tam olarak heplamamamıza yetmemektedir. Zira, bütün Filibe bölgesinde, XV. asrın son çeyreğinde, 3.000.000 akçe gelir ve 123.103 kile pirinç alındığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde Filibe bölgesi “**Filibe, Tavûslu, Yanbolu, Akçe-Kızanlı, Burgaz, Çorlu, Keşan, Eski-Hisar, Ergene, Yenice-Çırpan ve diğer yerler...**” şeklinde ifade ettiği için yukarıdaki miktar bu bölgenin tamamına ait olarak verilmiştir. Bizim çalışmaya esas aldığımız XVII. asrın ikinci yarısında sadece

** Hoca Saadeddin Efendi'nin oğlu olan Şeyülislâm Bahaî Efendi, 1649 ve 1654 seneleri arasında toplam üç sene iki ay iki gün olmak üzere iki defa vazife yapmıştır. İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul 1971, s.124; İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.472

Filibe, Tatarbazarı ve Göbe için yaklaşık 7-8 bin kile kadar pirinç geliri hesap edilebilmektedir. Bu rakamların çok sağlıklı olduğunu iddia etmiyoruz. Pekala bilgilerin eksik olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak, XVII. asrın ikinci yarısındaki pirinç gelirlerinin, XVI. asrın ikinci yarısına göre daha düşük çıkması muhtemeldir. Zira, XVII. asırda Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasî, iktisadî ve içtimaî şartlar dikkate alınırca belli makul izahlar yapılabilir. XVI. asrın ortalarından itibaren sarsılmaya başlayan Osmanlı devlet ve toplum düzeni iktisadî ve içtimaî bir çok meselenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Beklide siyasî sebeplerle başlayan ve iktisadî sebeplerle büyüyen şartlar devlet ve toplum düzeninin bozulmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan sıkıntılar bir yumak gibi gittikçe büyümüştür. Köylerde çiftbozanların-levendât-şehirlerde başta medreselilerin ve bir kısım diğer halkın yer yer bir araya gelerek isyan etmeleri Anadolu ve Rumeli'de "**haramî**" ve "**isyancı**" toplulukların kalabalıklaşmalarına sebep olmuştur. Bilindiği gibi bu kalabalık topluluklara umumi bir adlandırma ile "**celâli**" denilmektedir. Osmanlı topraklarını adeta istila eden topluluklara karşı devlet ciddi tedbirler alarak düzeni sağlamaya çalışmışsa da başarılı olmakta zorlanmıştır. İktisadî ve malî sebeplerle ağırlaşan ülke meseleleri uzun süren harplerin getirdiği ağır masraflarda eklenince devletin içine düştüğü durum iyice ağırlaşmıştır. Ülkede asayiş ve düzeni bozmuş, halkın dirlik ve düzeni kalmamıştır. XVII. asrın başlarındaki "**büyük kaçgûnluk**" da ziraî hayatı adeta felç etmiştir. Devlet idarecilerinin halktan "**salma**" şeklinde vergilendirme usulüyle halk daha fakirleşmiş, bu şartlar iktisadî ve içtimaî düzeni bozmuş ve dengeler alt üst olmuştur⁵⁸. Ayrıca, XVI. asrın sonunda Avrupa'da meydana gelen iktisadî gelişmelerde Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir.

Yukarıda ifade ettiğimiz durumun tetkik ettiğimiz vesikalarda bazı tezahürlerini takip etmek mümkündür. Bir vesikada "**nehr-i mezbûrun 700 kile mirîsi olûb yigirmidört seneden berû ziraâtı olmamağla**" denilmektedir. Osmanlı Devleti gibi iktisadî hayatının temeli ziraâta dayanan bir devlette, ziraât yapılı bir toprağı bir sene dahi boş bırakmamanın kanunlarla yasaklanmış olduğu hatırlanırsa böyle bir durum vahimdir. Yukarıda verdiğimiz örnek bir istisna da değildir⁵⁹. Dikkat çeken bir husus da

---

⁵⁸ Bkz. M. Âkdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ankara 1998, s.128-178; S. Faruqhi, "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)" **Türkiye Tarihi**, 3, İstanbul 1995, s. 191-192; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/2, Ankara 1982, s.332-333; S. Faruqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul 1993, s.334-337

⁵⁹ M.Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", **TAD IV**, S. 6-7, Ankara 1966, s. 201-230

aynı sahanın yeniden ekilmek üzere bir kişiye verilirken kullanılan ifade de, “**senede ikiyüz kile piriç**” ile tevcih edilmiş olmasıdır⁶⁰. Yaklaşık üçte birine karşılık gelen daha az bir ölçüyle verilmiştir. Bir diğer vesikada da; “**25 hassa tohum ile ziraât edilirken rençberleri zâyıf olûb arkların tamirine kudretleri olmamağla iki seneden berû ziraât olunmamağla**”⁶¹ denilmektedir. Bu vesikalar Osmanlı Devleti’nin XVII. asrın içerisinde içine düşüdüğü durumu göz önüne alınırsa ziraât hayatının çok önemli ölçüde zarara uğradığı üretimin azaldığı durumunu açıklamaktadır. Ancak, bütün bunların yaklaşık hesaplayabildiğimiz rakamların izahına yetse bile pirinç gelirlerinin tam olarak hesaplanmasına yetmemektedir.

Nihayet şunu söyleyebiliriz ki, siyasî, iktisadî vb. birçok sebeplerle XVII. asrın ikinci yarısında Filibe bölgesindeki çeltik ziraâtı ciddi sıkıntılar içerisinde yapılmaktadır.

EK: 1

FİLİBE ÇELTÜK YASAKNÂMESİ

Bâ’is-i fermân-ı âlî -Enfezehullahu’l-Melikü’l-Müte’âlî- odur ki; Filibe enhârına ve ana tâbi’ olân enhâra Yasaknâme taleb ettikleri sebebden buyurdum ki:

1. Ol vilâyete varan yasak kulları, kadılar ma’rifetiyle mâ-tekaddemden olgelmış kanun ve kaide üzre zikrolân enharda yürüyüb hilâf-ı emr iş edenlerün haklarından gelüb tehdîd edeler. Amma tehdid her kişinin cürmüne göre gerektir ki, bâ’zısını döğüb tazmîn ettirmek ve bâ’zısının sakalını kesmek ve bâ’zısının burnun delüb bâzarda gezdürmekdir.

Fil,cüme kudât ve ümenâ ma’rifetiyle her kişinin günahına göre bir vechile tehdîd ve te’dib ola ki, bir daha anun gibi hilâf-ı emr iş etmeyeler. Ve galîz cerîmesi olânları ale’t-tafsîl yazub ve rikâb-ı ma’lume i’lâm edler ik gereği gibi hakkından gelinüb siyâset oluna.*

2. Ve çeltüğü vaktiyle kulum ekdirüb ve suvardub tamam olıcak biçdirüb ve yığdırub denklerde döğdürüb ağarda ve suyunu dahi görüb gözedüb bi-vech kimesneye dahl etdirmeyüb çeltüğe zarar ve noksan etmeyeler.

3. Ve bir imesne çeltük uğurlayacak olursa, kadı ma’rifetiyle tazmîn etdirdükden sonra muhkem let edüb burnını delüb bâzarlarda gezdirib teşhîr eyleye. Ve bir kimesne kasd ile çeltük içüne davar koyacak olursa, zararın tazmîn etdirüb hakkından geleler.

4. Ve şimdiyadeğün bâzar dutulu-gelen bâzarlara pirinç iletdürüb gurre-i Receb’ den altı ay tamam olunca bâzar dutlub benim pirincimden gayrı, şehirlerde köylerde ve düğünlerde ve sayir cem’iyyetlerde ve sohbetlerde hiç ehad kâinen men kân pirinç almayalar ve satmayalar.

⁶⁰ BOA. ÇRS, No: 25998, s.3, bel. 3

⁶¹ BOA. ÇRS, No: 25996, s.1, bel. 8

Ve gurre-i Receb'den pirinçlerin ve çeltükçilerin ve madrabâzların pirinçlerin ve anbârların kızât ve ümenâ ma'rifetiyle mühürleyüb emin adamları bile mhürleye. Altı ay tamam olmayınca açmayalar.

5. Ve bâzarlar dutulmağa karîb olıcak pirinçiler ve çeltükçiler hile edüb pirinçlerin narh-ı rûziden eksüğü verüb malıma andan fevk'arı-hadd zarar ve noksan gelir imiş. İmdi ol bâbda emrim budur ki, anun gibi edenleri kulum gözetleyüb kadı ma'rifetiyle tehdîd edüb yerine koya, bu hususda kimesne mani olmaya. Ve bir kimesne uğurlayın ol eyyâmda pirinç satsa, ol pirinci beğlik eyleyüb alanın hakkından geleler.

6. Ve zikrolân enharın ahalisi mezbûr kulumı yasakçı bilüb yasağa müte'allık umurda ve kazâyada kulumun sözünden tecavüz etmeyeler. Amma emr-i hümayûmun budur ki, kulum, emin ve kadı ma'rifetinsüz kimesneye te'addi ve zulm etmeye ve akçelerin almaya. Ve illâ gerekdir ki, siz ki, kadıların, ale't-tafsîl yazub Dergâh-ı mu'allâma arz edesiz ki, zâlîmi yerine koyub kendünün hakkından gelem.

7. Ve kulumın ulûfesi, yevmî on akça ola, on akçeden ziyâde almaya. Emin olânlar ziyade verecek olurlarsa, inde'l-muhsebe kabul olunayub anlardan alınur. Şöyle bileler.

8. Ve ol yerin kadıları ve subâşıları ve tımar erenleri ve gayrı, kuluma gereği gibi mu'âvenet ve muzâheret gösterüb malımbâbında sa'y edeler. Ve bu hükm-i Hümatûnum suretin siz ki, kadıların, sicillatınızda kayd edesizki, vakt-i hâcetde mürâcâ'at olına.

Şöyle bileler, alamet-i şerife i'timâd kılalar.

*A.Akgündüz'ün eserinde, 1.maddenin son cümlesi eksik yazılmış olduğundan yan sayfadaki asıl metinden okunarak tamamlanmıştır.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 379-388, ELAZIĞ-2004

AĞRI İSYANI (1926-1930)

The Ağrı Rebellion (1926-1930)

Mehmet KÖÇER

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü. ELAZIĞ
mehmet_kocer2000@yahoo.com

Özet

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda Türkiye’de çeşitli ayaklanmalar meydana gelmiştir. Devlet Doğu illerinin sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarına çareler aramaya çalışmışsa da bu illerde yaşayan şeyh ve ağalar, dış unsurların kışkırtmalarıyla devlete karşı ayaklanmışlardır. Ağrı isyanı bunlardan dış desteğin yoğunluğu ve Kürtçülük yönüyle ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Ağrı isyanı, Türkiye Cumhuriyeti

Abstract

There have been some rebellions in Turkey after the declaration of Republic. Although Turkish Republic has always tried to solve the social, cultural and economic problems in Eastern Anatolia, the religious and local leaders living in that area rebelled with the provocation of foreign forces. Ağrı rebellion is one of the rebellions which was supported by opinion of separatism.

Key Words: Ağrı, The Ağrı Rebellion, The Republic of Turkey

Ağrı İsyanı'nı ve bölgedeki yakın geçmişte yaşanmış, güncel olarak da yaşanmakta olan ya da yaşatılmaya çalışılan karmaşaları doğru analiz edebilmek için Doğu Anadolu'daki siyasî hakimiyet mücadeleleri ve sömürgecilik yarışını dikkate almak gerekir. Geniş bir çerçeve olarak Ortadoğu ve Türkiye'nin siyasî ve coğrafi bütünlüğü yönünden de Doğu Anadolu, bu mücadelelerin en yoğun yaşandığı ve yaşanmakta olduğu bölgelerden biridir. Sömürgeci Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni parçalama ve paylaşma projesi içinde söz konusu bölgelerin siyasî ve ekonomik değerleri yanında stratejik konumu da önemli bir yer tutarken, sömürgeciler, bölgenin etnik unsurlarından faydalanmayı ihmal etmemişler, hatta bölgedeki gayri müslim unsurlarla elde edemedikleri başarıları Müslüman unsurların milliyetçilik duygularını ve feodal unsurların ihtiraslarını tahrik ederek elde etmişlerdir. Bu çerçevede Doğu Anadolu bölgesi, XIX. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere, Rusya ve Fransa'nın nüfuz kurmak istediği bir alan olmuştur. Bu devletler içerisinde özellikle İngiltere, bölgedeki Kürt aşiretlerini kullanarak Orta ve Uzakdoğu'ya yönelik yeni stratejiler geliştirmeye çalışmış, 1800'lü yıllardan itibaren bölgeye misyoner ve şarkiyatçılar göndermiş, bölgedeki Kürtlere yönelmiştir.¹ Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti de siyasî ve kültürel ıslahatlar yapmaya zorlanmıştı. Batı baskısından kurtulmak ve bir Avrupalı olmak, birlik ve bütünlüğünü korumak amacıyla bir hayli gayretkeş davranan Osmanlı Devleti bu konuda da hüsrana yaşamıştı.²

Osmanlı Devleti'nde Kürt milliyetçiliği, kısmen Ermeni milliyetçiliğinin kısmen de Jöntürk hareketinin taklit edilmesiyle doğmuştu. Osmanlı Devleti'ne karşı, oluşan bu hareket hem İngilizler hem de Ruslar tarafından körüklenmişti. Burada işlenen sadece Kürtlerin millî şuuru değil, bölgenin sosyal yapısı içinde aşiret reisleri, toprak ağaları, kısaca feodal liderlerin ihtiraslarıydı. Yapılan propaganda sonucu, her feodal lider kendisini, kurulacak Kürdistan'ın lideri, yöneticisi, hakimi olarak görmekteydi. Ancak zamanla Kürt toplumu bir millî şuur ile hürriyet hareketine girişmek yerine kendilerini tâbi gördükleri liderlerine bağlılık ve sadakat göstermeye başlamıştı. Bu ortam içerisinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak için ilk ciddi girişim, 1880'de, Van Gölü'nün

¹ Bahaeddin Ögel, H. Dursun Yıldız v.d., **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Ankara 1986, s. 163-169. Alman şarkiyatçı Fritz, 1916'da Türkçe yayımlanan kitabında, o dönemde Doğu Anadolu'da bulunan Kürt aşiretleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bkz., Fritz, **Kürtlerin Tarihi**, İstanbul 1992, s. 39-55.

² Bkz., Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları", **Yedinci Askerî Tarih Semineri** (İstanbul 25-27 Ekim 1999) **Bildirileri**, C. II, Ankara 2001, s. 239-240.

güneydoğusunda etkili olan Ubeydullah'ın İran ve Azerbaycan'da başlattığı hareketti.³ Osmanlı Devleti'ndeki siyasî Kürtçülük hareketi ise, XIX. yüzyılda İmparatorluğun karşılaştığı her sıkıntılı dönemde kendini göstermiş, 1828-1829 Rus harbi ile 1834 Bulgar bağımsızlık savaşından sonra da var olmakla birlikte, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra daha ciddi boyutlara ulaşmıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nin yıkılış devrinde fazla öne çıkamayan Kürtçüler, dış güçlerin de tahriki ile Millî Mücadele sırasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra faaliyetlerini artırmışlardır. Bu hareketlenme, büyük devletlerin Ankara Hükümeti'ni uluslararası alanda köşeye sıkıştırmak için önemli hamlelerinden birisi olmuştur. Millî Mücadele esnasında çıkan Koçgiri ve Millî aşireti isyanlarında, Kürt Teali Cemiyeti TBMM Hükümeti'ne karşı faaliyetleri yürütmüştü. Bu isyanlar bastırılmakla birlikte Millî Mücadele'nin gidişatına olumsuz etkileri olmuş, en azından ulaşılabilecek başarı geciktirilmiştir.⁵ Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ise, İngilizlerin desteği ile çıkan Şeyh Said isyanı yüzünden, TBMM Hükümeti Musul meselesinde geri adım atmak zorunda kalmış,⁶ Misak-ı Millî'ye dahil olan bu bölgeyi İngiliz kontrolüne bırakmıştır.⁷ Aynı şekilde 16 Şubat 1926'da patlak veren Hakkari Beytüşşebap isyanı sırasında ise, Livinli İsmail ve Nordüzlü Lezki önderliğindeki asiler kontrol altına alınmakla birlikte, isyancılar ve aşiretleri Irak'a sığınmak zorunda kalmış, binlerce insan, sırf ağalarının yanlış kararı yüzünden topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı.⁸

XX. yüzyıl başlarında Batılı devletlerle ittifak yaparak Osmanlı Devleti ve TBMM Hükümeti aleyhine faaliyetlere girişen Ermeniler ve bazı Kürt aşiretleri, daha Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir araya getirilerek ortak hareket etmeleri istenmiş, ancak bu mümkün olmamıştı.⁹ Hatta Batılı devletlerin yönlendirmesi ile Büyük Ermenistan'ı kurma projesinde Kürtlerle Ermeniler arasında işbirliği kurulmasına çalışılmıştı.¹⁰ Bu faaliyetler başlangıçta sonuca ulaşmasa bile, İngiltere'nin önderliğinde, Rusya, Fransa ve

³ Martin van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İstanbul 1995, s. 224. İttihad ve Terakki Partisi içerisinde yer alan Kürt politikacılar, Jöntürk hareketine büyük ilgi göstermişlerdir. Jöntürkler içinde Türk milliyetçiliği gelişirken, bu grup içerisinde de Kürt milliyetçiliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Bkz., Yalçın Küçük, **Kürtler Üzerine Tezler**, İstanbul 1990, s. 71.

⁴ Faik Bulut, **Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları**, İstanbul 1991, s. 11.

⁵ Bkz., **Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Ankara 1974, s. 25-26, 179, 260-262.

⁶ Ergun Aybars, **Yakın Tarihimize Anadolu Ayaklanmaları**, İstanbul 1988, s. 20-22.

⁷ Rahmi Doğanay, "Cumhuriyet Dönemi İsyanlarının Mahiyeti", **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu** (Elazığ 17-19 Ekim 2001) **Bildiriler**, Elazığ 2002, s. 258-259.

⁸ Mahmut Rişvanoğlu, **Saklanan Gerçek**, C. II, Ankara 1994, s. 738.

⁹ Bkz., Kâzım Karabekir, **Kürt Meselesi**, İstanbul 1995, s. 10-11.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz., Salim Cönce, "Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesinde Kürtlere Biçilen Rol", **I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu** (Elazığ 27-28-29 Mart 2000) **Bildiriler**, Elazığ 2000, s. 511-525.

İran'ın desteği ile 1927'de Hoybun cemiyeti kurulmuş, Ermeniler ve Kürtçüler faaliyetlerini birlikte yürütmeye başlamıştır.¹¹

Şeyh Said isyanının ardından Türkiye'den kaçarak Suriye, İran, Irak'a sığınan asilerin ileri gelenleri, Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti, Kürt Ulusal Birliği ve Kürt Millet Fırkası mensupları ile Ermeni Taşnak komitesi üyelerinin katılımıyla kurulan Hoybun cemiyeti, ilk toplantısını, 1927 Şubat'ında, İngilizlerin denetimi altındaki Irak'ın Revandüz şehrinde, kumandan Edmons'un nezaretinde yapmıştır. Bu toplantıda Türkiye'ye karşı yapılacak isyanın planları hazırlanmış ve Şemdinli Yüksekova'dan başlamak üzere Van'a kadar olan bölgenin ele geçirilmesi, Van'ın alınmasından sonra ise İngilizlerin vaad ettiği para ve silah yardımının gerçekleşeceği kararı çıkmıştır.¹² Irak'ta yapılan toplantıdan sonra, İngilizlerin desteğini alan Hoybun cemiyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden dönemde Türklere yönelik soykırım faaliyetlerine katılan gruplar içerisinde en önde gelenlerden birisi olmuştur.¹³

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, Doğu Anadolu bölgesindeki Kürt aşiretlerinin devlete bakışı belirli sebeplerle şekillenmiştir. Bunlar içerisinde, devletin yaptığı reformlar sebebi ile ağa, aşiret reisi gibi statüye sahip insanların yeni vatandaşlık düzenlemeleri ile bu konumlarını kaybetmesinin büyük etkisi vardır. Öyle ki yeni düzene tepki gösteren bu grup mensupları, dış güçlerin de propagandası ile şeriat devleti istemek ve Kürt ahalinin haklarını savunmak gibi taleplerle devlete isyan etmeye başlamışlardır.¹⁴ Bu karışıklık döneminde hükümet, özellikle aşiret reisleri ve şeyhlerin gücünü kırarak bölgedeki denetimlerini artırmıştır.¹⁵ Şeyh Said isyanından sonra olması muhtemel menfi hareketleri önlemek amacıyla pek çok şeyh ve

¹¹ İngilizler, Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Kürtçü faaliyetlerinin bir arada yürütülebilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. İngiliz Gizli servisinin faaliyetleri sonucu, özellikle Kürtlerin gururunu okşayacak isme sahip yeni bir teşkilat kurulması kararına varılmış, Kürtçe'de "benlik" anlamına gelen "hoybon" kelimesi ile Ermenice'de vatan anlamına gelen "haypun" adının birleşiminden oluşan "hoybun" cemiyeti kurulmuştur. Bkz., Vedat Sadilli, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyandar**, Ankara 1980, s. 165-166.

¹² Abdülhadi Toplu, **Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyandar-Ayaklanmalar**, Ankara 1996, s. 370-371. 1935-1945 yılları arasında Irak Hükümeti danışmanlığı da yapan kumandan Edmons'un bölgedeki Kürt aşiretleri hakkındaki değerlendirmeleri için bkz., C. J. Edmonds, **Kurds, Turks and Arabs**, London 1957, s. 2-114.

¹³ Bkz., Azmi Süslü, "Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", **Belleten**, C. LVII, S. 218 (Nisan 1993), s. 242-244.

¹⁴ Bkz., F. Bulut, *a.g.e.*, s. 10-11 Karabekir Paşa, bu isyanların Kürtçülük maksatlı yapıldığını, dinin başarıya ulaşmak için bir araç olarak kullanıldığını Ankara'da ilgilere ayrıntılı bir şekilde anlattığını hatıralarında kaydetmektedir. Bkz., K. Karabekir, *a.g.e.*, s. 16-17.

¹⁵ M. van Bruinessen, *a.g.e.*, s. 214.

ağa başka bölgelere nakledilmiştir. Bununla birlikte, hükümetin birleştirici eğitim politikalarını bölgede yeterince uygulayamaması, bölgedeki karışıklıkları önleme yolundaki faaliyetlerin yarım kalmasına sebep olmuştur.¹⁶ Bugün bile azımsanmayacak önemli gelişmelere rağmen, devlet bu bölücü yapıyı ve etkisini kırabilmiş değildir.

İttihad ve Terakki döneminde Hamidiye alaylarının tasfiye edilmeye başlanması, Doğu Anadolu Bölgesi'nde istikrarsızlığa sebep olmuştu.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ise, bölgedeki Kürt aşiretleri, 1915-1930 arasında, yörede oluşan otorite boşluğundan faydalanarak eşkiyalık faaliyetlerine girişmişti. Devlet de bu durumun önüne geçebilmek için zaman zaman bölgedeki aşiret reislerine yetki vererek onları yanına çekmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır.¹⁸

Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirlere rağmen, Doğu Anadolu'daki isyan girişimleri Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarına damgasını vurmuştur. Öyle ki Şeyh Sait isyanı bastırılıp sükunetin sağlandığı dönemden, hemen sonra İhsan Nuri'nin önderliğinde 16 Mayıs 1926'da Ağrı'da patlak veren ve dört yıl boyunca devam eden ayaklanma, bölgedeki huzuru tamamen bozduğu gibi Cumhuriyet devrinin en uzun süreli isyanlarından birisi olmuştur.¹⁹ İsyanın Ağrı ile sınırlı kalmayıp Dersim gibi çevre vilayetlere de sıçraması ise, bütün Doğu Anadolu'nun güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gibi Ankara Hükümeti'ni de oldukça zora sokmuştur.²⁰

Ağrı isyanının çıkmasında ve bu derece uzun sürmesinde çeşitli iç ve dış faktörler önemli olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere İngiltere'nin ve Hoybun Cemiyeti'nin bu isyanın çıkmasındaki rolü çok büyüktür. Asilerin kısa sürede kontrol altına alınamama sebebi ise, devlet güçleri üzerlerine geldiğinde Ağrı Dağı'nın sarp bölgelerinden İran tarafına geçebilmeleridir. Bu durumun önüne geçmeye çalışan Ankara Hükümeti, Tahran yönetimine baskı yaparak her ne şekilde olursa olsun isyancılara yardım etmemelerini talep etmiştir. İki ülke arasında gerginliğe sebep olan bu mesele, 22 Nisan 1926'da

¹⁶ Zekeriya Yıldız, **Kürt Gerçeği**, İstanbul 1992, s. 226.

¹⁷ Y. Küçük, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁸ 1915-1930 döneminde rakip aşiret reisleri üstündeki aşiretleri üstündeki etkilerini artıran bir çeşit askeri eylemlere girişmekteydi. Bunlar arasında kendi aşiretlerinin birliğini sağlamanın en iyi yolu olarak, kervan ve şehirlerin ya da komşu aşiretlerin köylerinin yağmalanması da vardı. Devlet de bu başıbozukluğu önlemek için bağıllık sözü karşılığında onlara yetki vermek zorunda kalmıştır. Bkz., M. Van Bruinessen, *a.g.e.*, s. 218-219.

¹⁹ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı**, Ankara 1992, s. 137.

²⁰ Ağrı isyanı çıktığı sırada, bölgenin ileri gelenlerinden Seyit Rıza da Dersim ve yöresinde ayaklanmıştır. O sırada bölgede bulunan Fevzi Çakmak, 18 Eylül 1930'da Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, bölgenin çeşitli tehlikelerle karşı karşıya olduğunu belirterek acilen önlem alınmasını gerektiğini kaydetmekteydi. Bkz., Suat Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, Ankara 2001, s. 39-40.

imzalanan “ Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması ” ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu antlaşma ile taraflar, kamu güvenliğini ve düzenini bozmak ya da hükümet devirmek amacı güden kuruluş ve örgütlerin oluşmasına ve çalışmalarına müsaade etmeyeceklerini kabul etmişlerdir. Ayrıca sınır aşiretlerinin bu anlamda faaliyetlerinin kontrolü öngörülmüştür.²¹

1926 Antlaşması Ağrı isyanının kontrol altına alınması bakımından büyük anlam taşımaya rağmen, antlaşma hükümlerinin tam olarak uygulanamaması, İran’la yeni bir gerginlik ortaya çıkarmıştır. İsyancıların Türkiye sınırlarında meydana getirdikleri huzursuzluklar Türkiye’yi ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamış, Türk Hükümeti İran’a nota vererek 1926 Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasına uymasını istemiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde 1926 Antlaşmasına ilave olarak 15 Haziran 1928 tarihinde yeni bir protokol imzalanmış, İran, Türkiye’nin hassasiyetini anlayışla karşıladığını ifade ederek ilişkileri geliştirmeyi arzu ettiğini, eski antlaşma hükümlerine kesin bir şekilde uyacağını taahhüt etmiştir.²²

Türkiye ile İran arasında imzalanan Dostluk ve Güvenlik Antlaşması ile 1928 protokolü, Ağrı isyanının gidişatını önemli ölçüde etkilemiştir. Zira, geriye doğru gidildiğinde, isyanın başlangıç günlerinde Türk ordusunun karşılaştığı en büyük sıkıntının asilerin İran’a kaçmaları sonucu güvenliği sağlayamamaları olduğu görülür. 16 Mayıs 1926’da, İngilizlerin silah ve mühimmat desteği ile²³ Doğubeyazıt’ın Kalecik köyünde başlayan isyan sırasında, 28. Jandarma Alayı’na bağlı kuvvetlerin Demirkapı’da isyancılara yenilmesi üzerine, 3. Ordu Müfettişliği bir tedip hareketi planlamıştı. Bu plan gereğince 16 Haziran’da Küçük Ağrı Dağı eteklerine ulaşan birlikler, bazı küçük gruplarla karşılaşmış onları kontrol altına alsada, bir türlü ana gruba ulaşamamıştı. Bunun sebebi, ordunun üzerlerine geldiğini öğrenen isyancıların Ağrı Dağı’nın arkasından İran’a kaçmalarıydı.²⁴ 25 Ağustos 1927’de 3. Ordu Müfettişliği’nin hazırladığı raporda bu duruma atf yapılarak, halen Ağrı’da bulunan ve 800 kişi kadar oldukları tespit edilen

²¹ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 7, s. 926; ayrıca bkz., İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I., Ankara 1983, s. 276- 278.

²² Bkz., Abtülhakat Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara 1991, s. 192-193. Türkiye ile İran arasındaki sınır probleminin bu kadar uzamasının sebebi, Azerilerin istiklal hareketine girişmesinden korkan Tahran yönetiminin Kürtlere destek olarak Türkiye’ye gözdağı vermek istemesinden kaynaklanmıştır. Ancak Türkiye’nin bu konudaki kararlı tutumu sebebiyle bu politikadan vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bkz., Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1999, s. 114.

²³ 21 Ekim 1930 tarihli Alman Glarus Zeitung gazetesinde yayımlanan bir yazıya göre, isyancılara İngiltere’den önemli sayılabilecek derecede silah ve mühimmat yardımı yapılmıştır. Bkz., M. Rişvanoğlu, *a.g.e.*, s. 749-750.

²⁴ Bkz., F. Bulut, *a.g.e.*, s. 79-84.

asilerin İran'a kaçabilecekleri, İran Hükümeti ile gerekli irtibatın kurulmasının şart olduğu vurgulanmaktaydı. Aynı raporda yeni bir tedip hareketına girişilmesi de teklif edilmişti ki, bu teklifi yerinde bulan Genelkurmay Başkanlığı, en kısa sürede bölgeye asker gönderilmesine karar vermiştir. 10 Eylül'de başlayan operasyonda 9. Kolordu birlikleri Ağrı Dağı'na doğru ilerlemeye başlamıştır. Harekatın beşinci gününe kadar önemli bir çatışma meydana gelmezken, 15 Eylül'de alınan bir istihbarata göre, isyana katılan bazı aşiretlerin İran'a geçebileceği öğrenilmiştir. Bunun üzerine ordu sınıra kaydırılmış, burada asilerle karşılaşan birlikler, kayıplar vermesine rağmen isyancıların çoğunu ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte, operasyon belirli bir aşamaya gelmiş iken, coğrafi şartların elvermemesi sebebi ile 9. Tümenin geri dönmesi, bazı isyancı grupların varlığını devam ettirmesine sebep olmuştur. Bölgenin tamamen kontrol altına alınamaması neticesinde, devlet karşıtı gruplar kısa süre sonra toparlanmış ve faaliyetlerine tekrar başlamıştır. Özellikle İran'da eğitim gören grupların 1930 yılında tekrar geri dönmesi ile bu faaliyetler hız kazanmıştır. Aynı dönemde Ağrı'nın Bağımsız Kürdistan'ın bir vilayeti olarak ilan edilmesi ve Celali Aşireti Reisi İbrahim Heskî'nin Hoybun Cemiyeti tarafından Ağrı valisi olarak atanması, isyan teşebbüslerini hızlandırmıştır.²⁵

Ağrı'daki bu gelişmeler yaşanırken, Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında 28 Aralık 1929 tarihinde bir toplantı yapmıştır. Bakanlar Kurulu üyeleriyle birlikte Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, I. Genel Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) Bey'in de hazır bulunduğu toplantıda, 1930 yılı Haziran ayında, Ağrı'da bir tenkil hareketına girişilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine Genelkurmay Başkanlığı gerekli hazırlıkları yaparak hareket stratejisini belirlemiş, 1930 yılı haziranı sonunda başlayacak ve ertesi yıl da devam edecek operasyonda bölgenin eşkıyadan temizlenmesi için bütün tedbirler alınmıştır.²⁶

²⁵ H, Göktaş, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁶ Genelkurmay Başkanlığının 7 Ocak 1930'da gereği için 9. Kolorduya verdiği emir özetle şöyle idi.: "1930 senesi Ağrı'ya yapılacak harekate dair 29 Aralık 1929 gün ve 8692 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ayrıca yazılı olarak gönderilmiştir. Bu kararname gereğince Bulakbaşı ile Şıhlı Köyü arasında asilerle meskun olan köyler ile sığınılan yerler ele geçirilerek asiler geçim üssünden yoksun bırakılacak ve bölge eşkıyadan temizlendikten sonra Ağrı Tepeler hattına doğru takip edilerek ele geçirilen yerlerde Garnizonlar inşaa edilecek ve bunlardan yalnız seyyar jandarma kuvvetleri 1930-1931 kışını burada geçireceklerdir. Bölgede jandarma alayları için lazım olan yerlerden başka meskûn yer bırakılmayacaktır. Bu sûretle iâşe ve iskân ihtiyacından yoksun kalan asiler ya dağıtılacak ya da İran'a sığınmaya mecbur edilecektir. Bu taktirde sorun İran'la hal edilecektir. Harekate 1930 yılı Haziranı son haftasında ve hasat mevsiminden önce başlanacaktır. Harekatı 9. Kolordu Komutanı idare edecektir." Bkz., **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları**, C. II., İstanbul 1992, s. 93-94.

9. Kolordu Komutanlığı aldığı emir üzerine hareket için gerekli hazırlıklara başladı. Bölgenin şartları araştırıldıktan sonra 3 Mayıs 1930'da Genelkurmay Başkanlığına bir yazı yazarak hareketin Eylül ayına bırakılmasını önerdi. Teklifi uygun bulan Genelkurmay kendi görüşünü de ekleyerek raporu 6 Mayıs 1930'da Başbakanlığa sundu. 8 Mayıs'ta toplanan Bakanlar Kurulu ise bu raporları görüşmüş ve hareketin Eylül ayında yapılması teklifini kabul etmiştir. Alınan karar ve yapılan hazırlıklar sonucunda, 4 Eylül 1930 tarihinde hareket emri verilmiştir. Salih Paşa komutasındaki askeri birlikler 7 Eylül günü bir çok koldan Ağrı'ya doğru taarruza geçmiş, ancak ilk aşamada önemli bir başarı elde edememiştir. Bölgeyi iyi bilen ve dağı arkalarına alan asiler, ellerindeki mevzileri korumayı başarmışlardır. Ancak Türkiye ile İran arasında yapılan görüşmeler neticesinde İran yolu kapanınca asiler çember içine alınmış, ordunun iase yollarını kesmesi neticesinde de açlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Hal böyle olunca, çaresiz kalan isyancıların büyük kısmı, bir yarma hareketiyle İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sırada isyanın öncülerinden Şimkanlı Timur, Musa Lezgi, Halit Ağa, Tosun Ağa ve Ali Aksu yakalanmış, kısa süre sonra da asiler tamamen dağılmış ve isyan sona ermiştir.²⁷

Bu gelişmeler çerçevesinde durum değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin doğu illerindeki hakimiyet sürecinde millî bir devlet politikası izlemediği ve buna ihtiyaç da duymadığı sonucu çıkar. Millî ve üniter bir yapıda kurulan Türkiye Cumhuriyeti bahsi geçen olay ve benzerlerini yaşamak durumunda kalmıştır

Osmanlı'nın dağılma ve emperyalizmin yayılma sürecinde, 1908'lerden sonra İngiliz emperyalizminin talimatları doğrultusunda merkezleri İstanbul'da olmak üzere bir takım fitne ve fesat cemiyetlerinin kurulması ile birlikte Anadolu'nun doğusunda propaganda çalışmalarına girişilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Anadolu'nun doğusunda ayrılık tohumları atılmaya başlanmıştır. Tabii ki bölgenin etnik yapısı ön plana çıkarılmıştır. Bölge insanı genel olarak Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete değin devlete diğer bölgelerden daha fazla problemlili olmamıştır. Çünkü diğer bölgelerdeki halktan farklı bir kültüre ve dine sahip değildir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi maksatlı olarak etnik farklılıklar gündeme getirilince istismara yatkın kişilerin de bulunması çok zor olmamıştır.

Cumhuriyet Döneminde devletin bu bölgede izlediği politika farklıdır. Türkiye

---

²⁷ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 187-193; H. Gökteş, *a.g.e.*, s. 96-97. İran'a kaçan isyancıların önde gelenleri İhsan Nuri, Ermeni Zilan, Semikanlı Timur, Ferzent, Şeyh Abdulkadir, Şeyh Tahir, Seyid Yusuf, İbrahim Sigo ve Karaköseli Ermeni Kığam'dır. Bkz., M. Rişvanoğlu, *a.g.e.*, s. 748-749.

Cumhuriyeti Misak-ı Millî sınırları içerisinde kurulmuş millî bir devlettir. Millî Devlet olmanın gereği olan Ulusal Egemenliği yurt sathında tesis etmek durumundaydı. Bu da doğal olarak devletin, bütün sınırları içinde siyasî, iktisadî, kültürel ve de askerî egemenliğini sağlamasıdır. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bölgenin istismara açık olan bu yapısı üzerinde oynanan oyunlar dikkate alınmalıydı.

Genç Cumhuriyetin rejim farklılığından kaynaklanan; kültürel, iktisadî ve politik alanda yaptığı yeniliklerin yanı sıra, özellikle dinî konulara alışlagelmiş politikalardan farklı uygulamalar rahatsızlıkların diğer bir boyutu olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki isyanlara baktığımızda büyük ölçüde dini konuların istismar edildiğini görmekteyiz. Şeyh Said isyanından sonra isyancıların Ağrı bölgesinde yeni bir başkaldırı için hazırlıkları görülür. Ağrı bölgesini tercih etmelerinin sebebi bu bölgenin büyük ölçüde bir askerî harekate elverişsiz olması ve ihtiyaçları durumunda kendilerine yardımını esirgemeyen İran Devleti'nin topraklarına kaçmalarının mümkün olmasıdır.

Ağrı isyanı diğer isyanlardan biraz daha fazla “Kürtçülük” boyutu ile gündemde yer almıştır. Şeyh Said isyanından sonra kaçan aşiret üyeleri ve aşiretler Şeyh Said isyanının önemli boyutu olan dini istismarı yanı sıra Ağrı isyanlarında emperyalist devletlerin gündeme getirdiği “Kürtçülük” boyutu da devreye girmiştir. Bu isyanlarda suçlu aramak gerekirse herhalde ilk sırada kendi halkından binlerce insanın hayatına mâl olan bu oyunlarda başrolü oynayan aşiret reisleri gelir.

KAYNAKLAR

- Akgül, Suat, Dersim İsyancıları ve Seyit Rıza, Ankara 2001.
- Akşin, Abtülahat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, Ankara 1991.
- Aybars, Ergun, Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları, İstanbul 1988.
- Bulut, Faik, Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyancıları, İstanbul 1991.
- Cöhce, Salim, “Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesinde Kürtlere Bıçılan Rol”, I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu (Elazığ 27-28-29 Mart 2000) Bildiriler, Elazığ 2000, s. 511-525.
- Doğanay, Rahmi, “Cumhuriyet Dönemi İsyancılarının Mahiyeti”, Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Elazığ 17-19 Ekim 2001) Bildiriler, Elazığ 2002, s. 253-262.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C. 7.
- Edmonds, C. J., Kurds, Turks and Arabs, London 1957.
- Fritz, Kürtlerin Tarihi (Çeviren: Sinan Şanlıer), İstanbul 1992.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, C. II., İstanbul 1992.
- Kalafat, Yaşar, Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Ankara 1992.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

Karabekir, Kâzım, Kürt Meselesi, İstanbul 1995.

Küçük, Yalçın, Kürtler Üzerine Tezler, İstanbul 1990.

Ögel, Bahaeddin, H. Dursun Yıldız v.d., Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara 1986.

Rışvanoğlu, Mahmut, Saklanan Gerçek, C. II, Ankara 1994.

Sadilli, Vedat, Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyânlar, Ankara 1980.

Saray, Mehmet, Türk-İran İlişkileri, Ankara 1999.

Soysal, İsmail, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C. I., Ankara 1983.

Süslü, Azmi, “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu’daki Toplu Mezarlar”, Belleten, C. LVII, S. 218 (Nisan 1993), s. 241-247.

Toplu, Abdülhadi, Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyânlar-Ayaklanmalar, Ankara 1996.

Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara 1974.

Türkmen, Zekeriya, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları”, Yedinci Askerî Tarih Semineri (İstanbul 25-27 Ekim 1999) Bildirileri, C. II, Ankara 2001, s. 239-268.

Van Bruinessen, Martin, Kürdistan Üzerine Yazılar (Çev. Nevzat Kırâç v.d.), İstanbul 1995.

Yıldız, Zekeriya, Kürt Gerçeği, İstanbul 1992.